

A

# MAGYAR NEMZET NAPJAI

A LEGRÉGIBB IDÓTÓL

AZ ARANY BULLÁIG.

IRTA

JÁSZAY PÁL.

---

KIADTA BARÁTJA

TOLDY FERENC.

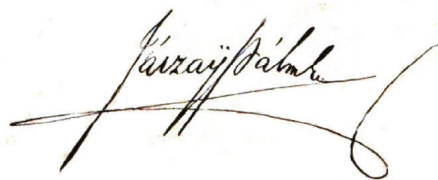
PEST.

EMICH GUSZTÁV BIZOMÁNYA.

M. DCCC. LV.









## JÁSZAY PÁL EMLÉKEZETE.

OLVASTA

A MAGYAR AKADEMIÁBAN JAN. 31. 1853.

TOLDY FERENC.

---

„Mi lesz belőlünk, ha e csapások megszűnni nem akarólag folytatják pusztító dúlásait? A halál, minden alakjaiban, kört jár sorainkban, az erkölcsi, a lelki, a testi egyaránt! Éveknek, ivadékoknak reményei egymás után elfonnyadnak; nemes erők, párosultak a legelhatározottabb szándékkal, a legkitünőbb munkássággal, elszórvák a világ minden szögleteiben; mások, áldozatai lelki bánatjoknak; mások kora sírban visszahozhatlanúl elveszve!”

Így jajdúltam fel, Tek. Akademia! midőn a gyászlevél Jászay Pál halála hírért hozta meg; Jászayét, ki férfiúsága legszebb virágjában, élte negyvenharmadik

évében, nemzete történetének megírása közben, nap-pali és éjjeli szorgalom közepett, úgyszólván tollal kezében roskadt össze a benne csak e múlt évben kitört betegség emésztő láza között! Hogy ne jajdúljon fel keblünk, ha körültekintve, annyi lelketlent látunk köztünk elpazarolni a soha nemzetünk életében nem drágább percekét, fecsérelni oly erőket, melyeknek gondosan összetakarított özvege megmenthetné a legbecsesb kincset: a nemzeti életet? — s azok, kik annak megmentésére látszottak születve, elhullanak, mielőtt dicső rendeltetésöket betölthették! O társaim, értsük meg a gondviselés intését: minden ily veszteség újabb és hármaz ösztön legyen ránk élőkre nézve: ne csak hogy tegyünk mindent a mivel tartozunk, ne csak hogy pótoljuk a mit mások már nem tehetnek: de hogy mindenegy ember köztünk hármaz erővel tegye a legfőbbet a mit tehet: igyekezzék lelkes vállvetéssel visszatartóztatni, mi oly fenyegetőleg támadja meg éltünk fáját: az enyészet szelletét. Ezen, lelkünk egész mélyéből fogadott el-tökélés, melylyel Jászay Pál emlékezetét legméltób-ban ülhetjük meg, szerezzen pótlékot a nemzetnek e nagy veszteségért; a bánat elkeseredése költsön elszánást bennünk: úgy — ez teljes meggyőződés — e nagy veszteségből is nyeremény fakadhat a veszélyeztetett ügyre.

De átmegyek elenyészett barátunk élte folyá-sának áttekintésére, vázolására, a munkás hazafiság ez eleven képére, mely míg a veszteséget még mé-lyebben érezteti velünk, egyszersmind példányul, buzdító előképül szolgálhat mindnyájunknak.

Jászay Pál, Abaúj megye fő út-igazgatójának Jászay Józsefnek és Thuróczy Katalinnak fiok, Szántón 1809. február' 19. látott napvilágot. Iskoláit a sárospataki collegiumban végezte 1829-ben, miután közben 1823. és 24-ben a német nyelv megtanulása végett két osztályt a késmárki ev. lyceumban járt. Törvénygyakorlaton akkor Abaúj megye első alispánja Comáromi István —, kir. táblai gyakorlaton elébb Matkovich István hétszemélyes táblabíró, később tisztelt elnökünk, akkor kir. táblai báró, mellett volt. Ez utóbbi 1832-ben a magyar udv. cancellariához előterjesztő udv. tanácsossá tétetvén át, kegyes volt őt magával vinni, a cancellariánál fogalmazói gyakornokul felvételét kieszközőlni, s hat éven keresztül atyailag gondját viselni. S e háznál, ily főnök mellett, lett Jászay az, a minek őt utóbb becsültük: nyelvtudományunk és történetírásunk egyik fénye. Az előkészületet ugyan magával hozta már: t. i. még Patakon, a történet és oklevelelészeti tanítója Csengery József oly szeretettel csepegtetett az ifjába e két tudomány iránt, hogy másfél évi törvénygyakorlata idején már ezek tették kedvenc tanulmányait. Itt kezdett már nagy gonddal másolgatni okleveleket, mi által egyrészt az oklevelek olvasása és jellegeik megkülönböztetésében nyert könnyűséget, másrészt, egykor oly gazdaggyá növekedendett, történeti gyűjteménye alapját is ekkor vetette meg; egyszersmind pedig minden üres idejét, ugyancsak a történetek kedvéért, a francia nyelv tanulására fordította. Az 1830-ki országgyűlésen, említett Comáromi Istvánnal, mint Abaúj egyik küldöttével volt jelen: s ekkor villantak meg elméjében először a



fellépései a Tudománytárban, Athenaeumban és Figyelmezőben történtek. A sok közül mint nagyobbakat és fontosbakat itt a *gyarmati béke* történetét 1625., s a *szőnyi első békeét* 1627-ből emelem ki, melyek Tudománytárunk legbecsesb darabjai közé tartoznak. Midőn utóbb saját kezével híven, tömötten és szépen írva ezer ívre gyarapodott immár 1264-től 1711-ig terjedő, csupa kiadatlan státusiratokat, okleveleket és levelezéseket foglaló gyűjteménye, mik közül legtöbb a XVI. század történeteit világosítja fel: végre eltökélte magát barátunk János és Ferdinánd királyok történeteinek megírására: s e fáradságos, lelkes és historiai kritikával megindult munkálkodásának gyümölcse lett *A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után* című munkája, mely 1846-ban kezdett megjelenni füzetekben, de az 536 lapnyi első kötetnél megállapodott. A forradalom t. i. őt Pestre hozta, hol a magyar kir. minisiterelnök mellett mint elnöki titoknok annyira el volt nappal éjjel foglalva, hogy e köz részvéttel üdvözlött munka fonala megszakada, utóbb pedig, miután szülötte helyére vonúlt, a köz viszonyok fordulata, kiadójának visszalépése s neki magának távolléte miatt könyvtaras városoktól, jövőendő időkre halada el. Azonban Jászay soká tétlenül nem maradhatott. Míg sorsa függőben volt, zsibbadás fogta el munkáló erejét; de végre nyugdíjáról biztosítottván, újra tollhoz nyúlt, s oly feladást választván, melyet kezénél levő segédeszközeivel is megoldani reménylhetett, a *magyar nemzet napjait a legrégibb időktől* kezdte rajzolni. Míg így folyvást, minden szünet nélkül, szobájához kötve, a legnagyobb lelki erőltetéssel dolgozék, az aranyér

tüdőire szállván, a múlt tavaszban egy váratlan tüdővérzés megijesztette rokonait, végső aggodalomba ejtette barátjait: ő pedig túl az első következtéseken ismét életreményt merítvén, még kitűrőbben folytatta munkáját, sőt egy, egészsége javítására neki orvosilag ajánlott légváltoztatást is arra használt, hogy két régi családnak levéltáraiban, hova őt rándulásai vezették, ülné el napjait, s diadalmas örömmel tudósítana azon kincsekről, melyeket találni szerencsés volt. Hazamenetelét sürgette orvosa, a sorvasztó láz már egész erővel kezdte emészteni: de ő új örömmel és reménynyel látott ismét a megkezdett mű folytatásához, melyet múlt december elején a húnoktól fogva az arany bulla koráig szerencsésen véghez is vitt. A betegséggel növekedett, sőt szinte mohóvá lett munkássága, még az éjjeleket is íróasztala mellett töltötte, végre az orvosi tilalom ellenére is útra kelvén, siettette a barátjaira nézve nem váratlan, de még is mélyen megrendítő halált, mely december 29. estveli 7 órakor véget vetett becses életének!

Legyen ennyi Jászay emlékezetének megüllésére ez úttal elég. Ismétlem: ő egész terjedelmében érezte azt, hogy a magyart csak az értelmi súly mentheti meg: ennek nevelése lett életének fő, egyetlen és vég feladása, s ennek munkálásában húnyt el, mint a harc bajnoka, ki már megsebesítve is küzd és vív a legszentebb ügy megmentésében. Halála gyászos, de lélekemelő és komolyan intő egyszersmind: tanuljuk belőle, tisztelt társak! mind azt, mit lehet: és akkor meglesz az, a mivel kezdém: a rop-



pant veszteség nyereménynyé válik irodalmunkra és  
nemzetünkre egyszersmind. Különben, tekintve ez  
irodalom jövőjét, méltán kérdehetnők a költővel:

Teremt-e Isten több magyart,  
Míg e világ, míg napja tart,  
Ha mink is elfogyánk?

---

A

# MAGYAR NEMZET NAPJAI

AZ ÁRPÁDOK ALATT.



## DARVAS ERZSÉBETNEK

TISZTELET SZERETET S BARÁTSÁG JELÉÜL.

Lelkem kedves barátnéja, Zsenge korom óta egy boldogító vágy hevítette, szünetlen, keblemet: magyar nyelven és magyar szellemben megírni a magyar nemzet dicső, bár tövises, emlékeit. Azon vidéken születtem, mellyet Árpád, az országalkotó, s vitéz nemesei, a tarczali hegy tövéből, Takta melletti táborukból örömpillanattal áttekintvén, szívök felgerjedésében Szerelmesnek neveztek. Boldogkőtől csevegő morajjal kergeti e kies völgyön Szerencse pataka, mindig hév, mindig tiszta habjait. Csoda-e tehát: ha krónikáink minden egyes szava magával ragadta lelkemet! Gyűjtöttem, és gyűjtöttem, sem időt, sem fáradságot nem kímélve, és — miként e nemzet első vezérének Álmosnak anyjáról beszélük — a jövőndők felől arany álmakban merengtem.

Máskép történt, s hő vágyaimnak csak némi forgácsai maradtak.

Tégedet, azon megye földe nevelt, melly engemet. Csak a zavaros Hernád választott bennünket, téged a Bársonyos jobb téreire, engem a Szerencse patak bal vidékére szorítván. Nincs ki azokat, miket én édes nemzetünkről elmondani képes vagyok, hőbb kebellemmel s szendébb figyelemmel kísérje, mint te. Engedd hát, hogy megmaradt forgácsaim pislogó világánál feltűnedeztessen előtted köz hazánk s nemzetünk töredékes fátolképeit. Türelmed nem fog kimerülni, ha tudod, hogy ezek hozzád, irántad soha nem szűnő hálám s örök tiszteletem zálogául közelednek.

Szántó, mart. 8. 1851.

---

A

# MAGYAR NEMZET NAPJAI

A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL.

---

## ELSŐ KÖNYV.

ELSŐ SZAKASZ : ŐSKOR.

---

Alig van nemzet, mellynek becsületes nevére több szennyet igyekeztek volna némelly ellenszenvűek ragasztani, mint a magyaréra. Filimér, a gothok nagy királyának, Andarich- vagy Gandarichnak fia — mond egy régikülföldi kronista — Scythiát fegyverrel támadván meg, hadseregét számos vásott erkölcsű nők, köznyelven „alirumnák“ követték, kik a fegyveres népet különböző kéjelgéseikkel ostromolták, s a hadi szolgálattól elvonták. Ezeket Filimér, hadseregétől elűzván, hosszas barangolás után a pusztában, a Maeotis — ma azóvi — tenger partjaihoz jutottak, hol férfiak hiányában ördögökkel ölelkeztek, s a hun vagy magyar nép őseit szülték, azon borzasztó, fekete és képnélküli embereket, kiknek fejök helyén egy darab undorító hústömeg áll, inkább csak lyukakkal

mintsem szemekkel ellátva, s a melyly nemzeteket fegyverrel le nem győzhetnek, iszonyú tekintetök által rémesztik el <sup>1)</sup>.

Már a XIII-dik században fel kelle a magyar történetírónak sohajtania: miként volna lehetséges, hogy testet nemzhessen a lélek, mellynek sem húsa, sem csontja! s meg van írva: „mi született testtől, test az, s mi született lélektől, lélek az <sup>2)</sup>.

És fel kell sohajtania még inkább ma, ha Herder és Schlözer hírneves német írók munkáit olvassa, kik a magyar népet elenyészésre rendeltetett kóbor vad csordának, jelentéktelen ázsiai nyers rajnak stb nevezik <sup>3)</sup>. Subbotics horvát író pedig a méltatlanságban annyira megyen, hogy a magyartól nem csak a nemesebb miveltség iránti fogékonyságot, de a szaporodhatási tehetséget is megtagadja <sup>4)</sup>.

Őskori történetét a magyarnak, mikép minden más régibb nemzetét, homály fedi <sup>5)</sup>. A krónikák némelly része Jáfet ivadékát, az óriás Nimródöt, vagy

<sup>1)</sup> „Alyrurnas Filimer habens suspectas, de medio sui proturbat, longeque ab exercitu suo fugatas, in solitudinem coegit terrae. Quas spiritus immundi, per eremum vagantes, dum vidissent, et earum se complexibus in coitu miscuissent, genus hoc ferocissimum edidere. Tali ergo stirpe Hunni creati, Gothorum finibus advenere.“ — „Nam et quos bello forsitan minime superabant, vultus sui terrore nimium pavorem ingerentes, terribilitate fugabant; eo, quod erat eis species pavenda nigredine, et velut quaedam, si dici fas est, deformis offa, non facies, habensque magis puncta, quam lumina.“ Jornand. de reb. Get. cap. 24.

<sup>2)</sup> Kézai: Prol. Podhradezky 1833-ki kiadása, 4—5. l.

<sup>3)</sup> „*Madjaren Orde*,“ „*wilder Nomaden-Schwarm*,“ „*unbedeutende rohe asiatische Orde*.“ Kritische Samml. zur Gesch. der Deutschen in Siebenbürgen, Göttingen, 1796. L. Wenzel Guszt. Eszmetörödékek a magyarok eredetéről: Új M. Muz. 1851. VI. 313. l.

<sup>4)</sup> „Die eigentlichen Magyaren waren so wenig *propagationsals culturfaehig*.“ L. Wenzel ugyanott.

<sup>5)</sup> Méltó megolvasni, miket a jeles Hammer az ozmán nemzet legrégebb történeteiről előad, s folytában ezt mondja: „Wir wenden uns nun zur ältesten Geschichte der Türken, *nach ihren eigenen*



magyarosabb kiejtéssel Nemrótot, *Nem-rútot*, a' *Tana* = Tanya fiát állítják a' magyar nép törzsökatyjának <sup>1)</sup>, 's a' Don tövében, Asszó, a' mai Azow helyén, sokáig fenállott *Tanya* város <sup>2)</sup>; a' halász magyar pedig, tűzhelyét maig is „tanyá“-nak nevezi. Mások *Magog*-ot = *Magyógot*, vagy *Matyókot*, szinte Jáfet fiát, Scythia első királyát, kitől általában minden scytha népek származtatnak, jelelik ki törzsökfőül 's névadóul <sup>3)</sup>; annyival inkább, mert az írás szerint Nimród nem a' Jáfet, hanem a' *Chám* véréből eredt, kit az atyja Noe *szolgaságra kárhoztatott* <sup>4)</sup>. És itt nem lehet feledni, hogy a' „*matyók*“ ma is egy részét teszi a' magyar nemzetnek <sup>5)</sup>.

Sok olvasottságu tudósunk, Horvát István, a' régi scythák tagadhatlan maradékának, de nem Jáfet, hanem épen *Chám* ivadékanak mondja a' magyart, 's egy nyelvű népnek a' kún vagy beseny, a' jász vagy philistaeus, a' székely vagy lófejő, a' palóc, pártus és

---

*Sagen*, die wenn auch nicht als reine geschichtliche Wahrheit erhärtet, nichts desto weniger *Erwachnung verdienen*.“ Geschichte des Osm. Reichs. Pest, 1840. I. 35. l. A népmondának mi ennél még többet is tulajdonítunk.

<sup>1)</sup> „Nemroth gigans, filius Thana, ex semine Jafeth oriundus.“ „Dimissis ergo incidentiis — redeundum est ad Nemroth, qui gigans post linguarum inceptam confusionem, terram *Eiulath* intravit, quae regio Persidis isto tempore appellatur, et ibi duos filios *Hunor* scilicet et *Mogor* — generavit, ex quibus *Hunni seu Hungari* sunt exorti.“ Kézai, 9—10. l.

<sup>2)</sup> Hammer idézett munkája szerint; miként alább.

<sup>3)</sup> „Et primus rex Scythiae fuit Magog filius Japhet, et gens illa a Magog rege vocata est *Moger*, a cuius etiam progenie regis descendit nominatissimus atque potentissimus rex Athila.“ Béla kir. jegyz. 1. fejez.

<sup>4)</sup> Turóci, I. 2. fejez. „Hunor et Magor patres Hunnorum seu Hungarorum, non fuissent filii Nemroth, qui fuit filius Chus, qui fuit Cham“ stb.

<sup>5)</sup> Borsod vármegyében, Mező-Kövesden és vidékén lakik, mind nyelvére, mind szokásaira nézve palócos nép, de attól mégis különbözik. Némellyek *Matyó*-nak, mások *Matyók*-nak hívják.



úz nemzetekkel, kik a történetiratokban, különböző fordított, különösen Mózsésnél s a szentírásban, hethaeus=palóc, gergesaeus=magyar, amorrhaeus=jász, chananaeus=kún, phereseus=vál, hevaeus=székely és jebuzaeus=úz nevek alatt, mindenkör mint hét rokon nemzetségek fordulnak elő, és csaknem szünetlen háborút folytatnak a szomszéd héber vagy zsidó nép ellen <sup>1)</sup>.

Mennyire állja ki e messzeágazó vélemény a tudományos szigorú birálatot, nem itt a' helye vizsgálni; azon számos és meglepő találkozások, melyek a héber, arab, perzsa, és több más déli-ázsiai s a magyar nyelv között feltűnnek, ésalhatlan bizonyítványul szolgálnak, hogy a nemzeteknek egykor közel egymáshoz kellett lakniok, s egymással szorosabb viszonyban állaniok.

Fő ok, mint egy jeles írónk, ezelőtt több évekkel, a külföld ellen erősen vítatta, hogy a magyarok szülőföldét és ősi lakhelyét, nem a Jeges-tenger körül, Ázsia éjszaki részein, hanem ennek melegebb, Perzsaországgal határos, vidékein kell keresni <sup>2)</sup>. És valóban, Hammer, az oszmán történetek nagy tudományu írója, a régi magyarok hazáját, az Éden kert vagy Paradicsom nyugati vidékén, a Tigris és Eufrat folyamoktól körített nagy sziget, hajdani néven Mesopotamia, éjszaki részén <sup>3)</sup>, a Csudi vagy Dsudi — a

---

<sup>1)</sup> Rajzolatok a magyar nemzet legrégibb történeteiből. Pest, 1825. 122—125. l.

<sup>2)</sup> „Quod cum ego alias in Dissertatione mea, quae Lipsiae 1796. prodiiit, uberius demonstrassem, indeque sequi dixissem, majores nostros olim in Asia sedem suam non ad mare glaciale, ut quidam eruditi recentiores statuunt, sed in mitioribus eius partibus, Persiaeque vicinioribus habuisse, magnos nactus sum adversarios, inter quos eminet Hagerus in Anglia, Schlözerus in Germania.“ Beregszászi Nagy Pál, Dissertatio Philologica de vocabulorum derivatione in lingua Magyarica.

<sup>3)</sup> Hogy az Éden kert, mi a magyar *éd*, honnan *éd-es*, gyök-

régi görög íróknál Masius és Izale — hegy, melyen a keletiek mondája szerint Noe bárkája megállott, és Tigris közt elterülő síkságon nyomozza; hol, úgy mond, maig is több magyar hangzatu helynevek, különösen *Mátra* hajdani magyar vár találatnak <sup>1)</sup>. — Horvát István pedig ugyanazt Afrika meleg éghajlata alá, Nubiába, s Abissiniába határozza <sup>2)</sup>.

Mindaz, mi e homály felderítésére eddig történt, nem kielégítő, s fáradalmas fürkészet, nagy szorgalom, a keleti nyelvek és történetek bővebb felvilágosítása kívántatik, hogy a magyar nemzet eredetét s ősi lakhelyeit illető bonyolult kérdések a tudományos világ igényei szerint fejtsenek meg <sup>3)</sup>. Addig,

szótól vette nevét, a Pishon (ma Sihun, hajdan Jaxartes), Gichon (ma Dsihun, hajdan Oxus), Hiddekel (ma Tigris) és Eufkrat folyók között, a Káspi-tenger déli oldalán esett, Mózes I. k. II. r. 8, 10—14. verseiből világos. És épen itt van azon vidék, hol a tudós Hammer őseink hajdani lakát nyomozza.

<sup>1)</sup> „Hotsnkeif — úgymond — erhebt sich auf dem östlichen Ufer des Tigris — — nicht ferne von dem ehemahligen Schlosse der Magyaren, das heute *Mathra* heisst, wie einer der drey Berge des ungarischen Wapens“ („der drey Berge *Ungarns*“ írhatta volna helyesben). Gesch. des Osm. R. I. 741. l. — Ismét: „In der Ebene, zwischen dem nördlichen Abhange dieses Gebirges (Dsudi), und dem Tigris, scheinen ehemals Sabiren oder Madscharen, d. i. die Vorväter der Ungarn, gehauset zu haben; wenigstens ist diess durch die Nahmen einiger Orte wahrscheinlich.“ Ugyanott, 818. l. — A munkához mellékelt térképen Palu=Falu, Chasu=Kazsu, Gendsch=Gencs és Saard=Szárd neveket találni. Kár hogy a jeles Hammer krónikáink előadását figyelemre nem méltatta: nem csak a helynevek hangzatából ítéltetett volna.

<sup>2)</sup> „A szittyák chamiták voltak, és azért Afrika lakosai, Mózes szerint, kinél hitelesebb bizonyyságot nem gondolhatni. Lakhelyek volt Nubia és Abissinia, hol ma is magyaroknak, kúnoknak, vagyis biszenusoknak stb hazájokat könnyű feltalálni Afrika abroszán.“ Rajzol. 12. l.

<sup>3)</sup> Gyönyörűen kezdi a magyar őstörténetet mély tudománnyal és éles belátással felderíteni második Horvát Istvánunk, Szabó István. Ha folytatja értekezéseit, mellyeket az Új Magyar Múzeum 1851/2. júliusi füzetében világ eleibe bocsátott, régi történeteink

mit e részben honi évlapjaink, nem csak mulatságosan, a' magyar keblet okvetlen gyönyörködtetőleg, de minden újabb adatokkal is egyezőleg s figyelemre méltólag regélnek, kísértjük meg történelmi rendbe állítani.

Az özönvíz után — mondanak — midőn a Noe fiai, Sem, Chám és Jáfet, maradékaikban elszaporodának, Nemrút, az óriás, a Chus (tán Küs vagy Kis?).<sup>1)</sup> fia, *Chám* nemzetségéből<sup>2)</sup>, ki, mint bátor vadász, első kezdett lenni hatalmas a földön, részint szép szerével, részint erővel is, reá vette rokonait, hogy a Tigris és Eufrat között fekvő szennári, a mai szind-sári síkon, magas tornyot építsenek, mellyben a netalán máskor is bekövetkező vízőzön ellen fedezve legyenek. Isten, kinek czélja, az emberi nemnek az egész föld színén elszaporítása volt, megzavarta *eddig egyhangu* nyelvöket<sup>3)</sup>, az értetlenség miatt szétoszlának, s az elkezdett toronyra Babel — tán Bábolna?<sup>4)</sup> — név ragadt.

Nemrút éjszak-keletre, Perzsaország nyugat-éjszaki szélére, azon vidékre tért, mellyet krónikáink Eviláth, Euláth, Eulát és Ejulót földének neveznek, s ma, igen hihetőleg, az oszmán birodalom diarbekri helytartósága éjszak-keleti szélén, a Van tó és Nimród hegy szomszédságában eső Achlát város vi-

---

egészen új színben fognak előállani. A török nyelvben Repicky közölt már szépeket, s tőle várunk a történetre nézve sok nevezetességet.

<sup>1)</sup> Régi nyelvemlékeink tanúsága szerint a *küs* és *kis* szóejtés felváltva használtatott. A *küs*- vagy *kis*-ből lett *kücsi* vagy *kicsi*, törökül *kücsük*.

<sup>2)</sup> Köz tudomásra van, hogy a keleti népek némelly része *khán*-nak s *khagán*-nak nevezi fővezérét. Nem rokon-e ez a magyar *kan* szóval?

<sup>3)</sup> „Vala pedig az egész föld egy nyelven és egy beszéden.” Mózes, I. 2. r. 1. v. Innen némelly meglepő találkozásai a világ majd minden nyelveinek egymással.

<sup>4)</sup> Horvát István szerint.



dékében találunk fel hol első nejétől, *Őkétől*, két fiat nemzett, *Hunyort* és *Magyart*, a hun és magyar nép törzsökatyjait <sup>1)</sup>, amaz *hunyo*, azaz *hunyorító* szemétől, ez *zömök kemény* termetétől kapván nevét. A *hun* vagy *hunyo*, *hunyni* szót minden származékaival, érti ma is az egész magyar faj; a földet, hol született s lakik, szinte *hun* vagy *hon*-nak, régiesen *hunyo*-nak vagy *hony*-nak, a kóbort, hazátlant *se-honni* vagy *sohonnai*-nak, a hajlékot, hol a pusztá fia álmra szenderül, *hunyo*-nak vagyis *kunyhó*-nak, az alázatost *hunyaszkodó*-nak, halottját *elhunyt*-nak mondja, — a nemzet gyermekeinél pedig, őseik emlékére, maig fenvan a *hun*, *hunyo*, vagy *hunyorika* játék, melly abból áll, hogy a kérdésre: ki *hunyo*? a vállalkozó bezárja szemeit, aztán kiált: egyet *hunyo*k, kettőt *hunyo*k, harmadikra bujtok — azaz felbujtalak, felkergetlek benneteket — és a harmadik szóra ügyes cselekkkel felkutatja rejtekeikből, és elfogja, időközben elbujt elleneit. Az elfogott *hunna* lesz, és ő tartozik *hunyni* <sup>2)</sup>. — A *magyar* nevet melly hajdan *mogyor*, *magyor*,

<sup>1)</sup> „In uno dictorum voluminum positum est, quod Nemrod gigas post lingvarum confusionem in terram Evilat, quae nunc Persida vocatur (Achlat hajdan csakugyan Perzszaországhoz tartozott) intrasset, et ibi ex conjuge sua Enech vocitata, duos generasset filios, quorum alter Hunor, alter vero Magor denominati extitissent; ex quibus tandem universi Hunni seu Hungari ipsorum generationis recepissent propaginem.“ Tur. I. 2. fejj. Kézai, 10. l. — Az Enech név Kézainál Eneth, a verses krónikában Onech, Muglen Henriknél Oneth, a budai krónikában Enech, a pozsonyi krónikában Enach, a bécsi képes krónikában Evec, Pray szerint (Annal. 3. l.) Euce=Őke. Tudva van, hogy az ország némelly vidékein a *ludat* nevezik *ők*-nek. Világosan mondják a krónikák, hogy a *hun* és *magyar* nemzet egy vérből eredt; mi szükség tehát a hosszas vitatkozás: vajjon a hunok a magyaroktól, vagy ezek amazoktól származtak-e? Testvér nemzet volt a hun a magyarral, ugyanazon egy magyar nyelvű, hun nevét csak a nyilazásnál szokott szemhunyasztól vette.

<sup>2)</sup> Ennyire eredeti magyar származatu szó a hunok neve, s kétségenkívülivé teszi magyar nyelvöket; és csak a *hun* vagy *hunyo* szó magyar értelméből lehet megfejteti, hogy később, midőn Scy-

*magyer*-nek is mondatott, e két szótól: *mag* és *er*, mi mageresztőt, magvetőt jelentene, származtatja Horvát István <sup>1)</sup>; azonban, úgy látszik, elkerülte figyelmét, hogy *Magy* mint férfinév már 1262-ben előfordul, ki Abauj vármegyében Kaksa, másként Baksa, és Koksá, Koksó, ma Koksó-Baksa helységet bírta <sup>2)</sup>, hogy *Magy* pusztá van Szabolcsban <sup>3)</sup>, melytől a XVI. században, mindjárt a mohácsi ütközet után, neveze-

---

thiában laktak, az idegen nemzetek őket *arimaspi*knak, azaz *egyszemű*eknek hítták. „Eo Scytharum nomen — mond Bachart — multi revocant, quia Germanis *Scutten* (Schützen) sunt jaculatores; quomodo scytharum *pars* (tehát csak *egy része* a scytháknak. Ez az igaz, — mert a hunokat, minthogy Scythiát elfoglalták, scytháknak is hítták, de nem *minden* scythá volt ám *hun* vagy *magyar nép*) scythica voce *Arimaspi*, idest *coclites* vel *monoculi* dicuntur, quia cum sint jaculandi arte peritissimi, altero oculo *conniuent*, ut colliment rectius.“ De dispersione gentium, III. k. — Szenci Molnár Albert szótárában (Frankfurt, 1644.) hunyás=*nictitatio*, clausio oculorum; hunyatlan=*inconnivus*, oculus non clausus; hunyom = oculos claudio, velo. A *hunyni* szót, némellyek hosszan *hűnyni*, mások, miként Molnár Albertnél, röviden *hunyni*-nak mondják, miként a *hun* és *kun* neveket is, némellyek meghúzva, mások röviden ejtik — miben semmi különbség nincsen. Mi ez utóbbit használjuk. Egyébiránt nem felejtethjük, mennyire feltűnt nekünk, mint tiszamelléki embernek, az 1830-diki országgyűlésen, hogy Nagy Pál mindig *kunyok*-nak mondotta a kunokat. *Hun* vagy *huny*, *kun* vagy *kuny*, mindegy. — Ugyancsak Molnár Albert, *kunynyó*-nak írja a kunyhót. Így lett a *koh*-ból is *kohnya*, és később *konyha*. Nincs tehát igazabb mint Herodot, s utána Eustatius ezen magyarázata: „Appellamus eos *scythice arimaspi*; *arima* enim scythice unum vocant, *spu* autem oculum.“ Itélje meg akárki: a magyar nyelven jelent-e *arima* egyet, és *spu* szemet? és magyar nyelv-e az olly scythá nyelv? mellyen az, azt jelent. — A *Hunyor* nemes nemzetség ma is él közöttünk, Abaujban, s a fekete *hunyor* növényt mindenki ismeri. Hálátlan törekvés tehát a *hun* nevet hiongnu-vá változtatni, s a hun és magyar nemzet eredetét a kínai falaknál keresni.

<sup>1)</sup> Rajzolatok, 45—50. l.

<sup>2)</sup> „Martinus Lychwa filius *Magy* de Koxo.“ A Bárczay-nemzetség gazdag levéltárából, Bárczay Ferencz úr szíves közléséből.

<sup>3)</sup> Lipszky térképén hibásan áll *Mágy*.

tes szerepet játszott *Magyi* nemzetség vette nevét <sup>1)</sup>, hogy a *magyal* egy neme az erős tölgynek <sup>2)</sup>, s hogy az *ar* vagy *or* gyökszó szinte él Nagy-*Ar*, Kis-*Ar* helységek neveiben, az *av-ar* <sup>3)</sup>, és *agy-ar* összetételekben, s az *or-ságban*, vagy *or-ságban*; és hogy a *mogy-or-ó*, vagy miként dunántul és Erdélyben ejtik: *magy-ar-ó*, világosan a *magy* és *ar* két szóból van összetéve, zömök, keményhéju gyümölcs értelemben; mi a magyar név megfejtésére némi világításul tán annál inkább szolgálhat <sup>4)</sup>, mert a történeti bizonyítványok szerint, a magyar inkább kardra, mint ekére teremvén, ős időkben a földművelést nem szerette <sup>5)</sup>, — az pedig, hogy nemzeti nevét Magyógtól, a scythák első királyától kölcsönözte volna <sup>6)</sup>, — mi inkább

<sup>1)</sup> Oklevelek a cs. k. titkos levéltárban.

<sup>2)</sup> Abaujban, az ugynevezett Csereháton, négy fajtát ismerik a tölgynek, 1-ső a *tölgyfa*, mit a dunántuli ember *töl-nek* vagy *tül-nek* mond, 2-dik a *cserfa*; 3-dik a gubacsot termő *mocsárfa* s 4-dik a *magyalfa*, mely a többtől leginkább különbözik, s makkja *ehető*. Némelly kondások=kanászok, szeretik. — E tudva, nem irta volna közelebb jeles Szabó Istvánunk: „Mert hogy, legalább olly későn, mint mikor az arkasok makk-evőknek hivatnak, még disznó-makkot ettek volna rendszerint az emberek, bárhol is, nem hihetjük.“ Új M. Muz. 185<sup>1</sup>/<sub>2</sub>. jul. füz. 601. — A bikk- vagy bükkmakkot szinte jó ételnek tartják némellyek. Kóstoltuk ezt gyermekkorunkban magunk is, keveset különbözik a mogyoróbéltől.

<sup>3)</sup> *Avar*-nak nálunk a le nem kaszált, *megacult* fűvet nevezik. Minden ember érti.

<sup>4)</sup> Horvát István is azt mondja a scythákról, illetőleg a magyarokról: „Nagy alkotások és rettentő *erőjek* (így) pedig, a gigantes, zomzommim (zomok=solidus, robustus) és Riesen neveket voná maga után. Csak ott lehet gigansokat találni, hol magyarok, hunok stb laktak.“ Rajz. 13. l.

<sup>5)</sup> „Scythica gens fuisset sapientissima et mansveta, qui *terram non laborabant*.“ Béla kir. jegyz. 1. fej. — „Pluribus parent principibus, et otio deditae, *sedibus incertis, cum armentis gregibusque suis laetiora pascua sequendo, universe vitam traducunt*.“ Bölcs Leo, Kollárnál, Amoen. 23. l. Ezek nem azt mutatják, hogy őseink *mageresztők* voltak.

<sup>6)</sup> „Et gens illa a Magog rege vocata est Moger.“ Béla kir. jegyz. 1. fejz.



megfordítva állhat — mind a szószármaztatás szabályai szerint, mind azért is valószínűtlen, mert a *gog* és *magog* = *gagy* és *matyók* külön nemzetségek, Scythia keleti határain említettnek <sup>1)</sup>.

Ökén kívül voltak Nemrútnak több feleségei, s ezektől számos más gyermekei is, kik maradékaikkal szinte a perzsa földön laktak, s természetben és színben sok évek hosszú során fentartották a hun és magyar rokonságot, nyelvökre csak *egynémileg* különbözök <sup>2)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Ugyanő, ugyanott. Előttünk fekszik a Gomory-nemzetség osztálylevele, 1365-ből, mely így kezdődik: „Nos Benedictus rector ecclesie beate virginis de *Gogy*,“ és végződik: „Datum in *Gogh*, in termino prenotato, Anno Domini M-o CCC-o LX-mo quinto.“ Ez mindkettő az Abauj vármegyében eső *Gagy* helység neve. A Béla jegyzője által említett *gogh* és *magog* híres nemzetségeket, — mellyek kétség kívül szinte a magyar nemzethez tartoztak, — sem lehet tehát helyesen másképp olvasni, mint *gagy* és *magyóg*; vagy *matyók*. Ezen *gagy* és *magyók* nemzetségek felől, mellyekről a szentírás is szól, hasonlóképp Szabó István adiaat, az eddigi homály helyett, melly felették vonul, tiszta világot.

<sup>2)</sup> „Dicitur etiam, quod idem Nemroth plures praeter Enech uxores habuisset, ex quibus preter Hunor et Magor plures filios procreasset, hi et eorum posteritates Persidem regionem praedictam inhabitarent, *statura et colore similes Hunnis, tantummodo in loquela velut Saxones et Turingi, modicum* differentes.“ Nem akarunk Szabó István szépen folyó eszmelánczolatainak véleményünkkel eleibe vágni, de tán nem hibázunk, ha megemlítyük, hogy nemzeti évlapjaink ezen pontját látjuk azon helynek, hol az *arkasokat*, *pelasgokat* stb a *hun* és *magyar* nemzettel egybe lehet kötni. Mert, hogy ez utóbbiak valaha Afrikában, különösen Egyiptomban laktak volna, vagy, mint Horvát István a krónika fenebbi szavaiból tulajdonlag következteti: „Kézai Simonban is láthatjátok, hogy ő a *szász* és *turingus* nemzetek nyelvét *még magyar nyelv dialectusának esmérte*“ (Rajz. 55. l.) nem hihetjük. Józanon Kézai fenebbi szavait nem lehet másképp érteni, mint, hogy a Nemrút ezen más több feleségeitől származott más több gyermekei, természetben és színben hasonlítanak a hunokhoz és magyarokhoz, de nyelvökben *egy keveset* különböznek, — mikép a *szászok* a *thüringektől*. Hammer idézett munkája 1-ső kötete szerint kétséget nem szenved, hogy Egyiptom szinte a *perzsa birodalomhoz* tartozott, s hogy a *Tigris* folyó

Hunyor és Magyar *mint előszülöttek*, atyjoktól külön sátorokba mentek <sup>1)</sup>, s azon szokás, hogy az idősb fiak az ifjabbnak hagyják a szülei lakot, mai napig megvan a magyar nemzetnél. Foglalkozásuk természet szerint s atyjokról öröklött szellemöknél fogva, vadászat, a legrégibb kor e szenvedélye volt; és ez, mind közelebb vitte őket a bérczes Kaukáz felé, sőt túl, a Káspi-tenger nyugati partjain, a derbendi szoroson, azon elláthatlan nagy pusztaságig, melly a Kubán és Terek folyók közt elnyúlik, hol a Daghis-tan ellen küldött oszmán hadsereg, még 1582-ben sem találkozhatott 20 napi útjában egyébbel, mint *szarvasok nagy csordáival*, s ezeknek elvedlett szarvaikból támadt bugahalmokkal <sup>2)</sup>.

Történt egy nap, hogy azon pusztaság mezején száguldván, egy nőtény *szarvas* ugrott fel előttük. Utána nyomultak, s üztökben az *asszói*, ma azowi tenger, helyesebben a *Tanyás*-öböl ingoványaiba jutottak <sup>3)</sup>, mellynek sűrű berkes erdői elfedték a vadat.

---

neve sem egyéb mint *Nyil*—Nil, *sebessége miatt*. A hun és magyar nemzet minden bizonynyal első szülötte az első emberfaj első lakhelyének, a Sihun, Dsihun, Tigris—*Nyil* és Eufrat közötti földnek; más szóval, az *Éd*-en kertnek, vagy paradicsomnak. Innen ma is az *éd*-es haza, *éd*-es szülő föld a nemzet ajakán.

<sup>1)</sup> „*Dum enim Hunor et Magor Nemroth essent primogeniti, a patre eorum separatim in tabernaculis habitabant.*“ Tur. I. 4. fejez. Kézai, id. helyen. Tehát azért mentek külön, mert előszülöttek voltak.

<sup>2)</sup> „Vierzehn Tage lang wurde von Kertsch (Kérés helység ma is van Abaujban és Szabolcsban) nach Toman auf den Galeren des Don mühsam übergesetzt. . . Der Weg ging nun zwanzig Tage lang durch die *grossen Steppen* . . . Die *einzige Gesellschaft*, die sie (a törökök) in diesen Steppen trafen, waren *Heerden von Hirschen*, die einzigen *Erhöhungen* auf dieser *unübersehbaren* Ebene, Hügel von *Hirschgeweihen*.“ Hammer id. m. II. 498. l. — A senári síkról, éjszakknak, Örményországon és Georgián vagyis Daghis-tanon keresztül viszi a hunok őseit, a Don és Volga közé, Deguignes is; de onnan aztán Chinához vezet. Pray, Annal. 8—9. l.

<sup>3)</sup> *Asszó* hajdan *aszalót* jelentett. Innen *Meggyaszó*, azaz



szemők előtt. Hosszas, de hasztalan nyomozás közben, bejárták a' lápos vidéket, annak gazdag rétjeit s legelőit *baromtartásra* igen alkalmasnak találták, — megszerették. Visszatértek tehát atyjokhoz, s tőle az elköltözésre engedelmet nyervén, minden marhástul megtelepedtek a füben, fában, madarak, halak s vadakban bővölködő tenger melléki tartományban <sup>1)</sup>).

Öt évig vesztegen maradtak, jámbor halász s vadász életet folytatva. Hatodikban bővebb vizsgálat alá szándékoztak venni a szomszéd vidéket; s midőn a pusztában kalandoznának, távulról énekhangot hozott a keleti szellő fülökbe. Maig sem hat olly érzékenyen semmi a magyar kedélyre, mint a „csárdás“, a *puszták* méla olvasztó zenéje. A tudni-vágy kémlelőve vezette őket, s egy nőcsoportra, a berek fiainak feleségeire s leányaira találtak, kik férjeik s fivérek nélkül, táncz és vigalom közt ülték sátraikban a kürt

---

*meggy-aszáló* helység Zemplénben. *Asszóból* lett később az orosz Azow, melly a hunok és magyarok ott lakásától s *tanyáitól*, még a XVI-dik században is *Taná*-nak, helyesebben *Tanyá*-nak hivatott. „Nach Kaffas Falle — mond a jeles Hammer id. m. I. 525. l. — ergaben sich *Tana* d. i. *Asow* und andere Schlösser.“ A. II. 376. l. pedig ezt mondja: „Brusa, Salonik, und *Tana* (Assow) brannten ab.“ *Taná*-ból vagy *Tanyá*-ból lett a *Tana*-is azaz *Tanyás* vagy Don, melly mellett a hun és magyar *tanyák* s később *Tana* vagy *Tanya* város feküdtek.

<sup>1)</sup> „Accidit tandem una dierum, dum venandi causa ad campum processissent, et illis in deserto una *cerva* occurrisset, quam cum fugientem insequentes in paludes Meotidas devenissent, et cerva eadem in *crebris* silvarum saltibus evanuisset, ipsi eandem diutius perquisitam, potuerunt invenire minime. Peragratiss tandem paludibus eisdem, cum illas armentorum pro pascuis optimas fore conspexissent, redeuntes ad patrem, ab ipso *licentia impetrata*, cum omnibus ipsorum rebus, in ipsas paludes Meotidas intraverunt.“ Tur. I. 4. fej. Kézai, 10—11. l. — A „*crebris* silvarum saltibus“ kifejezés eléggé mutatja, hogy itt az eredetileg magyar nyelven írt krónika „*sűrű* berkes erdők“ szavai adatnak vissza. — Nemde, mintha Hammer és a magyar krónikák a *szarvas* iránt összebeszéltek volna?

ünnepét. Róma alapítói, az általok vallásos ünnepre meghítt sabin nőket ragadozták el. Oszmán, a török nép törzsökatyja, mint menyekzöre megkért vendég, zsákmányolta el, 12 éves fia Urchán számára, a biledsiki várúr menyasszonyát, a szép Nenuphárt <sup>1)</sup>. Sőt az istenek atyjának sem tulajdonították hajdan vétkül, hogy elosont az Agenor bájos leányával <sup>2)</sup>. Nemrút fiaiban sem nézhető tehát különös erkölcsi hibául, ha midőn semmi egyébben, mint tán épen csak a női társaságban szenvedtek szükségét, megrohták a védtelen csoportot, s mindenestől beragadták lápos hazájokba. A regényes zsákmányban — melyet a hagyomány legelső kalandjoknak mond, — többek közt két ritka szépségű hajadon volt, Dúlának, az alánok fejedelmének leányai. Egyiket Hunyor, másikat Magyar vette feleségül. És ezektől származott aztán, az idővel nagygyá s hatalmassá lett *hun* és *magyar* testvérnemzet <sup>3)</sup>; kik hogy valaha, őseik után,

---

<sup>1)</sup> Hammer, I. 73—74. 1.

<sup>2)</sup> Ha a Jupiter szó, miként Szabó István idézett helyen jelesen fejtegeti, csakugyan a *jó* magyar szótól eredt, s ha a Romulust és Remust szoptató *Lupa*, arkas=farkas=arkadiai, tehát magyar nyelvű nő volt, mind Jupiter, mind Romulus maradékai, csak rokonaik, a hunok és magyarok példáját követték.

<sup>3)</sup> Hanc paludem *regionem esse*, et Persidae provinciae vicinam fore, Pontoque illam in gyro vallari, unum tantum vadum habere, aditumque illic et exitum difficilem praebere, herbis, silvis, piscibus, volucris et bestiis abundare, in Chronica posuere Hungarica,“ mond Turóczi a 4-dik fejezetben, igen világosan, hogy Hunyor és Magyar a fekete és azowi tenger keleti vidékein maradtak; a honnan igen alaptalan azoknak erőködése, kik azon török fejöket: miként vezethette át a szarvas a hunokat az azowi tengeren? s hogy a tengernek akkor bizonyosan be kellett fagyva lenni. — „Paludes ergo Meotidas Hunor et Magor adeuntes, *quinque* annis ibidem immobiliter permanserunt. Anno vero *sexto* exeuntes, dum per desertum vagarentur, sonitum symphoniae audierunt, et scrutinii gratia ulterius procedentes, uxores et filias *Bereka*, sine maribus in tabernaculis manentes, ac festum tubae colentes, et choreas ducentes, casu repperunt; quas celeri rapina comprehensas, simul cum earum re-

nőket zsákmányoltak volna, a történetlapok nem emlíkeznek. *Eladó* leányaik voltak korunkig.

Évek folytak évek után, s ivadékaik annyira megsaporodtak, hogy a szűk határok közé szorított tengermelléki tartomány őket többé elegendően táplálni képes nem volt; kiebb kellett tehát terjeszkedni. Közel hozzájok vonult el a széles Scythia, az ó-kor csoda nemzetei mesés hazája <sup>1)</sup>, — ennek különösen

---

bus in paludes Meotidas deduxerunt. Contigit autem eosdem in rapina, inter caeteras, Dulae Principis Alanorum duas filias virgines, forma praeclaras comprehendere, quarum unam Hunor, alteram Magor in uxores receperunt; ex quibus mulieribus tandem omnes Hunni *sive* Hungari originem sumsisse perhibentur. Et hanc quidem rapinam, cunctarum praedarum primam nonnulli fuisse dixere.“ Tur. u. o. Kézai e kifejezéssel él: „uxores et *pueros filiorum Belar*,” mit a pozsonyi krónika *Weretá*-nak és *Beretá*-nak ír. Kétségtől a magyar nyelven fogalmazott eredeti krónika ezen szavai: „a *berek fiainak* feleségei és *gyermek*ei“ vannak a latin fordításban elferdítve, mert *gyermek*-nek hazánk némely vidékein csak a *fiút* mondják.

<sup>1)</sup> Itt laktak Julius Solinus és Pomponius Mela szerint a neurok, kik nyaranta farkassá változtak; a boldog hyperboreusok, kik fél éves napjok reggelén vetettek, delén arattak, és semmi betegséget nem ismerve, miután az emberi életkor kiszabott idejét túlélték, meredek sziklákról rohantak a tenger eleven sírjába; az agathirsok, kiknél a *legkékebb* volt a *legnemesebb* (Méltán kérdezni: vajjon nem innen származott-e azon szokás, melyet például, ezelőtt több évekkal Szadán, a Taksa mellett, magunk is láttunk, hogy a *nemes* legények, megkülönböztetésül a nemtelenektől, *kék* inget és gatyát viseltek? s köz tudomásu dolog, hogy a főispáni beigtatásoknál, a tisztelgő köznemesség (banderium) rendesen *kék* vászon ingben s gatyában, a vezető tiszték pedig *olyan színű* selyemben, arany rojtal s panyókás dolmánynyal jelentek meg. Sőt méltán kérdezni, ezen agathirsok, nem magyarok voltak-e?); a félszemű arimasok (hunok), kik a halmaz aranyokat őrző griffekkel folytonos háborút vittek stb. Voltak olyan nemzetek is, melyek lólábakkal, mások köpenyeg gyanánt használható rémtelen fülekkel születtek. A fáradalomig előszámálja az itt lakó népeket Bonfini. Krónikáink mind erről hallgatnak. Turóczi az idegen írók után hozza elő: „*Variae gentes* — mond — *auctores ima Scythiae incolere posuerunt, quas*



azon része, melynek határait *éjszacról* a Jeges-tenger, a rifei hegyek, s az Éjszaki-tengerbe eső Tobol vagy Irtis, krónikáinkban Togota=Takta néven emlegetett nagy folyó; *keletről* Georgia, másként Joria, mai néven Daghistán, a pézsmáról híres Tarasz város és Mongolország; *délkeletről* a chuarezmi népség és Szeldsuk vagy Szerecsenország, vagyis kisebb India; *délről* a Kaukáz felett elterülő roppant pusztaság; *nyugatról* végre a Don, Den, Tin, Tan, Tanais=Tanyás vagy kisebb Etelnek (Italnak?) nevezett folyam körítette, — az ábrándos hagyomány mindenféle, malacz nagyságu békái, baziliszkusai, s egyéb mérges állatai, különösen egyszarvú termő földe; hol az arany és ezüst, gyöngy, drágakő s nyusztbőrök olly nagy mennyiségben találtattak, hogy a monda szerint, nem csak a nemesek s nemtelenek, de a gulyások, kondások és juhászok is nyusztot viselhettek. A Jeges-tenger melletti részt — szólnak a krónikák — Susdalig, járhatlan rengeteg erdőség, sűrű köd s homály borítja, melyet az éjszaki fény csak a nyári három hónapokban világít meg; hegyeiben kristály találtatik, griffek fészkelnek, s kerecet vagy kerecsen madarak költenek <sup>1)</sup>.

---

inter caeteros, tum Julius Solinus, de mirabilibus mundi scribens, tum vero Pomponius Mela clarius exprimunt.“

<sup>1)</sup> „Factum est autem, cum *diutius* paludibus in iisdem permansissent, in *gentem creverunt validissimam*, ita quod palus ipsa eosdem *capere*, ac *eisdem nutrimentorum alimenta praestare nequiret*. *Subtilissima igitur quadam astutiae calliditate excogitata*, in Scythiam, ipsis vicinam (Itt tehát elég világosan mondatik, hogy a hunok és magyarok régi lakhelye nem *Scythia* volt, s hogy a hunok és magyarok *nem scythák*, — no ha később a Scythiában lakástól, scythiaiaknak *is* neveztettek. Béla kir. jegyzője mindig „*scythici*“=scythiai-ak és nem „*scythák*“ kifejezéssel él) exploratores destinaverunt. Qui *redeuntes*, cum terram Scythiae amplam, pro *armentisque pascendis* valentem esse (Ime! mindig csak a *baromtartás* emlegettetik, a *mageresztés* soha) dixissent, mox cum *omni generatione*, ac rebus et armentis ipsorum, illam intra-

Hogy pedig e meséstartományról alaposb ismerek-  
tők legyen, a hely színére, *ügyesen elburkolt eszélylyel*,

verunt, ibidemque quosdam *Alprozuros*, quos in prioribus Chroni-  
cis Hungarorum nunc *Ruthenos* vocari scripserunt, invenisse perhi-  
bentur. Deletis igitur eisdem, et expulsis, ac sub jugum redactis,  
regnum illud invitis vicinis possidere dicuntur, *in hunc diem*.”  
Tur. I. 4. fejr. Kézai 11—12. l. Hogy az Alproz-*uros* vagy Alpz-  
*uros* névben a magyar *uros* vagy *oros*z név lappang, könnyen lát-  
ható; s a krónika utolsó szavaiból világos, hogy az, még a Gejcz és  
Don közötti lakkor iratott. „Scythica enim regio in Europa situm  
habet (ma is, a térképen az Ural hegy és folyó Európa *határa*), ex-  
tenditur enim versus orientem, ab uno vero latere *ponto aquilonali*,  
ab alio montibus Rifeis includitur, a zona torrida distans. De *oriente*  
quidem Asiae jungitur. Oriuntur etiam in eo duo magna flumina, uni  
nomen *Etul* (Tur. utána teszi: „quem et *Don* vocari dixerant”), et  
alterius *Togota* („Togora” hibás. Béla kir. jegyzőjénél a Takta=  
*Tucota*, mi azt bizonyítja, hogy Scythiából hozták magokkal a ma-  
gyarok a *Takta* nevet). Gentes siquidem in eo regno procreatae otia  
amplectuntur, vanitatibus deditae, naturae dedignantis, actibus vene-  
reis intendentes, rapinas cupiunt” stb. Scythico quoque regno de  
*oriente* jungitur regnum *Jorianorum* („Georgiani, vel ut Turchis  
vocantur Juriani, non longe ab eo loco habitant, ubi Georgos collo-  
cant Geographi, juxta Albanos,” mond Gesner, Horvát Ist. Rajz. 56.  
l.) Igen tévednek tehát azok, kik azt gondolják, hogy a „regnum Jo-  
rianorum, Moszkaország *Jugoria* vagy *Juhria* tartománya volna, s  
hogy a magyarok hajdan itt lakván, a moszka birodalomnak alattva-  
lói volnának, miként ezt Wenzel G. is megrója. Új. M. Muz. 1851.  
IX. f. 497 l.), et posthaec *Tarsia* (Taraszról, Turkistan híres  
városáról, l. Hammer I. 34. l.), et tandem *Mangalia*, ubi Europa ter-  
minatur. Ex plaga vero *aestivali subsolana*, gens jacet *Corosmina*  
(a chuaresmi népről méltó megolvasni Hammert, I. 51. l.), *Aethiopia*  
etiam (itt *Saracen*, azaz *Seldsuk*-országot kell érteni, mert a *sara-*  
*cenok*, miből lett a magyar *szerecsen*, seldsukok voltak Hammer  
tanúsága szerint, s a Káspi-tengertől keletre laktak), quae *India mi-*  
*nor* dicitur; ac post haec inter meridiem et cursum Don fluvii, *de-*  
*sertum existit immeabile* (a Hammer által említett elláthatlan nagy  
pusztaság). Fluvius siquidem *Don* in Scythia oritur, qui ab hungaris  
*Etul* nominatur” (Igen helyesen. Mert nem csak a *Volga*, de a Don  
is *Etul*-, *Etöl*-, *Etel*-nek mondatott). Kézai, 11—13. l. Turóci, 5.  
fejr. — „Er selbst (Timur) ging über die Wolga, den Don, und den  
Dnieper. — — — *Unermesslich* war die Beute in *Gold und Sil-*  
*berbarren*, in *Fellen von Zobel*, *Hermelin*, *Fehe*, *getiegetern*

kémeket küldöttek, s ezeknek visszaérkezte és abbeli tudósítása után, hogy Scythia *marhatartásra* igen alkalmas, nagy kiterjedésű föld, annak elpuhult, elkorcsosult orosz lakosait megtámadták, elűzték, vagy meghódították, s az *egész* tartományt elfoglalván, 108 nemzetségek között ugyanannyi birtokra osztották. Egy részök a *hunok*, a tanyáktól *Tanyás*-nak, deákosan *Tanais*-nak nevezett *kisebb Etel*, azaz *Ital*<sup>1)</sup>, másként *Don* folyó tövénél telepedett le; a *bolygástól Bolyga*, vagy *Bolga*, elrontva *Volga*, vagyis *nagyobb Don*, vagy szinte *Etel*, s a *Jajk* vagy *Gejcz* vagy *Hejcz*, ma *Ural* folyók között, a *Káspi*, másként *Kozár* tenger felett, elterülő vidéket a *magyarok* választották lakhelyökül, s mindkettőt *Don-tő-magyar-föld*-nek nevezték; az északi felsőbb tartományt a *baskirok* birtokául hagyták<sup>2)</sup>.

---

*Luchs, rothem und blauen Fuchs, und weissem Baer*,“ mond Hammer, I. 228. l. 1394-ről. Nem tökéletesen egyezik-e ez Béla kir. jegyzője következő szavaival: „Scythia ergo maxima *terra* est, quae *Dentumoger*=Dontő-magyar-föld dicitur, — versus orientem. Finis eius ab *aquilonali* parte extenditur, usque ad *nigrum pontum*, a tergo autem habet flumen, quod dicitur *Thanais*, cum paludibus magnis, *ubi ultra modum abundanter inveniuntur Zobolini*, ita quod non solum nobiles et ignobiles vestiuntur inde, verum etiam bubulci et subulci ac opiliones sua decorant vestimenta in terra illa. Nam ibi *abundat aurum et argentum, et inveniuntur in fluminibus terrae illius pretiosi lapides et gemmae*.” Nemde, mintha a magyar krónikák és Hammer ismét összebeszéltek volna? — A *kerecset* vagy *kerecsen* nagy-sas fajról Jerneynek van az Új M. Muz. 1851. IV. füzete 255—256. lapjain érdekes felvilágosító jegyzete. Hogy pedig eredeti magyar szó, Czuczor a VII. füzet 357—370. l. fejtegeti. A Tisza mellett a *kerecsen* fekete vízi madár. Ki nem ismeri a becses *kerecsen-tollat*.

<sup>1)</sup> Hogy az *e*-szik és *i*-szik igék gyökbetűi igen keveset különböznek egymástól, tán mondanunk sem szükséges; ezért bizonyosnak tartjuk, hogy az *i*-tal, hajdanta *e-tel*-nek is mondatott. Miként az *é*-tet igét is a dunántúli ember röviden ejti: *e*-tet, mit a tiszaitól soha sem hallani.

<sup>2)</sup> „Scythicum enim regnum comprehensione una cingitur, sed



Eszes, jámbor volt kezdetben e nemzet, — majdnem büntelen; szótalán, már természetnél fogva tette

in *regna tria* dividitur principiando; scilicet in *Barsatiam* (mások szerint helyesebben *Bascardiam*), *Dentiam* et *Mogoriam*. Habet etiam provincias *centum et octo*, propter centum et octo *progenies*, quae dudum per filios Hunor et Magor, *quando in Scythiam invaserunt*, sunt divisae. Centum enim et octo generationes *pura* tenet *Hungaria*, et *non plures*; aliae autem, si quae ipsis sunt coniunctae, *advenae* sunt, vel *ex captivis* oriundi. Quoniam ex Hunor et Magor in palude Meotida centum et octo progenies absque omni misistalia fuere generatae.“ Kézai, 13—14. l. Tur. I. 5. fejez. — Hieronymus is világosan a Don tövébe helyezi a hunok lakását. — „Ecce — mond — subito oriens totus intremuit. Ab ultima Maeotide, inter glaciale *Tanaim* et Massagetarum immanes populos, *eruperunt Hunnorum examina*.“ Praynál, Annal. 60. l. — Hogy a *Bolga* (honnan a *bolgár*) vagy *Volga*, Atil=Etel, *nagyobb Don* nevet is viselt, nem szenved kétséget. Theophylactus Simocatta, Stritternél Turcicor. c. IV. §. 31. a magyarok lakhelyét az Etel és Jajk vagy Gejcz folyók mellé teszi. „Fuit Ogor — ugymond — gens tum numero, tum armorum exercitatione validissima. Haec in oriente ad fluvium *Til* accolit, quam Turcae nigrum (?) appellare solent.“ Másutt, c. II. §. 16. ugyanő: „Zenarchus autem per arenosa paludis iter faciens, attigit ripas non solum fluminis *Heich*, sed etiam *Deich* (Bartal Commentar. I. 68. l. zárjel közé írja ide: „*Geich, Jajk, jam Ural*“), et rursus per alias paludes *Atilam* (ismét zárjel közé Bartal: „*Til, Atel, Rha, Volga, etiam Tanais, Don Major*“), inde ad *Huguros*.“ Csak ha ezeket tudjuk, és ezekből azt, hogy mind a Volga, mind a Tanais, amaz *nagyobb* ez *kisebb Don* és *Atel* vagy *Etel* nevet is viselt, érthetjük tökéletesen, miket az írók a hunok és magyarok kijöveteléről előadnak. Csak akkor érthetjük Béla király névtelen jegyzőjének következő szavait: „Scythia ergo maxima terra est, quae *Dentumoger* dicitur, versus orientem“ és „Homines vero, qui habitant eam, vulgariter *Dentumoger* dicuntur, usque in hodiernum diem.“ És csak akkor világosodhatunk fel, hogy a hunok nagy királya *Etel-a* vagy *Etel-e* s a magyarok utolsó fővezére s több királyai *Gejcz-a* vagy *Gejcz-e* nevet viseltek, az ősi lak folyói emlékére. *Hejce*, mint helységnév, ma is él Abaúj vármegyében. Az „*Atilla*“ és „*Geiza*“ helytelen kiejtések. Hogy az *e* és *i* gyökbetűi az *e*-szik és *i*-szik szavaknak, s hogy az *é*-tel és *i*-tal igen keveset különböznek egymástól, mondanunk sem szükséges. Hajdan az *ital* kétségkívül *etel*-nek is mondatott, s innen a két nagy víz neve *Etel*, melly a Volgát illetőleg a keletiek által maig *Atil*-nak mondatik. A Volga épen úgy mon-

mint beszédre sokkal hajlandóbb <sup>1)</sup>). Házat nem rakott; vászon sátorokban lakott. Eledelet, mi hús, hal, tej és mézből állott, vadászaton, halászáton s nagy számu baromcsordáiból nyerte, mellyeket szerte legeltetett míveletlen földén. A gyapjuszövet használatát nem ismerte, folytonos hidegben is csak vad állatok bőrével fedezve <sup>2)</sup>), de az ékesgetést ezen egyszerű élet mellett is, szerfelett kedvelte. Ama vadak közül, a nemesbek, becsesbek, főként a nyuszt és más egérfajuk bőrét, válogatta mezül, és ezt arannyal, ezüsttel, keleti gyöngyökkel, gazdagan himezte. A másét nem kívánta. Barma, elesége, kelleténél több volt, így magát mindegyik gazdagnak tartotta. És szép erkölcsi vonás jellemzi e nemzetet: keleti nép létére is a szerelemben nem volt kicsapongó; egy feleséggel megelégedett <sup>3)</sup>).

Azonban e szelíd, e jámbor élethez nem marad-hata hű mindvégig a magyar. Nehéz viharai azon soknemű harczoknak, mellyek körötte feltornyosul-

---

datott a *bo'gyástól* vagy dunántúliasan *bolgás-tól* Bolgának, miként a *Bodrog* azaz *Bódorog* a *bódorgás-tól*. — Homann régi térképen „Pascatir Regio“ azaz Baskir tartomány, a Volga balpartján, éjszak felé látható.

<sup>1)</sup> „Natura taciti, ad faciendum quam dicendum promptiores.“ Iustinus a pártusokról, s utána Regino a magyarokról. Horvát István Rajz 67—68. l. Katona Hist. Crit. Ducum 61—62. l.

<sup>2)</sup> Köztudomásu dolog, hogy a magyar köz-, főkép pedig a pásztornép, maig sem használ posztó ruhát, hanem egész nyáron, n'ha még télben is vászon ingben gatyában jár, s bundája vagy gubája védi a megfázás ellen.

<sup>3)</sup> „Historiographi, qui gesta Romanorum scripserunt, sic dicunt, quod Seythica gens fuisset sapientissima, et mansueta, qui terram non laborabant, et fere nullum peccatum erat inter eos. Non enim habebant domos artificio paratas, sed tantum tentoria de filamento parata; carnes, pisces, et lac et mel manducabant.... Non erant etiam fornicatores, sed solummodo unusquisque suam habebat uxorem.“ Béla jegyz. 1. fejez. A hunoknál később, miként Eteléről hiteles tanuságok bizonyítják, keleti szokáshoz képest, a több-feleség is divatban volt.



tanak, annyira keménynyé, sőt kegyetlenné edzék őt, hogy emberhús-evőnek s vérszopónak tartatnék el-lenségeitől <sup>1)</sup>. Már a csecsemőknek — mond egy kül-földi író — összehasogatják képöket késekkel, hogy a majdan serdülő szakál növést a sebhelyek forra-dásai megakadályozzák; szakál nélkül vénülnek te-hát meg, éktelenül <sup>2)</sup>. Mindnyájan erős, vaskos taguak, de kövér nyakuk miatt undorítók s görbék; az élet sanyarjainak pedig annyira neki vannak szokva, hogy sem tűzre, sem izletes ételekre szükségök nincs, ha-nem vad növények gyökereivel, s félig-nyers húsok-kal élnek, melyeket lovaik hátán czombjaik szoktak némileg megsenyveszteni. Fedél alatt soha nincsenek, mert az épületeket az együttlét külön-választó sirjául tekintik, s nem találni nálok csak egy nád kunyhót sem, hanem hegyen völgyön barangolva, hideghez meleghez, éhséghez és szomjúsághoz gyer-mekkoruk óta szokva, csak legnagyobb szükség ese-tében vonulnak fedél alá, hol magukat biztosaknak nem tekintik. Öltözetök vászon, vagy erdei egérfaju állatok összeférczelt bőreiből áll, s nincs hétköznapi és ünnepi ruhájok, hanem az egyszer nyakokba ve-tett színe-hagyott mentét csak akkor teszik le vagy váltják fel mással, midőn az már rongyokban foszlik szét. Fejüket behorpadt kucsmával, lábaikat kecske-bőrrel fedik s idomtalan csizmáikban szabadon alig járhatnak. A honnan gyalogharczokra nem is igen valóók, hanem mintha kemény, de nem szép lovaik há-tából nőnének ki, melyeken néha asszonyosan is szoktak ülni, éjjel nappal a ló tetejében vannak, ott

<sup>1)</sup> „Postea vero jam dicta gens fatigata in bello, ad tantam cru-delitatem pervenit, ut qui dam dicunt historiographi, quod iracun-dia ducti, humanam manducassent carnem, et sanguinem bibissent hominum.“ Ugyanő, ugyanott.

<sup>2)</sup> Hogy e szavakban a hunoknál divatban *lehetett* borotválko-zást kell érteni, kétséget nem szenved; noha Eteléről bizonyos, hogy hosszan neki eresztett szakált viselt. A palóczok, vagy legalább egy részök, maig sem viselnek sem szakált sem bajuszt.

adnak és vesznek, ott isznak és esznek, s lovaik keskeny nyakára hajolva, édes ál mokat is alusznak <sup>1)</sup>.

„A gyümölcséből megis merhetitek — jegyzi meg a nemzeti krónika — mill yen volt a törzsök <sup>1)</sup>).

<sup>1)</sup> „Quoniam ab ipsis nascendi primitiis infantum ferro sulcatur altius genae, ut pilorum vigor tempestivus emergens corrugatis cicatricibus hebetetur. Senescunt imberbes, absque ulla venustate. Compactis omnes firmisque membris et opimis cervicibus prodigiose deformes et pandi; . . . sic et in sua vita visi sunt asperi, ut neque igne neque saporatis indigeant cibis, sed radicibus herbarum agrestium, et semicruda cujusvis pecoris carne vescantur, quam inter femora sua, et equorum terga subsertam, fotu calefaciunt brevi. Aedificiis nullis unquam tecti, sed haec velut ab usu communi discreta sepulcra, declinant. Nec enim apud eos vel arundine fastigiatum reperiri tugurium potest, sed vagi montes pererrantes et silvas, pruinās, famem. sitimque perferre ab incunabulis asvescunt; peregre tecta, nisi adigente maxima necessitate, non subeunt, — nec enim apud eos securos existimant esse sub tectis. Indumentis operiuntur *linteis* (mikép ma is), vel ex pellibus silvestrium murium consarcinatis (ime a bunda és guba!), nec alia illis domestica vestis est, alia forensis, sed semel obsoleti coloris tunica, *collo inserta* (nemde a panyókás mente?) non ante deponitur aut mutatur, quam diuturna carie in pannulos defluerit defrustata. Galeris incurvis (kucsma) capita tegunt, — hirsuta crura coriis munientes haedinis (kordovány), eorumque calcei formulis nullis aptati, vetant incedere gressibus liberis (ki nem ismer itt a maig divatozó nagy paraszt csizmákra, melyeket szalmával s rongyokkal szoktak megtölteni hogy a lábról le ne hulljanak); quā causa ad pedestres parum accommodati sunt pugnas, verum quis prope affixi, duris quidem sed deformibus (ma is alkalmasabb a magyar huszárnak, mintsem gyalognak, noha a nagy csizmákat helyesen váltja el a szépen fűzött bakkancs, s e részben sem lehet panasz a nemzetre), et *muliebriter* iisdem nonnunquam insidentes (*féloldalt*, mikép a nők; ez még ma is kedves szokása a tiszamelléki magyar legényeknek), funguntur muneribus consvetis; in ipsis quivis in hac natione perniox et perdius emit et vendit, cibumque sumit et potum, et inclinatus cervici angustae jumenti, in altum soporem ad usque varietatem effunditur somniorum“ (mikép ez sem újság ma sem az alföldi legényeknél). Ammianus Marcellinus XXXI. k. Praynál Dissert. in Annal. Veter. Hunnorum. 9. l. Meg nem állhattuk, hogy szóról szóra ne adjuk e nemzetünket ennyre jellemző erkölcsrajzot.

<sup>1)</sup> „Et credo, quod adhuc eos cognoscetis, duram gentem fuisse, de fructibus eorum.“ Béla kir. jegyz. 1. fejez.

## MÁSODIK SZAKASZ: HUNOK.

„Mint a fővény, úgy megszáporodtak,“ századok hosszú során, Scythiában, Nemrút maradékai <sup>1)</sup>, s részint az általános „*scytha*,“ részint különböző tulajdon nevek alatt, különböző szerepeket játszottak a világtörténetek széles mezején <sup>2)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Igitur . . . multiplicati Huni in Scythia habitando, vt arena. Kézai 15. l.

<sup>2)</sup> Több tudós véleményekre adott alkalmat azon mai napig megfejtetlen kérdés: mit jelent a „*scytha*“ név, kik voltak a scythák, s a hun és magyar scythá-e? A scytha nevet némelyek, jelesen Vagenfels (Ehrenruf Deutschlands című munkájában, Bécs 1694, 1. fejj.) egynek veszi a *scut* vagy *scutten* szóval, mi az ó-német nyelvben: nyilazót, íjászt jelent, — ma *Schütz*-nek mondatik. Mások, mint Asseman (Orig. Eccles. Slav. Tom. IV.), a görög *skutos* szótól származtatják, minek értelme bőr, s minthogy a scythák bőr sátorokban szoktak lakni, úgy vélik, hogy nevöket innen kapták. Mult századbeli íróink, miszerint magyaros kiejtést adjanak a szónak, *szittyá*-nak kezdték azt írni; így írta Horvát István is mindig; minek azonban, nézetünk szerint, semmi értelme nincs, s újabb időben a helyes *scythá* látszik ismét életre vergődni. Már Strabo (Geogr. L. XI. cap. 507.) megjegyezte, hogy a görög írók valamennyi éjszaki nemzeteket scythák- és celto-scytháknak neveztek. Ő a *sarmatákat* is scytháknak mondja (492. fejj.), kikről pedig Plinius (Lib. IV. cap. 5.) azt állítja, hogy csak reájok ragadt, miként a *germánokra* is a scythá név. Procopius végre, (de bello Gothico Lib. IV. cap. 5.) azt tanúsítja, hogy a gothok, vandalok, és minden többi goth származású népek is, nevezettek scytháknak. A honnan, a nagy tudományú Pray, látván mikép nem csak a hun, de mindazon nemzetek mondattak scytháknak, melyek a Vistulától kezdve, a Donon, Kaukázon s Imason túl a legszélső Seresekig laktak, méltán kéli: ha helyesen cae-



Nem birván őket többé a sok homokpusztáktól borított föld elegendően táplálni, ismét új hazáról kelle gondoskodni. E végett 373-dik év táján, népgyűlésbe seregelvén, a nagy vállalatra *had*-nagyokat, vagyis vezéreket választottak; — *Bélát* vagy *Belét* a *Csele* fiát, s testvéreit, *Kevét* és *Kadücsát* vagy *Kadocsát*, a *Szemény* hadból vagy nemzetségből, — mert *had* és *nemzetség*, miként néhol még ma is \*), egy jelentésű volt a hun- vagy magyar nemzetnél, — aztán az *Érd* nemzetségből eredő *Bendegüzt*, ennek még kisdéd fiát, a később világhírűvé lett *Etélát* vagy *Etelét* s Bendegüznak két testvérét, *Révát*, — kit némelyek hibásan Kemé-nek irnak, — és Budát :).

lekszenek-e azok, kik mindent, mit a scythákról írva találtak, a hunoknak tulajdonítanak. (Annal. Vet. Hunn. 1. l.) — Horvát István, miként már említettük, a régi scythák tagadhatlan maradékának mondja a magyart. Újabb fróink pedig, különösen Wenzel (Új Magy. Muz. 1850/4 VIII—IX. füzet) és Toldy, a magyar nemzetet egy valaha igen hatalmas és mind Ázsiában, mind Kelet-Európában elterjedt, világtörténeti jelentőségű népcsalád tagjának látják, s Bél után, miként vélik, leghelyesebben „*hun-scytha*“ névvel nevezendőnek tartják; W. a hunokon és magyarokon kívül, még az avarokat, bolgárokat, kozárokat, palóczokat, oroszokat, besenyőket, úzokat és kunokat is ezen népcsaládhoz számítván. — Mi, a magyart, nem egy más, nem a *hun-scytha*, eddig ismeretlen, s — bocsánatot kérünk tisztelt barátainktól! — tiszta értelemre nem is vihető, népcsalád tagjának, hanem *eredeti törzsök nemzetnek* tartjuk, melynek, a vele egy nyelvű hunok (vagy kunok), a nyillövésnél szokásban volt szemhunyorítástól így nevezve, csak egy részét tették; s valamint, krónikáink világos szavai szerint is, kétségbe vonhatlannak hiszszük, hogy *scythiai lakjoktól scytháknak is* mondatnak, a már fenebb említettek értelmében, sem *minden* scytha népet hun vagy magyarnak, sem a hunt vagy magyart *valóságos* scythának, hanem egészen különböző eredeti fajnak, állítjuk.

\*) Ez előtt pár évvel Szabolcsban, kérdésünkre: Ki bírja e pusztát? egy pásztor embertől illy választ kaptunk: Hát, uram! a Kállay *had*, a Desseffy *had*, meg többen.

<sup>1)</sup> „Anno Domini septingentesimo (Turócznál helyesebben „trecentesimo septuagesimo tertio“) in vnum congregati, *Capitaneos* inter se, seu *Duces* vel *Principes* praefecerunt; quorum *unus Vela*

A *Szemény* had, a *szem*, régiesen *szöm*, — *Csele* a *csele*, — *Béla* a *Bál* vagy *Bél* szótól, mi a magyar fajnál a nap, vagyis az istenség saját neve volt <sup>1)</sup>, s a *bálványban*, az Abaúj vármegyében folyó *Bélus*-patakában, a Zemplénben, a Bodrog folyó felett egy hegyormon látható *Belevár* romjaiban, meg a tarczali

fűt *Thelae* filius (Turóczinál helyesebben: „Belam filium Chele“) ex genere *Zemein* oriundus. Cuius fratres *Cuve* (Tur. s. utána többeknél hibásan: Keme) et *Caducha*, ambo Capitanei. Quarti vero Ducis nomen *Eihela* fuit, *Bendacuz* filius, cuius fratres *Reuva* (Tur. s. többeknél hibásan Keve, vagy Keme), et *Buda uterque* Duces extitere, de genere *Erd* oriundi.“ (Turóczinál hibásan: „de genere *Kadar*“). Kézai iménti szavaiból úgy látszik, hogy Réva és Buda, Bendegúznak és nem Etelének voltak testvérei; hogy Réva az Etele gyámja volt, a későbbi történetekből világos. Egyébaránt, ha Bendegúz a vezérek közé nem számíttatnék, csak 6 vezére említették a hunoknak, — mi mind a nálok, mind a magyaroknál fenállott hét nagy *had* vagy nem számával ellenkeznék. A budai krónika már összezavarja: „Atile, Keve et Buda, filii Bendekuz“ Podhradczky kiadása, 14. l. — A *had*-ból lett a *had-nagy* azaz nemzetség-fő, vagy *fedelm*, miként hajdan írták, miből később *sejedelem*. A *capitaneus*, mi szinte a *caput=fő*-től ered, s miből a későbbi *kapitány* lett, a XV-dik s XVI-dik századbeli oklevelekben többnyire szinte *hadnagy* szóval fejeztetik ki. És ezért mondja a krónika: „*Capitaneos*, seu *Duces* vel *Principes*.“ A német *Geschlecht* sem egyéb, mint *Schlacht*=had, *Geschlacht*, miként Kammerer Detre I-ső Ferdinándhoz 1526-ban írja. A *nagy* szó, kedvencz szava volt a magyarnak, több tekintetben. Így a násznép fejét, vezérét maig is *násznagy*-nak mondja, s a falu feje vagy birája, a régi iratokban *folnagy*-nak neveztetik. — Pray azt, hogy a hunok *Etelét* már 373-ban vezérökké választották, hihetlennek tartja, miután nem képzelheti, hogy 30 évesnél ifjabbat választottak volna, — így pedig, az Etele halála éve, 434, bizonyos lévén, neki 100 évnél tovább kell vala élnie. Azonban a hunok kijöveteli éve, a 373-dik esztendő, csak valószínű, nem minden kétségen kívüli; és választhaták, atyja *Bendegúz*, és nagybátyja *Réva* gyámsága alatt, 5—6 éves korában is; melly esetben, Etele, 434-ben sem idősebb 85—86 évesnél, — ezen korban pedig sok férfi van ma is teljes erőben, s alkalmas kormányra és vezérségre.

<sup>1)</sup> Méltó erre megolvasni Szabó István jeles értekezését, az Új Magy. Muz. 185<sup>1/2</sup> X. füz. 599. l. és Podhradczky jegyzetét a Cronicon Budense 1838-diki kiadásban 5—6. l.



hegyen fekvő szinte *Belevár* szőlőben maig fenmaradt, vette kétségkívül, nevezetét <sup>1)</sup>. A *Csele*-pataka, szerencsétlen II-dik Lajos királyunk haláláról ismeretes. *Keve*, kire az alsó Dunánál állott *Keve* vár és város emlékeztette sokáig a nemzetet, nagyratörő, büszke lehetett, — mert a magyar *kevély*-nek mondja a büszkét, *keve*-től származik a *keve*-s <sup>2)</sup> vagy *kevé*-s szó is, és *kevély* hihetőleg az: ki *keves*-ebb, mint mi-nek magát tarja. *Kadi* a török nyelvben bírót jelent; *Kadi*-csa, vagy *Kadü*-csa tehát, bíróska értelmű. *Kadücsa* vagy *Kadocsára*, *Kalocsa* város nevében ismerünk. *Ér*-től jö az *er*-es vagy *er*-ös; innen az *Ér*-d had neve, melyből *Bendegúz* és testvére *Réra*, vagy *Buda* származott. Így mondatik *Álmos*-tól *Álmos*-d, *Péter*- vagy *Peter*-től *Peter*-d, *tyúk*-től *Tyúk*-od, *köves*-től *Köves*-d, *Prépost*-től *Prépost*-d, és számtalan más helység a hazában. *Bende* perzsául: szolga <sup>3)</sup>, s az *úz* vagy *gúz* pedig egyik faja volt a magyar nemzetnek; miből a *Bendegúz* név értelme önként kitünik. *Bende* vagy *Benda*, nemes nemzetség ma is él Abaújban. Hogy *Etela* vagy *Etele*, az *Etel*=*Ital* azaz *Volga* vagy nagyobb *Don*, és a *Tanais* vagy kisebb *Don* vagy szinte *Etel* folyóktól vette nevét, kétséget nem szenved. *Bud*-a nevezetében a *bud*, vagy *büd*, honnan a *bús*, gyökszó lappanghat <sup>4)</sup>.

Választottak hadbíró is, a *Torda* nemzetségbeli *Kadart*, vagy tán *Kadárt*, ki a fegyveres nép között a peres ügyeket elintézte, a gonosztevőket, tolvajokat és rablókat megfenyítse; világosan kikötván, hogy ha a bíró igazságtalan ítéletet hozna, azt a népgyűlés

<sup>1)</sup> Bélát a külföldi írók s utánok Pray is, *Balamber*-nek írják. Fessler hol *Dalamir*- hol *Balamir*-nak. Mikép ismerjen aztán ezekben a szegény magyar a *Béla* nevére!

<sup>2)</sup> „Miként a Tisza mellett ejtik.

<sup>3)</sup> Meninski Institut. Ling. Turc. Arab. et Pers. I. 43. l.

<sup>4)</sup> E hun vezérneveket, mint a leggyökeresebb magyarokat, a nemzet előtt nyelvtanilag is megfejteti, és saját értelmökre vinni, an-

megsemmisíthesse, — mellynek egyszersmind hatalmában maradt: tetszése szerint bármellyik vétkes vezért s a bírót megfenyíteni és letenni hivatalából <sup>1)</sup>). E szokásos törvény, *Gejcsának a Taksony vezér fiának* koráig fenállott a magyar nemzetnél is <sup>2)</sup>). A *Torda* régiesen *Turda* név a *tur, tor*, vagy *tar* gyökszó sardjádéka; honnan Hevesben *Tar-d*, Szabolcsban *Tar-d-os* helységek elnevezései, a *Turda* nemzetség, 1266-ban még virágzó volt <sup>3)</sup>, s *Tor-d-as* és *Tar-d-as*, már 1356-ban előfordúl, mint férfinév, Szécsy Miklós országbíró ítéletlevelében <sup>4)</sup>). Bíró lévén pedig *Kadar*, ő is a *kadi* szóról hívatathatott így. *Kadar-ta*, vagy, tán elrontva, *Kádár-ta*, Veszprém, *Kadar-kút* Somogy vármegye helysége.

A népgyűlésekre, országos ügyekben, nagyszerű s komoly harsány hang szokta egybeparancsolni a nemzet fiait; melly szokás, a későbbi magyaroknál is, szinte ugyanazon erőben élt s több századok so-

---

nál szükségesnek tartottuk, mert egy idő óta, — tán Fessler után, ki nyelvünket nem jól értve, nem átalította nagyhrú munkájában Eteléről kimondani: „*Den Ungern gehört er übrigens eben so wenig an, als die Ungern den Hunnen.*“ (Gesch. der Ungern I. 22. l.) — még legújabb s olly jeles történetiróink is mint Horváth Mihály, a hunok viselt dolgait egészen elhagyták a magyar nemzet történetéből, mellyek pedig fénypontját teszik azon tetteknek, mik által ez világhírvé lett.

<sup>1)</sup> „*Constituerunt quoque inter se Rectorem unum, nomine Kadar, de genere Turda oriundum, qui communem exercitum iudicaret, dissidentium lites sopiret, castigaret malefactores, fures, ac latrones, ita quidem, vt si Rector idem immoderatam sententiam definiret, Communitas in irritum reuocaret, errantem Capitaneum et Rectorem deponeret, quando vellet.*“ Kézai 16 — 17. l.

<sup>2)</sup> „*Consuetudo etenim ista legitima inter Hunos sive Hungaros vsque ad tempora Ducis Geyche (ime a Gejcsa vagy Gejcsze, Kézai még helyesen tudta a későbbi Geizá-nak és Győző-nek is elrontott Geicha nevet írni).*“ Kézai u. o.

<sup>3)</sup> Fejér IV. V. III. 286 — 289. l.

<sup>4)</sup> „*Egidius filius Tardas,*“ ismét „*Egidius filius Tordas.*“ Eredetie Darvas Antal barátom levéltárában.

rán divatozott. Hírnökök jártak, vérbemártott pallossal, lakról lakra; sátorról sátorra, mind a nép, mind a hadsereg közt, s kiáltották: „Isten és a nép szava, hogy ezen s ezen napon és helyen mindenki fegyveresen, vagy a mint lehet, okvetetlen megjelenjen, a közönség tanácsát s parancsát meghallandó.“ Ki e rendeletet, minden igaz ok nélkül, üresen hagyta elhangzani, *pallossal* vágatott ketté, vagy az ügyefogyottak, avagy a legalsóbb szolgák közé soroztatott. És e szokás szigorú végrehajtásának tulajdonítják a honi évlapok: hogy a nemzetnek egy része paraszt sorsra jutott, — miután mindnyájan egy vérből, mindnyájan Hunyor és Magyartól származván, mindnyájoknak nemesnek kellett volna maradni, nem pedig egy résznek úrrá, másnak paraszt szolgává válnia <sup>1)</sup>.

Miután a vezér *hadnagyok* megválasztattak, a 108 *nemzetségek* közül, az erős bátor harczfiak válogattattak ki, mindegyik *nemből* vagy *hadból* külön 10 ezer, tehát összesen 70,000. — És illyképen a többiek a szülőföld és *otthon maradtak* védelmére hagyatván, a hunok lobogó *zászlókkal* <sup>2)</sup>, tömérdek

<sup>1)</sup> „Antequam ergo baptizati fuissent Hungari, et effecti Christiani, sub tali voce praecones in castris ad exercitum Hungaros adunabant: Vox Dei et populi Hungarici, quod die tali unusquisque armatus in tali loco praecise debeat comparere, Communitatis consilium praeceptumque auditurus. Quicumque ergo edictum contempsisset, praetendere non valens rationem, lex Scythica per medium *cultro*, (a *cultus* kétségkívül késszerű egyenes kardot, azaz *pallost* jelent) hufusmodi detruncabat, vel exponi in causas desperatas, aut detrudi in communium servitatem. Vitia itaque et excessus huiusmodi unum Hungarum ab alio separarunt; alias, cum unus pater et una mater omnes Hungaros procreaverit, quomodo unus Nobilis, alter innobilis diceretur? nisi victus per tales casus criminis haberetur.“ Kézay ugyanott. Turóczy 10. fejj. bővebben. Az, hogy a felsőbb rendeleteket lovas hírnökök kiáltják ki, úgy tudjuk, az újabb időkig szokásul maradt Máramaros vármegyében.

<sup>2)</sup> Nézetünk szerint a *zászló* kiejtés hibás; mert kétségkívül



szekérrel, sátorral, családostul és barmostul megindultak nyugat felé, s átkelvén a Don vagyis kisebb Etel folyón, az ott lakó népek ellentállása daczára, kiket a történetírók alipzur, alzidzur, itamár, tunkassz és boisk néven neveznek <sup>1)</sup>, a *besenyők* és *fehér kunok* vagyis *kosárok* földein keresztül, Susdalba, más-ként Sudzsába, Ruthén, vagy Oroszországba, végre a *fekete kunok* hazájába, a mai Moldvába, s innen Erdélyen át, a Tisza, hajdani kimondás szerint *Ticze* <sup>2)</sup>, sík partjaihoz érkeztek szerencsésen; hol körültekintvén, miután a vidék az egész tömegnek rendkívül megtetszett, tovább nem menni, hanem állandóan ott megtelepedni, elhatározzák <sup>3)</sup>.

---

vül százl-ónak kellene helyesen írni is, mondani is, — a *százl* vagy *százl* igétől. Minthogy minden *száz* harczosnak volt egy lobogója, honnan lett a *százd*. Az 1618-diki országgyűlésen véres összeütkezés történnén a császári német fegyveres nép s az országnagyok zászlóaljai vagyis hadai között, gróf Forgách Zsigmond panaszára kiküldött biztos Büky György eredeti tudósításában, ápril. 16-ról világosan ez áll: „Egy *százló tartó* egy néhányad magával,“ — ismét: „azzal sem elégedtek, hanem ugyanazon *százló tartó* vele lévőkkel egyetemben. Hű másolata saját gyűjteményünkben.

<sup>1)</sup> Jornand. de reb. Get. 24. fejez. — Priscus Excerpt. Leg. 32. l.

<sup>2)</sup> Világos ebből hogy őseink az *a* vagy *e* végbetűt a nevekben felváltva használták, péld. Béla és Bele, Etela és Etele, Gejcz és Gejcz, Ticza és Ticze.

<sup>3)</sup> „Tunc de *tribubus* centum et octo elegerunt viros fortes ad bellandum, assumentes de quolibet *genere* decem millia armatorum; (Kézai itt világosan megkülönbözteti a 108. *nemzetségeit* = *tribus* a 7 nagy *nem*-től vagy *had*-tól = *genus*, mi megfordítva helyesebb lett volna) *aliis in Scythia derelictis, qui eorum Regnum ab hostibus custodirent*. Elevatisque baneriis egredientes, *Bessorum* et *Comanorum alborum* terras transierunt. Deinde *Sosdaliam*, *Rutheniam*, et *nigrorum Comanorum* terras ingressi, tandem usque *Tize* flumen, salvis rebus, invitis gentibus praefatis, pervenerunt. Qua quidem regione circumspecta, omni coetui complacuit, non incedere ulterius cum armentis et familia. Cum uxoribus etenim, tabernaculis et bigis descenderant de eorum terra.“ Nyugotra laktak tehát a hunokhoz, a besenyők vagy *pacinaciták*, s a fehér kunok vagy *kosárok*, miként a fekete kunok vagy *palócok* is; mert másutt is

A fenebb említett népek között, melyeken a Dontól a Tiszáig nyomultokban forgó-szélként átviharzottak <sup>1)</sup>, az erős, hatalmas alánok, — miként némellyek vélik, a későbbi lengyel könnyű lovasok, az uhlánok vagy hulánok ősei <sup>2)</sup> — voltak a legjelentékenyebbek. Ezeket gyakori nyugtalanítások által kifárasztván, s részint Lithvánba kergetvén <sup>3)</sup>, részint fegyvertársaikká tévén, 376 táján, köz erővel s értelemmel, a gothok ellen indultak.

A gothok, ez időben, Ó-Dákországot, vagyis a Fekete tenger felé elterülő azon földrészt bírták, mely most Magyarország tiszántúli területét, Erdélyt, Havaselvét vagy Oláhországot, és Moldvát képezi. Hajdan egyek, később két külön fajra szakadtak, ostro-

világosan mondja Kézai: „Habet etiam (Scythia) de occidente vicini Bessos et Cumanos albos,“ — mit Turóczi hibásan így írt át: „et rursus *ab oriente* Scythiae Bessos et Comanos albos vicini.“ Ugyanő, a külföldi írók után, vadászok által vezetetti át az azovi tengeren a hunokat, mi hogy mégis hihetőbb legyen, a tengert befagyasztja s a költözést télére teszi. Több példák tanúsítják, hogy őseink nem szokták várni a kemény telet, hanem tömlőkön, vagy csak lóháton, gyakran átúszták a Dúnát s más hasonló nagyobb folyamokat. — A Tisza, melyet Kézai *Ticse*-nek, Bonfini *Titia*-nak ír, még a XIV-dik században is *Ticze* név alatt fordul elő az oklevelekben; péld. az endesi határlevélben, melynek másolata, eredetiből, gyűjteményben találtatik, ez áll: „Prima enim meta incipit a plaga orientali, in fluvio *Ticie*“; ismét: „et per eandem transeundo jungit predictum fluvium *Ticie*“ stb. Nem tudta ezt a jeles Pray, s Annal. 72. lapján Turóczi e kifejezésére: „ad ripam *Titiae*“ ezen jegyzést tette: „*Tibiscum* accipit, veteribus Tissam, Thuroccio *per errorem Titiam* dictum; Plinio Patruissus est.“ Miként értesítve vagyunk, a Tiszát, míg csekélyebb, ma is *Ticse*-nek nevezi a nép.

<sup>1)</sup> Jornandes de rebus Get. 24. fejez. Priscus Excerpt. legat. 32. lap.

<sup>2)</sup> „Hodie quoque Alanorum reliquias superesse suspicor in Hulanis seu Ulanis, nam et Halani olim scribebantur et Alani, qui Polonica in militia levis equitatus partem conficiunt“ mond Fröhlich Anecd. Numismatum Regum Veterum p. 132.

<sup>3)</sup> Kajalovics Hist. Lithvan.



azaz (ost) keleti, és wese- azaz (west) nyugoti gothokra.

A keleti gothok élemedett, — ha igaz, száz évnél idősebb — királya, Hermannrich, hallván az egyesült hun és alán nép gyors közeledését, — mondják: — ijedtében, mások szerint, kapott sebeiben meghalt; így a hunok egyik vezére, Béla, kit némellyek elrontott névvel Balamir vagy Balambernek is írnak, a királytalan népet hirtelen megtámadta s azt az ezzel rokon, vagy tán egészen egy gepidák, másként gipedák, nemzetségével együtt, könnyű szerrel hatalma alá hajtotta. E keleti gothok azon részének, melly a nyugotiakhoz Trákországba nem költözött, hanem előbbi tűzhelyénél maradt, s fegyverét a hódítókéval egyesítette, a hun nemzet meghagyta a tartományi önkormányzást, s ezen jognál fogva Hermannrich halála után Winithárt vagy Withimért választotta fejedelméül, kit azonban, hűtlensége s fegyveres pártütése miatt, a hunok, néhány év múlva megöltek <sup>1)</sup>.

---

1) „Inter haec Ermanaricus, tam vulneris dolorem, quam etiam incursiones Hunnorum non ferens, grandaevus et plenus dierum, centesimo decimo anno vita suae defunctus est.“ Jornandes 24. fejj. — „Gens Hunnorum super Gothos irruens, certos ex ipsis subjugat, alios fugat.“ Jornand. de regnor. successione 1088. l. — „Eisque (Gothis) ab hoc anno usque ad mortem Attilae, per annos plus minus octoginta, praefuerant reguli gentis suae.“ Chronograph. — „Ostrogothis in patrio solo sub Hunorum dominio remorantibus praerat Winitharius.“ Sigebert. Gemblac. Chrogr. — „Cujus post obitum (Ermenerichi) rex Vithimiris creatus.“ Ammianus Lib. 31. cap. 3. — „Horum (Hunnorum) juvenus, multitudine innumerabilis, Alanorum Tanaitarum multos interfecit, . . . inde Gothis et Gipedibus partim multa caede subactis, partim expulsis, usque ad Danubium imperium protulit.“ Valensius Rer. Franc. Lib. IV. és Ammian. — „Plurimae superioribus temporibus fuere, hodieque sunt nationes Gothicae, sed inter illas Gothi, Wandali, Visigothi, et Gepides, cum numero tum dignitate praestant.“ Procopius de bello Wandal. Lib. I. cap. 2.

A rácz földön (Trákországban) megtelepedett gothok, a római hadvezérek zsarnokkodásai által fegyverfogásra kényszerítetvén, a szomszéd hunoktól kértek segítséget, s ezeknek egyesült erejével, kétszeri összeütközés után, Valens császárt annyira megremeztették, hogy ez a perzsákkal nyakra före szerződésre lépett, s keleti tartományaiból Konstantinápolyba vonúlva, Gratiánt, a nyugati római birodalom császáraját, szólította fel segéd-seregek küldése végett, ki 378-ban Szeremnél meg is jelent. Azonban Frigigern, a nyugati gothok királya, a hunokat és alánokat nagy ajándékokkal s jutalmakkal tovább is szövetségében tartván, a győzelem babérját Gratiántól féltő, ezért ennek megérkeztét bevárni nem akaró Valenssel, auguszt. 9-dikén, Drinápoly közelében, megütközött, örmény lovasságát szétverte, gyalogságát pedig, mellyet elébb lovas hadaival körülvétetett s a nyilak zápora által megszalasztatott, futtában karddal s dárdával nagy részt leölette. Maga, a nyilölvést kapott császár, betegen, egy falusi kunyhóba menekült, melly a rajtatörő ellenség által reágyujtatván, odaégett <sup>1)</sup>.

Valens halála után, a győztes hun, goth és alán seregeknek, vagyis az egyesült magyar, német és tót erőnek, semmi sem állhatott ellent, hogy a rácz földet a szomszéd tartományokkal együtt fel ne düljék, s fegyverök hatalmát nyugat felé tovább is ki ne terjesszék. A fenyegető veszedelmet tehát Gratián elhárítani kívánván, Spanyolországból Theodóz nevű hadvezérét hívatta elő s küldötte a határok védelmére, ki 379-ben a hun, goth és alán seregeket néhány ütközetben tetemesen megvervén, Ráczországból kiszorította, s részint vitézsége, részint ajándékai által békeszerződésre kényszerítette; miért őt

---

<sup>1)</sup> Ammianus L. 31. cap. 16. Orosius Lib. VII. Histor. cap. 33  
Praynál Annal. 68—70. 1.

Gratián a keleti birodalom császárságával ajándékozta meg <sup>1)</sup>).

Használta ez alatt az alkalmat Winithár, a keleti gothok fejedelme, ki a hunok veszteségeit látván, független hatalomra törekedett, s birtoka határszéleit kiebb terjesztendő, a Fekete tenger partjai körül, a Duna és Neszter folyamok közt lakó antokat, vagy limigantokat, a szláv népek legerősbjeit, megrohanta <sup>2)</sup>, s bár első csatában visszaveretett, újított erővel majd, a megtámadottak királyát, fiaival s 70 főbb embereivel együtt elfogta, a nép rettentésére felakasztatta s tartományát elfoglalta <sup>3)</sup>. E győzelme örömeit azonban csak egy rövid évig élvezhette; mert a hunok, kiknek fenhatósága alatt állott, működéseit s irányát éber szemmel tartván, mihelyt Gratiánnal a békét megkötötték, megzabolázására fenyegető hadakat küldöttek. Ezeket ugyan Winithár két ízben szinte legyőzte, de harmadszor, maga, a hüven maradt gothok fejének Zsigmondnak segéd csapatai által is erősbült Béla fővezér, személyesen lépett ellene csatára, s midőn feléje párviadalra közelednék, egy nyilat re-

---

<sup>1)</sup> Paulus Diaconus Lib. XI. — Idatius in Chron. — Jornandes de reb. Get. 27. fejez. Orosius Lib. VII. cap. 34. — Adon. in Chron. ad an. 379. — Jornandes de regnor. succes. 1088. l. Praynál Annal. 70—71. l.

<sup>2)</sup> „Antes vero, qui sunt eorum (Slavorum) fortissimi, qui ad Ponticum mare curvantur, a Danastro extenduntur usque ad Danubium.“ Ammianus Lib. 31. — „Erant Antae, quos alii Limigantes quoque appellant, gens Slavica“ mond Pray, Annal. 80. l.

<sup>3)</sup> „Winithario tamen Amalo, principatus sui insignia retinente, qui avi Ataulphi virtutem imitatus, quamvis Ermarici felicitate inferior, tamen moleste ferens Hunnorum imperio subiacere, paululum se subtrahebat ab illis, suamque dum nititur ostentare virtutem, in Antarum fines movit procinctum, eosque dum aggreditur, prima congressione superatur.“ — „Deinde fortiter egit, regemque eorum Booz nomine, cum filiis suis, et 70 primatibus, in exemplo terroris, cruci affixit, ut dedititiis metum cadavera pendentium geminarent.“ Jornand. de reb. Get. 28. fejez.



pítve fejébe, őt megölte, unoka-húgát Vladamárkát nőül vitte, s az egész pártos keleti goth népet újlag a hunok hatalma alá hajtotta <sup>1)</sup>).

E diadal után, a Theodózzal kötött békeszerződés csak rövid ideig tarthatott. Ugyanis a harczhoz szokott hun sereg nem szűnt meg a római birtokokba ismét becsapkodni s több városokat elpusztítani. A béke meg nem tartásáról panaszkodó rómaiaknak pedig Béla azt felelte, hogy nagyszámú népe, az élet szükségseitől szorítva, kénytelen a hadmezőn keresni kenyerét. Évenként 19 font arany ígértetett Bélának, ajándokul, ha hunjait a dúlástól visszatartja <sup>2)</sup>). De a hun nemzet ekkor már azon egész földtérnek elfoglalását kitűzte hódításai céljául, melly róla később Hunniának, majd a hunnal testvér magyar, vagy miként az idegenek nevezték, ongar, ungar, tehát az egygyé olvadt *hun* és *ongar* azaz *hungar* nép megtelepedésétől Hungariának mondatott, s mellyet a magyar a *hun* ősök emlékére mais *hon*-ának hí <sup>3)</sup>), mert,

---

<sup>1)</sup> „Cum tali libertate (Winitharius) vix anni spatio imperasset, non est passus Balamber rex Hunnorum, sed ascito ad se Sigismundo, Hunnimundi magni filio, qui juramenti et fidei suae memor, cum ampla parte Gothorum, Hunnorum imperio subiacebat, renovatoque cum eo foedere, super Winitharium duxit exercitum, diuque certantibus, primo et secundo certamine Winitharius vincit, tertio . . . dum uterque ad se venissent, Balamber, sagitta missa, caput Winitharii saucians, interemit, neptemque ejus Waladamarcam sibi in conjugio copulans, jam omnem in pace Gothorum populum subactum possedit.“ Jornand. u. o. — Sigibert ezen ütközeteket s Winithár halálát 384. és 386-dik évekre teszi, mit Pray is elfogad, s miután Béláról ezen éven túl nem talál semmi emlékezetet, őt 387-ben elhunynak véli. Honi évtapjaink azonban világosan s határozottan mondják, hogy Béla a zeiselmauri ütközetben esett el, mi leghihetőbben 380. és 382. esztendőök folyta alatt történhetett, a természetesebb rend és körülmények tehát azt kívánják, hogy Winithár pártütését s megöletését, az egyetlen Sigibert tanúsága ellenére, 378 és 380 év közé tegyük.

<sup>2)</sup> Priscus Excerpta legationis 50. l.

<sup>3)</sup> Pray úgy vélekedik, hogy a hunok 377-ben foglalták el



— miként a krónika, nemzeti lelkesedéssel s korunkban újlag bebizonyult igazsággal írja, — e nemes, e hírneves folyamat által harmatozott, s majd sík mezőkkel, majd aranyat ezüstöt termő hegyekkel ékeskedő s természeti határoktól körített ország, a legjobb minőségű só szülő anyja, bor, búza, fa és legelő bőséges szolgáltatója, kövér hantjaival mindenkor olly hatással volt minden nemzetre, hogy azt egyik a másiknak irigylette s az erősebb a gyengébbet onnan elűzte <sup>1)</sup>. Nem lehele tehát, hogy a hunok, midőn már a Dunáig terjesztették győzelmes fegyvereiket, azoknak erejét a több jeles városokkal díszlő dunántúli részzel is ne éreztessék. E vidék elfoglalása temérdek véráldozatba, olly roppant számú harczos életébe került, hogy azt sokan mesés költeménynek tekintik, s ha a honszerzés magasztos eszméje mellett elhullott hunok ezreinek testhalmjai, tetemei s fegyverromjai, mind e mai napig élő bizonyságul nem

---

Pannoniát; mert Marcellin azt írja, hogy a rómaiak, miután a hunok 30 évig birták, 427-ben foglalták azt ismét vissza. Azonban miután kétséget nem szenved, hogy a hunok 378-ban a gothoknak mentek Valens ellen segedelmére, s ennek halála után 379-ben Theodózzal nem épen kedvező háborút folytattak, sokkal hihetőbb hogy a hazai történetlapok szerint Pannoniát csak 380-ban és az ezt követő években támadták meg s foglalták el.

<sup>1)</sup> „Haec regio olim panis ab ubertate Pannonia denominata esse traditur quae nunc ab Hungaris ipsam incolentibus mutato nomine Hungaria vocitatur (Turóczy tehát a Pannonia nevet egész Magyarországára kiterjeszti), regionum nobilissima, famosissimum amnium decursu irrigua, campis pariter et montibus mixtim decora, auri et argenti, necnon caeterorum metallorum, ac salis peroptimi genitrix foecundissima, vino abundantissima, silvarumque et pascuorum frequentissima, pro majori sui parte undique aut ingentium molibus Alpium, aut potenti fluminum decursu clausa. Hanc regionem plurimae nationes incoluisse feruntur, et semper potentior superveniens generatio, agri fertilitate allecta, infirmiore aut expellebat nationem. aut subdebat.“ Turóczy I. 11. fejez.

szolgálnának, nem mernénk az unokák előtt vele, lelkesítő történetképként előállani <sup>1)</sup>).

Ez időben — így szól a krónika — a dunántúli földrészt, miként akkor hitták, Pannoniát, egy jövevény nép, a longobardok, s több németek és olaszok lakták, kiknek a szombathelyi vagyis sabariai születésű, fegyverforgatásban jártas longobard, Macrin vagy Matrin volt római kormányzójok. Ez hallván, hogy a Tisza partjánál egy eddig ismeretlen, számtalan sokaságú nép táboroz, melly már az ő igazgatóságára bízott tartomány határain is túlcsapkod, s karját alárendeltjei rablására nyújtja, egész valójában megrendült. Nem mert pedig csupán a parancsa alatt álló népekkel felkelni, hanem nagyobb segedelemért a római fejedelmekhez folyamodott. Ezek verónai vagy berónai, másként berni Detrét, a római birtokhoz tartozó részekben lakó németek parancsnokát, szász, tehát szinte német születésűt, küldötték segedelmiül; ki német, olasz, és más nyugati vegyes nemzetségekből szedett roppant seregével előtöppanván, a róla némellyek szerint *Szász*-, vagy mi valószínűbb, az elhullott hunok vitéz tetemeit fedő *szász egy-néhány* maig fenlévő nagy sírhalmokról *Szász*-halom-

---

<sup>1)</sup> Pray azért kétli hogy a honi évtapokban feljegyzett ezen nagyszerű harcok valaha történtek volna, mert azokat a görög és latin írók egy szóval sem említik, — mert továbbá Matrin sabariai születésnek s longobardnak mondatik, holott a longobardok csak ez előtti évben indultak ki Scandinaviából; ezen felül Matrin Pannonián kívül még Achajának, Macedoniának s Thraciának is parancsnoka nem lehetett, minthogy ezen tartományokat akkor Theodóz kormányozta; végre, mert Potentiana városról a régi külföldi történetírók egy szót sem tudnak. Azonban sok olyan dolgok vannak, melyekről a külföldi régibb írók semmit sem tudnak, s azon érdekes újabb felfedezések, melyeket a magyar nemzet e tárgyban a jeles Erdy János buzgalmának köszönhet, e harcok valóságáról kétkedni többé nem engednek. Lásd: Magyar Akadémiai Értesítő 1847, 282—289. l. — A longobardok mikor telepedtek le Pannoniában? még eddig hitelesen bebizonyítva nincs.

nak nevezett vidéken, Fejérvármegyében, Bata helység határán, — hol a rácz lakosok által jelenleg Kliszák név alatt ismert, hajdan Matrica, római őrhely romjai is láthatók, — ütött tábort; közel a Duna meredek job \*) partján épült s dűledékeiben most is magas földsánczokkal körített, hajdan pedig erős kö-fallal körülvett régi római Potentia vagy Potentiana nevű városhoz <sup>1)</sup>, mellybe nagyszámú longobardjai-val Matrin vette magát. Mig Detre és Matrin, bent a városban, egymás közt hosszasban affelől tanácsko-

---

\*) Mi a *job* szót, midőn a *bal*-nak ellentéte, nem írhatjuk két *b*-vel, mert a *jobb* a *rosszabb* ellentéte=melior értelmű, a *job* pedig=dexter, dextera, s miként a nemzeti nyelv régi emlékei tanúsítják, a *jog*-ból lett. Innen a „*szent jog*“=I. István királyunk job keze.

<sup>1)</sup> Béla király jegyzője azon halmokat *szász* halmoknak (*centum montes*) nevezi, a 46-dik fejezetben így írván: „Dux Árpád valde laetus factus est... et in eodem loco Cadunec, patri Curzan, dedit terram, a civitate Attylae regis, usque ad *centum montes*.“ — Kézai a régi írásmód szerint *Zazholm*-nak írja, mit *Szász*-nak és *Szász*-nak is olvashatni. Turóczi Zazalomot ír, Bonfini Zazhalomot. Pray (Annal. 72. l.) szinte *szász*-nak értelmezi. „Nobis hodie *Szász*-halom — mond — quasi *centum colles* dicas, ultra Tárnok, circa viam, qua Pázmándinum itur.“ Horvát István ellenkező tannal lépett fel. „Értetni fogjuk, — így szól ő — (Rajzolatok, 40. l.) az Érden tul, Fejérvármegyében fenálló *Szász*halmot, — nem *Szász*halom, azaz *centum colles*, — hová berónai halhatlan *szász* Detre, s utóbb Attila is *eltemette*tt.“ — Érdy János, ki 1847-diki májusban a helyszínen járt, szinte egy véleményen van Horváttal, s így nyilatkozik: „Innen, (Potentiana romjaitól) gyalog ösvényen mentünk a Duna meredek partja fölött, Bata helységbe alá, *mellynek régi neve Szász*halom, de nem *Szász*halom (*centum colles*) mint fróink nagyobb része hirdeti.“ — Érdy tehát Bata helységét nevezi *Szász*halomnak, nem pedig az Érd és Bata közt elterülő száznál több teshalmokat. Mi, Béla jegyzője orthographiáját, ki a hagyomány idejéhez közelebb élt, természetesebbnek s helyesebbnek tartjuk. — Timon kétli hogy Potentiana város valaha létezett volna. Dezsericzky a Potentiana nevet Mogentianára igazítja. Hidy Gergely, De celebrioribus Pannoniae urbibus, Tyrnav. 1701.“ Adony vidékére helyezi, a Duna job partján. Hogy egyik sem helyesen, Érdy eléggé megmutatta, s Potentiana város létezése felől többé kételkedni nem lehet.



zának: túl a Dunán támadják-e meg a hunokat, tanyáikon, vagy tán más alkalmasb ütközeti helyet választszanak, s ezen előttök még egészen ismeretlen hadmodorú nép ellen a harcban átalán mi fogásokkal éljenek? a hunok éber figyelemmel kísérve az ellenök irányzott készüléteket, seregök nagyobb részét csatarendbe állítják, s a többit tanyáik és vagyonságaik védelmére örcsapatul hagyván, a Duna közelébe előrobognak. Detre és Matrin a hunok közeledtéről tudósítottak ugyan, de a széles Duna választván őket tőlök, s tudván hogy hajóik nincsenek, semmi veszélytől nem tartva, éjjeleiket nyugodtan töltötték. Azonban a hunok, kik Scythiából kiindultok óta tömlőiken már több nagy folyókat átúsztak, egy éj sötét csendében, felfútt tömlőik segedelmével, Budán, vagy mint akkor még a rómaiak nevezték, Sicambrián alul, a szent Gellért hegy melletti térség irányában, melly ez időtől s e merész átkeléstől *Kelen-* vagy *Kelenföld* czímet kapott, a Dunán is átkeltek, s a Potentiana melletti mezőn, — minthogy a városba nem fért, — sátrokban nyugvó ellenséges hadsereget megrohanták. Iszonyú láрма s borzasztó mérszárlás keletkezett. Mert Detre hadai a véletlen éjjeli roham által a legnagyobb zavarba hozatván, többé fegyverfogásról és védelemről nem, csak szaladásról gondolkozhattak. Kaszabolta tehát őket a hun, „mint a szévedező csordát“ <sup>2)</sup> s kevés menthette meg futással életét. A helyek, hol az Érd nemzetségbeli Bende-gúz családjai állottak, jelenleg is Érd és Bente vagy Bende nevekkel díszlenek <sup>3)</sup>.

---

<sup>1)</sup> „Transnatato infra Sicambriam Danubio, in ea parte, ubi nunc villa *Kelenfewold* (ma romja sincsen e falunak) locata est, propter quod et eadem hoc vocabulo denominata dicitur,“ Turóczi 11. fejez.

<sup>2)</sup> „Perimebantur ergo per Hunnos, velut *errabunda pecora*, nec illis quaeipiam fuga vitam redimebat.“ Tur. u. o.

<sup>3)</sup> Lipszky térképe.



Hajnalban a hunok az éjjeli fáradságot kipihenni a harcztér mellett nyugatról a Dunáig nyúló Tárnok-völgybe szállottak <sup>1)</sup>, győzelmök örömét azonban nem sokáig élvezhették. Mert Detre, megveretése bosszújától felforrva, Matrinnal együtt, seregöknek a városban, és alább, Batánál, maradt részeit hirtelen összeszedi, s a hunokat erélyesen megtámadja. Elkeseredett viadal keletkezik, a holtak hullanak, jobbról, balról, s mind két rész iszonyú vérontást követ el. Napszállat táján végre, az éjjeli álmatlanság s folytonos harc küzdelmei által kifárasztott hunok, egyik vezérok, Keve, eleste után, csatavesztve megfutamodnak, s újlag átúszván a Dunát, tanyáikra visszasietnek.

Az elhunytak számát, a hunok részéről, 125 ezer a Detre és Matrinnal seregéből, azokon kívül, kik az éjjeli megrohanás alkalmával sátraikban megölettek, majd két annyi, 220 ezer roppant sokaságra emelik emléklapjaink <sup>2)</sup>, — kétségkívül az ütközet nagyszerűségét kívánván e bizonyos számmal, a bizonytalan helyett, kifejezni; melly hogy a győzők részére nem ütött ki kedvezőleg, azzal tanúsítják, mert ezeknek vezérei, miszerint legalább életököt megmenthessék, másnap a seregmaradványokkal, a Bécstől nem messze eső Tuln osztrák város felé vonultak. A hunok pedig ellenségeik eltakarodását látva, a harc mezején csakhamar ismét megjelentek, s elhullott véreik holt testeit, főként a Kevéét, összeszedvén, az ott futó római országút mellett „scytha szokás szerint“ illő tisz-

---

<sup>1)</sup> „Nobis Tárnokvölgy — mond Pray — quae vallis paludosa hodie dividit Comitatum Pilisiensem ab Albensi, estque vicus Tárnok juribus Illustr. Comit. Josephi Illésházy obnoxius.“ Annal. I. 73. l.

<sup>2)</sup> „In hoc praelio Kewe Capitaneum interiisse, de Hunis quoque centum et viginti quinque millia, ex Detrici vero et Matrinni exercitu, demtis illis, quos nocturna in tentoriis pugna peremit, ducenta et decem millia corruisse, antiquae Hungarorum tradunt historiae.“ Tur. I. 11. fejr.

tességgel eltemették, a nevezetes esemény örök emlékére köszobrot állítottak, s a vidéket, hol a testhalmokat felhányták, Keveháza, mai elrontott hangejtéssel Keászó- vagy Kajászónak nevezték <sup>1)</sup>; — és ez jelenleg is fenvan Kajászó-Szentpéter helység nevében <sup>2)</sup>).

„Érteni fogjuk ezután — mond Horvát István, szokott tulzásával, — a világ különbféle részeiben is ugyan, de főképen Hollandban, Angol- és Németországban (?) mai napig fenálló kunhalmokat, melyeket, mint a magyar nemzet előtt egészen ismeretlen nemzeti maradványokat, méltó egy néhány sor által megismertetni. — Régen töri esztét a' világ: mellyik nemzet hagyhatta maga után ezen óriási temető-helyeket? Sok, igen sok értekezések jelentek meg e tárgyról, s midőn mi a magyarországi kunhalmok mellett észrevétlenül járkálánk, akkor mások a külföldön aggódának a mi nagylelkű őseink sírhalmai felett. — Maga a hun név inthete mindenkit, hogy a hunoktól vagyis kunoktól kellett ezen halmoknak eredniök, de a szorgalmas német írók mostanig Hollandban, Angol- és Németországban kunokat, mint

---

<sup>1)</sup> „Cum autem Hunni hostem retrocessisse cognoverunt, ad campum certaminis sunt reversi, cadaveraque suorum, et Kewe Capitanei recolligentes, *more Scythico*, juxta stratam communem, decenti cum honore, condignae tradiderunt sepulturae; et nihilominus tantae rei perpetua pro memoria, ibidem statuam seu columnam lapideam erexerunt, locumque illum Keweoza vel Keweháza vocaverunt. Nostra quoque aetate locum eundem, corrupto vel mutato vocabulo, prout id apud Hungaros fieri solet, Keazo appellari, haud absurdum est arbitrari.“ Tur. u. o. — Kézainál: „partesque illius territorii Cuve azoa (Küve-háza) post hoc vocaverunt;“ 20. l. — Bonfininál, ki *márvány* oszlopot emleget, „quem locum Kajazuevulg appellarunt, et nunc Kajazo Ungari dicunt,“ azaz: kajászói völgy, I. 34. l.

<sup>2)</sup> Lipszky térképe. Podhradczy Túrkevinek, a Nagy-Kunságon találgatja Keveházát (!) Chron. Buden. 17. l.

ottlakó nemzetet, nem képzelhetének <sup>1)</sup>. Nem csoda tehát, hogy Westendorp Miklósnak a harlemi főiskola jutalomkérdésére készült nagytudományú felelete, a sok habozás között a celtáknak tulajdonítja ezen temető-halmokat.“

„Már Herodot feljegyzette a scythákról, hogy a földet egyesült erővel felhányják, s mindent elkövetnek, miszerint mentől nagyobb halmot emeljenek.“ Más írók is emlegetik a scytha fejedelmek sírhalmait. Azonban halljuk, valamennyi bizonyosság helyett, Rubruquis sorait. „A kunok, — így szól — a halott fölébe nagy halmot hánynak, s arczczal keletre forduló szobrot emelnek, melly *kancsót tart ülénél kezében*. A gazdagoknak gúlákat, azaz hegyes házacskákat is építenek, s láttam néhol téglából rakott magas tornyokat, másutt kőházakat, mind a mellett hogy ott követ sehol sem találni. Láttam egy nem rég eltemetettet, ki mellett 16 lóbőr függött, négyenként, a világ négy része felől, magas póznákra függesztve, s mellé téve a lótejpályinka, hogy ígyék, és hús, hogy egyék.“ Menénk pedig — folytatja — kelet felé, nem látva semmit, csak eget és földet, vagy ollykor jobbról a tengert, melly Doni tengernek mondatik, aztán a kunok sírhalmait, mellyek már két mértföldnyiről feltűnnek, csoportokban, a mint nemzetségeik szerint temetkezni szoktak“ <sup>2)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Megvalljuk, mi most sem képzelünk.

<sup>2)</sup> „Comani faciunt magnum tumulum super defunctum, et erigunt ei statuam versa facie ad orientem, tenentem ciphum in manu sua. ante umbelicum. Fabricant et divitibus pyramides, id est domunculas acutas; et alicubi vidi magnas turres de tegulis cortis; alicubi lapideas domos, quamvis lapides non inveniantur ibi. Vidi quemdam noviter defunctum, cui suspenderant pelles sexdecem equorum, ad quodlibet latus mundi quatuor, inter perticas altas, et apposuerunt ei cosmos ut biberet, et carnes, ut comederet.“ — „Ibamus ergo versus orientem, nihil videntes nisi coelum et terram, et aliquando mare ad dextram, quod dicitur mare Tanais, et etiam



„Ilyen hiteles tanúságok után lehet-e többé — mond Horvát — kételkedni arról: hogy a németek által Hunnenbette, Hunnengräber, Riesenbette, Riesenengräber nevek alatt ismeretes halmok, scythá, — óriás-scythá — temetőhelyek? Számtalan efféle kunhalmok vannak a Fekete tenger mellett, Kis-Ázsiában, Babilonban, Pártus- és Olaszországban, s hihetőképén mindenütt, a hol scythák laktak. A ki különösen hazánkban, a bámúlásra fakasztó óriási, valóban csak óriási, temetőhelyeket látni kívánná, annak ajánlhatom, hogy fejevármegyei Sukoró helységet, Fejevár felé sietve, elhagyván, a szemközt fekvő két rendbeli pákozdi szőlőhegyek között először is pillantson fel a magas pákozdi hegyre, s csodálja a büszkén napkeletre tekintő roppant összehordott sziklaköveket, aztán pedig a két szőlőhegy között tegyen egy nem hosszú utat Pátka helység felé. Itt a sági azaz Kun (?) nevű pusztán álljon a temérdek egymásra halmozott több rendbeli kövek alá. Vannak ugyan Fejevármegyében Csurgó helységnél is három kunhalmok, de ezekről már sok kő elhordatott. Kunhalmok az Arad, Békés, Temes, Nógrád és Hont vármegyei számos halmok is. Ilyen köveknél szoktak rokonaik felett áldozatokat tenni a régi scythák.“

És ezek folytában nem csekély érdeklődéssel olvashatjuk Érdynek e tárgyban kiadott felvilágosító szavait, ki a haza és nemzet története iránti buzgóságból, néhány tudománykedvelő társával, 1847-ben, az Érd és Bata közt elterülő hun- vagy kunhalmokon személyesen járt s megásatásukból meritett tapasztalatait feljegyzette. „A mint az érdi mély útból kiértünk — így szól ő, — előttünk állottak a Tárnok-

---

sepulturas Cumanorum, quae apparebant nobis a duabus leucis, secundum quod solebant parentelae eorum sepeliri simul.“ Hakluyt Voyages I. 86, 89. l.

<sup>1)</sup> Horvát István, Rajzolatok, 40—43. l.



völgy rétjei, melyeken római út vonúl keresztül. Ez azon köz út, melly mellett a kunok bajtársaik holt tetemeit temették el *scytha szokás szerint*. Felmentünk az úthoz legközelebb eső egészen ép halomra, s hosszú láncza terült el előttünk a csodálatra ragadó kun halmoknak, melyek most széltében török táborhelyeknek, vagy török őrhalmoknak tartatnak, anynyira elborítá őket a feledés homálya. Más meg más halmok tüntek fel előttünk, jobról a batai, balról az érdi szőlőkben; e halmokon túl, magas hegyfalak közé zárt völgybe, innen az olly sokat szenvedett Potentiana helyére értünk. E város nagy tért foglalt el, melly most szőlőkkel van elborítva, egyik oldalát a Duna meredek partja környezi, másfelől magas földsánczokkal van bekerítve, melyekről megismerhető, hogy az egész tér kőfállal volt egykor körülvéve. Római cserépedény töredékekre akadunk mindeütt; a határvonalon több római kő van felállítva.“

„Május 26-dikán lékeltettük meg az első, 1 ölnyi s 2 lábnyi magasságú halmot, mellynek tetején a hányt föld rétegei közt három egymás alá helyezett kő tünt elő. Ezeket jelköveknek neveztük el. Alattok, földszint  $4\frac{1}{2}$  lábnyi hosszú, és 3 lábnyi széles lapos kő volt, *keleiről nyugatra* élére állítva, mellynek mindkét oldala mellett égésfekvetek valának, ezekben megégetett tetemek, széndarabok, hamu, réztöredékek és egyágú vasnyilcsúcs; cserepek pedig az egész halomban elszórva fordultak elő“<sup>1)</sup>.

Egészen hasonló rendszer találtatott a még más megásott két halomban is, kivéven hogy egyikben a keletről nyugatra élére állított széles lapos kő hiányzott, másikban pedig az, az égésfekvet közepére volt borítva, s amabban a földszín felett, magasabban, kikapasztott, ebben ki is meszelt, és kettős, sárga agyagréteg mutatkozott. De legnevezetesebb a negyedik

<sup>1)</sup> Magyar Akadémiai Értesítő 1847. 285—288. 1.

két ölnyi magas halom megásatása, melyet Érdy így ad elő: „E halom tetejéről már azelőtt sok föld hor-datott el, és ezzel az első jelkő is eltűnt, a megma-radt két jelkő körül két kisebb, és alább egy nagy, kövekkel kirakott égésfekvetre akadtunk. Földszint, a halom közepén, nagy gödör volt, nem ásva, hanem hordott földből körültöltve s kövekkel kirakva; ezek és a földhányadék között égésfekvetek, a hányt föld között pedig famaradványok jöttek elő. A nagy számú kövek között mindenütt megégett tetemek, tömérdek hamu, szén és cserép fordult elő; hamuval szekeret le-hetett volna teli lapátolni, — válogatott széndarabok-kal az ottani kovács több kosarat rakott meg, és sok széndarab elolvadt rézzel volt beborítva, miből az kö-vetkezik, hogy e halomban legalább is ötven — hatvan halott volt elégetve, a mi kétségkívül rendkívüli esetre mutat. A hamu és szén között réz, vas, egy da-rab üveg, és csontszerek töredékei fordultak elő. A tömérdek elszórt cserépdarabokból egyedül két csé-szét és két edényt birtunk összeállítani, annyira el volt rombolva minden“ <sup>1)</sup>).

Számtalan hasonló halmok vannak a hazának több más megyéiben is, különösen Hevesben, a kócsi pusztán <sup>2)</sup>), — Szabolcsban, hol, főként tavak mellett, néha rendes körben, s a bulyi határban egy rendki-vüli nagyságú emelkedik; Abaújban végre, hol a

<sup>1)</sup> Ugyanaz, u. o.

<sup>2)</sup> Csak magán a kócsi pusztán is több van 40 ilyen halom-nál; neveik: Szék-Laponyag, Kócs-halom, Szeles-halom, Nagy-meggyes, Kis-meggyes, Árkus-telek, Nagy-Bozsó-halom, Kis-Bozsó-halom, Nagy-kosár-halom, Kis-kosár-halom, Békó-halom, Hármashalom, Csengeri-halom, Cserő-halom, Laponyag, Fekete-állás, Bencze-halom, Kettős-Bencze-halom, Nagy-állás, Lyukas-halom, Sas-laponyag, Meggyes-halom, Földvár-halom, Egyeki-földvár-halom, Dinnyés-halom, Poros-állás, Varga-halom, Tóth-Mihály-laponyag, Telek-halom, Lapos-halom, Faluvég-halom, Fekete-halom, Hojda-laponyag, Irházi 3 halmok. — Érdekes, és a nemzet történeteire felderítésére megbecsül-hetetlen lenne, az országban létező számtalan ilyen halmok térképét és névjegyzékét bírni.

Hernád meredek bal partja élein kettős és hármas csoportozatokban, Hoportytól Vizsolyig követhetni; — mind annyi emlékei a hunok itt lakásának <sup>1)</sup>).

A most-mondott Hernádparton, a perei határban, ezelőtt néhány évvel, árkolás alkalmával, két férficsontváz ásatott fel, arcza borítva s nyugatról keletre fektetve, ölükben, egyik veres, másik fekete agyagból készült igen csinos, szép külsőű kancsóval <sup>2)</sup>. Szabolcsban pedig mai napig fennvan a hunoktól maradt azon ősi szokás, hogy a sírokon a fejfák és kereszték minden vallásbelieknél *napnyugat* felé hajólnak.

A római sereggel volt kétszeri csatában a hunok az ellenség hadviseletéről kellő ismereteket szerzván, elhullott véreik nagyszerű eltemetése után, hadaikat megújították, a dunántúli részeket megrohanták, elfoglalták, családjaikat a meghódított tartományban letelepítették, s a folyvást Tulnáál tábo-

<sup>1)</sup> Ezen halmok némellyikéből péld. a Baksa és Gibárt mellettiekből hiteles előadások szerint, több szekérre menő apró követ elhordattak az illető birtokosok.

<sup>2)</sup> Ezen kancsók egyikét, a veres agyagból készültet, mely sértetlenül ásatott ki a földtulajdonos, néhai Bárczay Ferenczné asszonyosság szivességéből, a magyar akadémia régiségtárába szolgáltatuk. Ugyanazon időtájban a Perével határos Búd helységben, a Hernád folyó egy rendkívüli nagyságú, vastag héjú hamvvedret mossott ki, mellynek öble egy vékával vetekedett, s töredékét ottani birtokos Karsa Tamás barátunknál csodálva szemléltük. E töredék akkor a nemzeti muzeum számára volt szánva, később azonban összeromlott. — A Perével s Büddel szinte határos Szántó városa mellett pedig, az úgy nevezett *Gyűr* szőlőhegy tetején, még ezelőtt egy két évvel egy réteg vonult, melly temérdek mennyiségű edénycserepekkel, égetett csontokkal, hamuval, és, mi különös, béka-tekenőkkel volt megtelve. Néhány szép edénydarabokat vittünk innen 1846-ban Bécsbe, az ottani cs. k. régiségtár jeles igazgatójához, Arneth úrhoz, de korát s hogy mely nemzetié lehettek? meghatározni nem tudta. Akkor még nem ásattak meg az érdi hunhalmok; mellyek most kétségenkívülivé teszik, hogy ezek mind hun temetkezési maradványok.



rozó rómaiak ellen siettek. Ezek, szinte összeszedve minden erejüket, amazoknak a Bécstől délnyugatra fekvő Zeiselmauer <sup>1)</sup> melletti mezőségig eleikbe jöttek, hol veleek megütköztek. Kölcsönös elszántsággal folyt a harcz, sokáig kétes eredménnyel, míg végre a hunok inkább mind egy lábíg veszni, mint ennyi küzdelem után gyalázatosan visszaveretni, elhatározván, scytha szokás szerint, rémítő kiabálás és dobok lármája közt <sup>2)</sup>, főként számtalan nyilaik záporával, a római hadakat zavarba hozák, s egyébennemű fegyverekkel kényőkre kaszabolák. A korán reggel kezdett, estveli 9 óráig teljes elkeseredéssel folytatott vérengzésben, végre a római hadsereg megtöretve, iszonyú veszteség után szaladásnak indult, folyvást öletvén s vágatván az utána nyomuló böszült hunok által, kik itt, a Tárnokvölgyben elhullottaikért elégtételt kívántak venni.

Matrin, halálát lelte e harczban; a rendületlen

---

<sup>1)</sup> Kézainál: „in Cezunmaur,“ — Turóczinál „in campo Kesmaur,“ ebből az olasz Bonfini „Kesmarkensem agrum“ faragott, s ez a tudós Pray is zavarba hozta. „Non video — mond — qui ager ille sit; is certe, qui inter Sopronium et Kismartonium jacet, esse non potest, quod ob juges colles pugna equestri, qua Hunni imprimis valebant, ineptus sit; — nisi forte ad Posonium campus ille sit, ubi pagus Kicze visitur.“ Anna. I. 75. l. Nem tudta t. i. Pray, hogy Alsó-Osztrákhonban maig is áll *Zeiselmauer* város, mely hajdan római nyelven *Cetii murus* volt s Pannoniához tartozott. Ezért írja Kézai Cezu-maur-nak (olv. Czezu-maur), Turóczy, hihetőleg a másolók hibája által Kes-ma-ur-nak. Pilligrin passauai püspök (megh. 991) korát érdeklő némely oklevélben mondatik: „Postmodum autem, a septem collibus ab occidente civitatis *Zeisenmure*, sursum ad australem plagam Chuni-hohestorf, et sic usque, ad cacumen montis Comageni.“ A Hunesberg és Chunisberg latin neve, Érdy szerint mons Comagenus, más néven mons Comanus, Kunbércz; ma Kahlenberg Bécs mellett (Jahrbücher der Lit. 1827. XL. kötet. Anzeige-Blatt 6. 13. Kulcsár István Hasznos Mulats. 1828. II-dik fél-eszt. 34. l.)

<sup>2)</sup> „Scythica consuetudine, clamores edentes horribiles et tympana pulsantes.“ Tur. I. 12. fejez.



bátorságú Detrének pedig egy nyíl repült homlokába s özönlő vérrel hagyta el az ütközet helyét. Hősda-  
lok tárgyául szolgált a győzelem több századokig az  
unokáknál; szerintek Detre, kinek csodás ragyogó  
sisakjáról a nép soká regél, homlokában vitte a nyíl-  
törödéket a római tanácsba, tetteleg bizonyítani vi-  
tézülni harczoltát, — miért a mondákban „halhatatlan“  
melléknevet kapott <sup>1)</sup>).

E győzelem azonban a hunok részéről sem volt  
érzékeny veszteség nélkül, mert ismét, két vezérök,  
Béla, és Kadocsa, s 40 ezer hadfi életébe került. A  
vezérek holt testeit szinte azon szobor mellé temet-  
ték el, melyet előbb Kevének emeltek, s nehéz küz-  
delmeiket egy szép hon békés birtoka koszorúzta ju-  
talomul. Nem lehetne t. i. többé reábírní a római had-  
sereget, hogy ellenök csatára keljenek <sup>2)</sup>. Sőt, Gratián

<sup>1)</sup> „Hungarorumque in idiomate, halhatatlan Detre dici me-  
ruit.“ Turóczi u. o. ki világosan ezen kifejezéssel él: „*fabulantur*“  
regélik, mesélik. — Oláh, Attilájában (II. fejez.), Detréről azt  
mondja: „quem in *hunc diem* Hungari in suis cantionibus, *more*  
*graeco* historiam continentibus, Detricum immortalē nominant.“  
De hát miért „*more graeco*“ és nem „*more suo*.“

<sup>2)</sup> „In hoc quidem praelio ex Hunnis quadraginta millia, nec-  
non illorum Capitanei, Bela, Keme et Kadicha (Kézainál: „Vela,  
Reva et Caducha“) (három vezér ismétli elestéről beszél ugyan, mind  
Kézai, mind Turóczi, azonban miután a *Keme* helyesebben *Réva*,  
s ez még később is élt, a második csatában valószínűleg csak kettő:  
*Béla* és Kadocsa esett el), cecidisse dicuntur; quorum tandem Ca-  
pitaneorum cadavera, ipsi Hunni, ad statuam memoratam detulerint,  
et ibidem condignae tradiderint sepulturae. Quanti autem Romano  
de exercitu corruerint, pro comperto valet dicere nemo. Sufficit ta-  
men certamine in hoc tantam ipsos cladem accepisse, quod peram-  
plius illos contra Hunnos congregari nullus omnino hominum persva-  
dere potuit.“ Turócz. id. h. — Pray ezen egész előadását a hazai  
történetíróknak, sok mesével vegyültnek, ezért hihetetlennek, ha mi  
pedig igaz van benne, azt az Etele holtá utáni időkre, 474-dik évre  
hátravetendőnek hiszi. Ellenökainak, melyek közül alig állhatja ki  
egy-kettő a szigorú criticát, megczáfolása külön hosszabb tárgya-  
lásra tartozik; s hogy a hunok Pannoniát, miként ő állítja, már 377-

császár, birtokait a juthungok megtámadván, egyszerűs mind Maxim Britanniában pártot ütven, az így többfelől összetóduló ellenségek megzabolázása végett, kénytelen volt az ő segedelmökhöz folyamodni. Alánokkal vegyes hadseregök tehát, melynek rendeltetése az volt, hogy egy része Britanniát támadja meg, hajóhaddal, míg a másik egyenesen Maxim ellen siessen, már Galliáig nyomult elő <sup>1)</sup>, midőn Gratiannek Leydennél történt eleste, 383-ban, továbbmenetelőket megakadályozta. Ifjabb Valentinián ugyanis, a meghalt császár öcscse, azon reményében, hogy Maximmal békés úton könnyebben boldogul, részint bizonyos mennyiségű arannyal, részint az általok elfoglalt Pannonia birtokának szerződés szerinti elismerésével, reábirta őket, hogy Németországon át, lakhelyeikre visszavonuljanak <sup>2)</sup>.

Maxim azonban, pártos terveiben előhaladva, 387-ben nemcsak Galliát és Olaszországot elfoglalta, de magát Valentiniánt is elkergette s minden ellentállás nélkül Aquilejáig nyomult. Az ekként szorongatott Theodóz császár kényszerítve látta magát: mentől nagyobb hadsereget gyűjteni, Valentiniánt hajóhaddal Olaszországba visszautasítani s Maxim

---

ben el nem foglalhatták, hanem igen hihetőleg 380 és 382 között kellett elfoglalniok, az itt hiteles tanúságok után előadott történetek rende bizonyítja.

<sup>1)</sup> Gaun, tán Kaun, azaz Kun vezérlete alatt. Sigibert Gnamnak nevezi. „Britonum — mond — et Hunnorum Ducibus Gnamo et Melga.“ Chron. a 389-dik évre. — „Gratianus Hunnos sibi concilians, in Gallias eos vocat adversus Maximum, quorum alios classe voluit infestare Britanniam, alios vero Alanis conjunctos in Gallias properare jussit.“ Baronius Annal. Eccles. ad annum 383.

<sup>2)</sup> „Ob eam rem Hunnis in Pannonia firmata sedes, et foedus datum a Valentiniano juniore, cui erat satagendum, ut undecunque res suas contra Maximum tutaretur.“ Hansiz, Tom. I. Germ. Sacra, 52. l. 383-dik évre. — „Valentinianus Hunnos atque Alanos, appropinquantes Galliae, per Alemanniae terras reflexit.“ Ambros. Epist. 27. — Praynál Annal. I. 76—79. l.

ellen egész erővel indulni. Miszerint pedig a győzelemről biztos legyen, a hunok segedelmét kívánta magához csatolni <sup>1)</sup>, s hogy ezt könnyebben megnyerhesse, a hun birodalom Fekete-tenger melléki kormányzóját Karatont, ki egy hú embere megöletése miatt ellene bosszúra gyuladt, ajándékokkal megengesztelte <sup>2)</sup>.

Ílyképen, az általa felszólított hunok, 388-ban, miként szokásuk volt, a gothokkal s alánokkal egyesülten, nem késtek fegyvert ragadni, a Dunán, neki-sarkantyúzott lovaikon, azon porosan átusztatni, Marcellint, Maxim testvérét Sziszeknél seregestül szétugratni, miután ez magát Pettaunál ismét összeszedte, nyomban rajta törni, hadait tönkre tenni, s Theodózt pártütő ellensége ellen teljes diadalhoz juttatni <sup>3)</sup>.

Úgy látszik azonban, hogy a jutalommal, mellyet e kész szolgálataikért Theodóztól kaptak, megelégedve nem voltak. A keleti birodalom kormányára vágyó Rufin intésére ugyanis, böszülten rohantak 391-ben Rácországba s azt tüzzel és vassal kegyetlenül feldúlták. A bosszús kaland kevésben mult, hogy igen rosszul nem ütött ki részökre. Mert Theodóz a hadviselésben jártas Stilicót küldvén ellenök,

---

<sup>1)</sup> Pray u. o. 81. l.

<sup>2)</sup> Charatonról, mint királyról, egyedül Olympiador görög író s utána Photius emlékezik. Mindazáltal Pray nagy örömmel felkiált: „Habemus igitur alterum Hunnorum regem, Charatonem!” — s Charatont Balamber halála után több évekig királykodtatja a hunokon. A *rex* és *reges* kifejezés nem jelent mindenkor királyt s királyokat, hanem egyedül népfőket, vezéreket; — Karatont sem lehet tehát királynak mondani, miután a hunoknál a királyságnak ekkor még híre sem volt.

<sup>3)</sup> Diaconus, Rufinus, Sozomenus, Latinus Pacatus és Orosius után Pray Annal. I. 80—82. l. — „Ita in publicos proditores animi plenus miles invasit, ut eum nec numerus resistentium, nec maximi fluminis altitudo remorata sit, quominus, ut erat ex longissimo itinere anhelus, atque pulvereus, calcaribus incitaret, amnem nando conjungeret, ripam insiliret“ stb mond Latinus Pacatus.



ez kétszeri csatában őket annyira megszorította, hogy magokat körülsáncolt táborbavonni kénytelenítették s ez sem mentheti vala meg a tönkrejutástól, ha Rufin, irigyelve Stilicónak a győzedelmet, Theodózt, hogy az ostromtól megszűnjék s békével haza bocsássa, rá nem vette volna <sup>1)</sup>).

Kevés idő múlva hálásan köszönték meg Theodóznak irántuk tanúsított ezen engedékenységet. Eugén ellen ugyanis, ki pártot ütve, erős haddal fenyegette, 394-ben, szeptemberben újlag segedelmére siettek, s bár az első csatában a gothok közül 10 ezeren, a hunok soraiból is tömérdeken elestek, Theodóz ügyét olly kedvező állásba helyezték, hogy ellen-sége szétveretvén, magát Eugént is kézre keríthette <sup>2)</sup>).

A következő 395-dik évben, február. 17-dikén, Theodóz meghalálózván, a nyugati császárság, Stilico gyámsága alatt, még kiskorú fiára, Honórra, a keleti: Arkádra maradt, kinél Rufin volt főhatalommal. Ez, miszerint Arkádot az életből kitörölhesse s trónjába maga ülhessen, a gothokat, Alarich vezérlete alatt, Rác- és Görögországba intette, s e két tartományt általok szabadon beszáguldni engedte, a hunokat pedig az ázsiai birtokok megrohanására un-szolta. Kik is átkelvén a Donon, a kaukázi hegyszó-

---

<sup>1)</sup> „Hunni cum Gothis, Basternisque Thraciam populantur, coarctantur a Stilicone, Theodosius tamen pacem eis dedit, ex consilio nequam Rufini.“ Fröhlich 391-dik évre. Claudían. I. k. — „Non te terrisonus stridor venientis Alani, Nec vaga *Chunorum* (tehát már ekkor is egy a *kun* a *hun*-nal) feritas, non falce Gelonus, Non arcu pepulere Getae.“ Ugyan ő u. o.

<sup>2)</sup> „Moventem autem contra Eugenium, plurimi barbari transirani sequuntur, suppetias illi contra tyrannum laturi;“ Socrates Lib. V. cap. 25. — „Ita et hic duorum sanguine bellum civile restinctum est, absque illis decem millibus Gothorum, quos, praemisso a Theodosio, Arbogastes delesse fertur.“ Orosius Lib. VII. cap. 35. — Zosim. Lib. IV. cap. 38. — Sozomen. Lib. VII. cap. 24. — Theodoretus Lib. V. cap. 24. — Rufin. Lib. II. cap. 33.



rosokon s Nagy-Örményországon keresztül, Melitene tartományba csaptak, aztán az Eufrát mellékét rabolva, Coelesyriáig nyomultak, s Ciliciát is bebarangolván, hihetetlen öldöklés elkövetése után, Kis-Ázsián, a Bosporuson s Thracián át folytatván útjokat, csak 400-dik évben tértek vissza Pannoniába <sup>1)</sup>).

Mig e hadcsapatok a keleti tájakon száguldoznak, a honmaradt nemzettestnél Theotim scytha püspök buzgólkodása által a keresztyén hit kezd felcsirázni, ki közölök többeket a megváltó ismeretére vezetett <sup>2)</sup>. Más részt pedig Arkád az ellene fellázadt goth főember Gaina megzabolázására híván fel segédelmöket, Üldnek <sup>3)</sup> vezérlete alatt nemcsak a pártosokat szétverték, de Gaina levágott fejét is ajándékba küldék a császárnak. És bár a császár Üldöt e

<sup>1)</sup> „Hunni autem orientales, trajecto amne Tanai, in orientales provincias effusi, per majorem Armeniam, in regionem quae Melitene dicitur, irruerunt. Exinde Euphratensem aggressi, ad Coelesyriam usque penetrarunt, et per reursa Cilicia, incredibilem hominum caedem perpetrarunt.“ Philostorgius, Lib. II. — Pray Annal. I. 86. l. itt a *keleti* hunok alatt az *ázsiaiakat* kívánja értetni, s miután a kaukázsi hegyszorosokon át, Melitene tartományba igen hosszú úton juthattak volna, azon hypothesis állítja fel: hogy a hunok (az európaiak) a thraciai Bosporuson s Kis-Ázsián keresztül nyomúlhattak oda, melly esetben aztán nem a Donon (Tanais) hanem más valamely folyón, talán a Jaxartesen, keltek át, mellynek Philostorgius hibásan Tanais nevet ad, s melly néven, miként Usserius megjegyzi, némellyek csakugyan a Jaxartest értették. Mi e véleményt a historiai pozitív előadások ellenében, nem látjuk elfogadhatónak. Tudjuk különben is, hogy a hun birodalom a Donig kiterjedt, — onnan az Eufratig nyomulni olly hatalmas nemzetnek, mint a hunok voltak, nem látjuk valószínűtlennek.

<sup>2)</sup> Orosius Lib. VII. cap. 41. Hieronymus Epist. ad Laetam. „Deposuit — mond — pharetras Armenius, Hunni discunt psalterium.“

<sup>3)</sup> Üldöt a latin frók *Uldinus*-nak nevezik, s Pray ezt is királylyá teszi. Mi magyar nevét Üld-nek gondoljuk; ez ugyanis Révai bizonyossága szerint is (Antiqu. Lit. Hung. 195—197. l.) törzsökös magyar szó, s már a híres halotti beszédben előfordúl „Üld — mond

készségért szép ajándékkal jutalmazta <sup>1)</sup>, ezen ajándéknak nem lehete annyi hatása, miszerint megakadályozza, hogy a hunok a Honórt Olaszországban megtámadó Alarich goth királynak segedelmére ne siessenek. E hadjárat ugyan nem ütött ki részökre kedvezőleg, mert a meghasonlott goth, hun, és alán seregek egymás ellen fordítván bosszús fegyvereiket, magok között elkövetett nagy vérontás után, kénytelenítették czéltévesztve hazájokba visszavonulni <sup>2)</sup>; a következő években mégis, a gétákkal, s alánokkal szövetségbe, Radagais goth vezért újlag Olaszországba követték, mellynek elpusztításától csak rendkívüli ajándékok által lehetett őket visszatartani <sup>3)</sup>.

A pénz és ajándék szomja ezen csatázások alatt köztök annyira elhatalmazott, hogy a rómaiak adományaiért képesek voltak Radagaist, kivel segédképen mentek, nem csak elhagyni, de a rómaiakkal egyesülve fegyveröket ellene fordítani, őt megölni s egész hadseregét tönkre tenni <sup>4)</sup>; mi több, a római hadve-

---

a jeles férfit — in his singulare est, quod incuria nostra iam desiit in usu esse. Hodie eius derivato utimur: *üld-öz*." Egyébiránt Üldöt csak seregvezérnek, nem pedig királynak, még csak nem is főhadnagynak vagy népfőnek hiszszük, miután erről a honi történetírók is egészen hallgatnak.

<sup>1)</sup> Codex Theodosian. Tom. I. ad ann. 401. — Valesius Lib. X. rerum Francicarum, Zosim után.

<sup>2)</sup> „Taceo de ipsorum inter se barbarorum crebris dilacerationibus, cum se invicem Gothorum cunei duo, deinde Alani, atque Hunni variis caedibus populabantur.“ Orosius Lib. VII. cap. 37.

<sup>3)</sup> „Tertiam manum, Hunnorum et Getarum Uldinus et Sarus ducebant.... Goarus, rex Alanorum partes Romanas secutus est; itidem Uldinus et Sarus ingenti mercede redempti sunt.“ Aventinus Lib. II. Annal. Boic.

<sup>4)</sup> Prosper Chron. ad ann. 403. Paulinus Vita S. Ambrosii Num. 50. — „Huldin et Sarus, Hunnorum Gothorumque Reges Radagaisum continuo devicerunt, ipsius capite amputato, captivos eius singulis aureis distrahentes.“ Marcellin. Chron. 406 évre.

zérhez Stilicóhoz testörökül zsoldba állani <sup>1)</sup>, s Üldöt Thráciában hitetlenül odahagyva ezt azon nehéz helyzetbe hozni, hogy csatavesztve seregének egy részét foglyul engedje s a többivel nyakra före siessen haza felé <sup>2)</sup>. — Midőn végre Alarich 408-ban Olaszországot másodszor megrohanta s Rómát is feldulta, egyaránt erős hun csapatok vívtak mind az ő, mind a Honór seregében, s nekik köszönheté a császár hogy amaz visszanyomatott <sup>3)</sup>.

Illy körülmények közt Bendegúznak, — ki a hárcokban elhullott többi fővezérek holtá után egyedül látszik maradottnak a kormányon <sup>4)</sup> — semmi sem lehetne inkább kívánatos, mint a rómaiak által ajánlott békeszerződést elfogadni, így a nemzet megingatott jellemét a béke éve alatt újlag megszilárdítani. — 422-dikig, midőn ismét Thráciába csaptak, nincs nyoma hogy a szomszéd tartományokat háborgatták volna; a 423-dik év azonban fegyverre szólította őket. Honór halála után t. i. a jegyzők főnöke János kívánván a főhatalmat magának tulajdonítani <sup>5)</sup>, tervének kivitele végett Aetius római embert, ki, mint békekezes, három évig a gothok-, az-

<sup>1)</sup> Sigonius Lib. X.

<sup>2)</sup> Sozomen. Lib. IX. cap. 3.

<sup>3)</sup> Zosim. Lib. V. cap. 36, 37. 39, 43.

<sup>4)</sup> Bendegúzt Priscus Rhetor *Mundiuch*-nak, Jornandes *Mundzuch*-, Nicophorus *Numid*-, Theophanes *Omnud*-, mások *Mandluch*-, *Madluch*-, *Mundruth*-, és *Mazuch*-nak is nevezik, — mi legczélszerűbbnek láttuk a magyar krónikák szerinti magyaros nevét megtartani. — Pray Annal. 93. l. miután Üldről 411-dik éven túl semmit történetileg feljegyezve nem talált, azt hiszi, hogy azon évben meghalt s Bendegúz vette át a királyságot; ezt 428-ig királykodtatja, noha elismeri hogy minden tetteit homály fedi. Nektünk hihetőbbnek látszik, hogy a Pannónia elfoglalása alkalmával elhullott fővezérek holtá után Bendegúz egyedül maradt az Ázsiából kiinduláskor választott fővezérek közül, s ő, mint kiskorú fiának Etelének is gyámja, folyvást vitte az ország főparancsnokságát.

<sup>5)</sup> Socrates Lib. 7. cap. 25.



tán a hunoknál lakott <sup>1)</sup> s ezeknek szeretetét egészen megnyerte, nagy mennyiségű arannyal s teljes meghatalmazással küldötte hozzájuk, hogy őket segedelmül hívja <sup>2)</sup>. Sükerült is Aetiusnak közölni mintegy 60 ezer embert magához venni <sup>3)</sup>, s velek Olaszországba indulni, — azonban János időközben Theodóz serege által elfogatván s megöletvén, harcz nélkül tértek vissza hazájokba <sup>4)</sup>. Nehogy pedig hasztalan keltek légyen fel, 426-ban Rugacs <sup>5)</sup> vezérlete alatt, Thráciába csaptak s szerte pusztítva, rabolva, Konstantinápolyt is ostromlani kezdték. Mondják, hogy a várost csak különös természeti esemény és csapás mentette meg. Nagy égi háború támadván t. i. a villám mind említett vezéroket agyon sujtotta, mind többeket levert közölni, s a döghalál számtalanokat elragadt soraikból, — miért megrémülten hagyták el a feldult tartományokat <sup>6)</sup>.

E veszélynek hajlandók némellyek tulajdonítani, hogy némi nyomai mutatkoznak, miszerint a következő 427-dik évben a rómaiak által Pannoniának,

<sup>1)</sup> „Aetius, . . . a puero praetorianus, tribus annis Alaric. obses, deinde *Chunorum*.” Gregor. Turonen. Histor. Franc. Lib. III cap. 8.

<sup>2)</sup> „Joannes Aetium, . . . cum ingenti auri pondere ad *Chunos* transmittit, notos sibi obsidionatus sui tempore, et familiari amicitia devinctos.” Gregor. Turon. id. munk. Lib. II. cap. 8.

<sup>3)</sup> Franc. Borgias Kéri, 423-dik évre.

<sup>4)</sup> „Joannem tyrannum Valentinianus Imp. exstinxit, Hunnosque, qui in Italia erant Joannis praesidio, per Aetium mira felicitate dimovit.” Cassiodor. Chronicon.

<sup>5)</sup> „Dux illorum, nomine Rugas” — mond Socrates (Lib. VII. cap. 43.) Némellyek szerint Rouga, mások szerint Rhoul. Heyles kimondása, nézetünk szerint: *Rugacs*; köztudomású dolog, hogy a ma is virágzó Fáy nemzetségnek egy őse *Rugacs* volt.

<sup>6)</sup> „Dux illorum, nomine Rugas, ictus fulmine moritur, et pestis subsequuta maximam eorum partem, qui sub illo fuerant, perdit. Neque sic plaga quiescit, sed et ignis coelitus delapsus, multos e reliquis absumit. Ea res barbaros maxima formidine percussos reddi.” Socrates Lib. VII, cap. 43.



vagy legalább egy részének birtokából is kiűtettek<sup>1)</sup>; mi azonban annál kevésbé látszik valószínűnek, mert Bende-gúznak ez időbeni holtá után az ország kormányá s Étele gyámsága Oggdár vagy Aggdár és Réva<sup>2)</sup> főemberek kezére bízván, amannak vezérlete alatt 430-ban nagy számú csapatokkal támadták meg előbb a Visztula mellett lakott, aztán az ő háborgatásaik miatt a Rajnához vonult burgundokat, s útjokban mindent felégettek és elpusztítottak<sup>3)</sup>. A burgundok, mint írják, nem állhatván ellent a feléjük közeledő erőnek, megkeresztelkedtek, s részint bőjt, részint a keresztség által bátorítva, miután Aggdár egy éjjel, a nagy lakoma után, megpukkadt, a hunok 20 ezerből álló vezértelen seregét nem több mint 3 ezer emberrel megtámadván, meggyőzték s mintegy 10 ezeret leöltek közülök<sup>4)</sup>.

Bizonyosb hogy Aetius Rómából 432-ben menekülni kényszerülván, Révához futott, s ennek segéd hadai által támogatva nyerhette meg csak 433-ban Valentinián kegyelmét, kinél újolag fényes hivatalba

1) „Coss. Hierio et Ardabure Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt,” mond Marcellin, krónikájában. Pray nem tudja meghatározni: fegyverrel, vagy egyesség szerint üttettek-e ki a hunok Pannonia birtokából? miután az írók erről általában hallgatnak, s a Száva- és Drávaközt minden esetre tovább is az ő birtokukban maradottnak állítja.

2) Oktárt némellyek Uptár-nak, mások Subthár-nak, Révát Ruá-nak is írják, kit a jeles Bél, magyarosabb hangzás végett, *Ruhás*-nak nevez. Krónikáinkban Oktárról nincs emlékezet; Mi, az *agg*, vagy mint hajdan írták, *ogg* szótól, *Oggdár*-nak, vagy *Aggdár*-nak hiszszük e nevet leghelyesebben. Révát Kézainál olvashatni, ki őt a zeiselmaueri ütközetben elesettnek mondja; — mások azonban Réva helyett Keme nevet adnak az ott elesett 3-dik vezérnek, s ez elfogadhatóbb, mert Priscus Rovát vagy Révát ezen időben még világosan említi.

3) Juvenius Caelius Calanus, Attila, 4. fejez. Bőlnél Apparát.

4) „Nam Rege Hunnorum, nomine Uptaro, nocte quadam prae voracitate dirupto” mond Socrates VII, 30. fejez. Praynál Annal. I. 102. l.

jutva, nem csak a velejött hun sereget megajándékozta s haza bocsátotta, de a hunok és rómaiak közt újabb békeszerződést is eszközölt, mellynek biztosabb megtartása végett, fiát, Carpiliót, küldötte a hunokhoz zálogul <sup>1)</sup>).

E békeszerződés, és a seregnek Olaszországból visszatérte, azért volt a hunoknak igen kívánatos, mert a közöttök és a keleti rómaiak között fenálló egyesség, mellynek erejénél fogva nekik 350 font arany évenkénti adó s a szökevények átszolgáltatása köteleztetett, mármár felbomláshoz közeledett, sőt a megtelepedésükkor hatalmuk alá hajtott dunamelléki különböző nemzetek is ellenes irányban kezdettek mozogni, kiket, s ha segítettének, velek együtt a keleti rómaiakat is, haddal megtámadni Réva elhatározta. Mielőtt azonban a harcz mezejét megkísértené, jobbnak látta az ügy kiegyenlítésére Theodózt követé által felszólítani. E végett, megbízott emberét, a követsekbe már többször járt Osult, küldötte Konstantinápolyba, azon meghagyással: adja értésére a rómaiaknak, hogy ha a szökevényeket mindegyig ki nem adják, ő a közöttök fenálló szerződéstől vissza lép. A követ megkülönböztetett szívességgel fogadtatott, s előadása tanácskozás alá vétetvén, két főrendű követnek viszont-küldése elhatároztatott. Az eredményt Réva közbejött halála akadályozta meg <sup>2)</sup>).

<sup>1)</sup> Pray ugyanott, 104. l.

<sup>2)</sup> „Cum Roua Hunnorum rex statuisset, cum . . . gentibus, quae Istrum accolunt . . . bello decertare, *Eslam* componendis Romanorum et Hunnorum controversiis adhiberi solitum, misit.“ Priscus Excerpta Legationis 32. l. *Eslas*-ból elhagyván a görög *as* végzetet, marad *Esl*, helyesebben *Osl*, vagy *Osul*. Az *oson*, *osol* szó értelmét minden magyar tudja. Tiszamelléki szójárás szerint *elosonni*, *elosolni*, annyi mint észrevétlenül hirtelen eltávozni. A maig élő Ostfi nemzetség régi ősei is *Osl*, *Osul*, *Oslep* nevek alatt fordulnak elő. Igea hihető tehát, hogy az *Eslas* névben az *Osul* vagy *Osol* magyar, vagy mi mindegy, hun név, lappang.

## E T E L E.

Nagyobb s következménydúsabb esemény alig történheték a hunok álladalmi életében, mint Réva halála, mert utána 434-ben, öcscsére, Etelére, Bendegúz mintegy 30 éves remény- s erőtéljes fiára, — kit atyja a Volga és Don, másként Etel ősi folyók emlékére nevezett így <sup>1)</sup> — ruháztatván át, a nemzet egyhangú akaratával, „római szokásként“ a királyi és már nem csupán vezéri főhatalom <sup>2)</sup>, ennek bölcs, érelyes, hadi mint polgári ritka ügyességgel folytatott kormányja alatt felfénylett napjok, mellynek ragyogása több századokon át, a késő unokákra is lelkesítőleg és buzdítólag hatott.

Alacsony termetű, barna színű, haragos fekete szemű, széles mellű, büszke lépésű férfiúnak festik Etelét a honi történetlapok, ki a hunok általános szokásához képest, a médekéhez hasonló öltözetet, s

<sup>1)</sup> Hogy a folyókról-elnevezés a régi magyaroknál divatban volt, mutatja a maig virágzó *Tisza* nemzetség, — s az újabb nemzedék is szereti kedvelt őr-ebeit *Duna*, *Sajó* stb. folyó-nevekkel nevezni; azon ősi hitben élvén, hogy az illy ebeket a viziszony, vagy veszettség nem bántja. Miként alább látni fogjuk, Etele feleségének neve is *Reka* volt, mi a tót nyelvben szinte *folyót* jelent. Lásd: Palkovitsch Böhmisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch, II. 2072. l. melly szerint Reka, 1) ein fließendes Wasser, Strom. 2) Stadt Fiume.

<sup>2)</sup> „Caeteris Capitaneis, ut supra dictum est, vita functis, *Attyla* duntaxat, qui hungarico idiomate *Ethele* dictus est, et Buda, frater eiusdem, superviventibus eundem Attylam super se, *unanimi voto pariter et consilio*, regia dignitate extulerunt.“ Turóczi I. 13. fejez. — „*Romano more* Hunni super se *Ethelam* Regem prae-ficiunt“ mond Kézai, ki Etelének királylyá létét mindjárt a zeiselmaueri ütközet utánra, tehát 380-ra, Turóczi pedig 402-re teszi. Pray igen nyomos okokat hoz fel annak bebizonyítására: hogy Etele kormányra lépte 434 előtt, midőn mintegy 30 éves volt, nem lehetett; róla legalább ezen esztendeig egy külföldi író sem emlékezik.



hosszan neki-eresztett szakált viselt. Átható éles elméje, lelki ereje, fáradhatlan munkássága, hadtudománya, szorgalma és magasra törekvése tekintetében mindenkit felülmúlt, — fegyvereit ragyogón, sátrait tisztán, fejedelmileg tartotta. A pénzt szekrényében felhalmozni nem szerette, — adakozósága- s fesztelen társalgásaért az idegen nemzetségek előtt is kedves volt. E mellett hajthatlan szigorúsága, rendíthetetlen bátorsága, és elhatározott erős akarata, félelmet gerjesztett iránta egész nemzetében. A hadi cselekben, leshányásokban, törbe-kerítésekben, ügyességét senki fel nem érte, — gyenge oldalául mondják, hogy a szép nemet rendkívül kedvelte <sup>1)</sup>.

---

<sup>1)</sup> „Erat enim Rex Ethela colore teter, oculis nigris et furiosis, pectore lato, elatus incessu, statura brevis, barbam prolixam cum Hunnis deferebat.“ (Ez tehát Ammianus Marcellinus előadásával : „senescunt imberbes, absque ulla venustate,“ ellenkezik). . . . „In voluntate siquidem magnanimus, politis armis, mundis tabernaculis, cultuque utebatur. Erat enim *venereus* ultra modum. In arca sua aes tenere contemnebat. Propter quod ab externa natione amabatur, eo, quod liberalis esset et communis“ stb. „Indumentorum vero modus ac forma, sua, et gentis, modum *Medorum* continebat.“ Kézai ugyanott, — Turóczi bővebben. Tudjuk hogy a médek szinte a Káspi tenger mellett laktak. Ki a' közelebbi magyar forradalom alatt az orosz császári hadsereggel megjelent *bakui* és más káspi-tengermelléki muzulmánok, tatárok és örmények öltözeteit látta s figyelmére méltatta, annak lehetlen volt el nem ismernie, hogy a magyar és a káspi-tengermellékiek öltözetei egy eredetűek. Köpenyeg helyett fürtös fekete gubát viselnek. Magyar szabású, hasított újjú, veres, fejr, kék és minden más színű selyem mentéiket, — melyeket szintűgy mint a magyarok, dolmányaikon felül öltenek, s melyeken a kéz fejét keztyűként eltakaró, söt valósággal keztyű helyett a nap heve ellen használt lapát-alakú darab kelme csüng, egészen hasonló ahhoz, mely a magyar Átila-dolmányok újjain, visszafordítva, s most már jelentéktelenül, látható, — arannyal s ezüsttel hímézik, felhajlott orrú csizmákat belső oldalán fűzik, s a fűző szíjat, vagy sínórt, felül, térdök alatt, miután bugyogós selyemnadragukat tetszés szerint majd bele fűzték, majd francziásan szabadon eresztették, összekötik s lefityegtetik, mi egészen a magyar csizmaszárakon divatos bojtokra emlékeztet. Azon észrevételünkre, hogy a



Fő gondul tűzte ki magának, mindjárt kezdetben, a hadsereg rendezését. E végett számát, csupán honfiai közül, ide nem értve az idegen nemzetségeket, tizszer száz ezerben határozta meg, olyképen, hogy ha ezen számból csak egy is elesnék, vagy természetes halállal meghalna, helyére tüstént más hun állíttassék. — A vérteket s egyéb védő fegyvereket, úgy mint Scythiában szokás volt, bőrből készítette, melyek fénylő vassal voltak beborítva, harczosait ezek mellett íjjal, nyíllal, karddal és hegyes dárdákkal szerelte fel, kiknek különböző vadbőrökből készült kaczagányai s szabadon eresztett hajok és szakáluk rettentő tekintetet adott. Zászlóján s vértjén czímerül koronás karulyt vagy karvalyt viselt <sup>1)</sup>, mellyet Gejcza idejéig unokái is megtartottak <sup>2)</sup>; tá-

---

fűzött csizma nem jó, mert a sár és víz átszívárog rajta, egy muzulmán azt felelte, hogy sárban ők gyalog soha sem járnak, hanem lóháton. Kézai és a magyar krónikák előadása tehát e részben nem alaptalan. A kaukazi cserkeszek öltözete, különösen prémes kalpagok, szinte igen sokat hasonlít a magyarokéhoz. Szűkebb alsó-ruhákra ők is rövidebb újjú bővebb felső-ruhát öltenek, de selyem helyett különböző setét színnű posztót használnak. Feltűnő, hogy Szabolcs vármegyében, a Nyírben, Tét és Tura helységek között egy hegyet *Bákó-hegynek* neveznek.

<sup>1)</sup> Ugyanez' czímere a Kaplyon nemből származott gróf Károlyi nemzetségnek, — s Nagy-Károly, miként most hibásan hívatik, régi időkben helyesebben Nagy-Karuly-nak mondatott.

<sup>2)</sup> „Banerium quoque Regis Ethelae, quod proprio scuto gestare consueverat, similitudinem avis habebat, quae hungarice *turul* dicitur, in capite cum corona. Illud enim banerium Huni usque ad tempora Ducis Geiche, dum se regerent pro communi, in exercitu semper secum gestavere.“ Kézai 21. l. Hogy itt a „*turul*“ szó csak íráshiba *karul* helyett, kétséget nem szenved, mind a mellett hogy Horvát István *turul* sasokat emleget. Turóczi *astur*-nak fordítja, mi Kirsch Cornucopiája szerint Taubenfalk-ot jelent. — Hogy Geiché-t vagy Geichá-t nem Gejcsának hanem Gejczának kell helyesen olvasni, számos oklevelek tanúsítják, hol a *ch* nem csak *os* hanem *cs* helyett is áll; noha nem lehet tagadni, hogy a Gejcsa vagy Gecse helységek nevei *Gejcsá-ra* emlékeztetnek.

horát 10 ezer kaszás szekér, számtalan faltörő gépek követték <sup>1)</sup>).

A tartományok szerint különböző, sokféle sátrai közül az, melyet maga használt, arannyal átszőtt s drága kövekkel kirakott selyem kelméből volt, oszlopai vert aranyból, szintolylan kövekkel, — könnyű össze- és szétrakása köz bámulatot gerjesztett. Lószerszámai bíborból, bársonyból, drágakövé királyi széke, nyoszolyája s asztalkészületei is mind tiszta aranyból <sup>2)</sup>).

Midőn seregét vezette, különböző országokból hozatott becses lovait is utána vitték, melyeket egyik vagy másik kedves hadnagyának, olykor közemberének is, ki magát vitézül viselte, annyira elosztogatott, hogy saját használatára néha alig maradt kettő; és bár semmiben olly kedve s szenvedélye nem telt, mint a várak és városok elfoglalásában, megvívásában, falak között lakni nem szeretett, hanem szabad mezőn, a sátorok és szekerek tömegében <sup>3)</sup>).

Miután a hadsereget ekként elrendezte, öcsését, Budát, a Tiszától a Donig székelő idegen nemzetek fejedelmévé s kormányzójávé nevezte, maga pedig „*hunok királya s világ félelme*“ címet vévén fel <sup>4)</sup>), a

<sup>1)</sup> Kézai és Turóczi id. h.

<sup>2)</sup> Ha Hammer ozmán történetiratában Rusztem nagyvezérről olvashatjuk, hogy neki 5000 kaftánja, 8000 turbánja, 11,000 arany-szővetű sapkája, 600 ezüstös, 500 aranyos és drága kövekkel kirakott nyerge, 1500 ezüstös sisakja, 130 pár arany kongyele, 760 drága kövekkel kirakott kardja, és 1000 ezüstös törje, két millio darab aranya s még nagyobb mennyiségű ezüst pénze volt, — abban, hogy Etelének nyoszolyája s asztalkészületei is aranyból és drága kövekkel kirakottak voltak, lehetlenséget nem látunk. Hammer id. m. II. 277. 278. l.

<sup>3)</sup> Kézai és Turóczi id. munk.

<sup>4)</sup> „Ipseque Budam fratrem suum de flumine Tiza usque Don super diversas externas nationes principem constituit et rectorem.“ — „Ipse autem se ipsum Hunorum Regem, metum orbis, flagellum Dei a subiectis suis fecit appellari,“ — mond Kézai, — mit Turó-

Réva és keleti rómaiak között kezdődött békealkudozásokat mielőbb sikerhez juttatni ügyekezett. Mihelyt Révának halálát s a főhatalomnak Etele ruháztatását a rómaiak megtudták, Plintas nevű követeket, az éles elméjéről híres Epigenessel együtt, keleti Illyria felé sietve elindították, hogy a Duna job partján fekvő Margus városában, Etele követeivel, találkozzanak és egyezzenek. Ezek, a kitűzött időben az említett város mellett meg is jelentek, de a városba bemenni s gyalog tanácskozni nem akartak, hanem ősi szokásukként lóháton tartandó értekezletet kívántak <sup>1)</sup>). Illyképen a római követek is, nehogy a lovasokkal gyalog beszéljenek, tekintélyök fentartása végett kénytelenítették lóra ülni s a hunokhoz a városon kívülre kimenni.

A béke következő feltételek alatt kötöttet meg: a rómaiak, nem csak a közelebb, de régebben átszökött hunokat is kiadják; a sarcz nélkül haza menekült rómaiakat vagy visszaküldik, vagy fejenként mindegyikért 8 aranyat fizetnek; semmi olly nemzettel, melly a hunokkal ellenséges lábon áll, barátságba nem lépnek, s azt sem tettel, sem tanácscsal nem segítik; a kereskedés a hunok és rómaiak között mindkét részről háborítlan legyen; végre ezek az egyesség megtartása biztosítékául az eddigi 350 font

---

czi ekként told meg: „Titulus autem suus, hanc formam continebat: Attyla filius Bendekuz, nepos magni Nemroth, nutritus in Engadi, Dei gratia Rex Hunnorum, Medorum, Gothorum, Dacorum, metus orbis et flagellum Dei.“ Engadi, mint tudjuk, Zsidóországban a sós tenger partján feküdt, miként lehetne hinni azt, hogy Etele iten neveltetett?

<sup>1)</sup> A lóháton tanácskozás, Hammer bizonyága szerint a törököknél is soká divatban volt; miként péld. ozmán történeteinek II. 311. l. említi; sőt ugyanő 316. lapon mondja, hogy Mohammed-Szokoli nagyvezir Szapolyai János-Zsigmondtól 1566-ban igen rossz neven vette, hogy ez sátorába gyalog leszállni nem akart, hanem lóháton szabad ég alatti találkozást sürgetett.



arany adó helyett 700 fontot fizessenek. — A feltételek megtartása az egyezkedő felek által. saját eskü alatt is ígértetett, s ennek következtében a rómaiak a szökevény hunokat csakhamar kézhez szolgáltaták, kik közül a kun? származatú Mama fiait és Átyakánt, a nagyon elhatalmazott szökések meggátolása tekintetéből, a hunok, Thracia Carsus nevű várában, karóba vonatták <sup>1)</sup>.

Mondják, hogy e kedvező békekötés híre Honoriát, a Valentinián császár 17 éves fiatal testvérét, ki a leányi életet s szigorú felügyeletet megunva, bármi áron férjhez jutni ügykezett, annyira meghatotta, miszerint Eteléhez megbízott emberét küldötte, nemcsak hogy magát neki feleségül ajánlja, de hogy őt a nyugati római birodalom megtámadására is unszolja. Etele, ki előtt a Honoria rossz híre tudva volt, az ajánlott házasságot el nem fogadta, de jegygyűrűjét jövőendő használat végett megtartotta <sup>2)</sup>, s uralkodása második évében 435-ben, a burgundok által a hunokon ezelőtt öt évvel elkövetett öldökléseket megbozúlándó, hatalmas seregét küldötte ellenek, melly ezen nemzetséget gyökerestől kiirtotta <sup>3)</sup>. Két év múlva, Aetius 437-ben felhívására a gothok ellen fordította erejét s közölök 8 ezeret leöletvén, a nyugati római birodalmat háborgatásaiktól megmentette <sup>4)</sup>.

E közben a közötté s keleti rómaiak között fenálló béke felbomlásnak indult. Ezek panasztarták, hogy bár a békeszerződés erejénél fogva a kereske-

---

<sup>1)</sup> Priscus Excerpt. 32. 33. l. „De quorum numero — úgy mond — erant filii Mama, et Attacan, *ex regio genere*, quos Scythae suscipientes in Carso Thraciae castello crucis supplicio affecerunt, et hanc ab his fugae poenam exegerunt.“

<sup>2)</sup> Marcellin. 434-dik évről. — Valesius Rerum Francicar. Lib. IV. — Jornandes de successione regnorum, 1181. l. — Praynál Annal. I. 107. l.

<sup>3)</sup> Prosper Chron. — Hermann. Contract. — Idatius.

<sup>4)</sup> Prav id. m. 108. l.



désnek kölcsönösen háborítlanul kellene gyakoroltatnia, a hunok mégis a rómaiakat sokadalmak alkalmával gyakran megtámadják s közölök többeket leölnek. Amazok ellenben azzal mentették magokat, hogy ők csak a kölcsönt adják vissza, miután a margusi püspök, határaikon becsapkodva, több főemberek lakjait feldúlta s kincseiket elrabolta, sőt a szerződés ellenére maig is több szökevény hunokat magoknál tartanak. Kívánták tehát, hogy mind az említett püspök, mind a szökevények is, haladék nélkül kiadassanak, máskülönben boszúló fegyvereikkel vívniak elégtételt, s miután a rómaiak a hunok ellenvéteit kereken tagadták, ezek pedig azokat eskü alatt is kétségteleneknek állították, a kiegyenlítés nem sikerülhetvén, a hunok 438-ban a Dunán átkelve, a mellékvidékeket tüzzel vassal pusztították s Vimináczi várost is elfoglalták. Megrémülten gyűltek össze a rómaiak, s egy ember miatt az egész társadalom ügyét szerencsétetni károsnak találván, a vétkes püspöknek kiadatását elhatározták; ki azonban sejtve a történetendöket, a hunokhoz menekült, s jutalomért a városnak is átadását ígérte. A kézzadással és esküvel pecsételt egyesség következtében aztán, ezeknek nagyszámú hadaival, a rómaiak határaitra csapott, s a folyó bal partján lesbe állítván embereit, a várost éjjeli megrohanás által elfoglalta <sup>1)</sup>.

Ez esemény után a hunok dolgai mind kedvezőbb és jelentékenyebb álláspontot nyertek, habár a gothok ellen küldött hadaik, a római vezér vigyázatlansága miatt, nem csekély veszteséget szenvedtek <sup>2)</sup>. Ugyanis Etele, ki eleinte e veszteség miatt neheztelt, miután Valentinián császár által „római főhadvezér“ czímmel, vagyis inkább az ehhez kötött

---

<sup>1)</sup> Priscus Excerpt. leg. 23.

<sup>2)</sup> Pray id. m. Cassiodorus és mások után.

jelentékeny fizetéssel megengeszteltetett, 440-ben hadseregét őszpontosítva, a Fekete tenger mellett lakó fellázadt kozárokat megtámadta s engedelmességre szorította <sup>1)</sup>, — a következő évben pedig öcscsével Budával egyesülten, Moesiába, Thráciába és Illyriába rontott, e tartományokat szertepusztította, s több városait, mint Nisszát, Singidunumot és Szerémet elfoglalta. A megrémült Theodóz császár ugyan nem késett ellene szinte hadait küldeni, de ezek általa könnyű szerrel megveretvén, csaknem Konstantinápolyig terjesztette győzelmes fegyverét, s Theodóznak, illy szorult állapotában egyéb mit tennie nem volt, mint a békét vele bármi áron, bármi nagy áldozatokkal megkötni <sup>2)</sup>. — A béke feltételeit Etele szabta meg; következő pontokban: a szökevény hunok mind-egyig visszaadassanak; hadi költségeikül 6 ezer font, adóul pedig évenként 2100 font arany fizetessék; mindegyik római fogolyért, ki sarcz fizetés nélkül haza szökött, 12 darab arany, vagy vissza maga a fogoly küldessék; jövődre a rómaiak által semmi szökevény hun be ne fogadtassék <sup>3)</sup>.

Mutatták ugyan a rómaiak, hogy e feltételekben magok jószántából egyeztek meg, azonban a következő kétségenkívülivé tette, hogy csak vezéreiknek félénksége s hadaiknak ügyetlensége és elha-

<sup>1)</sup> Priscus, Excerpt. 44. l. „Postea ubi adversus Romanos fortissime dimicasset, et Acatzirorum gentem dominio barbaro subdidisset.“

<sup>2)</sup> Prosper Aquitan. Chronicon Alexandr. Hermann. Contract. és mások.

<sup>3)</sup> „In has conditiones convenerunt: Profugos Hunnos reddi, sex mille auri libras pro praeteritis stipendiis solvi, duo mille et centum in posterum singulis annis tributi nomine pendi. Pro uno quoque Romano captivo, qui in Romanorum fines non soluto redemptionis pretio evasisset, duodecim aureorum mulctam inferri. Quae si non solveretur, qui captivum recepisset, restituere teneri. Romanos neminem ex barbaris ad se confugientem admitttere.“ Priscus Excerpt. Legat. 25—25. l.

nyagolása miatt kénytelenítették azokon a békét vásárolni. Ugyanis, midőn a megígért terhes adót s fizetéseket a hunok követe Csuta \*) vagy Csát rövid idő múlva átvenni jött, azoknak behajtása olly nyomort és rémületet idézett elő, hogy sokan feleségeik éksze-reit s butoraikat köz árverésre bocsátották, mások pedig semmikép meg nem fizethetvén illetékeiket, öngyilkosságra is vetemedtek. Nem kisebb bajt okozott a szökevények visszaadatása, mert ezek, tudva a reájok váró szigorú büntetést, tetteleg ellenszegültek, s a küzdelemben közölők többen, jelesen a kunok hadnagya? megölettek <sup>1)</sup>. De legnagyobb nehézséget okoztak a Thrácia közelében eső Azim város lakosai, kik a hunok száguldozásai alkalmával, ezeket lesből megtámadva, számosakat fogságra vittek, s most az-zal mentették magokat, hogy ők e foglyokat kettőn kívül mind megölettek, ezeket azonban, míg a hunok által közölők is elfogottak vissza nem bocsátatnak, ki nem adhatják. Felforrott Etele haragja, s újlag fegyvert ragadni akart, de végére járattván hogy a hunoknál a kérdéses azimi két fogoly többé nem találhatik, más részt pedig az azimiak, — bár hamis — eskü mellett állítván, hogy ők a hozzájuk menekült római foglyokat már mind szabadságba helyezték, egy időre lecsendesedett <sup>2)</sup>, és seregét a Dunán ismét visszavonván, 444-ben Budával együtt a fellázadt scytha népek megzabolázására indult, kik a történet-íróknál szoroszgoknak neveztetnek <sup>3)</sup>.

---

\*) Hogy *Scotta* hun név legyen, nem hihető; az *Sc* tán *Cs*-nek olvasandó, s ekkor *Csotta* vagy *Csuta*; mely utóbbi nemzetség-név ma is él a hazában. Szabó Károly Csót-, vagy Csát-nak olvassa. Új Magyar Múzeum 1851. X. 554. l.

<sup>1)</sup> Romani vero multos ex profugis, qui dedi reluctabantur, trucidarunt, inter quos et Praefectum *Scytharum regii generis*, qui militare sub Attila renuerant, et Romanis se adjunxerant.“ U. ő. u. o.

<sup>2)</sup> U. ő. u. o.

<sup>3)</sup> „Pace cum Romanis facta, Attila et Bleda ad subigendas



A külföldi írók mondják, hogy ez alkalommal egy gulyás, látván a legelőn, miszerint tinójának lába vérzik, nyomai után indult s történetesen a had-isten, Márs, több századok előtt elveszett kardjára talált; mellyet hajdan Scythia királyai, mint szentséget, nagy tiszteletben tartottak, s ezt azonnal az ekkor uralkodó királyhoz, mások szerint Etelehez vitte. Vannak, kik állítják, hogy Etele ezen hadmenethen azt álmodta, miszerint őt azon had-isten, kardjával körülövezte, s felébredvén, egy köz-vitéz hozta hozzá e kardot. Mások azonban azon véleményhez ragaszkodnak, hogy Etele, miután a szoroszgok királyát legyőzte, azt annak vagyona közt találta s mint a világ-meghódítás jelét, nagy örömmel sajátjává tette <sup>1)</sup>, Krónikáink nem tudnak semmit e kardról <sup>2)</sup>.

A szoroszgok meghódítása után újlag a keleti rómaiakhoz küldötte követeit, s elébbi kívánatai folytán, a szökevények visszaadatását sürgette. E követeket a rómaiak minden kitelhető szivességgel látták,

---

*gentes Scythicas profecti sunt, et contra Sorosgos bellum communibus opibus et viribus moverunt.*“ Priscus id. h.

<sup>1)</sup> „Neque parva illi potentiae accessio contigit ex eo, quod Martis ensis erat detectus. Hic tanquam sacer, et Deo bellorum praesidi dedicatus a Scytharum regibus olim colebatur, et multis ante seculis non visus, bovis ministerio fuerat tunc temporis erutus.“ U. ő. u. o. 33. l. — Jornandes de reb. Get. 33. fejez. Utána Oláh, Attila, 3 fejez. — Budai Ferencz Polg. Lex. mondja e kardról, hogy azt Anastasia, I. András magyar király neje, Ottó bajor hercegnek ajándékozta, s Szabó Károly (Új Magy. Muz. 1851. XI. 620. l.) hiszi, hogy mivel Budai a forrást, mellyből e tudósítást meríté, **meg nem nevezte**, azt bizonyosan nem költeményképen mondta. — Azonban Pray többször idézett munkája I., 114. lapján, a szavak idézése mellett, elég világosan előadja, miszerint ezt a schaffnaburgi krónika állítja, — mi által tehát az, mintha e tárgy **népmondán** alapulna, önként megszűnik.

<sup>2)</sup> Azt, hogy Etele Mársot a scythák istenét imádta volna, Bonfini (Dec. I. Lib. III. p. 33.) magától koholta, mert, miként tudva van, a hunok, egyedül a tűz-istent imádták.



s nagy ajándékokkal halmozták ugyan, de a szökevények iránt régibb nyilatkozataik mellett maradtak; miért a követek küldését Etele másodszor sőt harmadszor is megújította, részint hogy kedves embereit, kiket a követségekre kiválasztott, ajándékokhoz juttassa, részint hogy általok a rómaiak belügyeit s körülményeit kipuhatolja <sup>1)</sup>. Míg e követségek oda s visszajártak, az alatt sajnálatos esemény történt a hazában. A két testvér ugyanis, Etele és Buda meghasonlván, némellyek szerint, minthogy Etele Budától a főhatalmat annyival inkább féltette, mert bár székvárosát, Sicambiát, a Duna partján, fényes és nagyszerű épületekkel felékesítvén, Etelevár-nak nevezte, — honnan a kiadott parancstól félő németek azt később is Etzelburg-nak hitták, — a Budához szító nép azonban keveset hajtván a tilalomra, az említett városnak Buda nevet adott; s azt mai napig hüven megtartotta; sőt vádoltatott azzal is, hogy Buda a neki kiszabott határokat önkénytesen átlépte; miért őt 445-ben, Etele, — bosszújában, vagy saját kezével átszúrta, s a Dunába vettette, vagy, miként igen hiteles külföldi történetírók állítják, mások alattomos üldözéseinek áldozatául ejtette <sup>2)</sup>.

Buda halála után tehát egyedül maradván reá az uralkodás, hadserege számát kiegészítette s komoly hangú levelet küldött a római császárhoz, melly-

<sup>1)</sup> Priscus id. h.

<sup>2)</sup> „Ab Isnaco autem, curia celebrata, egrediens, Sicambriam introiit, ubi Budam fratrem suum manibus propriis interfecit, proijci faciens corpus ejus in Danubium, eo, quod ipso Ethela in partibus occiduis praeliante, inter eum et fratrem eius, metas stabilitas transgressus fuerat dominando. Fecerat etiam Sicambriam suo nomine appellari. Et quamvis Hunis, et ceteris suis gentibus interdictum Rex Ethela posuisset, ut urbs Ethelae vocaretur, Teutonici interdictum formidantes, eam Echulburc vocaverunt, Huni vero curam parvam illud reputantes interdictum, usque hodie eandem vocant Oubadam, sicut prius.“ Kézai 25—26. l. Turóczi id. h. — Króni-

ben tudtára adta, hogy ha eddigi sürgetései daczára a szökevények kiadatásával, s az elmaradt évenkénti adó lefizetésével késik, neki a hunok felbőszült haragját a római tartományok feldúlásában fékeznie többé hatalmában nem lesz. A császár, vévén e levelet, azt izente vissza, hogy ő a szökevényeket ki nem adhatja, mert készebb a fegyver szerencsését megkísérteni, hogysen, kik magokat hitére bizták, a követelő önkényére hagyni; egyébiránt nem fogja elmulasztani e kérdések kiegyenlítése végett követeit viszont küldeni. Etele e válaszzsal meg nem elégedett, sőt inkább felbosszantva, seregével a rómaiak birtokaira csapott, azokat feldulta, több váraikat lerontott s a népes Ratiaria nagy várost is megrohanta. Következő évben pedig a gepidák, gothok és alánok hadaival is egyesülten a befagyott Dunán átkelt, a rómaiakat véletlen újlag megtámadta, pusztító fegyvereit Illyrián, Thrácián, mindkét Dácián, Moesián és Scythián keresztül hordozta; és miután a későn ébredező rómaiaknak ellene küldött seregét megverte s ennek vezérét megölte, a híres Thermopyla szorosokig nyomult <sup>1)</sup>).

Mi lehetett oka, hogy ez alkalommal Görögországba is be nem rontott? nem tudni, — úgy látszik, hadait kiegészíteni haza térvén, már régibb s miként krónikáink mondják, az udvarában tartózkodó berni Detre által élesztett <sup>2)</sup> terve szerint a nyugati római birodalmat szándékozott megtámadni. Azonban egy

---

káink. Etelének a galliai táborozásból visszatérte idejére teszik Budának megölettetését, azonban, Cassiodor. Marcellin, Jornandes és Tiro Prosper világosan 445-re határozzák azt; mi annál hihetőbb, mert már Priscus is özvegyen találta Buda feleségét, két év múlva, 448-ban. Jelesen vetette egybe az adatokat Pray Annal. I. 116. 117. l.

<sup>1)</sup> Priscus id. m. — Jornandes de regnor. success.

<sup>2)</sup> „Edicto igitur regio magnas circumstantium regionum per partes divulgato, et ipsa curia, multorum advenarum nobilium ad-

időre e tervében meggátoltatott. Ugyanis Theodóz császár megsokalva pusztításait, miszerint könnyebben megtörhesse, a nem rég megzabolázott kozárokat igyekezett ellene fellázítani. E végett nagy mennyiségű ajándékokat küldött hozzájuk, melyek mégis épen visszas sükerral kamatoztak. Mert azok a kozár nemzet szokása szerint a népfők és hadnagyok közt osztatván ki, ezek sorában Karczag, ki magát elsőnek tekintette, hátratétele miatt megneheztelt, s a dolgot Etelének feljelentette; minek következtében ez nem késett fenyítő seregét rögtön ellenek küldeni, néhány főbb embert halállal büntetni, s így az engedelmisséget ismét helyreállítani. A Karczag hűségét megjutalmazandó, őt magához szólította, ki azonban, félve a gyanúpertől, menetelét hízegő kifejezésekkel gátolta meg. „Ha — mond — a fénylő napba, nyitott szemmel senki sem tekinthet, mikép volna lehetséges hogy ő az istenek legnagyobbikának színe előtt megállhasson.“ Így, vezérségében továbbra is meghagyatott <sup>1)</sup>, de Etelének jónak látta a kozár nemzet főkor-

---

ventu tumescete, tandem Detricus de Verona, qui prius hostis erat, . . . venit in curiam . . . et persvasit illi, ut regiones occidentales, Romano Imperio subditas, invaderet,“ stb. Tur. 15. fejj. 100—101. l. Kézai 23. l.

<sup>1)</sup> „Ea gens (Acatziri) est Scythica, quae in potestatem Attilae hac de causa venit. In eam gentem plures per tribus et generationes imperium exercebant, quos Imperator Theodosius, firmata inter eos concordia, ab Attilae societate ad colendam cum Romanis pacem et societatem, muneribus traduxerat. Qui ea munera attulerat, pro cuiusque gentis regis merito et gradu . . . distribuerat. Caridachus . . . secundo loco acceperat. Ille tanquam contentus et sibi debitis praemiis frustratus Attilam ad correges in iudicium vocavit. Is nihil cunctatus magno exercitu misso, regum alios sustulit, alios ad deditionem compulit.“ stb. Priscus id. m. 37. l. A Caridach név, úgy látszik, *Karczag*-ból van elrontva. Szabó Károly *Kouridachos*-nak írja, s ebből az *os* görög végzetet elvetve s az *iotát* a két más-salhangzó közzé szűrt betűnek véve, *Kurdah*-nak vagy *Kordá*-nak olvassa. Új Magy. Muz. 1851. X. 559. l.



mányzójává idős fiát kinevezni, s őt Ung által e hivatalába beigtattatni <sup>1)</sup>).

Miután birodalmának keleti részeit ekként rendbe szedte, Valentinián császárnál egy régibb panaszával állott elő. Nyugati Galliából származott bizonyos Konstáncz nevű titkár volt hivatalában, kit maga és öcsese Buda az idegen nyelvű levelek fogalmazására szokott használni. Ennek 441-ben Szerém ostromlása alkalmával az ottani püspök nagyobb mennyiségű arany edényeket küldött át, olly kéréssel, hogy ha a város bevétetnék s ő fogságra jutna, Konstáncz ezen arany edények árából őt váltaná meg, ha pedig az ostrom alatt elveszne, azon városbeli más foglyok szabadítására fordítaná. Azonban Konstáncz Szerém elfoglaltatása után a püspök kérelmével többé nem gondolva, Rómában, hová valamelly dologban mennie kellett, azon arany edényeket bizonyos Szilván nevű aranyművesnek zálogba adta, olly feltétellel, hogy ha a meghatározott idő alatt a felvett összeget vissza nem fizetné, a zálog tulajdonul maradjon ennek birtokában. Etele és Buda értesülvén e körülményekről, az említett arany edényeket, mint hadi zsákmányt magokat illetőknek követelték s Konstánczot hűtlen eljárásáért, mint árulót, karóba vonatták, egyszersmind az arany edények mellett a római ötvöst is, mint tolvajt, Valentiniántól kiadatni kérték. Ez, azon tekintetből, hogy sem a kérdéses arany edények, mint egyházi szolgálatra szenteltek, pogányoknak, sem Szilván, mint ártatlan, büntetés végett ki nem adhatók, kérelmeket megtagadta, s Aetius tanácsából azon ajánlatot tette, hogy az edények helyett egyenlő értékű ezüstöt kész fizetni. Etele azonban e válaszszal megelégedve nem volt, s kérelme nem teljesíttetése

---

<sup>1)</sup> „Etenim tunc forte Onegesius una cum seniore ex Attilae liberis ad Acatziros missus fuerat.“ U. ő u. o.



esetében fegyverrel fenyegetődött, miért Valentinian hozzá mielőbb követeit küldeni látta szükségesnek <sup>1)</sup>).

Mig e követek megérkeznének, a Theodózzal folytatott érdekes egyezkedések menetele tűnik el-sorolandónak. Theodóz látva a nyomort, melyet Etele a keleti tartományok rémitő feldúlásával alattvalói-nak okozott, hozzá az állandó béke megkötése végett újabb követeit indítani elhatározta. Azonban Etele, ki hadi terveiben elleneit rendesen megelőzni s véletlen meglepni szokta, a harcztéren nagy hírt s nevet szer-zett főemberét Egyeket, a római születésű, s száva-melléki Pannóniában lakó Oresztes társaságában, egy levéllel, sietve Theodózhoz juttatta. E levélben, újabb fegyveres megrohanással fenyegetőzve kívánta: hogy a már korábbi egyezkedések értelmében a szökevé-nyek tüstént visszaadassanak; a hunok által a Du-nától Szisztovig elfoglalt földek használatával a ró-maiak felhagyjanak; a kereskedési sokadalmak többé ne a Duna partján, hanem távolabb, Nissza városában tartassanak; és mindezen kérdések vég elhatározása végett Szórdikába, a mai Szófiába, vagy Triadiczába, melyet a magyarok hajdan Szeredócz-nak híttak, nem bármelly közönséges, hanem főrendű követek küldessenek, kikkel ő ott személyesen értekez-hessék <sup>2)</sup>.

---

<sup>1)</sup> „Hic Constantius ex Galliis occidentalibus ortus, ad Atti-lam et Bledum, ut illis in conscribendis epistolis operam daret, . . . missus fuerat.“ stb. Priscus Excerpt. 39. l.

<sup>2)</sup> „Edecon, vir Scythia, qui maximas res in bello gesserat, venit iterum legatus cum Oreste. Hic genere Romanus, Paeoniam regionem, ad Savum sitam, incolebat, quae ex foedere inito cum Aetio Romanorum occidentalium duce, barbaro parebat.“ Priscus u. o. 25. l. — *Edecon*-t szinte elrontott névnek nézhetni, a helyesebb *Egyek* helyett, mely maig fennvan a Tisza mellett, Szabolcs vármegye illy nevű helysége nevében. Otokocsi e nevet illy furcsán értelmezi: „Poterat forte nomen illud *Edek* esse, vel potius *Idegen*, significat alienum vel *Hegeđūs* (!), sive juxta vulgum *Hedegūs*, hoc est Fidi-

Császári fényes teremében vette át Theodóz e levelet a hun főembertől, s míg pontjaira határozatait kiadná, tolmácsul és vezetőül Vigilt rendelte hozzá, ki őt az előkelőknél is bemutassa. Krizáf hatalmas és különös császári kegyben álló herélt görög házához vezettetvén, itt a Theodóz palotájának nagyszerűségéről kezdett beszélni, s boldogoknak mondta a rómaiakat, hogy anyi gazdagságokban dúslakodnak. Egyek szinte lehet arany mennyezetű házak s bőséges vagyonok birtokosa, válaszolá neki a herélt, csak a hunokat elhagyni s a rómaiakhoz átjönni akarjon. „Más úrnak szolgálja — mond ez — annak beleegyezése nélkül illy bünt ellene el nem követhet,“ s amaz látván hogy javaslatát érteni nem akarja, másfelé fordítá a beszédet. — Majd újlag közeledett hozzá, s tudakozta: vajjon Etelehez könnyű bemenete van-e, s mi rangban áll a hun nemzet között? Ő Etelevel — felele — szorosabb összeköttetéssel dicsekedhetik, s az ennek élete feletti örökös is reá, és még néhány más hun nagyokra van bízva, kik felváltva naponként Etele mellett fegyveresen őrt állanak. Ha neki hiszen, — mond amaz, — nagy gazdagságra tehet szert, de erre csend s nyugodt együttbeszélgetés kívántatik, mit Egyek nehézség nélkül megtehet, ha vacsora után Oresztes és többi követtársai nélkül őt meglátogatja. Egyek ígéretet tett, s az estebédet végezve, nála megjelent. Itt Vigil tolmácsot találta, kinek segedelme által, kézadás és mindkét részről letett eskü mellett fogadta

---

cen.“ — Szabó Károly igen helyesen szinte Egyek-nek olvassa. Új M. Muz. 1851. X. 548. l. „Sofia, ehemahls Sardica, auch Triadizza genannt, liegt in einer weiten fruchtbaren Ebene, . . . am Flusse des Samakov (dem Öskos)“ mond Hammer I. 162. l. Béla király jegyzője „castrum *Scereducy*-nak írja Szárdikát, mit Szabó Károly (Új M. Muz. 1851. X. 549. l.) Szerodócz-nek olvas. Nézetünk szerint a helyes kimondás Szeredócz, miként Pál-ócz, Samud-ócz, Vajk-ócz és más sok illy végzetű helységnevek az országban, melly aligha nem a tót *ovce* szótagból csúszott át nyelvünkbe.

a herélt, mikép ő, vele, olly dolgokról akar értekezni, mellyek kárára épen nem, sőt hasznára és boldogságára válandanak; egyébiránt bármi legyen is az eredmény, nyilatkozatait mély titokban tartja. Ezen nyilvánítás után tudtára adta, hogy ha hazájába visszatérve, Etelét kivégzi, életét dús gazdagságban élheti le.

A szilárd jellemű hun követ színleg megegyezését mutatta, s a tervnek kiviteléhez — monda — pénzre lesz szüksége; nem sokra, csak 50 font aranya, mit a parancsa alatt álló s intésére kész fegyveresek között kioszthasson. Haladék nélkül át akarta adni a herélt a kívánt aranyat, de Egyek azzal mentette magát, hogy neki elébb haza kell mennie, követségi eljárásáról tudósítást tenni, s magával kívánja vinni Vigilt is, ki Etelének a szökevények iránt adandó válaszával majd visszatérve, mind a dolog mikénti végrehajtásáról, mind a pénz átszállításáról is bizonyosb értesítést vihet. Ugyanis, mihelyt ő haza érkezik, Etele mindenekelőtt azt fogja tőle, és társaitól is tudakozni: kaptak-e, kitől és mennyi ajándékot? mit előtte eltitkolni egyiknek sem szabad.

Úgy látszott, mintha Egyek őszintén nyilatkozott volna, s a herélt megnyugodván szavaiban, egyenesen a császárhoz sietett, a nagy fontosságú egyezkedést tudtára adandó; ki főudvarmesterét, a minden titokba beavatott Martiált hivatva rögtön, czzel tartott részletes tanácskozás után elhatározta: a követségbe Vigillel Maximint is elküldeni, olyképen, hogy ez, mint a követség feje, — ki azonban a titkos tervről semmit sem tudott, — az irandó levelet adja át Etelének, Vigil pedig, tolmácsi álarcz alatt, Egyekkel a végzeteket teljesítse.

Levelében a császár megemlítette Etelének, hogy semmi méltó okot nem lát, miért a római birtokokat újlag megtámadja, s minden fenforgó nehézségeknek végét ohajtván szakasztani, a még nála lévő 17 szökevényt neki ezennel átküldi. Szóval ezenfelül az



is meghagyatott Maximinnak, mondja meg Etelének, ne kíváncsion magához nagyobb tekintélyű követeket küldetni, miután a régibb római császároknál is az volt a szokás, hogy bármely közvitéz, vagy egyszerű hírnök által tudatták akarataikat Scythia uralkodóival. Egyébiránt a még közöttök fenlévő kétségek kiegyenlítése végett legjobb lesz Ongot vagy Ungot küldeni, mert nem képzelhetni, miként volna lehetséges, hogy a romokban heverő Szárdika városában valamelly főbb emberrel Etele maga tanácskozhassék <sup>1)</sup>.

---

<sup>1)</sup> „Edecon in palatium admissus Imperatori litteras Attilae reddidit, in quibus de transfugis non redditis querebatur, qui nisi redderentur, et Romani a colenda terra abstinerent, quam bello captam suae ditioni adjecerat, ad arma iterum minabatur“ stb. „Admiratus erat barbarus regiarum domuum magnificentiam. Bigilas autem, simulac barbarus in colloquium venit cum Chrysaphio, interpretatus retulit, ut laudasset Imperatoris aedes, et Romanos beatos duceret, propter affluentes divitiarum copias. Edeconi Chrysaphius dixit: fore eum huiusmodi domuum, quae aureis tectis praefulgebant, compotem, et opibus abundaturum, si relicta Scythia, ad Romanos se conferret. Sed alterius domini servum, Edecon ait, nefas est eo invito tantum facinus in se admittere.“ . . . „Quaesivit ab eo eunuchus: an facilis illi ad Attilam pateret aditus, et qua potestate praeditus apud Scythas esset. Ille sibi necessitudinem intercedere cum Attila respondit, et decretam sibi cum nonnullis aliis Scythiae primoribus ejus custodiam. Nam per vices unumquemque eorum praescriptis diebus cum armis circa Attilam excubias agere. . . . Tunc eunuchus Edeconi dixit: si in Scythiam rediens Attilam sustulerit, et Romanorum partibus accesserit, vitam in magnis opibus traducturum.“ Priscus id. m. 25. 26. l. — Az *Oneges* elrontott nevet mi *Ong-* vagy *Ung-*nak hiszszük, mert a görög *es* végzet elmaradván, lesz *Oneg*, helyesebben *Ong* vagy *Ung*; mi mai napig fenvan *Ong-a* helység és *Ung-vár* neveiben. Más magyarázatot ad az *Onegesios* szónak Szabó Károly; ő ebben a hellén *egesios* szót látja, mi vezért jelent, s azt hiszi, hogy a vele összetett *On* szóban, a magyar *hon* rejlik, Onégésziosz nevet tehát *honvezér*-nek, s nem személy- hanem méltóságnévnek veszi. Nekünk ezen magyarázat erőltetettnek látszik s az *Ong* vagy *Ung* nevet személynévnek hiszszük. Új M. Muz. 1851. X. 552. l.

Nagy habozások közt és csak hosszas kérés után fogadta el Maximin e követséget; végre a vállalat sikeresb létesítése végett Priscus jeles szónokot választván magához, Etele követeivel együtt útnak indult s a Konstantinápolyhoz 13 napi távolságra eső Szárdikába érkezett. Itt a vidéki lakosok több ökröket s juhokat hoztak ajándécul, mellyek levágtatván, nagy vacsora készült, s a hun követek is meghívtak. Vendégség közben ezek Etelájöket, a rómaiak magok császáráját kezdték dicsérni, magasztalni. Vigil közbe szólt, hogy nem szabad istent emberrel összehasonlítani, — Theodózt istennek, Etelét pedig csak embernek mondván. Ezt a hunok nehéztelve fogadták, s mindinkább és inkább felgerjedve haragjokban, a rómaiak által a beszédnek más tárgyra fordításával s nyájaskodásokkal engeszteltettek meg. A lakoma után pedig Maximin mind Egyeknek, mind Oresztesnek, hogy maga iránt lekötelezze, selyemruhákat és indiai gyöngyöt ajándékozott. Oresztes ezután, bevárva az Egyek elmenetelét, Maximinnak hizelgő szavakban adta elő, miképen őt igen jeles és ildomos férfiúnak tartja, ki nem vegyült olly beszédbe, mellyekkel egyik vagy másik király megsértethetik; egyszersmind nehéztelte, hogy Egyeket az ajándék-osztásban némelleyek ő eleibe tették. Midőn pedig e nyilvánítását a római követek világosan nem értvén, kérdeznék: mi részben érezné magát megsértettnek? semmit sem felelve elment. Másnap, útközben, Vigillel közlötték, ki e részben azt nyilvánította, hogy Oresztesnek nem lehet oka panaszra, mert ő csak irnoka s járulnoka Etelének, holott Egyek előkelő hun nemzetségből származott, harczokban elhíresedett férfiú. Majd ehhez szólott, saját nyelvén, s neki a történeteket elbeszélte, miért ez annyira felbozsonkodott, hogy alig lehetett lecsendesíteni.

Nissza városhoz érvén, azt a hunok által földig lerontva s a szentegyházak dűledékei közt nyo-

morgó betegekén kívül, lakosaitól egészen elhagyatva találták. Majd az elhullottak csontjaitól ellepett dunaparttól távolabb eső pusztákon keresztül, a Nisszától nem messzire lakó Aginthe illír parancsnokhoz jutottak, kitől az Etelehez visszaküldött 17 szökevények számát kiegészítendő 5 egyént átvenniök kellett. Ezeket a parancsnok tüstént kiadta s reájok váró szomorú sorsuk tekintetében vigasztaló szavakat intézett hozzájuk. Az éjet itt töltötték, s viradóra a nisszai hegyektől a Duna felé tartva, temérdek tévutak, csavargások s kerülések között egy rongyos faluba érkeztek, hol, azt híve, hogy nyugot felé mennek, a szemökbe villanó felkelő napon elcsodálkoztak, mi őket eleinte nagy zavarodásba hozta, de később észrevevén hogy ezt csak az út kerengése okozta, lapályos mocsáros helyeken folytatták útjokat a Dunáig, hol, vastag fákból vájt csólnakokkal, nagy számú hun csapatokat találtak, melyeket Etele olly célból küldött, mintegy vadászatra, előre, hogy az útban lévő római követekkel összejövén, ezek azt higyjék, miszerint tartományaik feldúlására indultak <sup>1)</sup>.

A készen álló csólnakokon a követek majd a hunok által áttétettek, Dunán túl, mintegy 15 pi-

---

<sup>1)</sup> „Venimus Naissum, quae ab hostibus fuerat eversa, et solo aequata; itaque eam desertam hominibus offendimus, praeterquam quod in ruinis sacrarum aedium erant quidam aegroti. Paulo longius a flumine ad vacua loca divertentes, omnia enim circa ripam erant plena ossibus eorum, qui bello ceciderant, postridie ad Agintheum ordinum in Illyrico ductorem, qui non longe a Naisso habitabat, accessimus“ st. — „Hic nos barbari portitores in scaphis unico ligno constantibus, quas arboribus sectis et cavatis adornant (így készíti a tiszamelléki ember még ma is csólnakját) exceperunt, et *flumen* transmiserunt.“ Priscus id. m. Szabó Károly nem látja valószínűnek, hogy itt a *flumen* alatt a Dunát kellene érteni, hanem a Dunába eső Morava folyót, mellyen elébb, és csak aztán a Dunán, keltek át. Nekünk hihetőbb az, hogy a hunok a dunai átjárásnál vártak a követekre, s nem mentek át a Moraváig, mi ugyan a kérdés lényegére változtatással nincs.



henő-, vagyis két mértföldnyi út után, egy mezőségen megállítottak, és míg Egyek előre sietett, Etelét jövetelök felől tudósítani, tovább-vezetésök végett kalaúzok maradtak velek. Estve, vacsoránál, hirtelen lódobogást vettek észre. Nyomban két hun férfiú érkezett, mondván, hogy Etele azonnal elfogadni kívánja őket; ezek azonban, a jötteket lovaikról leszállítva, vacsorára maraszták, s másnap az ő előllovaglások mellett folytatván útjokat, mintegy 8 óra tájban Etele sátora közelébe értek, mellyet több más sátorok vettek körül. Sátorukat itt egy halmon akarák ők is felállítani, de ettől a hunok által azért, mert az Etele sátora e halomhoz igen közel, egy völgyben, esett, eltiltattak, s kénytelenek voltak az alkalmasabb hely kijelölését amazokra bízni, hol majd Egyek, Oresztes, Csuta és több más főemberek megjelenvén, ezek tudakozták tőlök : mi végett jöttek ? s midőn amazok, bámulva tekintve reájok, a helytelen kérdésen csodálkozásukat jelenték, a hunok összecsoportoztak, s kérdésökre a világos feleletet hangosabban követelték. A császár parancsa — mondának a követek, — hogy a reánk bizottakat egyedül Etelének fedezzük fel. — „Fővezérünk parancsából tudakozdunk mi is, — felele indulatosan Csuta, — mert körmon font ravaszságtok s gonoszságtok előttünk tudva van.“ Nem létezik olyan törvény — válaszolának amazok — melly arra szorítsa a követeket, hogy a reájok bizottakat, míg az előtt, kihez küldettek, megjelenének, elbeszéljék s nyilvánossá tegyék; ezt a hunok is igen jól tudhatják, miután több ízben küldöztek a császárhoz követeket, s mi egynek jog, a másiknak is szükségkép igazság, különben a követek tekintélye tiszteletben nem maradhat. E méltányos ellenvetésekre a hunok semmit sem szólhatván, Eteléhez futottak, s Egyeken kívül csakhamar ismét visszatérve, mindazt, mi a római követekre előterjesztés végett bizva volt, elősorolták, — ezek követ-

keztében parancsoló hangon mondták, hogy ha velök semmi egyéb teendőjük nincsen, visszamenjenek.

Álmélkodva, egyszersmind remegve, hallották a követek a hunok beszédeit, mert hogy a császár titkai, mellyeket, miként Priscus magát kifejezi, még az istenek előtt is elrejtettek, miként fedeztethettek fel s tétethettek nyilvánossá? meg nem foghatták; ezért jobbnak látták egész utasításukról, mindaddig, míg Étele eleibe nem bocsáttatnak, semmit sem szólni, s a faggató hunoknak azt felelni, hogy akár legyen még azokon felül, miket ők is tudnak, egyéb teendőjük, akár sem, a reájok bizottakat egyedül Etelével, és senkivel mással nem, közölhetik <sup>1)</sup>.

Miután a hunok e válaszszal sem elégedvén meg, visszamenetelőket újrolag sürgették, a követek készülhöz fogtak, — azonban Vigil korholni kezdette őket, hogy a hunoknak nem helyes feleletet adtak, mert sokkal jobb lett volna hazugságban maradniok, hogysen a tárgy befejezése nélkül haza térniök; ugyanis ha ő — mond — Etelével beszélhet vala, ezt igen könnyen más véleményre téríthette volna, miután előbbi követségeknél tett szolgálatai még emlékében lesznek, s vele Egyek is egyetért. — Vigil ezeket azért mondotta, hogy az Étele ellen forralt

---

<sup>1)</sup> „Transmisso Istro, quindecim fere stadiorum itinere cum barbaris emenso, in campo quodam subsistere coacti sumus tantisper, dum Edecon Attilam nostri adventus certiore faceret, manentibus interea nobiscum ex barbaris, qui nos externos erant deducturi. Circa vesperam nobis coenantibus, auditus est strepitus equorum ad nos venientium; nec mora, duo viri Scythae advenerunt, qui nos ad Attilam venire praeceperunt. Nobis vero prius eos ad coenam accedere rogantibus, de equis descendentes una convivium inierunt, et postridie viam praeceuntes demonstrarunt. Qua die fere hora octava ad Attilae tentoria pervenimus; nam erant et aliorum plurima. Et cum in tumulo et colle quodam tentoria figere vellemus, obvii barbari prohibuerunt, quoniam Attilae tentorium erat in proxima valle positum.“ Priscus id. m. 33. l.

merényt valamikép végrehajthassa, egyszersmind az Egyek részére ígért aranyat ügyesen átszállíthassa. Azonban neki nem volt tudomása arról, hogy Egyek, vagy mert az egyességet csak színleg tette, vagy mert Oreszttestől félt, miszerint őt Etelénél a szárdikai vacsoránál történtek felől és arról, hogy a római császár embereivel titkos értekezleteket tartott, bevádolja, Etelének mindent részletesen felfedezett. Ez okért a követek, éjjel, útnak indultak; de midőn már némi távolságra haladtak volna, a' hunok utánok nyargaltak, s őket, azon ürügy alatt, hogy Etele nem engedi miszerint tőle éjjel menjenek el, visszatérítették. Egy ökröt s több halakat kaptak Etelétől ez alkalommal vacsorára; miből azt következtették, hogy irántok megengesztelődött, s kedvezőbb határozattal fogja őket megvigasztalni. Nyugodtan aludtak, de mennyire elcsodálkoztak, midőn hajnalban a hunok, Etele parancsából nálok ismét megjelenvén, ha azokon kívül, miket már mindenki tud, semmi mondani valójok nincsen, tovább menni kényszerítették. Maximint e rendelet egészen elcsüggesztette, Vigil pedig erővel azon volt: üzenjék meg, hogy nekik még olly mondani valójok van, mit Etelének felette érdekes lenne tudnia. Végre Priscus, a szónok, vállalkozott, s magához vevén a hun nyelvet értő Rusticzot, ki a követséghez, csak mint magán ember, s az Aetius által Eteléhez titkárul küldött olasz Konstáncz ismerőse, csatlakozott, Ung honnemeletében, Csutát meglátogatta, s előtte a tolmács segedelmével kinyilatkoztatta, hogy ha Eteléhez bemenetet eszközöl, Maximintól drága szép ajándékot fog kapni; ugyanis mint a császár követe olly tárgyakról akar vele beszélni, mik nem csak a rómaiaknak, de főként a hunoknak, s magának Ungnak is hasznára válandanak; hogy továbbá a császár világosan azt kívánja, miszerint a még fenforgó nehézségek kiegyenlítése végett hozzá Etele valakit követül küldjön, ki rendkívül nagy



ajándékokkal halmozottan fog visszatérni. Mindezeknek előadására, miután Ung nincsen jelen, őt, mint ennek testvérét szólítja fel, mutassa meg, miszerint a hír valóság, hogy ő legtöbbit kivihet Etelénél.

„Ne búsúljatok — felele neki Csuta, — én csak annyit tehetek Etelénél, mint a testvérem, akár szóra, akár tette van szükségtek, mert nála épen olly tekintetben s kegyelemben állok“ — s lovára pattanva, Etele sátora felé elnyargalt. Priscus visszatérve, Maximint, Vigillel, kik búsán a gyepen heverték, a Csutával végzetek elbeszélésével felüdítette, s őket felszólította hogy mind arról, mit Etelének előadjanak, mind arról is: a császártól részére küldött ajándékokkal miként tiszteljék meg, tanácskozzanak. Ezek rögtön a már elindított poggyászok után küldöttek, s míg a Priscus által megemlített pontok felett tanácskoznak, Csuta nálok termett, azon hírrel, hogy Etele magához rendeli őket. Megindultak tehát Etele sátora felé, melly őrtálló számos hunoktól volt körülvéve. Bebocsáttatván s vezettetvén a sátorba, Etelét fa trónban ülve találták, s kevésé távolabb állapodva meg, Maximin közölök előlépett, Etelét üdvözölte, hogy a rómaiak s ezeknek császárai, neki épiséget és egészséget ohajtanak, mondta; mire Etele: „legyen nekik is — szóla — mit nekem kívánnak,“ s ezzel heves haragos beszédét egyenesen Vigilhez fordította, őt szemtelen vadállatnak nevezte, ki a régiebb szerződések erejénél fogva jól tudhatta, hogy a hunokhoz addig követség nem közeledhetik, míg a szökevények mind vissza nem adatnak, s ő mégis előtte megjelenni merészel; midőn pedig Vigil erre azt felelné, hogy a hun szökevények már mind visszaküldettek, s többé a rómaiaknál egyetlen is nincsen, fellángolt boszúságában őt szidni, mocskolni kezdte, nagy láрма és hangos kiáltások között nyilvánítván, hogy merészsége- és meggondolatlan beszédeért tüstént karóba vonatná s a madarak mar-

talékává tétetné, ha a követség iránti tisztelet, keserű haragját nem enyhítené. Egy lapot hozatott aztán elő, mellyen a szökevények nevei sorrendben feljegyezvé voltak, ezeket irnokai által felolvastatta, s Vigilt Osullal haladéktalanul a rómaiakhoz indította, megmondani nekik, hogy mindazon hunokat, kik az időtől, midőn a római hadvezér Aetius fia, Carpilio, nála kezesül volt, hozzájuk átszöktek, késedelem nélkül átszolgáltassák; mert azt nem tűrheti, hogy saját szolgálai ellene fegyvert fogjanak, s ez a rómaiaknak sem sokat használhat, kik határaik megőrzését reájok bízták; tudván, hogy nincs olly vár vagy város az egész római széles birodalomban, mellyet ő, ha akar, elfoglalni s lerontani képes ne legyen. Meghagyta egyszersmind a küldötteknek: térjenek sietve vissza, meghozni a hírt: akarják-e a rómaiak teljesíteni kívánatait, vagy a harcز koczkájára bízzák ügyöket? Maximint, míg a császár levelére válaszolhat, kevés várakozásra intette, s tőle a hozott ajánlékok átadását kérte.

A római követek e kérelem teljesítése után sátorukba vonultak, s az Etelével tartott beszélgetés felől magok között elmélkedni kezdettek. Vigil meg nem foghatta, miként történhetett, hogy Etele, ki más követségek alkalmával hozzá nyájasnak s leereszkedőnek mutatkozott, most őt olly keserű szitkokkal illette. Priscus a szárdikai vacsorának tulajdonította, hol Vigil a római császárt istennek, Etelét csak embernek mondotta, mit a megvendégelt hunok neki hihetőleg besúgtak. És e véleményre hajlott Maximin is, ki az Etele élete ellen tervezett merény felől mindeddig semmit sem vett észre. De Vigil kétségek között lebegett, nem tudván magával elhitetni, sem azt, hogy a szárdikai vacsoránál mondottakat valaki bejelentette, sem hogy a titkos terv elárulatott volna; sőt miután elfogadtatásukkor, az Etelét környező nagy számú hunok közül, felbőszült harag-

jától rettegve, senki csak egy szót is ajakán kibocsátani, Egyeken kívül, nem mert, azt hitte, hogy ez, mind a rómaiak részére letett eskü, mind a tervezett merény fontossága miatt, mellynek felfedeztetéséből reá csak bizonyos halál várakozhatott, mély titokban tartotta a dolgot.

E közben Egyek jelent meg, Vigilt félre vitte s folyvást színelve a tervezett merény valóságos végrehajtását, tőle a czinkosok számára szükséges arany átadását kívánta, és elment. E feltűnő jelenetre Priscus Vigilt kérdőre vette : mi titkos értekezlete volt légyen Egyekkel ? s ő, reászedni akarván, midőn már maga reászedetett, azt hazudta, hogy Egyek, az Etele haragját ellene a szökevények letartóztatásának tulajdonítja, miután vagy mind egyig vissza kellett volna adni, vagy legalább irántok nagyobb tekintélyű s gazdagabb követeket küldeni. — Mig így beszélgetnek, Etele rendelete érkezett hozzájuk, melly szerint őket eltiltja, hogy sem római, sem más nemzetbeli foglyokat, sem lovakat, sem semmi egyebet, az élelmökre szükségeseken kívül, a hunoktól ne vásároljanak mindaddig, mignem a közöttök s rómaiak közt fenforgó kételyek kiegyenlítettnek. Így akarta Vigilt törbe keríteni, hogy előle minden ürügyet elzárjon, mire az arany hozatalát foghatá. Ezen felül azt is meghagyta, miszerint az Üng visszatértét várják be, ki mind a császár levelére a választ elkészítendi, mind a küldött ajándékokat átveendi.

Csak ezek után bocsátotta útnak Vigilt Osullal; miként mutatá a szökevények visszaadatása végett, de valósággal azért, hogy az Egyeknek ígért arany elhozatalára ügyesen alkalmat szolgáltasson. Harmad nap megindult egész táborával, éjszak felé, s egy darabig követték a római követek is, mignem ezek a kalaúz hunok által más útra térítettetek. Etele egy faluban állapodott meg, hol, bár a hunok szokása szerint több feleségei voltak, az Écska leányát is nőül



venni szándékozott<sup>1)</sup>. Nagy kiterjedésű síkságon folytaták ezután könnyű s akadálytalan útjokat, a Temes, Maros és Tisza nagyobb folyókon csolnakok, a kisebbeken s tavakon szekeren-hozott apróbb ladikok segédelmével tétetvén át<sup>2)</sup>, — s a vidék lakosaitól mindenütt eleséggel, gabona helyett köles-sel, bor helyett méhserrel s árpából főzött bozával fogadtatva<sup>3)</sup>. A hosszú út után alkonyatkor egy tó

---

1) „Attilas interea in quodam vico substitit, in quo filiam Escam in uxorem, etsi plures alias haberet, Scytharum legibus id permittentibus, ducere voluit.“ Priscusnak e szavait némelyek úgy értelmezték, hogy Etele saját leányát Écskát akarta volna elvenni feleségül, helyesen azonban venni másképen nem lehet, mint hogy az Écska leányával szándékozott házasságra lépni. Szabó Károly „hol egy Eszkám (Écska) nevezetű leánynyal akart egybekelni“ értelmet ad Priscus szavainak. Új M. Muz. 1851. X. 559—560. 1. Mi nem állíthatjuk hogy az *Écska* csupán női név lehetne, épenúgy lehet az férfi név is.

2) „Isthinc facili et aequali via per planitiem patentem iter fecimus, et in multos fluvios navigabiles impigimus, quorum post Istrum maximi sunt: Drecon dictus, et Tigas et Tiphisas.“ Priscus e leírásában nem lehet a temesi bánságra, s a Duna, Temes, Maros és Tisza folyókra nem ismerni. Kézai tanúsága szerint Etele Sövényházán, Csongrád vármegyében, a Tisza job partján lakott; így, ha Nissza tájékáról Sövényházára utazott, szükségkép a temesi bánságon keresztül s a Tiszán is át kellett mennie. Igen tévednek tehát azok, kik a Priscus leírásában Moldva földeit keresik, s midőn Pray azt állítja, hogy Etele akkor nem ment át a Tiszán, csupán azon körülménynek tulajdoníthatni, hogy Kézai szavait, ki székhelyét Sövényházára teszi, figyelmére nem méltatta. A Tigas folyóban sem láthatni, miként Pray látja, a Kőröst, mert ha Sövényházára ügyekezett, a Kőrös fel nem mehetett, hanem közel a Maroshoz, Vársárhely táján kellett a Tiszán átkelnie. Szabó a *Drecon* folyó alatt a *dreo* görög szó után, mi *csavargót* jelent, szinte a *Temest* érti, de a *Tigas* alatt már nem a *Marost*, hanem a *Bégát*, s *Tifésza* alatt a *Tiszát*, *Becse* és *Kanizza* közt a *Tiszán* át, aztán a *Tápión* és *Zagyván* is keresztül, *Jász-Berénybe* vezeti Etele.

3) „Congerebantur vero nobis ex vicis commeatus, pro frumento *cenchrum*, pro vino *medum*, sic enim incolae locorum vocant. Qui nos comitabantur, ut nobis ministrarent, *cenchrum* advehebant, potionem ex hordeo praebentes, quam *Camum* barbari ap-

partján ütöttek sátort, melynek iható vizére jártak a szomszéd helységek lakosai; hirtelen nagy szélvész és zivatar támadt, az alföld maig ismeretes orkánja, rémítő mennydörgésekkel, villámlásokkal, omló záporral, s a követek sátrait minden bútoraikkal együtt a tóba ragadta. Ezek rémülten szaladtak szét tanyaíkról, a szomszéd faluba, szakadó záportól vetetve és a sötétségben ide oda tévedezve, hol a kunyhók és hajlékok fedezetei alatt ismét egybegyűlvén, káraikat hangosabban panaszták. A lakosok, nem tudva mi lelhetette őket, nádat gyujtottak, bajok iránt tudakozódtak, és miután a kalaúz hunoktól szerencsétlenségüket megértették, házaikba fogadva, nádból rakott tüzekkel melengették. A falu asszonya Budának néhai egyik felesége volt <sup>1)</sup>, ki, a hunok szokásához képest formás nőt rendelt hozzájuk, mind hogy illendően megvendégtessenek, mind hogy mulattatásaik által gondjok elűzessék. A követek, a jó ellátásért köszönetet mondtak a nők-

---

pellant.“ A *cenchrum* Kirsch Cornu copiója szerint: „ein Edelgestein,“ *Cenchramides*==„Feigenkörnlein, von der Gleichheit der *Hirschen* also benennet,“ s miután nem lehet képzelni, hogy a lakosok drága követeket adtak volna eleségül, hihetőbb hogy a *cenchrum* szó hibásan áll *cenchramides* helyett, mi alatt kölest lehet érteni. A „medő,“ ugyancsak Kirsch szerint: „Meth, Honigwasser,“ = méhser; „*Camum*==Bier, proprie ein Trank von Gersten, und anderm Getreide, gemacht.“ Tudjuk, hogy az árpából készült ital a kunok közt *boza* név alatt sokáig divatban volt; ez tehát a hunoktól vett régi szokásul tekintendő. Szabó Károly id. h. azon tévedésben van, hogy a *cenchrum*, *medo* és *camus* szavakat hun vagy magyar szavaknak hiszi, melyeknek nyomain sincsenek már nyelvünkben; holott Kirsch Cornucopiója szerint ezek mind részint görög, részint más idegen nyelvekből a latinba csúszott kifejezések.

<sup>1)</sup> „*Vici domina quondam una ex Bleda uxoris fuerat.*“ Priscus e szavaiból világos, hogy ekkor már Buda nem élt, azonban honi történetíróink Buda halálát csak Etelének Galliából visszatérte idejére teszik, mi később történt, s itt Priscus szavainak helyesebb érteleme van.

nek, s búcsút vévén tőlök, külön szállásaikon álomnak ereszkedtek.

Hajnalban első gondjok volt a fergeteg által szélyelszórt vagyonságaikat összekeresni, melyek részint sátorhelyükön, részint a tó partján, sőt benn a tóban is heverték. Ezeket egybeszedvén, a zivatart követő szép meleg napon száríttatták, s miután lovaikat és barmaikat is jól tartották, a fejedelemnél tették üdvözlötöket, öt kedveskedésül a szives ellátásért, ezüst serlegekkel, piros gyapjúval, indiai borssal, keleti szilvával s egyéb szárított gyümölcsökkel tisztelvén meg. Miután tőle, hálás köszönetök jelentése és minden jó kívánása mellett búcsút vettek, útjokat tovább folytatva, hat napi menetel után a kalaúz hunok által egy faluban megállíttattak, miszerint Etele is ezen útvonalra fogván térni, vele együtt utazhassanak. Itt találkoztak a nyugati rómaiak követeivel, kik a Konstáncz által Szilván ötvösnek elzálogított arany edények iránt fenforgó kérdések kiegyenlítése végett jöttek, s Etelevel egy úton haladtak. Kevés várakozás után megérkezett Etele is, ki előre sietve, a követségek és többi sokaság kíséretében, néhány apróbb patakon keresztül, egy városszerű terjedelmes faluba, — hol most, Csongrád vármegyében, Sövényháza nevű puszta áll <sup>1)</sup> — saját lakába érkezett. Palotája, fényesre simított fából, olly ügyesen volt itten építve, hogy az összeresztéseket észrevenni nem lehetett, tágas teremekkel, különböző kényelmes szobákkal s csinos tornácczal ellátva, melyet téres dombos udvar tett nagyobbszerűvé, s a többi lakok közt kitünővé. Midőn a faluhoz közeledett, kezökkel fejük felett hosszú fejr patyolatot emelő, két sorba állított, s hatos sza-

---

<sup>1)</sup> „Rex Ethela est conversus in castra gentis suae, et ibi *in descensu ultra Tizam*, paucis diebus habitavit, tandem in *Sceven euri*am solennem celebrare procuravit.“ Kézai 23. l.



kaszokra osztott hun leányok siettek eleibe, jöveteléhez vidám népdalokat, üdvözlő énekeket hangoztatva; az Ung háza előtt és udvarán pedig, — mert erre vitt az út Etele lakához — Ungnak felesége számos szobaleányaival várta, különböző étkekkel és borral, mi a hunoknál legnagyobb megtiszteltetésnek tartatott; s üdvözlete mellett őt kérte, hogy legmélyebb hódolata elfogadása jeléül e csekély kedveskedéseket meg nem vetni méltóztassék. A főember neje iránti figyelem és tekintetből Etele, paripáját megállítván, hun szokás szerint, a kíséretében lévő nagyok ezüst táczát emeltek drága feje fölébe, s annak fedezete alatt az étkekből evett, mind a bort is megkóstolta <sup>1)</sup>. Aztán a római követeknek paran-

---

<sup>1)</sup> „In hunc vicum adventanti Attilae, puellae obviam prodierunt, qui per series antegradientes, sub linteis tenuibus et candidis, quam maxime in longitudinem extensis, ita, ut sub uno quoque linteo manibus mulierum ab utraque parte in altum sublato, erant enim multi huiusmodi mulierum sub illis linteis ordines, sex puellae, aut etiam plures, dum iter pergerent, odas et cantilenas Scythicas canerent. Jam proxime Onegesii domum accesseramus, per ipsam enim via ducebat ad regiam, cum foras prosiliit Onegesii uxor, magna ancillarum comitata multitudine, quae opsonia et vinum ferebant, qui maximus est apud Scythas honos. Haec Attilam salutavit, rogavitque ut ex cibis desumeret, quos cum summa testificatione suae erga illum voluntatis attulerant. Itaque uxori hominis si necessarii gratificaturus, commessatus est, equo insidens, barbaris, qui in ejus comitatu erant, suspensam *tabulum, erat autem argentea, sursum capiti ejus attollentibus*.“ Priscus id. m. Azon szokás hogy a fejedelem feje fölébe nagyobb ünnepélyeknél aranyat, ezüstöt, keleti gyöngyöt s drága köveket tartottak, vagy feje felett elhajigáltak, Hammer tanúsága szerint még a 14-dik században is megvolt az ázsiai tatároknál, mi valószínűleg a hunokról maradt reájok. „Er selbst kehrte nach fünfjährigen Siegen und Eroberungen ins Vaterland jenseits des Oxus zurück (mond Hammer a híres tatár fejedelemről, I. 228.). An den Ufern desselben empfangen ihn die Kaiserinnen, seine Gemahlinnen, indem sie, *nach uraltem Gebrauche fürstlichen Bewillkommens*, Goldstücke und Edelsteine ihm *über das theuere Haupt* streuten.“ — Másutt: „Zwey glückliche Erscheinungen bestärkten ihn (Timurt) ungemein . . . die eine die

csolta, hogy az Ung lakában maradjanak, ki Etele nagyobbik fiával a kozároktól ép ekkor tért vissza, s maga, palotájába elnyargalt.

Fényes vacsorával fogadta Ungné a követeket, mellyen nemzetségének főbb tagjai is jelen voltak. Ungot hivatalos elfoglaltatása, jelesen a rábizottakról teendő tudósítás és azon szerencsétlenség bejelentése akadályozta meg jelenlétével megörvendeztetni a vendégséget; hogy az Etele nagyobbik fiának job karja eltört, miket Etelének haladéktalanul tudtára adnia kellett. Vacsora után a követek, miszerint Eteléhez közelebb legyenek, s mind hozzá könnyebben juthassanak, mind tanácsosaival is értekezhesse nek, palotájától nem messze ütötték fel sátorukat. Időtöltésül másnap Priscus az Ung házának köfalait nézegetvén, azokat annál inkább csodálta, mert az egész vidéken sehol kö nem találtatván, mind a házhoz, mind az attól távolabb eső fürdőhöz megkívántató kövek Pannoniából hozattak a ház ura által; véletlen egy ismeretlen férfiú köszöntötte meg görögül, kit ő előkelő hun vitéznek nézett. Álmélkodása annál nagyobb volt, mert a hunok általában nemzeti nyelvökön szoktak beszélni, kivévén némellyeket, kik a rómaiakkal és gothokkali gyakoribb összeköttetésekben ezeknek nyelvét is megtanulták; görögül azonban, hanemha a thraciai és tenger melléki illyriai foglyok, közöttök senki sem szólott, de ezeket elszadozott ruháikról s összezsapzott hajaikról, hogy

---

Geburt eines Enkels, . . . eine Begebenheit, welche das Heer mit Freuden füllte, und den Hof mit Festen belebte, wobey die Frauen des Haremes *nach herbrachter Sitte über das theuere Haupt* des Vaters und Grossvaters, Goldstücke und Perlen austreuten.“ U. ö. u. o. 244. l. — Szabó Károly így értelmezi Priscus szavait: „Kedves embere nejének kedvéért lóháton evett, mi alatt az asztalt (melly ezüst volt) az őt kísérő barbárok emelve tartották,“ Új M. Muzeum 1851. X. 565. l. Mi, Hammer után más véleményben vagyunk e nevezetes jelenetről.

balsors-sújtotta egyének, már messziről megismerni volt, ellenben az ismeretlen férfiú gazdag állapotú hunnak mutatkozott, csinos tiszta öltözetben, körül borotvált fővel <sup>1)</sup>. Köszöntését viszonzkösöntéssel fogadta, s kérdezte tőle: ki és honnan való, miként jött a hun földre, s miként tette magáéivá azoknak szokásait? Mire amaz: „örömmel tettem ezt” monda; s miután ez kérdezkedésének azon okát adá, hogy őt görögül szólani hallá, mosolyogva említette, miszerint ő nemzetére görög, s kereskedés végett Mysiának a Duna mellett eső Viminác városába tévén át lakását, ott gazdag feleséghez s nagy vagyonhoz jutott, mi a város elfoglaltatása alkalmával, vele együtt, zsákmány-osztalékul Ungnak birtokába esett. Szokása ugyanis a hunoknak, hogy főbb embereik a vagyonosabb foglyokat magoknak tartják s egymás közt aránylag felosztják. Így aztán ő, miután a rómaiak ellen vitézül harczott, s magát a kozár nemzetnek meghódításában is kitüntette, a hunok törvénye értelmében szabaddá lett, s mindazt, mit a hadban szerzett, tulajdonának mondhatta; egy hun nőt feleségül vett, ettől gyermekeket nemzett, s most Ungnál ingyen asztala lévén, jelen állapotját a régiért nem cserélné. Azt tartja ugyanis a hunok törvénye, hogy a közöttök lakó idegenek, ha egyszer had-

---

<sup>1)</sup> Szabó szerint: „feje köröskörül *le volt nyírve*.” Az orosz császári hadsereggel 1849-ben megjelent káspi-tenger melléki muzulmánoknak, miként magunk szemléltük, hajok, tarkójoktól kezdve fel, homlokukig, 4 újjnyi szélességben borotválva volt, s kérdésünkre, hogy azt miért teszik? azt felelték, hogy fekete-báránýbör hegyes kalpagjok nagyon meleg lévén, fejöket hívesebben kénytelemek tartani, miért kalpagjok tetejét is lyukasan hagyják. Hihetőbb tehát, hogy a hunoknál is *borotrált*, és nem *nyírott* fej volt a divat. Ezért mondja Béla kir. jegyzője is a kiewi csatáról: „*tonsa capita Cumanorum Almi ducis milites mactabant tanquam crudas cucurbitas*.” VIII-dik fejez. Nye:s tőkhöz csak leborotvált fejek hasonlíthatnak.



kötelezettségök terheit lerótták, többé nyugodtan s szerzett vagyonukkal korlátlan élhetnek, annélkül hogy ebben, bármi részben, bárki által, háboríttatnának <sup>1)</sup>.

E beszélgetés közben, az Ung udvarkapuján újlag egy ismeretlen jövén ki, Priscus, eleibe ment, tőle, ha Unggal nem szólhatna-e? tudakozta, miután neki a rómaiak követétől, Maximintól, megbízása van: Ungnak némiket előadnia. Kevés várakozásra intve, majd, Ungot közeledni látta. „A rómaiak követe, — szóla Priscus hozzá — üdvözlete mellett általam számodra ajándékokat, a császártól aranyakat küld, s kívánná tudni, vele hol és mikor akarsz találkozni?“ Emberei által cz, az ajándékokat és aranyat tüstént átvétetvén, Maxaminnek izente hogy azonnal nála lesz; és alig érkezék Priscus e hírt Maximinnak sietve tudtára adni, sátorában megjelent; a vett küldeményekért, mind neki, mind a császárnak, köszönetét jelentette; s mi beszélni valója van vele? kérdezte. Kínálkoznék az alkalom — monda Maxim — olly dicsőséghez jutnia, millyennel a halandók között senki sem dicsekedhetik, ha a császárhoz menve, ezt okossága által reábírná, hogy a rómaiak és hunok közt fenforgó nehézségek szép szerével kiegyenlíttessenek, s a béke és egyetértés mindkét nemzet között helyreállíttassék; mi által, nemcsak ezen nemzetek hasznát s boldogságát eszközlendén,

---

<sup>1)</sup> „Etenim esse apud eos (Hunnos) in more positum, ut praecipui ab Attila Scythiae principes captivos ditiores sibi seponant, quos deinde in plures dividunt et partiuntur. Postea ubi adversus Romanos fortissime dimicasset, et Acatzirorum gentem domino barbaro subdidisset, omnia, quae bello adquisierat, una cum libertate, ut Scytharum legibus cavetur, propria, sibi vindicasse . . . Qui enim apud Scythas degunt tolerato bellorum labore, sine ulla sollicitudine vitam peragunt. Tum unusquisque bonis, quae sibi fortuna indulset, fruitur, neque quisquam illi ulla in re, ne minima quidem, negotium exhibet, aut molestus est.“ Priscus id. m. 40. l.

de magának s gyermekeinek a császár és császári család örök kegyét biztosítandáná. Ung kérdésére: miben kedveskedhetnék ő a császárnak, s miként egyenlíthetné ki a nehézségeket? a követ felele: ha köszönetét személyesen nyilvánítva, a fenforgó kölcsönös követeléseket a korábbi szerződések alapján békebiróként elítelné. Mind a császárt, mind tanácsosait, már rég figyelmeztette ő — mond ez — mi véleményben van Etele az egész dologról; s hiszik-e — kérdi — a rómaiak, hogy őt bármilly kérésekkel is reá lehetne venni, miszerint urát elárulja, és feleségei s gyermekei sorsát a hunok közt bizonytalan kockára vesse? sőt nem gondolják-e meg, hogy neki Etelénél szolgának lennie sokkal kedvesebb, mint náluk a legdúsabb gazdagsággal bírnia <sup>1)</sup>. Jobb-nak, s a rómaiak ügyeire nézve hasznosabbnak látja tehát, ha honmarad, s urának haragját, ellenök netalán intézendő szigorúbb terveiben, enyhíti és szelidíti, mintsem, ha mit Etelének érdekében véleményezne, ezért magára vádaikat vegye. Hitte, hogy ezekről bővebben még Priscus fog vele beszélni, — a nagyobb tekintélyű Maximinnal pedig tovább értekezni s nála hosszabb ideig mulatni átalván, eltávozott.

Következő nap Priscus, Etele palotájába ment, hogy nejének, Rekának <sup>2)</sup>, — kinek neve, tót nyelven szinte folyót jelent, s annál nevezeteseb, mert Etele is folyótól kapta nevét — a hozott ajándékokat átadhassa. E nőtől neki ekkor már három gyermeke

---

<sup>1)</sup> „An Romani existimant, inquit, se ullis precibus exorari posse, ut prodat dominum suum, et nihili faciat educationem apud Scythas uxorum et liberorum suorum? non quoque potiozem ducere apud Attilam servitutem, quam apud Romanos ingentes opes?” Priscus u. o.

<sup>2)</sup> Benkő — miként Szabó Károly (Új M. Muz. 1851. XI. 617. l.) megjegyzi, — népmonda után írja, hogy Reka a székelyföldön a róla nevezett Rika erdejében temettetett el. A Zagyva mellett, Abony és Szolnokhoz közel *Rékas* falu áll.

volt, kik közül az idősebb, miként említők, a kozárokat s fekete-tengermelléki többi nemzeteket kormányozta. A palota szobái, meggyalult, és esztergályos munkákkal ékesen felcifrázott deszkáktól borított, csinosan faragott gerendákból voltak mesterileg építve, mellyeknek kígyózó kanyarúatai alulról aránylagosan emelkedtek felfelé. Puha kereveten heverve találta itt Priscus, Etelének nejét, s szobája padlózatát szőnyegekkel bevonva, mellyen körben nagy számú szolgálai állottak, vele szemben pedig, földszint a hunok által köntöseik ékesgetésére használni szokott szöveteket színes fonalakkal himző szobaleányai ültek. Üdvözlete mellett, a hozott ajándékokat neki átadta, s Ungra várakozva, az épület különböző részeit kezdte szemlélgetni, midőn egyszerre Etele, tömött csoport kíséretében, Unggal együtt, megjelent s háza előtt leült. Komoly arczán függöttek az egész közönség kíváncsi szemei, míg ő a perlekedők ügyeit hallgatta s ítéleteivel döntögette. Aztán ment, ismét vissza, palotájába, hol a reá váró különböző követségeket fogadta.

Ezek között Romulusz, Promutusz és Románusz voltak, kik a Konstáncz által Szilvánnak elzalogított arany edények ügyében Olaszországból érkeztek. Kérdezték Priscustól: elbocsáttattak-e már Etelétől? „Épen azért ácsorgok itt a kerítésnél, — mond az — hogy Ungtól e részben bizonyost tudhassak,” s viszonzta kérdését: hát vajjon ők kedvező választ kaptak-e tőle, kívánataikra? „Teljességgel nem” — volt a felelet, — mert Etele semmikép el nem áll követelésétől, s vagy az arany edényeknek, vagy Szilvánnak átadatását sürgeti, különben haddal fenyeget. Midőn pedig Priscus Etelének e különös magaviseletén csodálkoznék, a követségekben már jártas Romulusz megjegyezte, mikép őt példátlanul kedvező szerencséje tette felfuvalkodottá, mellynél fogva semmi jó szónak, semmi ellenoknak nem enged, ha-



nem feltett szándokában hajthatlanul marad. Nincs ugyanis eset, hogy uralkodó valaha, olly rövid idő alatt, olly messze terjesztette volna hatalmát, mint Etele, ki egész Scythián felül birodalmát nemcsak az Oceán szigeteiig szélesítette, s nemcsak a rómaiakat adófizetőivé tette, de most már a perzsákat is megtámadni szándékozik.

Ezek folytán kérdés tétetvén: merre viszen az út Scythiából Perzsaországba? „Nem olly távol laknak a médek, — mond Romulusz — Scythiától, s a hunok igen jól ismerik hozzá az utat. Egy időben ugyanis hazájokban éhség uralkodván, s a rómaiak által, épakkori háborúik miatt, nem gátoltathatván, Vask és Csörsz fő kunok <sup>1)</sup>, kik sok népnek voltak urai, oda becsaptak. Ezek beszélék Rómában, hová később szövetségkötés végett jöttek, mikép egy pusztaúton s egy tavon keresztül, tizenöt napi út után, bizonyos hegyeket is meghaladva, értek a médek földére; s a mint raboltak, és a vidékeken száguldoztak, az övéket számra meghaladó perzsa had jött reájok, melly nyilai záporával a léget is meghomályosítva, őket az említett hegyeken át visszavonulni kényszerítette, és zsákmányaik nagyobb részét tőlök elszedte. Tartva tehát az ellenség üldözésétől, más

---

<sup>1)</sup> „Et ad Medorum oppida *Basic* et *Cursic* usque penetrasse, Nec multo post *Principes ex Scytharum regibus ortos* . . . Romam ad contrahendam armorum societatem venisse,“ mond Priscus, Praynál Annal. I. 133. l. — mit Szabó Károly az eredeti görögből helyesebben így fordít: „Beütöttek s benyomultak a médek földére *Vaszikh* és *Kurszikh*, kik a királyos szküthából valók, és sok nép urai voltak.“ Igen jelesen jegyzi meg aztán Sáabó, hogy Vaszikh és Kurszikh görögösen elferdített neveket *Vas*-nak (nézetünk szerint helyesebben *Vask*-nak, honnan *vask-os*) és *Csörsz*-nek kell olvasni. — És figyelmeztet, hogy a *királyos szküthák* (Basileioi Scuthai) alatt a magyar faj kun ágazata értendő, sőt Priscus más helyeken *királyos szkütháknak* egyenesen Etele embereit mondja. Nekünk úgy látszik, hogy Priscus mégis megkülönbözteti a hunokat a *kunoktól*, mert ezeket előadásában mindenütt különösen kijeleli.

útra tértek, s Bakutól, hol a Káspi tenger melletti sziklából szent tűz lobog fel <sup>1)</sup>, több napi menetel után, hazájokba értek. Illyképen Etelének, ha oda akar jutni, nem nagy fáradságba kerül, s nem is nagy útat kell tennie, hogy a médeket, párthokat és perzsákat meghódítsa s adófizetésre kényszerítse; hadi ereje ugyanis olyan, hogy annak egy nemzet sem állhat ellene.

Örvendhetünk — monda egynémelly a római követek közül — ha a perzsák ellen fordítja fegyverét, s így rólunk a háború terheit elhárítja. — „De attól félhetünk — jegyzé meg Constantiolus, — hogy a perzsákat könnyedén meghódítván, barát helyett majd úrképen talál visszatérni. Most ugyanis, csak a római tábornoki czímtől kapja az aranyt, ha pedig a párthokat, médeket és perzsákat hatalma alá hajtja, nem fogja tűrni hogy a rómaiak birodalma az övétől különvált birtok legyen, s ezeket szolgálóinak tekintve, legsúlyosabb és elviselhetlen rendeletekkel zaklatandja. Így a római tábornoki nevet, mellyel most megtiszteltetettnek gondolják, nem sokára királyivá változtatja át, — miután már jelenleg is zúgolódva hánytatja, hogy a császárnál az ő szolgálói csak tábornagyok, holott önála a rómaiak, császárijokkal egyenlő rangban állanak.“

Emlékbe hozatott a hadisten megtalált kardja is, mellyet Etele kétségkívül hatalma terjesztésére fogna ürügyül használni; s közben Ung jelent meg. Körülvették őt a római követek, hogy tőle ügyök mibenlétét megtudhassák; ez azonban előlegesen még néhány hunnal értekezvén, miután velek dolgát végezte, Priscust arra szólította fel: tudja meg Maximintól, tanácsosaik sorából kit szándékoznának Ete-

---

<sup>1)</sup> A kaspi tenger mellékét éri e leírásban Szabó Károly is Priscus előadásához vetett jeles jegyzeteiben. Új Magy. Muz. 1851. XI. 619. l.

léhez főrendü követül küldeni? Maximin válasza az volt, miszerint a rómaiak leginkább ohajtanák, ha a fenforgó kérdések kiegyenlítése végett hozzájok maga Ung indulna, ellenkező esetben azt fognák küldeni, kit ő akarna. Előszólíttatta Maximint s Etelehez vezette, ki Nómuszt vagy Anatólt vagy Szenátort kívánván követül, határozottan kinyilatkoztatta, hogy mást el nem fogad; a Maximin azon észrevételére pedig, hogy e férfiak illyképen, ha előre megneveztetnek, gyanúsakká tétetnek a császár előtt, azt felelte, hogy ha ebbeli akarátja sem teljesíttetik, fegyverrel fogja a viszályokat eligazítani.

Alig tértek Maximin és Priscus sátorukba vissza, Oresztesz atyja jelent meg nálók, értesíteni őket, hogy Etele, délutáni 3 órára, magához ebédre hivatja. Mentek, a kitűzött időben, a nyugati rómaiak köveiteivel együtt, s Etele étteremének küszöbéhez jutván, itt, honi szokás szerint, a pohárnokok borral tele kupát nyujtának kezeikbe, hogy azt, mielőtt leülnének, elköszöntsék. Ittak a kupából s az ebédhez rendezett székekhez közeledtek, mellyek a fal mellé voltak sorjában mindkét oldalról helyezve. Közben, kereveten Etele ült, egyszerű s a többi hunokétól csupán csinosságban különböző öltözetben, s e kerevet mögött egy más kerevet is látszott, leplekkel s himezett függönyökkel ollyképen feldíszített szobában, mint a görögök és rómaiak menyasszonyaik hajlékát ellátni szokták. E szobához néhány lépcső vezetett. Első helynek az Etele jobja felől eső, másodiknak a bal tekintetett, mellyet a római követek foglaltak el, kiknek azonban a főnemzetségből származott Bere eleikbe ült. Amott Ung, mellette az Etele második és harmadik fia helyhezkedtek; az előszülött, atyja kerevetén illő távolságban szemléltetett, iránta való szemérmes tiszteletében földre lesütött szemekkel.

Miután mindnyájan rendbe jövének, az Etele pohárnoka előlépván, a boros kupát kezébe adá, s



Etele azt Ungra, mint sor szerint legelsőre köszöntötte, ki a köszöntés által megtiszteltetve, felállott, s elébb leülnie nem volt szabad, míg a kupát megkóstolva, vagy egészen is kiíva pohárnokának vissza nem adta. A mint Etele is leült; s pohárnoka kiment, mindegyik vendéghez egyegy pohárnok jöven be, a vendégek sorban hasonlókép tisztelték meg őt is; vége lévén pedig a köszöntgetésnek, a római követeket rácz szokásként verseny-poharozásra hitta fel<sup>1)</sup>. Majd három, négy, vagy több emberre is való asztalok hozattak, s az Eteleé mellé soroztattak, olyképen hogy minden vendég, a rend megzavarása nélkül, kényelmesen vehessen a felrakott tálakból. Jött aztán Etele asztalnoka, hússal tele tállal, s jöttek a többi szolgálk is, a vendégek eleibe kenyeret és különféle étkeket hordva. A vendégek elé rakott tálak és serlegek mind aranyból voltak, csupán az, melly Etele asztalára tétetett, egyszerű fából; inni is, fa kupából szokott, s húson kívül egyebet nem evett; mert a mértékletességet nemcsak az ételben, de az öltözetekben is, annyira kedvelte, hogy sem kardköttjét, sem saruja fűző-szíját, sem lova zabláját, úgy miként a hunoknál divat volt, aranynyals drága kövekkel nem ékesítgette.

Az első tálakon felhordott ételek elfogyta után, mindnyájan felálltak, s addig ismét egy is le nem ülhetett, míg kiki a neki sor szerint nyújtott boros kupát Etele egészségeért ki nem itta. Hozták majd a második tál étkeket is, és ezeket hasonlóképen elköltvén, a kupák utolsó forgását, estve felé két hun belépte követte, kik Etelével szemben, győzelmeiről és hadi tetteiről, önkészítette dalokat mondtak; mellyeknek hallatára, a vendégek közül némellyek

---

<sup>1)</sup> Különös hogy Szabó fordításában e verseny-poharozásról nincsen szó, mit Priscus *rácz szokás*nak nevez.

a költeményekben gyönyörködének, mások a csaták emlékére gondolatokba mélyedének, azok végre, kiket a kor elgyengítvén, harcztüzöket nyugalomra kárhoztatá, könnyekre fakadának.

A dalok végeztével egy trufás jelent meg, ki csodálatos és képtelen sületlenségeket habarva, mindnyájokat nevetésre fakasztotta. Aztán Czerkó mór sunnyogott be, kit Egyek beszélt reá, hogy ez alkalommal Eteléhez jutni ügyekezzenek, s nejét, kit, mint Buda kedves embere, a hunok közt egykor kapott, de később Etele által Aetiusnak ajándékozottván, itt hagyott, visszakérje. Azonban csalatkozott reményében, mert Etele haragra lobbant, hogy miért mert birodalmába belépni. Akkor tehát ez, alakja, öltözte, hangja, és zürt zavart beszédével, a roszt latin nyelvbe hun és goth szavakat is keverve, az egész társaságot annyira felvidította, hogy szünni nem akaró kaczagásban tört ki, — Etelét kivéve, kinek arcza változatlan és megindulatlan maradt, s kinek ajkán legkisebb mosolyt, és egyéb vidámságot is észrevenni nem lehetett, mint, hogy hozzá közelítő legifjabb fiára Irínyre <sup>1)</sup>, nyájas tekintetet vetett, s arczát gyöngéden megcsipegette, — mi a római követekben, mintha a többi fiait fel sem venné, s lelke csak ez egyhez vonzódnék, csodálkozást gerjesztvén, Priscusnak, egy mellette ülő hun, latinul, igen titkosan megsúgta, hogy a jósok Etelének azt jövendőlték, miszerint nemzetsége megbukni, s csak e gyermek által ismét felemeltetni fog.

A vendégség egész éjjel tartott, s a római követek az ivásban nagyon elmerülni nem akarván, eltávoztak. Viradtával Ungot keresték meg, kérvén: bocsáttassanak el, nehogy hasztalan töltsék az időt.

---

<sup>1)</sup> Jelestül fejti meg Szabó Károly, a görögben Hernák vagy Irnák és Irnas-nak is írott nevet a magyar *Iríny*-re, mit Otrókocsi elég nevetségesen *Inas*-ra fordított.

„Etelének is ez az akaratja,“ — monda — s kis időre elhagyván őket, a többi főbb emberekhez ment Etele határozatai felől értekezni, s ezek értelmében a császárhoz küldendő választ szerkesztteni, melyet a Felső-Mysiából származott s foglyul esett, jeles tehetségei miatt azonban a hunok által levelek fogalmazására használt Ruszticzczal leíratván, midőn majd nemsokára visszatért, s a követek a Ratiária — ma, hihetőleg a bolgárországi Rahova — bevételkor fogságba jutott Szilla neje és gyermekei szabadon bocsáttatása iránt emelték hozzá kérő szavokat, kiváltatásukat nem ellenzette ugyan, de nagy árt követelt; végre könyörületre s szánakozásra hivatván fel, Eteléhez ment s a nőt 500 darab aranyért kibocsátotta, gyermekeit pedig ingyen, ajándékba küldé a császárnak.

E közben Etele neje Reka hitta meg őket, jószágai igazgatójához, vacsorára; hol több főemberek társaságában, minden kitelhető szívességgel fogadta, elmés vidám beszélgetésekkel mulattatta, s gazdag vendégséggel ellátta, — melly alatt a jelen volt hunok, már ismert szokásukhoz képest, a boros kancsókat reájok köszöntgették, s ital után őket megölelték, megcsókolták. Másnap ismét Eteléhez hívtak lakomára, hol újrolag az elébbi szerint történt minden, azon csekély kivétellel, hogy a kereveten vele nem előszülött fia, hanem atyai nagybátyja Obor vagy Apor ült <sup>1)</sup>. Az egész vendégség alatt Etelének különös vidám társalgása volt, s többek közt meghagyta a követeknek: mondják meg a császárnak,

---

<sup>1)</sup> Szabó Károly e görögösen írt *Oébársziosz* nevet megfejtetlen hagyja. Mi, elvágván belőle a görög végzetet, *Obar-* vagy *Obor-*nak, azaz mint hajdan írták *Opur-*nak, mint ma mondják *Apor-*nak nézzük. Az *Apor* nemzetség Erdélyben különben is ősi székely eredetű, a székelyek pedig, miként a honi évlapok mondják, a hunok maradékai.



hogy a nála irlökkép szolgáló Konstáncznak adja át nőül azt, kit ígért. Konstáncz ugyanis, azon alkalommal, midőn Etele Theodóz császárhoz követséget küldött, e követséghez adatva lévén, a császárt felbiztatta, hogy ha neki gazdag feleséget juttat, ő a hunok és rómaiak közt az állandó békét kieszközli. Minek következtében ajánlatát a császár elfogadván, a nagy vagyonú s fényes származású Szaturnin leányát ígérte oda, kinek atyját a császárné, Athenáisz, vagy miként másképen is hítták, Eudochia, kivégeztette; ígérétét azonban, Zénó főember ellenmüködése miatt, ki a leányt máshoz adta férhez, nem teljesíthette. Ez okért Konstáncz könyörgött Etelének: ne tőrje meggyaláztatását, hanem vagy a megígért, vagy más gazdag nőnek hozzáadatását eszközölje, — fogadván, — ha igaz? — hogy ha dús asszonyt kap, vagyona egy részét Etelének adja. Etele minden esetre szükségesnek látta a császárnak Maximin által megizenni: hogy Konstáncznak az adott szóban megcsalatkoznia nem szabad, mert hazudni nem illék császárhoz.

Vége lévén a vacsorának, a római követek negyed nap illő ajándékokkal megtiszteltetve elbocsátattak, hozzájuk, Etele által a több falvakat bíró s követségbe a rómaiakhoz már máskor is járt főember, Bere, adatván, ki a vendégségnél, multkor, előtők ült. A mint útjokat folytatva, egy falunál megszállottak, bizonyos szökevény hunt hozának fogva, ki a rómaiak birtokából kémként jött a hunok közé. Etele ezt karóba vonatta. Majd ismét két hátrakötött kezű emberrel találkoztak, kik a hunoknál, mint hadi foglyok, rabszolgákként voltak, s uraikat megölték. Ezek, fejeik két hegyes karóba vonatván, felfüggesztettek. Bere, mindaddig, míg a hun birodalom határain jártak, teljes szívességgel s nyájas barátsággal viseltetik hozzájuk, de mihelyt a Dunán átkeltek, ellenséges indulattal kezdte lenni, s a szolgálak miatt hol-

mi hasztalan ürügyeket támasztván, az általa Maximinnak ajándékozott lovat is visszavette. Etele ugyanis valamennyi főembereinek meghagyta volt, hogy Maximint lovakkal tiszteljék meg, ki azonban szerénynek s mérséklettnak kívánván mutatkozni, csak néhányat, köztök azt is, melyet Bere adott, fogadott el. Miután pedig az ajándék lovat visszavette, többé a római követekkel együtt sem utazni, sem enni nem akart. Ezek Filibén, a hajdani Philippopolison, keresztül, Drinápolyba érkeztek; itt, vele, a pihenés ideje alatt, szóba ereszkedtek, s kérdezték tőle: miért nem beszél velek, és miért haragszik reájok, holott ők neki nem vétettek? Megengesztelődött s ebédjökön is megjelent. Útjokat folytatva, a már visszatérő Vigillel találkoztak, kivel Etele határozatait tudatták; aztán Konstantinápolyba jutván, midőn már azt hitték, hogy Berének minden haragja s nehéztelése régen elenyészett, álmélkodva kellett tapasztalniok, mikép ez, újra fellobbanva, versengeni kezdett, s vádolta Maximint, mintha a hunokhoz jöttekor neki azt mondogatta volna, miszerint Areobind és Aszpár tábornagyoknak a császár előtt semmi becsülete nincsen, kiknek jellemét s könnyelműségét felhánnya becsmérlette.

Vigil, a hunokhoz visszaérkezvén s Etele akkori mulatási helyén felkeresvén, a már előre neki készült férfiak által körülfogatott s tőle az Egyek számára hozott arany elvételét; aztán Etele eleibe vezetteték, kinek kérdésére: mi célból hozott legyen magával annyi aranyat? azt felelvén, hogy a maga s kísérete szükségéi ellátása végett, nehogy élelemben, vagy a hosszú úton netalán kidülendő lovak s málhás barmokban megfogyatkozva, sürgős követségében hátramaradást szenvedjen, — ezenfelül több római foglyok kiváltására is, kiknek rokonai őt erre megkérték: „Gaz állat! — kiálta reá Etele — ravasz mentségeddel nem fogod elháríthatni magadról a

vádat, s nem bujhatol ki a reád váró méltó megbüntetés alól; mert több a pénz nálad, mint költségedre szükséges, sőt mennyi a vásárlandó lovak- és baromokra, s a foglyok váltságára is megkívántatnék, mit pedig, midőn Maximinnal hozzám jöttél, megtiltottam.“ Parancsolá tehát, hogy ha őszinte vallomást nem tesz: kinek, és mi végett hozta magával azon aranyat? vele jött fia kardra hányassék. Könnyekre és zokogásra fakadt Vigil, midőn fiát halálra vitetni látta, s rimánykodott: ő reá emeljék a kardot, nem gyermekére, ki semmit sem vétett; aztán további habozás nélkül, az Egyek, a görög herélt, s a császár között elhatározott tervet előadá, folyvást könyörögvén: őt ölje meg, de ártatlan fiát bocsássák szabadon. Etele, az Egyek által neki elősoroltakból látván, hogy nem hazudik, bilincsbe verette, s tudtára adta, hogy míg újolah, visszamenendő fia által 100 font aranyat nem hozat, el nem bocsátja. Fogságra vettette tehát, s fiát hazájába visszatéríttette, kivél egyszersmind Oresztest és Osult küldötte Konstantinápolyba, azon meghagyással, hogy amaz azon erzsényt, mellyben Vigil az aranyakat hozta, nyakába akasztva, úgy menjen a császár cleibe, s azt neki és a heréltnek megmutatván, kérdezze: ismerik-e? Ez pedig szóval mondja meg, hogy Theodóz nemes atyának gyermeke, s Etele is nemes születésű, Bendegúznak <sup>1)</sup> fia, ki mint őseinek méltó unokája, nemességét mindenkor hüven megőrizte: Theodóz azonban azt elvesztvén, neki adófizetője- s szolgájává lett. Nem becsületesen cselekszik tehát, midőn nálánál

---

<sup>1)</sup> Szabó Károly szerint Priscus *Moundjouchos*-nak írja Etele atyjának nevét, mit ő *Mungyuk*-, *Mungy*, vagy *Mongy*-nak fejteget. Mi a *Mundjuchos*-t, Bendegúz helyett hibás leírásnak tartjuk, annyival inkább mert *Bente* pusztában, mint már az érdi ütközetnél említők, ma is él, s nem lehet feltenni hogy történetlapjaink e férfú nevét leírni nem tudták, vagy elferdítették volna.



különb ember ellen, kit még e mellett a sors is urává rendelt, rossz szolgálaként incselkedik; s nem fog neki, elkövetett vétkeért elébb megbocsátani, míg a heréltet vesztőhelyre nem vezetteti.

Midőn Etele követei Konstantinápolyba értek, Krizáf megbüntetését Zénó is sürgette, nagy kedveségben lévén azonban mindeneknél, iránta tartott értekezlet után legjobbnak látszott, Etelehez, a lépcsőnként előmozdított, széles tapasztalású, császári kincslet elnökét, Anatólt, vele a fő hivatalban álló Nómit, követekül elküldeni, melly utóbbi nem csak előkelő tekintélyben állott, s nem csak Krizáf iránt különös vonzalommal viseltetett, de Etele kegyét is leghihetőbben meg vala nyerendő, miután azon elvét nyilvánította, hogy a jelen nehéz körülmények között, ki dolgát jó rendbe akarja hozni, a pénzt nem kell kímélnie. Utasításul adatott a követeknek, hogy Etele haragját lecsendesíteni törekedjenek, s mondják meg neki, miszerint Konstáncz is feleséget fog kapni, Szaturnin nejénél sem származatra, sem vagyona nem alábbvalót, a mennyiben ennek a célzott házasság, kedvére teljességgel nem lévén, a rómaiak törvénye értelmében más férjhez választott; e törvény szerint ugyanis, egy nőt sem lehet kényszeríteni, hogy tetszése s akaratja nélkül férjhez menjen.

Az ekként kiszemelt új követeket Krizáf is el látta aranyakkal, hogy az Etele megengesztelése könnyebben sikerülhessen, s ezek átkelvén a Dunán egész a Temesig haladtak, hol Etele-t találták, ki itt, átállva illy tekintélyes férfiakat tovább fárasztani, szóhoz bocsátotta őket. Kezdetben ugyan ismét büszke s haragos nyilatkozatokban tört ki, hosszasan, de majd a követek nyájas, főként pedig gazdag ajándékokkal kísért szónoklata által megenyhítettván, esküvel fogadta: hogy a békét, a már elébb megállapított feltételek alatt, megtartja; a rómaiak birtokait Dunán túl nem bántja, s az elfoglaltakat visszabo-

csátja; a császárt sem fogja többé a szökevények követelésével busítani, csak jövőre ezek befogadásától a rómaiak is ovakodjanak. Végre Vigilt is szabadon bocsátotta, kinek fia a követekkel visszajött s a kívánt 100 font aranyat elhozta; a követek iránt pedig szívességet tanusítandó, több foglyokat ingyen kiadott, s lovakkal és a hun főemberek által ruháik ékesítgetésére használni szokott vad-bőrökkel ajándékozván meg őket, haza eresztette; Konstánczot azonban szinte hozzájok adta, hogy, mit a császár a gazdag nő iránt szóval ígért, tetteleg bizonyítsa <sup>1)</sup>.

Igy jött létre a hunok s keleti rómaiak közt a béke; mellynek örömeit azonban Theodóz nem sokáig élvezhette, mert a következő 450-dik év felében meghalálózván, helyette Marcián lépett a kormányra. Etele, mihelyt Theodóz halálának hírért meghallotta <sup>2)</sup>, az elébbi körülményeknek megváltoztát híven, a Theodózzal megkötött béke újabb biztosítása végett Marciánhoz, sőt a nyugati császár Valentiniánhoz is, ismét követeket küldeni szükségesnek látta, melly utóbbinak birtokait már rég megtámadni készült, s az arany edények miatt Szilván ellen támasztott panaszának kiegyenlítését is csak azért húzta halasztotta, hogy a berohanásra, mellyre a vandalok királya Genserich által is erősen unszoltatott <sup>3)</sup>, ürügye lehessen. Goth származású követeket indított tehát mindkét császárhoz, s Valentiniának megizente, hogy Honória jegygyűrűje maig nála lévén, őt feleségül elvenni s osztályrészét a birodalomból kiadatni kívánja; miért, készítse számára palotáját <sup>4)</sup>.

A követek, egyik mint másik császártól, üres

<sup>1)</sup> Priscus, 48. 49. l.

<sup>2)</sup> Tillemont. Hist. Imp. VII.

<sup>3)</sup> Jornand. de reb. Get. 36. fejez.

<sup>4)</sup> Priscus 27. l. — Joan. Antioch. Chronograph. 22. l.

válasszal érkeztek vissza. A nyugati azt felelte, hogy Honoriát feleségül nem veheti, mert már mással lépett házasságra, s a birodalom öröksége nőket nem illet, hanem férfiakat. A keleti pedig meg hagyta mondani, hogy ő a Theodóz által lekötözött adóban meg nem nyughatik, — ezért, ha Etele békésen viseli magát, ajándékokra számíthat, ha pedig háborúval fenyeget, fegyvernek fegyver fog ellene tétetni. Ily körülmények közt Etele eleinte elhatározatlanul ingott: melyiket támadja meg előbb? aztán célszerűbbnek látván, hogy a nehezebbnek, a nyugotnak rontson, hol nem csak az olaszokkal, de a gothokkal s frankokkal is tusája leend, részint a Honóriával nyerendő roppant vagyon reményében, részint hogy Genserichnek is kedvét teljesítse, ez utóbbi terve mellett maradt; annyival inkább, mert a frankok királya ezen időben szinte meghalálozván, a trónöröklés felett versengő fiai közül, míg a kisebb, Aetiussal szövetségelt, a nagyobb, Etelével tartott <sup>1)</sup>).

Mielőtt azonban a háborút megkezdene, Valentiniánt, bár ismét hasztalan, újlag megtalálta követivel <sup>2)</sup>; azalatt, miszerint hadi készületeinek annál bizonyosb sikere legyen, a nemzeteket, melyek ellen fegyverét fordítandotta, ügyes csellel egymás közt összevesztetni törekedett. Ezért Valentiniánhoz küldött követének azt adta utasításul: mondják meg neki, ne gondolja, hogy ő a rómaiakat fegyverrel megtámadni szándékoznék, hanem meg fogja támadni a Galliában letelepedett keleti gothokat, kik neki is ellenségei. Ez alkalommal Aetiushoz is ámitó biztatásokat intézett, — s más részről az említett gothok királyát Theudót vagyis Theodorichot azaz Detrét kereste meg levelével, melyben a rómaiaktól szenvedett több rendbeli veszteségeire emlékeztetvén őt,

<sup>2)</sup> Priscus 27. l. — Jornandes de regnor. success. 1181.

<sup>3)</sup> Priscus u. o. — Jornandes de reb. Get. 36. fejez.



felszólította, fogjon vele kezét, a bosszúra mindenkor kész rómaiakat támadják meg, s birtokaikat elfoglalván, osszák fel magok közt; mert sokkal üdvösebb neki a római birodalmat a hunokkal, nyugati gothokkal s gepidákkal megosztva, hatalmában tartania, hogysem e csalfa, kevély ellenségeitől örökké rettegni.

Aetius nyomába jött a rejtélyes tervnek, s azt meghíúsítandó, Detrét, Valentinián részéről követei által tudósította: ítélje meg saját iлдoma szerint, nem czélszerűbb-e azon zsarnok ellen egyesíteni erejét, ki az egész világot meghódítani szeretné, s a harczra jogszerű okot nem keresve, szeszélyes akaratát nézi sinórmértékül, — ki hatalma határait saját öleivel méri, merész vágyait büszkeségével elégíti, s ellenségeül bizonyítja magát minden teremtésnek. Gyűlöletet érdemel ez, nem egyebet; s visszaemlékezvén a hunoktól szenvedett csapásokra, cselekre, inkább fordítsa erejét ön és a birodalom sérelmeinek, mellynek kiegészítő részét az ő birtoka is teszi, megbosszulására, hogysem a félelmes ellenség győzelmei elősegítésére. — „Teljesülni fog ohajtásotok — válaszolá Detre a hozzá küldött követeknek — mert ellenségünkül tekintjük Etelét mi is, s a császár, bármikor és bárhová parancsol, kíséretében leszünk; a gothok, Etele győzedelmei felfuvalkodott hánytorgatásának, még elég bátrak lesznek, ellene állani <sup>1)</sup>).

Illyképen a rómaiak a keleti gothokkal, frankokkal és alánokkal egyesülve, erejüket elegendőnek hitték, Etele harczmerényeit visszaverhetni. Azonban ez, terveinek átpillantatása miatt haragra gerjedvén, az általa eddig meghódított valamennyi nemzetek parancsnokait fegyverre szólította; meghagyván nekik, egész erejükkel készen lenni, hogy, midőn ő leg-

---

<sup>1)</sup> Diacon. Hist. Miscell. XV. — Jornandes id. h. Emlékezik Etelének e cseléről Turóczi is, 15. fejez.

jobbna látni, a nyugati római birodalom megtámadására, vele együtt indulhassanak. Sőt mondják, hogy a mai Szászországban lakott turogok királyának leányát, Kremhildet, is feleségül vette, miszerint szövetkezését annál erősebbé tegye <sup>1)</sup>).

Ötszáz-, némelyek hétszáz-ezerre teszik Etele roppant seregének számát, mely nem csak háromszáz harminczhat ezer és harminczkét <sup>2)</sup> hunokból, de az Ardarich vezérlete alatti gepidák, s a Valimír vezérletealatti ostro-gothok, továbbá basternák, turcilingok, scirrek, herulok, rúgok, bellonótok, kuádok, markomannok, svábok, turingok, frankok, és több

---

<sup>1)</sup> „Belli societatem, cum Turogorum rege initam, nuptiis, cum ejus filia, *Grymilda*, celebratis, confirmasse Attilam, auctor est Aventinus“ mond Pray (Annal. I. 141. l.); és hozzá veti: „Sed verisimile non est, Attilam de his oblectamentis eo tempore cogitasse, quo animum illius ob belli rationes, cujus exitus propter immensas copias ex utraque parte incertus, et metuendus erat, curis magnopere distrahi necesse fuit.“ Azonban, nekünk annak valószínűsége, hogy Etele, mielőtt nyugat ellen megindult, Kremhildet csakugyan elvette feleségül, annál kevésbbé látszik kétségbe vonhatónak, mert évtáplajaink Kremhildről, mint Etele egyik feleségéről, világosan emlékeznek. Jelesül Kézai mondja: „quidam Chabam, Regis Ethelae filium, et Graecorum Imperatoris filia, seu *Honorii* (hibásan *Honorria* helyett) genitum, alii vero Aladarium, ex *Cremildi*, Germanie Principissa procreatum, praeficere in Regem, post Ethelam, nitentur.“ (32. l.); s Turóczi, az ómagyar krónikák után: „Et cum inter *filios* Attylae (tehát *több* fiai voltak Etelének) duo essent, . . . alter *Chaba* denominatus, ex Honorii, (Honorria helyett itt is) Graecorum Imperatoris filia progenitus, alter vero *Aladarius*, de Illustri prosapia Germaniae Ducum orta, Domina *Kremheylch* (másoknál: Crumheldina, és Crimiheldina) susceptus; 23. fejez. 124. l. — A híres Nibelungi ének is, *Chrimhildet* Etele feleségeül jeleli; mi főként a magyar népmondákból van merítve. l. Wenzel Ért. a magyar nemzeti hős-mondáról, Reguly-Album, 39—47. l. „Turogi — mond Pray — videntur isthic sedes habuisse, ubi hodie Saxones colunt, nam Aventinus Misnis confines facit.“ — Kirsch Cornucopiája szerint: *turones*, gewisse Völker vor Zeiten in Gallien.

<sup>2)</sup> „Erant enim soli Hunni, praeter exterarum nationes, trecenta millia, triginta millia, et triginta duo Huni,“ mond Kézai 25. l.

más különböző nevű hódított nemzetekből is állott, s mellyel 451-ben a Duna mentében felfelé a nyugati római birodalom ellen megindult <sup>1)</sup>. Útjában Bécset elpusztította <sup>2)</sup>, aztán egész Németországon, és Konstáncon keresztül, Bázelig nyomult; itt Gundarich és Segimund burgundi uralkodók hadait könnyűszerrel szétvervén <sup>3)</sup>, a Rajnán, az úgy nevezett Feketeerdő (Schwarzwald) fáiból rögtönözve készített csólnakok segedelmével átkelt <sup>4)</sup>, s az ellentállani merészlett Argentoratum nagy várost ostrommal bevette, kiraboltatta, és védfalait több helyütt földig lerontatta, megtiltván, hogy míg ő él, azok többé fel ne építtessenek, miszerint ezután nyílt útja legyen mindenkinek belé; melly eseménytől a város a németek által Strassburg-nak (Utvár-nak) neveztetett <sup>5)</sup>. Innen, seregének egy része a Mosel folyó mellett eső Metz város ellen fordult, s hosszas de sikertelen vívás közben, a nem messze fekvő scarponai várat támadta meg, mignem a hitrege szerint, szent Servatius a várost elhagyván, falai önként összeomlottak, s a hunok azt húsvét szombatján, april. 7-dikén <sup>6)</sup>, bevén, felgyújtották, lakosait kardra hányták, az egyháziakat az oltár előtt leöldösték, s szent István első vértanú imahelyén kívül, melly az ostromlók szemei előtt, megvívhatlan köszirtnek mutatkozott, mindent

---

<sup>1)</sup> Sidonius, Panegy. Carm. VIII. — Hadrianus Vales. Rer. Francic. Lib. IV. — Jornandes és Sigebert, Chron. — Diaconus Hist. Miscell. Lib. XV.

<sup>2)</sup> Velsér Annal. Augustan. Lib. VIII.

<sup>3)</sup> Aventin. Annal. Boic. Lib. II. Kézai és Turóczi, kik Segimundot Sigismundus-nak nevezik.

<sup>4)</sup> Sidonius ad Avitum Carm. 8.

<sup>5)</sup> Kézai 24. l. és Tur. 15. fejez. 101. l.

<sup>6)</sup> „VIII. Calendas Aprilis“ mond Pray, azaz mart. 25-dikén, de ez tévedés, mert húsvét szombatja 451-ben april. 7-dikére esett. Pilgram Calend. XVIII.



elpusztítottak <sup>1)</sup>. Innen Trier és Rheims feldúlására siettek <sup>2)</sup>, s míg Étele személyesen Orleans elfoglalására indult, Páris lakosai, közeledtén elrémülve, biztosabb helyekre menekülni elhatározzák. Mondják, szent Genovéva neki tüzelte a nőket, ne engedjék férjeiknek, hogy a várost, hol születtek s neveltettek, kétségbeesve elhagyják, hanem inkább bőjt és ima által erősítsék magokat annyira, miszerint a közeledő ellenségnek ellentállhassanak. Felbőszültek ezen haragjokban a férfiak, s Genovévát megkövezni, vagy vízbe fulasztani akarták, midőn az auxerresi főesperes megjelenvén őt a haláltól megszabadította. Az ő imájának aztán olly hathatós lön sikere, hogy a hunok Párist meg nem támadták <sup>3)</sup>.

Orleans megmenekültét is az ottani püspök sz. Anian kegyletességének s buzgalmának tulajdonítja a hitrege; ki e város veszedelmét, látnoki tehetségénél fogva, eleve sejtván, nem csak annak gyors megerősíttetését eszközölte, de a hunok beütése hírére a római és többi segéd-seregekkel Arles városa mellett táborba szállott 'Aetius fővezért személyesen is felkereste, s neki a fennebb említett város nyomasztó körülményeit előrajzolván, általa mind igen nyájasan fogadtatott, mind a segedelem felől biztosított <sup>4)</sup>. Alig érkezett pedig vissza a püspök Orleansba, midőn Étele a Rajna és Loire folyók mellékén <sup>5)</sup> Luxevil, Besançon, Chalons, Mascon, Langres, Bourg, és Lyon erős városok elfoglalása után, táborát Orle-

---

<sup>1)</sup> Hadrian. Vales. rer. Franc. Lib. IV. — Gregor. Turon. Hist. Franc. Lib. II. cap. 6.

<sup>2)</sup> Valesius Lib. IV. rer. Franc.

<sup>3)</sup> Vita MS. S. Genovefae apud Hagiograph. Antverpiens. Tom. I. 5. Januar.

<sup>4)</sup> Gregor. Turon. Hist. Franc. Lib. II. cap. VII. — Surius Vita S. Aniani nov. 7-dikére.

<sup>5)</sup> Ugyanő u. o. —

ans mellett ütötte fel <sup>1)</sup>. Aetius, Sangibánt, az alánok királyát küldötte ellene <sup>2)</sup>, ki azonban titokban inkább Etelével mintsem Aetiussal tartván, a fáltörő-kosok ütései alatt omladozni kezdett várost már már feladandotta, ha Aetius, hatalmas seregével elő nem toppan <sup>3)</sup>.

Némellyek szerint az inségre jutott város lakosai iránti könyörületességből Anián püspök maga kiment Etele táborába, s kérte őt, miszerint a városba eleséget vinni engedné meg, — de e kérelemnek ohajtott sikere nem lévén, a kétségbe esett népet imára buzdította, s a város falaira vívén, háromszor kérdezte tőlök: nem látnak-e messziről segítséget közeledni? Két ízben nemmel feleltek, harmadikban nagy ködöt állítottak vonulni, s kevés idő múlva Aetius robogott elő, a gothok királyával Theudóval, és ennek fiával Thorismunddal, kik hatalmas seregökkel a várost az ostromtól megmentették, s Etele hadait visszanyomták <sup>4)</sup>.

Évlapjaink tanúsága szerint Etele, miután a Rajna és Loire folyók mellett fekvő fenebbi városokat elpusztította, s maga Orleans ostromára indult, seregének egy harmadát a Rhone vidéke feldúlására küldötte; melly a rómaiak szövetségesét, a marokkói szultán Mirammont, a pyrenei hegyeken túl hadal közeledni hallván, e hegyeken áttört, Cataloniába nyomult, s a szultánt annyira megrémesztette, miszerint ez, nagy sietséggel szaladt Sevillából, a gibraltári tengerszoroson át, vissza Marokkóba. Nagy szüksége lett volna Etelének, győzelme biztosíthatása végett, seregének említett harmadára; ezért, míg

---

<sup>1)</sup> Kézai 24. — Turóczi 15. fejj. 101—102. l. — Vales. Lib. IV.

<sup>2)</sup> Jornand. de reb. Get. cap. 37.

<sup>3)</sup> Oláh Attila cap. 3. Gregor. Turon. Lib. II. cap. 7.

<sup>4)</sup> Gregor. Turon. Hist. Franc. Lib. II. cap. 7.

visszaérkeznek, az előnyomuló Aetiust fegyerszünetre szólította fel. De ő hasonlólag használni akarván az alkalmat, kérését visszavetette, s hadaival előre nyomult. Ez volt oka, miért Etele Orleans ostromával önként felhagyva, magát, a világhírű bor termőhelyére, Champagne tartományba, különösen ennek a Marne folyó mellett eső Chalons városa térségeire vonta <sup>1)</sup>, melyet krónikáink Széplát-nak (Belvedere) neveznek, hol, főként lovasságból álló seregével, a közeledő ellenségnek könnyebben ellentállhasson <sup>2)</sup>

Útjában, az Orleans és Chalons közötti hegyekben száguldó hunok egy remetét fogtak el, kit azon hirrel, hogy jós, és jövődöt tud mondani, Etele elei-

7) Hosszasan mutogatja a jeles Pray, mikép Etele Orleans ostromától nem a Marne, hanem a Saone folyó mellett eső Chalons város téreire vonult. Azonban, bárki vegye elő Franciaország térképét, láthatni fogja, hogy Etele épen azon vidékre vonult vissza, hol beütött, s hol már a fennebb nevezett városokat hatalma alá hajtotta. Aetius a Rhone és Saone mellett közeledvén ellene, nem hihető hogy ő a Saone melléki Chalons-hoz ment volna eleibe, hanem a dolog természetes rende szerint, a Marne mellett eső Chalons mellett ütötte fel tábort. Azon hegység is, melyről a rege beszél, Orleans és a Marne közötti téren húzódik, s tudjuk hogy az egész Champagne-nak dombos földje van.

<sup>1)</sup> „Descendens tandem iuxta Rodanum, adversus Cathalaunos, vbi etiam divisio suo exercitu, tertiam partem suae gentis, contra Mirammonam, Soldanum scilicet Maroquae, cum electis Capitaneis destinavit. Quo audito Mirama de urbe Sibiliae fugiit ante Hunos in Marchiam, brachio maris Sibiliae transpassato. Tunc interea Regem Ethelam, Romanorum Patricius, dictus Etius, cum decem Regibus occidentis invasit ex abrupto. Et dum subitum insultum niteretur facere super Ethelam, per nuncios praeliandi inducias ab ipsis postulavit, ut copia suae gentis, quae absens fuerat, iungeretur; sed illis renuentibus, inter utrosque exercitus, a mane usque noctem, in campo *Beluider* praelium est commissum.“ Kézai 24. l. — Tur. XV. fejez. némelly hibákkal, különösen azzal, hogy ő Mirammon *Gallicia* uralkodójává teszi; miből Pray kiigazodni nem tud, — ki a Soldanust sem tudja kitalálni micsoda név lehet?



be hoztak. Ez őt nyájasan fogadta s tőle dolgainak mi-ként leendő kimenetelét tudakozta. Mire ez, „Hatalmas fejdelem — monda — arra kényszerítesz-e, hogy neked egy tudatlan ember isten végzeteit előre megmondja? Hogyan gondolod, hogy bennem illy mennyei ihlet lakoznék? ki a földnek csak egy férge vagyok. Miszerint mégis ne gondold, mintha azon isten, kit te elismerni nem akarsz, sőt gyűlölsz, reád semmi hatással nem lehetne, sem én, neked, jövőndöről, semmit is mondani nem tudnék, értsd meg, hogy a nemzetek millióit kormányzó mindenható isten, boszúló kardját most a te kezébe adta ugyan, s a mennyiben te az ő ostora vagy, az igaz utról elhajlott gonoszokat általad megfenyíttetni akarta, de vissza veendi majd tőled ismét e kardot, s másnak fogja adni. Ezért, hogy elismerd, miszerint fegyverrel mindent meghódítani, egyedül istennek, nem pedig embernek is áll hatalmában, a rómaiakkal leendő jelen harczban te fogod a rövidebbet húzni, a boszú-kardot mégis, a neked kiszabott határidőig kezedből ki nem ejted, s ez alkalommal még, hatalmad véglobbot nem vet.“

Álmélkodva hallotta Etele a remete szavait, s őt, magától eltávolítván, őrizet alá tétette; aztán, a jövőndök kipuhatólása végett pogány szokás szerint magával hordott valamennyi nemzeti jósokat és tátosokat összehívatta, s a remete szavait véleményezés végett eleikbe terjesztette, — kik a hunoknál divatos szertartáshoz képest barombelekből s más e célra használni szokott jelekből, gondos meghányásvetés és vizsgálat után, a remete jóslatát szinte helyesnek ítélték <sup>1)</sup>, azon hozzáadással, hogy a harczban az ellenség fővezére el fog esni.

---

<sup>1)</sup> „Universos aruspices et divinatores, quos ad instar paganorum, magna futurarum rerum dicendi pro spe, secum deferebat, ad

Nem csekély szomorító benyomást tett ugyan e jóslat Etele lelkére, azonban vigasztalta az, hogy az ellenség fővezérének, Aetiusnak, halálát biztosan reménylette; s miként bátor, és soha semmi veszélyben vissza nem rettenő természettel bírt, a harczot, ha serege mind egy lábíg elveszne is, megkísérteni elhatározta. Ezért még a halálban is büszke, nehogy valaki az ő vére kiontásában gyönyörködjék, vagy mint annyi nemzeteknek parancsoló ura, gyalázatos rabságra jusson, a hunoknál divatozott szokás szerint nagyszerű temetkezést rendelt, tudniillik nyergekből máglyát rakatott, a végett, hogy ha terve szerencsétlenül ütne ki, s az ellenség személyesen megrohanná, az utolsó perczben azt hű emberei meggyújtván, rajta magát megégettesse <sup>1)</sup>. A remetét

---

se vocari jussit, et illos, si eremitae sequerentur judicia? tentavit. Illi quidem extis pecorum, ut barbarorum erat consuetudinis, perspectis, aliarum etiam rerum ad id idonearum scrutinis diligenter examinatis, dicta eremitae approbarunt," mond Turóczi I. 15. fejez. — „Aruspices, more solito, nunc pecorum fibras, nunc quasdam venas in abrasis ossibus intuentes . . . Hunnis infausta denunciant," Jornand. de reb. Get. cap. 37. Bél. (Calani Attila cap. 9) azt állítja hogy e jóslati szokás nem eredeti hun szokás, hanem a rómaiaktól ment át a hunokra. Hasonló véleményben látszik lenni Ipolyi Arnold (Új Magy. Muz. 1852. V. 284. l.); mi, Turóczi és Jornandes idézett szavait úgy értjük, hogy *ez a hunoknál, mint pogányok- és barbaroknál, szokás volt.* — Ipolyi a *tátost*, vagy *táltost* is, taltoznak írja, mi mind a köz divatnak, mind a régibb nyelvemlékeknek ellene van. A müncheni codexben többször előfordul a „*tát úgy*“ e helyett: igen; abból lett később a *tahát*, vagy *tehát*. A *tát* vagy *tált* szó eredete hosszas nyomozást kívánna; elég legyen itt annyit mondani, hogy a marha-beleket is szét kellett terjesztetni, — *kítátani*, hogy belőlök jóslni és tátolni lehessen. — Pray szinte nem tudja megfejtetni, honnan vehették krónikáink a remete felőli mondát? miután arról más régibb írók semmit sem tudnak. (Annal. I. 150. l.) — Nézetünk szerint épen ezért nem lehet kétségbe is vonni, hogy az eredeti, nemzeti népmonda.

<sup>1)</sup> Jornand. de reb. Get. cap. 40. — Bél azt hiszi, hogy e szokás az indus bölcsektől jött át a scythákhoz. Láttuk már miként

tehát, szabadsága visszaadása mellett, ajándékkal és nála maradással kínálván, és miután ez, egyiket is elfogadni nem akarta, utjára bocsátván, a világ legnevezetesebb harczát megkezdette. Eleinte, míg a seregek távolabb állottak, kölcsönös csatározások történtek, aztán mindinkább közeledvén, az összeütközés időpontjában, Etele, miszerint a hosszas küzdelem utáni netaláni megverettetése esetében seregét legalább az éj setésége által fedeztethesse, alkonyatkor kezdte meg a harczot <sup>1)</sup>. Egy részről a frankok, másról a gepidák csaptak össze, s negyvenezer halott maradt a küzdőtéren <sup>2)</sup>. Másnap, hajnal hasadtával, az ellenség szeme láttára, újabb csatarendbe állította hunait, a két szárnyra a hódított nemzeteket, s középből maga foglalt helyet, vitéz hunjaival, hogy mint királyok királya, sas-tekintettel örködjék mindenek felett, s hol megkívántatnék, tüstént elötoppanhasson. A rómaiak is, balról Aetius, jobbról a keleti gothok fejedelme Detre vezérlete alatt, Sangibánt az alánok vezérét, közbevették, hogy ingadozó jelleme következtében ne szaladhasson.

A két tábor között egy magasabban emelkedett domb állt, melyet Etele, elfoglalni, maga részére igen kedvezőnek találván, hadait gyorsan neki indította, azonban Aetius által megelőztetett, s a hunok, a domb segedelmével, nem csekély zavarodással visszanyomattak. „Miután annyi nemzetet legyőztetek — kiálta komoly arczúlattal, Etele, a visszatérőkhöz, — és miután az egész világot meghódítottatok, nem tartottam szükségesnek hozzátok buzdító

---

szoktak a hunok temetkezni, hogy t. i. a holttestet megégették s nagy halmot hánytak fölébe ; nincs tehát okunk kételkedni, miszerint, midőn táborozás idején Etele a sírhalmot nyergekből rakatta, e részben csak a hunok ama szokását követte.

<sup>1)</sup> Tur. u. o.

<sup>2)</sup> Jornandes de reb. de Get. cap. 41.



szavakat intézni, mert ezt csak új vezér, s gyakorlatlan seregnek tehetné, hasztalanságokat pedig sem nekem beszélnem, sem nektek hallgatnotok, nem illenék. Megszoktátok a hadakozást, s vitézeknek mi lehet kedvesebb, mint saját kezökkel állani bosszút? Nagy ajándoka a természetnek, a lelket elégtétellel kibékíthetni. Rajta tehát! támadjuk meg gyorsan ellenségeinket; mindig az a bátrabb, a ki támad. Nem látjátok-e ama különböző nyelvű és érzelmű nemzeteket? kik hogy félnek, abból is kitetszik, minthogy összeszövetkeztek; és ím, már rettegetekben, emelkedett helyeket keresnek, dombokat foglalnak, s késő megbánás után majd erősített várakba kíváncznak. Jól tudjuk milly gyöngék a rómaiaknak fegyverei; s hogy ők elébb megtelnek porral, mint sebekkel. Támadjátok meg, midőn rend nélkül összegyülekeznek, s csapataikat és ostromló szereiket egyesítik; támadjátok meg bátor lélekkel, mindenekelőtt az alánokat és keleti gothokat, — ez hamar győzelmet fog előidézni, mert ha az inakat elvagdaljátok, a test összerogy, nem tarthatván fel magát csontok nélkül. Buzdúljatok! vegyétek elő régi lelkesedéstöket! észt és fegyvert egyesítsetek. A ki sebet kap, halállal boszúlja meg ellenségén; ki pedig sértetlenül marad, elégedjék meg amannak veszteségével. A győzelmesnek nem ártalmas a nyíl, s a ki elesik, nyugalomba jut. Miért segítette volna a szerencse a hunokat annyi nemzetek legyőzésére, ha a jelen harcz örömeire előre elkészíteni nem akarja? s miért nyitotta volna meg öseinknek az aszói (azowi) tenger sok századokon át elzárt s elrejtett kapuit? Fegyveres a fegyvertelennek soha sem engedett, s e gyülevész nép, tekintete előtt sem állhat meg a hunoknak. Nem csalatkozom hitemben, hogy itt a mező, mellyen reánk annyi kedvező események várnak. Én ereszttem a legelső nyilat az ellenségre,

és ki vesztően mer maradni, midőn Etele harczol, eltemetettnek tekintse magát.“<sup>1)</sup>

Megharsantak a tárogatók, a dobok rezegni kezdtek, s rémítő kiabálás közt, a kardok csörgése hasította a levegőt. Sok ezer ember elhullott,<sup>2)</sup> s a győzelem egyik részre sem akarván hajolni, Detre nem csak szóval de tettel is, hol szükség volt, mindenütt segedelmet nyújtott, mígnem lováról levettetett és saját emberei által tapostatott össze. A keleti gothok, királyuk elestéről mit sem tudva, az alánokat odahagyták s a hunok ellen rohantak; mire Etele, vagy mert a győzelemben többé nem bízott, s cselektől is tartott, vagy mert már késő éjtszaka volt, hadait kaszásszekerekkel jó eleve körülvelt táborába vonta vissza, melly alkalommal Thorismund, az elhunyt Detre fia, a sereg hátulja után nyomulván, csaknem áldozatává lett merészségének: — ugyanis, a nagy setéségből az Etele táborába tévedt, a felzúdult hunoktól fején megsebesített, s csak segedelmére siető emberei által mentetett meg. Sőt maga Aetius is, mármár a hunok kezére került, midőn a gothok állapotja felől kémlődve, véletlen közejük jutott. Nagy bajjal mentették meg, paizsokat tartván fölébe a gothok, s az egész éjlet nyugtalanul volt kénytelen eltölteni.

A felviradt reggel borzasztó látványt mutatott. Halottak tömege borította az egész csatatér, hol kétszáz-ezernél több harczos aludta az örök álmot, s az átfolyó, különben csekély, patak, a kiontott vértől annyira megáradt, hogy a krónika eredeti kifejezése szerint „a terhes szekeret kocsisával együtt“ magával ragadta. Kétségből maradt: mellyik felet nézhetni nyertesnek? miután azt mind a hunok, mind a rómaiak magoknak tulajdonították. Etele, tovább is

---

<sup>1)</sup> Jornandes de reb. Get. cap. 39.

<sup>2)</sup> Turóczi 15. fejez.

fegyvert villogtatott, hadi kürtjeit fuvatta, s újabb támadással fenyegetőzött; miként — mondják — a gyilok hegyétől félő oroszlán, a barlang száján örködik, s bár kilépni nem mer, remegésben tartja a vidéket. Thorismund pedig, atyja halálát megboszúlandó, újlag megrohanni készült a hunokat, de e szándékában Aetius által gátoltatott, ki nem tudván: a római népet a legyőzendő hunoktól, vagy a győzelmes gothoktól kelljen-e inkább féltetni? őt reábeszélte, miszerint könnyen megtörténhetvén, hogy mig a hunokkal bajlódik, az alatt testvérei őt az atyai örökségből kizárják, hazájába visszatérjen. Thorismundot nem sokára maga Aetius is követte. <sup>2)</sup>

A római hadsereg ekként szétoszolván, Etele néhány nap nyugalomban maradt, táborában; aztán, a Seine mellett, nem messzire, eső Troyes város ellen indult, hol jövetele hírére a helybeli püspök Farkas (Lupus), valamennyi paptársaival egyházi díszöltözetben eleibe ment, s e szavakkal szólítván meg: „Ki vagy, ki elpusztítod s eltiprod a földet“? midőn ő erre: „Én Etele vagyok — felele — a hunok királya, s az isten ostora“ — „Üdvez légy — mond a püspök — az én istenemnek, az én uramnak ostora“! s a kapukat felnyitatta és Etelét a városba bevezette. Etele a püspök e tette által annyira kibékítettett, hogy a várost minden rablástól megkimélvén, azon, hadaival, keresztül ment; sőt a püspököt arra is reábirta, miszerint, szerencsésb utazás végett, őt a Rajnáig kísérje. <sup>1)</sup>

Évlapjaink mondják, hogy Troyesbol Toulouseba rándult, hol a város lakosai által rendkívüli szívességgel fogadtatott; mi azonban valószínűnek

<sup>2)</sup> Jornandes id. munk. 40—41. fejj. Turóczi. id. h.

<sup>1)</sup> Tur. 16. fejj. — Aventin. Annal. Boic. Lib. II. p. 230. Pray Annal. I. 154—155. l.



nem látszik, <sup>1)</sup> és sokkal hihetőbb, hogy egyenesen Rheims város ostromára sietett, melly ellen, még multkori táborozásakor, fenmaradt haragja. Elpusztítván tehát az egész környéket, a város falait, törőgépei segedelmével, lerontatta, s a védőket nyilai záporával annyira elborítottatta, hogy annak öldöklő erejét, miként a krónika magát kifejezi, nemhogy ember, de még a madár sem volt képes kikerülni. <sup>2)</sup> Az ostrom alatt, — írja a hitrege, — az itteni püspök Nikáz, testvérével, a szép külsejű Eutropia apáczával együtt, szünetlen könyörgésekkel foglalkozott, s a lakosok hozzá seregelvén, kérdezték tőle: megadják-e magokat az ellenségnek, vagy pedig életüket utolsó csep vérig védelmezzék? Mire a püspök, mintegy mély álomból felüdülve, s a város tönkretételét eleve tudva, „igaz ítélete az istennek — monda — tün bűneitekért szállította e csapást fejeitekre, ezért az ostort, mellyet magunk idéztünk elő, békétüréssel és zúgolódás nélkül tartozunk viselni, mind halálig; hogy bár a test meglakoljon, a léleknek örök élete legyen. Tekintsetek engemet, pásztortokat; ha én azért, ki engemet juhaim öreül rendelt, halált is szenvedni kész vagyok, ti, kik az én aklomból valók vagytok, késedelmeskedhetnétek-e pásztortok példáját követni? Ha tehát a csillagok vidékére kívántok jutni, Krisztus szerelmeért mindent békésen el kell tűrnötök. És így, nem annyira testetek megszabadításaért, mint inkább kéjelmes életek által megfertőztetett lelketek üdveért, ellenségeinkért is, miként barátainkért, imádkozzunk.“

E kegyletes foglalkozások közt, a vivó hunok

---

<sup>1)</sup> Kézai 25. l. Turóczi 16. fejez. Pray id. h.

<sup>2)</sup> „Sagittariorum praeterea multitudo, moenia illius, densissimis sagittarum casibus inundabat, ita quod nedum homo ibidem sui ad protectionem assistere, verum et minutissima sine vulnere avicula illac evolare non valuisset.“ Tur. id. h.

benyomultak a városba, s a püspök által épített Mária-egyháza küszöbén ájtatoskodónak fejét elvágták. Testvére pedig, nehogy a hunok kezére jusson, az őt üldözőnek szeméit kiásván, szinte megöletett. E két vértanú halála után, mondják, a pusztító s mindent különbség nélkül öldöklő hunokat olly nagy félelem lepte meg, hogy hanyathomlok rohanva futottak vissza a városból, mert mennyei seregeket láttak magok ellen jönni, s a fennebbi egyház rémitő hangzatokat adott. — Sokáig lakosok nélkül maradt a város, a két vértanú holttestét angyalok őrzötték, égi mécsekkal, s felettek szent harmoniákat énekeltek, mignem a visszatértek által illőleg eltemetettek. <sup>1)</sup>

Langres, Trier, Utrecht és Arras városok feladulása után, <sup>2)</sup> Etele, Gyula nevű vezérét Köln ellen küldötte, <sup>3)</sup> hol némellyek szerint a hun sereg szent Orsolyát s vele 11 ezer szűzet kardra hányt. Nagy homály fekszik ugyan mindeddig ezen öldöklésben, s az sem hihető, hogy Kölnbe ez alkalommal 11 ezer szűz gyűlt volna össze; miután azonban arról külföldi írók után honi krónikáink is emlékeznek, a nemzet történetírataiban meg nem említeni nem lehet. <sup>4)</sup>

Szinte illyen bizonytalan az is, miszerint Etele Gallia és Flandern elpusztításai után magát Thüringenbe vette s Eisenach városában fényes udvart tartott, hová a szomszéd uralkodókat maga eleibe parancsolván, miután ezek, részint félelemből, részint

<sup>1)</sup> Ugyanő u. o. Sigebert. Chron. 453 évre..

<sup>2)</sup> Aimonius de gestis Francorum Lib. I. cap. 6. — Sigon. de Occid. Imp. Lib. XIII. — Hadrian, Vales. rer. Franc. Lib. IV.

<sup>3)</sup> „Quendam sui exercitus praefectum, nomine Julium vel *Gyulam* . . . ad obsidionem Civitatis Coloniensis, quae prius Agripina vocabatur, destinavit.“ Kézai hallgat ezen öldöklésről.

<sup>4)</sup> Kézai 25. l. — Tur. XVII. feje. — Pray jelesen magmutatja, hogy e 11 ezer szűz megöletése költemény.

hogya híres hun királyt láthassák, megjelentek, mindnyájokat nagy ajándékokkal ellátva bocsátotta vissza, ezalatt pedig a dánok, norvégek, friesek, lithvánok és poroszok ellen hatalmas hadcsapatokat küldvén, azokat meghódította. <sup>1)</sup> Leghihetőbb hogy ő a chalonsi térekről, a fennebbi városok elpusztítása után, Pannoniába egyenesen visszatért, <sup>2)</sup> miszerint a hosszas és fárasztó táborozásban megfogyott seregét kiegészíthesse, s nemhogy babérjain nyugodjék, <sup>3)</sup> de régi terve szerint Olaszországot is megtámadja, és Honoriát, vele a nyugati római birodalom nagy részét, elnyerje.

Krónikáink szerint a Cataloniába átment 65 ezerből álló sereg, onnan többé vissza nem térhetvén, örökösen azon tartományban maradt, s minthogy a főhadnagyokat vagy kapitányokat a hunok *ispán*-oknak is mondták, — melly név a megyék parancsnokainál a honban az újabb időkig megmaradt, — új lakhelyöket *Ispán*-iának vagy *Hispan*-iának nevezték, s e nevezet később egész Spanyolországra kiterjedt. <sup>4)</sup>

A tél elfolyta alatt tehát Etele serege hiányait újabb harczosokkal pótolván, a világ négy része felé Kölnbe a németek, Lithvánba a lengyelek, a Donhoz

<sup>1)</sup> Kézai és Tur. id. h.

<sup>2)</sup> Tiro Prosper, Sigebert; Diacon. Lib. XV.

<sup>3)</sup> Bonfini, anélkül hogy a kútfőt megnevezné, azt írja Etele-ről, hogy visszatérte után öt évig, a legtulzóbb tobzódás, részegkedés és bujálkodás özőnében töltötte életét. Méltán megrója ezt a tudós Pray Annal. I. 161. l.

<sup>4)</sup> „Tertia vero Exercitus societas, quae fuerat contra Miramonam destinata, propter moram interesse non valens proelio, remansit usque vitam Ethelae Katalaunis, habitatores tandem Katalauniae sunt effecti . . . Ex his etiam Hunis plures fuerant in exercitu Capitanei constituti, qui Hunorum lingua *Spani* vocabantur, ex quorum nominibus tota *Ispania* postmodum est vocata, cum primo vocati essent Katalauni.” Kézai 25. l. Tur. XV. fejj.



a keletiek, és Zarába, vagy miként hajdan írták, Zádorba a dalmátok s többi szomszéd nemzetek ügyei szemmel-tartására, válogatott kémeket rendelt, olyképen, hogy ezekkel, egész Budáig, szerte-helyezett egyének legyenek összeköttetésben, kik az új híreket és eseményeket egymásnak megkiáltván, e nagyszerű szóbeli telegraf útján neki haladék nélkül tudtára juttassák <sup>1)</sup>; aztán valamennyi meghódított nemzetek uralkodóit magához, budai udvarába idéztette, s ezeknek újlag megparancsolta, hogy őt, közelebbi hadmenetében, Olaszországba kövessék. <sup>2)</sup> Szándéka ugyan ismét nehéz háborúba fogni illy hirtelen nem volt, azonban a zsákmányhoz s táborozásokhoz szokott hunjait nem bírta többé vissza tartani, hogy ezek, a közel eső Moesia, Macedonia, Achaja, Thessalia s mindkét Thracia tartományokba be ne rontsanak, s azokat fel ne dúlják, — sőt gyakran a pannoniai idegen lakosságú városokat is meg ne rohanják, miért e lakosok, különben sem szeretvén Etele hatalma alatt állani, tőle engedelmet kértek, barmaikat s barompásztoraikat, az oláhokat, itt hagyták, és magok, az ádriai tengeren, Nápoly délkeleti részére, Apuliába, vagy mai kimondás szerint Apugliába költöztek. <sup>3)</sup>

---

1) Kézai 25. 1. és Tur. XVII. fejj. „Quare speculatores ad cunctas sibi necessarias partes, prout suis expediebat rebus, ordinasse dicitur. Quorum una statio Coloniae stb. constitutae erant. Et harum stationum cuilibet, homines relatu digni, a locis supradictis, deinceps usque ad Sicambriam, continue in tanti distantia spatii locati et constituti erant; ut dum alter eorum de novis rebus, regi referendis clamaret, propinquior illi id competenter audiret, et rursus ad alterum sibi viciniorem reclamaret, quo dum novi rumores, si qui forent, ad regnum pervenirent, et rursus voluntas regia, prout illi placebat, partibus in praedictis declararetur.“ Pray ezt sem tartja hihetőnek, a távolságok miatt; mi benne lehetlenséget nem látunk.

2) Hieron. Rubeus Lib. II., III.

3) Kézai 27. 1. és Tur. XVII. fejj.

Illy körülmények közt Etele, annál, melyet Galliába vitt, sokkal nagyobb számú seregével, 452-ben, Steyer, Korontán és Krajna felé megindult, s utjában az ádriai tenger partjain fekvő illyriai és dalmát városokat, Traut, Sebenicót, Scardonát, Zárárt, Nónát, Zenget elpusztítván, Istriába, innen az amphitheatrumáról híres Pola, Pisino, Capo d' Istria és Trieszt köfalas városok lerontása után, vízözönként Friaulba, különösen ennek Aquileja, másként Aglár városához nyomult. <sup>1)</sup> Valentinián császár, a hunok véletlen közeledtét hallván, e várost hirtelen megerősítette, s mind eleséggel, mind védő hadakkal is kellőleg ellátta; Aetiusnak pedig megparancsolta, miszerint nagy számú seregével Róma biztosítására siessen, s Etele ellen, hol kell, minden adandó alkalmat meghasználjon. <sup>2)</sup> E városhoz érkezvén tehát Etele, annak illy erős védelmi állapotban létén nemcsak elcsodálkozott, de hogy azt bevehesse, kételkedni kezdett. Azonban, miután már annyi városokat dicsőségesen meghódított, ez egytől visszariadni szőgyennek tartván, azt valamennyi faltörő gépeinek alkalmazása s a városoknak elzárása által ügyekezett hatalma alá hajtani. A lakosok, kik nagy részt Pannoniából ide menekült longobardok voltak, s kiknek kiadatását Etele mindenekelőtt sürgette <sup>3)</sup>, vitézül viselték magokat, s miután feleségeiket, gyermekeiket, kincseikkel s becsesebb vagyonaikkal együtt már jó előre a szomszéd szigetekre szállították, élethalálra küzdeni elhatározták.

<sup>1)</sup> Kézai és Tur. id. h.

<sup>2)</sup> Sigon. de Occid. Imp. Lib. XIII.

<sup>3)</sup> „Cuius (Aquilegiae) magnitudine circumspecta stupefactus, se confusum reputabat, si dictam civitatem inexpugnatam reliquisset; pro eo maxime, quia quamplures Longobardi de Pannonia, qui Hunorum dominium et Ethelae contempserant, confugisse in ipsam ferebantur. Quos quidem a civibus per nuncios repetens, et dum tra-

Néhány ízben visszaverték az ostromlókat, <sup>1)</sup> s bár az elzárt város is megszorult eleségben, a vivó hunok, kik az egész vidéket sáskaként elpusztították, olly szükségset szenvedtek, miszerint Etelehez hangosan kiáltottak, hogy a többi ostrommal hagyjon fel. Ő feltett tervében hajthatlan akarattal maradt, s egy nap főembereivel a város falai mellett lovagolván, és épen azt szemlélgetvén: melly helyen rohanhatná meg legalkalmasban a várost? egy ennek tornyán fészket rakott golya, fiait, egymás után, szájában kezdette a közel fekvő nádasba hordani. „Látjátok-e — monda Etele — mit mivel a madár a jövőnd érzetében? Tudja hogy a város általunk le fog rontatni; nehogy a lakosokkal együtt is elveszzen, magát és fiait megmenteni ügyekeznek s más lakot keres. Bátran tehát előre a harcra! ne mondhasse ez egyetlen város, mit magáról eddig még egy sem mondhatott.“<sup>2)</sup>

Illyképen hadseregét újólag neki-tüzelvén, a várost más nap reggelén teljes erővel megtámadja. A védők, látva az elkerülhetlen veszélyt, tíz ezeren, Menap és Orich vezérlete alatt, a falak közöl kirohannak, s mindkét részről olly öldöklés követtetik el, hogy a vér patakokban omlik. A rómaiak egyik vezére, mondják, egyenesen Etele ellen iramodott, őt a nyeregből kivetette, s csak nagy bajjal tudták a hunok megmenteni és lovára ismét felültetni. Orich eleste után azonban amazok megszaladtak, s mármár mind lekaszaboltattak volna, ha Menap ritka bátorsággal őket meg nem állítja, s velek a hunokat ismét vissza nem nyomja. Fegyvernyugvást kért aztán néhány napra, mialatt elhúnyt embereit, miként Etele a magáéit, eltemettethesse. <sup>3)</sup>

---

dere recusarent, expugnare coepit Civitatem, machinarum diversis instrumentis.“ Kézai 27—28. l. Tur. XVIII. fejez.

<sup>1)</sup> Blondus Hist. Dec. I, Lib. II.

<sup>2)</sup> Kézai 28. Tur. XVIII. fejez. Jornand. de reb. Get. cap. 42.

<sup>3)</sup> Anton. Sabellicus de vetustate Aquileje Lib. III.



Bár ekkor is megmenekült ugyan a város, azt többé soká tartani nem lehetett. Etele még egyszer megkisértette a támadást, minden negyedik embertől egyegy nyeret szedett be, s az így egybegyűlt nagy számú nyergeket a város falai alá halmoztatván, meggyújtatta; ezeknek lángja a falakat annyira meggyengítette, hogy a hunok a várost rövid idő múlva elfoglalták, földig lerontották, s mindent, kit benntaláltak, kor- és nem-különbség nélkül, felkoncizáltak. Mint mondják, csak a nők szebbjeit kimélték meg, kik között egy rendkívüli kellemű, Digna nevezetű, inkább meghalni hogysen élve a hunok kezére jutni kívánván, magas házából az alatta folyó vízbe ugrott s magát beléölte.<sup>1)</sup>

A hunok Aglár melletti hosszas táborozása<sup>2)</sup> emlékét, egyfelől Udine, másfelől Velence, tartotta fenn. Amazt a hunok építették magasan felhányt földből; vagy azért, hogy ha Aglárt be nem vehetnék, legalább a világ beszélhessen rólok, vagy ha vissza kellene vonulniok, hazájokba az *utat* tudhasák. A magyar *Út* vagy *Úti*-vár szóból lett később az olaszok ajkán *Udine*<sup>3)</sup>. A velenceieket pedig szinte a hunok közeledésétől és pusztításaitól félelem hajtotta az ádriai tenger közel eső szigetébe, mely sokáig Ó-Velenczének (Vecchia Venezia) neveztetett, s itt sem találván magokat elég bátorságban, beljebb

---

<sup>1)</sup> Turóczi id. h. Diacon. Lib. XV. Pray nem tudja, hol vehette Turóczi azon tudósítást, melyet a nyergek meggyújtásáról beszél. Nézetünk szerint a nemzet régi krónikaiban. Kézai is mondja: „ingenio Scythicorum usus.“ Ez tehát hun ostromlási szokás volt.

<sup>2)</sup> Kézai  $1\frac{1}{2}$  évet emleget, Tur. és mások 3 évet. Pray tudományosan megmutatja, hogy az ostrom  $1\frac{1}{2}$  hónapnál tovább nem tarthatott. Annal. I. 165, 166. l.

<sup>3)</sup> Freisingeni Otto, „mirae magnitudinis montem, Utinum dictum, quem ipse vidi, in modum aggeris ab exercitu comportatum, incolae usque hodie adfirmant.“ Lib. IV. cap. 14. Sabellic. id. h.

az úgy nevezett Rio-alto két nagy szigetre, a mai Velenczébe telepedtek, melyet 187 láb hosszú és 90 láb magas hid köt össze, hol, tudván hogy a hunoknak hajóik nincsenek, örökösen nyugalomban lehessenek. <sup>1)</sup>

Aglár elpusztítása után Etele Trevisót, Paduát, Vicenzát, Veronát, Mantuát, Cremonát, és Bergamót, továbbá az Adda és Ticino folyók mellett, Lódit, Paviát, Milánót, Cómót, Novarát, Vercellit, Joreát és Turint is feláldozta bosszújának <sup>2)</sup>. Paduában, — mondják — az akadémiai színházba menvén, ott bizonyos Marull calabriai költő öt hizelgő versekkel ügyekezett megtisztelni; de Etelétisten fiának nevezvén, ez, merészségén annyira felboszankodott, hogy öt verseivel együtt elevenen megégetteni rendelte. Már készen volt a máglya, s épen meggyújtani akarták, midőn Etele: ne bántsátok — szóla — nehogy tetteink megírásától az igazmondó írók is elrettenjenek; s a költőt szabadon bocsátotta. <sup>3)</sup> Milanóban pedig egy képen ütközött meg, melyen a római császárok voltak ábrázolva, arany trónban, kiknek lábai előtt a hunok, mint rabszolgák, porban heverték. E helyett, ő, magát festtette le, székében ülve, midőn lábaihoz adóul a császárok aranynyal telt erszényeket hoznak. <sup>4)</sup> Kis időre, hol a Mincio a Póba

---

<sup>1)</sup> „Quo viso, omnes cives, urbe derelicta, in insulam fugerunt. Eandem etenim insulam intraverant aeterno permansuri; sed in ipsa paucis annis demorantibus, tandem propter metum regis Ethelae in paludes Realt, ubi nunc morantur, intraverunt. Vnde etiam eadem insula vsque hodie venetica lingua Vecca Venesia nominatur.“ Kézai 28. l. — Tur. XIX. fejj. — Anton. Sabell. de vetustate Aquilejae Lib. III.

<sup>2)</sup> Jornand. de reb. Get. 42. l. — Sigon. de Occ. Imp. Lib. XIII. — Kézai 29. l. Tur. XX. fejj.

<sup>3)</sup> Callimach. és Oláh Atila, 15. fejj.

<sup>4)</sup> Tillemont, Hist. Imp. Tom. VII.

szakad, megpihentette seregét, s fontolgatta: vajjon Rómát, hol Aetius nagy sereggel állt, megtámadja-e? <sup>1)</sup> Aztán a Pó vizen átkelve s Parmát, Piacenzát, Reggiót és Ferrarát meghódítva, Ravenna ellen sietett. Az ottani püspök, János, kit krónikáink Arius követőjének mondanak, hallván Etele közeledését, paptársaival, egyházi díszöltönyben, eleibe ment, s könyörgött neki: legalább életét mentse meg a város lakosainak, s forduljon inkább a többi keresztyének ellen, kiket egész Rómáig könnyű szerrel meghódíthat. Mire Etele, nyájas leereszkedéssel, ígéretet tett, de megparancsolta, miszerint a kapuk földre terítessenek, hogy ő azokon seregével együtt átmehesen, nehogy bárki azt mondhassa, mikép félelemből nem merte bevenni a várost. Békésen átvonult tehát rajta, s Modena meghódítására indult, melyet az ottani püspök, Geminián, egészen hasonlóképen mentett meg, miként Galliában Troyest, ennek püspöke. <sup>2)</sup>

Miután az említett vidékeket Etele ekként feladta, a gazdag zsákmányokkal terhelt, s ha igaz, kifáradt és el is betegesedett hunok, hazájokba visszakiváncsoztak, <sup>3)</sup> s Róma megtámadását azért nem helyeselték, mert Alarich is, a gothok királya, néhány évvel ezelőtt, annak bevétele után csakhamar meghalt. <sup>4)</sup> Vagy ezen körülmény miatt, vagy mert némellyek szerint Aetius néhány erős csapatokat küldött ellene, táborát a Mincio mellé visszavitte; <sup>5)</sup>

---

<sup>1)</sup> Novissime tandem, tamquam humani sanguinis effusione, rerumque praeda satiat, eo in loco, ubi Minutius fluvius Padum amnem influit, stativa firmavit castra, revolvens dietenus in mente: an Romanam deberet aggredi urbem?"

<sup>2)</sup> Kézai 29. l. Tur. XX. fejez. — Sigon. XIII. — Pray Ann. I. 166, 167. l.

<sup>3)</sup> „Qui copias jam praeda graves, ac fame, morbis . . . affictas, et domum repetere cupientes, trahebat.“ Sigon. id. h.

<sup>4)</sup> Tur. XVIII. fejez. — Jornand. de reb. Get. 42. fejez.

<sup>5)</sup> Pray id. m. I. 168. l.



nehogy azonban serege hasztalan vesztegeljen, Zuárd vagy Szovárd nevű vezérét további száguldozásokra küldötte. E főnemzetségből eredt férfi, Olaszország legalsó széléig, Apuliáig, az úgy nevezett Terra di Lavoro-ig, hol a Casino hegyen a híres benedekes zárda állott, és Calabriáig nyomult, s temérdek pusztítás után, nagy mennyiségű ragadmánynyal tért vissza, fejedelméhez. <sup>1)</sup>

Az itt elősorolt körülmények kényszerítették Valentinián császárt, hogy egybehívja országtanácsát; s ennek egyhangú határozatából elvégeztetett, miszerint Eteléhez, az ősz Arszlán római pápa elnöklése alatt, főrendű követek küldessenek, kik őt nemcsak az országnak további megkimélésére, de az állandó béke megkötésére is bírják. Előadásuk nagyobb nyomatékául szép ajándékok vitettek. <sup>2)</sup> Etele, ily tekintélyes követség közeledtéről értesítetvén, a római egyház fejének lóháton eleibe ment; hol ez, maga előtt az egyházi szentelt zászlókat vitetve, következő beszédet intézett hozzá: „Az egykor győzelmes, most legyőzött római tanács és nép, engedelmet kérve üdvezel Etele, királyok királya! Nagyszámú dicső tetteid koszorújában semmi díszesb, sem az utódok emlékére méltóbb nem lehet, mint hogy azon nép veti magát könyörögve lábaidhoz, melly előtt hajdan a világ minden nemzete és királya esdett. Te meghódítottad nemcsak az egész föld kerektségét, de azokat is, kik minden más nemzeteknek legyőzői voltak. Most tehát arra kérünk: győzd le magadat, ki mindent legyőztél. Mert miután az emberiség legmagasabb polczát is felülhaladtad, a halhatlan isten képéhez akkor fogsz leginkább hasonlítani, ha minél többeken győzedelmeskedel, annál többeket bocsá-

---

<sup>1)</sup> Kézai 30. l. Tur. XXI. feje.

<sup>2)</sup> Valesius Rer. Franc. Lib. IV.

tasz szabadon. Érezték a roszaik ostorodat, hadd érezzék most a könyörgők is kegyelmedet, kik midőn magokat győzetteknek elismerik, egyszersmind parancsaidnak teljesítésére készek“. <sup>1)</sup> Mondják, hogy Etele, vagy a pápa szívreható beszédétől indítatva, vagy tán a harc kimenetelének bizonytalanságától tartva, a kívánt békére, nagymennyiségű ajándékok s évenkénti adó mellett reá állott, <sup>2)</sup> mellőzhetlen feltételtül kötven, hogy Honoria, a birodalom egy részével, neki nőül átadassék <sup>3)</sup>. Tréfás ötletül beszélték a hunok, hogy Etele szigorúságát két vad bírta megenyhíteni, a *farkas* (Lupus) és az *oroszlán* (Leo) <sup>4)</sup>. Hihetőbb ez, mint mit némelyek regélnek; hogy Arszlán pápa felett a légben bizonyos szent lény jelent volna meg, ki Etelét a béke megkötésére fenyegetőzve intette <sup>5)</sup>.

Miután az olaszországi táborozásnak ekként vége szakadt, a hunok azon úton, mellyen jöttek, hazájokba visszatértek; <sup>6)</sup> s Etele újlag keletre fordította figyelmét, hol a Marcián császár multkori válaszával megelégedve nem volt. Követet küldött tehát hozzá, felszólítani őt, miszerint a Theodózzal kötött egyességhez képest, az adót fizesse, máskülönben birtokait fegyverrel támadja meg. Rögtön viszonkövetet, vezérét, Apolloniust, indította a császár, Eteléhez, ki azonban, bár a Dunán is átkelt, általa el nem fogadtatott. Haragosan követelte

---

<sup>1)</sup> Valesius Rer. Francic. Lib. IV. — Jornand. de reb. Get. cap. 42. — Diacon. Hist. Misc. Lib. XV. — Tur. 21. fejr.

<sup>2)</sup> Vales. Lib. IV.

<sup>3)</sup> Jornand. 42. fejr. Oláh Attila, 16. fejr.

<sup>4)</sup> Sigonius, de Occid. Imp. Lib. XIII.

<sup>5)</sup> Diacon. id. h. — Sigebert. 454, helyesebben 452. évre. — Sigon. Lib. XIII. — Tur. I. 21. fejr. — Sabellic. Lib. III. Calimach. Attila.

<sup>6)</sup> Vales id. h.

ugyanis, hogy az említett adót, melyet Theodóz, hű embereivel együtt kötelezett, utódja haladék nélkül szolgáltatassa kezéhez, s hogy ez mindeddig nem történt, a császárt gúnyos kifejezésekkel illette. Aztán bár a követet magához nem bocsátotta, a hozott ajándékok átadását halállal fenyegetések mellett kívánta. Mire amaz, nem illő — monda — a hunoknak az iránt habozni: vajjon ajándékokra vagy ragadományra tegyenek-e szert, holott mindkettő egyedül tőlök függ; azon kevés különbséggel, hogy ha őt, mint követet, magok eleibe bocsátják, önkéntes ajándékol nézhetni a hozottakat, ha pedig erővel vétetnek el tőle, ragadományokul tekintendők. <sup>1)</sup>

Miképen végződött legyen e vita? róla semmi bizonyost nem tudni. Nincs reá nyom, hogy Etele többé a keleti birodalomba berontott volna; miből gyanítani lehet, hogy a kötelezett adó, kívánata szerint, lefizettetett. <sup>2)</sup> Minden hitelesség nélküli pedig azoknak állítása, kik írják, miként Etele, nagyszámú seregével újrolag a Loire mellé nyomult, Galliába, az ott megtelepedett alánok ellen, de a keleti gothok királya, Thorismund, korán értesítettén tervéről, hatalmas hadaival eleibe sietett, őt a chalonsi ütközethez hasonlólag, viasszaszorította, s hazáig szaladni kényszerítette volna. <sup>3)</sup>

Honi krónikáink szerint, Budára visszatértével, bár a hosszas harcban megfáradt tagjai pihenést kívántak volna, dicsősége pedig, híre, neve s tetteinek nagysága már főpontra emelkedett, világszerte félelmet gerjesztvén fegyvere iránt; ő mégis, nagyokról mindig nagyobbakra törekedve, magasan szárnyaló vágyainak határt vetni nem tudott. Miután

---

<sup>1)</sup> Priscus Excerpt. Leg. 49l.

<sup>2)</sup> Pray Annal. I. 171. l.

<sup>3)</sup> Jornand. de reb. Get. 43. fejez.



tehát egész Európát megrázkodtatta, Ázsiában és Áfrikában az assyrokat és égyiptomiakat szándékozott hatalma alá hajtani. Azonban a végzet könyvében másként vala írva. 454, midőn meg nem telve több feleségeinek ölelkezéseivel, kiknek számát nem tudni, a bactriai, ma chuarezmi, király, minden emberi képzeletet felülmuló szépségű, Mikolt nevű leányát, — kit némellyek Ildikó-nak írnak, — házassági kötelékkel csatolá magához, a fényes lakodalmat baljóslatú jelek előzték meg; Etele legkedvesebb lova, melyet minden harczban használni szokott, a lakodalom előtti nap életét bevégezte, menyasszonya pedig midőn az ágyba lépne, lábát annyira a küszöbbe ütötte, hogy sokáig magához jönni nem tudott <sup>1)</sup>. Éjjel, bor- és szerelemittasan hanyatt fekvén, a rajta gyakran uralkodó vérhányás oly nagy mértékben fogta elő, vagy mások szerint orra-vére annyira megeredt, s torkába oly nagy bőséggel folyt, hogy ez őt megfojtotta. <sup>2)</sup> Felriadva tapogatózott az ifjú nő férje meghidegült hulláján, és sikoltva kiáltotta elő ennek kamara-szolgáit, kik lámpákkal jöven, urokat már halva találták. Mondják hogy Martián császár, azon éjjel mellyen Etele meghalt, álmában ennek kezijját eltörve látta. <sup>3)</sup>

Másnap hajnalban a nemzet előkelői, megtudva a szomorú esetet, lármás fájdalom közt a zárat felnyitották, s a szobában Etele halva, nejét pedig fátýollal fedve könnyezni találták. Mire arczaikat összehasogatták hogy szeretett fejedelmöket nem csupán könnyekkel, hanem vércseppekkel sirassák. A hosttest végre arany, ezüst és vas hármassal kopor-

---

<sup>1)</sup> Callimach. cap. XVI. Oláh Attila.

<sup>2)</sup> Jornand. de reb. Get. 49. fejj. — Diacon. Hist. Misc. Lib. XV. — Kézai 31. l.

<sup>3)</sup> Jornand. id. m. 49. fejj. Priscus után. Diaconus Hist. Misc. Lib. XV. Tur. XII. fejj.

sóba tétetett, annak jeléül hogy ellenségeit vassal hódította meg, s aranytól és ezüstartól fénylett udvara.

<sup>1)</sup> Nagyszerű temetése alkalmával, mely, mint krónikáink állítják, ugyanott történt, hol már Keve, Kadocsa, Béla s a többi vezérek tetemei nyugodtak,

<sup>2)</sup> valamennyi hunok megjelentek, s a halottat, egy ideig, tágas mezőn, selyem sátor alá tévén, köz szemlélet tárgyaul hagyták, aztán a főbbek válogatott lovakon, körülvették, s gyászénekeket mondván felette, szónoklatot tartottak, melyben előadták, hogy Etele, Bendegúznak fia, a legerősb nemzeteknek ura, soha nem hallott nagyságú hatalommal egész Scythiát s Németországot meghódította, a római mindkét birodalmat, több városait elfoglalván, megvázkodtatta, s évenkénti adó alá vetette. Mindezeket ritka szerencsével teljesítve, nem az ellenségtől kapott sebeiben, sem alattvalói csele által, hanem a nemzet köz szeretetében, vidáman minden fájdalom nélkül elhunyt. <sup>3)</sup>

E gyászbeszéd után sírja felett nagy halmot hánytak, melybe az ellenségtől elszedett fegyvereket, gyöngyökkel kirakott vérteteket, s különböző udvari címereket és diszítványokat is belérakták; aztán nagy tort tartottak, melyen a gyászos emléket vígalommal váltották fel. A sirbatétel, mondják, éjjel történt, s hogy a vele eltemetett kincsek az emberi vágyak elől örökre elrejtessenek, azok, kik a temetést végrehajtották, megölettek. <sup>4)</sup>

Etele halála után csakhamar megváltoztak a hunok dolgai. Életben maradt fiainak meghasonlása a nagy birodalmat tönkre tette. Mert atyjok tudván, hogy birodalma csak így maradhat fenn; akaratja,

---

<sup>1)</sup> Jornand. id. h.

<sup>2)</sup> Tur. II. 22. fejez.

<sup>3)</sup> Jornand. id. h.

<sup>4)</sup> Jornand. u. o.

az volt, hogy legidősb fia Ellák vegye át a kormányt; azonban a büszke fiak nem követték atyjok tanácsát. Az atyai örökségen versengve összevesztek, Detre a németek bujtogatására a Kremhildtől született Aladár a többieket nagy haddal támadta meg. A harc 15 napig tartott, s különösen az idegen népeknek annyi vére folyt, hogy a Duna vizét Budától Potentiág senki sem ihatta. <sup>1)</sup> Legelső, ki ellenök felkelt, Ardarich, a gepidák királya volt, s bár hosszas küzdelem után, győzelmet aratott rólok; melly ütközetben harmincz ezer hun s maga Ellák is a csatateren maradt. <sup>2)</sup> A gothok, a római császár engedelmével a Dunántúli Balaton, Dráva és Száva közti részt csaknem egészen elfoglalván, <sup>3)</sup> a hunok a Pruth, Szeret, és Neszter folyók mellett telepedtek meg. <sup>4)</sup> A visszavonás és egyenetlenség majd fegyveres összeütközésben tört ki. A nemzet színe Csabához ragaszkodott, az idegen nemzetségek pedig Aladárhoz, Kremhild fiához. Összeesapván a hadseregek, a budai téren 15 napig tartó küzdelem után, eleinte Aladár volt a győztes, de majd fordult a szerencse, és Csaba nyerte el a pálmát. Mondják, hogy e harcban annyi vér folyt, hogy, ha a németek nem titkolnák s az igazat megvallani akarnák, a Duna vize több napokig vérrel volt festve, s belőle inni nem lehetett <sup>5)</sup>. Egy év múlva, 455-ben, a Dunán átkelvén, a gothokat, mint birodalmuk bitorlóit, megtámadták, de ezeknek királya Valemir, bár kevesed magával, annyira megverte őket, hogy alig tudott közülök néhány megmenekülni. Az elszaladtak, a Duna mellett Hun-

---

<sup>1)</sup> Turóczy 23. fejez.

<sup>2)</sup> Jornand. de reb. Get. cap. 50.

<sup>3)</sup> Jornand. u. o.

<sup>4)</sup> Jornand. u. o.

<sup>5)</sup> Kézai 32. l.



várnak nevezett erősségbe vonták magokat. <sup>1)</sup> Ezután különböző segítségekkel erősítve, Étele fiai Leo császárhoz követséget küldöttek, miszerint feledve a multakat, velek békét kötne. A feltételek közt állott, miszerint, miként hajdan, a Duna mellett legyen a kölcsönös kereskedés, s a hunok szint úgy mint a rómaiak, kölcsönösen vásárolhassanak. A követségnek azonban kívánt eredménye nem lett, mert a császár nem feledve az általok okozott temérdek károkat, magát ezen előnytől is megfosztani nem akarta. <sup>2)</sup> Ezen Dengezics felbosszankodva, haddal akarta a rómaiakat megtámadni, Irnák azonban ellene állott, mielőtt a kozárok a perzsák elleni hadmenetből visszatérnének. Dengezics mind e mellett kevés idő várva a rómaiak ellen indult seregével s a Dunán át akart menni, azonban a dunamelléki római őrsereg parancsnoka, Anagaszt, kérdést intézett hozzá, meg akar-e vele valósággal ütközni? Mire Dengezics a császárhoz küldött követei által újrolag is kinyilatkoztatta, hogy ha a hunoknak lakóföldet nem ad, és seregök tartására is nem fizet, birodalmát haddal támadja meg. A császár a követeket meghallgatásra méltatván, magát minden kívánataik teljesítésére késznek nyilatkoztatta, de úgy ha uralma alá adják magokat, mert, kedves dolognak tekintti, ha ellenségei szövetséget s barátságot kötnek vele. <sup>3)</sup>

E válasz által a hunok lecsendesítettén, nyugodtan maradtak, mignem a közöttök lakó gothok álnoksága által a legnagyobb veszélyek közé jutottak. Anagaszt, Bazilizsk, Osztrov, és más római vezérek ugyanis, a gothokat, kiknek a hunok is segédelmökre voltak, bizonyos helyre szorítván, ostromlani kezdték. A hunok az eleségnek nagy szükségé-

---

<sup>1)</sup> Jornand. 52. fejz.

<sup>2)</sup> Priscus Excerpt.

<sup>3)</sup> Priscus u. o.

ben lévén, a rómaiaknak megizenték, miszerint minden rendeleteiknek engedelmeskednek, csak tőlök lakóföldet nyerjenek. A rómaiak feleletül azt adván, hogy kérelmüket a császár eleibe fogják terjeszteni, ők annyi ideig nem várakozhatni nyilatkoztak. Mellynek következtében a római hadvezérek, előleges tanácskozás után, tudtokra adták, hogy addig is, míg a császár határozata megérkeznék, őket eleséggel ellátják, ha magokat a római hadsereghez csatolják. Reállottak a hunok a római hadvezérek kívánatára, s magokat a római hadsereg szerint rendezték. Kala, a hunok egyik főembere, ki a római ezredek szerint rendezett hun sereg vezére volt, összegyűjtven a többi parancsnokokat is, hozzájuk következő beszédet intézett: „A római császár lakóföldet fog nekiek adni, melly nem a császárnak, hanem a hunoknak lesz javára; mert tudják a hunok, hogy a gothok a föld mívelését el szokták hanyagolni. Miből az lesz, hogy a hunok a gothok földeit farkasok módjára megtámadják, s a gothokat szolgágyanánt tartván, midőn minden eleségtől megfosztották, elnyomják. Miért, mindig igaz volt az, hogy a hunoknak soha sem legyen a gothokkal semmiféle összeköttetésök, s már őseik is eskü alatt fogadták, hogy társaságuktól magokat távultartják. Hogy velek mégis összeszővetkeztek, a körülmények parancsolták. Ő nemzetére nézve hun, mit dicsőségének tart, s az igazság parancsolja, hogy ezeket nekik megmondja, s figyelmezteti őket, hogy magokat jövődre miképen viseljék.“ Melly beszéd következtében a gothok a hunokat megtámadták, s közölök sokakat leöltek; aztán a hunok a gothokkal összeütköztvén, a gothok győzedelmesek lettek. Mondják, hogy később a rómaiakkal is összeütköztek, s ezek által az utolsó emberig mind leöltek. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Priscus id. h.

Hogy azonban ez nem hihető, onnan világos, mert a hunok vitézül viselték magokat s nem csekély vérontást tettek a rómaiakban. Az, hogy Gyengezics, hadai nagy részével, megmenekült, onnan világos, mert később a gothokat ismét megtámadta. Irnákról pedig némelly írók azt állítják hogy kisebb Scythiába vonult, s úgy látszik, őbenne teljesedett be Etelének azon jövendőlése, hogy nemzetségét ez fogja feltartani. Egyébaránt a hunok ezen háborúskodások után annyira meggyengültek, hogy országaikat fegyverrel többé visszaszerezni meg nem kísérthették; ámbár némellyek tanúsága szerint Ormud hun vezér, 466-ban, a Dunán átcsapván, a rómaiakat megtámadta; de némelly zsákmányolásokon kívül semmit ki nem vihetett, sőt a rómaiak által visszaveretett. Becsapott később Thráziába is, de nagy veszteséggel visszaiűzetett.<sup>1)</sup> A hunok, ősi lakhelyeiket visszaszerzendők, a gothokat Bácsnál megtámadták, de süker nélkül visszaverettek.

Kétségbe nem vonható tanúság van arra, hogy Etele két fia, Emez és Ulczi, hunakkal, az Olt vize mellett Erdélyben telepedtek le. Honi krónikáink 3000-re teszik ezeknek számát, kik később az ország határszélei őrzésétől székelyeknek neveztetek, s mai napig élnek maradékaikban.<sup>2)</sup> 469-ben nyoma van, hogy Gyengezics a gothokat ismét megtámadta, kiktől azonban Bácsnál visszaveretett. Ezután Rácországba csapott, de Anagaszt római vezér által megveretvén, s maga is elesvén, feje elvágatott, s Konstantinápolyban karóba vonatva köz szemléletté tetetett.

Ezen túl mély csend uralkodik a hunok tettein;

<sup>1)</sup> Pray id. m. 181—182. l.

<sup>2)</sup> Pray ezt jeles értekezésében kétségbe hozza, bár hogy a székelyek a hunok maradékai, nem kétti. Krónikáink a székelyeket a hunok egyenes maradékainak tartják.



némelly írók mondják, hogy a bolgárokkal egyesülve Ráczországba s Moesiába később is berontottak, s Jornandes tanúsága szerint a gothok erejétől később is félték. Leghihetőbb tehát, hogy Etele legkisebb fia, a hunok maradványaival, a Neszter mellől csapkodott ki. E szerint a hunok birodalma, melly 374-ben keletkezve, Etele kormánya alatt a dicsőség fő fokára hágott, 469-ben Gyengezics alatt lenni megszűnt, <sup>1)</sup> hogy phönixként hamvaiból ismét fel-támadjon.

---

<sup>1)</sup> Pray id. m. 182. l.

## HARMADIK SZAKASZ: AVAROK.

---

Az avarokat nemzeti történetlapjaink nem számítják a hun-magyar faj közé: a görög és latin írók azonban hunoknak tartják; Deguignes tatár ivadéknak mondja, <sup>1)</sup> bíborban született Koszta pedig, a szláv osztályba sorozza. <sup>2)</sup> Mások ellenben az ogor, vagy magyar, azaz hun-magyar nemzet egyik ágának állítják. Mind ezért tehát, mind mert azon földet, melyet hajdan a hunok, később a magyarok laktak, ők is elfoglalták, s nevök „*avar*“ a magyar nyelven ó-nemzetet jelent, a magyar történetekből kimaradniok nem lehet. Eredetöket ekként írják le az illetők. A hunok, előbbi hazájokból elűzetvén, Irnák vezérlete alatt a Fekete-tenger mellett választottak magoknak lakhelyet, s az Azovi-tengertől a Donig ütötték fel sátraikat, hol újlag a gothok egy nemével találkoztak, kik eleinte ellentállottak, de azután kölcsönös egyesség szerint a gothok a jobb partra költöztek, s a hunok a balon maradtak. Fejedelmeik később, igen hihetőleg Irnák fiai, kiknek egyikének neve Utig-úr, másiknak Kutig-úr (Cuturguri, Uturguri) volt, az említett vidéken széles hazát foglaltak magoknak, s bár a római császártól évenkénti ajándékokat kaptak, a dunántúli tartomá-

---

<sup>1)</sup> Tom. I. Pars. II. Lib. 4. §. 3.

<sup>2)</sup> De administ. Imperii 29. fejez.

nyokra kicsapkodni meg nem szüntek, majd barát-jaiul, majd ellenségeiül mutatván magokat a ró-maiaknak. Nevezetes mit krónikáink e hunok mara-dékairól mondanak. Állítják hogy Csaba, az Etele fia, ifjabb testvéreivel, kiknek száma 40-re ment, 15 ezer hunnal, kik a harczokból megmaradtak, nagybátyjához, Honór császárhoz, Görögországba menekült, kitől igen szívesen fogadtatott, és bár ott letelepíteni akarta, Csaba az ősi hon édességétől von-zatva, Scythiába visszament, hová a nagy távolság és fáradalmas út miatt majd egy év folyta alatt ér-hetett el. Népmondának hiszszük, hogy Csaba, nagy-atyját, az öreg Bendegúzt, bár igen öregén s elgyen-gülve, de még életben találta, s ennek tanácsából a chuarezmi földről ajánlott neki feleséget venni. Csaba követte tanácsát, és e nőtől Edemény és Ed nevű fia-kat nemzett, s Pannonia gazdag földje mindig kedves emlékében lévén, maradékait unszolta, hogy azt visszafoglalni ügyekezzenek. <sup>1)</sup>

Az avarok, kik az írók által vár-kunoknak (warchonitae) neveztetnek, <sup>2)</sup> úgy látszik, 553-ban érkeztek a Duna torkolatához, mert az említett év-ben örökös szövetségre léptek a longobárdokkal. „Turisend, — mond Diaconus — a gepidák királya, meghalálózván, helyébe Kanimund lépett. Alboin pedig az avarokkal, kik hajdan hunoknak, később királyukról avaroknak mondattak, egyesülten, a ge-pidákat haddal támadta meg, kik midőn ellene több felől közelednének, az avarok, hazájokra csaptak; mire a gepidák királya megrettenvén, embereit arra bátorította, hogy elébb a longobárdokkal ütközze-nék meg, kiket ha legyőznek, aztán a hunokat (ava-rokat) is kiűzhetik hazájokból. Megütöztek tehát, s

---

<sup>1)</sup> Tur. I. 23. fejez.

<sup>2)</sup> Pray Annal. II. 222. 1.



a harcz egész erővel folytattatott, azonban a longobárdok lettek a győztesek, s olly dühösséggel kaszabolták a gepidákat, hogy közlők alig maradt egy, ki a szomorú hírt megvihesse. Alboin ezen ütközetben Kunimundot megölte, s koponyájából ivókupát csináltatott, a gepidák pedig annyira megkevesedtek, hogy ezentul saját királyuk nem volt, hanem a hunok szigorú uralma alá kerültek.<sup>1)</sup>“ Gazdag zsákmány jutott ezen segedelemnyújtás által az avaroknak, mert a longobárdoknak segítségül lenni különben nem akartak, mint ha a gepidák földén leendő barmok tizedrészét ők kapják, s minden egyéb ragadmányuk fele az övék lesz.

Ezen esemény leírásából úgy látszik, hogy az avarok ezen évben Moldovában és a Neszter mellett tanyáztak; ugyanis Etele halála után Ardarich, a gepidák királya, volt az első, ki a hunok uralmát nyakáról lerázta, s Ellákkal megütközvén, és ezt legyőzvén, a Tiszától a Fekete-tengerig terjedő földet elfoglalta, melyet Kunimund haláláig birtokukban tartottak, s most az ütközet után az avarok foglalták el. Mert miután Alboin, átkelve a Dunán, a gepidákat szemközt támadta meg, az avarok azalatt hátmegől estek nekik.

Jusztinián császár a gothokat s vandalokat megzabolásván, már 31-dik évét élte békés uralkodásának, midőn az avarok véletlen megjelenése nem kevésbé megzavarta 557. Ezek ezelőtt már 4 évvel, a longobárdokkal összeütközvén, egész Dáciát elfoglalták, s hogy az újan szerzett földet megőrizhessék, lakhelyeiken maradtak. Azonban a harczhoz szokott nép, szolgálatát bármelly ellenség ellen felajánlotta követői által a rómaiaknak. Nagy csodálkozást gerjesztett e követség Konstantinápolyban, mert a ha-

---

<sup>1)</sup> De gestis Longobardorum lib. I. cap. 27.

sonlatosság, mely közöttök s a hunok közt mindek szemében egyszerre feltűnt, a hajdani idők emlékeit felköltötték. Látásukra az egész városnépe kicsődült, hajaik hosszú varkocsokba fonva, hátra csüggöttek, s viseletök egészen a hunokéhoz hasonlított. <sup>1)</sup> E volt a benyomás, melyet a követség a népre tett; a császárnak azonban az avarok megjelelése nem jött véletlenül, mert már elébb Jusztin katona parancsnoka által vette a tudósítást, hogy az avarok a Dunához érkeztek, kik ha a császárnak úgy tetszik, szolgálatukat ajánlják, s bárki ellen hadakozni ígérkeznek.

A követség feje bizonyos Kandics nevű volt, ki a császárnak tudtára adta, hogy egy erős és népes nemzetség kívánczik szolgálatába lépni, a győzhetlen avarok tudniillik, kik minden ellenségeit képesek elűzni, s gyökerestül kiirtani. Igen kedvező lenne tehát a császárnak, őket szövetséges társul fogadni s barátjaivá tenni, kik azonban ezen kedvező feltételeket nem másképp állanák, mint ha becses ajándékokkal, évenkénti fizetéssel, s termékeny lakófölddel megjutalmaztatnak. <sup>2)</sup> — Úgy látszik, hogy az avarok, vagy a longobárdok vagy más nemzetek példájából tanulták, hogy a rómaiaktól évenkénti fizetéseket követeljenek, egyszersmind fegyverrel fenyegetéseiket is el ne mulasztják. Az öreg császár immár erejében meggyengülve, az avarok seregét megtámadni nem kívánta, hanem a fenyegető veszedelmet inkább ildommal s tanácscsal elhárítani kívánta, és miután életéhez különben sem sok reménye volt, népével tartott előleges tanácskozás után, az avarokkal a szövetséget megkötötte, <sup>3)</sup>

---

<sup>1)</sup> Theophanes chronogr. Justinián 31-dik évére.

<sup>2)</sup> Menander Lib. I. in excerp. legat.

<sup>3)</sup> U. az.

s az ajándékokat a követeknek átadta. Hogy pedig a béke annál erősebb legyen, Kandicshoz társul Valentinian nevű főemberét is hozzá adta, kinek megparancsolta, hogy az avarokat szövetséggel csatolja a rómaiakhoz, s birja reá hogy ezeknek ellenségeit támadják meg, mert a császár oda célzott, hogy akár győzzenek, akár meggyőzessenek, mindkét esetben neki legyen belőle haszna. Miután tehát Valentinian hozzájok érkezett, s az ajándékokat átaladta, a császár parancsához képest előbb az ujugurokat, aztán a szalákat és szabirokekat megverték. <sup>1)</sup>

A kutigúr-hunok, kiket az avarok a mult évben meghódítottak, az avarok tudtával, vagy legalább elnézésével, nehogy a tavaly kötött békét megtörni láttassanak, 558-ban Thráziába becsaptak; mert az avarok, másként beszélván mint a hogy érezni szoktak, megegyeztek benne, hogy a kutigúrok Rácországba rontsanak, miszerint ha a merészet sikerül, a rómaiakat nyílt haddal támadják meg. Ennek majd nem csekély jeleit is adták, s a háború ez évben az avarok és rómaiak között már-már kiütendett; azonban a hunok és tótok Rácországba rohanván, azt elpusztították, és a lakosok közül sokakat megöltek, vagy magokkal, mások közt Sergiust, idősb Bach fiát, s Ederman hadvezért, fogságra vittek. Szemere, a kutig-ur hunok vezére, midőn nagyszámú lovasságaival szárazon mint vizen áthaladván a rómaiak birtokaira lépett, Scythian és Mysian keresztül Rácországba nyomult; onnan seregének egy részét Görögország ellen indította, másikat pedig a rác Chersoneszen. Maga, 7000 lovasal egyenesen Konstantinápoly ellen sietvén, a vidéket pusztította, bár okul az utigúrok ellen elkövetett jogtalanságokat mondták. Közeledése olly rémületet

---

<sup>1)</sup> Menand. Lib. I. in Excerpt. Legat.



gerjesztett, <sup>1)</sup> hogy az öreg Belizár maga vette át a vezérséget, s eleikbe menvén, közölők némellyeket elfogatni, másokat leöletni kezdett, sőt az élőfákat is vágatta, s ezeket a földön huzatta, miszerint nagy por támadjon, s a szél az ellenségre fújja. Illyképen hatalmas sereget gyanítván magok ellen jönni, megszaladtak, húsvétig vesztegen maradtak, kik megmenekülhettek, örömmel tértek vissza táborukba. Ez alkalommal azon szokásukról is, hogy hátrafelé nyilazzanak, megfélekedtek; 400-an estek el közölők, a rómaiak közül néhányan csak megsebesítettek. Egyébaránt a császár a Dunára hajókat készíttetett, kik a visszatérő hunokat gátolják; mit ezek meghallván, követeik által könyörögtek az átbocsáttatásért. <sup>2)</sup> Majd ismét az avarok követei jelentek meg nála azon kérelemmel, hogy láthassák a földet, melyet lakhelyökül választani szeretnének. A császár Jusztin vezérére bizta a vizsgálatot, vajjon e népet ne telepítse-e oda, hol hajdan a herulok laktak; az avaroknak azonban Dáciát adja. El volt a rómaiaknál ekkor már határozva, hogy mihelyt az avarok a Dunán átlépnek, egész erővel megtámadtassanak. Ezért ők az átmeneteltől folyvást tartózkodtak; miután pedig követeik az ajándékok megnyerésében sehogy sem boldogulhattak, némelly szükséges fegyverek vétele után haza bocsáttattak. Azonban a császár titkon meghagyta Jusztinnak, miszerint az említett fegyvereket tőlök, visszatértökkor, bármelly úton és módon elszedje, ki a parancsot hűven teljesítette. Ez által az avarok és rómaiak közt meggyuladt ellenségeskedések, főként hogy követeik sokáig vissza nem eresztettek, mindinkább nevedektek; <sup>3)</sup> azonban ezek Jusztinián életében nyilván hadban soha ki nem

<sup>1)</sup> Theophan. in Chronog. ad an. 32. Justiniani.

<sup>2)</sup> U. ó. Lib. V.

<sup>3)</sup> Menander id. m.

törtek, az avarok a Duna bal partján tartózkodván, várva a vélt jogtalanságok megbosszulására a kedvező időt és szerencsét.<sup>1)</sup>

E közben a frankok királya Chlotár meghalálózván, fia Sigibert lépett a trónra 561. Ezt az avarok haddal megtámadni elhatározzák, mi okból? nem tudni; bár némelyek a szászok és thuringok bujtoztatásainak tulajdonítják, kik az avarokat Franciaországba azon reményben édesgették, miszerint azoknak hatalmától megmenekülhessenek. Bármi oka lett legyen is azonban, szerencsétlenül ütött ki az avarokra nézve. Sigibert ugyanis hallván, hogy valamely idegen ellenség közeledik ellene, hadait összeszedte, Thüringenig eleikbe jött, s megütközvén velek őket megverte. A béke megkötése után, az avarok visszatértek, s Dáciában mindaddig vesztegen maradtak, mignem Jusztinián 565-ben meghalálózván, helyébe leány testvérének fia II-dik Jusztin lépett. Ehhez haladék nélkül követeket küldöttek a szokott évenkénti ajándékokat követelni, azonban üres válaszszal bocsáttattak el, mi az avarokat annyira felbosszantotta, hogy a frankok ellen újlag hadat indítottak; s bár e háború a legjogtalanabbnak tekinthető, az avarok győzedelmeskedtek. Sigibert ugyanis, elébbeni diadalában elbizakodva, nem megvetendő sereggel állott ellenök; azonban vagy az ellenség cselei, vagy a harctér helyzete miatt, kénytelen volt magát megadni, és szabadságát a győzedelmes ellenségtől ajándékok által vásárolta meg.

Meggyőzvén s békeszerződéssel csatolván magokhoz az avarok a frankokat 566., minden alkalomra figyelmesek voltak, hogy a Jusztin császár által minap adott üres választ megbosszulják. Alkalmas okot

---

<sup>1)</sup> Menand u. o.

nyújtott erre nemsokára a császár, melly mintegy ajtót nyitott, hogy az avarok a rómaiakat haddal megtámadják. A császár t. i. Narzéteszt Olaszországból Konstantinápolyba visszahíttá, s helyébe Longinuszt nevezte ki, mi azt annyira felfingerelte, miszerint a longobárdokat reábeszélte, hogy Olaszország gazdag vidékeit foglalják el; mit ezek a következő 568. évben teljesítettek is. A longobárdok parancsnoka ekkor Alboin volt, ki attól tartva, hogy a Narzétesz biztatásaiban megcsalatkozik, Pannoniát zálogul olyképen hagyta az avaroknál, hogy, ha a longobárdoknak Olaszországnál netalán jobban tetszenék, azt bármikor visszavehesse. <sup>1)</sup> Hogy Alboin ez alkalommal a bolgárok közül is számosakat vitt magával, kétleni nem lehet, kik Milánóban telepedtek le. Igen hihető hogy az Etele népének maradványai, 569-dik évben, midőn az avarok Pannoniát elfoglalták, ezekhez csatlakoztak.

Pannoniából az avarok 569. a rómaiak birtokaira ütöttek, de ezek által legyőzettek, melly hogy reájok nézve nem csekély veszteséggel volt, abból világos, mert 574-ig semmit megkísérteni nem merészlettek. Ezen évben azonban Jusztin a perzsák által megveretvén, igen alkalmasnak találták a rómaiakat megtámadni; ürügyet kerestek, miért Targita nevű emberöket Konstantinápolyba indították, követeléseikkel, melly szerint Szerémet magoknak átadatni, s miután azon pénzből, mellyet Jusztinián nekik évenként fizetni szokott, eddig semmit sem kaptak, az egész hátralévőséget egyszerre átadatni s jövődőre e tartozásnak pontosan eleget tétetni kívántak. <sup>2)</sup> Azonban a követ, miként máskor, most is üresen tért vissza, miért Baján, az avarok chagánja, 10 ezer

---

<sup>1)</sup> Diacon. Lib. II. cap. 7.

<sup>2)</sup> Menand. p. 76.



kutigurt, vagyis hunt, a Száván átküldvén, Dalmátországot elpusztította; maga pedig egész seregével átkelvén a Dunán, a gepidák határszélein állott meg. Azt hitte a chagán, hogy, ha fegyverét villogtatja, a császár méltányosabb feltételekre fog lépni, miért újabb követséget intézett hozzá, s addig fegyverének szünetet engedett. Midőn a rómaiak a békét ekként 800 darab aranyon megvásárolnák, Targita újlag megjelent a császárnál, s mindazokat mondotta el a császárnak, miket már elébb, és válaszul ettől is ugyanazokat kapta. E mellett azonban a császár többé békéről nem gondolkodott, sőt hadvezéreire megbosszankodott, hogy a háborúval olly sokáig miért késnek. Fegyverhez nyúlt tehát mind a két fél, s mivel az avar chagántól, ki seregével a gepidák határszélein állott, a hadak fővezérségével Tiber bizatott meg, s ez Bont levelével felszólította hogy a dunai átjárást őrizze <sup>1)</sup>, mind e mellett a chagán a rómaiak szigorú felügyeletét kijátszotta, s átkelvén a Dunán, a szomszéd vidéket elpusztította; minek következtében a császár a már feljebb említett Tibért küldötte ellenök, ki azonban az avarok által megveretett, s csak nagy veszteséggel tért vissza. Midőn a sereg megveretésének híre a császárhoz eljutott, s látta hogy az ellenség nagyobbakat is el fog követni, hajlandóvá lett a békekötésre, s fegyverszünet kötötven, követek küldettek a béke létesítésére; minek következtében magát az évenkénti ajándékok megadására kötelezte, s ezen ajándékok 80 ezer darab aranyban határoztattak meg. E béke 575-ben történt; az avarok chagánja használni akarván a béke gyümölcseit, a szomszéd nemzeteket szövetséggel ügyekezett magához csatolni, mire nézve a tótokat szólította fel: azonban évenkénti adót követelvén tö-

---

<sup>1)</sup> Menand. u. o.

lők, ezt azok megtagadták, s versengés támadván közöttök, az avarok követeit megölték, miért az avar chagán hadsereggel támadta meg a tótok földét, s ezek közül egy sem mert vele megütközni, hanem az ellenség elől mindnyájan az erdőkbe rejtekhelyekre vonták magokat.

Míg ezek az avarok és tótok között ekként folynak, Jusztin 578-ban meghalálozik, s alkalmat nyújt az avaroknak új mozgalmak előidézésére. Jusztinnak Theodóz lépett helyébe, ki már elébb császári czímet viselt; ehhez a chagán azonnal követeket küldött sürgetni a szokott ajándékok megküldését, nehogy, ha késik, úgy járjon, mint járt Jusztiniánnal. Szinlelte ugyan, mintha ezért ismét a tótok ellen indulna, azonban szándékát hirtelen megváltoztatván, Szerém megtámadását vette célba, melly, míg a régi rómaiak ügyei virágjokban voltak, csaknem első városa volt Európának, s az avarok megtámadásai ellen őrsereggel megerősítve. Az avarok chagánja azonban e város elfoglalását régi vágyául tűzte ki, s miután a gepidákat legyőzte, azt tulajdonául tekintette. Mindent megfontolt tehát, miként keríthesse birtokába; mi nem kevés bajba kerülendő volt, miután a Dunán át kellett kelnie, hajói pedig nem voltak. Barátság színe alatt tehát felszólította a császárt: küldjön neki ácsokat, kikkel fűdőt csináltathasson; azonban ezekkel hidat veretett a Dunán,<sup>1)</sup> s ezen átmenvén Singidon mellett, a Száva partján, Szerémtől nem messzire állapodott meg. A város lakosai nagy zavardásba jöttek, minek következtében a helybéli parancsnok a chagánhoz küldött, megtudni tőle: mit akar a Szávához jövetelével, miután közte s a császár közt béke létezik. Látván miszerint terve ekként felfedeztetett, új cselhez folyamodott; ő — felele —

---

<sup>1)</sup> Menander Excerpt. leg.

semmi rossz szándékból nem csináltatta a hidat, hanem csak azért hogy a tótokat megzabolázza, a Száván át Rómába ügyekszik, s miután a császártól sok hajókat kapott, ezek segedelmével ismét vissza fog menni a Dunán. Könnyen hittek a rómaiak az avar vezérnek, mert a tótok elleni előbbi menetelét, s hogy a rómaiak kedvéért a tótoknál volt több foglyokat szabadságba helyezett, tudták. A római hadvezér előtt, pedig mindenre, mi a rómaiak és avaroknak szent, fogadta, hogy ő a rómaiaknak, vagy Szerém városának semmi kárt nem szándékozik tenni, sőt kardját kivonva s magasra emelve, átkozta magát, ha bármi veszedelmet okozott azzal, hogy a Száván is hidat veretett, isteneire hivatkozott, hogy ha rossz hiszemmel követett el bármit, a magas ég s a tűzisten, ki ott lakik, szakadjon reá, a hegyek és erdők temessék el, és a Száva borítsa el habjaival. <sup>1)</sup>

Mind e mellett, míg azt fontolgatja, hogy a császárhoz követeket küldjön, az időt használni akarván, vallásos esküjéről is megfélekedve, Szerémet ostromlani elkezdette. Apszichot a sereg egy részével a híd őrizetére rendelte, s megparancsolta, vigyázzon, hogy állásából a rómaiak által ki ne vetessék, mert ettől függ leginkább a város megvétele. A rómaiak csak későn vévén észre a ravasz szándékot, fegyverre kiáltják a népet, s Rácországból és a szomszéd tartományokból, a mennyire szorult állapotjokban lehetett, a legnagyobb számú sereget összegyűjtötték, s a védelmi szerekben szűkölködő városból ki, az ellenség ellen indulnak. Három nap fontolgatta mind a két rész: támadjon-e, vagy megtámadtatását bevárja? azonban a rómaiak hadai sokkal gyengébbek voltak, hogysem ellentállásról gondolkozhattak volna, az avarok pedig, kik előbb a híd

---

<sup>1)</sup> Menand. Excerpt. leg.



örizetére rendeltettek, olly kevés tekintetbe vették a rómaiakat, hogy más hídhoz vonultak, hol Baján seregei is állottak. Midőn tehát a két ellenséges tábor a folyó által választva egymás ellenében állott, a szerémiek éhséggel kezdetek küzdeni, mert az avarok a Szávát elfoglalván, a városba semmiféle eleséget bevinni nem lehetett. Az éhségtől sanyargatott lakosok jajgatások között a város feladását sürgették. A város parancsnoka Salamon volt, a védelem ügyében egészen tudatlan, Theognis pedig, ki a város védelmére jött, sokkal kevesebb katonasággal birt, hogysem az ostrom felszabadítását megkísérthette volna. Sebes hírnököt küldött tehát a császárhoz, értesíteni őt, miszerint a lakosság minden eleségből kifogyván, kénytelen lesz a város feladását sürgetni, hacsak nagyobb sereg nem érkezik, vagy az ellenséggel béke nem köttetik. Maga a parancsnok jobbnak látta a várost feladni, mint a lakosságot fogságra juttatni; mire nézve levélben azt kérte, hogy a város lakossága minden bántás nélkül onnan kivonulhasson, s vagyonából ugyan magával valamit elvihessen, s ruháiból legalább egyet <sup>1)</sup>).

Bár a béke megkötetett, kevésbe mult hogy újlag háborúban ki ne törjék. Az avar chagán ugyanis, azon aranyból, melyet a római császárok fizetni szoktak, három évi elmaradt illetéket követelt. De nem csak ebből állott követelése, hanem bizonyos avar a chagán nejével paráznaságot követvén el, a rómaiak birtokába menekült, ennek tehát kiadatását sürgette. E szökevény neve Bokalábus volt, ki az általa elkövetett vétség miatt, a törökökhöz akart szaladni, s később elfogatván, sok zavarnak okozója volt. — Egyébaránt a háború egész 580-ig huzódott, mert Szerém kevéssel a Tibér halála előtt adatott fel, s ezután a béke az avarok és rómaiak közt két évig

---

<sup>1)</sup> Menand. id. h.

nem tartott, azonban Tibér életében, úgy látszik, nyugodtan maradtak. Az ekkori chagán, úgy mondják, hihetetlen bátorságú volt, s a rómaiak iránt nem nagyon kedvező indulattal. Tibér 582-ben meghalálózván, az avarok újabban mozogni kezdtek. Móricz lépvén helyébe, ehhez követeket küldtek őt a feltételekre emlékeztetni. A császár egész udvariassággal fogadta, miszerint, ha a háborút a perzsák ellen Ázsiában kellene folytatnia, itt legalább birtokait biztosíthassa; azonban a chagán fősvérsége s illedelmetlensége a császár legjobb szándékait megzavarta, s csak új háború s új békekötés által egyenlítettethetett ki. Miután ugyanis Szerém az avarok (humorum) hatalmába került, béke kötettetett, miszerint minden ellenségeskedések szűnjenek meg, s így a háború által okozott pusztítások s rablások nyomai lassanként elenyészsenek. A béke létesítése elég szűgyenével történt a rómaiaknak, mert ezek a drága ajándékokat, £000 font aranyat kénytelenek voltak leszámlálni, ezen felül évenként ruhák szolgáltatását is kötelezni. <sup>1)</sup>

E béke azonban nem sokáig tartott, az avar chagán hihetetlen merészséggel kelt fel ismét a rómaiak ellen. Mielőtt ugyanis a békének végét szakasztaná, hallotta hogy a rómaiak valamely csodás testalkatú állatokat tartanak; miért a császártól engedelmet kért, hogy azokat megnézhetné. Örvendett a császár hogy a chagánban ezen állatoknak lát-hatási vágya felgerjedt; az elefántokat neki megmutatta s különösen egyet, melly rendkívüli nagyságával tünt ki. A mint a chagán, szemeit a roppant állatra vetette, eleinte csodálkozott, aztán megundorodva visszaküldte a császárnak; kétes maradván: megijedt-e tőle? vagy pedig nevetségesnek találta. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> U. ő. u. o.

<sup>2)</sup> Menand. id. h.

Kevés idő múlva újabb ürügyet talált; követei által azt kívánta a császártól, hogy neki egy mestersegesen készült arany ágyat küldjön. A császár, magához illendőnek nem találván, hogy e kérelmét megtagadja, azt neki elküldötte; ő azonban összeránczolt homlokkal, büszkén az ajándékot becsmélvén és kinevetvén, azt kívánta, hogy a császár az eddigi 80 ezer font aranyon felül, még minden évben 20 ezer fontot fizessen. Mit a császár, nehezen véve, megtagadott, s az avar fővezér hadi kürtjeit megfuvatván, háborúhoz készült. Kevés idő múlva Ráczországba csapott, és azt három hónapig pusztította, a nélkül, hogy a rómaiak ellent állani bátorkodtak volna. Illy körülmények közt az egyezkedés vele ismét elkezdetett, s midőn a római követ neki némi szemrehányásokat tenne, fogságra vettette, s kétségkívül megölette volna, ha az avar nagyok vezérok haragját le nem csendesítik. Szabadon bocsátotta tehát, de a nélkül hogy vele valamit végezzen. Újabb követek jöttek a császártól, s az avar fővezér kívánsága szerint a békét megkötötték. <sup>1)</sup>

Augusztus után, midőn e béke létre jött, egy ideig békességben maradtak a rómaiak, de majd az avarok biztatásaira a tótok csaptak be Ráczországba, s azt elpusztították, számtalan lakosait leölték; míg nem a római hadvezér, midőn már zsákmánnyal megterhelten visszatértek, őket megtámadta, s részint lekasabolta, részint foglyokká tette. Míg a római birodalmat nyugalomban hagyták, Childebért francia királynak halálát hallván, Thüringenbe csaptak; hogy az avaroknak számos hadak állottak ellene, az illető írók tanúsítják, de hogy a győzelem mellyik részen állott, arról hallgatnak; úgy látszik,

---

<sup>1)</sup> Menand. u. o.



az az avarokké volt, mert addig Thüringent elhagyni nem akarták, míg Brunichild király roppant pénzszeveget nem adott nekik. <sup>1)</sup>

598-ban a dalmátok a Duna mellett örködtek, hogy az avarok becsapkodásait megakadályozzák; mert az avarok ekkor azon téreken tanyáztak, hol később a magyarok laktak. <sup>2)</sup> Minden évben megjelenvén pedig a dalmaták, olykor átkeltek a Dunán látni: kik birják a földet? Az avarok feleségeit s gyermekeiket találták, a hadba ment férjeik s fiaik nélkül; miért ezeket elrabolták, a zsákmányt Szalónába vívén magokkal. Az avarok visszatérvén a harczból, sajnosan látták ugyan a dolgot, de hogy ki cselekedte? kitalálni nem tudván az időre vártak, melly mindeneket felfedezzen. Miután tehát Szalónából, szokás szerint a Dunához ismét őrsapatok rendeltettek, mellyekből némelyek a Dunán átkeltek, s az avarokkal találkoztak, ezek őket részint leölték, részint foglyúl vitték, úgy hogy közülök egy sem menekülhetett meg. Kérdezvén pedig tőlök: honnan valók? s megtudván körülményesen tetteiket, ruháikba öltözködtek, s lóra ülve, mind zászlóikat mind egyéb hadi jeleiket utánózták, és Szalóna felé megindultak. Megtudván a napot, mellyen az őrsereg a Dunától visszavonulni szoktak, mi rendesen nagyszombaton szokott történni, ők is ugyanakkor ott megjelentek. A sokaság a városhoz közeledve elrejtette magát, ezer pedig közülök, kik dalmátszerű szerszámos lovakon s ruhákban voltak, tovább mentek. A városiak ismervén jeleiket s öltözeiteket, és tudván azt is hogy seregeik ugyan az nap szoktak visszatérni, kaput nyitottak előttök s

---

<sup>1)</sup> Diacon. Lib. IV. cap. 11.

<sup>2)</sup> Megjegyzí Pray hogy Constantin mindig a magyarokat érti a törökök alatt.

nagy örömmel fogadták őket. Ők pedig, a mint a városba bebocsáttattak, a kapukat azonnal elfoglalták, s jelt adván a többinek, mindnyáján előtoldakodtak, a lakosokat leöldösték, a várost, sőt egész Dalmátországot elfoglalták, és örökös lakásul választották magoknak, a tenger melléki mezővárosokat kivéve, melyek tovább is a rómaiak birtokában maradtak.<sup>1)</sup>

A 600-dik évben a rómaiak az avarokkal összeütköztek, melly harcban az avarok közül 8 ezer, amazok közül csak 9 esett el. A chagán hallván népének megverettetését, másnap újabb harcot kezdett. A római hadvezér, seregének alkalmas helyet választva, az avarok pedig hátulról egy tó által fedeztettek. Ekként elrendeltetvén a seregek, összeütköztek; bátran s vitézül harczoltak; az avarok, mind a mellett majd nem sokára megszaladtak s közülök mintegy 15 ezeren a tóba veszttek; az elestek száma összesen 27 ezerre tétetik. Miután maga a chagán a Tiszához életben eljutott, a megveretés által inkább felingerelve mint megalázva, seregét újra kiegészíti s 30 nap múlva a rómaiak ellen indul. A római hadak vezére nem látván tanácsosnak maga ellen bevárni az ellenséget, az avaroknak eleibe ment, s összeütközhvén, mi folytában a legtüzesebb csatává vált, nagy vérontás között az avarokat ismét megverte. Az avar vezérnek nehezen esvén, hogy a szerencse ennyire elhagyta, seregeit ismét kiegészítette, hogy mikor szükség ismét előállhasson.<sup>2)</sup> Ekként megveretvén s megszalasztatván az avarok, a római hadvezér 4 ezeret a Tiszán átszállíttat, hogy e sereg onnan szemlélje mi tervet fog az ellenség forralni. Ezek átkelvén a folyón, a gepidák falvaira bukkantak, melyeknek lakosai a mult napi harczról semmit

<sup>1)</sup> Constantin. de administ. imp. 30. fejr.

<sup>2)</sup> Theoph. Móricz 19-dik évére.

sem tudván, az ünnep vigalmai s borozásai miatt mély álomba merültek, őket korán reggel megtámadták, s csaknem mindnyáját leölték. E szerencsésen kiűtött merészlet után új háborúhoz készültek; az avar vezér ugyanis, huszad nap, a tótok és más idegen nemzetek segedelmeiben bízva, seregét újolag a Tiszához vezeti, hol a rómaiak szinte gyorsan megjelentek. <sup>1)</sup> A két sereg itt összecsapott, s az avarok nagy részt a vízbe fulasztattak. Az elesetek számát bizonyosan nem tudni, azonban a foglyokból könnyű sejteni; az avarok közül 3, a tótok közül 8, más segéd nemzetekből 6 ezer lett fogolylá. <sup>2)</sup>

Miután az avar vezér látta hogy sok ezer népének fogolylá léte által seregét nem egyhamar egészítheti ki, cselhez folyamodott. Mielőtt a hír Móriczhoz érkeznek, a lehető legnagyobb sebességgel követeket küldött, kik a rómaiakat fegyverrel és tűzzel fenyegecsék, ha elfogott népeit vissza nem adnák. Megrettent ezen üzeneten a császár, s azonnal minden foglyot visszaadni rendelt. A következő évben Móricz a Rácország parancsnokságát újolag öcscsére Péterre bízta. Ennek késedelmeskedő természetét az avar fővezér már ismervén, gondolta hogy lesz alkalma valami kedvezőt végre hajtani, főként, mert a mult évi veszteségek által felingereltetvén, igen vágyott bosszút állani. Miért egyenesen Konstantinápolyt szándékozott megtámadni. A császár hirtelen sereget küldött az avarok lakhelyére, s míg ezek Konstantinápoly ellen siettek, az alatt a római hadak az avarok földein roppant zsákmányolást s temérdek fegyvertelen népet fogságra vittek. Az avarok fővezére látván, hogy a dolog másképen ütött ki, mint gondolta, mindazokat, kik a római sereget a Dunán átkelni segítették, leöletni

---

<sup>1)</sup> Theoph. u. o.

<sup>2)</sup> Theoph. id. h.



kívánta, s tervében állhatatosan maradva Konstantinápoly ellen nyomult, hol azonban népe, vagy mert a mult veszteségekre emlékezett, vagy mert ajándékok által megvesztegettetett, a rómaiakhoz nagyrészt átment. Nagy zavarba jött az avarok ezen elpártolásán a vezér, s miszerint őket magához visszaédesgesse, sok időt és fáradságot töltött, azonban mindez hasztalan lévén, dicsőségtelenül haza tért. <sup>1)</sup>

Ez után, Heraclius idejéig nincsen nyoma, hogy az avarok a rómaiak ellen valamit megkísértettek volna. Azonban Móricz, az avar fővezér visszavonul-tával minden félelemtől megmenekülván, nehogy a hadsereget hasztalan tartsa; parancsot adott ki, miszerint az Tótországban teleljen. Péter, ki jól tudta, hogy a hadak ezért már mult alkalommal is felzendültek, a dolog kivitelét másra bízta; ez a parancsot gyorsan teljesíté ugyan, azonban a mint a tótok földéről említést tett, a sereg nyilván ellenszólott, fáradt lovaival, az ellenség gyakori becsapkodásaival mentegetőzött, s összecsatlakozásuk következtében az engedelmeskedést felmondták. Péter a zúgoló-dókat keményen megdorgálta ugyan, mind e mellett félelmében magát a seregtől távol tartotta. Majd az ősz már nagyon előre haladván, a hideg záporok miatt a hadak 8 követet küldöttek Péterhez, hogy a telet otthon tölthessék kieszközölni. <sup>2)</sup> Mig ezek kölcsönös versengések közt ekként folynak, öcscsét a császár, levelében intette, hogy a katonaság kívánatainak ne engedjen. Ez nagy zavart okozott a seregben, s Móricz helyett köz értelemmel Phocát választották, kit paizsokra emelvén új parancsnokul kikiáltottak. Ebből Móricz és fiainak megölet-tetése s Phocának egyedurra léte következett. Mert 602-ben, novemb. 23-dikán, bár elébb attól szabad-

---

<sup>1)</sup> Theoph. u. o.

<sup>2)</sup> Theoph. u. o.

kozott, megkoronáztatott s Móricz negyed nap megöletett. Ez volt sorsa az említett császárnak, kit fősvénysége vitt ennyi bajokba, s ki ha azon egy év kivétetik, mellyben az avarokon győzedelmeskedett, nem hogy katonája nem lett volna, de mert nyereségvágytól vezéreltetett, inkább kívánta hadait megfogyasztani, hogysem védelmére megtartani.

Második évében hogy Phoca az egyedúrságot magához ragadta, a rómaiak és perzsák között háború ütött ki. A hadsereg tehát Ázsiába indittatván, az avarok nem kevésbé pihentek, s a régi szerződések értelmében az adót sürgették. Kérelmökben Phoca könnyen megegyezett, mert egész erejét a perzsák ellen fordítván, különben magát békében nem maradhatnia látta. Ekként kelet felől az avarok fő vezére nem tarthatván semmitől, miután Phocát a perzsákkal háborúba keveredetttnek látta, tudván hogy alattvalói, kegyetlensége miatt gyűlölik, a szövetséges népeknek ajánlotta fel hadi szolgálatait. Ez időben Agilulf a longobárdok királya a cremóniakat haddal megtámadni szándékozott, azon ürügy alatt, hogy a rajta elkövetett jogtalanságokat megbosszulja, tulajdonképen azonban hogy uralmát kiebb terjeszsze, miért az avarokat segedelmnyújtásra szólította fel. Ezek, az Isztriában lakó tótoknak megparancsolták, hogy nevezeteseb mennyiségű hadaikkal segedelmül siessenek, s mit a longobárdok királya parancsolni fog, úgy tekinthet, mintha magok az avarok parancsolnák. Ezek tehát, julius elején a friauli határon keresztül Milánóhoz közeledtek. Nagy örömmel fogadta Agilulf a tótok segedelmét s néhány napi pihenőt engedvén, velek együtt Cremóna felé indult, s a várost ostrom alá vette. Kölcsönös vereségek után a város auguszt. 21-kén az ostromló hatalmába került, ki boszuló haragjában a lakosságot mind kiölette. A tótok e szolgálat után lakóhelyeikre visszatértek, s a lon-

gobárdok és avarok között új szövetség kötött. <sup>1)</sup>

610-ben Heraclius megölvén Phocát, maga jutott a kormányra. Ez alkalommal a friauliak és avarok között háború ütven ki, a béke, mely a longobárdok és avarok közt kötött, s mellynek erejénél fogva ezek Pannoniát birtokul kapták, csaknem felbomlott. Az avar fővezér ugyanis, mi okból? nem tudni, ellenséges sereggel Velenczébe rontván, azt tűz által csaknem egészen elpusztította. <sup>2)</sup> Gisulf, a friauliak vezére, a longobárdokkal állott ellene, azonban az ütközetben minden népével elveszett. Mire az avar fővezér azon várat, melybe magát Rumilda a Gisulfneje vette, kezdte ostromolni. A vár megmentetett volna, ha az özvegy nő nem olly buja; azonban belé szeretvén az avar fővezérbe, megizente neki, hogy a várat feladja, ha őt feleségül veszi; az avar fővezér átvette az asszonyt, de 12 avar kéjelmeinek engedte át, s e gyalázat után karóba vonatta, miszerint a bujaságnak s hitszegésnek példánya legyen a késő maradék előtt is. Két leányai, kik anyjoknál jobb erkölcsűek voltak, melylyök alá rohdadt húst kötöttek, mely büszhödö kellemetlen szagjok által megmentették magokat minden illetlenségtől. Szép és ügyes tettök jutalmául egyiket a bajor, másikat a német herczeg vette feleségül. Friaul felgyujtatott, nők és férfiak egyaránt leölettek, s a fégyvertelen nép fogságra vitetett. <sup>3)</sup>

Helyre állott-e ezután a longobárdok és avarok között a béke? nincsen semmi nyoma; a rómaiakkal nem volt bármi ellenségeskedésök, noha

---

<sup>1)</sup> Theoph. IV. k. 29. fejez.

<sup>2)</sup> Ez eseményt Diacon. 611. Hermann. Contr. 613, Sigibert 616-dik évre teszik; a többi frók mind 610-re,

<sup>3)</sup> Theoph. id. m.



Heraclius alatt lett volna alkalmok hadat indítani. Mert Heraclius jutván a kormányra, a rómaiak ügyei igen rossz lábon állottak. Az ő idejében, 17 békés év után, az avarok Rácországba berontottak; minek következtében, minthogy a perzsák Syriát, Palaes-tinát és Egyiptomot elfoglalták, azoknak fejedelme ellen nagy haddal indulni szándékozott, s megtudván az avar fővezér követeitől, miszerint a békére hajlandó, számos örségétől követte, és temérdek ajándékokkal ellátva személyesen indulthozzá; melly merész tette alig hogy veszélyét nem okozta, — ugyanis az avar megszegve esküjét, mellyet ez iránt, hogy a császárnak semmi bántása nem lesz, eleve adott, őt véletlen megrohanta, s ez csak hirtelen szaladással menthette meg magát. Egész készü-létét, örségét elfoglalta, s nagy diadallal tért vissza, Rácországnak több városait is kirabolván. A megme-nekült császár, mind e mellett nem gondolkozott boszúrol, hanem az avar vezérhez követeket küldött, hogy a vele elkövetett jogtalanságot neki szerényen emlékeztetébe hozzák, e mellett őt egyszersmind bé-kekötésre bírni ügyekezzenek. Minek következtében a vezér, a császár leereszkedésétől indittatva, felfo-gadta, hogy a békét megtartja, sőt az általa oko-zott károkat is megteríti.<sup>1)</sup>

Az avarok telelni minden évben a tótokhoz szokván menni; s illy alkalommal feleségeiket és leányaikat elrabolván, azt ezek többé túrni nem akarták. Azon avar ifjak társaságában tehát, kik tót leányoktól születtek, az igát lehányni ügyekeztek. Ezért összesereglettek, s az avarokat, vagy miként őket ekkor általában nevezték, hunokat (chunos) megtámadták, de mi sükerrel nem tudni. Annyi bizonyos, hogy a tótok később is az avarok hatalma

<sup>1)</sup> Nicephor. Breviar. Histor. p. 8. — Theophan, Heraclius uralkodása 8-dik évére,

alatt maradtak, s ha harczolni kellett, az avarok által, mint gyávák, mindenkor az első sorokba állítottattak; s ha győztek, a zsákmánytólök elszedték, ha pedig megverettek, kegyúrilag általök támogatattak. Később, nem türhetvén tovább nyugtalanításokat, a Visztula mellett azon vidéken telepedtek le, hol egykor a vandalok, vagy mikép később hívatlak, vinithok, vinulok, vinidek, vendek laktak, s ezek-től ök is átalában vendeknek neveztettek.<sup>1)</sup>

Megveretvén az avarok 625-ben a tótok által, kikkel csaknem 36 évi háborút folytattak, elébbeni hatalmukat visszaszerezni ügyekeztek, de sükertelen, mert épen ezen időtájban a bolgárok, rómaiak és horvátokkal is hadakozván, a tótok, fegyverrel kivívt szabadságukat, tovább is fentartották. E közben Heraclius, a már négy évig tartó perzsa háborúnak véget akarván vetni, 626-ban a törökökkel, azaz magyarokkal, kik kozár néven is említettnek, kötött szövetséget, kik Czibel, helyesebben Czoboly nevű másodvezérökkel a Káspi tenger melletti szoroson a médek földére áttörve, a perzsákat megtámadták, közölök sokakat elfogtak, s helységeiket tüzzel pusztították. Midön a császár, seregével hozzájuk közeledett, Czoboly, eleibe ment, nyakát a Tifliszből néző perzsák szemeláttára megcsókolta s iránta mély tiszteletet tanúsítandó, az egész magyar, vagy kozár sereg, nemzeti szokása szerint, előtte földre borúlt, vezérei pedig a sziklák tetejére mentek s ott hasonlót cselekedtek; aztán Czoboly, serdülő fiát, kinek szakála akkor kezdett ütközni, neki ajánlotta, 40

---

<sup>1)</sup> „Sclavi jam contra Avaros, cognomento *Chunos*, et regum eorum Cacanum coeperunt rebellare. Winidi Bifulci *Chunis* fuerant jam ab antiquitus, ut cum *Chuni* in exercitu contra gentem quamlibet agrediebantur, *Chuni* pro castris illorum stabant exercitu, Winidi vero pugnabant“ stb. Fredegar, cap. 48. — Paul. Diacon. Lib. IV. cap. 40. — Helmold, 48 fejez.

ezer vitéz férfit segedelmére rendelt, s maga visszatért.

A perzsa sach, Khozrev, a megtámadást visszatorolandó, az avarokat szólította fel, hogy míg Heraclius, birodalmán kívül táborozik, az alatt ezek fővárosát Konstantinápolyt támadják meg, s maga fővezérét 60 ezer válogatott haddal, szinte azon vidékekre küldi. Ez Chalcedont ostromolja s az avarok megérkezését várja, kik június 29-dikén, Péter-Pál napján, vasárnap, 30 ezeren elötoppanván, a város falaiig csatároztak, s minden eleség bevitelét megakadályozták, — aztán tíz nap vesztően maradtak, min a városbeliek felbátorodván, aratásuk behordatása végett, szolgálkat, katonai őrség mellett kiküldötték. Ezek az avarokra bukkantak, s közülök némellyek leölettek, mások elfogattak. Majd, még azon nap, ezer lovas közeledett, s jelenlétét, a perzsákkal tábori tüzek által tudatta, s az avar chagán Athanáz drinápolyi főembert a városba küldötte, megtudni, mi ajándékokkal lennének a lakosok hajlandók őt megengesztelni. A tanács, tárgyalás alá vévén a dolgot, Athanázt megdorgálta, mikép alázhatta meg magát az avar fővezérnek annyira, hogy ezen rendeletét teljesítse, s az őrsereg előtte felszámoltatván, az 12 ezernek találtatott; aztán Athanázt azon üzenettel küldötte vissza, hogy az avar fővezért szinte szidja meg, s adja tudtára, hogy a város közeléből takarodjék. E váratlan üzenetre, a felboszantott chagán, ha neki mindent át nem adnak — monda — a várost egészen eltörli, s valamennyi lakosait fogságra viszi, s július 29-dikén seregével a város falai előtt megjelent.

630 után az avarok dolgai mind alább és alább szállottak s a rómaiak ellen többé bármit kezdeni nem mertek; a vendek is lerázták jármukat, s a csehekkel és morvákkel egyesülten a Garam folyamig terjedő földeket elfoglalták, mely később Nagy-



Morvaországnak neveztetett. Hét évvel azután, hogy Heraclius a perzsákat meghódította, az avarok és bolgárok között heves vita támadt, az avarok bizonyos avarnak, a bolgárok pedig bolgárnak akarván adni a fő hatalmat. A szóbeli versengésből fegyverre került a dolog, s a bolgárok az avarok által megveretvén, többé velök meg nem mérkőzhetni látták, s 9 ezeren feleségestül gyermekestül Dagobert francia királyhoz folyamodtak, ki teleni a csehekhez küldötte őket. Azonban e barátság csupán színlett volt; Dagobert ugyanis megparancsolta, hogy egy éjjel feleségeikkel s gyermekeikkel együtt öljék meg őket, mit a csehek teljesítettek is, s alig maradt közölök 700.

A bolgárok hajdan, némellyek szerint az azovi tenger, mások szerint pedig a Volga mellett laktak, honnan volgár vagy bolgároknak neveztetek. Ugy látszik, hogy a Volga mellékéről a horvátok, szerbek és bolgárok a kozároktól nyomatva megindulván, a Káspi tengeren felül s a Karpátok mellett kerestek magoknak lakhelyet; szomszédai lévén a hunoknak. 640 táján a horvátok jelentek meg, kik az avarokat megtámadván, közölök többeket leöltek s a nagyobb részt meghódították, melly időtől aztán Dalmátországban a horvátok telepedtek meg, sokan maradván az avar nemzetből közöttök. A VII-dik században az avarok emléke nagy részt elenyészik, s 732-ben tűnnek ismét elő, midőn a korontánok ellen indultak. <sup>1)</sup> Nagy Károly idejében nevök ismét feléledt, s ez haddal támadta meg őket. <sup>2)</sup> Mit az avarok már előre sejtvén, a Duna mellett két erősséget készítettek, mellynek egyike Kunhegy (a mai Kahlenberg) nevet ka-

---

<sup>1)</sup> Hist. Eccl. Juvaviensis. Praynál, Annal. 265. 1.

<sup>2)</sup> Chronicon S. Arnulphi 791-re, Praynál u. o.

pott, <sup>1)</sup> hol egybesereglettek s Károly megérkeztét várták. Az ütközet, mellyet ez velök itt vívott, nagy győzelemmel végződött <sup>2)</sup> részére, s a Rábához visszavonulókat Győrig üldözte; aztán, látván hogy senki ellene nem áll, a vidéket 50 napig pusztította, s tömérdek zsákmánnyal, nő- és gyermek-foglyokkal tért vissza. <sup>3)</sup> És míg Károly ezeket végzé, fiától, Pipintől, is követek érkezének azon örvendestes hírrel, hogy az avarokkal a Dráva és Száva között ő is megütköztén, nevezetes győzelmet vett rajtok. <sup>4)</sup> Később a keresztyén vallásra tértek, s nevök 827 éven túl nem fordul elő.

---

<sup>1)</sup> „Dicti Avari habebant munitiones paratas, de australi parte ad *Chunberg*,” Regino 791-re. Praynál u. o.

<sup>2)</sup> *Chronicon Moissiacense* 791-re.

<sup>3)</sup> *Laurisham*. — *Bel, Notit. Novae Hung.* Tom. I. Sec. I. cap. II. §. VI.

<sup>4)</sup> *Du Chesne* Tom. I. cap. 255.

---

## NEGYESEDIK SZAKASZ: MAGYAROK.

---

### ELSŐ OSZTÁLY: VEZÉREK KORA.

Amagyarok „hunugar“ nevezett alatt, már Ázsiából kiindultok előtt ismeretesek voltak, főként arról hogy becses bőrökkeli kereskedést űztek. \*) Hogy ők a hunokkal testvér nemzet, sőt azoknak maradékai, abban minden írók egyhangúan megegyeznek, a görögök folytonosan „török“ néven emlékeztetnek róluk. Bíboros Koszta, legrégebbi lakjokat, első vezérek vagy vajdájok Lebed, azaz Elődtől, Lebediának vagy Előd-földének kereszteli, s a paczinákok, vagy pecsenegek, helyesen besenyők vagy besenyek szomszédságába helyezi; kik némellyek szerint, a bedzsnák, azaz sógor szótól kapták nevüket, s a Volga, vagy, miként a keleti népek mai napig hívják, Etel, és a Jajk, vagy Gejcz, ma Ural folyók között tanyáztak; mondja egyszersmind, hogy ott a Chidmas, igazabban Kilmás és Khingul vizek folynak, s hogy azelőtt ők nem törököknek, hanem, nem tudni miért, zabartojásfalóknak mondattak. A besenyők, besnyők, vagy besenyek, a király scythák

---

1) „Hunnugari autem hinc sunt noti, quod ab ipsis pellium murinarum venit commercium.“ Jornand. de reb. Get. Muratorinál Tom. I. cap. 5.



vagy máskép hunok nemzetségéből származó nagy és hatalmas nemzet volt, mely kankarnak, azaz erősnek is hívatott, minthogy egy scythia nemzetség sem volt képes ellene állani, s 13 nemre, avagy hadra oszolván, mindegyike külön fejedelmétől kapott nevet. A varag vagy barangokat, derulánok vagy derülényeket, jászokat és besenyőket némellyek szarmát, vagyis tót ivadéknak tartják, s úgy okoskodnak, hogy a barangok, ellensegeskedéseik, a derülények régiségök, a jászok nyelvök elferdítése, a palóczok rablásaik, a besenyők végre vagy pecsenegnek, égetéseik, vagy is a sütés miatt, — honnan a pecsenye szó is — neveztettek így; azonban újabb tanúságok szerint mindezek a hun és magyar faj sarjadékai voltak, s a Don, Volga és Jajk vagy Gejcz folyók között, a Kipcsák néven ismert tartományban laktak.

Azon különböző nyelvű és érdekű népfajok, melyeket a magyar, kebelébe felvett s magával egyesített, mindenre ébren figyelővé, saját terveit mélyen titkolóvá, a barátságban kétkedővé, adott hit-szóra keveset ügyelővé s telhetlen pénzsomjuzóvá alakították, annyira, hogy a kötött szerződést könnyen megszegte, az ajándékkal meg nem elégedett, s inkább lest hányt és fogadást bontott, mint az ajándékot elfogadta volna.<sup>1)</sup> Miben főként büszkélkedett, nemzete régisége és független szabadsága volt. Magyógtól, a Jáfet fiától származtatta nevét, eredetét, és szájról szájra röppent hagyományként hitte, hogy őt még senki meg nem hódította, sőt elei, kiket a scythiai lakástól scytháknak is neveztek, Cyrust, a perzsák hatalmas királyát 330 ezer embernyi seregével együtt tönkre tették, Dáriust 80 ezer ember vesztéséggel megszalasztották, és magát

---

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. 1. fejez.

a világhódító Nagy Sándort is megfutamtották.<sup>1)</sup> Beülő szemei, a mint a külföldiek festik, mogorva tekintetet adtak arczatának. Inkább alacsony mint magas, de zömök, harczra termett, erős vaskos teste a gyakran változtatott lakhely által neki volt minden munkának, minden fáradságnak edzve; hideget meleget, éhséget szükséges békével eltűrt. Hadi ügyességét mi illeti, nagy gondnal s szorgalmas gyakorlattal tanult lóhátról nyilazni, hogy a legjobb íjásznak tartatnék az egész világon. Űző ellenségét mindenkor nyilai záporával szokta fogadni, és ezt olly serényen irányzani, hogy kikerülni csaknem lehetetlen vala, s ezerek roskadtak össze egyszerre alatta.<sup>2)</sup> Megtámadásoknál gondosan kileste az időt, és nem annyira összevagdalkozással vagy szemközt hadakozással, mint inkább hadi fortélylyal, véletlen megrohanással s a szükséges szerek elfoglalásával ügyekezett tönkre tenni az ellensereget. Aztán szaladást szeretett gyakran színlelni, de hirtelen ismét visszafordult, új erővel kezdte meg a csatát, s midőn az ellenfél már tombolt győzelmi örömében, akkor borította el a véletlen halállal. Az unokákban is megismerhetitek a vitéz apákat, mond a krónika.<sup>3)</sup>

Hadmenetét mindenkor nagy barom- és lócsorda követte, nem csak hogy húst szolgáltatasson eleségül és tejet italul, de hogy a sokaság és seregterjedtség félelmet gerjeszsen. Táborát azokkal és sánczczal, mint a rómaiak, nem vette volt körül, hanem hogy véletlen meg ne rohantassék, bizonyos messzeségre örököt állított sűrűen egymáshoz, ménese pedig télen nyáron körülte szabadon legelve maradt az ütközet napjáig. Ekkor a szükséges lo-

---

<sup>1)</sup> Béla kir. jegy. 1d. h.

<sup>2)</sup> Béla kir. jegy. u. o.

<sup>3)</sup> Bölcs Leo,

vakat kifogta, összenyögözte, s a csatarend elhelyezéseig, mihez mindig éjjel kezdett, sátrai mellett őrzötte. A vívó sereget nem osztotta a rómaiakként három főcsapatra, hanem külön ezrekben olly sűrűen állította össze, hogy egyetlen és megszakadatlan vonalnak látszanék; miszerint azonban a hadsorok tömődtek, erősek, a hadsereg homloka sűrű és egyenlő legyen, nagy gonddal vigyázott. Az így elrendezett vívó seregen kívül tartalék hadai is voltak, mellyeket vagy a hanyagul rendezett ellenség elleni lesre szokott küldeni, vagy a gyengülő rész rögtöni segítségére visszatartani. Poggyászeit és táborszereit, a vívó sereg jobb vagy bal szárnyától egy mértföldnyire hagyta, s védelmére rendszeren csekély őrsereget adott; felesleg lovait azonban nagyobb bátorság kedvéért gyakran mindjárt a deréksereg háta mögé állította. Leginkább szeretett távulról nyilazni, aztán lest vetni, az ellenséget megkerülni, hadai kiterjesztett mindkét szárnyával bekeríteni, vagy színlett hátrálással, s rögtöni visszatarohanással, szerteágazó csapatokban zaklatni. Ha megszalasztotta, nem elégedett meg hogy csak egy darabig üzze, hanem minden egyéb gondot félre téve, nyakáról mindaddig nem tagította, mig azt egészen semmivé nem tette. Ha pedig az ellenség valamelly erős helyre vonúlt, szükségéit s fogyatkozásait gondosan kikémlelte, s azokhoz képest szakadatlan megtámadásokkal nyugtalanította, hogy vagy inség által kerítse kezére, vagy önkényes feltételekre kényszerítse, mellyeknek mindig a könnyebb-jét szokta elébb előszabni, s csak ha azok elfogadtattak, a nehezebbjét. <sup>1)</sup>

A hadviselés illy nemében, legveszélyesebb volt reá nézve, ha nagy számú barmainak legelőt

---

<sup>1)</sup> Bölcs Leo, Kollárnál 27—33. l.



nem kapott, ha kopár síkságon, vagy olly műveltebb vidéken kellett táborni, hol leshelyül szolgáló sűrű berkes erdőt, mocsárt, és völgyet nem talált, s ha tömött s szakadatlanul egymás után következő lovasság, vagy hátmegől rendezett lovasságtól fedezett, s szokásaival már ismeretes gyalog had által, közélről nehezebb fegyverrel, különösen éjjel, s úgy támadtatott meg, hogy a sereg egy része szemben rohanjon reá, a másik lesből essék neki. Azonban a ki ügyesen kívánt vele megütközni, ezt csak az ímént említett nemű gyalogsággal, vagy egyenlő erejű és számú lovassággal merészelhette. Őreire kellett fő gondjának lenni, hogy egymástól messze ne álljanak, aztán minden történhető mostoha esetre eleve elkészülnie, hogy ha a támadó sereg megszaszlatatnék, a veszély pillanatában erős menedékhelye s néhány napra elesége legyen. Igen jó volt, ha táborát hátmegől átgázolhatlan folyó, vagy mocsár, avagy tó fedezte, különben könnyű lovassággal kellett a hiányt pótolnia, s a sereg oldalait nagyobb számú és vitézebb fegyveresekkel köríteni. Előlovassait ne bocsátotta légyen vakmerőn ellene, általában ne tovább három vagy négy nyillövésnyinél a könnyű lovasságtól; ha pedig szerencsével mutatkozott az ütközet, a kergetésben sem botorul ne heveskedett, sem hanyagúl magát ne viselte, mert a magyar, azért hogy az első csatában talán meggyőzetett, a harczot, más nemzetként, abban nem hagyta, hanem míg vitéz ereje egészen kifogyván, teljesen el nem csüggedt, mindent elkövetett, mikép ellenségét bármi úton ismét megtámadja. <sup>1)</sup>

Semmit sem szenvedtek olly nehezen, mint ha közölők némellyek a rómaiakhoz átszöktek, mert a több nemzetségekből álló nemzet, állhatatlan s nyereségre vágyó természetét jól ismerte, s voltak kik sem a

<sup>1)</sup> Bölcs Leo, Kollárnál, Amoen. 33—36: 1.

köz érdekét, sem az egyetértést nem vették tekintetbe. Divattá vált ugyanis közöttök, hogy ha egy átszökött, s a rómaiak által szívesen fogadtatott, az eltevélyedettek csoportosan követték. Csataalkalmával tehát minden közelebbi összeköttetést kerültek s az örök nagy figyelemmel vigyáztak, s miután ezek folytonosan és egymáshoz közel távolságban helyeztettek el, nagy vigyázat, nagy előkészület kívántatik, hogy a bal eset elkerültessek; ugyanis ha a támadók a csatát elvesztik, olly helyre lesz szükségök hol bátorságban lehessenek, s az eleségben, különösen a lovak táplálékában meg ne szorúljanak. Ha a seregben gyalogok is vannak, ezek közül azok, kik velek harczolni már megszokták, az első rendbe állíttassanak, s hátok mögé lovasság. Ha pedig lovas had küldetik ellenök, ezek hasonló bátorságúak s számúak legyenek; az oldalak őrizetére serény hadfiak választassanak, főként könnyű lovasok, kik azonban merészen utánok legalább három vagy négy nyíllövésnél közelebb ne nyomúljanak. A fővezér gondja oda legyen irányozva, miszerint a csata sík téreken történjék, hol sem sűrű erdők, sem tavak, sem völgyek nincsenek; mert a magyarok ügyes kémeket szoktak tartani. <sup>1)</sup> Az őrség is jó rendbe helyheztessék; s ha a csata szerencsés kimenetelt veszen, miként már mondatott, sem gondolatlanul utánok nyomúlni, sem őket elhanyagolni nem kell. Hadi rendtartásaik a magyaroknak a bolgárokéétól kevésben különböznek, egyébiránt egészen egyeznek. <sup>2)</sup> Hagyomány szerint a magyar inkább kardra mint ekére teremvén, a földművelést épen nem kedvelte. Ennek természetes következménye lön, hogy a bár hosszában s szélében kiter-

---

<sup>1)</sup> Bölcs Leo, id. h. 37—40. l.

<sup>2)</sup> Bölcs Leo u. o.

jedt tartomány táplálni nem bírta, s a felette megsaporodott népnek új hazáról kellett gondoskodni. *Hét* nagy *nem*-ből, vagy *had*-ból és *száznyolcz* apróbb nemzetségből állott a nemzet<sup>1)</sup>, mindegyik *nem*-nek vagy *had*-nak külön *feje* vagy *had-nagya* lévén, kik több századok lefolyta után is *hét* magyarnak nevezettek a nép élő nyelvén.<sup>2)</sup> E hét fő tehát, kik csak méltóságra s hatalomra voltak tisztesebbek, nemességre pedig a többivel egyenlők, névszerint: *Álmos*, *Előd*, *Kond*, *Ond*, *Tas*, *Huba*, *Tökhötöm*,<sup>3)</sup> a nemzet nagy ügye felett tanácskozni egybeülvén, elhatározzák, hogy eddigi szülő- s lakföldüket elhagyják, s fegyverrel szerezzenek kényelmes lakást nyújtó új hazát magoknak. De e kérdés állott elő:

---

<sup>1)</sup> Neveik: 1. Aba, 2. Aga, 3. Ákos, 4. Apucs, 5. Bád, 6. Bana, 7. Barót, 8. Bartyán, 9. Bastek, 10. Bál, 11. Berend, 12. Bikacz, 13. Bigmány, 14. Botond, 15. Bór, 16. Borcsod, 17. Bács, 18. Bucsoha, 19. Bodli, 20. Bökény, 21. Bust, 22. Csák, 23. Csaba, 24. Csanád, 25. Csornag, 26. Csór, 27. Csapor, 28. Dém, 29. Di-vék, 30. Dobra, 31. Érd, 32. Erdőd, 33. Gécz, 34. Gordon, 35. Győr, 36. Gyula, 37. Hodos, 38. Kádár, 39. Kadicsa, 40. Kalán, 41. Kalata, 42. Kán, 43. Kaplyon, 44. Karon, 44. Káta, 46. Katapán, 47. Keled, 48. Kevi, 49. Kinyízs, 50. Koros, 51. Kortold, 52. Kürt, 53. Lacza, 54. Lőrincz, 55. Levente, 56. Loja, 57. Maglód, 58. Mike, 59. Miskócz, 60. Nádasd, 61. Nána-Besztér, 62. Negol, 63. Nyír, 64. Ogmánd, 65. Ompod, 66. Ondornok, 67. Opor vagy Opos, 68. Otmár, 69. Pápa, 70. Pécs, 71. Pósa, 72. Pudány, 73. Puk vagy Pok, 74. Rád, 75. Rátha, 76. Rosd, 77. Sajkás, 78. Séva, 76. Salamon, 80. Simánd, 81. Szárcaán-Vecse, 82. Szécs, 83. Szemény, 84. Szemere, 85. Szenté-Magócs, 86. Szolát, 87. Szalok, 88. Szónok, 89. Szovárd, 90. Tordos, 91. Tátony, 92. Tekony, 93. Tét, 94. Teád, 95. Tétény, 96. Tolónag, 97. Torda, 98. Tökhöle, 99. Túrul, 100. Ugod, 101. Úz, 102. Vancsa, 103. Vilosu, 104. Zács, 105. Zágor, 106. Zombor, 107. Zsadány, 108. Zsiday. L. *Podhradcskyt*, Kézai kiadásában 93—106. l.

<sup>2)</sup> Béla jegyz. V. fejez.

<sup>3)</sup> Tökhötöm neve s emléke, úgy látszik, a Miskolcz város, egyik részét tevő *Tetemvár*-ban maradt fel,



hová, merre forduljanak? Sokat hallottak regélni Pannóniáról, az Etele király országáról, kit saját vepöknek, szinte Magyóg ivadékának, tartottak. Abban központosult tehát mindnyájuk értelme, hogy azon országot, mint különben is örökjüket, válaszsák törekvéseik céljául. Azonban a nagy vállalat nehéz kiviteléhez csak előre jól átgondolt terv szerint lehetett fogniok. Ismerték a nemzet hét külön nemből alkottatását, melyet szorosb vérség s egyetértés nem tart össze, sőt a magány érdek, nyereségvágy és állhatatlanság mindannyi mellék-útakra vezet: érezték tehát egy fővezér, egy parancsnok elkerülhetlen szükségét, ki a nemek érdekeit egyesítse, s a népet alán szerteágazó nézeteket magasabb nemzeti szempontból tekintve, döntő szavával elhatározza. Egy már koros, de élénk és vidor férfi állott közöttük, eredetére mindegyiknél nemesb, születésére nézve regényes. Negyvenkét ősök hosszú képosóján az ármaztatta le az emberi nemzet özönvíz utáni törzsokatyától, Nóétól, vérségét, s ezek közé számította a nagy hírű hunok királyát Etelét, istennek ostorát. *Nóé, Jáfet, Tana, Nemrut, Hunyor, Bor, Dama, Keled, Keve, Keéz, Beléz, Kádár, Otmár, Farkas, Bondofórd, Bókény, Csanád, Bodli, Beszter, Mike, Miske, Ompod, Kölcsé, Levente, Lél, Zámor, Zombor, Balog, Bulcsú, Zolta, Berend, Kadocsa, Opus, Etei, Szemény, Torda, Bendagús, Etele, Csaba, Ed, Elód és Ugek* voltak apáinak tisztos nevei. Neme egy nehéz, de annál nagyobb tekintetben tartott kiváltsággal bírt, melyre az ősi szokás szakadatlan gyakorlata nyomta a törvény szentesített bélyegét, tudniillik, hogy ha a nemzet háborúba indult, azon nem feje tartozott mind a harcza legelül menni, mind a harczból legutol térni meg. Arczára barna, de keNemes képű, nagy fekete szemű, magas karcsu termetű, izmos karú és hosszú ujjú volt; lelki tulajdonaira nézve pedig, kegyes, jó szívű, adakozó, bölcs, bátor, vitéz, har-

czosait örömetst jutalmazó. Már születésekor leírhatlan öröm lepte meg az egész magyar nemzetet, mert benne a magyar fajalkotó atyjának, Magyóg királynak látta ismét felvirúlni férfi ivadékát. Midőn pedig a teljes kort elérte, annyira meghaladt mind testi mind lelki erőben mindenkit, hogy az ő tanácsa és együtt-munkálása nélkül semmi névezeteseb nem történt a széles scytha hazában. Nem csak atyai ágon vette pedig nemes vérből eredetét, de anyja is, Emes, egy vezérfinak Ünödö Belliánnak volt leánya, ki mivel megáldott állapotában azon álmod látta, hogy őt egy istenség szállotta meg keselyű alakban, s fejét kebelébe hajtván méhéből fénylő patak eredt, melly idegen földre folyván, ott megnevekedett, és ez a tőle származandó dicső királyok jelenségeül vétetett: férje Ugek ez „*Alom*-tól; az újan született fiút *Almos*-nak, vagy az akkori mélyhangú kimondás szerint *Almas*-nak nevezte.<sup>1)</sup> Ezen férfiú az, kire az együtt tanakodó népfők egyesülve vétettek figyelmöket, mint ki náloknál, bár eredetre magok is nemesek, s a hadi dolgokban jelesek valának, mind származási tekintetben nemesb, mind a harokban sokkal hatalmasb volt. És ezen egyesült figyelem folytában, őt, és az ő nemzetségéből származottakat, szabad akaratból s köz megegyezéssel vezérül s parancsolóul választván magoknak, fiaik fiaira is, utolsó nemzedékiiglen, ezen üdvözléssel lepték meg: „Mától fogva téged ismerünk vezérünkül, s hová szerencséd vezérlel, oda követünk. Nem akarák azonban a választó népfők, sem részökről, hogy csak pusztá, könnyen elhangzó ígérét gyanánt álljon e nyilvánítás, sem más részről, hogy korlátlan önkényes urokká lehessen a szabad akaratból választott fővezér, hanem miszerint férfiasan

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. III. fejez.

pecsételjék a komoly fogadást, egyszersmind pedig alkotmányos viszonyba állítsák a fővezért, az általa képviselt, eddigelő soha fejedelmet nem ismert szabad nemzettel: pogány de nagyszerű szokásukból felhasíták ereiket, véröket egy közös edénybe csorgatták, és miután az eddig külön fajtájú hét hadat ezen jelképben vérszerint is egyesítették, következő alkotmányos szerződésre esküdtek meg mind heten egymásnak:

1. Míg ők és maradékaik életben lesznek, mindenkor az Álmos nemzetségéből legyen vezérok.

2. Ha mi javakat együtt szerezhetnek munkájokkal, azokban közölők részetlen senki se legyen.

3. Ők, kik Álmost szabad akaratjukból választák urokká, a vezéri tanácsból és kormány tisztéből, sem magok, sem fiaik, ki ne rekeszteszenek.

4. Ha valaki maradékaik közül hűtlen lenne a vezér személyéhez, vagy e közt és rokonai között izetlenséget szerezne, azon gonosznak úgy ontassék vére, miként omlott az övék, az Álmos vezérnek fogadott jelen eskünél. Végre.

5. Ha valaki ezen esküvel pecsételt szerződést, akár az Álmos vezér, akár az ő utódaik közül megakarná szegni, örökösen kiátkozott legyen a nemzetből.<sup>1)</sup>

Szilárd elhatározottság, lelkiismeretes tiszta szándék és erős akarat hevítette ez eskünél, e fogadásnál a népfők kebelét, mert azt, bár pogányok voltak, nem csak magok szentül megtartották holtokiglan, de a nemek egyes tagjaival is megtartatták, s a fővezér ellen bűnhődteket kemény bünteté-

---

<sup>1)</sup> Azon magyarázatot, melyet Katona Hist. Crit. Duc. 43—44 1. ezen szerződési pontoknak ad, nem lehet mosolygás nélkül olvasni; szerinte még Mária-Terézia is ezek következtében ült a magyar kir. székben.



sek végrehajtásával sujtották, hogy kinek kebelében szeretet nem termené meg az engedelmisséget, félelem riasztja el a nemzet hitszava elleni merénnytől. <sup>1)</sup> Így történt, hogy később, századok múlva is, midőn már felkent királyok tekintélyes karja igazgatta az itt még csak vezérekre bízott kormánygyeplőt, bűnnek tartotta minden egyes magyar, nemhogy nyilvános szembe szökéssel búsítani tisztelt fejedelmét, de csak suttogó rágalom kódéval homályosítani is; ha pedig valaki, bár a főrend közül, elég merész volt legkevesebbé is megbántani, vagy igaztalanul gyalázni a királyt, az udvartól küldött akármelly csekély állapotú szolga kihúzhatta őt testőrei csapata köréből, tömlöczre vethette, és elkövethette rajta a könyörületlen kor találta kínzások borzasztón változó neveit. <sup>2)</sup>

## ÁLMOS.

Nyolczszáz nyolczvanegyedik esztendejét számította Krisztus születése után a keresztyén világ, midőn a nemzeti történetlapok tanúsága szerint a *két törzsökfő*, vagy miként az őskor nevezte, *fejedelmi személy* (principales personae), sok nemes és számtalan szövetséges nép kíséretében, <sup>3)</sup> az újan választott fővezér által kormányozva s vezetve, Scythiából, vagy is a Volga-Don- közből, napnyugat felé megindult. Álmot felesége, fia Árpád, az országalkotó, és nagybátyjának Hüléknek két fia:

<sup>1)</sup> Bölcs Leo, 7. §

<sup>2)</sup> Freisingeni Ottó, Praynál Dissert. I. 8. Katonánál Hist. Crit. Duc.

<sup>3)</sup> „Cum multitudine populorum non numerata foederatorum.“ Réla jegyz. 7. fejez.

Szoárd és Kadocsa követte. Itt a kozár fejedelem, követei által megkereste a magyarokat, hogy fővezéröket hozzá küldenék. Hozza menvén tehát Előd, kérdezte: mi végett hivatta? Kinek ez: azért, — monda, — hogy miután őt nemesnek, ildomosnak s a magyarok között főembernek lenni tudja, a nemzet fejedelmévé tegye. Előd azonban, „irántami kitűnő szívességedet, monda, köszönöm, de én magamat a fejedelemségre elegendőnek nem érzem, hanem enrajtam kívül van egy más vezér, Álmos, ennek egy fia is Árpád, őt szólítsd fel akaratod teljesítésére.“ Álmost aztán kozár szokás szerint paizsra emelvén fejedelmökké elválasztották. A Volgán vagy Etelen tömlők segedelmével átúszván, a Volga és Don között, miként fenebb láttuk, a Kaukástól elterülő, süket, tikkasztó, pusztaságon folytatták több napok hosszú során útjokat, sehol várost, sehol lakost nem találva, mindenütt a reményt nem vesztő türelem és nélkülözés nehéz kísérletei által edzelve, még inkább azon rendületlen szelleműekké, millyekké a majdan bekövetkezett nehéz idők pillanataira szükség volt elkészíttetniök. Emberi kéztől készített ételekhez az egész hosszú út alatt nem juthattak, s a gyomor parancsoló kívánatait ifjaik csilapíták le, kik csaknem mindennap vadászat s halászatra járván, ellátták a szükséges táplálékkal, hússal és hallal a nagy nemzettömeget. Így fejlett ki a magyarban a harciassal rakon azon ügyes vadászszellem, melly őt később is jelessé tette más nemzetek előtt.

Áthaladván a nagy pusztaságon, a fekete tenger keleti partján lakó besnyők vagy besenyek, kik paczinaczitáknak is neveztettek, és fehér kunok tartományaihoz értek; az utóbbiakat, kiket az oroszok közönségesen palóczoknak híttak, a Don mellett megverték, magát a magyarok saját nyelvén kisebb Donnak hitt folyót pogány szokás szerint tömlőkre

ülve átúszták, és Sasdalba vagy akkori Oroszországba a Dniper, hajdan Boristhenes, nyelvünkön Neszter vizéig nyomúlva, Kiewet, és Ruthén, más-ként Veres-Oroszországot, melly a Volhin, Podolin és Ukrain tartományokat foglalta magába, tüzték meghódításuk tárgyául. E közben, azért hogy a görög vámosok tőlök jogtalan vámokat csikartak, a rómaiakat haddal támadták meg. Miért a görög császár a magyarokat szólította fel, hogy Simon bolgár fejedelem ellen segédelmet nyújtsanak. Ezek átkelvén a Dunán, egész Bolgárországot bebarangolták s roppant zsákmányolást tettek, aztán, míg a görögök a bolgárokat előlről, az alatt a magyarok hátulról támadták meg, s meggyőzván őket, közülök sokakat foglyekká tettek, kiket aztán Leo császár nagy mennyiségű pénzért váltott meg. <sup>1)</sup>

Miként Izráel népét Arábia pusztáin a ködösölöp, úgy kelte elő Almos magyarjait a fédelmes hír hogy az egykori hatalmas hun király Etele egyik ivadéka vezeti Kiew ellen bátor vitéz hadát. Még emlékezetben élt a ruthén fejedelemnél miszerint őseik évenkénti adót fizettek Etelenek. Rémület fogta el tehát keblöket e híren; a kiewi herczeg azonban, inkább vitézsül halni, mint gyáván hódolni akarván, tanácsba hitta népe elsőbijeit, s velek együtt elhatározta, miként a közelgő magyar erőnek fegyveres kézzel álljon ellene, és inkább életét áldozza fel egész népestül, mintsem önkénytesen fosztassék meg birtokától, szabadságától. Nevelte elszántságát a bizalom, mellyet a Fekete tengor partjain lakó fekete kunok barátságában helyezett, kik már 866-ban, midőn Oskold és Dír, Kiewi orosz herczegek hadat vezettek Konstantinápoly ellen, ezeknek szövetségesei valának. <sup>2)</sup> Kö-

<sup>1)</sup> Leo: Gramm. ad ann. III. Lena. Sap.

<sup>2)</sup> Petropol. Coll. VI, 366. I. Konstantinápolyi Híst. Crit. Duc. 68.



veteket küldött tehát rögtön a kunok hét vezéréhez, hogy a magyarok ellen segítségére jöjjenek. És a kun vezérek, névszerint: Ed, Edömény, Ete, Bön-gér, Acsád, Bojta és Rettel,<sup>1)</sup> engedtek a barátság felhívó szavának, késedelem nélkül nagy számú lovas hadakat gyűjtöttek, személyesen előrobogtak, s fegyveröket a kiewi herczegével egyesítették. Álmos azonban átkelven a Dniperen, melyet a keletiek hajdan, miként ma, Uzu-nak neveztek,<sup>2)</sup> az egybe-szövetkezett ellenerőtől meg nem rettenve, miszerint bátor szellemével harczosait neki-tüzelve, az orosz-kun sereg közeledtével felöltötte fegyverét, paripájára ült; fel s alá nyargalt, és miután csata-rendbe állított vitézein vezéri komoly tekintetét végig hordta, a sereg színe előtt hirtelen megállván; ekként szólt: „Scythiai bajtársaim, derék férfiak! Emlékeztek, kiindulástokkor mit fogadtatok, hogy fegyverrel és harczolva fogtok földet szerezni, a hol lakjatok. Meg ne zavarjon tehát beneteket jelen pillanatban az oroszok és kunok e sokasága, kik ebeinkként urok szavára azonnal visszariadnak, mert az erény nem a népsokaságban, de a lélekerőben áll. Tudjátok a bölcs mondatát: egy oroszán sok szarvast megszalaszt. És a többit elhallgatván, csak egyet kérdek: ki bírt még valaha ellentállani a scythia erőnek? nemde megszalasztotta ez Dáriust, a perzsák királyát, hogy nagy

---

<sup>1)</sup> A nagy historicus Katona nem átalja Béla király jegyzője írásmódorára e jegyzetet tenni: „In Anonymo sane multae huiusmodi voces occurrunt, vel errore libroriorum corruptae, vel aliter olim quam nunc usurpatae, sic Soviou, Geuru, Zogea.“ — Elég legyen erre annyit mondanunk, hogy mind az akkori írás, mind a kimondás különbözött a mostanitól; és „Soviou“-t, régiesen Sovó-, Savó-, vagy miként ma, Sajó-nak, „Geuru“-t régiesen Győrti, ma Győr-nek, „Zogea“-t, régiesen Zogyea-, Zagyea-, ma Zagyvá-nak olvasván helyesen, a Soviout, Geurut, Zogea-t íráshibának mondani nem lehet.

<sup>2)</sup> Magy. tud. társ. évkönyvei III. k. 130—137. l.

félelem s gyalázat közt volt kénytelen 80 ezer ember vesztéssel, országába visszavonulni; nemde felemésztették Cyrust, a perzsák egy másik királyát 330 ezer embernyi seregével; és nemdemegkergették magát a sok országot hódító Nagy-Sándort is, Fülep király s Olimpia fiát? Bátran előre tehát, vitézül a harcra, és ez ebeinkhez hasonló sok ellenségtől annyit tartsunk, mint a legyektől." Férfiasság bator tűz szökellett a fővezér hatályos szavaira a hadak keblébe, megrivallottak mindenfelől a hadi kürtök, a seregek összecsaptak, s tetemesen kezdettek hullani az oroszok s kunok a magyar fegyverek alatt. Hamar elhatározódott az ütközet. Látván ugyanis a veretett sereg vezérei, hogy hadaik ritkúlnak, szaladásnak indultak s Kiew városába vonták magokat. Álmos azonban és győzelmes vitézei utánok nyomultak, mind a városig kergették szabdalták őket, a honi évlapok eredeti kifejezéseiként, mint a nyers tököket, úgy aprították a kunok leborotvált fejeit.

Elnémultak a városba menekült orosz s kun vezérek a magyarok reményt haladó bátorságán, győzedelmén, — ezek pedig nyert borostyánuk örömetől lelkesítve, hatalmuk alá kezdték hajtani a körülfekvő tartományokat. Egy hét alatt messze villogtatták fegyveröket, s második héten magának Kiew városának vivásához fogtak. Már lábtók rakattak a falakhoz, midőn a benszorúlt vezérek a nem lankadó merészségen elrémülve, ellentállhatási erejükben pedig nem bízva, békét ajánlának Álmosnak és népe fejének. Kérlelve jelent meg Álmosnál a követ, ne üzze ki küldöit lakhelyökből, hanem fogadja el a békét, mellyel kínáltatik. Az esküvel és vérrel pecsételt szerződés III-dik pontja parancsolá, hogy a nemzettestet illető köz tárgyak iránti tanácsban a nemek fejei is részt vegyenek, — itt tehát, hol a békekötés fontos kérdése forgott fen, ez utóbbiakat nélkülözni nem lehet. Ezért tanácsba

gyűjté a fővezér a törzsfőket, az első országtanácsba, melyre évlapjaink emlékeznek. És a tanácsnak tetszett az ajánlott béke, de csak következő terhes feltételek alatt:

a) Az oroszok vezérei s főbb emberei is, a magyar nemzet biztosítékaul saját fiaikat küldjék zálogul.

b) Évenként 10 ezer gira adót fizessenek. <sup>1)</sup>

c) Eleséget, ruhát s egyéb szükségességeket szolgáltatassanak.

Felzajongtak az oroszok e kitűzött békepontonkon, azonban a kényszerítő szükség nem hagyá őket sokat ingadozni, hanem, bárkelletlen, reáálltak a kívánatokra. De hogy lerázzák nyakukról a különben tán megöröklendő adózás súlyát, politikai oshoz folyamodtak; úgy látszik korán megtapintották a magyar gyöngéjét, ki ősi vitézségére, élédel hírére nevére akkor is büszke volt, és ahúrok hangzatán, melyek azoknak tudták visszaszengeni szívható emlékét, akkor is könnyen édes ábrándba engedte magát ringatni. Nyájas szavakkal kérték Álmost: hagyja el az orosz földeket, és hol a nap nyugalomra száll, túl Halicsországon, túl a Havas erdőn, keresse fel a szép Pannóniát, a nagyhirű Etele király egykori birtokát. És a legszebb színben festették a törzsfők előtt az ígért földet kővér hantjaival, szőke Dunájával, kék Tiszájával, s izletes halakban gazdag többi folyói egész seregével, hol, mint mondák, tót, bolgár és oláh gyarmatok honolnak, s rómaiak legeltetik baromcsordáikat, kik az Etele elhunytaival tulajdoníták el magoknak, s „római legelő” bélyeget nyomtak szimerül homlokára. Nem hibázott az előre kiszámított hatás. A kiewi és sudali orosz hercegeknek a kívánt pénzeszeggel együtt előhozattak s zálogul adattak, kiket ezen felül még

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. IX—X. fejez.



tömerdek ajándék, számtalan nyuszt- és nyestbőr, orosz módon czifrán felnyergezett, zablázott 1000 ló, 100 kun gyermek, és 40 terehhordó teva követett. Meglágnyúlt a harcias de kedélyes törzsfők szíve e tájrajzokon, e kedveskedéseken, s békét kötve az oroszokkal, továbbköltözéseket megígérték. És e szelíd, e nyájas bánásmód nemvált sikert termett az ellenfél kebelében is. A 7 kun vezérek ugyanis, névszerint: Ed, Edömény, Ete, Böngér, Acsád, Bojta,\*) és Rettel, látván az Álmos kegyességét, mellyel az oroszok iránt viseltetett, térdre hullva, önkényt meghódoltak: „mától fogva — mondának — mi is téged választunk urunkká s parancsolónkká, utolsó ivadékodiglan, s hová szerencséd vezetend, oda követünk.“ Pogány szokás szerinti kölcsönös eskü követte e fogadást mindkét részről, s a 7 kun vezér feleségestül, gyermekestül nagy sokaság kíséretében Pannóniába jönni elhatározták, — kiknek maradékai mai napig Magyarországon különböző helyein lakoznak.<sup>1)</sup>

Illyképen Álmos vezér s a többi főszemélyek, kik hét magyar-nak neveztettek, nem különben a kun vezérek, vérségeikkel, szolgálóikkal s szolgálóikkal, elhagyván Kiewet, a kiewi oroszok vezetése mellett Lodomér városig jöttek; hol a lodoméri herczeg, főembereivel együtt, drága ajándékokat hozva, Álmosnak egész az ország határszéleig eleibe jöven, Lodomér városát előtte önkényt felnyitotta, s Álmos ott, népével együtt, három hétig mulatott, s a harmadik hétben az említett herczeg két fiát fő emberei faival zálogúl, e mellett 2000 gíra ezüstöt s 100 gíra koholt aranyat, számtalan bőrökkel s mentékkal, 300 felnyergelt s zablázott ló-

1) A tályai hegyek közt, egy, melly Mád felé fekszik, s melyben hihetődleg Bojta táborozott, ma is Bojta nevet visel.

2) Béla kir. jegyz. X. fejez.

val, 25 tevével és 1000 tehervonó ökörrrel, s más egyéb ajándékokkal adott, mind Almosnak, mind a főembereknek. Ekként a negyedik hétben Ámos, népével együtt Halicsországba érkezett, hol pihenő helyet választott magának; mit a halicsi herczeg meghallván, Ámosnak, övével mezítláb eleibe jött s neki különböző ajándékokkal kedveskedett, s felnyitván Halics városnak kapuit, őt, mint urát, szállással ellátta, s egyetlen fiát a többi fő emberek fiaival együtt zálogúl adta: e mellett 10 arab<sup>1)</sup>, 306 felnyergelt, zablázott lovat, 3000 gíra ezüstöt, fényes köntösöket ajándékozott mind a fővezérnek, mind a nagyoknak is. A pihenő idő egész hónapig terjedt, mit a halicsi herczeg s azon főemberek, kiknek fiai zálogúl adattak, megsokalván, kérréssel járultak Álmoshoz, hogy a havasokon túl Pannonia felé ügyekezzenek, azon áldott földre, melly ki nem apadó folyóktól, a Duna, Tisza, Vág, Maros, Körös és Temestől öntöztetik, s melly hajdan az Etele király földje volt: de halála után a rómaiak elfoglalták, s egész a Dunáig megrakták barompásztoraikkal. Így foglalta el egy részét a bolgár fejedelem a nagy Keán, Szalánnak nagyatyja, egész az oroszok és lengyelek határaig, s megtelepítette tótokkal és bolgárokkal. Azon földet pedig, melly a Tisza és az Ingvány erdő (silvam igfon) között fekszik, Erdély s a Szamos- és Marosközzel, Marót herczeg tulajdonította el, kinek unokáját később a magyarok mén Marótnak nevezték, minthogy több szeretője volt. Itt laknak a kozárok is. A Marostól Orsova váráig (ad castrum Urschia) terjedő földet a kunok segedelmével Gád herczeg tulajdonította el, Bodon várából jöven ki; kitől hosszú idő múlva

---

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyzője „decem farisios equos“-t ír, azonban Kirsch Cornucopiája szerint „farius equus“ arab lovat jelentvén a farisiust íráshibának kell venni.

Ohtum származott, s szent István király idejében, a király unokája Doboka, Csanádnak fia által megöletett, melly szolgálataért aztán a király annak özvegyét, s várát minden tartozandóságaival neki ajándékozta. Mert így szokta a jó úr, hűveit megjutalmazni. A vár most Csanádnak hivatik. <sup>1)</sup>

Megnyugodván e szerint Álmos és nagyjai az oroszok tanácsában, kétezer íjász s háromezer paraszt vezetése mellett, kik az utakat is kiegyengették, temérdek vágó s vonó marhák kíséretében Pannónia felé megindultak, s átjövén a Havasokon, Ung mellett megszállottak, a helyet, mellyet legelőször nagy munkával elfoglaltak, Munkácsnak nevezvén. Itt a nyugalomra 40 napot szenteltek, s a vidéket szerfelett megkedvelték, a tót lakosok pedig nagyon megfélemlettek, s Álmos vezérnek önként meghódoltak; és bár Szalánnak voltak jobbágjai, Álmosnak nagy tisztelettel s félelemmel szolgáltak, neki s főembereinek hízelegtek, saját uraikat s a föld termékenységét magasztalták, s elbeszélték mikép Etele meghalván, a nagy Keán, Szalánnak az öse, Bulgáriából kijövén, a görög császár tanácsa után és segedelme mellett, az országot elfoglalta; s magok a tótok is általa megfogadtatván, a rusznyák határszélekre telepítették. Így jutott vezérök, Szalán, a tartomány birtokába, ki most szomszédai előtt nagy hatalommal kérkedik. <sup>2)</sup>

Hallván Álmos és a népfők ezen előadásokat, rendkívül megörvendeztek, s Ungvár ellen lovagoltak, hogy azt elfoglalják, s midőn falai körül táborot ütöttek, a vár grófja Laborczú <sup>3)</sup>, ki saját nyelvén Duká-nak hivatott, szaladásnak eredvén, a

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XI. fejez.

<sup>2)</sup> U. ö. XII. fejez.

<sup>3)</sup> *Lab-orcú* eredetileg annyit tesz, mint kerek- gömbölyű-arcú; innen a *lab*, *laboda*, *labda* stb.



zempléni várhoz sietett, azonban a magyar hadak utána nyomultak s a víz mellett elfogván, ugyanott felakasztották. Melly naptól fogva a vizet is Laborcznak nevezték; Ungvárába pedig bemenvén, a halhatlan isteneknek nagy áldomásokat tettek s négy egész nap vendégekedtek. Negyedik nap pedig, az öreg Álmos tanácsot tartván, s nagyjaitól esküt vévén, fiát Árpádot neveztetette ki vezérül s parancsoloul. És ez időtől Árpád Magyarország vezérévé lett, s a magyarokat az idegenek hungvár-oknak nevezték, és nevezik mai napiglan. <sup>1)</sup>

## ÁRPÁD.

903-ban Árpád, vitézeit szétbocsátotta, s azon egész szép földet, melly a Tisza, Bodrog és Ugocsa között elterül, minden lakosaival egytt elfoglalta, Borsva várát megszállotta, harmad napra ostrommal bevette, kőfalait lerontotta, s Szalán katonáit vasra veretve, az ungi várba vitette. Itt tanyázott több napokig, s a föld termékenységet, mindenemű vadak bőségét, s a Tisza és Bodrog folyókban találtató halak nagy mennyiségét tapasztalván mind maga, mind népe, rendkívül megörült. Szalán pedig, ki mindezeket a szökevényektől hallotta, fegyvert ragadninem mert, hanem, miként a krónika mondja, bolgár szokás szerint, követeket küldött, s csodálkozását nyilvánította; Árpádot, a magyar vezért, mintegy kinevetve köszöntötte; s a magyarokat gunyosan hungvár-oknak nevezte; tudakozván: kik legyenek, s honnan jöttek? hogy illyeket cselekedni mernek; egyébiránt javasolja, a Bodrog vizét át ne lépják, nehogy ő, a görögök és bolgá-

---

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XIII. fejsz.

rok segedelmével, egyetlen magyart se bocsásson ki majd kezéből, s ne legyen egy hírmondója is a megmenekülés örömének. Szalán követei, Zemlén — ma Zemplén — várához érven, s a Bodrogon átkelvén, másnap Árpádhoz jöttek, és öt harmad nap, urok nevében, üdvezelték, parancsait előadták. Árpád, a követséget meghallgatván: „Ámbár ösöm, — monda, — a hatalmas Etele király, mindazon földet birta, melly a Duna és Tisza közt, a bolgárok határaig nyulik, én nem a görögök vagy bolgároktól félelemből, mintha ellenök állani nem tudnék, hanem csupán a Szalán iránti barátságból, jogomnál fogva, egy marok földet kérek barmaim számára, aztán a Duna vizével megtöltött két palackocskát, s egy csomó füvet, az alpári homokos határról, hogy megítélhessem: vajjon a Duna vize jobb-e a dontó-magyarországi Don folyó vizénél, s az említett fű édesebb-e a Scythiában termettnél.“ Ajándékokkal látta el Árpád Szalán követeit, s útokra úgy bocsátotta; — aztán tanácsot tartott, Szalánhoz viszont követeket küldött 12 fejér lóval, 12 tevével, és 12 kun gyermekekkel; a vezérné szinte 15 ildomos orosz leányt 12 aranyos palástot, ugyanannyi hermelin és nyuszt bőröket. A követek Ond, az Ete, és Rettel az Alaptólna atyja, voltak, kikhez még a serény Tarczal adatott kémül, hogy a földet megvizsgálván, felőle Árpádnak tudósítást tegyen.<sup>1)</sup>

Az így küldött követek a Bodrogot ott, hol egy kis patak, az Újhely városa mellett emelkedő Sátorhalomtól vagyis inkább Sátorhegytől, mellynek külső alakja valóságos sátort mutat, a Bodrogra beléfoly s történetből épen megáradva volt, átkelvén; midőn ezen kis patakon is vigan keresztül akarnának gázolni, a Rettel lova megbotlott, s a halál-

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XV. fejez.

tól csak társai segedelme által menekülhetett meg. A honnan az említett kis víz, tréfából Retelpatakának neveztetett, s Rettelpatakának mondatik maiglan. <sup>1)</sup> Árpád vezérnek hírül hozatván ez, azon földet, mely az említett Sátor hegytől, a Tolcsva vizéig terjed, minden lakosaival Rettelnek ajándékozta. Ezenfelül egyebekkel is megvigasztalta; különösen, adott neki a Duna mellett is nagy jószágot; s az elébbenit aztán, hosszú idők mulva, Endre király, a Kopasz László fia, cserélte el, részint mert a vadászatra igen alkalmas volt, részint mert neje, orosz születés, tehát szülőföldéhez közelebb lévén, ott igen örömet mulatott, ezenfelül attól is félt hogy a német császár, a maga vérét, Petért, a magyar királyi székbe vissza ne hozza. <sup>2)</sup>

Aztán Ond, Rettel és Tarczal átmenvén az erdön, mely hajdan kétségkívül a Sátorhegytől, hol a világhíres bort termő szép Hegyalja kezdődik, Tokajig a Bodrog jobb partja és a hegyaljai hegyek közötti szűk térségen épen úgy vonúlt, miként vonúl ma is a Bodrog bal partján szinte Ujhelytől Tokajig, s a vidékre telepített olasz lakosok által Long az az hosszú nevet kapott, s a Bodrog jobb partján lovagolva, koszorút akartak nyerni; ezért ez elejökbe tünt magas hegy tetejére versenyt futottak. Társait a gyors Tarczal megelőzte, s a hegyet azon naptól fogva Tarczalnak nevezték. A hegytetőről, mely ma, bár nagy részt Tarczalhoz tartozik, köznyelven tokaji néven ismertetik, ehárom férfi a krónikaszerint meddig a szem lát, széttekintvén, a leirhatlan kellemű vidékben rendkívüli gyönyörűségét lelte, pogány szokás szerint egy kövér lovat leölt, és nagy áldo-

---

<sup>1)</sup> Többször utazunk magunk is ezen patakon, mely a Sátorhegytől jövőn, az alatta elterülő síkon, sáros mocsárokból ömlik szét, s mellyen most, a Sáros-Pataktól Ujhelynek vívó országút viszen keresztül s kőhíd van építve. A vidék népe kettős *t*-vel *Rettel*-patakának hívja mai napig.

<sup>2)</sup> Béla kir. jegyz. u. o.



mást tartott. A tarczali hegyről lejövén, Tarczal visszatért Árpádhoz, a föld termékenységéről jelentést tenni, Ond pedig és Rettel, utjokat tovább folytatták s harmad nap Szalánt, Alpáron, a Tisza mellett találták, Árpád részéről köszöntötték, másnap pedig udvarába menvén a hozott ajándékokat neki átnyújtották, ki mintegy nevetségül a kívánt két palaczk dunavizet, s két csomó alpári szénát viszont átadatta, egyszersmind a Sajóig terjedő földet is, lakosaival együtt, átengedte. Siettek vissza a Szalán követeivel a magyar küldöttek, s midőn az ismét hozott ajándékok mellett, a két palaczk vizet, két csomó szénát és marok földet is az ajándékok mellett átadták, a legnagyobb örvendezés fogta el az egész nemzetet, Árpád három nap nagy vendégséget tartott, s Szalán követeit újlag különböző ajándékokkal bocsátotta vissza.

Illyképen Ungvárt nagy vígan hagyván el Árpád és nemesei, a Takta folyó melletti széles térségen ütöték fel táborukat, s a hegyek ormairól, a mai nek-tártermő zombori és mádi szőlőgerézsdes halmokról a föld minőségét áttekintvén, minthogy a bájós vidékbe belészerettek, azt a „szerelem“ vagy régiesen „szerelm“ szótól Szerelmcsének, mai elrontott kimondás szerint Szerencs-nek nevezték. Báj falu neve, a Takta mellett, bizonyítja, hogy őseinket a tájék elbájolta. Szerencsnél Árpád s körülötte valamennyi főemberei, sátorokat emeltek, s minden foglalatosságot félre tettek, a szép vidéket nyughelyül választották, és több napokat ott töltöttek. Szerencs felett egy köves domb áll, mellyet a nép mai napig Árpád tanyájának nevez, szomszédságában esik Ond helység, hol a magyar Ond, s átellenben, kelet felé, a tályai határban, egy felül terebélyes hegybérczen vannak a Bojta szőlők, hol a kun Bojta, vezérek sátrai állottak. E neveket, napunkig fentartotta a történelemnek, a hü tolmács, a

nemzeti nyelv, bár azokat már nem érti a jelen nemzedék. A pihenés után a Sajótól, Sóvárig csakhamar mindent meghódítottak, s a Takta mellett, és a nagy erdség alján, Árpád sok földet ajándékozott, lakosaival együtt, Ednek és Edeménynek, kik azokat isten kegyelméből mai napig bírják. Tarczal pedig ott, hol a Bodrog a Tiszába ömlik, a nagy hegy tövében kapott földet, hol földvárat épített, melly Hímesudvarnak nevezteték.<sup>1)</sup>

És midőn illyképen meggyökeresedtek, köz tanácsból smindnyájok jóváhagyásával Bors, a Böngér fia, erős haddal a lengyel határszélek felé küldetett, hogy ott azokat vizsgálja, s kerítésekkel erősítse meg a Tátra hegyéig, miszerint az ország megőriztessék; minek következtében Bors a lakosok fiait zálogul vévén, s a határokat kijelelvén, Árpádhoz visszatért, kinek visszatértén nagy örvendezés volt, és Borsot azon vár ispánjává nevezte, s egész gondviselését rábízta. Árpád néhány nap mulva, meghallgatván tanácsosait, Bihar várába Ménmaróthoz követeket küldött, miszerint a Szamostól kezdődő földet a Nyír széléig adja által a Meszes kapuig, küldvén neki ajándékokat, miként már elébb a titeli herczegnek, Szalánnak. E követségbe a serény Uczubú, a Szalócz atyja, és Velek küldettek, kinek nemzetségéből Tordapüspökszármazott; ezek ugyanis a legnemesebbek voltak, kik Scythiából kiindulván Álmost nagy népsokasággal követték. A küldött Uczubú és Velek a Tisza vizét Lúcznál áthajózták, és innen tovább menve Bihar várába Ménmaróthoz értek, s üdvözlét mellett neki a küldött ajándékokat elöadták. Ez a követeket nyájasan fogadta, s harmad nap szinte megajándékozva visszabocsátotta; kiknek azonban következő választ adott: „Mondjátok meg Árpádnak, Magyarország vezérének, a ti

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XIII. fejez.

uratoknak, hogy mint barát, barátnak, mindennel kötelesek vagyunk szolgálni, mert vendég, és sok dologban szükségét szenved, de a földet, melyet tölünk kegyelemből kér, míg élünk, neki nem engedjük, miután azt is rossz neven vettük, hogy Szalán neki olly nagy kiterjedésű földet oda engedett, vagy szeretetből, mint állítatik, vagy félelemből, mi tagadtatik. Mi azonban csak egy hüvelyknyit sem félelemből nem engedünk, bár azt maga jogának tartja, s magát Etele királytól származottnak hirdesse, ki szintugy erőszakos kézzel foglalta el mi nagyatyánktól, de most az úristen s a görög császár pártfogása mellett kezünkben senki ki nem csikarhatja.“ E mondva, szabadságot adott nekik a visszamenetelre, kik is sebesen haza érkezvén, a Ménmarót választát előadták; mit Árpád s nemesei hallván, haragra gerjedtek, s tüstént sereget küldeni ellene elhatározták. E sereg vezéreivé Tas a Lehel atyja, és Szabolcs az Előd fia, kitől a Csák nemzetség származott, aztán Töhötöm a Horka atyja, Gyulának és Zombornak nagyatyja, neveztetek. Kik is Árpádtól szabadságot nyervén, nem csekély sereggel kiindultak s a Tiszát a ládi révben átúszták, senki ellent nem állván. Másod nap a Tisza mellett kezdtek lovagolni a Szamos felé, és tábort ütöttek azon helyen, hol most Szabolcs áll. Itt a vidéknek csaknem minden lakossága önként meghódolt, s térdre borúlva, fiaikat zálogul adták, nehogy valamelly baj érje őket. Féltetek ugyanis tőlök minden nemzetek, s némellyek tekintetök előtt futván alig menekülhettek meg, s kik megmenekültek, a történeteket Marótnak elbeszélétek. Hallották ugyanis mindnyáján hogy Álmos vezér, az Árpád atyja, az Etele nemzetségéből származott, és senki sem hitte életben maradhatását, hanemha az Árpád kegyelméből; mert betöltötte isten Árpádban, mit Mózes próféta énekelt Izráel fiairól: „És azon hely, melyet lábatok megtapo-



dand, tiétek leszen;“ ugyanis a melly földet akkor Árpád és nemesei megtapodtak, örököseik mai napig birták és birják. <sup>1)</sup>

Szabolcs, a bölcs férfiú, kinézvén valamelly helyet a Tisza mellett, mellynek fekvését igen alkalmasnak találta, ott erős várat építeni elhatározta. Társainak közös tanácsából tehát a lakosságot összegyűjtette s földből nagy sánctot hányatott, melly most Szabolcsvárának hivatik. <sup>2)</sup> A lakosságból aztán a vár szolgálatára többeket rendelt, kik most polgároknak mondatnak. Szabolcs ezután, és társai, az egész sereget két részre osztották, miszerint az egyik rész a Szamos partjain haladna előre, a másik a Nyírségen. Szabolcs és Tas, a Lehel atyja, a Tisza partjain indultak meg, azon helyig melly most Sárvárnak mondatik, s ott a mocsár mellett az egybegyűjtött népsokasággal nagy sánctot hányatott, melly eleinte Tasvárnak, most Sárvárnak neveztetett; zálogúl vévén aztán a lakosok fiait, a várost katonasággal megrakatra hagyta. Tovább indulván innen Szabolcs és Tas, a szatmári várig haladtak, s a várat három napi harc után bevévén, a Ménmarót ott talált embereit vas békókba vervén, sötét tömlöczökre vetették, magok pedig a Meszes kapu felé megindultak. <sup>3)</sup>

Töhötöm pedig, s fia Horka, a nyíri részeken lovagolván, sok népet meghódítottak, a nyíri erdőségtől Himesudvarig, s így egész Zilajig haladtak, senki karját ellenök felemelni nem mervén. Ménmarót és hadai ugyanis ellenök harczolni nem mertek, hanem a Körös folyót kezdték őrizni. Ekkor Töhötöm és fia Horka, Zilajból tovább menvén, a meszesi részekre jöttek, Szabolcshoz és Tashoz, s mi-

---

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XXI. fejez.

<sup>2)</sup> U. ő. XII. fejez.

<sup>3)</sup> U. o. u. o.

dön egymást meglátták, nagy öröm lepte meg őket, vendégséget csaptak, s kiki dicsérte a maga vitéz tetteit. Reggel Szabolcs, Tas és Töhötöm tanácsot tartván magok közt, elhatározzák, hogy az Árpád vezér birtokainak határa a Meszes kapunál legyen, mit midőn Árpádnak tudtára adtak, nagy örömmel örvendeztek, s a föld lakosai, parancsukra kő kapukat építettek, s élőfákból nagy rekeszeket készítettek. E három férfiú aztán tetteiket hű követek által Árpádnak és főembereinek megízenték, mit ezek szokott nagy örömmel fogadtak, s pogány szokás szerint nagy áldomást tettek, a jó hírt hozóknak különféle ajándékokkal kedveskedtek, s egy egész hétig ünnepélyesen lakomáztak, s csaknem minden nap lerészegedtek a nagy öröm vidám érzetében. Ezek hallatára tehát Árpád Szerencstől felkelvén, a Sajó mellett ütött táborn, a Tiszától a Hernádig.

Látván pedig hogy isten fegyvereket nagy győzedelemmel koronázta, s több nemzeteket az Árpád uralma alá hajtott, felmagasultak a tartomány lakosai felett, s miután senkit sem találtak, ki ellenek állott volna, több napokig ott maradtak, míg az ország határszéleit erős ellengátakkal megerősítették. És midőn itt tovább mulatnának, Töhötöm, a Horka atyja, a mennyiben ravasz ember volt, hallván a lakosoktól Erdélynek termékenységet, melyen bizonyos Geló oláh uralkodott, reá vágyott hogy az Árpád megegyezésével Erdélyt magának és maradékainak megszerezze, mi később úgy is történt; mert Erdélyt a Töhötöm utódai szent István koráig bírták, sőt tovább is az övék lett volna, ha a kisebb Gyula, két fiával, Biával és Buknával, keresztyénekké lenni akartak, s szent Istvánnak mindenben ellen nem szegültek volna.<sup>1)</sup>

---

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XXIV. fejez.

Az ildomos Töhötöm egy magához hasonló ravasz férfiút, az Apafarkas fiát Ogmándot küldötte kémlődni, ki alattomban járván, a föld minőségét s termékenységét kipuhatolja, egyszersmind a lakosok természetét is, hogy ha szükség, ellenök hadat indítson. Ohajtotta ugyanis Töhötöm, hogy hírnévvel földet is szerezzen, a honnan a trufások igen helyesen énekelték: „Magoknak mindnyáján helyeket szereztek, e mellett jó nevet is nyertek.“ Midőn Ogmánd, a Töhötöm kéme, körülsimúlván rókaként a föld jóságát s termékenységét kipuhatolta, kimondhatatlanul megszerette, s megtekintvén a lakosokat is, mennyire emberi szem képes, urához visszatért. Ki is megérkezvén, sokat regélt azon hazáról, hogy t. i. jeles folyóktól öntöztetik, mellyeknek neveit s hasznait sor szerint előszámolta, mindezekhez pedig hozzá tette, hogy fővenyszemei közt arany találta-tik, és semmi sem lenne jobb mint sóbányát kezdeni, mert az ottani lakosok alábbvalóbbak a föld minden teremtésénél, minthogy oláhok és szlávok, és nincs egyéb fegyverök nyílnál és kézijnál, vezérök is Gelu állhatatlan, körülötte jó katonák nincsenek, kik ki bírnák állani a magyarok bátorságát, e mellett a hunoktól és besenyektől is sok jogtalanságot szenvednek. <sup>1)</sup>

Ekként Töhötöm kipuhatolván az erdélyi földnek jóságát, Árpádhoz követeket küldött, hogy azon föld lakosait haddal meghódíthatnia engedje meg. Árpád pedig tanácsot tartván, az engedelmet minden nehézség nélkül megadta, minek következtében Töhötöm, hadaival az erdélyiek megtámadására készült, — kinek jövetelét Gelu, vagy Gyalu hallván, seregét egybegyűjtötte, hogy őt a meszesi kaputól visszaverje, azonban Töhötöm sebes vágatva ellene rohant, az Almás folyón keresztültört, s mind

<sup>1)</sup> U. ö. XXV. fejsz.



két sereg egymás ellen támadván, Gyalu egyedül ijászaival kezdte meg a csatát. Töhötöm reggel két részre osztotta seregét, s egyiket a víz partja mellett felfelé küldte, hogy ott a folyón átkelven, Gyalut véletlen megtámadja; mi meg is történt, könnyű lévén az átmenetel, s az ütközet elkezdődött. Tüzes volt a harcz, de a Gyalú hadai meggyőzettek, közölök többen leöltek, mások pedig elfogattak. Mit Gyalú látván, miszerint életét megmentse, szaladásban keresett menedéket, a Szamos melletti várába ügyekezvén; azonban Töhötöm bátran utána nyargalván vitézeivel, a Kapos vize mellett elérték s megölték. Látván e szerint a föld lakosai uroknak halálát, önkéntes akaratból kezét adtak, s Töhötömöt, a Horka atyját, urokká választották; azon hely, holeskűjököt letették, Eskülőnek neveztetett. Töhötöm e naptól azon földet, örököseivel együtt szent István király idejéig békesen és szerencsésen bírta. Fia volt Horka, unokái Gyula és Zombor. Gyula két leányt is nemzett, kiknek egyikének Karold, másikának Sarolt volt a neve, melly utóbbi szent István királynak édes anyja lett. Zombor pedig nemzette Biát és Buknát, kinek idejében szent István Erdélyt meghódította, s Gyulát kötözve Magyarországra vitette, és élete minden napjaiban tömlöczben tartotta, azért, hogy keresztvénné lenni nem akart, és szent Istvánnak sokat ellenére cselekedett, mind a mellett hogy az anyjának közel rokona volt. <sup>1)</sup>

Tas és Szabolcs győzelmesen meghódítván a Szamostól a Körösig nyúló vidéket, s többé senki ellenek nem állván, Árpádhoz visszatértek, s aztán ismét kiindultak, s miután Ménmarót inkább ügyekezett Görögországba menni, mintsem velek szembeszállani, a Hamis-ér mellett fekvő Szerep nevű

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XXVII. fejez.

helyhez, onnan Szeghalomhoz jöttek, hol a Körösön átkelni akartak, hogy Ménmarót hadaival megütözközenek: ezek azonban az átmenetelt megakadályozták, miért, egy napi lovaglás után a kis hegyek mellett ütöttek tábort, s a Túr vize mellett folytatván útjokat, a Tiszát a dorogmai révben átúszták, hol Árpád bizonyos Hahót<sup>1)</sup> nevű kunnak nagy földet ajándékozott, melyet maradékai mai napig bírnak.<sup>2)</sup>

Midőn a Tiszán áthajóztak, Árpádhoz előre követeket küldöttek, kik az öröndetes hírt tudtúl adják. Kik is Árpádhoz érkezvén, s azt, hogy Szabolcs és Tas a sereggel épségben és egészségben visszatértek, s a dorogmai réven is minden hadaikkal átveztek, tudtúl adván, Árpád nagy lakomát adott, s az örömhírnököknek különböző ajándékokat osztott. Midőn pedig Tas és Szabolcs a fővezér udvarához közelednének, ez minden hadait eleikbe küldte s őket a legnagyobb örömmel fogadta. És miként a jó uraknak szokásuk hűveiket szeretni, csaknem minden nap asztalánál vendégelte, és sok ajándékokkal megörvendeztette, ők viszont Árpádnak különböző ajándékokkal s a lakosok zálogul adott fiaival kedveskedtek.<sup>3)</sup>

Ezek után néhány nap multával Árpád tanácsot tartván népe fejeivel, köz értelemmel elhatározzák, hogy Szalánhoz követeket küldjenek, kik neki a Tas, Bulesú és Töhötöm győzelmeit tudtára adják, s tőle örömlükben a Zagyvái fekvő földet követeljék. Ete az Ond fia és Bojta küldettek e követségbe, kik Szalánt az alpári homokon találván, a parancs szerinti örömeiket vele tudatták. Szalánt, e hallva, nagy

---

<sup>1)</sup> Alkalmasint a Hahót névből maradt fel a Tisza melletti Óhat puszta neve.

<sup>2)</sup> Béla kir. lev. XXVII. fejez.

<sup>3)</sup> U. ö. XXXIX. fejez.

félelem fogta el, s a kért földet Zagyváig Árpádnak oda engedte, különböző ajándékokkal látván el a követeket; kik heted nap, szabadságot kapván, urokhoz visszatértek. Árpád a követeket tisztességesen fogadta, az újságok nagy örömet okoztak, s a fővezér terjedelmes jószágokat kezdett ajándékozni.

Kiindulván ezután Árpáddal a fejedelmek Szerencsről, a Sajót ott, hol a Hernád beléömlik, áthajózták és a Hejőtől a Tiszáig s Emődig ütötték fel táborukat; hol egy hónapig maradtak. Itt a fővezér Böngérnek, a Bors atyjának, nagy földet adott a Tapolczától a Sajóig, mellyet ma Miskolcznak neveznek, s neki adta a györi várat is, mellyet Bors aztán, a maga várával Borsoddal, ugyanazon ispánsággá egyesített. Innen is tovább igyekeztén, a Nyárad vagy Nyáragy folyóhoz értek, s tábort ütöttek azon helyen, mellymost Kácsnak neveztetik. Itt Árpád, nagy földet adott Acsádnak, az Örs-úr atyjának, hol aztán a folyó fejenél várat épített, melly Örs-úr várának nevezteték. Tovább folytatván útját Árpád, főembereivel az Eger vizéhez jött, s ott sátorok alatt több napokig tanyáztak, aztán azon dombot, mellyen számára leveles színt készítettek, Színhalomnak neveztek, táboruk az Ostoros víztől Poroszlóig terjedvén. Innen a Zagyvához jutottak, s partján állították fel táborukat, a Tiszától a Mátra hegyéig, s az ottani lakosságot mind meghódították, a Köröstől és Zagyvától fogva, egészen a szepesi erdőségig. A Mátra erdejében Árpád nagy földet ajándékozott Ednek és Edeménynek, hol aztán unokájok, Pata, várat épített, kitől sok idő multával Sámuel király származott, kit kegyessége miatt mondtak Apának. <sup>1)</sup>

Látván Árpád fővezér, hadainak segedelmével mennyire felmagasztaltatott, nagyszámú katonasá-

<sup>1)</sup> Béla kir. jegy. XXXII. fejez,



got küldött, melly, ha a szerencse kedvezne, Gömör várát és Nógrádot elfoglalná, s a csehek határáig és Nyitra váráig felmennének. E hadsereg fejedelmei s parancsnokaivá, nagybátyjának, Hüléknek két fiát, Szoárdot és Kadocsát nevezte ki, Hubával a főemberek egyikével. E három úr, szabadságot nyervén Árpádtól, Pásztónál megindultak a Hangony folyó mellett, s ezt miként a Sajót átkelték. Aztán a gömöri vár felé Bolhádnak s Nógrádnak jöven, a Duna partjai mellett, a Verőcze vizén átkelve az Ipoly mellett tábornak ütöttek, isten kegyelme velek lévén, minden ember félt tőlök, minthogy elterjedt a híre hogy Árpád, az Álmos fia, az Etele király nemzetségéből származott. Valamennyi tót lakosai tehát e vidéknek, kik eddig a Szalán jobbágyai voltak, önként meghódoltak, s Szoárd és Kadocsa, meg Huba, kitől az eszes Szemere származott, miután a népsokaságot illy könnyű szerrel meghódolni látták, nagy vendégséget csaptak, s azoknak, kik fiaikat zálogul adták, különböző ajándékokat osztottak, nyájasan s háború nélkül alávetvén magokat Árpád uralmának. <sup>1)</sup>

E közben Szoárd és Kadocsa, a Hülék fiai, meg Huba egész seregestül, az Ipolyon, közel a Dunához átkeltek; aztán a Garant is meghaladván, táborukat azon mezőn állították fel, hol Várad nevű földvár helyhezteték, s elfoglalván e várát három napig ott maradtak, várván a Böngér fia Bors megjöveteletét. Negyedik nap, miután Bors erős sereggel megérkezett, a föld lakosai megrémültek, és senki sem merte kezét ráemelni. E négy úr tehát, tanácsot tartván magok közt, a lakosok kérelmére elhatározzák, hogy a sereg harmada a lakossággal menjen a zólyomi erdőbe, s ott a határszéleken készítsenek nagy erősségeket, részint fából, részint kőből, nehogy

<sup>1)</sup> U. ö. XXXIII. fejez.

a csehek vagy lengyelek tolvajlás és rablás végett beronthassanak. Köz tanácsból tehát Bors a Böngér fia elküldetett hadaival, s midőn a Garan folyó mellett mennének, egy szarvas ugrott fel előttök, mely a hegytetőre szaladt, s Bors széljel tekintvén e hegyen, azt várépítésre igen alkalmasnak látta. Azonnal összegyűjtvén tehát a lakosságot, várat épített s azt Borsnak, a mai Barsnak, nevezte, aztán a zólyomi erdőkben kőből nagy erősséget is állíttatott, mely most Borsod-Zólyomnak hívatik. <sup>1)</sup>

Szoárd és Kadocsa, meg Huba, a Bors elmenetele után a turceki erdön túl tábort emelvén a Zsitva folyó mellett; másnap néhány merész kémeket küldöttek, kik a Nyitra vizén átkelvén, Nyitra városát megszemlélnék, vajjon háború nélkül átmehetnének-e a városig. Kik is sebes vágtatva a Tormás patakig jöven, hol ez a Nyitra vizébe ömlik, úgy tapasztalták, hogy a tót és cseh lakosok, ezeknek fejedelmével, ellent állandanak. Mert Etele halála után, a Vág és Garan folyók közt fekvő földet, a Morva vizéig, ugyan azon említett morva herczeg elfoglalta s Nyitra vezérévé Czobort nevezte. Látván tehát a kémek, hogy a tótok és csehek a magyaroknak ellent nem állhatnak, néhányat közölők nyíllal lelöttek. Mit a tótok és csehek, kiket Czobor őrizetül rendelt, látván, miként a hét magyarnak nevezettek olly fegyverrel élnek, millyenről nekik soha fogalmok sem volt, ezt Czobornak s többi herczegöknek, tüstént bejelentették. <sup>2)</sup>

Hallván a fennebbieket Czobor, fogyvereit a csehekével egyesíté, és harczolni előrohant. De midőn mindkét sereg a Nyitra vizéhez ért, Szoárd, Kadocsa és Huba át akarván menni a vizen, Czobor s a nyitrai vezér sokáig küzdvén ellenök, az átmenet-

<sup>1)</sup> U. ő. XXXIV. XXXV. fejez.

<sup>2)</sup> Béla kir. jegyz. XXXVI. XXXVII.

telt megengedni teljességgel nem akarták, s midőn egymással sokáig harczolának, a magyarok, a csehek és tótok közül nyíllövéseik által sokakat leöltek, mindazáltal három nap, minthogy a vizek megáradtak, át nem mehettek; ezeket tehát ismétli nyilazásaik által megszalasztották, kik Nyitra városába zárták magokat, némelyek közülök megsebesítettén, mások fogolylyá tétetvén. Szoárd, Kadocsa és Huba nem szüntek meg őket üzőbe venni, s Czobor, midőn ellenök futtában harczolni akarna, Kadocsa láncsája által megsebesítettén elfogatott, a többiek pedig a városba bezárkozva, némán hallgattak. Más nap Szoárd, Kadocsa és Huba, fegyveres erővel ügyekeztek Nyitrát megvenni, s a mindenható nekik nagy győzedelmet adott, az ostromlók ugyanis berohantak, s ellenségeiknek sok vérét ontották. Megharagudva a vezérek a hosszas ellentállásért, Czobort harmad nap egy magas hegyre vitték, és felakasztották; honnan az említett hegy mai napig Czobor hegyének hivatik. És e tett miatt, azon föld lakosai nagy rémületbe estek, s fiaikat zálogul adván, váraikat is feladták, mellyeknek nevei: Stumrey? Galgócz, Trencsén, Bolondócz, és Bana, s kirendelvén az őrséget, a Morva vizéig előnyomultak, hol ismét rekeszekkel biztosították az ország határszéleit, Baranyáig és Sárvárig, melly győzedelmek után Árpádhoz visszatértek, a foglyokat vas lánczokon hozván magokkal. Épen s egészségben visszaérkeztökön, Árpádnak nagy öröme volt, s ugyan ő, nemesei tanácsából, a nyitrai részeken hűteleneknek is földeket osztott, nehogy visszafordúlva kárára lehessenek az ottani várban lakóknak. Mindezen szolgálatokért Árpád Hubát nyitrai ispánná tette, s tulajdon birtokát adományozta neki, a Zsitva vizétől a turcseki erdőig.

E közben Szalán, hallván a magyarok hatalmát s tetteit, attól félt, nehogy egykor megharagud-



ván, őt is kiűzzék országából; tanácsot tartván tehát az illetőkkel, követeket küldött a görög császárhoz s a bolgár vezérhez, hogy ezek őt Árpád ellen megsegítsék; kik nagy sereget küldöttek hozzá, s midőn azon helyre értek volna, melly hajdan *Tétel*-nek, ma *Titel*nek neveztetik, a magyar fővezér udvarában nagy vigalom volt. Második nap azonban Szalán követeket küldött Árpádhoz, kik által őt felszólíttatta, hogy az elfoglalt földeket adja vissza, s maga induljon haza, hol született. E követek Árpádhoz érkezvén, s megbizásukat előadván, Árpád igen nehezen vette, a miket általok üzent. Ugyanazon követek által visszaüzente: hogy a Duna és Tisza közt fekvő földet, le a Dunáig melly Ratisbonátúl foly Görögországig, pénzen vette meg akkor, mikor még új vendég volt, s ennek árában 12 fehér lovat küldött Szalánnak; ki dicsérvén a földjóságát, küldött egy csomó alpári füvet, s két palaczk dunavizet. Parancsoljuk tehát uratoknak, hogy a mi földünket békével hagyván, menjen sietve a bolgárok földére, honnan nagyatyja is származott, mert Etele halála után jött ide, s ha ezt nem teszi, rövid időnhaddaltámadjuk meg. Ezt hallván a követek, szomorú arczezal siettek vissza Szalánhoz, Árpád pedig s nemesei, a Zagyvától megindulván, Tetétlen hegy mellett ütöttek tábort, s a Tiszáig s az alpári homokokig nyomultak.<sup>1)</sup>

Szalán a görögök és bolgárok unszolására Titelből kirohanván, bosszús szándékkal Árpád ellen kezdett lovagolni, s midőn mind a két sereg egymás mellett éjjelezne, egyik sem mert egész éjszaka aludni, hanem a gyeplőt kezökben tartva szunyadoztak. Reggel aztán, hajnal előtt mind a két rész harczhoz készült. Árpád vezér pedig, kinek isten volt segedelmére, fegyvert öltvén, s a mindenható-

<sup>1)</sup> Béla kir. jegy. XXXVIII. fejez.

hoz fohászkodva könnyeket hullatván, vitézeit bátorítva monda: „Scythiaiak, kik a bolgárok kevélysége által Ungvártól neveztettek ungaroknak, el ne felejtsetek a görögök félelmében fegyveretöket, és el ne veszejtsetek jó nevetöket; harczoljunk vitézül a görögök és bolgárok ellen, kik asszonyainkhoz hasonlítanak, s annyit féljünk csak az ő sokaságuktól, mint az asszonyokétól.“ E hallva, katonái neki bátorodtak, és Lehel a Tas fia megharasantotta a kürtöt, s a zászlók megeresztettek, mire az első csatában harczolván a görögök ellen, midőn Szalán látta, hogy az övéi megveretnek, szaladásnak indúlt, s egy kis patakot át akart úszni, de annyira megrettent, hogy akaratját nem volt képes teljesíteni, miért nagy részt mind azon vízbe fuladtak, s azóta azon hely Görög révnek neveztetik. <sup>1)</sup>

Győzelmet nyervén Árpád s katonái, azon tóhoz jöttek melly Körtvélytónak mondatik, s 34 napig a Gyümölcsös erdő mellett mulattak; hol a vezér s nemesei a nemzet minden szokásos törvényeit és jogait rendbe szedték, hogy t. i. miként szolgálnak a fejedelemnek s a főembereknek, miként hozzanak ítéleteket minden egyes vétek megbosszulására, hol a vezér a vele lévő neméseknek különböző jószágokat is ajándékozott, lakosaival együtt, a helyet pedig, hol mindezek elrendeztettek, a magyarok saját nyelvökön Szernek nevezték, melly helyet Árpád Ondnak az Ete atyjának adott, a Tiszától a Boldvaig s a Körtvélytótól az alpári homokokig, hol Ete összegyűjtván a sok tótságot, a béldi rév mellett földvárat építtetett, mellyet a tótok Feketevárnak vagy is Csorongrádnak neveztek. <sup>2)</sup>

Innen a fővezér s nemesei megindulván Titelhez jutottak, a népet mindenütt hatalmuk alá hajt-

<sup>1)</sup> U. ő. XXXIX. fejez.

<sup>2)</sup> Béla kir. jegyz. XL. fejez.

ván; aztán útjokat folytatva, Szalánkeménig jöttek, hol a Duna és Tisza mellett tanyázó lakosságot meghódították, s a Bodrog mellékére érkeztek, hol a Vajas víz mellett tábort ütöttek; itt Árpád nagy földet ajándékozott Tasnak, a Lehel atyjának, és nagybátyjának Kölpennek, a Botond atyjának fiának. Ezután Árpád főembereivel tanácsot tartván, elhatározzák, hogy a Dunán túlra, Szalán miatt, Bolgár-fejérvár ellen sereget küldjenek, melly seregfejeiv és vezéreiv Lehel a Tas fia, Bulcsú a Bogár fia, és Botond a Kölpen fia tétettek, kik a fővezértől szabadságot nvervén, neki vágattak, s a Dunát ott, hol a Száva belé szakad, áthajózták, s innen Bolgár-Fejérvár ellen kezdetek lovagolni, mi a bolgár fejedelemnek tudtára esvén, minthogy Szalánnak rokona volt, a görögök segedelmével egyesülten nagy hadal jött ellenök. Más nap a sereg, a Duna partján, csatarendbe állíttatott, s Lehel főlemelvén saját címeres zászlóját, s hadi kürtjét megharsantván, Bulcsúval a Bogár fiával együtt, az ütközetre közeledtek, s a két sereg összegyűlvén, erős harcz fejlett ki, mellyben sok bolgár és görög leöletett, némelyek pedig elfogattak. Látván a bolgár vezér, hogy az övéi a harczban gyengébbek maradnak, szaladásnak indúlt, s életét megmentendő Bolgár-Fejérvárba vette magát. Lehel, Bulcsú és Botond ezek után, a győzelem részökre hajólván, a Duna mellett, valamivel alább, a mezőségen, tábort ütven, a bolgár és görög foglyokat magok eleibe vitették, s vasra veretvén Árpádhoz küldötték, Magyarországba.<sup>1)</sup>

Más nap a bolgár fejedelem követeket indított különböző ajándékokkal Lehel, Bulcsú és Botondhoz, megkövetvén őket s kérvén hogy vele békére lépjenek. Fogadta ezenfelül hogy többé Szalánt nem pártolja, hanem Árpádnak hódol, neki fog szolgálni, s éven-

---

<sup>1)</sup> U. ö. XLI. fejj.



kénti adót fizet. A vezérek tehát elfogadván a békét, fiát zálogul vették, Bolgárországból sok mindenfélével tértek vissza, s a bolgár fejedelmet többé nem bántották. Aztán tovább indulván a Vazul kapuhoz értek, s innen odább haladva, a rácz földet hatalmuk alá hajtották, s fejedelmét elfogván, sokáig vasban tartották. Tovább folytatván útjokat, a tengerig jutottak, s azon haza lakosait Árpádnak mind meghódították, Spalato várost is, egész Horvátországgal elfoglalták, a nemesség fiait zálogul vivén magokkal, és mindezek után Magyarországra Árpádhoz visszatértek. Vitéz tetteiket a nép sokáig emlegette, és versekben énekelte. Miként pedig némelyek mondják, egész Konstantinápolyig nyomultak, s Botond a város arany kapuját buzogányával beütötte. <sup>1)</sup>

Bulcsú, Lehel és Botond ismét tovább menvén, a Pétergaz nevű erdőséget elhagyva, a Kulpa vize mellett, tábort ütöttek, s átkelvén a vizen, a Szávaig haladva, Zágráb várát elfoglalták, így, folytatva lovaglásukat, Posegát és Valkót is hatalmuk alá hajtották. Aztán a Dunát a Görög-révben áthajózván, Árpád udvarába visszatértek. Annak látására, hogy a három vezér, Lehel, Bulcsú és Botond, katonáikkal együtt épen s egészségben tértek vissza, nagy öröm lepte meg Árpád udvarát, mellynek tanuságául nagy vendégséget adott, s a magyarok több napokig lakomáztak, a többi nemzetségekkel együtt, mellyek hallván a magyarok vitéz tetteit, csoportosan sereglettek Árpádhoz, tiszta hűséggel ajánlván szolgálatjokat, kikből aztán úgynevezett vendégek (hospites) lettek. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XLII. fejf. — Hogy Konstantinápolynak úgynevezett *Arany*-kapuja volt, ezt Hammer, Gesch. des Osm. Reichs, I. köt. 394. lapján világosan mondja; ebben sincs tehát semmi lehetetlenség, noha azt Béla jegyzője népmondának állítja.

<sup>2)</sup> Béla kir. jegyz. XLIII. fejf.

Ezután Árpád azon vidékről, hol most Bodrog vára áll, leútaozott a Duna mellett a nagy szigetig s ott táborot ütött, mellynek termékenységet s a Duna általi megerősítését látván, azt rendkívül megkedvellették, egyszersmind elhatározták, hogy az fővezéri sziget legyen, s minden főnemesnek adassék benne udvar és major. Árpád vezér tehát azonnal mesterembereket fogadván, nagyszerű fővezéri palotákat építtetett, s megfáradt lovait ottan legeltetni kezdte, főlovászmestereül bizonyos Csepel nevű ildomos kúnt tévén, kinek ott mulatásától aztán a sziget Csepel szigetének neveztetett. Árpád a szigetet annyira megkedvelte, hogy szolgálóival és szolgálóival együtt april havától octoberig ott maradtak. Nejeiket ott hagyván, a Dunán túlra határozták menniök, miszerint Pannoniát elfoglalják, s a karantánok ellen hadat indítsanak, onnan Lombardiába indulandók. Mielőtt azonban ez történék, Glád vezér ellen látták szükségesnek hadat küldeni, ki a Marostól Haramváráig fekvő földet bírta, kinek nemzetségből, hosszú idők lefolyta után Ohtum származott, kit Csanád megölt. E terv létesítésére pedig Szoárd, Kadocsa és Bojta küldettek, kik szabadságot kapván, a Tiszát Kanizsánál áthajózván, a Szisztereg<sup>1)</sup> viznél megszállottak, hol senki ellenök nem állott, a félelem a föld lakosságát egészen elfogván. Innen a Béga vidékére jöttek, hol két hetet mulattak, míg a föld minden lakosait, a Marostól fogva a Temesig meghódították, s fiaikat magokkal zálogul vitték; aztán újlag a Temeshez közeledtek, s a Homok révénél táborot ütöttek, mellyen midőn át akarnának kelni, Glád jött elejökbe kúnoktól, bolgároktól és oláhoktól segített lovas és gyalog seregével. Más nap, midőn mind a két sereg át akarván kelni, a közben

<sup>1)</sup> Juxta fluvium *Sextureg*, úgy látszik, helyes olvasása Szisztereg, hol folyt? ma már nem tudni; tájékozni lehet, hogy a Tisza alsó vidékein, a Béga folyó mellett.

folyó Temes miatt nem lehetett, Szoárd meghagyta Kadocsának, miszerint a sereg felével menjen egy kevésse lejjebb, és bármikép átmehetne, az ellenséget támadná meg. Kadocsa a Szoárd meghagyásának engedve, sietve lejjebb lovagolt, s mikép az isteni kegyelem hozzájuk kedvező volt, könnyen átmehetett; és midőn a sereg egyik része Kadocsával tulnan, a másik Szoárddal innen állott, a hadi kürtök ismét megharsanván, a vizet átúszták, s erősen harczolni kezdtek; az ellenség úgy hullott előttök, mint a kékék az aratók előtt, s e harczban a kúnoknak két vezérei, a bolgároknak pedig három kenézei levágtak, az egész sereg, mint a viasz a tűzön elolvadt; maga Glád szaladással menekülhetett meg. E győzelem után Szoárd, Kadocsa és Bojta a bolgárok határaihoz közeledtek, s a Pancsova vize mellett tábort ütöttek, Glád pedig a kevei várba vonta magát, s követeket küldvén, békeért esdett; harmad nap, Szoárd, Kadocsa és Bojta, kitől a Brokcsanemzetség származott, rendbe állítván a sereget, Kevevárát ostromlani kezdték; mire ez ismét követeket küldött, békeért könyörgött, s a várat különböző ajándékok mellett feladta. Majd Orsova alá menvén, ott egy hónapig laktak, s Bojtát, a sereg harmad részével Árpádhoz visszaküldötték, miszerint adna nekik szabadságot Görögországba menni s Macedoniát a Fekete-tengerig elfoglalni. Ugyánis ekkor, mond a krónika, a magyarok annyira örültek a vérontásnak, mint a nadályok. Bojta és a követek Árpádhoz érvén, s a viselt dolgokat elbeszélvén, Árpád megdicsérve őket, Szoárdnak és Kadocsának szabadságot adott Görögországba mehetni s ott földet foglalni; Bojtának pedig hű szolgálataiért a Tisza mellett nagy földet adott, melly Tarhosnak <sup>1)</sup>

---

<sup>1)</sup> Múltán kérthetni: a Tarhos nem Tardos-e? a Tisza és Takta mellett.



mondatik. Szoárd és Kadocsa vigan tértek vissza uraikhoz.

Néhány nap elfolyta után, Szoárd és Kadocsa, seregestül, kiterjesztett zászlókkal a Dunán átkeltek s Barany várát elfoglalván Szeredócz ellen mentek, mit a bolgárok és maczedonok meghallván, rettegtek tekintetök előtt. Követeket küldöttek tehát hozzájuk nagy ajándékokkal, s fiaikat zálogul adták. Szoárd és Kadocsa hajlandók lévén a békére, őket mint saját népöket elbocsátották, aztán az egész földet, Kleopátra városáig meghódították, miként Durazzo városától is a rácز földig. Szoárd itt feleséget vett, s a nép, melyet most Stoba-magyarnak mondanak, Görögországban maradt, így neveztetvén a görögök által, azért hogy urok meghallván, többé nem tértek vissza hazájokba.

Ismét néhány nap folyván el, Árpád, valamenynyi fő embereivel, egyenlő értelemből elhagyván a szigetet, Soroksár és a Rákos mellett ütött tábort, és miután látta hogy mindenfelől bátorságban van, a Dunán, azon révnél, melyet Magyar-révnék neveztek, a hét magyar átkelt; s Dunán túl a felhévízig terjesztették ki táboraikát, miért valamennyi római lakosok szaladásban kerestek menedéket. Más nap pedig Árpád Magyarország valamennyi katonáival bement Etele városába, hol némelly királyi palotákat egészen lerontva találtak; azoknak azonban, melyek megmaradtak, csodás alkotását bámulták, minden nap nagy vigan vendégeskedtek, az Etele palotájában egymás mellett ülven. Szívélyes énekek, czi-tera és síp tette multságossá a vendégséget s a trufások negédeskedései. Minden ételek és italok arany edényekben hordattak a vezér s nemesei eleibe, a felszolgáló parasztoknak pedig ezüstben, mert isten az ő kezökbe adta mások vagyonát, fényesen és dúsan éltek, a hozzájuk jövő vendégekkel együtt. Árpád Etele városában 20 napig maradt, s

vitézei lóháton vérttel s paizsszal ellátva nagy fegyverjátékot tartottak, az ifjak pedig pogányosan nyíllövésben gyakorolták magokat, miért Árpád igen felvidúlt, s különböző ajándékokat osztott, részint aranyban, részint ezüstben, részint fekvő jószágokban, így például Kadónak a Kürcz vagy Csürsz atyjának Etele király városától Százhalomig és Diódig, a nép fenytékben tartása végett, s Kurczán vagy Csörsz a várat saját nevére kezdte elnevezni.<sup>1)</sup> A 21-dik nap kimenvén Árpád Etele városából, miszerint Pannóniát a Drávaig meghódítaná, a Duna mellett ütött tábort, a száz halmokig. Aztán rendelte hogy a seregnek egy része induljon a Duna mellett, Baranya felé, melly sereg fejei s vezéreivé Etét, Edet és Bojtát rendelte, s hű szolgálatukért Ednek, az Ete fiának, számlálatlan néppel a Duna mellett adott földet, hol ő aztán várat épített, mellynek neve Szekcső, hasonlóképen adott Sár felé is, melly ez ideig Bojtának neveztetik.<sup>2)</sup>

A sereg második felével Uczubú a Szalócz atyja és Öcsé küldetett, hogy menne Veszprém városa felé és hódítaná meg a föld lakosait egész Vasvárig. Uczubú tehát felszabadíttatván a vezér által, lobogó zászlóval a pákozdi hegynél ütött tábort, innen pedig tovább lovagolván s Pejtő váránál újlag táborozván, három napig maradtak, aztán negyedikén hadi rendbe állítván a sereget, a veszprémi vár előtt termettek; azon katonaság, melly a várban őrizetül volt, erősen kezdett harczolni, s a küzdelem egy egész hétig tartott; azonban csötörtökön, midőn már mindkét sereg kifáradt a harczban, Uczubú és Öcsé több római katonákat levagdaltak, másokat megnyilaztak s leöltek, melly bátorságát a magyaroknak a rómaiak látván, Veszprém várát odahagyták s a

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XLVII. fejez.

<sup>2)</sup> U. o. XI.VIII.

német föld felé elszaladtak, hogy életüket megmenthessék, kiket Uczubú és Öcsé a német határszélekig kergettek. Történt pedig egy nap hogy, midőn a magyarok és rómaiak az erősségekben voltak, amazok szaladtokban azon kis vizet, melly Pannónia és Németország között van, lappangva átúszták, miért azon víz Lappones vagy Lappincs-nak nevezetett.<sup>1)</sup>

Árpád vezér a sereg harmad részével Etelvár-ból kimenvén, Sóskút mellett tábort ütött, s onnan lovagolva a boldogtői hegyhez ért. Itt keletről Elődnek a Zolcsa atyjának nagy erdőt ajándékozott, melly most Vértesnek hívatik a németek otthagytott paizsaitól. Melly erdőnek a tövében, a Fertő tó mellett, Csák, a Szabolcs unokája, több idő múlva várat épített. Majd ismét tovább indulván Árpád és katonái a Szent-Márton hegyén ütöttek tábort s Nagyszombat forrásából mind magok ittak, mind lovaikat is megittatták, és fölmenvén a hegyre, s látván a pannon föld szépségét, igen megvigasztaltattak, s onnan tovább, a Rábáig és Rábczáig értek, a tótok és pannónok tartományait elpusztították, s elfoglalták. De a karantán-morva határszéleket is beszáguldozták, s lakosai közül több ezeret leöltek, öreiket elkergették s tartományaikat elfoglalták. Miután Uczubú és Öcsé, az Örkeny atyja, épségben és egészségben nagy győzelemmel visszatértek Árpád vezérhez. Mert a könyörülő isten Árpádnak és hadainak, kézbe adta ellenségeit. Hol midőn meggyökeresedtek, és csaknem minden szomszéd országot meghódoltattak, visszatértek a Duna mellett egy erdőhöz, hol a seregeket haza bocsátván Árpád s nemesei tíz napig vadásztak, aztán Etele városába jöttek, hol a vezérné mulatott több hölgyekkel. Ugyanezen évben Árpádnak Zolta vagy Zsolt nevű

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. XLVI. fejez.



fia született, mi nagy örömet okozott, úgy hogy több napokig vendégeskedtek, s az ifjak játszottak a vezér s nemesei előtt. Néhány nap elteltével aztán Ménmarót a bihari herczeg ellen küldöttek, melly sereg fejei s vezéreivé Uczubú és Velek neveztettek, kik a szigetből kimenve s a homokon lovagolva a béldi révben áthajóztak, aztán tovább menvén a Korog folyónál tábort ütöttek, hol valamennyi széke-lyek, kik elébb az Etele király népei voltak, meghallván Uczubúnak hírét, békésen eleibe jöttek, s fiaikat különböző ajándékokkal önként zálogba adták, s Uczubú seregében Ménmarót ellen a legelső sorban kezdetek harczolni, fiaikat Árpádnak haladé-ék nélkül átküldték, és ismét előlmenvén Ménmarót ellen kezdetek lovagolni, a Körös folyót Cserhalomnál átúszták s a Tekenő folyó mellett tábort ütöttek. <sup>1)</sup>

Hallván Ménmarót, hogy Uczubú és Velek Árpád vezér nemes vitézei erős haddal, a székelyek előlmenetele mellett, ellene indúltak, nagyon megfélemlert, mert híre eljutott hozzá hogy Árpád és hadai nagyon erősek a harczban s Pannóniából megszalasztották a rómaiakat, a karantánok határszéleit pedig elpusztították, és sok ezer embert levágtak, Pannóniát végre elfoglalták. Ménmarót tehát elbocsátván Bihar várából katonaságát, feleségével s leányával együtt megszaladt s az Ingvány erdőben kezdett lakni, mire Uczubú és Velek egész hadaikkal Bihar vára ellen lovagoltak, s harmad nap csatarendbe állítván a sereget, Nándorfejérvárhoz mentek, s Ménmarót részéről különböző nemzetbeliek kezdtek harczolni; Uczubú azonban és Velek, hadaikkal folytatván a csatát nyilaikkal többeket leöltek, és csákányaikkal 125-öt kivégeztek, a harcz 12 napig tartván. Tizenharmadik nap a magyarok és székelyek, midőn a vár árkaít betöltötték

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. LI. — LII. fejez.

s a falakhoz lábtókat támasztottak, Ménmarót hadai látván merészségöket, mezítláb könyörögve Uczubú és Velek színe eleibe jöttek. Kiket ezek őrizet alá tévén, Bihar várába bementek, s ezt Ménmarót meghallván, sietve követeket küldött ajándékokkal, kérte őket hogy békéljenek meg, kik is Árpádnak előadták, hogy Ménmarót neki követei által bolgár lelkülettel, kevélyen üzente, miszerint földjéből egy hüvelyknyit sem ád, most azonban megaláztatván, nemcsak egész országát, de leányát is Zoltának, az Árpád fiának odaadni nem kételkedik. Melly nyilatkozatát Uczubú és Velek megdicsérvén, követeket küldöttek Árpádhoz, hogy a békét jóvá hagyná; mire a fővezér tanácsot tartván, mind a békét megerősítette, mind pedig azt is hallván hogy a Ménmarót leánya olyan korú, mint az ő fia Zsolt, a kérelmet elhalasztani nem akarta, hanem a leányt fiának feleségül eljegyezte.

Uczubú és Velek ezekhez képest urok parancsának hódolván, Ménmarót leányát lakadalmi pompával feleségül elfogadták s a lakosok fiait zálogúl hozták. Árpád vezér pedig, és főemberei a lakadalom alkalmával nagy vendégségeket csaptak, több ezerei jelenlétén a környékben lakozóknak. Ifjaik a vezér szemei előtt játszottak, s Árpád esküt vévén a főemberektől és vitézeiktől, Zolta herceget nagy tisztesség közt vezérré választatta. Uczubú, a Szalócz atyja, Árpádtól ekkor Veszprém várát kapta, minden tartozandóságaival ajándékba, Veleknek pedig Zaránd vármegyét adta. Ezután Árpád 907-ben napjait bevégezte, s egy patak fejénél temettetett el, melly kőárkon foly Etele városába, hol később a magyaroknak megtérése után Boldogasszony tiszteletére egyház építtetett, melly közönségesen fejérnek hivatik. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Béla kir. jegyz. LIII. fejez.

## ZOLTA.

Árpádnak Zolta lépett helyébe, erkölcsére nézve atyjához hasonló, de természetére különböző. Kissé kancsal és képére fejr, puha sárgás hajjal, közép termetű, harczos fejedelem, bátor lelkű, népe iránt kegyes, kellemes szavú, de uralkodni vágyó, kit valamennyi rendű magyarok s vitézek, bámulatoosan szerettek. Elfolyván némelly idő, Zolta 13-dik évében, az ország főbbeit egybehíttá, kik a szokásos törvény mérsékletével a pörlekedők ügyeit s vitáit elintézzék; aztán hadvezéreket is nevezett, kik a különböző tartományokat megtámadják, névszerint ezeket: Lélt, a Tas, Bulcsút, Bulcsot vagy Vér-Bulcsúnak nevezettet, a Bogát fiát, és Botondot, a Kölpen fiát, kik harczias erősllelkű férfiak voltak, s kiknek semmi egyéb gondjok nem volt, mint urok hatalma alá hajtani az országokat, és azokat pusztítani. Ezek engedelmet nyervén Karantánba csaptak, s onnan Friaúlon keresztül 902-ben Olaszországba rontottak, hol mindent elpusztítván és sok embert leölvén, némellyeket fogságba vittek. Berengár a király, 15 ezer emberrel indúlt ellenök; azonban a magyarok Trevisón, Páduán s Milánón keresztül, rabolva tovább haladtak. Aztán Velenczén át Lombárdiába mentek, hol sok rosszat elkövettek s fenekvadként dühösködtek, öldöklésekkel, égetésekkel, fegyverrel s rablással mindent kegyetlenül elpusztítván. Midőn a föld népei egy seregbe gyülekeztek, a magyarok nyíllövésekkel közölök sokat levertek, több püspököt s grófot is megölvén. Ekkor Luthardt versaili püspök, hírneves férfiú, kis Károlynak igen kedves embere, magához vevén temérdek kincset, vérengző szenvedélyöket ki akarta kerülni,



de véletlen a magyarokra bukkant, kik őt elfogván megölték, s a vele lévő nagy kincset elvették. Ugyanekkor István, a Valdó öccse, midőn éjjel külön vonúlna, egy magyar által az ablakon át nyíllal meglövetvén, sebében még azon éjjel meghalt.<sup>1)</sup>

Ezután Lotringent és Németországot elpusztították, a keleti frankokat, és bajorokat, sok ezeret levágván közölök, nyilaik záporával gyalázatosan megszalasztották, sok vagyonnal térvén vissza, Zolta vezérhez, Magyarországra. Ezek történte után 5 évvel Lehel, Bulcsú és Botond, uroktól küldetve, Németország részeire rontottak, azonban a bajorok és németek ravasz csele által Lehel és Bulcsú elfogatván felakasztattak; Botond s a többi magyar katonának látván hogy ellenségeik ravaszsága által megvannak szorítva, merészen s vitézül állottak, s egymást el nem hagyták, hanem a megsebesített oroszlán módjára, fegyverre rohanván, ellenségeikben rémítő öldöklést tettek. Boldog tehát Magyarország hogy sok veszélyt tapasztalván neki edződött, így egész Bajorországot, Német- és Szászországot s Lothringent, Bertholddat tüzzel és vassal elpusztították, s vezéreiket lenyakazták. Innen kicsapván Franco-niát s Galliát ostromlották, s midőn innen győzelmesen visszatérnének, a szászok által lesből megtámadtatván, nagy veszteséget szenvedtek. Lehel és Bulcsú halálán azonban Zolta herczeg és főemberei nem kevésbé megzavarodtak, s a németeknek ellenségeivé lettek; a rajtok elkövetett jogtalanságot tehát megboszuándók, mindent elkövettek hogy azt megtorolják és a kölcsönt visszaadják. E közben Zolta fiat nemzett, kit Taksonynak nevezett, szép és nagy szemű miként az oroszlán, fekete hajú volt, a mint a következőkben meghallandjuk.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> U. ö. LIV. fejez.

<sup>2)</sup> Béla kir. jegyz. I.V. fejez.

Ugyanazon évben a magyarok, mint a német király Ottó ellenségei a Lehel és Bulesú halálát megbosszulandók, ez követeket küldött Zoltához sok arannyal pártolván követségét, de Zolta felharagudván a méltatlan gyalázatos megöletésen, nagy sereget küldött Kölpén, Szabolcs az Előd, és Irkond, az Öcsé fia vezérlete alatt, kik megindulván Bajor-, Német- és Szászországot s Thuringent nyilaik záporával elborították, s egész Galliát kegyetlenül sanyargatták. Innen a senoni meredekéken, fegyverrel nyitván utat, Segusa városát elfoglalták, aztán Taurinumot, s a gazdagságban bővelkedő csaknem egész Olaszországot. Ekként Botond a Kölpén fia, és Örkény vagy Irkond, az Öcsé fia, szerencsés győzelmet aratván, a Rajna mellett lesbe állt, inkább meghalni, mintsem a nyert győzelemtől elesni akarván. Ez alkalommal, valamelly nagy nevű vezért is megöltek, másokat megsebesítve megfutamítottak, s ezzel haza tértek.<sup>1)</sup>

És midőn Botond, és Örkény Pannóniába vígan visszatérnének, Botond a harc fáradalmaiban elgyengülve meghalt s a Verőcze vize mellett temetettet el. Nem feledvén miszerint mindezen harczok Taksony vezér idejeig viseltettek. Zolta vezér végre, miután hadai visszatértek, országa határait kijelölte, Görögország felé Vaczil kapuig és a rácz földig, a a németek felől pedig a günczili (nagyyszombati) hidig, hol az oroszoknak, kik atyjával Álmossal Magyarországra jöttek, várat engedett építtetni, s ugyanazon határszélen a Moson (Fertő) tó mellett, bese nyöket telepített meg, nehogy a csehek bosszút állani Magyarországra berontsanak. Csehország felől, a Morva vizénél jelölte ki, olly feltétel alatt hogy minden évben adót fizessenek, Lengyelország felől pedig a Tátránál, miként már Bors, a Böngér fia

---

<sup>1)</sup> U. ö. LVI. fejez.

meghatározta. És miután Zolta és hadai ekként megbokrosodtak, életében fiát Taksonyt, kinek a kún földről hozott feleséget, fejedelemmé tette, s népét hűségére föleskette, maga pedig fia uralkodásának harmadik évében meghalt. <sup>1)</sup>

## TAKSONY.

Taksony a magyar nagyokkal, élete minden napjaiban jogszerűn kormányozta az országot, mit, és kegyes voltát az idegenek hallván, nagy számmal sereglettek hozzá. Így a Bulár-földről előkelő nemességű urak érkeztek az izmaeliták nagy sokaságával, kiknek nevök volt Billa és Bokcsu, kiknek a vezér földeket ajándékozott örökösen, különösen Pest várát. Billa pedig, és testvére Bokcsu, kiktől az Etey-nemzetség származik, tanácsot tartván, a magokkal hozott nép két részét az említett vár szolgálatára fordították, a harmadikat megtartották. Ugyanezen időben, ugyanazon vidékről egy Hetény nevű nemes vitéz is érkezett, kinek a vezér nem csekély jószágot ajándékozott. Taksony vezérnek pedig fia volt Gejza, Magyarország ötödik vezére, kinek idejében a besenyők földről jött bizonyos fejedelmi vérből származott vitéz Tomizóba, az Örkönd atyja, kitől a Tomaji-nemzetség származott, s kinek Taksony vezér a kemeji részekben adott lakó földet a Tiszáig, hol most az abádi rév van. Ezen Tomizóba pedig szent István király, a Taksony vezér unokája idejeig élt. És midőn az említett király az élet szavait hirdetve a magyarokat kereszteltette, ő keresztvénné lenni nem akart, miért nejével Bíborossal az abádi révnél mint pogány temettetett el, fia azonban Örköny, áttért a keresztényen vallásra. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> U. ö. LVII. fejez.

<sup>2)</sup> Béla kir. jegyz. 57. fejez.



## GEJCZA.

Gejcz, kinek neve a Jajk vagy Gejcz folyó emlékeül választatott, miként az Eteleé, az Etel vagy Volga folyótól, 972-ben választás által lépett a kormányra, ki szelidebb természetű volt, mint apái. Meggondolván mily nagy pusztításokat s mennyi veszedelmet okozott a magyar nép a külföldön, s hogy olykor a nemzet mngveretett, ezért a békébe nagyobb bizalmat helyezett. A keresztyén vallásra tért, s azt nagy buzgalommal terjesztette. Fia születvén 988-ban, ez Istvánnak kereszteltetett, kit a keresztségből Theodát emelt ki, miért István neki, a róla nevezett Tata helységet adta örökösen minden hasznaival, s azon szabadsággal, hogy bárkinek eladhassa, mellyet ő minden jogaival, örök rendeletül, a szent Péter és Pál általa alapított monostorának ajándékozott. Ez alatt jött be Volfger is, öcsésével Hedrikkel, a homburgi grófok közül származott, 300 lóval és ugyan annyi kéziyas emberrel, kiknek Gejcz Kiszen hegyét és a Duna szigetét adta megszállásul, hol favárat épített, s el is temettette. Ezekből származott aztán a Hedrik nemzetsége, s a favár Hedervarának neveztetett. <sup>1)</sup> Ugyan akkor jöttek be Venczelin, Bajorország Wassenburg városából, kitől a Jak-nemzetség vette eredetét, Hunt és Páznán, kik István királyt német szokás szerint a Garan folyó mellett karddal átövedzték. Nevök fenmaradt unokáikban. Ezeknek segedelmével Gejcz és szent István némelly ellenszegülőket, fegyverök hatalma által, másokat önkéntesen térítettek a keresztyén vallásra. Kik mind Gejcz, mind István által nagy kiterjedésű földeket nyertek adományul, s később házasság által a magyarok közé olvadtak.

---

<sup>1)</sup> Katona, I. 668 l.

## ISTVÁN.

Gejca 997-ben meghalálozván, a főrendek általános szavazata által fia István lépett a fővezéri méltóságra. Kormányja kezdete békés nem lehetett, mert a magyarok és németek között nagy ellenségeskedés támadt, melyet István csak fegyverrel csöndesíthetett le.

T. i. 999-ben Somogy vármegye feje Kupa, vad és kemény természetű férfiú, ki az ősi erkölcsök és szokásokhoz főként ragaszkodott, a múlt évben a magyarok és németek közötti versengést alkalmúl ragadván, a nemzet fiai szívét, főként azzal, hogy az ősök vallását fegyverrel is kész megvédeni, magához édesgette. Fia volt Kopasz Lászlónak, s Mihálynak a Gejca testvérének unokája. Pártja nagyra szaporodott főként az által, hogy a magyarok többnyire félelemtől kényszerítették a keresztyénség fölvetelére, melly naponként nagyobb erőt vön, s a magyarokat boszantotta. Ide járult hogy Kupa a Gejca özvegyének kezét ügyekezett megnyerni, gondolván hogy ez által hatalma növekedni fog, mi azonban el nem sülván, miután ohajtását füstbe menni látta, nyilvános erőhöz nyúlt, s az egész alsó vidéket magával egyesítván, a mezőket s falvakat különbség nélkül pusztítani kezdte; hogy pedig erősített helye legyen, honnan mind támadni, mind az ellenséget visszaverni lehessen, Veszprém városát ostromolni kezdte. István tudósíttatván törekvéseiről, bár eleinte a félelem nem kevésbé meglepte, mindazáltal nehogy a vallás ügyét, melyet leginkább megtámadtatni látott s az országot veszélynek tegye ki, nagy számú seregét összeszedi, s táborát a Garan vize mellé teszi, hogy a Duna által választott sereg bátorságban legyen. Itt karddal legelőször öveztetve fel, a boldogságos szűzhöz in-

tézett könyörgése által, az isteni könyörületesség segítségét hívta. Aztán összegyűjtven seregét, ellenségének eleibe ment a Garan vizéig, ott testőreiül Hunt és Páznán németeket nevezte, s a végett hogy, ha a harczban valamelly veszély fenyegetné, az gondja alá venné, az egész sereg fejévé Venczelint vette, semmit mi az ellenség megveretésére szükséges volt, el nem mulasztván. Legtöbb reményét azonban az égbe vetette, Domokos későbbi esztergomi érsek, Páznán, Kuncz és Orthi jelenlétében a katonaság előjáróinak nyilván szavakkal fogadást tett hogy, ha győzelmet nyer, Somogy minden jövedelmei tizedét szent Mártonnak, kinek tiszteletére a pannonhalmi zárdát atyja építeni kezdte, ajándékozandja. Hogy a fejedelem fogadása süker nélkül nem maradt, a következés mutatja meg, mert seregét ekként rendbe szedvén, indulót kiáltatott s átkelvén a Dunán, gyors léptekkel Kupa ellen sietett. Veszprémnél vitatott a harcz, mindkét részről a legtüzesebben, ezek ügyök jogosságában s a keresztényen vallásért, amazok, ha az ütközetet elvesztenék, a büntetés félelmében, s az ősi vallás és nemzetiség buzgalmában elszántan csaptak össze, amidőn a győzelem sokáig egy részre sem hajlanék, a harcz hevében Venczelin Kupára bukkan, s együtt verekedvén fejét elvágja. Társai a harczot megújították ugyan de majd megszaladtak, a tévedezőknek nagy része lekaszabolatott, az összeesküvés fejei pedig részint elfogattak, részint felkonczoltattak. Kupa holt teste iszonyú kegyetlenséggel négy felé vágatott, s egy része Esztergom, más Veszprém, harmadik Fejérvár, negyedik Erdélybe küldetett s a kapukra felfüggesztetni rendeltetett, mindeneknek rettentő látványul, hogy hasonló merénnytől visszariadjanak s hűvek maradjanak a fejedelemhez. <sup>1)</sup>

---

<sup>1)</sup> Pray.



Igy kellett a nemzeti ügy s ősi vallás és szertartások bajnokának az ellenkező új hit és hatalom áldozatául esnie, mire sajnálat nélkül hazafi nem emlékezhetik. István azonban kötelességének tartotta Venczelt és czimboráit, kik amazokat megsemmisíteni segítettek, gazdag ajándékokkal megjutalmazni, azután fogadását teljesítendő, szent Márton zárdáját dús vagyonnal gazdagítani, s apáttá a jövevény Asztrik vagy Anasztáz csehet tenni. Majd Rómába követeket küldött, ki az országot s egész nemzetet a pápa ótalmába ajánlaná, egyszersmind azon ürügy alatt, hogy a népnek jobban tetszenék, ha ő királynak és nem vezérnek neveztetnék, eszközölje hogy a pápa e részbeni kívánságát teljesítse, s a kor szokásához képest részére koronát küldjön. A követségre Asztrik választatott, ki kalocsai érsekké volt kinevezve, levelet is adván vele, melly az idők folytán elveszett.

---

## MÁSODIK OSZTÁLY: KIRÁLYOK KORA.

---

### ELSŐ ISTVÁN.

A tizedik század első éve Istvánnak magyar királylyá koronáztatása által vonja magára figyelmünket. A lengyelek fejedelme Miska, mint mondják, a keresztyén hitre térvén, a római pápához követeket küldött a szokott egyházi áldás megnyerése, egyzersmind megkoronáztatása végett. A pápa hajlandó volt a lengyel fejedelem kérését teljesíteni; azonban valamelly csodás égi jelenet tudtára adta, mikép bizonyos ismeretlen nemzet követei fognak nála megjelenni, kik a kérdéses koronát magok részére kívánandják. A lengyelek ellen felhozaték, mikép ők inkább vérontással s vadászattal töltik az időt, hogysen ájtatossággal és könyörületességgel, fő szenvedélyök ezenfelül a jobbágyok elnyomása, hazugság és csalárdság, az igazság teljes hátrátételével; több gondjok van a fene vadakra s ebekre, mint az emberekre, a honnan könnyen elhatározhatja, melyik kérőnek adja a koronát? Ezen angyali jelenet, melyet némellyek pusztá költeménynek tartanak, mondják, annyira meghatotta a pápát hogy magát István részére határozta el.

A római egyházi székben ekkor II. Szilveszter ült, ki elébb Gerbert nevet viselt, hajdan szerzetes, később Robert francia király nevelője. Ez, miként már említők, hajnalban az angyal által megintetvén, midőn még határozatlanul ingana, Asztrik jelent meg

nála, s a fejedelem eddigi tetteit elősorolván, őt ezen tisztelettel felruháztatni kérte. A pápát nagy öröm lepte meg, s a kérelmet minden részben teljesítette; sőt nemcsak ezt engedte, hanem azt is, hogy az egyházakat saját belátása szerint rendezhesse, minnek jeleül egy keresztet küldött neki, melyet mindenkor maga előtt vitethessen. Ezért, úgy hiszik, hogy a magyarok nem apostoli rendelet, hanem saját királyuk működése által térítették a római hitre. Egy levelét hozzák fel Szilveszternek, melyet Istvánhoz intézett, s melyet sokan koholtnak hisznek. Tartalma következő: „Szilveszter püspök, isten szolgájának szolgája, üdvet s apostoli áldást! Mindenek előtt hálákat adunk az atyának, ki a mi napjainkban Dávidot talált, Gejczának a fiát, szíve szerint való férfiút, s a világosságtól átsugárzottat, ki a hitben legeltesse a magyarok választott népét. Dicsérettel emlékezünk isten iránti kegyességedről, melly népnek mi legkisebb érdemünk nélkül előljárói vagyunk; s tégedet, ki követed s leveled által magadat örökre lekötötted, méltó imádságunkba foglalunk. Miért, kedves fiam, mind azt, mit tőlünk s az apostoli széktől kívántál, az esztergomi érsekséggel s többi püspökséggel együtt, ezennel megadjuk, szent Pál és Péter apostolok hatalmánál fogva. Országodat is, — méltó e szavakat meghallani, — nemzeteddel s örökösseiddel együtt, a most élőket szintugy, mint a jövőöket a római egyház pártfogása alá vesszük, szakadatlan időkig. Utódaid s örökösöd pedig, mihelyt az országnagyai által elválasztatnak, tartoznak nekünk a szükséges engedelmességet s tisztességet tanusítani s magatokat a római egyháznak, melly alattvalóit nem szolgálkul, hanem fiaul tekinti, alattvalóiu bébizonyítani, így a katholika hitben állandóan megmaradni, és azt előmozdítani. És mivel nemességed, az apostoli hivatalt követve, Krisztust hirdetve és az ő



hitét terjesztve, az apostoli kötelességeket méltósága alattinak nem tartotta, s az apostolok fejedelmét különösen tisztelte, mi különös kiváltságunk által, nagy méltóságod és annak érdemei tekintetéből, törvényes örököseidnek s utódainak, kik mint említettett, elválasztva s az apostoli széktől megerősítve lesznek, fölékesíteni kívánván, megengedjük, hogy azon koronával, melyet számodra küldünk, ünnepélyesen s alakszerűen megkoronáztassál, az apostoli keresztet pedig magad előtt hordasd. És miként az isteni kegyelem téged utasítand, az egyházakat, mostaniakat és jövőndöket, helyettünk rendezhesd; miként más levelünkben, melyet közönségesen a főrendekhez és a néphez is küldünk, mindenek bővebben foglaltatnak.“ Ennyiből áll e királyi tekintélyt lealázó s egészen a papi hatalom alá vető pápai megerősítő levél, melly még végzetül ezt mondja: „Könyörgünk a mindenható úr istennek, ki tégedet anyád méhéből e világra hozott, és ki a koronát, melly a lengyel vezérnek volt szánva, neked adadni parancsolta, nevelje gyümölcsei növekedését, országodat s téged ez országnak tartson meg, látható és titkos ellenségeid-től ótalmazzon, s a földi kormány kellemetlenségei után a mennyei örök koronával ékesítsen föl. Kelt Rómában, mártius 27-kén Kr. 1000. évében.“

A korona, melyet Szilveszter pápa küldött, aranyból s gyönyörű művel, kerek alakban öntve, oldaláról háromszegű csüllöngők függenek, négy-szegre s így egyenes vonalban vágván egymást át, kereszt alakot mutatnak. Elül, a homlok felett, az üdvözítő képe áll, kezében almát tartva, átellenben Mária s az apostolok, királyok és vértanúk képei, görög felirással, <sup>1)</sup> mindegyik kép arany arczczal és saját czifrázattal egész alakjokban felváltólagosan helyezve, közben gyöngyökkel hímezve, smaragd,

<sup>1)</sup> Ez is világosan mutatja, hogy a korona görög mű.

mint saphir, chrysolit és rubinnal kirakva, melly rubin Mátyás király idejében megtört, s jelül szolgált, midőn III. Fridriktől visszavétetett. E helyett aztán később II. Mátyás mást tétetett, melly benne ma is szemlélhető, két oldalt a fül mellett, egyik mint másik részről négy drága gyöngy függ aranylánczon, s a fej megmozdulására öszhangos mozdulatot tesznek, azért, hogy a király, fület az isteni és emberi igazságnak szentelvén, a vádlónak egyikét, a bűnösnek másikat nyujtsa, s mindeneket az isten neve dicsőítésére, az elnyomottak könnyítésére, s a jó hirnév feltartására cselekedjék.<sup>1)</sup>

Gejeza alatt a keresztyén vallásra térítés ügye elkezdett ugyan, azt azonban nagy részt a Pili-grin által küldött szónokok hajtották végre; és mivel ezen prágai püspök csak mintegy árnyékát a keresztyénségnek hagyta a magyaroknál, az egész dicsőség szent Istvánnak tulajdoníttatik. Megkoronáztatása s fölkenetése, úgy látszik, a magyaroknál utóbbi időkig szokásban volt szertartás szerint történt. Mert e vallásos szokás időről időre átment egyik nemzedékről a másikra, hová tartozott a jobb kéznek s vállaknak a szent olajjal bekenetése, aztán a királyi kardnak felövedzése s a koronának föltétele. Az így megkoronázott király előtt gyöngyökkel kirakott arany kereszt vitetett. Bár évek múlva más szertartások is divattá váltak, hová a kék vagy violaszín palást tartozik, mellyet szent István hordani szokott, s az arany alma. E szokás több királyok megkoronáztatásakor hüven megtartatott, később azonban önkény szerint változott, annyival inkább, mert szent István megkoronáztatásakor még nem voltak minden pöspökök kinevezve, kiknek ez alkalommal különböző szerepeik vannak. Miután az ország koronája, a többi kincsekkel együtt, a pozsonyi vár

<sup>1)</sup> Pray, Annal. I. 10—11. l. Révai után.

tornyából a királyi mellékterembe lehozatik, s a koronázás előtti nap szekerre tétetik, az ország nagyai és nemesei fényes kíséretében harangzúgás között, a szent edények helyére vitetik, a nádor és korona-örök pecséteivel lepecséltetik, a templom ajtaja egész éjjel őriztetvén, az egyháziak püspöki süvegekkel ékesítve, a kereszt elűlvitele mellett az első sorban szemléltetnek, s midőn a beigtatás napja felvirad, a király válogatott fénynyel a szent Márton titkos szobájába vitetik, onnan a nagy oltárhoz a menet következő rendben történik. Tíz főemberek, ugyanannyi ország, név szerint: Magyar, Dalmát, Galicia, Horvát, Ráma, Tót, Lodomér, Szerb, Kún és Bolgár-országok zászlóit viszik. Ezek után az ország czimernőke, kalauzképen, Magyarország czímereibe öltözve, aztán a hét báró, kik közül a nádor a szent koronát, az országbíró a királyi pálczát, a horvátországi bán az arany almát, a tárnokmester az arany pálczát, a főpohárnok szent István kardját tokjában, a főkomornyikmester az apostoli keresztet, drága kövekkel kirakva, a főlovászmester kivont kardot tart. A király két, díszruhába öltözött püspök által az oltárhoz vitetik, dob- és trombitaszó mellett, kit a főudvarmester mint a rend fentartója, követ. A legalsó lépcsőhöz érve, az esztergomi érsek a nádor jelenlétében, a királyt röviden a kormányzás iránt megint, s az oltárt országos kincsekkel felékesíti, jobbról a nádor az öt zászlós urral, balról a főlovászmester, a másik öttel, kivont karddal, helyet foglal. Akkor a király az esztergami érsektől odanyújtott keresztet megcsókolja, s térden állva és kezét az evangéliomra téve, a béke s igazság megtartása felől esküt tesz. Aztán az eleibe tartott párnára dülve, szent énekek s imádságok között, a püspöki beszéd tartatik; melly bevégeztetvén a segéd püspökök által a király fölemeltetik, ismét visszavezetetik, s ünnepélyes imádságok között az esztergomi



érsek által elébb a jobb vállán, aztán a mellén, olajjal megkenetik, ez a visszamenetelkor a püspök által letöröltetvén, a sekrestye közepén készült karos székre leültetetik, szent István szentséges ruháiba, a főkamarás-mester és főudvarmester által felöltöztetvén. Ekkor elkezdvén a mise, ismét az oltárhoz vezettetik és szent István kardjával térden állva az áldozár és nádor által különböző könyörgések között felöveztetik, a királyi pálczát jobb, az arany almát bal kezében tartván, a többi püspökök kíséretében, két érsek oldalmentében, fehér, veres és zöld posztóval fedett hidakon gyalog menetet tart. A posztó a nép által szétaraboltatik, a kamaraelnök által az utcára emlékpénz hányatik, nehogy pedig a sokaság összerohanjon, katonaság tartván fel a rendet. A király ezután a ferencziek templomában egy erre készült trónba ülve, arany sarkantyús vitézeket nevez, vállukat kardjával háromszor meglegyinti, s az ágyuk megdurranak. Aztán lóra ülve, hasonlóképen a főpapoktól és országnagyoktól kísértetve, a könyörülő barátok zárdájával általellenben, állva, s újjait fölemelve előtte vitetvén a kereszt, az ország áldora elémondása után, esküt teszen s kötelezi magát az ország jogai és szabadságai megtartására. Minden jelenlevők tapsai és „éljen a király!” kiáltásai, egyszersmind ágyuropogások között, a Duna felé lovagol, s ott fölmenvén a Királyhegyre, szent István kardjával keresztben a világ négy szaka felé vág, annak jeléül, hogy országát mindenfelől megvédeni akarja; aztán fegyver s ágyudurrogások között a várba ujjalag nagy pompával visszavitetvén, azon főemberek, kik előtte a zászlókat vitték, a palotába, azok pedig, kiknél a kincsek voltak, a mellékszobába követik; az ebédnél az áldozár vizet önt neki, a nádor pedig keszkenőt nyújt. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Katona, Hist. Crit. Regum I. 52—56. 1.

A fejedelem mindezek után szent István palástjában, tőle jobbra, illő távolságra az esztergomi és kalocsai érsekek, balra pedig a nádor foglalván helyet, ebédelni kezd. Oldalt mellette, a főajtónállómester áll, a széket a főkamarás-mester teszi alá, s a főlovászmester kivont kardot, a főudvarmester a királyi pálcát tartja. A korona aztán arany tokban az asztalra tétetvén, a főétekfogó-mester az ételek felhordására, a főpohárnok-mester pedig az italok kiszolgáltatására ügyel. Elszedetvén az asztalok, az ország kincsei és koronája a nép szemléletének kitételnek, aztán a királyi titkos szobába, onnan fel a várba viendő, hol három lakattal, mellynek egyik kulcsát a király, a más kettőt pedig a koronaőrök veszik magokhoz, s a király, az áldozár, a nádor, országbiró, két királyi biztos és a két koronaőr pecséteivel lepecsételtetik, a vár déli tornyába tételik. <sup>1)</sup>

És ez volt a magyar királyok megkoronáztatásának ünnepélyes szertartása, melly az újabb időkig szentül megtartatott, szent István fölkenetésének napját az 1000. év s a boldogságos szűznek mennybemenetele napjára, helyét Fehervárra teszik. A királynék megkoronáztatása nem a szent koronával hanem egy mással szokott történni az által, hogy azon korona a királyné jobb vállára tételik. Az esztergomi érsek a koronát szinte a jobb vállra szokta tenni, régi kiváltság erejénél fogva azonban, e jog a veszprémi püspököt illeti. Egyedüli példa, ki a szent koronával koronáztatott meg, Mária 1-ső Lajos király leánya, atyja felejtethetlen érdemeiérti háladatoságból, ő azonban nem királynénak, hanem királynak neveztetett és tartatott. <sup>2)</sup>

Nagy gondja volt a királynak, miszerint mielőbb házasságra lépjen. Gizela Henrik bajor fejedelem testvére tetszett meg Istvánnak. Főrendü em-

<sup>1)</sup> Katona, Hist. Crit. Reg. I. 50, 56. l.

<sup>2)</sup> Katona, Hist. Crit. Reg. I. 65. lap.

berek küldettek tehát Csehországba, kik között István is jelen volt. Átadattak az ajándékok s a levelek, a leány megkéretik s előállíttatik, a mint képére nézve igen szép volt, a követek s különösen a jegyes szemeit főként megigézték. Megkérdeztetett a leány, miként tetszik vőlegénye s akar-e a hatalmas Magyarország királynéja lenni? Mire ő fejét csóválta s azt mondotta, hogy iszonyodik az olly emberektől, kik eredetileg bálványimádók voltak, egyébiránt sem a vőlegény, sem a hazától nem iszonyodik, csak a szent hittől idegenek ne legyenek; s a további beszédet bátyjára Henrikre hagyván, maga, szégyenletében elhallgatott. Mire Henrik: „Hallottátok, mondá, hűgunk nyilatkozatát, mi kifogás lehetne? Az erős magyar nemzetet szeretjük, hugom elhatározásáról pedig bizonyos vagyok, s nem is lesz idegen a vőlegénytől, csak ez, a mennyasszonyi nyoszolyánál fel fogadja, hogy a keresztyén vallásban marad.“ Meglágyúlván ekként mind Gizela, mind a szent hit iránt István, semmit sem késve, magát a sógra hatalmába lenni ígérte. Előhivattak a szent lelkipásztorok, Istvánnak a hitsacramentoma előmondatik, s a kereszteleés által Schirában felavattatik. Gizela Gejca fiának eljegyeztetik, örvendetes ének énekeltetik a nagyszámú főrendek jelenlétében, s néhány nap a lakodalommal telvén el, Henriktől elbúcsúzott s az új mennyasszonynyal elutazott.

Bátyja Brunó volt, főegyházi ember, másik leány testvére Brigitta, ki apátasszonynya lett. Mind Henrik, németországi király, mind Brigitta, testvérjükhöz Gizelához szaladtak 1003 végén. Az egyház rendezésére fordítván István gondját, esztergomi érsekké Domokost, kalocsaivá Ásztrikot, pécsivé Bonipertet, veszprémivé Istvánt nevezte, bárha ez utóbbi csak későbbi oklevél által erősítettet meg. Udvarát is pedig hasonló fényes méltóságokkal kívánván ellátni, fő tisztviselősegeket, különösen egy taná-



csot rendezett, melly nemcsak az igazságot kiszolgáltassa, de a keresztyén vallást is a rossz akarók törekvései ellen védelmezze. A főméltóságokat előkelő embereknek adta, névszerint Czibát nádorrá nevezte, s országbirót is tett, noha e nádor kineveztetése még eddig sincsen czáfolhatlan igazsággá emelve.

Mig István Magyarországon a vallás terjesztésével ekként foglalkodik, unokaöccse az ifjabb Gyula gerjesztette maga ellen haragját, ki Erdélynek fejedelme volt. A ki Kupával egy értelemben, nehezen szenvedvén, hogy Magyarország az ősi szertartásoktól eltérítettik, Istvánhoz gyakran követeket küldött, kik által a királyt keserű szemrehányásokkal pirogatta, hogy a régi vallással akként bánt. Úgy látszik, hogy ő Kupa megverettetése után, Erdélybe visszavonúlt, s az ősök hite eltörlésének megboszulásán törte fejét; midőn tehát követei által semmit ki nem vihet, ellenséges zászlókkal Magyarországra rontott, s öldöklés és pusztitással járt szerte. Ekként felhivatván a panaszok által István, hogy az atyafiság ellen valamit ne tegyen, s magát keresztyén embernek mutassa, Gyulát követei által figyelmeztette, mérsékelje magát a jogtalanságoktól, s ne adjon háborúra okot, különben ha tovább is ellenségesen viseli magát, miszerint a gonoszt eltávoztassa, kénytelen lesz a harczmezejére lépni, ezt pedig ha elmélete van, nem más képen távoztatja el magától, mintha elhagyván a scytha babonákat, a nemzettel együtt, mellyet kormányoz, megkereszteltetvén, keresztyénné leszen, s hogy ezt tegye, igen kéri, hogy kik vér szerint összekapcsoltattak, a vallásban is egyesüljenek.

Miután ezek Gyula előtt üresen hangzottak el, ellene Erdélyben a háború elhatároztatott, s egybeszedetvén a seregek, oda megindultak; vajjon ütközet történt-e? nem tudni, annyi bizonyos, hogy az ország igen hamar meghódítatott, mellyet István apródonként a magyar törvényre szoktatott, keresz-

tyénné tett, és ott az erdélyi püspökséget alakította, Gyulát pedig két fiával Magyarországra hozatván, megkeresztöltette, s holtigtartó tömlőczen kínozta, ki Erdélyt többé, azon ürügy alatt, nehogy ismét új dolgokon törje fejét, soha sem látta. Erdély, hajdani néven Dácia, minden terményekkel dúslakodó, főként pedig aranyat, s barmokat termő ország, a rómaiaknak egykor gyönyörűsége. Egyébiránt Gyula legyőztetése után, mindig a magyar királyok birtoka volt. Aztán a tótok és bolgárok vezére, Keán ellen indította hadait, kik a természettől megerősített helyeken laktak; ezt bár terhes munka s fáradsággal legyőzván, megölte, s megbecsülhetlen kincset, aranyat, gyöngyöt, drágaköveket zsákmányolt utána.

Ezen évet jelölik annak is, midőn István valóságos buzgalmában a pannonhalmi zárdát alapította, miszerint Kupa leverettetését e szentes intézetével lemossa. „A legfőbb Isten nevében — így kezdődik ez oklevél — István a legfőbb kegyelemből magyarok királya. Hiszszük és igazán tudjuk miszerint, ha az isteni tiszteletre szentelt helyek hatalmát s tisztelét neveljük, ez nem csak emberi dicséretre méltó, de isteni jutalommal is megkoronázandó. Miért isten egyháza minden hiveinek, a mostaniaknak szintúgy mint a jövőöknök, ismerje meg szerény figyelme, hogy mi az Anasztáz tanácsa, ügyekezete és megegyezése által, a szent-mártoni monostor apátjának, mellyet édes atyánk kezdett, mellyet mi isten segedelme által lelkünk üdvössége tekintetéből végre hajtottunk, ugyan olyan szabadságot engedtünk, millyennel a szent Benedek Cassino hegyi monostora bír; ugyanis azon monostorbeli szerzetesek imádsága által Anasztáz úr tanácsából erősítettünk és borostyánoztattunk meg. Mert azon különös kegyeletet, mellyet szent Márton által gyermek korunk óta tapasztaltunk, a késő maradék em-

lékezetének is átadni kívántuk. Ugyanis előállván a háborgós idők a németek és magyarok között, midőn a legnagyobb rendülés állott elő, s főként a polgári háború által sürgettetnék, bizonyos Somogy nevű megye atyai székünkben el akarván kergetni, mitévő legyenek nem tudtam, végre hozzám állván Pázmán, Hunt és Orch vezérek, nem különben az esztergomi érsek is, fogadást tettem hogy, ha a külső és belső elenségeimen győzedelmeskedtem, az említett megye tizedét, mindennemű terményekből, mint szántóföldek, szőlők s vámokból, miként a jövevények boraiból is, a megyés püspök mellőztével azon monostor apátjának adassék, az említett vezérek és sok más ispánok bizonyossága mellett, legkisebb késedelem nélkül. És miután győzedelmet nyertem, tervem létesítésén ügykeztem: mert a püspökségek, a helyeken kívül, akkor még Magyarországon betöltve nem voltak. Ha szabadságomban állott, ott, a hol akartam püspökségeket sapátságokat alapítani, vajjon nem volt-e szabad, valamely helyelyel tetszésem szerint is bánni? Hogy pedig a szent Mihály egyháza üresen ne álljon, vagy a püspök a dézmaszedésben jogtalanságot szenvedjen s panaszkodjék, neki egy Kürtő nevű udvart rendeltünk, minden hozzá való emberekkel. Hogyha szabályaink ellen bármit elkövetni merne, tudja meg, hogy az ítélet napján az élők és megholtak bírása előtt fog velem vivni. Végül még azt adom hozzá, hogy a szerzetesek mindegyik apát holtával szabadon mást választhassanak, s megengedtetik nekik kineveztetéseket bárhol, s bármely püspöktől elfogadni. Kápolnát pedig egy apát előtt se vigyenek, csupán azon monostor atyja előtt, a hely tisztelete és szentsége miatt s miként a püspökök, zsályákban tartson misét. Parancsoljuk tehát az úr Jézus Krisztus bizonyossága mellett, hogy semmi érsek, püspök, vezér, örgróf, ispán, alispán, vagy bármi más kicsi vagy



nagy ember az említett monostor szolgái, földei, szőlői, tizedei, halászatai, partjai s rendeleteibe, a monostor apátjának engedelmével avatkozni nem merészeljen. Mit ha valaki mind e mellett tenne, 100 font jóféle aranyban fog elmarasztatni, melynek fele a mi kincstárunkat, fele az említett monostort s igazgatóit illetendi, ezenfelül örök kárhozat büntetése alá essék. — Minek hogy annál nagyobb hitele legyen, a jelen levelet saját kezünk aláírásával s pecsétünkkel erősítettük meg. István nemes király jelvonása. Domokos érsek és alkoriátnok készítette. Isten megtestesültének 1001-dik esztendejében, István első magyar király uralkodásának pedig második évében készült s adatott ki e kiváltság levél. “Az egyház javára ajándékozott faluk pedig következők, mellyeket Sebestyén érsek és Czéba ispán jegyzett fel: a fizegi halászok, Tömönd, Somogyi, Murin, Kürt, Viseta, Varsány, Vág és a pozsonyi vám harmad része minden dolgoktól, jelenben és jövőben. Egyszerű pecsétjén az ifjú király látszik, trónban ülve, s bal kezében az arany almát tartva, jobb keze s koronája azonban nem látszik. Elkopott körirata következő: „I. VÁN MAGYAROK KIR.”

Ezek után 1003. Keán a bolgárok és tótok fejedelmével ellen, ki, úgy látszik, Erdélyben lakott, indított háborút, kik a természet által igen megerősített helyeken laktak, ezt bár sok munka és fáradság után, legyőzte, megölte, és számtalan kincset nyert aranyban, gyöngyökben és drágakövekben. Helyébe ösatyját Zoltánt nevezte ki, s ez később Erdélyt örökösén bírta, mert közönségesen erdélyi Zoltánnak hivatott. Két évig távol lévén a hadi elfoglaltatások miatt István, 1004-ben Magyarországra visszatért. Nejének testvére Brunó a bátyja ellen pártot ütőkkel tartván, eleinte Boleszló cseh fejedelemhez, aztán, miután itt magát bátyja haragja ellen elég bátorságban nem hitte, leány testvéréhez, a ma-

gyarországi királynéhoz szaladt, kinek közbenjárását kérte. István megszánván a földönfutót; mindent elkövetett, hogy a meghasonlott testvéreket összebélkéltesse, mi végett Brunót, követi kíséretében, Németségba küldötte. A kibékülés megtörténvén, Istvánnak nagy öröme volt, s az általa viselt két háborúban nyert zsákmányt az isten tiszteletére fordítani elhatározta. Illy elhatározattal a királyi székhelyen, Fejérváron a boldogságos szűz tiszteletére szentelt nagy templomot, bámulandó mesteri művet építtette, a falakat különböző metszésekkel, s a padozatot márvány táblákkal ékesítvén fel, a templomot temérdek palástokkal s egyéb készülékekkel is ellátta, az oltár körül tiszta arany drága kövekkel ékesített táblákat rakatott fel, s a szertárt mindennemű kristály, onyx, arany és ezüst edényekkel felgazdagította. Ekként saját kápolnát is állíttatott e nagyszerű egyházban, mellyet azon kiváltsággal ruházott fel, hogy abban egy püspöknek se legyen semmi joga, s a váltság napján, bármelly püspöknek hagyta meg a jelenlevő király, az a többi kirekesztésével tartozzék az egyházi szolgálatot teljesíteni; az ő távollétében azonban, a prépost és szerzetesek engedelmé nélkül semmi püspöki hatalmat ne gyakorolhasson, s az egyház népe olly szabad legyen, hogy semmi dézmát tőle venni ne lehessen.

A királynak ezen, mondhatni, határtalan adékonysága mennyire megnyerte a papok vonzódását és ragaszkodását, képzelhetni. Összesen 12 püspökséget alapított, mellyek olly gazdagsággal bírtak, hogy vagyonukat a hercegek s grófok birtokaival lehetett összehasonlítani. Ez időben a szent mártoni monostorban egy Sebesztyén nevű barát volt, kinek szentes élete s az isten iránti vallásos buzgalma nagy hirre kapott. Ezt a király megkülönböztetett tisztelettel kezdte szeretni, mert minél vallásosb, Istvánnak annál kedvesebb volt. Őt tehát szent.

élete érdemei tekintetéből érseki hivatalra méltónak ítélvén, esztergomi érsekké nevezte; hogy pedig a hitbeni állhatatosságáról bizonyos tanúsága legyen, egy időre szemevilágától megfosztatta, aztán három év múlva látása megjövén püspöki székébe visszahelyezte, Ásztrikot a kalocsai érsekségre tévén át.<sup>1)</sup>

„Ha hitelt érdemel, jegyzi meg maga Katona, azon oklevelet, mellyel a nyitrai egyházat felruházta, az az olvasók figyelme elöl el nem vonhatjuk.“ — „Milstván — így szól e levél — isten könyörületéből s az apostoli szék kegyelméből, magyarok királya. Emlekezetül adjuk mindeneknek, ezen rendeletünk erejénél fogva, hogy miután az isten jósága velünk lévén, a Jézus üdves keresztyén vallását megalapítani minden módon törekednénk, nyitrai várunkhoz jöttünk, hol reményünkön kívül nyolcz római papot találtunk, kik magokat szent Emerán kanonokainak vallották, s Morvaországból érkezett népnek szolgáltak, a szent dicséreteket kilencz karban énekelvén állandóan, kikhez a király is hozzájok csatlakozván, velök együtt énekelt, s bűnei bocsánatáért, s az igaz hit világaért könyörgött. Mivel pedig ezen papoknak semmi állandó alapítványuk nem volt, hanem egyedül a nép szabad fizetéséből tengődtek, egy falut ajándékozott nekik jövevény lakosaikkal, a külváros és a vár között fekvővel, melly egyenesen a királyt és azon várat illette. Nemkülönben Tormos falut, a Kis-Nyitra lefolyásánál, szent Mártonhoz oldalaslag, valamennyi jövevényeivel, valamint szőlői, hegyi joga s dézmájával, azon lapos útig, melly a Czobor-hegyet ketté választja, egészen hol a Gyurkova nevű forrás fakad, aztán a Darázs-utig. Ettől kezdve azon forrás folyásáig, Nyitra város mögött, hol egy cserfa áll. Innen egyenesen keletre a kis tormosi erdő felé, hol

<sup>1)</sup> Katona, I. 119—20. 1.



egy mocsáros vizen átmenve, a mindkét Tormos között fekvő gyepen halad a Pongrácz-útig, innen azon úthoz, mely a Czobor hegyét kétfelé választja. Nekik ajándékozta a Nyitra városa bor- és gabonadézmáját a Páz utca, Molnos, Könyök, Köröskény és Gyurkova falvakéval. És miszerint ezen adománylevél annál biztosabban megtartassék, rendelte hogy a nyitrai szent Emeránról címzett egyház kanonokai, mind a papi, mind a királyi országos gyűlésekben, az érsekséggé emelt esztergomi egyház után mindjárt második helyet foglalja el.“ Ezen kétes oklevél 1006-dik évben keltnek mondatik. <sup>1)</sup>

Többek között pedig örök emlékezetreméltó, két palástot, melyeknek széle 74 gira tiszta arannyal s drága kövekkel volt beszegve, melyet Benedek pápa azon kiváltsággal ruházott fel, hogy a ki abban miséz, a királyt fölkenhesse, megkoronázhassa és karddal átövezhesse. Nem csekélyebb szeretete volt Gizelának az egyház iránt, ki a költséges fejevári főtemplomot meglátogatván, a veszprémivel együtt saját költségén felépítette. Veszprém egészséges éghajlatu, gyönyörű helyen fekvő, keletről a Balaton, mely egész Magyarországon híres, s gazdag halakban, nyugat és délről termékeny szőlőkkel dicsekedik, éjszokról pedig a Bakony erdeje, halmaival és csaknem Steyerig terjedve. És hihetőleg innen keletkezett azon szokás, hogy a veszprémi püspökök a a királynék cancellárjainak neveztettek, miként a régi oklevelek bizonyítják. <sup>2)</sup>

A király ezen kegyestörékvések jutalmául egy fiatlyt nyert, kinek nagybátyja Henrik emlékezetére Imre nevet adott. Születését némellyek Fejevárra teszik. Midőn I. Ferdinánd a magyarországi királyok közül az utolsó, ki 1527-ben itt megkoronáztatott, mondják, nem más okból látogatta meg azon épületeket,

<sup>1)</sup> Katona I. 124—7. l.

<sup>2)</sup> Katona I. 94—98. l., 108. l.

minthogy Imre herceget itt születettnek hallotta. Születése éve igen hihetőleg 1007.

István, fia születéseért istennek hálákat adandó, régi ohajtása szerint szűz Máriának a vasvári hegy tövében költséges egyházat épített, melyet aztán a szent Benedek családjának adtak át gondviselés végett.

Míg a király ezekkel foglalkozik, fiára legnagyobb gondja volt, mert Imre negyedik évében a legjobb nevelők felügyelése alatt, jövőre szentségét kimutatta, semmi gyermeki benne nem látszott, távol volt a tréfától és nevetségesektől, egészen komoly erkölcsű, s főként az istenieket hallgatván, minden egyébtől annyira borzadt, hogy még nevét sem akarta hallani. Tudományosan tudta a mi-atyánkot, az angyali imádságot, s minden mondatról olly kíváncsian nyomozódott, hogy bárki kérdéseire gyorsan megfelelt.

Bizonyosabb hogy, midőn 1012-ben a vallást a Marosnál terjesztené, Benedek vértanú vérével a Vág vize megfestetett. Lengyelországból jött ő ez előtt több évvel, s midőn igen sanyarú életet élne, a Czobor hegyén, Nyitrától nem messze csendes halállal meghalt, miután a szakolczai barlangban gyilkosok megtámadván megszúrták s a Vág vizébe vetették, hol csak más évben találták meg, s Nyitrán a szent Emeran templomában a szokott szertartásokkal eltemettetett.

E férfiu elvesztét 1014-ben ugyancsak Gunther amannak atyjafia pótolta ki, Csehországból jövet ki, Thüringenben nemes helyen születvén, a világiakkal felhagyva az althai monostorba a duna parton felvétetvén, nem sokára szent címet nyert. Mit midőn az isten embere nehezen szenvedne, kevés választottakkal a magányba vonúlt, azonban híre elterjedvén s Istvánnak is fülibe jövéen, mint csodá-

latos embert, követei által nézette meg, hogy Magyarországra jöjön, felszólíttatott.

A következő évben, miszerint a vallás és ország iránt tanácskoznék, a püspököket és országnagyokat Tolnára, vagy mások szerint hihetőbben Esztergomba hitta. Az ezt követő esztendő folytán aztán Edvárd angol király fiai jöttek Magyarországra, s nagy barátsággal fogadtattak. Míg ezek Magyarországon ekként folynak, Ottó a szomszéd Dalmát- és Horvátországokban nagy hódításokat tett, a tengeri városokat, Zárával együtt háborgatta, ellenségesen elpusztította. A horvátok vezére ekkor Kresczimér volt, ki általok megszaszlatván, az elfoglalt városokat a győzelmes birtokában hagyta.

Ez alatt István miszerint a vallás szélesb terjedelmet vegyen s látván hogy ez a benedekesek szorgalmával leginkább kivihető, a Szala mellett épített, s azon víztől hasonlókép nevezett monostort nekik odadta; a legelső apát Péter a Latinok nemzetségből volt, az egyház Adorján tiszteletére levén szentelve.

Említők, hogy Imre hihetőleg 1007-ben születék. Hogy neki több fiútestvérei is voltak, kik közül egy Ottónak hívatott, igen hihetőnek látszik, kik azonban az életből igen kora halállal kimúltak. E rendelkezések közben, a Maros vize mellett lakó Ohtum nevű úr, méltó említésre, ki Budán görög szertartással megkereszteltetvén, erényével s birtokával igen dicsekedett. A király iránt pedig semmi tiszteletet nem mutatott, bizva katonái s nemesei sokaságában, kik felett úrkodott. Nagy számú szilaj lovai voltak, ide nem számítván mellyek már megszeliédítve, lovászai kezén valának. Temérdek barmot s pusztákat is bírt, sőt hatalmát a királyi sóbányákra is törekedett kiterjeszteni; a Tisza réveire vámosokat nevezett s ott mindenkit megadóztatott, és hatalmat kapván a görögöktől, Marosban keresztelő szent



János tiszteletére monostort alapított, hová görög apátot s barátokat nevezett, uralma a Körös vizéig s Bodonig terjedvén. Innen nagyszámú fegyveressel kiindulván, a királylyal mitsem gondolt, és szolgálatában volt egy hírneves katona, Csanád, ki a többi méltóságra felülmulta. Ez ura előtt bevádoltatott valamelly alapos váddal, mellyért őt az ura megölni akarta. Mit Csanád észrevévén, megfutamodott, alattomban a királyhoz jött, ki őt Krisztus imadására térítvén megkereszteltette. Meg akarván pedig hűsége felől győződni, nagyainak mondá: készüljetek karczra Ohtum ellen, s országát foglaljuk el, kikémlelvén az ura titkait. Melly beszédével Csanádot vallatván, szemmel tartotta, hogy hűsége felől bővebb bizonyosága legyen. Mit Csanád midőn hallott volna, igen örvendett, s a király főembereit felszólította, hogy ilyen férfit válaszszanak. Mire ezek őt megragadván vezérokké tették. Új keresztyén vagyok, — monda — újan keresztelkedtem, új harczot akarok megkísérteni, készen lévén élni vagy halni. Keljünk fel tehát s harcoljunk az én királyom ellenségei ellen! s e szavak mindeneknek igen tetszetek. Összegyűjtvén a sereget, a harczra megindulnak s midőn a Tiszán átkelne, vivni kezdetek Ohtummal és seregével, a csata kétes volt; nagy lárma s kiabálás keletkezett, a harcz délig tartott, mind két részről sokan elestek s megsebesítettek, mert harczias férfiak voltak. A Csanád serege előtt majd Ohtum szaladásnak indult, s a Szöreg bokrai közt lappangott. Ugyanezen éjjel Csanád egy dombon ütött tábort, mellyet később Aradnak nevezett. Mindkét rész kémei vigyázván pedig ide s tova futkostak, és Csanád álom nélkül töltvén az éjtszakát, szent Györgynek imádkozott, miszerint neki az ég urától nyerne segedelmet, és fogadást tett hogy, ha kérélmé meghallgattatik, s ő ellenségét meggyőzi, imádságának azon helyén, hol letérdepelt, monos-

tort fog állítani. Miután a fárasztó munka és fáradalom után az álom elnyomta, egy oroszlán jelent meg álmában, melly így szólott hozzá: „ember, mit alszol, kelj fel gyorsan, fújd meg kürtödet, szállj ki a harczterre s meggyőződ ellenségedet.“ És midőn felébredt, úgy tetszett neki, mintha két ember erejével bírna, a honnan összehíván seregét, álmát elbeszélte, mondván: „imám után, mellyet földre terülve intéztem az úrhoz, és szent György vértanúhoz, elnyomott az álom, s lábaimnál láttam egy oroszánt, melly nekem azt mondta: kelj fel, ember, mit alszol? gyűjtsd össze seregedet, állj ki a síkra, s meggyőződ ellenségedet, ki most szinte alszik, de mondj elébb 140 Mi-atyánkot.“ Megindultak tehát a harczra, késedelem nélkül, várván szent György érdemeért segedelmet az égtől, ki őket oroszlán alakban meglátogatni méltóztatott. Azon éjjel pedig az Ohtum serege, melly a mezőn feküdt, hátat fordítván megszaladt, Ohtum pedig a harcztéren Csanád által megöletett, s feje elvágatván, a királyhoz küldetett, utána sok zsákmányt kaptak, s nagy örömmel teltek el hogy a király ellensége elesett. A keresztyének holttesteit felszedvén a Maroshoz vitték, hol a keresztelő szent János temetőjében eltemették, minthogy azon vidéken akkor még más monostor nem volt. A barátoknak pedig a város harmad része szolgált, kiket Csanád el nem üzött, hanem azon állapotban, mellyben találta, meghagyta. Mellyek után Csanád azon monostorból vévén apátot, néhány baráttal a helyre ért, hol neki az oroszlán megjelent, s fogadását teljesítendő, a társaságnak nagy vendégséget adott, aztán átkelvén a Tiszán a királyhoz értek; Ohtum feje a város egy tornyára volt felakasztva, s meglátván a király Csanádot, nagy örömmel örült, kit a király udvara s az Ohtum háza fejedelmévé tévén mondá: „e város többé nem fog hívatni Marosnak, hanem Csanádnak, azért, hogy

ellenségemet itt megölted. Főispánya leszesz a megyének, s a megye is rólad Csanádnak fog nevezetni, nemzedékről nemzedékre.“ Aztán Csanád azon helyre jöven, hol álmában az oroszánt látta, ott monostort épített s görög barátokat hozott belé, apátjokkal együtt a keresztelő szent János monostorából. <sup>1)</sup>

Nem szűnt meg még ezekkel a szent király, hogy a miket kezdett, azokat végre ne hajtsa, s hogy magát isten hálás fiának mutassa, ezen évben a veszprémi püspökséget dús telkekkel ajándékozta meg s köz oklevéllel elismerte. Mert bárha még a római követség előtt, különböző megyékre osztotta, s azoknak kormányzóivá alkalmas egyéneket nevezett, az egyház javadalmát mindazáltal sem azonnal ki nem jelelte, sem oklevéllel meg nem erősítette. Azillynemű oklevelek nem elébb, hanem csak az egyházak felavatásánál szoktak kiadatni. Így világos hogy a pécsváradi zárda elébb kezdetett, mintsem Anasztáz kalocsai érsekké neveztetett volna; pedig oklevelet a királytól elébb kapott, mintsem az épület végrehajtatott. A szent Adorján zárdájáról hasonlót tanúsítanak az oklevelek. Így a veszprémi egyház is már rég szent Mihálynak ajánltatván fel, Gisela kegyes adékonyága által annyira emelkedett, hogy még ez évben fölszenteltethetett. Ennek alapítójának ugyanazon királynét mondják lenni. <sup>2)</sup>

A veszprémi püspökség alapítása alkalmával, következő oklevelet adott ki. „A szent háromság, egy istenség nevében, István, isten kegyelméből magyarok királya. Ha a kegyesség nagyságát nem csak a kedveltebbek, de a jövevény idegeneknek is méltán engedhetjük, különösen beillik, hogy a legfenső buzgalomra vágó lelkek, a szent egyhá-

<sup>1)</sup> Katona I, 134—138. 1.

<sup>2)</sup> U. o. 145. 1.



zak kívánataival meghonosíttassanak, hogy tehát pusztákkal s falvakkal gazdagítván, előmozdítani gyarapodását ügyekezünk. Tudja meg a szentegyház minden híve, hogy mi lelkünk váltságaért négy várost ugymint Veszprémet, hol a püspöki székhely építtetett, Fejérvárt, és Visegrádot a veszprémi szent Mihály zárdájának alávetjük, valamennyi egyházak, czímek és határokkal együtt. Adunk pedig és engedünk ezen felül, királyi adományunkkal, az említett szent Mihály egyházának egy Kány nevű helységet, Veszprém vármegyében, hol az említett püspöki székhely építtetett, aztán három helységet, Ösit, Kánt, Berényt Fejér vármegyében és Marczaltót, ugy a visegrádi megyében is egy helységet, melly a Duna mellett fekszik, jobbról egy Apród nevű patak által öntöztetve, végre Tilajt közel Úrhida városához, minden haszonvételeivel, szolgálói, rétei, szőlői, épületei, mezői, földei, mívelt és míveletlen szántásai, halászatai, vadászatai, vizei s vízfolyásai, be- és kimeneteivel, hogy birattathassanak, miként örök erejű adománylevelünk mellett lehet. Legyen egyszersmind az említett egyháznak, mellyet István püspök kormányoz, az említett városok és helységek örökös bírhatásához, szintűgy István püspököknek is joga. Királyi hatalmunkkal parancsoljuk végre, hogy semmi kis vagy nagy személyű vezér, örgróf, főispán, püspök, érsek bíró vagy behajtó, ne merjen valamit az említett szent Mihály egyháza ellen elkövetni, vagy ingó vagy ingatlan javaiból bármit elvenni, sem akár keresett, akár ősi vagyonaiból s a már mondott város és helységek javadalmaiból eltulajdonítani, és nekik azok miatt jogtalanságot okozni. Ha ki tehát e lapunkat megtörni merné, vagy az említett sz. Mihály egyházát az említett dolgokban s adományokban háborgatni ügyekeznék, 8000 koholt arany büntetést fog fizetni, felében kincstárunkat, felében pedig a mon-

dott egyházat és István püspököt illetendőt: ezen felül az örök tűz lángjai s a pokol kinjai által sanyargattassék. Mi hogy annál hitelesebb legyen, s mindenki által megtartassék, jelen saját kezünk aláírásával s gyűrű pecsétünkkel megerősített lapunkat kiadandónak tartottuk. Kelt Solyban (in Soly) bolgod István fővértanú kápolnája mellett, az úr megtestesültének 1008-dik esztendejében.“<sup>1)</sup>

A pécsi egyháznak, melyet 1005-dik esztendőben alapított, következő kiváltságlevelet adott. „A szent háromság, egyistenség nevében, István Magyarország királya. Tudtul adjuk minden hiveinknek, a jelenvalóknak szintűgy, mint a jövőöknök, miképen mi, a szentséges pápa, és az ő jelenlévő követe Azo püspök, s több hű püspök, örgróf, főispán s más alsóbbrendű személyek megegyezésével, az isten és minden szentek tiszteletének ajánlott pécsi egyház felállítását elhatároztuk, oda egyszersmind Bonipértet püspököül kineveztük. Az egyház javainak határa, Somogy helységtől, Tápé helységig tart, s megyen az Ozora folyóig, honnan a Lopáig; a második határ a Kapostól az Almás vizéig terjed, a harmadik az úgy nevezett Kőárokig, a negyedik végre a Dunánál kezdődve a Száván végződik. És hogy ezen parancsunk állandó és maradandó legyen, ezen felőle írott, pecsétünkkel megerősített lapunkat, kiadatni rendeltük. István Magyarország királyának jegye. Melly határokat ha ki megsérteni merné, 100 darab legjobb aranyat fizessen felében kincstárunkat, felében az említett püspökséget és annak igazgatóját illetendőt. És hogy az isteni boszúállástól is rettegjen, tudja meg, hogy az atya úr isten, annak fia és anyja, a boldogságos szűz Mária és szent Péter apostol, ki-

---

<sup>1)</sup> I, 145—142. l. — Schmittnél Agr. epp. P. I. p. 16. Praynál Hist. sacr. I, 260. l.

nek tiszteletére az említett püspökség állíttatott, örök átokkal fogja bünheszteni, és Krisztus ítélő széke előtt cselekedetének okát adandja. Kelt auguszt 10-dikén az úr 1009-dik esztendejében, a kegyes István uralkodásának 9-dik évében. Történt Győr városában.“<sup>1)</sup>

A veszprémi völgybe szállított apáczáknak görög oklevelet adott, a honnan hihető hogy azok görögök voltak. A levél tartalma így szól: „Atyának, fiúnak és szentlélek istennek nevében. Én István, a keresztyén, egész Magyarországnak is királya a veszprémi szent apáczák monostora kormányzójának, s gondviselőjének, és az ott egybegyűlt számos apáczáknak, magunk, feleségünk, fiaink és egész Pannónia lelki üdvösségeért, adjuk az itt megnevezett puszták kilenczedét, úgymint először: Szárberényét, mellynek negyvennyolcz kéménye és hat halásza van. Egyebet többet is adok az istenszülő székhelyi monostorának, hogy míg az ég és föld feláll, mindig azon monostoréi legyenek. Adom azon hatalmat is, hogy kik a szent tartózkodási helyen a szokott fegyelem alatt maradni nem akarnak, s az apátaszszony és a testvérek rendeletének nem engedelmeskednek, azon helyről, mint akarátja ellen s nem megegyezéssel ott tartózkodó, elűzessék. Ha pedig valaki azt, a mit ezen lakra adtam, eltulajdonítani vagy elidegeníteni merné, akár az én nemzetségemből, akár bármelly más herczeg, hadvezér, vagy püspök, avagy bárki, örök átkozat alatt legyen, az atya, fiu, szent lélek dicsőséges és mindig szűz aszszony Mária, a dicsőséges apostolok, a 318 atyák, minden szentek, és én bűnös, rendeletéből.“

A következő 1012-dik évben, életének 33-dik esztendejében, Romába ment, hogy szent Péter és Pál apostolok és más vértanúk ereklyéit láthassa,

---

<sup>1)</sup> Pray, Annal. Reg. I, 22. l. —



egyszersmind VIII-dik Benedek pápának legnagyobb tiszteletét s engedelmességét kijelentse. Mondják hogy István azon alkalommal, hogy Rómába járt, Jeruzsálemet s Konstantinápolyt is meglátogatta, ez azonban mindeddig nincs a kétségtelen igazság fokára emelve; annyi bizonyos, hogy mind Jeruzsálemben barát monostort alapított, s azt jószágokkal és minden nap kiszolgáltató borral gazdagította, mind Rómában a Vatikánban szent Péter nagy temploma mellett kövekező felirással: „István magyar király kórodai egyháza“ szent István fővértanú czime alatt, 12 kanonoki társulatot rendezett, melyet minden szükségességekkel is ellátott. Ezen kívül még egy más nagyszerű, köralakú templomot is állított, nem ugyan alapjából újan, miután az a régi pogányoké volt, de kijavíttatta s István első vértanúnak fölszenteltette.<sup>1)</sup>

A pécsváradi apátságnak, melyet 999-ben kezdett, s a jelen esztendőben bevégezett, alapítását a következő oklevéltöredék bizonyítja: „A magas isten nevében István a legfelsőbb kegyelem kedvezéséből magyarok királya. Hiszszük és igazán tudjuk, hogy ha az isteni tiszteletre rendelt helyek hatalmát s tiszteletét nagyobbítjuk, ez nemcsak emberi dicséretet nyerendő, de isteni jutalom által is elismerendő. Miért is valamennyi, isten szentegyházai s hiveink jelen s jövőendő értelmére juttatjuk, hogy mi, isten segedelmével, lelkünk üdvességére, az isten szent anyja Mária és szent Benedek tiszteletére, a vasvári hegy alján, szorgalmasan zárdát építettünk. Nehogy pedig a vallás szerzetesi szemlélése, valamelly világi szükség által balra fordíttassék, azon monostort, az apostoli hatalom általi megerősíttetése után, földekekkel, erdőkkel, halászó helyekkel, szőlőkkel, helységekkel, s úgy szabad, mint szolganépekkel meg-

<sup>1)</sup> Katona I, 179—180. l.

ajándékoztuk, úgymint kétszáz katonával, olly útasítás mellett, hogy ha a vallás iránt netalán valamelly zendülés keletkeznék, a monostor védelmére fegyveres kézzel siessenek; az apátnak pedig, midőn a királyt meglátogatja, tizenkét katona legyen szolgálatára. Tovább adtunk lóval szolgáló 156, szekerral pedig 469 embert, 110 szőlőmívest, 36 kapást, 12 méhészt, 20 vásárvámost, 50 halászt, 10 kovácsot, 6 pinczekészítőt, 6 bodnárt, 12 kenyérsütőt, 9 fazokast, 3 viaszkészítőt, 6 sütőt, 5 aranymívest, 5 kerekgyártót, 8 molnárt, 4 juhászt, 13 lovászt, 3 gulyást, 3 vendégszolgát, 4 betegápolót, 4 harangozót, és 5 fürdőkészítőt, kik a szobáktól szobaszolgáknak mondathatnak. Kiknek a katonáknak tudniillik, a szolgáknak, és bármelly másrendű alattvalóknak nevei, a helyekkel és számokkal együtt jelen kiváltságlevelünkben foglaltatnak. 1116 lakot rendeltünk ezeknek számára, mellyek együtt 41 helységet tesznek. Az elsőt keletről Tallónak hívják, s a Salsuktól határoztatik; délről Ároktól; nyugatról Chuminszkitől, Csettől; éjszokról ismét Ruffitól. A második Csomornak neveztetik, mellyet keletről Bálványos, délről Árok, és Csuta; nyugatról Nagyutóly, éjszokról Megye által választatik. Harmadik Zomba, mellyet keletről Nagyárok, délről Közlyuk, nyugatról Bukkancz, éjszokról Nagyut határoz. A negyedik Sigárdnak mondatik, melly Nagyszeg mellett fekszik, s el van látva útakkal, erdőkkel, kivéve egy kis berket, melly a szent Benedek egyházához közel esik, és annak kizáró tulajdona. Az ötödik Ilseháj, melly keletről a Knicza, délről Szirma, nyugatról Tótis, éjszokról Termegy által választatik. A Bátató, mellyet keletről a Duna, délről Árosje, nyugatról Útkő, éjszokról Peses különböztet. Hetedik Kölked; ezt keletről Klunovecz, délről Szilfa, nyugatról Kohkörútó, éjszokról Kőbálvány. Nyolczadik: Dalút, és kilenczedik: Kálnás, melly keletről a Duna, délről

az árok, nyugatról egy szilfától, éjszokról a már említett Kohkörütő által határoztatik. A tizedik Velenczének neveztetik, s keletről az árok, délről Krumholz, nyugatról egy tülfa <sup>1)</sup>; éjszokról pedig szinte azon árok, a Duna vizéig, ismét éjszak felől Detesai által választatik. Tizenegyedik Zajár; tizenkettedik Zemény; tizenharmadik Babarcz; tizenegyedik Nádalyfa, melly keletről Zabáig s egy szilfáig, keletről Szedölczig, délről Etelfáig, nyugatról Ünelgéig visz. Tizenötödik Gyókó, melly keletről Horeskóig, délről egy szilfáig, éjszokról Séd által körítettik. Tizenhatodik Nógrád, melly keletről Seiz, Dobrota, Tóbánya, Nagyvészi s a Sedecz határai által kerítettik. Tizenhetedik, Gorombona, keletről Getisig, s Buczelhulfaig, délről egy szilfáig, Dognácsig, Kürtödfáig, és Paszitáig. Tizennyólczadik, Nentek. Tizenkilenczedik Szilágy. Huszadik Palu. Huszonegyedik Somlyó, melly keletről Háromkor, Tevel és Seiz, három tülfa és Poslika. Huszonkettedik Szántó. Huszonharmadik Mikusek. Huszonnegyedik Herusbukatuz. Huszonötödik Kalsovics. Huszonhatodik Hetény. Huszonhetedik Várkony. Huszonnyólczadik Geszti, melly keletről Széva- apát, éjszokról Tof, keletről Verőcze, vagy Medvecz, másként Ágas, Nagygutáig terjed. Huszonkilenczedik Beléz, melylyet keletről Dal, Telek, Átút, és Ól vagyis Hoszsufa, vagy Kengyelfa, délről Árva, vagy másként Tót, vagy Sír, Kukison túl, vagy még Hede és hét Silye a vadak szaporítására. Harminczadik Szemenye. A harminczegyediket Hireknek nevezik, melly keletről Sarlong, délről Szécse, nyugatról Nagyút, vagyis Koholfa, éjszokról Hodos által választatik. Harminczkettedik, Havazd, melylyet nyugatról Apáti-Tetől, éjszokról Meggyes és Káva, Tóhalma és Komlósi kö-

<sup>1)</sup> A „tülfa“ vagy „tölfa“ dunamelléki szójárás szerint az, mi nálunk „tölgyfa.“



rít. Harminczharmadik Ormánd. Harmincznegyedik Tedej. Harminczötödik Mártony. Harminczhatodik Berked. Harminczhetedik Békésd. Harmincznyólczadik Savólak. Harminczkilenczedik Hagymáskert, keletről egy árok, és Ete, oldalt Beres, délre Bálványos vagyis Bacsotó és ismét az árok, nyugatra Almás, éjszakra Szered vagyis Gegóruta körít. Negyvenedik végre Nevegy helység, Kána mellett, félmértföldnyire a hegyekben. Ezenfelül az apostoli hatalom jóváhagyásából s megerősítéséből, nemcsak az említett népek, hanem a monostor földei mellett birtokkal ellátottak tizedét is odaadtuk, s ugyanazon apostoli tekintélylyel elhatároztuk, hogy az említett zárda apátja, egyedül az esztergomi ünnepélyes zsinaton tartozzék jelen lenni. Azonban akár a megyés, akár bármelly más püspöktől, minden ellentmondás nélkül vehessen megerősítést és felavatást, és szerzetesei egyházi hivatalokra előmozdítottassanak. Továbbá a püspökök szokása szerint, süveggel, sólyákkal, s gyűrűvel, akár a püspökök ünnepélyes gyűlésében, akár valamely más vallásos helyen szabadon megjelenhessen, s isteni szolgálatot tarthasson. Aztán két királyi kápolnát is, mellyek a monostorral összekötve vannak, úgymint szent Péterét, és egy másikat, melly közönségesen fejér egyháznak hívatik, azoknak paplakaival s juhaival együtt az említett monostornak adtuk, mellyben a papok, kiket az apátok kineveznek, az említett népnek isteni szolgálatot teljesíthessenek. A keresztjelet pedig s betegek olaját bármelly érsek vagy püspök adni tartozzék. Az említett monostor népeit ezen felül, a lelkiekben egyedül az esztergomi érsekre s apátra bíztuk; a polgári ügyekben azonban senkinek se legyen joga itélni, mint az apátnak, hanemha vérkiontásnak kellene következnie. Vársártartást is kétszer egy héten engedtünk, két helyen, egyet szent Péternél, vasárnap, mást a püspöki

pálczánál csötörtökön, valamennyi bejövő tizedet ugyanazon monostor használatára rendeltünk; végre a sóvágást minden háborgatástól szabadnak, mit sem az adószedők kíváncsisága, sem a hatalmasok erőszaktétele meg ne zavarhasson.<sup>1)</sup> A szabad dénárokat harmadát is, mellyel az egyház földén lakó jövevények tartoznak, a barátok lábbelijeire engedtük; így az erdők jövedelmei is mindenütt az egyházat illetik, valamint a malacz- és nádadó egyedül az apát tulajdona. A monostor határai között lévő kútfőkön pedig malmokat, halastavakat állítani az apát engedelmével senkinek szabad ne legyen. Akár nemes, akár nem nemes továbbá, valaki, kinek a monostor földi kerületében birtoka van, ha idő jártával a mi adományunkra hivatkoznék, s ennél fogva az egyházzal vagy annak népével ellenkezni, ingóságaiikkal együtt üzessenek ki, mert mit istennek adtunk, azzal embernek nem tartozunk. Hogy ha pedig az apát hatalma által ki nem üzethetnének, királyi hatalommal üzessenek ki, nehogy az elpalástolt gonoszság a monostor veszedelmére felesírázzék. A monostort vízvezetéssel is felékesítettük, melly a barátok műhelyeit nedvesítse. Az oltárokat következőkkel ékesítettük fel: 59 miseruhával, 14 dalmatkával, 10 kabáttal, 8 főveggel, 60 oltári palásttal, 27 kezkenővel, 29 palásttal a székek betérítésére, 4 fehér ruhával, 22 palástból készült függönyvel, és más 15 oltár előtti szőnyegekkel, 10 kereszttel, 9 párnával, 7 úti oltárral, 5 füstölővel, 4 gyertyatartóval, 6 kehelylyel, 11 kézmosdával, 12 korsóval, 4 ezüst sekrénnyel, 3 papi ruhával és kesztyűvel, 30 könyvvel, mellyeknek leginkább divata van az egyházban, 3 kötet éjjeli imádságokkal, 4 énekes-, 5 olvasó-, 5 evangéliom-, és miséző könyvvel, 6 zsolnárral, 4 igazítóval, 2 keresztlővel, 3 magyarázó-

<sup>1)</sup> Concil. P. I. p. 10. — Katonánál I, 194—199. 1.

val, egy egyházi beszédes könyvvel, 120 lóval, 84 malaczczal, 92 kecskével. És hogy az egyház minden nyugtalaniságtól ment legyen, parancsoljuk, hogy semmi érsek, püspök, herczeg, gróf, vagy bármely nemes avagy nem nemes személy, az említett monostor szolgálai, mivelt s miveletlen földel, szőlői, vízpartjai, rétei, halászó tavai, sóbányái, tizedei, s mindazok ügyébe, mellyek fennebb előszámláltattak, avatkozni ne merjen, mit ha mind e mellett tenne, 100 font legjobb aranyat fizessen, felében királyi kincstárunknak, felében az apátnak esendőt. És hogy az isteni haragtól annál inkább féljen, tudja meg, hogy az atyától, fiútól és szent lélektől, isten boldog anyjától és szent Péter és Pál apostoloktól úgy szent Benedektől, kinek tiszteletére a monostor építettett, örök kárhózzattal sujtandó, s Krisztus ítélő széke előtt számot adandó. Minek hogy annál nagyobb hitele legyen, ezen lapot saját kezünkkel, s pecsétünk reányomásával, Asztrik kalocsai érsek úr, Pál, az említett monostor apátja, és az ország valamennyi főemberei jelenlétében, a monostor felszentelési napján, egyhangúlag megerősítettünk. Adományunk leírása, megkoronáztatásunk s ez előtt 15 évvel megtörtént, mielőtt az alap megásatnék, a 15-dik évben pedig a monostor felszenteltetett, az úr megtestesültének 1015-dik évében. István király saját jegye.“<sup>1)</sup>

A következő 1016-dik évben Tolnán országgyűlést tartván, következő törvényeket hozott: „Mind den nemzet saját törvényei által kormányoztatván, mí is isten intése szerint vezérelvén királyságunkat, a régibb és újabb uralkodókat követve, határozat által rendeltük nemzetünknek, miszerint tisztos és háborítlan életet vigyen, hogy mikép isteni törvények által úgy bővebb emberiekkel is kormányoztassa-

---

<sup>1)</sup> Katona I, 194—202. 1.



nak. Határozatainkat következőnkben jegyeztük fel:

1) „Ki kevélységében felfuvalkodva, isten házáat megvetendőnek tartja, s az istennek szentelt helységeket s isten tiszteletét, melyek a királyi védelem alá helyezvék, illetlenül illeti, vagy megtörni meri, mint isten házának megtámadója s megsértője, kiátkoztassék. Rendében van ugyanis hogy a király úr neheztelését érezze, kinek jóakarátát megveti, s rendeletét kijátsza. A király mindazáltal, engedményei sértetlenségét a hatalma alá vetett emberek által feltartatni parancsolja, s ne könnyen egyezzzék meg benne, ha a gondtalanul azt állítók, hogy istennek szentelt azaz az uralkodók uralkodója számára rendelt dolgok nincsenek. A király védelme alatt legyen tehát, s miként saját örökségét, sőt annál jobban őrizze. Mert a mennyivel isten felségesebb az embernél, annál előbb való az isteni érdek a halandók birtokánál. Csalatkozik tehát, ki saját dolgaiban inkább dicsekedik, mint az isteniekben, melyeknek istenileg rendelt védője és őre, szorgalmas gondadal, nemcsak megtartani, de szaporítani is tartozik; s mint mondók, amaz előkelőbbeket jobban tartozik védeni és nevelni. Ha tehát valamely esztelen, alkalmatlan s gonoszsága által a királyt egyenes feltételétől eltéríteni megkísértené, és semmivel orvosolni nem lehetne, bár engedelmessége s némelly ideiglenes szolgálatai miatt szükségesnek találtatnék, elszakítandó s elvetendő, az evangyéliom azon szavai szerint: ha lábad, kezed, vagy szemed megbotránkoztat, vájd ki, és lökd el magadtól.“

2) „Miszertint a püspököknek hatalma legyen az egyházi ügyeket ellátni, igazgatni, kormányozni s felmentéseket osztani; akarjuk, hogy a világiak az ő rendeleteiknek engedelmeskedjenek, az egyházakat jó rendben tartsák, s az özvegyeket és árvákat védelmezzék. És mikép nekik a keresztyénség fen-

tartásában, engedelmeskedjenek, s velek az ispánok és bírák, az igazságnak az isteni törvények kiszolgáltatásában egy értelemben legyenek, s valakiknek hazugságai, hamis tanúsítványai, vagy hamis esküi, vagy valamelly vesztegetés által a törvény meg ne rontassék.“

3) „A tanúk és vádlók minden rossz hír nélküliek, e mellett feleségesek és gyermekesek s Krisztus imádói legyenek; a világi bizonyosságát egyházi ellen senki el ne fogadja, és senki az egyházat közhelyen, csupán az egyházban kikérdezni ne merje.“

4) „Tudjátok meg atyámfiaink mindnyájan, hogy a papok mindenek felett, s nemcsak a magokéban de a másokéban is működnek. Miért, miként ők ti érettetek, úgy ti is öérettek igen nagyon tartoztok munkálni, el annyira, hogy ha a szükség úgy hozza magával, érettek lelketeket is letegyétek.“

5) „Királyi hatalmunknál fogva elhatároztuk, hogy a magáét mindenki eloszthassa, feleségének, fiainak, leányainak, szülőinek, vagy az egyháznak, s halála után ezt senki el ne ronthassa.“

6) „Miként pedig másoknak tehetséget engedtünk hogy a magáét elajándékozthassa, úgy minden vagyionunk, katonáink, szolgálk, s minden mi a mi királyi méltóságunkhoz tartozik, sértetlen maradjon, és senki belőle el ne ragadjon vagy el ne tulajdonítson; és e részben magának senki kedvezést ne nyerhessen.“

7) „Ha tehát valamelly áldozó, vagy gróf, vagy bármelly más hű ember, vasárnap dologban találta-tik, hajtassék el. Ha pedig lóval dolgozik, lova vitessék el, mit az úr ökörrel váltson meg, és az ökör étessék meg. Ha pedig egyéb szerszámokkal és öltözetel, bőrén váltsa meg.“

8) „A papok pedig és főispánok ajánlják minden falusiaknak, hogy az ő parancsolatjokra, vasárnap minden ember, kicsi mint nagy, s férfiak mint asszonyok, kivéven kik a tüzet őrzik, templomba

menjenek. A ki pedig oly átalkodott volna, hogy otthon maradna, hanyagságaért veressék és nyirassék meg.“

9) „Ha a négy határozott idei bűjtöt, melyet mindenki tud, húst éve valaki megtörné, egy hétig bezárva bűjtöljön.“

10) „Ha ki pénteken, melyet az egész keresztyénség megtart, húst eszik, szinte egy hétig becukva fog bűjtölni.“

11) „Ki annyira megátalkodott, melytől minden keresztyén ovakodjék — hogy bűneit, a pap felszólításával nem gondolva, meg nem vallja, minden isteni szolgálattól s alamizsnától elzártan maradjon, mint hűtelen. Ha pedig a szülék és rokonok elmulasztották papot híni, gyónás nélkül talál meghalni, imádság és alamizsna által vigasztaltassék, de a szülék lakoljanak hanyagságukért a pap akaratja szerint. Kik pedig hirtelen halnak meg, temettessenek el tisztességesen, miután az elrejtett isteni végzetek előttünk ismeretlenek.“

12) „Ki a keresztyénségre nem figyelve, s hanyagságában elbizakodva, az ellen vét, a vétség minősége szerint a püspök által az egyházi törvényekben kiszabott büntetéssel bűnhesztessék. Ha pedig ellenszegülve, a reá szabott büntetést kiállani nem akarná, ugyanazon ítélet által hétszeriben marasztassék. Végre ha mindenkép ellenszegülne és nem engedelmeskednék, a keresztyénség védőjének adassék át.“

13) „Ha valaki mást történetből megöl, 12 arany pénzt fizessen, s miként az egyházi törvények rendelik, bűjtöljön. Ha pedig valamelly szabad emberöl meg szolgát, adjon helyette mást, vagy az árát, s a rendelet szerint bűjtöljön.“

14) „Ha a főispánok közül valaki, megkeményedett szívvvel lelkét elhanyagolva — mi a hűvektől távol legyen — felesége megölésével szennyezi



be magát, a királyi tanács határozata értelmében, a megholt asszony szüléit 50 tinóval egésztelje meg, s az egyházi törvények szerint szinte bőjtöljön. Ha pedig valamelly vitéz katona esnék ezen bűnbe, ugyanazon tanács határozata értelmében, fizessen a szüléknek 10 tinót, és bőjtöljön. Ha pedig némelly közönséges találatnék ezen bűnben, a rokonoknak fizetendő öt tinóval s bőjtöléssel róvjaleelkövetett vétékét.

15) „Ha ki a csalárdok után indulva, szívében megromolva, esküjét megszegve s a hitszegést elkövetve találatnék, keze elvágatván 50 tinóval törülje el bűnét. Ha pedig közönséges lenne a hitszegő, keze szinte elvágatván, 12 tinóval váltsa meg magát, és bőjtöljön.”

16) „Ha ki a csalók fondorkodása által beszenyyezve megszeplősített szívvel, tört esküvel s a hitszegés által elfoglalva találatik, keze elvágatván hamis esküvéseért bűnhődjék, vagy 50 tinó-váltságot fizessen s bőjtöljön.”

17) „Ha ki pedig haragtól fellobbanva, s kevélységében felfuvalkodva, szántsándékos öldöklést követ el, a tanács határozata szerint 110 arany pénzt fizessen, mellyből ötven a királyi kincsletbe adandó, a másik ötven a szüléknek, öt pedig a békebíráknak és közbenjáróknak. A gyilkos az egyházi törvények szerint bőjtöljön.”

18) „Ha ki könyörületből saját szolgálait és szolgálóit, tanúság mellett, szabadsággal ajándékozza meg, halála után irigységből őket újlag szolgaság alá vetni ne merje. Ha pedig a szabadságot csak ígérte, de közbejött halála miatt nem teljesíthette, neje és fiainak hatalmában álljon ugyanazt teljesíteni lelke váltságaért.”

19) „Kik az egyházba, a szent beszéd hallására jöven, mise alatt magök közt suttognak, s másokat háborgatnak, vagy hasztalan meséket beszélnek, s az isteni leczkékre nem figyelnek, ha nagyobbak,

megdorgáltatván, csúfosan üzessenek ki, ha pedig kisebbek s közönségesek, az egyház pítvarában merészségökért, mindenek szemeláttára kötöztessenek, s dorgáltassanak és veressenek meg.“

20) „Hogy végre ezen királyság népe a szolgák és szolgálok panaszaitól megmentve s nyugodtan lehessen, a királyi tanács határozata szerint tökéletesen eltiltatott, hogy az urak és urnők ellen, szolga embertől, valamelly vétségeért semmi panasz el ne fogadtassék.“

21) „Miután tehát az istenhez méltó, s az emberekre nézve igen jó, mindenkit iparja szabadsága mellett, élete folyásában hagyni, királyi határozat szerint rendeltetett, hogy semmiféle gróf vagy katoná, szabad embert szolgaságra ne kényszerítsen. Mit ha fenhéjazó merészségében tenne, tudja meg, hogy magáéból annyit érőt fog fizetni, a király és főispán közt elosztandót. Azonban, ki eddig szolgaságban tartatván, szabadsága védelmére a királyi ítéletre támaszkodik, biztosan s nyugodtan élvezheti szabadságát, s annak, kitől szolgaságban tartatott, semmit visszaadni nem tartozik.“

22) „Ha valaki jövevényt jó szívvel befogad s táplálékkal tisztességesen ellát, mindaddig mig egyességök szerint tápláltatik, ne hagyja el táplálóját, s valakihez máshoz ne ajánlkozzék jövevényül.“

23) „Ha valakinek katonája, vagy szolgája máshoz szalad, s az kinek katonája vagy szolgája elszalad, követét küldi, hogy őt visszahozza, s azon követ ott bárki által megveretik s korbácsoltatik, főembereink tanácsából elhatároztuk, hogy a verekedő 10 tinót fizessen.“

24) „Akarjuk ugyan, hogy az árvák és özvegyek törvényünk részeseivé legyenek, olyképen hogy ha valamelly özvegy árváival hátramarad, s mig él őket ápolni s velek maradni megigéri, legyen szabadsága senkihez ismét férjhez nem menni. Mert ha

megváltoztatván szándékát, ismét férjhez menni, s árvaít elhagyni akarja, ezeknek vagyonából semmit el ne vihessen, kivéven az illendő ruházatot. Ha pedig az özvegy gyermek nélkül, s özvegységben maradni megigéri, asszonya legyen az egész vagyonnak, s tegyen vele, mit tennie tetszik. Holta után pedig ugyanazon javak visszaszálljanak a férj szüleiére, ezeknek hiányában a király lévén az örökös.

25) „Ha valamely katona, a szemtelenségtől megvakítva, valamely leányt szülei megegyezése nélkül feleségül ragada, még ha már erőszak tettetett is rajta, az elragadó 10 tinót fizessen, habár később a leány szüleiével kibékül is. Ha pedig hasonló valamely szegény, vagy közönséges mernetenni, öt ökörrel váltsa meg magát.”

26) „Miszerint a gyermekek szabadságukat sértetlen megtartsák, azon óvást tesszük, hogy más szolgálókkal ne paráználkodjanak. Ha pedig valaki olly gondatlan volna hogy ezen óvás ellenére, a más szolgálójával mégis közösülne, vétkeért megkopaszíttassék s hajától megfosztassék. Ha pedig másodszor lenne a szolgálóval, ismét megkopaszíttassék s hajától megfosztassék. Hasonlóképen azon szolga, ki ilyesmit cselekednék. Ha pedig a szolgáló töle teherbe esnék és szülés közben meghalna, a szolga adassék el, s értékének fele a szolgáló urának adassék, a másik fele mindenkor a szolga uráé maradván.”

27) „Hogy azok közül, kik szabadoknak neveztetnek, senki másnak bosszúságot okozni ne merjen, azon óvást tettük, mi a királyi tanácsban határozottatott el, hogy ha valamely szabad, a más szolgálójával házasságot választott az úrnak tudtával, elvesztvén szabadságát, örökös szolgálóvá legyen.”

28) „Hogy a két nem bizonyos törvény alatt s jogtalanságok nélkül maradjon, ugyancsak királyi határozat által rendeltetett, hogy ha valaki vakmerőségre vetemedve, feleségének megutálása miatt,



hazájából elszaladna, a feleség, urának minden vagyonát tulajdonául megtartsa, míg neki férje után várakozni tetszik, és senki házasságra ne kényszeríthesse. Ha mégis önként férjhez menni akar, szabadjon neki az illő ruházat megtartása s a többi vagyon visszaszolgáltatása mellett, házasságra lépni.“

29) „Miután pedig borzasztó s minden által utálandó tett, hogy némelly tolvaj férfiak is találkoznak, a királyi tanács által elhatározottat, hogy ha valamelly asszony tolvajságot követ el, a férje által váltassék meg, s ha pedig másodszor is ugyanazon vétekbe esnék, ismét váltassék meg, harmadszor pedig adassék el.“

30) „Ha valaki gyűlölségből a más épületét meggyújtja, elhatároztuk, hogy az épületeket építse fel, s minden bútort melly megégett, fizessen meg, azon felül 60 pénzt érő 16 tinót adjon.“

31) „Ha ki boszorkánynak találtatnék, küldessék az egyházba, s ajánltassék a lelkésznek, hogy bőjtre szoktassa és a hitre tanítsa. Ha másodszor is boszorkánykodnék, hasonló bőjt alá vettessék, azután pedig, kereszt alakban, homlokán és válla között az egyház tüzes kulcsával megbélyegeztetvén, harmad ízben a bíráknak adassék át.“

32) „Misperint isten teremtese minden sérelmektől menten maradjon, és senkitől, istenen kívül, ki felnevelte, kárt ne valljon, a tanács határozata következtében, a visszarémesztés ovatékául rendeljük, miszerint, átok vagy méregkeverés által, senkit vagy elméjétől megfosztani, vagy megölni senki ne merészeljen. Ha pedig ezután akárki hasonlót merészelne, adassék a megrontott kezébe, akaratjok szerint szüleinek ítélet végett átadandó.“

33) „Akarjuk továbbá, hogy a nagyok és kicsinyek között, az apostol tanítása szerint egyetértés legyen, s egyik a másikat meg ne támadja. Mert ha a főispánok közöl valaki, ezen köz tanács után

olly megátalkodott lenne, hogy mást otthon felkeressen, hogy őt elveszítse s vagyonát eltékozzolja, ha az úr otthon van, és vele harczol, és megöli, lakoljon a kardkivonásról hozott törvény szerint, ha pedig az ispán elhúnyna, kiegyenlítés nélkül maradjon. Azon esetben, ha valamely katona a más katona házáat megtámadja, a megtámadást 10 tinóval egyenlítse ki. Ha pedig meg nem jelen, azt száz tinóval tegye jóvá. Ha valamely szabad a más hozzá hasonló lakocskáját megtámadja, 5 tinót fizessen.“

34) „Tíz helység egy egyházat építsen, s két lakkal és ugyanannyi szolgálával lássa el, aztán lóval, fogattal, hat ökörrel, két tehénnel, és 34 apróbb állattal. Öltözetéről és miseruhákról a király gondoskodjék, papról s könyvekről a püspök.“

35) „Megegyeztünk az egész tanács azon kérésében is, hogy vagyonának s a király adományának, míg él, mindenki szabad ura legyen: kivéven mi a püspökséghez vagy vármegyéhez tartozik; halála után pedig fiai örökösödjenek, és semmi hibáért jószágukban kárt ne szenvedjenek, kivéven ha a királynak, kivégeztetését tanácsolnák, vagy az országot elárulnák, vagy más tartományba szaladnának, melly esetben józágaik a király birtokába jöjjenek, magok pedig ítélet alá, ártatlan fiaik sértetlen maradván.“

36) „Ha valaki szolgája a más szolgáját megöli, a gyilkos ura, fizesse a megölt szolga urának az illető bírság felét, ha pedig ezt tenni nem akarná, a szolga adassék el, s az ára osztassék fel.“

35) „Az olly szolgát, ki a szabad emberét megöli, 150 tinón váltsa meg, s adja át.“

36) „Ha ki a más szolgálóinak szabadságot szerezni ügyekeznek, a mennyi a szolga, annyi örökös szolgát fizessen. A király pedig harmad részét a főispánnak adja.“

37) „Ha valamelly szolga tolvajságot követ el, orrát, ha lehet, 5 tinóval váltsa meg, s mit ellopott, visszaadja, különben orra vágassék el.“

38) „Ha vágott orral is esmét tolvajságot követ el, a fülét, ha lehet, 5 tinóval váltsa meg, ha nem, vágassék el; ha pedig harmadszor is lopna, életét veszítse.“

39) „A szabad követvén el tolvajságot, ez esetre azon törvényt hoztuk, hogy először ha lehet váltsa meg magát; különben adassék el. Ha, mint eladandó, ismét lop, a szolgák törvényei alá essék; harmad ízben ítélet hozassék: vajjon élete megmaradjon-e.“

40) „A melly főispán a király részit megcsalja, a mit csalt s ezenfelül kettősen adja vissza.“

41) „Ha ki a katonák közül a főispánja által hozott ítéletet megvetve, a királyhoz hí feljebb, azon ügyekezvén, hogy főispánját igazságtalannak bizonyítsa, adósa legyen a főispánnak 10 arany pénz-zel.“

42) „Ha valamellyik főispán, alkalmat keresvén, valamit eltulajdonít, adja vissza, s a magáéból fizessen ugyanannyit.“

43) „Ha pedig valaki a katonák közül a maga tulajdon ajándoka felől hazugul azt állítja, hogy azt tőle erővel elvették, ezt is nélkülözze s annak-felette ugyanannyit fizessen.“

44) „Ha valaki karddal embert öl, ugyanazzal végeztessék ki.“

45) „Ki pedig kivont karddal mást szemében, lábában, vagy kezében megsért, hasonló testi büntetést szenvedjen.“

46) „Ha ki továbbá karddal mást megsebesít, s ez felgyógyúl és egészségét visszanyeri, a sebesítő, emberölési birságot fizessen.“

47) „Ki haragjában dühöngve kardját kivonja,



de vele senkit nem sért, a csupa kihuzásért fél ember birságában marasztatik.“

48) „Ha valamelly szolga a királyi vagy főispáni udvar előljárójává tétetik, ennek bizonyosága elfogadtassék, ha a szolga urát, vagy főispánát megölné.“

49) „Ki a király vagy ország ellen összeesküszik, az egyházban menedéke ne legyen, ki pedig a király egészsége vagy méltósága ellen törekszik, avagy effélét megkísért, vagy a megkísértővel tudva összeegyezik, kárhozat alá vettessék s minden hívekkel közlekedéstől megfosztassék. Vagy a ki illet ismer, s bár meg tudná bizonyítani, be nem jelenti, ugyanazon büntetés alá esik.“

50) „Kinek isten tízet adott az esztendőben, ugyanekki tizedet adjon, ha pedig eldugná, kilenczedet. Ki a püspök külön dézmáját ellopná, mint tolvaj ítéltessek el, s a váltság egészen a püspökre tartozik.“

51) „Ha valamelly ravasz a főispánok egyikének vagy valamelly hü embernek azt mondja: hallottam hogy a király a te elvesztésed felől beszél, s az ilyenre ráakadnak, veszsen el.“

52) „Ki két főispán közt hazugságokat kohol, s megkéri őket hogy hallgassanak, miszerint így az ördög ravaszsága egymástól elválaszsa, csalfa nyelveért két birságot fizessen hazugságának büntetésül. Ha csak egyiknek hízelgett, nyelve vágassék el.“

53) „Ha ki azok közül, kiket udvarnoknak híznak, tolvajságot követ el, a szabadok törvénye szerint ítéltessek el; tanúsága azonban közöttök el ne fogadtassék.“

„Végződik szent István rendelvénye, melly Esztergomban hirdettetett ki 1035-ben.“ <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Katona I, 208—259. l.

Némellyek azt állítják hogy e rendelvéný Tolnán, s 1016-ban kelt légyen, azonban az ottani országgyűlésen hozatva később tétetett közzé. <sup>2)</sup>

Ottó velencei herczeg, midőn 18 esztendő volt, Gejza fejedelem leányát, István a magyar király testvérét vette feleségül, e nemes, kellemes képű és tisztos magaviseletéről elhírült nőt. A herczeg 9-dik évében, Krezmúr, a horvátok elnöke, Zára vidékét, más horvát tengeri városokat, mindennapi becsapásokkal nyugtalanította, melyek által a herczeg felszóllítatván, az említett városokat megvédte, s lakosait a hűség és engedelmességben megerősítette. <sup>2)</sup>

Az eddig általa alapított egyházakkal és zárdákkal István még nem volt megelégedve, a szent Benedek rendének, melyet a keresztyén vallás előmozdítására s megállapítására legalkalmasabbnak hitt, szent Adorján vértanú tiszteletére a szalai monostort építette s széles birtokkal gazdagította. Alapítványlevele szóról szóra így hangzik: „A magas isten nevében. István isten kegyelméből magyarok királya. Hiszszük és bizonyosan tudjuk, hogy ha az isteni tiszteletnek szentelt helyeket földekkel s becsülettel neveljük, nem csak emberi dicsérettel emlegetendő, de isteni jutalomra is méltatandó. Miért is a szentegyház valamennyi híveinek, jelenieknek mind jövődőknek, gondos figyelme értse meg, hogy mi isteni unszolásból a szalai szigetben, szent Benedek rendü monostort alapítottunk, melyet isten megtestesültének 1019-dik esztendejében, ugyanazon isten segedelmével, lelkünk üdvességeért s országunk fenmaradásaért, végrehajtottunk. Melly parancsunk értelmében, szalai szent Adorján egyházának szenteltetett fel, két kápolnával, melyek egyike szent György, másika szent Lőrincz tiszteletének van ajánlva, Mo-

<sup>1)</sup> Pray 134—135. l.

<sup>2)</sup> Dandúfo Lib. IX, cap. II. p. i. —

deszt és Bonipert püspökök segedelmével, kik Péter latin apátot rendelték oda, adván neki hatalmat, hogy az említett kápolnák megyéjében, idővel több kápolnák építtethessenek, mellyek azonban a fennebbiekre fognak hallgatni. Rendeltük apostoli hatalmunknál fogva azt is, hogy előkelő ünnepélyeknél püspöki ékességekkel diszelghessen. Megengedtük egyszersmind hogy azon kápolnákat papokkal elláthassa, s szent Adorján szolgálatára adtuk a következő pusztákat, dézmákat és halastavakat: Tiszát a szent Adorján egyházával, Rádát, Sigért, Szalavárt, Császt, Borúlt, Szendit, Nemegyét, Besenyőt, Fizeget, tizenkét szántófölddel. Adtuk egyszersmind a csányi piac jövedelmét, Csorgót, s Kalon és a város vize hídjaét, a csepeli szigetben lévő lovaink tizedrészével, 200 öl finom posztót saját kamaránkból, a barátok öltözetére. A dézmát adó helységek nevei következők: Pobor, Csurgó, Szőlös, Kustyán, Mánd, Devecser, Egregy, Páty, Keszthely, Korontál, Varkos, Hidvég, Magyarád, Sott, Kolon, Komár, Galambócz, Csepi, Stócz, Bigni, Volupna, Récese, Merenye, Karos, Gelse, Czobor, Sombor, Kerbon, Urkuzton, Ürög, Merenga, Kerecsen, Gerzse, Rajk, Büki, Báta, Igricz, Radócz, Geszteréd, Tót-Rokolyán, Magyar-Rokolyán, Lengyel, Getye, Istéka, Horvát-Isebor, Kál, Palkonya, Aracha. Nehogy pedig a megyés püspöknek a dézmaszedésben jogtalanságai s panaszhai legyenek, a dézmaszedésre külön határidőt rendeltünk. Ha ő a mi rendeleteink ellenére, — mi távol legyen, — valamit igazságtalanul cselekedni vagy keresni akarna, isten az élők és holtak birája előtt, az ítélet napján velünk vetekedését tudja meg. Parancsoljuk egyszersmind, a Jézus Krisztus bizonyossága mellett, hogy semmi hatalmas, nagy, vagy kicsi, az említett monostor örök szolgálói, földői, tizedei, halászatai, partjai, rétjeibe, az apát megegyezése nélkül beleavatkozni ne merjen. Halastavai pedig következők:



A fejer halastó 50 halászszal, Pográd helységben, más kisebbek Madocsánál, vizák végett, harmadik a Dráva mellett, Bossánynál, 12 halászszal, 12 font viaszszal, 12 róka, és 12 más bőrökkel. Ha melly hatalmas pedig, abból, mit mi István király, szent Adorjának adtunk, eltulajdonítana vagy elrontana, isten és a mi haragunk legyen ellene, s 50 font aranyat fizessen, felében kincstárunkat, felében az illető monostort, és igazgatóit nézendőt, egyszersmind az átok kötelékeivel örökösen megköttessék. Hogy pedig ez annál igazabban elhitessék, a jelen lapot pecsétünk reáfűggesztésével megerősítettük.“<sup>1)</sup>

Ezek után István, 1021-ben nagy készüléttel és kísérettel táborba szállván, egy mezőn állapodott meg, és sátorát kiterjesztvén, ez, — mit higyen a ki akar — a levegőben sokáig libegve maradt, s éjjel könyörögni felkelt, miután imádságát bevégezte; aztán, ha igaz, az égbe szállott, isten jobbjára ült, s az üdvözítő neki testileg megjelent; e jelenet által pedig sokakat vigasztalt, s mik fognak történni, nekik előre megmondta. Egy éjjel ugyanis hirtelen, bizonyos újabb jelenet után felébredvén, egy szekerest Gyulafejérvárra, Erdélybe sietve elkülde, maga a mezőn maradván, hogy a városok őrségeit mielőbb egybegyűjtse. Megjövendölte ugyanis, hogy a keresztyénség ellenségei, a besenyek, kik a magyarokkal ellenségeskedésben voltak, elő fognak jöni, s a magyarok birtokait elpusztítják. Alig teljesítette a követ a király parancsát, a besenyek égetéssel s rablással mindent elpusztítottak, s csak azok menekülhettek meg, kik az erősségekbe vehették magokat. A király ekkor, szórakozást kívánván magának szerezni, vadászaton volt. Dél tájban elszenderedvén, isten akarátját, ki a mik történendének, megjelentette neki, s a körulte állókhoz, főként pedig ellen-

<sup>1)</sup> Kollár, Hist. Dipl. 85. l. — Ap. Piter 163. l.

ellenségeihez atyailag szólt: Miért akartok, monda, hasztalan seregetök által a szentegyház zárain áttörni? miért jöttetek a juhász nyáját es aklait elpusztítani? Vissza, vissza, mert kaptok az uralkodótól vezért, Mártont, ki nem fogja engedni, hogy az igazak legelői harapdalásaitok által marczongoltassanak. S felkelvén vidám arcczal, kik üzeneteit megvinnék, előhívatta. Ki megjelenvén: követségem okait, mondá, te elő nem adhatod, hanem más jöjjön, ki hűségesebb. Kinek miután akarátját elmondta, visszatért. Elhajtván a harmadikat is, eredj, monda, siess gyorsan, s felfogván az én parancsaimat, a népszószólót felszólította, hogy a harczra férfiakat válogasson. Gyorsan körül nyargalt, s a mit kapott, bemondta, az ellenség közel volt, már a város falait ostromlotta, olly hirtelen volt a berontás. A hadi előljárót megtámadta, mindkét felől megkezdődött a harcz. Ezek isten pártfogásáválerősítve, neki fognak; amazok félbódúltan szélllyel válnak, végre hátat fordítanak. Többen elvesztek, sokan fogságra jutottak. Az öldöklés után, az, a ki jött, a királyhoz visszatér, hogy megüzenje neki, mire ez hallván a csata kimenetét, hálákat adott istennek, ki győzelmet engedett híveinek, ellenségein. Mondják hogy felsőbb figyelem volt reá, nehogy az ellenség körülvegye, s megérdemlette hogy az égből legyen szabadítója, miként isten Dávidot a filisteusok ellen angyala által védelmezte. Így őt is az üldözők kezéből kiragadta, s megmeneküléshez vezette.<sup>1)</sup>

Nagy veszély rohant ez évben a besenyek orszagából Erdélyre, ezek tudniillik már máskor is berontván Bulgáriából Magyarországra, tovább menve az erdélyieket tüzték ki meghódításuk czéljául, s bizonyosan nagy kárt okoztak volna, ha István az égből tudósítatván, a csatát el nem távoztatja. Illy-

---

<sup>1)</sup> Pray. 136. 1.

képen a besenyek a magyar határszélekről visszaverettek. A csapás után haza térvén, hihetőleg Szerbországon és a temesi Bánságon átkeltek s Erdélyt előzönlötték, mignem István aztán őket elverte. A besenyők miután megverettek, félvén nehogy a magyarok a rajtok elkövetett jogtalanságot megbosszúlják, 60 férfiút választottak magok közül, s arany és ezüst ajándékok mellett Istvántól békét és engedelmet kértek. Nem sokára hogy berontottak, a katonák által körülvértetvén, aranyaik s ezüsteiktől megfosztattak, s nem kevés veszteséggel visszavonultak, István előtt panaszt tévén s az okokat röviden előadván. Ugyanazon időben Adalbert, a Babenberg nemzetségből, Adelhaidot, a Gizela testvére leányát, elvette.

Midőn István, nehogy a köztársaságvalami kárt szenvedjen, 1022. Magyarország különböző részeit szeme alá vette, Imre fiát úti társul vitte, hogy a polgári mint vallási dolgokhoz szoktassa, s benneke gyakorlatot szerezhessen. Illyképen István királyfiával s feleségével együtt Ó-Budára érkezett, s midőn ott semmi kegyes művet, különösen olyat, mivel a mindenség teremője dicsértessék, nem talált, azon kincseken, mellyeken a többször előfordult Keán bolgár és tót vezértől elszedett, a város közepén nagy zárdát kezdett építeni, Péter és Pál apostolok tiszteletére, mellyet sok pusztákkal gazdagított s a római egyházzal egyenlő szabadságra emelt, egyzersmind a római udvar emlékére, mellyet személyesen meglátogatott <sup>2)</sup>, 1024-ben a szalai apátságot új adományokkal gazdagította. Oklevele következő: „A legfőbb úr isten nevében. István, a legfőbb kegyelem gondoskodásából, magyarok királya. Minthogy kötelességünk szerint tartozunk vigyázni, nehogy országunk egyházai s monostorainak jogai,

---

<sup>1)</sup> Katona, I. 283—284 l.



szabadsága, és tizedlései, mellyek az apostoli szent széktől reánk bizattak, különösen pedig a szent Adorján szalaszigeti egyházának, mellyet különös buzgalmunkból alapítottunk, annak kezelői által eltékoztassanak, országunk főpapjai s báróival Péter barátnak, az említett egyház első apátjának kérelmére 1024-dik év s a boldogságos szűz mennybe-felvételi ünnepének elő napján, midőn Fejérváron volnánk, gondos tanács utáni érett elhatározással rendeltük: hogy semmi apát, vagy gyülekezetnek az említett egyház tizedeit, birtokait, vagy feltételeit elhanyagolni, s azon feltételektől felszabadítani, különös királyi engedelem s jóváhagyás nélkül tehetsége ne legyen. Ha pedig valamelly apát vagy a gyülekezet által idő jártával, ellenkező követetnék el, tetteik s cselekedeteik, sőt netán valaki által készített irományok is, jövődöre érvénytelenek legyenek. Az egyházhoz tartozó szent György és szent Lőrincz patai és rokolyáni kápolnák papjai, az apát tanításain, isten beszéde és az engedelmesség tekintetéből, parancsára, mindannyiszor, valahányszor tetszik, megjelenjenek. És mivel ezen monostort különösen kedveljük, azon egyháznak az alábbirt szabadságokat és kivételeket engedtük: hogy tudniillik senki a királyon, vagy azon kívül, kit az apát választ, a monostor népeit ítélni ne merje, hanem az ország minden főispánai, alispánai és birói hatalma és birósága alól kivétettek, úgy azon terhektől is, mellyek az élelmi és kézpénzi, vagy bármelly más követelési gyűjtőktől, mellyek jelenen és jövődöben a kincstár részére szedetnének, kivettek legyenek. Akarjuk azt is hogy midőn a szükség kívánja, a megtámadók jog és birtokbeli bitorlásai vagy elfoglalói ellen, nehogy az isten dicsérete ez által megakadályoztassék, s az ily eset elháríttassék, a királyi felség, valahányszor idő és alkalom adja magát elő, tartozzék az egyháznak, bajvivóival segedelmére lenni, s a bajvivót

kegyelméből elküldeni. Ezenfelül nehogy a barátoknak, vagy a hozzá tartozóknak, az élelemre és egyébre szükséges tárgyakat beszerzés végett távolabb keresni s venni kényteleníttessenek, heti vásárt engedtünk nekik, Báránd helységében pénteken, Szalaváron, melly vásárra mindenki szabadon jöhessen, mehessen, semmi nehézség ellent nem állván, s a vám beszédése, és a gonosztévők s tolvajok ügyében, tisztviselőik mindenek illető s érdemlett büntetést szabjanak, és azt végrehajtsák. Adtunk az említett monostornak halastavakat is, a Balaton szigeteivel, s az egyház erdeivel, mellyek Bélavár és Murulnak neveztetnek, 12 halászszal, kik a halastó kikötőhelyénél laknak, a barátok asztali szükségére. Ugyancsak odaadtuk a Peleske halastavat is, helységei és pusztáival, mik névszerint: Sornok, Bag, Sárkány, Ákospataka a mellette fekvő földek és erdőkkel, Kaz, Völgy, Rokolyán, Andornok, Bajak, a csányi vásár jövedelmei a Szala folyó mellett, Kánya 24 feltételesekkel, Apáti, Remök mellett, Bodon, Bát, Kolcsos, halastavaival a Balaton tó mellett, Bölcson a Dráván levő haltartóival, s a szent-adorjáni puszta, aztán teljes tizedet a Titye nevű földtől, ennek halászata s minden haszonvételével, mellyek a földben teremnek. Valamint pedig a monostort, buzgalomból, a vallásbeli fegyelem fentartása végett ezen arra alkalmas szigetben alapítottuk, úgy azt minden nyugtalanítástól és alkalmatlanságtól megóvtuk. Ha pedig valamelly hatalmas ezt megtörni akarná, vagy merné, isten az élők és holtak bírāja előtt az ítélet napján velünk fog vetelkedni, s száz font aranyat fizessen, felében kincstárunknak, felében pedig az említett monostor s igazgatójának esendőt: ezenfelül örök átok által sujtassék. Minek hogy annál nagyobb hitele legyen, a jelen lapot, melly a jövőendő szakadatlan időkig tartandó, szent Adorján tisztelete miatt, saját kezünk

aláírásával s hiteles pecsétünk reá függesztésével megerősítettük. <sup>1)</sup>

Történt pedig hogy szent Gerhárd a magánosság szeretetében elvonúlva, a királynak alkalmat adott, hogy azon helyen zárdát építsen, mely béli zárdának neveztetett s Mór barát lett egyedüli lakosa. Meghallván majd István hogy római új pápává XIX-János lett: miszerint a római szék iránt kegyességét s tiszteletét megmutassa, Romába ajándékokkal követeket küldött. Ugyanekkor egy drága misemondó ruhát is csatolt az ajándékokhoz, mely most a metzi szent Arnolf főtemplomában tartatik, s mellynek tulsó részén, arany betűkkel szöve, következő szavak állanak: „A magyarok királya és Gizela küldik ezen ajándékot János apostoli úrnak.“ Bővebb leírás szerint a misemondó ruha veres selyemből csaknem egészen kerek alakban volt készítve. Nyaka körül tüvel 11 alak kivarrrva, ugyanannyi körbe foglalva, s arannyal s gyöngyökkel hímezve. Azon részről melly a nyaknál kezdődik, két pólya nyúlik le, hasonlókép tüvel varrrva, egy a melyen, a másik hátul. Az elsőben mintegy három újjnyiban a Jézus Krisztus ábrázoltatik, királyi székében ülve, következő betűkkel: A. Ω. Alul szent Péter képe látszik ezen felirással: „Szent Péter“ és egy szeráf, ezzel: „Szerafim.“ Aztán szent Péter és egy más szeráf, illető felirásaikkal; a második pólya egy újjnyinál keskenyebb lévén. Legfelül ez olvastatik, római betűkkel, két vonalba osztva: „I. magyarok királya.“ Ezen felírás után 10 apostol képe van, neveikkel, ezek szent Péter, Pál, András, Jakab, Tamás, Taddé, Simon, Jakab, Mátyás, az utolsó neve olvashatlan. Hogy e miseruha IX-dik Leó által, ki a régi főegyházat felszentelte, a monostornak ajándékozott, szóbeli előadás után hiszik. <sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> Katona I. 314—317. l.

<sup>2)</sup> Katona I. 318—23. l.



„Azon közben, míg az atyai rendelethöz, a leány Imrének eljegyeztetett, miszerint mindkét részről királyi utódok legyenek az örökösök, ő a nemi ösztönt elnyomván, mivel a szellemi czéllal ellenkezőnek hitte, böjtöléssel sanyargatta testét, mi által a test csiklandozása rajta erőt nem vehetvén, lelkét az isten igéivel töltötte meg, s nejének szüzeségét mind végig megőrizte. Csodálkozást gerjesztett e megtartóztatás, mely lángolván belülről, a bujaságot végrehajtani nem engedte, s megvetette a gyermeknemzés örömeit, s mindazt mi az életben kényelemre szolgál. Ezen rendkívüli s csodálatos erény a szemérmesség következtetése, de a megjutalmazás örökös.“ Imrének neje Kreszimír horvát vezér leánya volt, mit a horvát oklevelek bizonyítanak, s ugyanez szinte mind végig megtartotta szüzeségét. Kreszimír, húga kérelmére Zarában szüz Máriának monostort épített. <sup>1)</sup>

Némellyek azt állítják hogy Konrád császár 1030 haddal akarta a magyarokat megtámadni, a készülétek azonban csak a Brúnó halála után, ki ezen vállalatot ellenzette, történtek. István nem látván magát elegendőnek az ellenségnek ellenállani, könyörgés és böjtökhöz folyamodott, s isten segédelmét kérte; a császár pedig folyókkal s erdőkkel annyira megerősített országba bemenni nem mervén, nagy rablás és égetés után, miszerint boszúját állja, kezdett tervét más alkalmas időre hagytá, s visszavonult, és nem sokára Istvánnal békére lépett. Ugyanezen évben Bracsiszló cseh fejedelem nagy hadat rendezve, s használva a hazában elhatalmozott zavart s meghasonlást, a magyarokat tetemes veszteséggel megverte és Esztergomig pusztított. Istvánnak Kreszimír volt segédelmére, s auguszt 17-kén a beütő császáron győzelmet arattak; mely tetteért

<sup>2)</sup> Katona, 322 lap.

István 1030-ban Kreszczimírral egyességre lépett, és Tótország azon részét, mely a Kulpától a Szávaig és Czernicz mocsáros mezőig és a Drávaig terjedt, neki általadta; mely időtől fogva a horvát püspök hatósága is a Drávaig kiterjesztetett. Ez időben egy Gerárd nevű remete jelent meg, ki magát a világtól elvonván, a szemlélődő életnek adta. Látván tehát István hogy országa békés állapotba jutott, Gerárd isten szolgáját a remeteségből a nép tanítására visszakérte, mondván: nyugtalanítóttalak tégedet, istennek szolgája, mert akaratom az volt, hogy országomban 12 püspökséget alapítsak, s azokat püspökökkel ellássam, de mások akarata miatt elkéstem, kiknek, miként vélem, az ördög volt sugallójok. Most tehát a püspökséget neked átadjuk, úgy vélvén hogy az elvesztetteket elvállalhatod, azonban miután kispapjaink, kiket előljáróul rendeljünk, jelenleg nincsenek, szedjük fel az egyházak és monostorok kispapjait s barátait. Én pedig főispánaimnak megparancsolom, hogy a néptől annak idejében a dézmát szedjék be minden szükséges dolgoktól. Gyakoroljátok a Krisztus iránti kötelességteket, szónokolván, keresztelvén s a hitleneket a keresztyén vallásra térítvén.<sup>1)</sup>

A királyhoz gyűlvén a barátok az ország különböző monostoraiból, Váradról kettő, István és Anzelm, Szalából kettő, Konrád és Albert, Czoborhegyéről kettő, Krátó és Taszló, Bakonybélből kettő, Ulrik és Valter, Pannonhegyéről négy, Lénárd Filep, Henrik és Koncz, e 12 pap tudományos férfiak lévén, Csanád gróf őket szekereire rakta s Csanádra vitte, és legelőször Aradon telepítette meg, melyet sz. György tiszteletére rendelt. Megszenteltetvén pedig a hely, nagy vendégséget csapott a püspököknek és barátoknak, honnan Marosra jöven, hol görögök voltak, kik a

<sup>1)</sup> Pray Annal. Reg. I. 1010. évre.

görög szertartásokat követik, a püspök majd, tanácsot tartván Csanád gróffal, a barátokat átvitte Krassóba, kik ott laktak, míg a szent György monostora elkészülne. <sup>1)</sup>

Olly nagy tetszést nyert pedig a király kegyességével, hogy őt a helységek minden lakosai szerették, s mint atyjokat tisztelték, úgy hogy sokaktól mint valóságos atya Ábrahám s számos gyermekek nemzöjeként tekintetnek, és hozzá gyűltek sok gazdag és előkelő nemesek, kérvén a szent háromság nevében, hogy megkereszteltessenek. Sokat hoztak az erre kirendelt főispánok is, és szent János monostorában megkereszteltettek. Mert a nép nagy száma a város kapuja előtt állt, eleséggel látván el magát. Nagy munkába került, mind a mellett Krisztus nevéért, kiért munkáltak, csendes lélekkel türték. A püspök végre, a megkeresztelteknek folyvást egyházi beszédet tartott.

Miután isten a maga könyörületességét Istvánban felmagasztalta, a királyokat fegyvere éle előtt hátat fordítani s futni kényszerítvén, s azokat s más hatalmasságokat s minden fejedelemségeket alája vetvén, elhatározta s erősen megszabta, hogy a világi minden pompával felhagyván, és a királyi koronát is letévén, magát egyedül isten szolgálatjának szentelné, végre a külső gondoktól megszabadúlva, csendes, békes életet folytatna. Koronáját fiának Imrének, ki szent erkölcsaire istenileg taníttatott, adandónak határozta; mert Imre már első ifjúságában az emberi rendes természetet felül múlva, igazsága, ildoma, ereje, mérséklettsége, nyájassága, könyörületessége, jósága, bölcsesége, tudománya, adékony-sága, alázatossága, és politikai erényei által kitünve, ép olly szent volt, mint atyja, István. Beteljesedett pedig a szent királyban azon apostoli mondat: Mert

<sup>1)</sup> Katona, I, 355—356. 1.



sok bajlakodással kell a mennyei országba bemen-  
ni; s a bölcsesség könyvéé: Kit isten szeret, megfé-  
nyíti, s megdorgál minden fiát, kit kegyelmébe vesz.  
Sokképen aláhajlott ugyan is az isteni látogatásnak,  
s három évig folytonosan betegeskedett; miután eb-  
ből isteni gyógyszerek által felépült az örök titok  
sejtelve szerint, fiának előre érzett elhúnytát  
kezdte keseregni, ki tőle többi gyermekeit is igen  
gyenge korukban elvette. Kiknek halála miatti ke-  
servét, egyetlen fiának megmaradása enyhítette, kit  
immár egyedül szeretett, őt Krisztusnak s anyjának  
mindennapi könyörgéseiben ajánlván. Ezt hitte, s  
igen ohajtotta hogy megmaradjon, és hogy a kor-  
mányra alkalmas legyen, mindennapi olvasás által  
figyelmét ébresztette.

Hogy az Árpád nemzetségben az örökösödés  
nemzedékről nemzedékre szállott, nem szenved két-  
séget, de némelly feltételek és határok által korlá-  
toztatott: nem volt ugyan szabad a magyaroknak  
hercegeiket kirekeszteni, azonban szabadságukban  
állt fontos okokból a másodszülötteket az elsőnek  
eleikbe tenni, vagy, ha alkalmatlanok voltak, a ki-  
rályfiak mellözésével, a rokonokat választani a ko-  
rona tulajdonosaivá. — Ezekután első rendelvényét  
adta ki, fiához, Imréhez, melly ekként kezdődik:  
„Szent István, Magyarország első királya rendelvé-  
nyének első könyve, fiához Imre herceghez.“

„Miután látom, hogy mindenek isten intése szerint,  
s az ő világos elrendelése értelmében történnek mind az  
ég kiterjedésében, mind a különböző égtájakban, és az  
értelemre nézve ugyanazon elv áll; és miután ezen élet-  
nek minden az isten által engedett haszonvételei s te-  
kintélyei, úgymint országok, tanácsok, fejedelemségek  
grófságok, püspökségek és egyéb méltóságok, részint  
isteni parancsok és intézetek, részint törvényes, vagy  
bírói avagy polgári és a nemesbek s idősbek tanácsa,  
vagy javaslata szerint kormányoztatnak, védelmez-

tetnek, osztályoztatnak s egyesíttetnek; és miután minden rendek, az egész világon, bármely méltóságúak legyenek, nemcsak drabantjaik, barátjaik s szolgálk, de fiaiknak is parancsolnak, tanácsolnak és javasolnak, — én sem restellek neked, szerelmes fiam, ez életben, tanulságokat, parancsokat, tanácsokat s javallásokat készíteni, mellyekkel magad és alattvalóid élete erkölceit felékesítsd, mikor majd a főhatalom megengedvén, utánam uralkodni fogsz. Az illet pedig tégedet, hogy szorgalmas bátorsággal, atyád parancsai, az isteni bölcsesség javallata szerint, megtartsd, miként illik; mondván Salamon szájával: „halljad, fiam, atyád tudományát, s el ne feledd anyád törvényeit, hogy áldás szálljon fejedre, s élted évei megsokasodjanak.“ Ebből tehát észreveheted, hogy ha azokat, miket neked atyai kegyességgel parancsolok, megveted, — mi távol legyen — többé isten és embereknek barátja nem leszel. Ádám ugyan, kit isten, az egész teremtés ura, a maga hasonlatosságára teremtett, és minden méltóság örökösévé tett, a parancsok kötelékét megtörte, mi által a méltóságok magasságát s Paradicsomban maradását elvesztette. Az isten által szeretett és kedvelt régi nép is, mert az isten újjai által alkotott törvényeket széllvelhányta, különbözőképen veszett el e miatt; egy részét a föld, más részét a kínzó nyelte el, harmadika önmagát ölte meg. Salamon fia is ellökvén atyja békés szavait, felfuvalkodott kevélységében, a népet dárdával fenyegette, az atyja ostoráért; miért sok rosszat szenvedett országában, s végre levettetett. Hogy ez veled ne történjék fiam, engedelmeskedjél nekem. Gyermek vagy, a gyönyörűségek szolgálja, s a párna lakosa, minden kellemelek közt neveltettél, a hadi járások, munka, s különböző nemzetek berohanásaiban ismeretlen, melyekben én életemet csaknem egyszer összetörtem. Az idő már itt van, mellyben neked nem a puha párna

nyújtandó, mi tégedet elkényeztessen s gyöngéddé tegyen, miután ez egyszersmind az erény eltékozlása, a vétkek tápláléka, s a parancsok megvetése, hanem olykor keménység is alkalmazandó, melly értelmedet azokra, miket parancsolok, figyelmessé tegye. Ezeket tehát előre bocsátván, menjünk a dologra.“

1) „Minthogy a királyi méltóság rendében másnak, mint hű és katholika hitben neveltek, szent hitünknek első helyet adunk, és első helyet parancsainkban: Mindenek előtt parancsolom, tanácsolom s javallom tehát kedves fiam, hogy ha királyi koronára vágyasz, a katholika és apostoli hitet olly szorgalom és őrizetben tartsd, hogy minden isten által aládvetteteknek példát szolgáltatass, s valamennyi egyházi férfiak téged igazán keresztyén hitvallónak nevezzenek; mi nélkül, hidd meg, sem keresztyénnek sem az egyház fiának nem fogsz mondatni. Mert a kik hamisan hisznek, vagy hitöket jó tettekkel el nem töltik és nem ékesítik, — mert a hit tett nélkül meghal — sem itt, sem az örök országban tisztességesen nem uralkodnak, s a koronában sem részesülnek. Ha pedig a hit vértjét megtartod, van üdvösisakod is. Ezekkel ugyan minden láthatlan és látható ellenségeiddel törvényesen harcolhatsz. Mert az apostol mondja: Nem koronáztatik meg, hacsak törvényesen nem vív. A hit tehát, melyről szólok, abban áll: hogy a mindenható istent az egész teremtés szerzőjének, s egyetlen fiát, Jézus Krisztus urunkat, ki az apostol követsége mellett szűz Máriától született, s a világ üdvéért keresztfán szenvedett, egyszersmind a szent lelket, ki a próféták és evangyelisták által szólott, egy oszthatatlan és szeplőtlen istenségnek erősen hidd s legkisebb kétség nélkül tartsd. Ez a katholika hit, mellyet, miként Anasztáz mondja, ha ki hüven s erősen nem hiszen, nem üdvözülhet. Ha valaha a te hatalmad alatt; mi távol legyen, találtatnának, kik e szent háromság egyesültét elosztani, vagy kisebbí-



teni avagy nagyobbítani törekednének, tudd meg, hogy eretnkség szolgál, és nem a szentegyház fiai. Az ilyeneket pedig se ne tápláld, se ne védelmezd, nehogy te is barátjok s pártfogójoknak látsásál. Mert az illy férfiak a szent hit fiait minden esetre nyavalyásokká teszik, s ezen újdön szentegyház népét nyomorúan megrontják s el is szélesztik. Ez hogy ne történjék, különösen gondod legyen.“

2) „A királyi palotában ugyan, a hit után az egyházé az első hely, fönktől a Krisztustól elébb ültetve, aztán annak tagjai, az apostolok és szent atyák által átplántálva, erősen fölépítve, és az egész világon szétöntve. És bár mindig nemz új gyermekeket, némelly helyeken mégis mintegy réginek tartatik. Ez pedig kedves fiam, a mi uralmunkban mint ifjú és új hirdettetik, miért ovatosb és nyilvánosb örökre van szüksége, nehogy a jó, mit az isteni kegyelem, végtelen könyörületessége által nekünk, érdemteleneknek, adott, a te tunyaságod és restséged által, romba dőljön s megsemmisíttessék. Mert az úr maga mondta Péternek, kit mesterévé s örévé tett azon szentegyháznak: Te Péter (szikla) vagy, s e szirten építendem fel egyházamat. Magát ugyan sziklának, de a rajta épített egyházat nem fából vagy kőből csinálnak hanem a nyert sereget, választott, isteni, hit által tanított, keresztvízzel megmosott, szent olajjal megkent s rajta épített egyháznak mondta. Ha valamelly szerencsétlen, ezen egyház tagjait vagy kisdedeit megbotránkoztatja, az evangéliom parancsa szerint méltó hogy nyakába szármármalom akasztassék s a tenger mélységébe buktattassék, azaz a hatalom méltóságáról levettessék, s az egyház igazi során kívül legyen, azon világi nyomorban, mint a pogány és publikánus. És ez által, fiam! buzgó ügyekezettel kell a szent egyházban napról napra arra vigyáznod, hogy inkább növekedjék, mintsem fogyjon. Innen a királyok is főként azért mondat-

tak felségeseknek, mert az egyházat nevelték. Cselekedd ezt te, hogy koronád dicséretesb, élted boldogabb és hosszabb legyen.”

3. „A királyi széket a főpapok rende ékesíti, és ezért a királyi méltóságban a harmadik helyet bírák. Igen kedves fiam! ezen urakat úgy őrizz, mint a szemed világát. Ha az ő jó akaratjokat bírni fogod, egy ellenségedtől sem kell félned. Ők téged szemmel tartandván, mindenben biztos lehetsz. Az ő imádságuk ajánlani fog téged istennek, mert isten őket az emberi nem öreivé rendelte, a lelkek vizsgálóivá, az egész egyházi méltóság és isteni sakramentom kiszolgáltatói, adóivá tette. Náluk nélkül ugyanis sem királyságok sem herczegségek nem keletkeznek; őáltalok töröltetnek el az emberek bűnei. Ha őket tökéletesen szereted, magadat minden esetre meggyógyítod s országodat tisztességesen kormányzod. Mert az ő kezökbe van letéve, minket megkötni, vagy feloldani a bűnökben. Isten ugyanis örök végrendeletet tett nekik s őket az emberektől elválasztotta, Dávid az isteni király által megdorgálandókat. Ne bántsátok Krisztusaimat. Az pedig veri isten Krisztusait, ki az isteni és egyházi törvények ellen, a szent rend férfiát hamis bűnökkel rútítja, s a községeléibe vonja. Mit te, fiam, hogy tégy, eltiltom, ha boldogul akarsz élni, s országodat megtiszteltetni, mert ilyenek által isten megsértetik. Ha azon eset adná magát elő, hogy azok közül, mikről szó van, megdorgálásra méltó hiba követtetnék el, fedd az elkövetőt meg háromszor, négyszer, magad és öközötte, az evangéliom rendelete szerint. Ha alattomban ellenszegül, az intést meghallgatni nem akarja, köz dologhoz kell nyúlnod ezek szerint. Ha rád nem hallgat, mondd meg az egyháznak. Mert ha ezen rendet tartod, dicsőséges koronádat felmagasztalod.”

4. Negyedik ékesség hűsége, erősege, hajthatósága, nyájassága, bizodalma a herczegek, bárók,

grófok, katonák, és nemeseknek. Mert ők az ország bátyái, a gyöngék védői, az ellenségek legyőzői s az uralkodás nevelői. Ők neked, fiam, atyáid s testvéreid legyenek; kik közül senkit szolgaságra ne juttass, vagy szolgának ne nevezz. Mindnyájokon, harag és kevélység vagy gyűlölség nélkül békésen és alázatosan uralkodjál; mindenkor elmédben tartván hogy minden ember egyarányos állapotú, és hogy semmi sem emel, csak az alázat, és semmi sem aláz, csak a kevélység és gyűlölség. Ha békés leszel, akkor király és király fiának mondatol, s szeretni fog minden katona: ha haragos, kevély, irigy, békételen vagy és fejedet a grófok és főemberek fölött fölmeled: a katona ereje kétség kívül veszedelme lesz a királyi méltóságnak, s országodat másnak adják. Ettől félve, az erény mérlegével igazgasd a grófok életét, hogy szereteted által meghatva, a királyi méltósághoz mindenkor, meg nem bocszszantva, ragaszkodjanak, s országod minden részben békés legyen.“

5) „A türelem és ítéletre figyelés ötödik ékesége a királyi koronának. Dávid király és próféta mondja: isten, add a királynak ítéletedet; s ugyanő másutt: a király becsülete az ítéletet szereti. A béketűrésről Pál apostol szól: Tűrők legyetek mindenek iránt; és az úr az evangyéliomban: Béketűrők legyetek mindnyájan, türelmetekben fogjátok bírni lelketöket. Erre ügyekezzeél fiam, ha az ország becsületét ohajtod, kedveld az ítéletet, s ha lelkedet bírni akarod, légy béketűrő. Valahányszor, kedves fiam, valamelly ítéletre méltó ügy hozzád hozatik, vagy valakinek feje forog kérdésben, ne viseld békételenül, s esküvel ne pecsételd, hogy megbünteted, mi állhatatlan és törékeny, mert a bolond ohajtások megtörendők, s magad ne ítélj, nehogy a királyi méltóság csekélyebb tárgyak kezelésével csökkentessék, hanem az ilyen ügyet bízd inkább a bírákra, kikre az bizva van, hogy azt magok törvénye szerint ha-



tározzák el. Félj bíró lenni, örülj pedig hogy király vagy és annak neveztetel. A türelmes királyok uralkodnak, a türelmetlenek zsarnokkodnak. Mikor pedig valami jó, mit a te méltóságodhoz tartozik elítélni, türelem s könyörülettel itéld el, hogy a korona dicséretes és ékes maradjon.“

6) A vendégek és jövevényekben olly nagy haszon van, hogy a királyi méltóság hatodik helyére lehet méltán tenni. Miért főként a római birodalom nőtt, s a római királyok dicsőségre és magasra emelkedettek voltak; csak hogy sok nemes és bölcs gyült oda, különböző vidékekből. Róma pedig mai napig rableány volna, ha csak az Éneások meg nem szabadították volna. A mint ugyanis, a különböző tartományokból érkeznek a jövevények, úgy különböző nyelveket, és szokásokat hoznak. Mik a királyi udvart ékesítik s nagyszerűsítik, és visszariasztják a külföldiek fenhéjazását. Mert az egy nyelvű és egy erkölcsű ország gyöngé s törékeny. Ezért parancsolom, fiam, tisztessen viseld magadat hogy nálad örömeztőbb tanyázzanak, mint másutt lakjanak. Mert ha te elrontod, mit én építettem, vagy mit egybegyűjtöttem, eltékozlani ügyekszel, kétségkívül a legnagyobb kárt fogja országod szenvedni. Mi hogy ne történjék, neveld országod, hogy koronád naponként mindenkitől felségesnek tartassék.“

7. „Az udvarnál, a királyi tanács hetedik helyet foglal el. Mert tanács által lesznek a királyok, igazgattatnak az országok, védelmeztetnek a haza s a harczok, arattatik a győzelem, elűzetnek az ellenségek, egybe sereglenek a barátok, épülnek a városok, s az ellenség táborai lerontatnak. Mennyi haszon fekszik pedig a tanácsban? Mert a bolondoktól, rátartóktól s középszerűektől — miként nekem látszik — nem kerülnek férfiak, hanem a nagyobbak, jobb és bölcsőbbek s legtisztességesbek által kell kifejeztetni s gyalultatniok. Ezért, fiam, az ifjak

és kevésbbé bölcsekkel ne tanácskozzál, se tölök tanácsot ne kérj, hanem az idősbektől, kik azon tárgyakra életidejük s bölcseségök miatt alkalmasak. Mert a királyok tanácsa a szív rejtekeibe elzárandó, nem pedig a bolondok szelessége által közzéteendő. Mert ha bölcsekkel haladsz, bölcsesé, ha pedig a bolondokkal társalkodol, velek egyenlővé leszel, mond Salamon. Ki a bölcsekkel léptet, a bölcssek barátjává lesz, s nem válik hasonlónak a bolondokhoz. A szenttel szent, az ártatlannal ártatlan, a választottal választott s a gonosszal gonosz leszel. E felett a mi ügye van minden időnek, abban gyakorolja magát, tudniillik az ifjak fegyverben, az idősek tanácsban. Az ifjakat azonban nem kell a tanácsból kiűzni; valahányszor pedig velek tanácsot tartasz, ha alkalmasak is, mindig a nagyobbakkal közöld, és minden tettetted a bölcsesség araszával mérd.

8) „Az ősök utánzása a királyi méltóságban nyolczadik helyen áll. Legnagyobb királyi ékesség az előd királyokat követni s a tisztos apákat; mert a ki az apák rendeleteit megveti s az isteni törvényekkel sem gondol, elvesz. Az atyák ugyanis azért atyák, hogy a fiaikat táplálják, a fiak pedig azért fiak, hogy az atyáknak engedelmeskedjenek. Ki az atyának ellene áll, ellensége istennek, mert minden nem engedelmeskedők, neki ellenségei. Az engedetlenségi szellem szétszórja a korona virágait. Az engedetlenség döglelete lévén az országnak. Minél fogva, fiam, atyád parancsai előtted mindig készen legyenek, hogy szerencsés léted mindenütt királyi gyepelőkön igazgattassék. Az én erkölceimet, melyeket a királyi méltósággal megegyezőknek látsz, minden kétség nélkül kövesd; mert nehéz neked a jelen éghajlat kormányát tartani, ha az előtted uralkodott utánzója nem vagy. Mellyik görög kormányozná a latánokat görög szokások, s mellyik ezeket amazok szerint? — egyik sem. Kövesd tehát az

én szokásaimat, hogy tenneid között kitünő, s az idegenek előtt dicséretes légy.“

9. „Az ima megtartása, legnagyobb szerzeménye a királyi épen maradásnak, miért kilenczet és kilenczet kiált a szabály. Te pedig, fiam, valahányszor az isten egyházához szaladsz, hogy istent imádd, Salamonnal mondd: a királynak fia maga is király, bocsásd ki uram a bölcseséget nagyságod székből, hogy velem legyen, és velem dolgozzék, hogy tudjam mi kedves előtted mindenkoron. Ismét: Úr atyám és életemnek istene, ne hagyj el a nagy gondolatban, kidagadt szemeket ne adj nekem, a gonosz kívánságot távoztasd el tőlem, s illetlen s bolydoló léleknek ne adj át engemet. Ezen imával éltek a régi királyok, te is ezzel élj. Könyörögj azért is hogy isten minden vétkeidet vegye el, hogy győzhetlen királynak neveztesse mindenektől; aztán hogy a restséget és tünységet tőled űzze el, s helyébe minden erények pótlékát adja, kikkel a látható és láthatlan ellenségeket legyőzd, hogy szabad és ment lévén azoknak minden becsapásaitól, alattvalóiddal együtt éltesd folyását békével végezhesd.“

10. „Azerény módszere ékesíti a királyi koronát s a parancsok között tizediknek teszszük. Mert az erények királya, maga a királyok királya. Valamint tehát az ő mennyei seregének teljessége tiz karban áll, így a te életed forgása is tiz parancson alapszik. A királynak kegyesnek kell lennie, könyörületesnek, egyéb erényekkel felruházott és ékesítettnek. Mert a kegytelenség és kegyetlenségbe bekevert király, hiában vívja magának a királyi nevet, mert zsarnoknak mondandó. Ezért, fiam, szívem gyönyörűsége s a jövő nemzetség reménye, kérlek s parancsolom, hogy mindenekben kegyesség által támogatva nemcsak rokonságod, s nemcsak a hercegek, s gazdagok, szegények és lakosoknak, de az idegenek s minden hozzád jövőknek



is ilyen légy. Mert a kegyesség munkája téged a fő boldogsághoz vezet. Légy könyörülő minden erőszakot szenvedők iránt, mindenkor urad azon példája lévén szíveden: Könyörületet akarok, nem áldozatot. Béketűrő légy mindennek, nem csak a hatalmasok de a hatalmatlanok iránt is. Légy végre erős, a remény nagyon fel ne emeljen vagy a mostoha sors le ne sujtson. Légy alázatos is, hogy isten téged magassá tegyen, s rendkívül senkit se büntess vagy vádolj. Légy végre szemérmes, s minden bűnösségszülőket miként a halál ösztönét kerüld. Mindezek, a fenebbiekkel együtt alakítják a királyi koronát, melly nélkül itt senki sem uralkodhatik, sem az örök országba nem juthat.“

Sok hadviselései és megújult betegsége miatt István a kormányt nem vihetvén, a birodalmat fiának átadni, miként már említők, elhatározta, azonban isten másképp határozott: Imre hirtelen megbetegedett s meghalt 1031. Az ifjú nemcsak István de az egész magyar nép gyászolását vívta ki magának, midőn az öröklés fonalát benne megszakadni látta. Vannak, kik állítják hogy Imrét a vadászaton vad kan szakította össze, mi az isteni büntetés csálhatlan tanúsága volna, de miután Imre e multságokon nem kapott, e tudósításnak hitelt adni nem lehet. István, fia halálán, bár fájdalmát az isteni végzésen megnyugtatta, mindazáltal mind lelkében mind testében beteg, lábára többé nem állhatott.

Utolsó évében Imrét atyja erdélyi fejdelemmé tette volt, mi később is átment a király testvérei és fiaira. Vannak kik állítják hogy tótországi vezér címet is viselt volna, midőn a XII-dik század végétől jelesen 2-dik szeptembertől Imre herczeg és hitvalló letételét, november 5-dikén felemeltetését tanúsítják. Atyja, István, egybehíván Magyarország zászlóseit, mindegyiktől esküt vett, hogy őt helyette királylyá tennék s megkoronáznák, „de isten az ő ked-

ves hitvallóját elébb akarta a dicsőség koronájával megkoronázni, mintsem ideiglenessel. "Hogy Imre Fejérváron temettetett el, tanúsítja azon kő, melynek többdarabokraszakadt töredékei a gondatlanság miatt széjjel hullván, következő felírást mutatott: Tiszteendő Domokos prépost idejében, szent István kedves gyermeke Imre herczeg itt takarítottatott el." A sír hol Imre Fejérváron eltemettetett, egy más Domokos fejérvári prépost tanúsága szerint, általa 1344 megújítottatott hol e kincs a mohácsi vész idejéig megmaradt. Ezen időtájban szent István király, ki nemzetével együtt a keresztyén vallásra térvén, holtá után sok erényekkel díszlett, igen szép arany keresztet küldött Benedek apátnak, az apátot kérvén hogy a helybeli barátok közül néhányat küldjön, mire az apát nem restelkedve, két előkelőbb barátot átküldött a monostorból; holtá után utóda, ki neki a királyságban helyébe lépett, igen tisztességesen fogadta, s öt miseruhával és egyéb nem csekély ajándékkal megjutalmazva, az apáthoz vissza küldte. E keresztet Gizela csináltatta, melyet ha ki elvenne, halálra kárhoztattassék. <sup>1)</sup>

Ily fájdalomban István elkeseredvén, súlyos betegségbe esett s szomorúság és sohajtozás által kínoztatott. Sok napok után, életét úgy a hogy megmentette, de elébbi egészségét visszanyerni soha sem tudta. Mert láb fájástól is gyötörtetett, és lelki bútól. Senki sem látszott atyjafiai közül alkalmasnak arra, hogy halála után az országot Krisztus hitében megtartsa. Mert a magyar nemzet hajlandóbb volt még most is a pogány szertartás, mint a keresztyén valláshoz. Négy rokona volt ugyan is, kikre a még gyöngye lábbon álló országot bizandotta, Vazul, Mihálytól unokája s kopasz László fiai Endre, Béla és Levente, de ezek közül egy sem látszott alkalmasnak, ki a szent

<sup>1)</sup> Katona I, 396. 1.

és köz társaságot, melyet a király annyi gonddal alkotott, vagy megvédelmezze, vagy megállapítsa, s tudománya és kegyessége sem volt, úgy hogy félni lehetett, miszerint a vallás egész állapota s az ország békéje, az első szerző halála után tönkre némenjen. Mert Endre is később az országhoz jutva az ősi babonára visszatért, Béla pedig fegyvert ragadván a már törvényes király ellen, a hazát polgári háborúba keverte. István tehát mindezekből nem sok jót jósolva, Péterhez, Gízela részéről unokájához inkább hajlott, ki, keresztyén szüléktől születve s ugyanazon vallásban nevelve, ezt holta után jobban védelmezhetni s épent tarthatni hitte. Valóban, midőn a halál révén a főrendekkel a király helyettesítéséről tanácskozott, Pétert a testvére fiát, ajánlotta neki, kit már régen serege vezérévé tett, hogy a magyarokat hozzá szoktatná s lassudan útat készítene neki a királysághoz. Vajjon István halála előtt már bejött-e az országba, bizonytalan, hihető azonban hogy akkor már Magyarországon volt, s a király iránta való hajlandóságának nem csekély jeleit adta. Melly esemény alkalmat nyújtott egy nagyszerű összeesküvésre, melyet nagyszámú főrendek István ellen alakítottak, bosszúsan türvén, hogy a honfiak kizártával idegent jelelt ki a királyi székbe.<sup>1)</sup>

Látván négy palotaúr, hogy sokáig betegeskedik, — mert ők szívök hűtelenségében tévedezve, a gonosz tervet, elhunytát, s a gonoszság tanácsát ügyekeztek teljesíteni, egy közölők bátran bement, s mielőtt gyertya gyújtatnék, kivont kardot rejtett a dolmánya alá. Midőn lábát mozdította, hol a király nyugodt, mennyei ösztön által a kard leomlott, s megütvén a földet, pengett. Meghallván a király tüstént kezdőre vette, s akkor tudta meg mi történt. Ő pedig félelemtől szorongatva, dühe tanácsát elis-

<sup>1)</sup> Katona I, 399—400. 1.



merte, bocsánatot kért, s hogy fájlalta merényét, megvallotta. A bocsánatkérésre István nem fordította el orcáját, könnyen megbocsátott. Aztán a király parancsából, a gyilkosok megtaláltattak s ítéletet mondván ellenök méltó büntetéssel lakoltak. <sup>1)</sup>

Lassudan erejében gyöngülni kezdett, s nehéz szenvedéssel terhelve, egyszersmind azon, hogy utódjául az idegen nemzetségu Pétert tette, magát aggodalomtól ellepve érezvén, hirtelen követet küldött, Budát, az Egröd fiát, ki az ifjúi kicsapongásai s bolondoskodásai miatt elcsukatott Vazult, az ő atyja testvérének fiát, a nyitrai tömlöczből előhozván, őt, miután már megjavítottnak hitte, mielőtt meghalna, királylyá tenné. Hallván ezt az álnok Gizela, tanácsot tartott Budával, a tömlöcz iránt, melybe Vazul zárva volt, s bár a király igen sietve küldte követét, Sebös a Buda fia, amazt megelőzván a Vazul szemeit kiásta, s füleit forró ólommal betöltetvén, gonosz tette elkövetése után Csehországba menekült. István látván hogy szegény öcsese illy nyomorú koldussá tétetett, zápor könnyekre fakadt, de megakadályozva a betegség által, a borzasztó tett elkövetőit meg nem büntethette. Egybehíván tehát kopasz László fiait, Endrét, Bélát és Leventét, tanácsolta nekik, hogy mielőbb fussanak, miszerint épen maradhassanak lélekben és testben. Ők tehát a bátyjok üdves tanácsán megnyugodván, a gonoszok és csalárdok színe elől Csehországba menekültek. <sup>2)</sup>

E közben a most nevezett ifjú hercegek, kik 1033-ban Csehországba futottak, onnan az inség miatt Lengyelországba átmentek, hol Miskától a lengyel fejdelemtől kegyesen fogadtattak és megtiszteltettek. A fejdelem majd az adót a pomeránoktól fegyverrel kívánván behajtani, s ha elsülne a vállá-

<sup>1)</sup> Katona, I. 400 l.

<sup>2)</sup> U. o. 403. l.

latt, a szokott fizetést megadná. A pogány pomeránoknak s a keresztyén lengyeleknek közönségesen tetszett, hogy vezéreik párbajjal döntsék el a csatát. Midőn tehát Miska és fiai borzadnának a párbajt elfogadni, Béla tolmács által mondá: hogy ha nekik s a lengyeleknek tetszik, bár nemesb, mint a pogány, harczolni fog az ő hasznukért s a fejedelem becsületeért. Midőn tehát fegyveresen láncsájukkal összezsaptak, olly férfiasan lelökte Béla, paripájáról, hogy helyéből nem mozdúlhatott s kardjával őt átszúrva, kivégezte. Mit látva a pomeránok, a lengyel fejedelem alázatos alattvalói, a szokott adót minden ellentmondás nélkül megfizették, a fejedelem pedig a Béla által kivivott győzelemmel visszatérvén, bátorságát s erejét megdicsérte, az egész pomeráni adóval leányát Rikézát feleségül adta neki, mindent mire szüksége volt, elegendőleg és bőven kiszolgáltatni parancsolt, őt tisztelve fejedelemségében tartotta, s jó mennyiségű földdel örökösítette. Nem tetszett pedig Endrének és Leventének, hogy ők csak mint függelékek töltik az időt, méltatlanságnak tartották egy nevők napján a fejedelem udvarában maradni, s Béla testvéröket ott hagyván, engedelmet kérve a ladoméri herczeghez mentek, ki őket be nem fogadta, s midőn nem volna fejöket hol lehajtaniok, a kunokhoz vonultak. Látván pedig a kunok, hogy derék személyzetűek, úgy vélekedtek, miszerint földüket kikémlelni jöttek, s ha egy magyar őket meg nem ismeri, okvetetlen megölték volna, és így egy darabig tartották őket. Innen aztán Oroszországba mentek. A magyarok nem sokára követeket küldöttek Endre, Béla és Leventéhez, ki a szent István véréből voltak, s kérték, hogy Lengyel s Oroszországból, hol száműzve voltak, Magyarországra visszatérnének, Béla mindazáltal Lengyelországban maradván, Endre és Levente hazájukba visszajöttek. <sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Katona, I. 44. l.

Szent Gerhárd az általa hit és kegyességre nagy előmenetellel készített népnek abban megtartását főként hét barát segédelmével teljesítette, kik a magyar nyelvben jártasak voltak; úgymint: Albert, Konrád, Fülöp, Henrik, Kráto, Taszló és István, kik a népnek magoktól is szónokoltak. Mert általuk az egész csanádi tartomány átnedvesítettett a szent beszédek folyamával. Ezek az érsekség kötelességét bírván, egyházakat építettek a városokban és helységekben. A nép pedig, bár még új ültetés létére, isten szavát forró buzgalommal hallgatta, gondolkozván annak törvényeiről éjjel és nappal. Egykor pedig jöttek harmincz új keresztyének, kérvén hogy fiaikat vennék át, és tudományban nevelnék, kiket kegyesen fogadván, Valter alárendelte, hogyadván nekik egy arra alkalmasházat, őket nyelvtan és zenében tanítaná, kik rövid időn a kiszabottakban nagy előmenetelt tettek. Mit látván a nemesek és nagyok, gyermeküket átadták, hogy a szelidebb tudományokban gyümölcsözzenek. Ezek az első szerzetesek a szent György monostorában, kiket a püspök nagy fenyték alatt tartott, miszerint nem idegenek voltak, és isten egyházát jobban felmagasztaltathassák. Keresztelő szent János ünnepén tehát egyházi beszéd tartatván és áldás osztatván, némely férfiak, százan, a püspökhöz mentek, kérvén magoknak helyeket szentelni egyházakra, min a püspök nem kevésbé örvendett. S nagy lakomát adván, arra a gazdagokkal szegényeket is híttak, kik jelen lehettek, s midőn az asztaltól felkeltek, a püspöknek különböző ajándokok s drágaságokat ajánlottak, miként juhokat, ökröket és párnákat, az asszonyok pedig arany gyűrűket, mellyekkel a püspököt fölékesítették. Soha sem azért híttalak benneteket, monda a püspök, hogy kifoszszaalak, távol legyen, hanem hívattalak az isten szava meghallására. Kinek feleltetek mindnyájan, mondván: minthogy, szent atya, hallottuk hogy te ma az isten beszédében óvást tet-



tél, miként a víz eloltja a tüzet, úgy az alamizsna eloltja a bűnt: fogadd tehát miket neked kínálunk, Krisztus nevében, melly által visszahívattunk a hibákból az életre. <sup>1)</sup>

Történt pedig hogy midőn a püspök kiment szerzeteseivel megyéjét meglátogatni, hogy azok temetőit megszentelje, kik egyházakat voltak építendők, úgy fogadtattak a lakosoktól, mint szent apostolok, kik jeleneteket s csudákat mívelnek, s kész akarattal ajándékokat adtak, mindenből miek volt. A hét szerzetes, előtte járt a püspöknek, szent beszédekert tartván, s a népet keresztelvén mindenütt, hová érkeztek, mi által az úrnak nagyszámú hívő szereztetett, kiknek ajánlatait elfogadván, Maros városába küldötték. A püspöknek pedig nagy gondja volt a szegényekre, iskolákra, barátokra és vendégekre, kinek intésére a kisdedek iskolába vitettek, hogy az éjjelek napok helyett számíttassanak. Midőn továbbá az első harmincz iskolás az ének és olvasásban már gyakorlott volt, a püspök őket a szent rendekre előmozdítván, kanonokokká tette. Küldött követeket a Dunántúlra is, és egybegyűjtötte az iskolásokat, kiket aztán egyházak papjaivá tett. Segleglettek hozzá németek, csehek, lengyelek, francziák, kiknek szinte egyházi hivatalokat adott. Látván végre Valter mester hogy az iskolák száma szaporodik, a munkában kifáradva, monda a püspöknek: nem vagyok elég e sokaságnak, mindkét hivatalban, a zenében tudniillik, és olvasásban, küldj tehát még egy más olvasót vagy éneklőt. Ennek következtében a püspök Mór barátot küldötte, köszönteni a királyt, megparancsolván neki, hogy az iskolákba is bemenvén, mellyek akkor Székesfejerváron igen kitünők voltak, venné magához és segítőné. Ki oda jövé, s a királynál követségét végezvén,

<sup>1)</sup> Katona, I. 417. l.

bement az iskolákba, hol egy bizonyos Henrik nevű német almeister volt, kit megszólított s engedelmet adott neki, ki is tüstént felkelve s könyveit magához véve, vele együtt a püspökhöz ment. A püspök kedvesen fogadta, s az iskolák első igazgatójává tette az olvasásban, Valter pedig előljáró volt az éneklésben. <sup>1)</sup>

E szerint a hívek és kispapok száma növekedvén, a püspök minden városban egyházakat, és szent György vértanú tiszteletére a Maros folyó partján egy monostort épített, honnan marosi székek nevezte, melyet István király nevezetes ajándékokkal ellátott, s szűz Mária tiszteletére kitűnő oltárt emelt, melly előtt ezüst füstölőt rendelt, s ennek gondviselésére két öreg embert állított, kik reá vigyázzanak, nehogy a szükséges füstölőszer kifogyjon. <sup>2)</sup>

Az 1034-dik év nevezetes két fejdelem miatt, kik a magyar dolgokra nem kevés befolyással voltak, főként III-dik Román görög császár, ki a bíboros Koszta fiai, II-dik Vazul és VIII-dik Koszta után a magyarokkal rendületlen békében állott, és utódúl Mihályt kapta. A másik Miska lengyel fejdelem volt, ki Bélának Rikéza nevű leányát adta feleségül. Hová vonúlhatott Béla, midőn Miska halála után Lengyelországban a belháború hét évig tartott, nem tudni; mert nem hihető, hogy azon zavaroknak közepette ott bátorságban maradhatott volna, — talán Pomeránba, vagy Csehországba, honnan Henrik a magyaroknak királyt akart adni. <sup>1)</sup>

Nem szenved kétséget, hogy azon első hévben, mellyel az európai keresztyének Jeruzsálembe utaztak, 1035-ben a magyarok közül is többen mentek a szent földre, kiknek kegyes szándokát István ki-

<sup>1)</sup> U. 5. I. 419—420. l.

<sup>2)</sup> U. 5. u. o. —

<sup>1)</sup> Katona, I. 423. l.

rály annyira előmozdította, hogy már máskor, használatukra, Jeruzsálemben házat épített, s jelenleg Konstantinápolyban egy templomot rakatott, melyhez a magyarok elfogadására rendelt szállás volt csatolva. Miként pedig a Konstantinápolyból Jeruzsálembé, úgy a Ravennából Romába menőknek is építettett szállást, de hogy mikor? meghatározni nem lehet. Alapító levele következőleg szól: „István, isten kegyelméből Magyarország királya. A tisztelendő férfiaknak, szent Péter monostora gyülekezetének, mely a ravennai határban van, s utódaiknak, mind örökké. Miután isten bennünket megvilágított, ki minden embert megvilágít, e világra jövén, említettett monostorosokat, segedelmünkkel Gerárd marosi egyház tisztos püspöke a mi híviink tanácsára, Román nemes férfi vezérlete alatt, Ravennában építettünk, s a mondott Gerárd keze által, a római egyház tekintélyével felszenteltettük, miért minket illet azt királyi adékony-sággal ellátni, s nektek és maradékaitoknak olyképen felruházni, hogy ezért a monostorban szolgálhassatok, s a vándor magyarokat és követeinket kellőleg szívesen láthassátok. Miért saját indulatunk s királyi bőkezűségünkben, nektek és maradékaitoknak ajándékozunk örökösen, magunk és szüléink lelkeért, mind az előtteknek, mind az utóbbiaknak, hogy isten és szent Pál bennünket a vétek minden kötelékeitől feloldozzon, 25 gíra tiszta aranyat kincstárunkból, melyet magatok, vagy követetek által átvenni tartoztok, a szükséges költségeken kívül, mik ugyanazon királyi kincstárunkból, úti költségül az említett 25 girával minden esztendőben fognak adatni; a jelen évben azon alamizsnánkat, melyet nektek adunk, örökké adatni akarjuk, hogy az egyház, midőn szükség, kijavíttassék, a felesleg pedig nektek legyen ruhára. És mi s utódaink nektek imátokban mindenkor ajánlva leszünk. Királyi hatalmunkkal



azt is rendeljük és keményen megparancsoljuk s kinyilatkoztatjuk, hogy sem mi az elébb mondottak ellen valamikép nem cselekszünk, sem utódaink, és semmi kamarás vagy tanácsos azt meg ne engedje.“<sup>1)</sup>

A Gunther reábeszélésére István, 1037-ben Bakonyban is apátságot alakított, az utólsót életében. Oklevele ez: „A legfőbb úr istennek nevében. István isten kegyelméből magyarok királya. Valamennyi keresztyén híveknek értse meg elméje, hogy midőn Magyarországon, a keresztyén vallásnak isten kegyelméből új sarjadékai felcsiráznának, sok katolikus és vallásos férfiak a szomszéd tartományokból, a szent lélek kegyelme által felvilágosítatván, kezdetek hozzám gyülekezni, kiknek tanácsa által és megintésével, különböző helyeken, melyek isteni tiszteletre alkalmasak voltak, egyházakat és monostorokat kezdettem építeni, melyben a világot kerülők szabály szerint élhessenek, s az istennek szolgálhassanak. Egyebek közt tehát azon helyen, melly Bélnék mondatik a Bakony erdejében, minthogy isteni tiszteletre alkalmasnak látszott, Móríciz Krisztus vértanúja czíme alatt monostort kezdettem építeni, mellyet isten segedelmével be is végeztem, királyi adékonyságokkal, a mennyire tehetségemben állott, elláttam; melly helyen Gerárd Venczéből való barát először kezdett megfordúlni. És miként volt hatalmam, bárhol s bármelly helyen akartam, monostort vagy egyházakat alapítani, úgy a római fő pápától volt hatalmam, a kiknek akartam, egyházakat és monostorokat építeni. Miért is jövendőre meg akarván akadályoztatni, hogy azon monostor sok idő múlva valamikép ne terheltelessék, minden püspök hatalmától és törvényhatóságtól kivetté tettem. A mi ajándékot pedig neki adtam, saját nevén akartam kifejezni; tudniillik a Királyné-

<sup>1)</sup> U. ö. 433—434. 1.

vásárjától, a szilivásártól és az árpási révtől, a komáromi révtől és helytől a vámot, két halastavat a Dráván halászzattal együtt, mellynek egyike, Zuolen, másika Topolcz, melly a Burzi patak által választatik el. A madocsai révben is, melly közönségesen tanyának hívatik. Ezenfelül rendeltém, hogy Zelebben adassék a vizák hetedik, és a tiszai halászzattól szinte a hetedik, vagy az azon számú esztendő; a fák hasznából továbbá, mellyek ott vannak szinte a hetedik, a Tenyerere halastavat pedig egészen. Ezen halászó helyeket a halászokkal együtt mind adtam szent Benczének. A falvak vagyis puszták nevei, mellyeket szent Móricznak adtam, következők: Koppán, Panád, Magos, Kannyúl, Akoly, Palasznok. Ezen falvacskákban vagyis pusztákban bármelly állapotú emberek legyenek, mellyek az enyéim, szent Móricznak adtam, kik a lépcsőzet szerint úgy szolgáljanak a szent Móricz apátjának, miként a királyi felségnek szolgálni szoktak. Adok egyszersmind a monostor szolgálóinak szabadságot a Bakony erdejében és az illető pusztákon, fát vágni. Az apát malaczai is ott szabadon legeljenek. Van továbbá négy kö, a monostorhoz közelebb, mellyek következő neveken hivatnak: Hegyeskö, Kerteskő, Fejérkö és Odvaskő, ezekben bárki által ölessenek meg a vadak, felét az apát szolgálóinak adják. Ezenfelül toldásul meghatározom, hogy a monostor minden nyugtalanságtól ment legyen, az apát a barátok józanabb részétől szabadon választassék, az elválasztott pedig bármely püspöktől felszenteltethessék, gyűrű és pásztori bottal felékesíttessék. Egy püspök hatalma alá se legyen vetve, csupán az esztergomi érseknek a főzsinatban, hogy ott üdvéseket hallván, magát és alattvalóit üdvesen taníthassa, s legyen szabad az ottani barátok és kispapoknak szent rendeket elfogadni, a melly püspöktől akarják, csak az katholikus legyen. A nép is, melly azon

helynek alája van vetve, s minden oda gyülekező emberek, kik az említett egyház kápolnái, földi, pusztái és bármely birtokaiba lakóul jönnek, bármely püspök megyéjében legyenek, dézmájokat a bor és élet- s egyéb terményekből semmi püspöknek, hanem saját monostoruknak adják. Szabad legyen továbbá a monostor helységeiben ima helyeket s kápolnákat építeni, azoknak pedig fentartását, a püspök bármely püspöktől kérheti, és azon püspök, hogy az isteni áldásnak részese legyen, a kérőnek eleget tegyen. Parancsolom tehát, üdvöztönnk a Krisztus tanúsága mellett, hogy semmi érsek, fő és alispán, se bármely hatalmas ember, nagy vagy kicsi, a mondott monostor és annak jogába magát valamikép be ne avassa, a jövedelmei, vámjai, pusztái, örökszolgái, és dézmáiba szintúgy népeinek, mint a vendégeknek, a halászat és partokba, és valamennyi neki adott vagy adandó birtokaiba. Ha pedig valamely keresztényen vallású a monostor szabadságából, s rendeltünkől valamit elvonni, vagy megkisebbiteni merne, örök átok árkolja körül s fizessen 20 gíra legtisztább aranyat, felében királyi kincstárunkat, felében a monostor apátját és igazgatóit illetendő, minden szolgáinak s jogait fentartóknak pedig legyen áldás az atya istentől és fia Jézus Krisztustól. Ugy legyen. Az úr megtestesültének 1037-dik esztendejében, Magyarország főpapjai Ursz, Kuncz és Tomay lévén. István hírneves király jele, Domokos alkanczellár.“<sup>1)</sup>

Ez volt első István eseménydús élete.

## PÉTER

Péter kit a mieink majd velenceinek majd németnek hínak, valósággal pedig Vilmos pictáviai grófnak szent István leánytestvérétől származott fia volt, az or-

<sup>1)</sup> Pray, id. h. 42. l.



szág birtokát a főrendek ellenmondása nélkül elfoglalta, kinek hűséget mindnyájan, hitletétel mellett fogadtak, az István életében nádorságot viselt Abát kivéve, ki már akkor nem csekély gyanúval a főhatalom elfoglalásáról gondolkodott. Péter uralkodása kezdete elég békés volt, s az lett volna továbbra is, miként remény vala, ha ő a jótéteményeket feledve, maga zavart nem csinált volna. A haldokló Istvánnak megígérte, hogy özvegyét, Gizelát, tekintetbe fogja venni, de alig múlt el egy év, midőn színlett gyász alatt, Gizelának adott hitét, s a reá fordítandó gondot abba hagyta, s gyámból rablóná lévén, a férjéről reá maradt köntösöket s életének nem csak ékességeit, de segedelmeit is eltolvajlotta, és szabad őrizet alá rendelve, melly eléggé szigorúan körül volt írva, a közönségtől el nem záratta. A főrendek megszánván a királynét, a királyt kötelességére s adott hitére emlékeztették, s miután ezt süket füllel fogadta, átkozva őt, hogy füleit ostromoltatni Buda gonosz embertől engedte, ezt halálra ítélték, s a király ellenszegülni nem mervén, gyermekeinek szemeit kitolták. Innen származott Péter ellen az első gyűlölet, midőn magát a főrendek nagyobb része előtt utáltnak látván, nehogy időt engedjen az összeesküvésre, sereget gyűjtött, azon ürügy alatt, hogy Konrád, Henrik atyja, Magyarországot fegyverrel megtámadta, Noricumba csapott, s az ellenséget megverve, leöldözve, nagy rablást tett és számos fogolylyal tért vissza.

A következő 1040. évben is, miszerint az övéi elméjét másfelé fordítaná, akarva nem akarva a háborúra okot keresett, és miután Konrád-Henrik császár a lengyelek által felbizgatva a csehek ellen hadat készített, Brediszló lévén akkor Csehországban a fő polczon, ki katonás és rendületlen férfiú volt, de az erőt, mellyel a közeledő Henrik törekvését megakadályozná, visszaverni nem elegendő: te-

hát Pétertől kért segédelmet, és azt könnyen megkapta. Újlag sereget szedvén, azon erdőt, mellyen az ellenségnek Németországból Csehországba kellett rontania, elfoglalván, az útát ledöntögetett fákkal járhatlanná tette. Majd a lesbe csalt németeket a magyarok segédelmével megtámadván, részintleölte, részint megszalasztotta, s Csehországot az ellenségtől megszabadította. <sup>1)</sup>

A magyarok jól viselvén magokat, Péter nagy vitézi dicsőséget aratott, s naponként pajkosabbá lett; a királyi méltóságot becsületben tartani nem ügyekezett, bármelly nemest csúfsággal illetett, vad kevélységében felfuvalkodott, a németeknek kelleténél többet hitt, mindent saját tetszése szerint tett, a maga embereit megvetette, s szolgálkul tekintette, az idegeneket felmagasztalta s azoknak hízelgett. Minden várba s városba német őrsereget rakott, és ezeknek ugyanollyan tiszteket adott, mérsékletlen bujaságban s iszonyú kicsapongásban élt, kinek uralkodása alatt egy főasszonyságnak szemérmetessége sem maradhatott bátorságban, sőt a szűz leányokat s drabantjai feleségeit is széltében megszeplősítette. Milly különbség ily rövid idő alatt István korával! Midőn Péter mindezt nyilván s szemtelenül cselekedné, a főpapok az ország nagyjaival megjelentek nála, s először alázatos könyörgéssel kérték: ne veszélyeztesse magát s az országot, kímélje a nők szemérmességét, és az István által hűségére bízott népet példájával az erény követésére buzdítsa; végre szigorúan intették, hogy ily kikeresett mértéketlenséggel magára veszélyt ne húzzon, mellynek megbánása majd késő s haszontalan lenne. Ő azonban a legjobb tanácsokat megvetette, szemtelen könnyelműséggel fenyegetőzött, hogy ha az intésektől meg nem szűnnek, mik vele született egyenességök s

---

<sup>1)</sup> Hermann, Contrac.

scytha gonoszságukból származik, haragjában arra fog vetemedni, miszerint a főbb hivatalokat s tisztségeket mind egyedül németekkel tölti be, s a magyarok legkisebb hivatalát sem fognak sem honn, sem a katonaságnál viselni, sőt egész Pannoniát azoknak hatalmába hajtja. <sup>1)</sup>

Ez a magyarok már különben is rendkívül felingerelt kedvét Pétertől annyira elidegenítette, hogy bármit inkább készek voltak elszenvedni, mint az ő zsarnokságát. Tehát titkos társulatokban fejeiket összevetni s Péter letételéről értekezni kezdtek. Nem ellenzették a főpapok sem, minthogy a király hanyagságát a vallás kárára lenni ellátták. Az összeesküvés fejei: Viskó, Tojzlán és Pelsőcz, midőn a nemzet üdvét mások felett szívökön viselnék, Abát, Istvánnak, Saroltáról, kit feleségül vett, rokonát, választották, hogy a nemzet szabadságának a zsarnoktól leendő megszabadítása eszközlője legyen, s ő, kinek e méltóság már különben sem sokban hibázott, nem soká késedelmezve, hadait Péter ellen vezeti. De ez, megtudván hogy mi történik, gyors szaladás-sal Ausztriába Adalberthez, nőtestvérének férjéhez menekült, onnan pedig, minthogy ez nem tudva azokat, magát zavarba keverni nem akarta, Henrik császárhoz kénytelen volt szaladni, ki ellen a múlt évben Csehországba segéd sereget küldött. Ehhez érkezve, térdre borúlt, bocsánatot kért, s nyert. <sup>2)</sup>

### ABA vagy SÁMUEL.

Midőn Péter, elkergetve, Henriknél az ország visszanyerése végett hasztalan fáradozna, Sámuel, ki másképp Abának hívatott, mindenek egyhangú ér-

<sup>1)</sup> Bonfin. Dec. II. Lib. II.

<sup>2)</sup> Bonfin. Dec. II. Lib. II. —



telmével királynak köszöntetvén fel, az ország kormányát átvette. Mihelyt a köztársaság élére állott, miszerint hívei kegyét megnyerje, a Péter által hozott törvényeket mind eltörölte, miért erejüket a magyar törvénykezésben el is vesztették. Ez alatt Péter semmit sem mulatott el, hogy Henrik segítségével az országot visszanyerje, s Adalbert is, mind rokonsága mind mostoha sorsa által indíttatva, a császárnál szorgalmasan dolgozott, hogy e részben Péternek kedveskedjék. <sup>1)</sup>

Henrik, minthogy télire a burgundok ellen akart indulni, sokáig habozott, de hallván hogy Aba, azok ellen, kik Péterhez szítottak, kegyetlenkedik, megígérte, hogy mihelyt a burgundi hadmenetet bevégzi, Péter mellett a magyarok ellen indul, magával hozván a Svábországból származott Guth-Keled nemzetség szegény sorsú öz apját is, melly a Salamon, László és Gejza idejében fényes állapotra vergődött, némelly része Salamon és Vidhez, más a vezérekhez ragaszkodván. <sup>2)</sup> Aba, miszerint az ország birtokát állandóvá tegye, mindazokat, kikről tudta hogy a száműzött királyhoz szítanak, sőt azokat is kik tanácsosai voltak, a vérségre és méltóságra nem tekintve, épen a tavaszi böjtkor, karóba vonatta, aztán tetteivel meg nem elégedve, mint-hogy megkoronázva még nem volt, a vele tartó főpapok s országnagyok kíséretében, a Maroshoz sietett, hogy ott Gerárd csanádi püspök által, ki a csanádi egyházat nagy szentséggel kormányozta, megkoronáztassék.

Ezen időközben Henrik császár a bójoárokkal ügyét rendbe hozván, Péter és Adalbert könyörgésére, győzelmes seregével Osztrákországba nyomult. Itt Adalbert csatolta magát hozzá hadaival, s Lipót

<sup>1)</sup> U. ö. Aloldus ad an. 1041.

<sup>2)</sup> Tur. 16. fejez.

fiát hogy a harcban első kísérleteket tegyen társul vitte. A tábor először Hainburgnál üttetett fel, melly könnyén bevétetvén, a sereg Pozson felé mozgíttatott, s e város is elfoglaltatván, a Duna északi részén, minthogy a délit a folyó és tavak védelmezték, előnyomúlva, a Garanig pusztított. A magyaroktól két ízben ellenállított had, inkább gyűlévészi-  
leg összeszedve mint hadi fegyelem által neki edzve, az összecsapásnál könnyen szétriasztatott. Adalbert és fia Lipót vitézsége ezen háborúban különösen kitűnt, kik Pozsontól a Garanig Péternek mindent meghódítottak. A mieink a háború eltávoztatására elégtelenek, a győzelmes Henriktől bármelly feltételeket kénytelenek voltak elfogadni, mellyek közt a legfőbb az volt, hogy Aba félretétetvén, Pétert, kit jogtalanul tűztek el, az országba állítsák vissza: Midőn pedig látván hogy a magyarok erre igen kedvetlenül állanak, s az ősz további késedelmet nem engedett, Aba helyébe mást, ki Csehországban tartózkodott, kívánt elválasztatni. Mondják hogy elfogadják, de mihelyt Henrik kiment, Aba ismét azonnal kiűzte; mások pedig azon véleményben vannak, hogy a száműzöttől a főrendek nagyobb része visszaborzadt, s Aba miután azoknak késedelmezését tapasztalta, könyörgéshez folyamodott s Henriket megengesztelvén, az országot ismét átvette, de azon feltétel alatt, hogy az ország azon részét, melly a Lajtaig nyúlik, neki adja át. Nem csekély működése volt abban Adalbertnek, kinek Aba hálás kívánván lenni, a szent keresztnek egy nevezetes részét, melyet egykor Istvánnak Vazul ajándékozott, átadta. Aba ezután, az országot ismét birtokába vette, s miután a császár seregeit visszavitte, Péter Adalbertnél mulatott, vetélytársát s az ország zavargásait távulról nézendő. <sup>1)</sup>

---

<sup>1)</sup> Pray. Annal. I. 48. 1.

Miután Henrikkel kibékült, újlag mindent kénye szerint tenni, a főrendeken kegyetlenkedni, a nemeseknek parasztokat eleibe tenni s a vallást megújítani, ismét elkezdette. Min sokan bánkodván, mikép ezen igen kegyetlen embernek az országot szavazataik által átadták, Németországba Henrikhez mentek, s Péter pártját fogva, őt az országba visszahozni ügyekeztek. Mindezek által Aba meg nem indíttatván, Osztrákország ellen, hol Pétert mulatni látta, s azt hogy az országot, ha módjába esik, elfoglalni szándékozik, nehezen szenvedve, az osztrák herczeg ellen hadat indítani elhatározta. Kétfelé osztván seregét, a Duna két partján, Mölkig, csaknem mindent, tüzzel és fegyverrel ismét elpusztított, inkább bosszút állólag, mint hadat folytatólag. Adalbert a lángok világításából látván hogy az ellenség jelen van, katonáit hirtelen magával ragadván az ellenségnek ellene megy, s erős harc kezdődvén Aba serege csaknem egészen tönkre tetetett, a többi hallván a veszteséget, haza szaladt.<sup>2)</sup>

Azonban ezen mostoha szerencsétől a király teljességgel meg nem ijedvén, ismét Korontánba ütött, hol ellenséget nem találván roppant zsákmánynyal tért vissza. Ekként szerencsésen hadakozván, sokak haragját magára vonta, s magának vesztét eszközölte Aba, mert Henrik megtudván ezen ember hűtlenségét, Péter tanácsából ismét, bár kisebb számú, ellenséges sereggel jött ellene, és senkit, ki ellent állana, nem találván, egyenesen a Rába folyó felé tartott, és ezen könnyen átkelve, Abát, ki roppant sereggel Győrnél várta, megtámadta. A harcban, midőn mindkét részről erősen küzdenének, a király az ország megtartásáért mindent mervén, majdhogy győzedelmet nem aratott, ha egy zivatar, melly mint mondják isteni

---

<sup>2)</sup> U. ő. u. o.



rendeletből támadt, a magyarok seregének kelvén, mind a tisztek hűtlensége, kik ellökve zászlóikat, nagy részével a seregnek, Henrikhez átpártoltak, nem eszközli, hogy a sereg futásnak eredjen. Aba nehezen menekülván meg a veszedelemből, a Tiszához szaladt, hol midőn serege újrarendezésével foglalkozik, egybegyűlve több nemesek, kiknek rokonnait előbb megölette, sok sebek után feje elvágatott. Mondják, hogy néhány év mulva teste felásatván, sebei begyógyulva, elromlatlan maradt, s a sári zárdában, melyet életében épített, eltemettetett. <sup>1)</sup>

### PÉTER újlag.

Győzelem, bár nem vérontástalanhoz jutván Henrik, a magyarok eleinte félvén, hogy a császár az országot el ne pusztítsa, követeket küldöttek hozzá, kik békét kívánván, Pétert királyul visszakérjék, s magokat, miután Aba vétke által félrevezették, engedelmességre ajánlották, csak az erőszaktól szűnjék meg. Henrik könnyen megengedett nekik, s Fejérvárra utazván, midőn oda ért, Pétert visszahelyezte, s a királyt a magyarokkal s ezeket amazzal összehétkeltette. Ilyképen elintéztetvén a dolog, a császár Németországba visszament, s más évben meghívatván Pétertől, ismét Magyarországra jött nagy készüléttel, és épen pünköszt napján a király által elfogadtatott, ki ügyeit Magyarországon nem igen erős lábon állani látván, nehogy az országot ismét elveszsze, melly Henriknek mintegy átadott, a csehek törvényei szerint kormányozni, azon

---

<sup>1)</sup> Pray I. 49. 1.

feltétel alatt, hogy halála után minden jog a császárra szálljon, megígérte.

Egyesség történt az iránt is, hogy Péter Henriknek évenkénti adót fizessen, mit később I-ső Endre is megígért, ha az országot békésen bírhatja. Ez, a főrendek nagyobb részét, Pétertől felette elidegenítette, s ide járult, hogy elébbeni vétkeibe ismét visszaesve, semmivel engedékenyebben magát nem viselte; alig folyt el tehát egy év a Henrik Magyarországból kimenetelétől, midőn Péter ellenségei, zsarnokságát megúnva, másról gondolkozni kezdtek. Endre és Levente, kik István életében Lengyel- onnan Oroszországba mentek, azon esetre ha reményök lenne hazájokba vissza térni, nem messze tartózkodtak, mit a magyarok megtudván, Viska, Bua és Bukna előlmenetele után, lassadán egyértelműre hajlítani és Endrének, kit az ország a vénség joga szerint illetett, a királyságot átadni ajánlották. Könnyen megegyeztek mindnyájan, minthogy a királyt s bűneit gyöölítették. Azonban a dolgot oly titokban vinni nem lehetett, hogy nyomai Péterhez ne jussanak, miért ez az embereket elfogatván, kínzó padra vonatta, keserű kérdésekkel faggatta, némmeltyeket megöletett, másoknak szemeit vájatta ki, senkit ki gyanú alá jött, nem kimélve. A főrendek a király híre nélkül Csanádra sereglenek, s gyűlést tartván, mindnyájan beleesküdtek, hogy Pétert kicsapván, Endrének, Kópasz László fiának adják az országot. Nem soká késve, Oroszországba követeket küldenek, kik Endrét, azok felől mik a gyűlésen mindnyájok összeesküvése következtében történt, nyilván tudósítsák, s könyörögjenek neki, miszerint az ország elfoglalásával kínálkozó legszébb időt halogatásával el ne mulasztja: ők mihelyt Magyarország határait átlépi, esküvel fogják magokat lekötelezni. Endre, vagy hogy az emberek kétszínű természetének nem hitt, vagy hogy cselet

gyanított alatta, titkon Magyarországra küldi emberét, ki végére járjon, vajjon bízon átadhatja-e nekik magát. Miután ez mindeneket bátorságban lenni előadta, tüstént útnak indulván, öcsésével, Bélával együtt, kinek második felesége, Margit, a spanyolországi Kikvint és Renoldot is magával hozta, Ujvárra jött, melyet Aba épített, s az ő nevére Aba-újvárnak neveztetett, a rendek képzelhetlen egybesereglete mellett, kik mint fogságból megszabadultat a legnagyobb örömezzéssel üdvözelték és hogy Péternek többé semmi reménye, — vagy Endrének a várakozás unalmas ne legyen, tüstént királylyá választották, miként az illető oklevél hitelesen bizonyítja.<sup>1)</sup>

## I. ENDRE, a fejér.

Ezen alkalommal az ősi szokásokhoz ragaszkodók, Vata vezérlete alatt, fenyegetések mellett is Endrétől, kit köz nyelven fejérnek híttak, azt kívánták, hogy a Péter pártolóit, a püspököket tudniillik, adja ki, s szabad legyen a papok ellen büntetlenül dühöngeni, nem lehetvén boldog az ország, míg hatalmuk meg nem töretik. Endre, vagy félelemből, vagy uralkodási vágyból, főként miután testvére, Levente, egyik volt a nemzeti vallás legbuzgóbb pártolói közül, s ha ő trónra kerül, azt kétségkívül az egész országba behozza, sem megtagadni, sem megengedni nem mervén, mit tehetett? beleegyezett, a merészek tetteit majdan, midőn azt az idő hasznosan javasolandja, megboszulandó. Miért is

<sup>1)</sup> Pray I, 50. 1.



mintegy fékszakítva minden szabadosságra vetemedni, a templomokat elpusztítani, a szentségeket meggyalázní, a papok és püspökök ellen kegyetlenkedni, ezeket különösen halálra kijelelni, s kigondolt kínokkal megölni kezdték. De főként Vata vadsága érdemel említést, ki midőn a régi szertartásokat leginkább visszahozni kívánná, fejét scytha módon megborotválta, három farkocsot bocsátott, s később János, a fia, atyja rendelkezésből bűvösöket és jövendőmondókat tartott, kiknek versei által, a fejdelem kegyelmét megnyerni hitték. Főként azon varázslót tisztelte, kit a keresztyén Béla aztán tömlöczre vettetett, s éhség által annyira gyötretett, hogy húsát lábairól s kezeiről rágta le. Ezeknek törekvése által tehát csaknem az egész nép eltért az igaz hittől. <sup>1)</sup>

És ezek kezébe került az alacson termetű Gerhárd, velencei születésű, rozácziai barát, ki eleinte Bakony-Bélben remete életet élt, aztán csanádi püspökké lett. Ez midőn Csanádról Fejérvárra utaznék, látván az ellene törő fergeteget, istenhez könyörgött; azonban midőn a Duna pesti révéhez érkeznek, Vata és gonosz társai által, a többi püspökökkel együtt, kövekkel hajigáltatott. Ő azokra, kik üldözték, állandóan keresztet hányt, s ezek ezen jelre még inkább felbőszülvén, őt megtámadták, szekerét a Duna partján összetörték, benne a Duna felett emelkedő meredek hegyről lelökték, némi élet jeleit adván még, dárdával agyon szúrták, s fejét egy kövön szeszéúzták. A Duna, midőn megáradt, többször mosta e követ, de arról a vért, — mint mondják, — hét évig elmosni nem tudta, s később e kö Csanádra vitetett, az ő oltára alá. Hol feje összetörtetett, szent György tiszteletére, egyház építtetett, s a hegy, mellyről lelökték, maig szent Gellért hegyének hí-

<sup>1)</sup> U. 6. 51. 1.

vatik. Megköveztetett Buldi püspök is; Beztricz és Beneta pedig, midőn Endre és Leventéhez, a Dunán át akarnának hajózni, amazt a tulsó parton állók megsebesítették s harmad napra meghalt, ezt csak Endre király szabadította meg. Szónok főispán is kénytelen volt lovával a Dunába ugratni, kit a csónakkal közeledő Motmír szabadított meg, Szónoktól vevén a keresztséget, — őt azonban e tetteért a pogányok halállal fenyegették, miért kénytelen volt Szónokot e csónakban karddal agyon szúrni. Tömerdek egyházi és világi egyén esett e vallásos buzgalom áldozatául. Péter, midőn öldöklések által mindent felforgatva s magát némellyek által halálra szánva látta, eleinte Fejérvárra akart menni, de a polgároktól jószámú némettel együtt kizáratván, Mosonba ügykezett, onnan Osztrákországba kihatolando. A magyar pártosok, Péter szaladását észrevévén, hogy ki ne mehessen, minden utakat elzártak. Ekként elrekesztve látván magát, Zámor mellett bizonyos erősített helyet foglalt el s három napig az ellenség megrohanásait vitézül visszaverte, végre a vele lévők mindnyájan leöletvén, elevenen elfogatott, s szemei kiszúratván, Fejérváron, a következő esztendőben, fájdalmában megholt, és Pécssett eltemettetett. <sup>1)</sup>

Endre az ő halála után minden gondját odafordította, hogy az országot, melly Péter és Aba zavarásai közt, a kegyetlenségek által csaknem kimerítettett, nyugalomba s elébbi méltóságába helyezze. Ámbár pedig ennek kivitele nehéznek látszanék, minthogy még másoknak az országon kapkodása igen új tény volt, s a nyugtalan embereknek sokat el kellett színleni, mindazáltal feltette magában, hogy lassadán minden gátat elront, s főként a keresztyén vallást, melly kiirtatván, minden munkáját haszta-

<sup>1)</sup> Turóczi után Pray. Annal. I. 51. 1.

lannak látta, előbbi fényére visszavigye. Alkalmas volt erre testvére Leventének halála, ki a scytha szertartásokat állhatatosan követvén, Endre tanácsainak sok bajt adandónak látszott. Ez pogány hitben élvén, Taksony mellett temettetett el, tul a Dunán, hol őse, Taksony vezér is fekszik. E három testvér, Endre, Béla és Levente felől, némellyek azt állították, hogy Vazulnak, a Tátony nemes nemzetségbeli leánytól származott fiai voltak, mi azonban valótan, miután őket kopasz Lászlónak egy orosz leány nemzette. Az ő halála után, letévén a fegyvert, mindenkit ön magános dolgait végezni parancsolta, aztán azon gyilkosok, kik Péter szemeit kiszúrták, nehogy a királyokon kegyetlenkedni ezután szabadság adassék, méltó halállal kivégeztettek. Ez által a lakosok kedélyei leginkább megdöbbsentek, kik megértvén milly keményen bünteti a király a bűnösöket, habár általok jutott is a királyságra és minden különbség nélkül lakoltatott, vadságok s merészségöket apródonként elhagyták.<sup>1)</sup> Illyképen békés állapotra hozván az országot, 1047-ben, a mult pogány öldöklésekből életben maradt három püspök által megkoronáztatott.

E közben Henrik, hogy Péter az országtól megfosztatott, szemei kiszúráttak, s a hatalomra Endre jutott, hallván, megszánta az embert a császár, és sereget gyűjtvén Magyarország ellen akart indulni, halálát meghosszulandó. Azonban Gottfried és Balduin, kik Flandernben zendülést csináltak, Magyarországnak nagy hasznára voltak. Mert Endre dolgai otthon még nem voltak elég erősek, hogy az ellenségnek, ha Magyarországot megtámadja, ellen állhasson. Megtudván tehát Henrik szándokát, követeket küld hozzá, kik a mennyire lehet, a béke megkötésén igyekezzenek, s mindenek előtt a csá-

---

<sup>1)</sup> U. ő. u. o.



szárnak nyilatkoztassák ki, hogy ő jogtalanul nem támadt, sőt akarátja ellen történt, hogy a kormányra hivatott. Ezen felül az évi fizetéstől nem borzad, ha a császár békés birtokot enged országában. A Péter ellen elkövetett kegyetlenségről ő előbb semmit sem tudott, mikép birtokába ő lépjen, és ezt annál jobb lélekkel mondja, mert a vétek elkövetőit részint megölette, részint fogva tartja, kiket, ha a császár akarja, neki kiad. Ezen feltételeket, mellyeknél keservesebbeket a győzelmes sem szabhata, Henrik csak akkor fogadta volna el, midőn már Endre megtagadta. Mi eléggé mutatja, hogy a magyarok soha sem voltak szolgai állapotban német alatt, főként hogy Endre az adó fizetését is megvonta.<sup>1)</sup>

Endre, hogy az országot a kül ellenek ellen biztosítsa, a hazai rosszakat eltörölte, aztán a pártosokat, főként a vallásra nézve másként akarókat lecsendesítse, törvényei között, bölcsen s az időhöz képest meghatározta, hogy a mely magyar, vagy bár idegen, ki Magyarországon a pogány hitről lemondván a Jézus igaz hitére tüstént vissza nem tér s az István által megírt szent törvényt be nem fogadja, feje és jószágaival lakoljon. A városok, falvak, lerontott templomok felépíttessenek, s a főpapok és társaik hajdani módon tiszteltessenek, s nekik engedelmesskedjenek, a scytha szertartásokat, hamis isteneket semmítsék meg, s a bálványokat rontsák le. Ha ki istent és szenteit s a papokat káromlaná, elébb az istentől aztán külön büntetést veszen. Ezen felül a ki szent hivatalban vagy más állapotban lévő embert megöl, bűnét régi szokás szerint rója le, s az öldöklések, rablások és egyéb jogtalanságoktól mindnyájan őrizkedjenek. Ki pedig ezen rendeletet megvetné, s ellenszegülne, fejével lakoljon.<sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> U. ő. 52. 1.

<sup>2)</sup> Pray I. 53. 1.

Nyugodt vala már otthon minden, midőn a következő évben a magyarok és németek között háború ütött ki. Pozsonban Vojtek, Endre, Vilungárd, Urosa és Márton jeles vitézek voltak, kik a németekkel minden nap harczoltak. Henrik az Endre követségai által semmit sem simúlva, szükségesnek tartotta Péter halálát fegyverrel megbosszulni. Elhátároztatván a hadmenet, Eberhart regensburgi püspököt, kit a mieink Gebhardnak neveztek, Konrád bajor herceget, és Adalbert osztrák örgrófot a sereg egy részével előre bocsátja, maga, erejével kevéssé távolabb követvén. Ők Hainburgot, melly a határszélen fekszik, míg mindkét részről fegyveres vitatkozás tart, szétronrtván, időközben ismét kijavítják, mikép mind a magyarokat megzabolázhassák, mind a tartományt, mikor tetszik, megtámadhassák. A magyarok ellenben, midőn dolgaik felett sokat törődnének, megrohanván az épületeket, azokat lerontani ügyekeztek, de vesztességgel visszaveretvén, azok egész szorgalommal készültek. Henrik nem sokára seregével Pozsonba érkezik, a mieink azonban, a merre utazandó volt, a fívet és vetést mindenütt megégették, aztán a gulyákat, nehogy a németeknek eleségül szolgáljanak, járhatlan erdőkbe hajtották, miért eleség hiányában lévén, semmit sem végezve, Németországba visszament. Endre ez alkalommal fogadta, hogy ha a dolog kedve szerint üt ki, szűz Máriának és szent Annának apátsággal együtt egyházat fog építeni. A magyarok a jogtalanságokról megemlékezve, ősszel Osztrákországba csaptak, s rémítő zsákmányt szedtek, Hainburghoz azonban, minthogy fő védhelyül választatott, nem juthattak, s ezután is e vár a németeké maradt.<sup>1)</sup>

Inkább lecsendesedvén mint kivivatván a német háború, némellyek szerint Dalmátországba ve-

---

<sup>1)</sup> U. o. 53—54. l.

zette Endre fegyverét, s egyrészét meghódította, mi azonban azért nem igen hihető, hogy addig nem mehetett Dalmátország ellen, míg Horvátország is meghódítva nem volt. Ezen vagy a következő esztendőben Agmund orosz herczegnét vette feleségül, kitől Salamont és Dávidot nemzette, ezen felül egy maróti ágyasától is volt György nevű fia. Aztán békés állapotba helyezvén az országot, Bélát, gyermekeivel együtt, Lengyelországból és Pomerániából behitta, hogy ki számüzött társa volt, szerencsés dolgaiban is részesüljön, s miként később beteljesült, a királyi méltóságra is felemelte. Bélának kedvesebb üzenet nem jöhetett, ki vagy hogy a pomeránok szokásait magáévá nem tehette, vagy hogy a lengyel udvar már számüzöttekkel tele volt, bátyját üdvözelve, Magyarországra sietett. Nagy örömmel fogadtatott főként Endrétől, ki öcscsét szívesen megölelvén, kevéssel az után gyűlést hirdetett és méltósággal is felruházta; mert három részre osztván az országot, harmadrészét Bélának adta, vezéri czímmel. Ez időtől azon méltóság a királyok testvéreire és fiaira ment át; melly időben Endre a Balaton mellett, szent Anján tiszteletére Tihanyban monostort épített. Magához édesgette ekként testvérét, mert Henriktől még bátorságban nem volt. A magyarok Morvát feldúlván, úgy látszott, hogy a hadat oda tesszik át, annyi bizonyos hogy Fridrik, a megtagadott évenkénti fizetés miatt elhatározta az országot megtámadni, bárha sem oklevél, mellyel e tárgy a fejedelmek között elvégeztetett, sem a feltételek, mellyekben megegyeztek volna, nem léteztek.<sup>1)</sup>

Hogy Magyarország felől a félelem nem hasztalan volt, a következő megmutatta. A magyarok, gondatlanul, a szomszéd morvákat gyakori becsapkodásokkal és pusztításokkal ingerelték, Morvából

---

<sup>1)</sup> Pray, I., 51.



a benne lakó földmivelő családokat, a barmokkal együtt elhajtották, a lovasok, kik nagy számmal voltak, szertekalandozásukkal félelmet gerjesztettek, miért cseh Bretiszlóhoz folyamodtak, segéd lovasokat kérni. Ő, maga jött segedelemre, és mivel Endre a magyaroknál ekkor nagy hírrel uralkodott, azért hogy velek elhagyatván a babonát, melyre a nagyobb rész visszatért, a keresztyén vallást újolag felvenni kényszerítette: vajjon tehát az ő akaratával és megegyezésével történtek-e Magyarországból azon károk? követek által kitudakoztatta. Endre azt üzenvén vissza, hogy öneki, sem a közönségnek ez nem hibája, hogy némelyek kik a mindennapi rablásból élnek, Morvaországon paczkáznak, ő tehát meg nem akadályozza, ha Bretiszló kárait követeli s a rablókat megbünteti, miután ön szokásuk s kedvök szerint Morvába mennek. Mindjárt Velegrádnál elkezdvén ezek a dúlást, ott hadaiknak azonnal ellenállás tétetett és lovas harc támadván 200 közölők megöletett, a többiek szaladásnak indultak. Majd számra megszorodván, visszatérnek, öldöklés és gyujtogatás által mindent eltöltve. Tehát a harc is erősebb volt, melyben 200-an elestek, a morvák közül 100 hiányzott. Így lett vége a külföldi rablásoknak. <sup>1)</sup>

Míg Morvában ezek így folytak, Németországban csaknem az egész év tanácskozásokkal tölt el, s Magyarország megtámadására a legnagyobb készülétek tétettek, Bretiszló Csehország fejedelme is fegyvertársul vétetvén. Tetszett a sereget kétfelé osztva, az ellenséget megtámadni, nehogy valamely részről szaladás történjék. Endre, milly fergeteg fenyegeti, tudva, semmit, mi az ellenség visszaverésére szükségesnek láttatott, a menyire a dögök szoros volta mellett lehetett, el nem

---

<sup>1)</sup> U. o. 55. 1.

mulasztott, egyszersmind Arslán pápához követeket küldött, kérni őt, hogy Henriket, az erőszaktól visszatartani, s békére lépnie parancsolja, miután a harcz semmi más mint az egyház ellen kezdetik, melly a minapi zavaroktól még meg nem pihent; miért arra is ügyeljen, hogy ki az egész keresztyén-ség atyja, a magyaroktól e részben fáradságát meg ne vonja. <sup>2)</sup>

Ősz elején a hadmenet megkezdett, tehát később mint hogy valami jelest illy messze tartományban cselekedni lehessen. Eberhard regensburgi püspök, Welfo és Bretisló a Duna éjszaki részét ellenséges seregekkel elborították, élelmet a Dunán szállítván. Henrik a vizek megáradása miatt az egyenes uttól elzárattott s Korontán és Steyer felé a Szala és Szelicze folyók mellett öntötte be Magyarországra seregét. A magyarok szinte az egész széles szomszédságot elpusztítani elhatározták, hogy az ellenségrészt fegyver, részint éhség által visszavonulásra kényszeríttessék. A kevés lovasság csapatokra osztva messzebb állomásokat foglalt el, kik midőn inkább kémlődni mintsem összeütközés végett az ellenséghez közelebb jöttek volna, könnyen megszalasztattak. Ugyanazon rohanással Henrik egész seregét átvitte a Rábán, s azon földrészt melly Győrig terjed, elpusztította. A magyarok eleinte mindjárt, szembe nem szállani, a háborút inkább mesterséggel húzni mint erővel, miután éjszokról szintúgy mint innen veszély fenyegetett, eltökélték. Bretisló ugyanis Velfel a Garanig csaknem mindent elpusztított, s Eberhárd, kit krónikáink Gebhárdnak neveznek, a hajókkal, Pozson vagy Győr városa mellett mulatott, hogy az eleség mindkettőjöknek készen legyen. Endre, illy szorult állapotában, mesterséghez folyamodott, az eleséget megrontani, vagy semmivé tenni

---

<sup>1)</sup> U. o. 55. l.

ügyekezett s emberei vére nélkül az ellenséget kiűzni; mire nézve azt végrehajtandó Zotmund buvárt szólította fel, ki, zivatarban, éjjel, a hajókhoz úszván, alattomban azokat elsüllyeszté. Megfelelt nem sok idő múlva a tanácsnak a süker, Henrik szükséggel küzdve, az ellenség földén legkevesebb élelmet sem szerezhetett, Endre e mellett seregével közeledett, s a Henrik népe, a magyarok és besenyek által éjjel nappal háborgattatott, kik reá mérgezett nyilakkal lövöldöztek, és sátraik között gyakran köteleket húztak, miért a németek sírokat ástak, s vértjeikkel fedezték magukat, sokszor megtörténvén, hogy a melly sírokat nappal a megholtaknak szántak, éjjel beléjük az élők feküdtek, és viszont, melyeket éjjelre az élőknek készítettek, nappal a halottak foglalták el. Ezek így folyván, Eberhard vágy Gebhárd bizonyos dologban hírnököt küldött, levéllel, a császárhoz, azt is kérdezvén tőle: hogy hol várjon reá. Ez, a lesbe állított katonák által elfogtatván, a királyhoz vitetett, s Miklós győri püspök megmagyarázván a nem értett német levelet, Gebhárdhoz, a császár nevében, választ készítettek következő tartalommal: „Kedves atyánkfia! Tudd meg, hogy minket, birodalmunk nagy és fontos dolgai Németországba visszahívna, ellenségeink ugyanis birtokainkat megtámadták, — a hajókat tehát rontasd össze, és siess mentől előbb hozzánk, hogy velünk Regensburgban találkozhasál, mert többé Magyarországon maradnod nem bátorságos.“ Gebhárd e levelet, egy jobbágy által megkapván, s elolvassván, Németországba haladék nélkül visszavonúlt. Azonban a magyarok, hogy a dolog így fog kiütni már sokkal előbb tudván, minden átkelő helyeket bártortalanokká tenni, a németet körülkeríteni s a Répcze megerősítésére katonai művel hidat építeni kezdettek, hogy az ellenség, minthogy a visszamenetet ott fogta megkísérteni, éhségtől elveszzen.



A császár magát megszorítva látván, s máskép, mint harczczal az ellenség kezei közül ki nem csúszhatni érezvén, erejének derék részét, melly burgundok, csehek és szászokból állott, kirendeli, s megparancsolja, hogy ha a réven átkelve, összeütközni s a magyarokat az erősből kivetni képesek lesznek, az alatt amazok a parancsolatra a folyónak neki menjenek; kik, bár a legnagyobb veszedelem között, tömérdek harczos elhunytával, a túlsó partot erősen védő ellenséget visszaverték, megrohanás által az erőseget elfoglalták, — megszalasztván, vagy levágván mind, kik azt merészebben ótalmazni merték. Így ezen erény által Henriknek út nyitvatott, s embereit a leshelyből épen vissza vitte. Megköttetvén aztán, még a császár Magyarországon léte alatt, a béke, Henrik, Endre kérelmére, azt is megígérte, hogy leányát Zsófiát, kit már elébb a francia király fiának ígért, ha ezen ígéretétől visszaléphet, Salamonnak adja. Endre e békekötés után, magyar jószívűséggel kívánván a császárt meglepni, ötven roppant nagyságú vizát, ezer oldal szalonnát, ezer szép bikát, s tömérdek juhot, ökröt, egyéb barmot, és kenyeret, meg bort küldött neki ajándékba, úgy hogy a sok éhes német a mértéktelen s mohó evés és ivástól megbetegedvén, nagy részt elveszett, s a többiek, kik a magyaroktól megszánva, életben tartattak, vértjeiket elhányva, olly sietve mentek hazájokba, hogy, mint a krónika mondja, hátra sem tekintettek. A bodóháti hegyek, hol vértjeiket elhányták, mai napig Vértéseknek neveztetnek. <sup>1)</sup>

Radó nádor 1056-ban a győzelemnek, mellyet a horvátokon vett, bő gyümölcsét szedte; midőn az általa meghódított földnek egy részét Endrétől ajándokba kapta. De ő szintolly kegyes mint erős, a Bakony vize mellett szent Demeternek zárdát épít-

<sup>1)</sup> Pray I. 59. 1.

vén, Endre király testvére Adalbert engedelmeiből, ki nem más Bélánál, birtokának egy részét pécsi szent Péternek ajándékozta, honnan az említett Adalbert névből, némellyek azt következtették, hogy Bélának s Leventének több testvérei is voltak. Egyébaránt a Radó által a pécsi egyháznak ajándékozottakat a király Fejérváron tartott gyűlésében megerősítette s kiváltságokkal felruházta, mellyben a többek közt óvás tétetik, hogy a nádor huszadot, az alispán pedig századot ne szedhessen, honnan nem homályosan kitűnik, mi volt hajdan a nádorok és alispánok jövedelme. <sup>2)</sup>

Eddig Endre megszabadulván a német hadtól, boldog életet folytatott s Bélával elég békésen egyezett; aztán Henrik császárhoz követeket küldött, s leányát Zsófiát, már előbbi ígérete szerint, még gyermek fia, Salamon részére feleségül kérte. A császár, adott szavát beváltandó, leányát a Morva vizéig hozta, s ott a királyi menyekző nagy pompával megtartatott. Innen majd ürügyet vett Endre, hogy öcsce Béla mellözésével, mi később hosszab haborgásokra adott alkalmat, s fia uralkodását a legnyugtalanabbá tette, még nem két esztendő fia Salamont, megkoronáztassa, ugyanis országgyűlést hirdetvén, az ország rendinek előadta, hogy Henrik császár csupán azon feltétel alatt egyezett meg leányának eljegyzésében, ha Salamont azonnal megkoronáztatja. Illyképen a felavatás ünnepélye, Székesfejérváron teljesítettett, melly később mint imént említők keserű hadat vont maga után s a királynak halált okozott. Legelőször is pedig abban tört ki, hogy midőn az egyházban a szertartás énekeltetett, és Salamonnak e szavak elmondattak: „légy ura a te testvéreidnek,” s ez hírnök által Bélának tudtára adatott, a ki életét annyi bajok közt töltvén azt

---

<sup>2)</sup> Turóczi 42, 43. fejez. Utána Pray I. 60. 1.

az ország és királyért gyakran kitette, mind e mellett egy gyermek, ki erényének még semmi jelét nem adta, eleibe tetetik, a megkoronáztatástigen zokon vette, s elhatározta magában, hogy az országból nem csak Salamont de Endrét is kizavarja. Ezután tehát egyik a másikat gondosabb szemmel tartani, és mindentől félni kezdett, főként Endre, ki a dolgot úgy vévén, mint előadatott, mind maga, mind Salamon miatt, rendkívül aggódott; a fülsúgók el-elhitették a királylyal, hogy Salamon bátorságban nem fog uralkodhatni, hacsak Bélát meg nem öleti: viszont ezt bujtogatták, hogy használja meg a legjobb időt az ország elfoglalására, miután Endre vén és beteges, fia pedig még gyermek. Illy kétes körülmény között, midőn Endre: mit tegyen? nem egészen tudná, két leghűbb emberét tanácsul hívta. Megállapodásuk az lett, hogy Bélát, mielőtt ellene szigorúbb eszközökhöz nyúlna, kémlelje ki, mi érzelmmel van Endre s fia iránt, minek kivitele annál könnyebbnek gondoltatott, mert Várkonyban Béla is jelen volt, s a király, koronát és kardot viselvén, Béla tetszésére bízhatta, mellyiket válassza. Veres szőnyegre téteti hát maga eleibe a koronát és kardot, a végett hogy ha a vezérség jelét, a kardot választja, isten nevében bírja, ha pedig a koronát, a két tanácsos tüstént essék neki, s ugyanazon karddal vágja agyon; mit ezek meg is ígértek. A tanácskozás alatt Miklós, a hírnökök ispánja, szokás szerint az ajtón állván, a gonosz tanácsot meghallotta, s midőn Bélát a királyhoz híná, pár szóval, már épen a küszöbnél, figyelmeztette, hogy ha életét megtartani akarja, a kardot válassza. A mint Béla, bátyja teremébe lépett, s a kivont kardot, a koronával, a padlaton, veres szőnyegen, kiterítve látta, csodálkozott, s helyet foglalván, a szélütött király, ágyában felemelkedett s ülve mondá: „Vezér! én, fiamat megkoronáztattam, nem kíváncsiságból, de



mert félttem hogy az ország elvész, okúlva a császár tegnap előtti tettén. Neked azonban szabadságodban áll, hogy ha az országot akarod, a koronát, ha pedig a vezérséget, a kardot válaszd. E kettő közül egyiket engedd az én fiamnak, de a korona, igazság szerint a tied.“ Tudta volt Béla a Miklós szavából, hogy bátyja mit szándékozik, s válaszola: „Legyen a korona a te fiadé, ki már felkenetett, s add nekem a vezérséget,“ s azonnal a kardhoz nyúlt. A király meglepetve öcsce vélt szerénységétől, nyakába borult, mit tenni soha sem szokott, azt gondolván, hogy ez ép olly könnyen engedte át fiának a koronát, mint Levente, neki, bárha Béla, a mit tett, csak félelemből tette. <sup>1)</sup>

Azonban Béla, látván mily veszélyben forog, nehogy irigyei által még nagyobbba keveredjék, alattomban nejét s gyermekeit is figyelmeztetvén, a legelső alkalommal Lengyelországba, Boleszlóhoz a Mieczişló fiához menekült. Nyugtalanította testvérének gyanakodó természete, melly a roszakarók sugallatait elfogadni kész volt, ezért bosszút állani vágyott, s az ország féltése rendkívüli gondolatokra vezette. Ide járult, hogy némelly nagyok a Salamon uralkodását sehogy sem ohajtván, Bélához ragaszkodtak, s ha Lengyelországból sereggel bejönne, segedelmére lenni magokat ígérték. Boleszló, ki a mult évben, az oroszokon vett győzelme által, nagy dicsőségre tett szert, Béla s neje, amannak nénje kérelmére hajolva, segedelmét szinte szívesen felajánlotta. A Lengyelországba menekvő magyarok száma naponként növekedett, kik Endre ellen világosan a Péter pártját követték, s titkon követek is küldöztettek hozzá a főrendek által, kik által felszólították, hogy foglalja el az országot, miután Endre folyvást be-

---

<sup>1)</sup> Turóczi 44. fejj, Utána Pray Ann. I. 60—61. l. és Bonfin Dec. II. Lib. II.

teges lévén, annak gondját hasztalan s tunya emberekre bízza. Boleszló mindezeknél fogva, nehogy az újabb dicsőség alkalmát elmúlaszsza, gondját a jövőendő hadmenetre fordította. <sup>1)</sup>

Mindezt nem lehete olly titokban vinni, hogy Endrének fülébe ne jusson. Megtudván tehát, hogy ellenségei min török fejöket, s magát és fiát melly veszély fenyegeti, amazok terveit hasonlóképen megtörni ügyekezett. Azonban, sem embereiben nem bízván, sem az ellene készülő erő visszaverésére elegendő hadai nem lévén, segedelmet másutt kelle kérnie. 1060-ban Henrikhez, ki halála után nem rég lépett helyébe, követeket küldött, előterjeszteni: milly veszedelmek közt forog, s kérni, hogy illy szorúlt állapotában el ne hagyja; miután ügyök közös, mellyet ha egyesült erővel nem védnek, az ország nem annyira az ő fiától, mint leány testvérétől, Zsófiától, jogtalanul elvételik. Azon főemberek, kik Henriknek, atyja helyett gondját viselték, látván Endrének kétes helyzetét, segedelmet ígérnek, és Vilmos türingeni örgrófot Poth és Eppó püspök által a sereget Magyarország felé mielőbb megindíttatni rendelik, egyszersmind a cseh fejedelmet is a szövetségbe fogják, miszerint ennek hadserege egyesítettvén a többivel, nem csak az ellenségnek ellentálljanak, de az országot is védelmezzék. Endrea segedelem felől tudósíttatván, de félénkebb lévén mint kellett volna, fiát, Salamont, s nejét, kincseivel együtt, Ernő osztrák örgrófhhoz Molkbe küldi, hogy a veszedelemnek még árnyékától is távol legyen. <sup>2)</sup>

Semmivel restebben nem mentek ez alatt a dolgok Lengyelországban sem. Boleszló három sereggel, Bélát magával vivén, Magyarországra belépett, s részint barátsága részint buzdításai által, Béla, a

<sup>1)</sup> Turóczi 44. fejj. utána Pray Ann. I. 61. l.

<sup>2)</sup> Turóczi és utána Pray 62. l.

magyar sereg nagy részét útjában magához csatolván, ezekből negyedik sereget alkotott, s egyenesen a Tiszához vitte. Endre be nem várva a cseheket, a thüringeniek és bojoárok hadaival ugyanazon folyóhoz ügyekezett. Összeütközvén a seregek, a szerencse eleinte kétesen mutatkozott, aztán a lengyelek nagy veszteséget szenvedtek a németektől, míg nem a magyar rész, a leghevesebb harcban, Bélához külön menvén, a kisebb számú németek megzavarodva, a magyarok és lengyelek megrohanását tovább ki nem állhatták, s nagy részök elfogatott, többie levágatott, és csak kevesen szaladhattak el. A háborúnak, házasság vetett véget, melly által Béla, Jójász nevű leányát, türingeni Vilmoshoz adta férjhez, mások azonban Jójászt Béla fiának vélik. Az, hogy Endre az ütközetben letapostatott volna, inkább csak hír, mint való, ki, bárha lova alóla kiöletett is, Moson felé szaladt, honnan kivonatván a Bakonyban lévő falujában őriztetvén, nem sokára meghalt, és szent Anián zárdájában, mellyet életében épített, eltemettetett. <sup>1)</sup>

## I. BÉLA.

Első Béla, vagy Adalbert, régiesen Benin, a szerencsésen bevégzett háború után, késedelem nélkül Fejérvárra ment, hogy a nemzet szokása szerint megkoronáztatván, az országot bátorságba helyezze. Tiszteletből, a győzelmes sereghez Boleszló is hozzá csatlakozott, talán hogy az újság valami zavart ne okozzon. Annak rende szerint megkoronáztatván Béla, kikeresettajándékokkal és dicsőséggel ékesítve, haza tért. A mint a kormányt átvette, minthogy az országot a mult zavarok alatt egészen kimerítve

---

<sup>1)</sup> U. ő. u. o.



látta, a vámokat alább szállítani s a szokás ellen behozott kicsikarásokat eltörölni parancsolta, bölcsen vélvén, hogy a királyok szükséggel nem küzdenek, hol az alattvalók gazdagok. Főként a pénzügyet, melly vagy az illető tisztek tudatlansága, vagy nem gondolás miatt elromlott, megjavította, s bizáncziakat, mellyek különös neme voltak az aranynek, hozott forgásba. Bár vannak kik azt hiszik, hogy Béla volt az első, ki tiszta ezüsből vert pénzt hozott az országba, de ezek, úgy látszik, nem tudták, hogy már első Istvánnak voltak eziüst pénzei. E felett az eladó és veendő czikkek árát is meghatározta, melyet feljebb emelni szabad nem volt, nehogy bármi rossz, vagy az uzsoráskodásra alkalom adassék. Fő törekvése azonban az volt, hogy alattvalói szeretetét megnyerje, inkább kedveltetni mintsem féletni kívánván. Ezért azon főrendeket, kik Salamont, a testvéri harcz előtt Osztrákországba Ernőhöz kísérték, szintúgy fogadta, mint leghívebb embereit, s jószágaikat a kincslő részére elfoglalni nem engedte, hanem minden jogtalanságtól szabadok, és a rangvesztéstől felmentettek tette, mi igen sokat vissza idézett Magyarországra s a régi hűségére. <sup>1)</sup>

Nem lehetete mégis a legjobb király ügyekezete által a népet, akár kötelességében, akár vallásosságában annyira megtartani, miszerint nyilvános lázadásban ki ne törjön; mit, ha csak megkettőztetett szigorúsággal, mindjárt kezdetben, el nem nyom, az ország sokkal nagyobb nyomornak lett volna martalékává, mint az előtt. Fejérvárra gyűlést hirdetett tehát, hol minden faluból két, időre és tanácsra kitűnő egyént, jelen lenni kívánt. Első példa hogy a magyar országgyűlésen a nép is képviseltetett. Ezek azonban már előre nagy dolgokhoz s lelkek megnyugtatóához készülve, két választott

---

<sup>1)</sup> Pray I. 63. 1.

helyett, a vegyes népnek roppant zagyvalékát gyűjtötték össze, az újságon kapkodót úgy mint a régi babonakedvelőt, a sok czerimóniával összekötetett, s többnyire idegen nyelvű papok és fegyver által terjesztett latin szertartású keresztyén vallást gyűlölve, s vezetőiknek faállványokat készítettek, hogy jobban láttassanak és hallattassanak. A gyűlés előtt, a király s főrendekhez küldöttek, hogy nekik az ősi magyar vallást követni, a püspököket és papokat, miként a tizedlőket is megkövezni, elkergetni és felakasztani, az egyházakat lerontani s a harangokat összetörni engedjék meg. Alig kezdődött el pedig a gyűlés, midőn eleinte nagy lármát ütni, aztán újólág hangos zajjal Volga mellől hozott ősi magyar vallásukat, mit ekkorig, bejövetelök óta folytonosan sürgettek, s mellyért Gyula és Kupa, a vakbuzgalom dühe által, áldozatul esett, visszaállítani, a nemzeti szokás és ruházattól egészen eltérő püspökeket és papokat szükségkép megöletni, a templomokat alapostól lerontatni kívánták, s Magyarország boldogságát egyedül ettől függni vallák. Ennyire kedvesek voltak a magyarnak, az apáktól szentnek tartott, fiaik által több századok során vallott hit és szertartások, mellyektől olly sok ideig s annyi ízben megválni semmikép sem akart, s mik mellett is becsületes, igazlelkű, jámbor, egyszerű életű s világot hódító bátor vitéz volt. Imádta a jóltévő, és mindent éltető, ragyogó napot, s e napban a nagy egészet teremto tüzistent, felkeltében, lefektében; és hálául neki, minden pompa nélkül, fejér lovat áldozott. Béla, ki maga is keresztyén, s a római hit ájtatosságainak hű gyakorlója volt, a bünösök zavaros kedélyétől és sokaságától meglepetve, nyájasan szólván az emberekhez, harmad nap alatt, ha a főrendek benne meggyeznek, felelni megígérte. Azonközben, miszerint a keresztyén vallást, a mennyire legjobban lehet, védelmezze, tanácsot tartván az ország nagyaival, alattom-

ban összehívott katonaságát rendbe állítja, s megparancsolja, miszerint a jeladásra, a mit rendelni fog, pontosan teljesítse. A fő vezetők ez alatt a népet szándokában megerősíteni a faállványokról tartott szónoklataik által tovább is törekedvén, a harmadnapot kíváncsian várták. Melly a mint felviradt, az őrhelyet körülvevén, s könyörgéseiket fenyegetésekkel vegyítvén, nyilvános lármával, hogy ősi isteneiknek áldozhassanak, megengedni kérték; midőn véletlen a katonaság minden oldalról előrohan, a megrettent védtelen népet szélyvelveri, a vezetők magasságról lehányatva kegyetlenül összetipratnak, vagy lenyaztatnak, s a többiek irgalmatlanul megkorbácsoltatván, a hit melletti buzgásnak, öldöklés, kötözés és korbácsolás által vége szakadt.

A király a fenyegető veszélyt eloszlatván s a népet ha úgy tetszik rendbe hozván, vagyis inkább erőhatalommal elnémítván, a papi előljárók s egyéb férfiakra főként annak gondját bízta, hogy az ősi szokások s szertartásokhoz már több ízben visszatért népet, a vallásra szorgalmasan tanítsák, nehogy jövőre, minthogy ennek tekintetei a köztársaságával mindenkor össze vannak kötve, az ország valamelly kárt szenvedjen. S maga is tanúságát kívánván adni, hogy a dolgot komolyan veszi, bűnei letörlése végett, Szegszárdon apátságot alapított és azt bő adományokkal megajándékozta.

Ez után gondját a hadra fordította. Az országot, halála után, fiainak biztosítani akarván, zokon vette, hogy Salamon Osztrákhonban Ernőnél mulat, félvén nehogy a főrendek közül némellyek, vagy künlakása, vagy ifjusága miatt, őt megszánván, nem várt dolgokon törjék eszöket, s fiai valamelyikének az örökülést gátolják. Ezért egybegyűjtvén seregét, Osztrákhonba véletlen berontott, s inkább pusztítás, mint öldöklés által, bosszút állt, remélvén, hogy Salamon félelmében Németországba fog menni. De



ellenkező történt; Ernő, atyjánál vitézi erejében nem alább való, Azó katonai előljárót hadaival elibe állítja, s kevéssel azután, midőn ütközetre került volna a dolog, az osztrák tartományból kiverte. A király, balsorsát, mellyet minapi hadmenetében tapasztalt, helyre akarván pótolni, a jövő évre Dömösre ismét országgyűlést hirdetett, hol midőn a katonaság kiegészítésén dolgoznék, jutalmául a mult országgyűlésen elkövetett vérengzéseinek, mellyeket a szegszárdi apátság építésével kiegyenlíteni az örök igaz bíró előtt nem lehetett, mellyekért napjai az örök végzés által megszámláltattak, a ház, vagy a királyi szék leomlása, vagy történetes elesés által magát összetörte, csakhamar meghalt, s az általa Szegszárdon a szent üdvöztető tiszteletére épített monostorban eltemettetett. Barna és kopasz, vagy maig divatban maradt ugyanazon egy értelmű szóval szög vagy szeg és szár lévén, a monostor s a mellette épült város Szegszárdnak neveztetett és neveztetik maiglan. Gejcza és László fiait hagyta maga után, kiket Lengyelországban nemzett, Lampert, és másokat, kiket, midőn Magyarországon vezéri, később királyi méltóságokra jutott. <sup>1)</sup>

## SALAMON.

Béla halálával új és nem várt képet öltött Magyarország magára, mellyet Béla, fiának egyikére szállani óhajtott; s mindkettő bámulatos egyetértéssel, főként Gejcza, Salamonnak engedett. Követeket

---

<sup>1)</sup> Turóczi 45, 46 fejez. utána Pray Annal. Reg. I. 63, 64 l. 2., Tur. 47. fejez.

küldöttek Henrikhez, kik Gejca nevében ígérjék, hogy nem akaratlan meghódolnak, csak Gejczának, neméhez, és érdem eihez illő tisztesség adassék, sőt a hűségben annyira fognak vetélkedni mindenekkel, hogy a köztársaság ezután többek által ne veszélyeztessék. Adja tehát vissza Salamont az országnak, ez nem csak az ők de Magyarország valamenynyin nagyainak kívánata, s jó hiszemmel fog cselekedni, mihelyt Magyarországra jő. Henrik, nem soká késve, Salamont, Zsófiával, Ernő osztrák örgróf és más német herczegek kíséretében, Magyarországra vissza hozta, s békésen Fejérvárra menvén, ott az egész egyházi rend s a világiak által tisztességesen elfogadtatott. Beszédet tartott ez alkalommal a császár az egybegyülekezett néphez, veje Salamon mellett, s a helyreállított békét esküvel megerősítette, aztán ezt másodszor megkoronáztatván, köz megegyezés és felkiáltások közt atyai székébe beültette, aztán Salamontól gazdagon megajándékoztatván visszatért.

Henrik Németországba visszamenvén, Gejca testvérével Magyarországon nem soká mulatott, hanem Lengyelországba tért, minthogy a miket Henriktől, követei által kért, mind meg nem adatnak; különben nincs ok, miért Salamont a trónra hívja, s most elhagyván az országot, a maguk és becsületök megbosszulására segedelmet keressen. Tehát semmi ótalmat a velök tartó népben nem reménylván, László és Lamperttel együtt egyenesen Krakkóba ügyekezett, s oda érve, a király testvére Ulászló és neje által nyájasan fogadtatott, a király akkor, seregével, Premiszló mellett mulatván. Mídon pedig Oroszországban telelni mondatnék, Gejca elhagyván Krakkóban testvéreit, oda jött hozzá, segedelmét kérve. Kit Boleszló nyájasan fogadott s megnyugtattott, aztán a táborral tanácskozott, mitévő legyen, hogy a könyörgő s számüzött rokonokat,

az orosz háborút abban hagyva, hazájokba visszavigye, és ezt minél előbb végrehajtsa. A tanács körülbelül oda hajlott, hogy előbb Oroszország békítessék meg. Azonban a királynak úgy tetszett, hogy a seregnek Magyarországba menetelét tovább ne halaszsa, mielőtt Salamon országlását megerősítse. A következő nyáron tehát 1064. Boleszló, Premiszlóban annyi őrereget hagyván, mennyi szükséges, a többivel s Béla fiaival, azon hegyeken át, melyek Magyarországot Lengyel- és Oroszországtól elválasztják, előre sietett. Nagy sokasága a magyaroknak gyűlt hozzájuk tüstént, és Salamon, a mint az ellenség közeledtét meghallotta, mint új, gyakorlatlan s az országban meg nem erősödött, félvén, nehogy Gejca a lengyel sereggel valósággal megtámadja, Mosonba menekült, mely akkor igen erős vár volt. Ott a püspökök, különösen Dezidér vagy Dezső, a békét helyreállítani óhajtván, engesztelő okok és nyájas szavakkal közbevetették magukat, s enyhíteni ügyekeztek Gejczát, könyörögvén neki és Lászlónak, hogy magukat a haza gyilkolásával meg ne fertőztessék, hanem engedjék szépszerivel az országot a bár náloknál ifjabb Salamonnak, kinek azt atyja is bírta, aztán köztök és Salamon közt, nem elenezvén Boleszló, ki a félbenhagyott orosz háborúra sietett, Győrött, január 20-dikán, kedden, Fábián-Sebestyén napján, a béke megkötetett, olly feltétel alatt, hogy ők a vezéri harmaddal megelégednek, a két részt Salamonnak engedjék. Miknek megtörténte után nagy öröm fogta el őket, s Boleszlót tetemes ajándékokkal bocsátották el.<sup>1)</sup>

Helyre állíttatván a barátság, ápril 11-dikén, vasárnap, Krisztus föltámadása ünnepén, az ország ügyében Pécsre jöttek, hol Salamont az ország főrendei jelenlétében, maga Gejca harmadszor is

<sup>1)</sup> Pray I. 66. 1.



megkoronázta, s misére szent Péter templomába vezette, melly többszörös megkoronáztatás a nemzet szokása ellen lévén, mondják, ennek jeléül ezután való éjszaka a nagy templom leégett, mi többeknél rossz jelnek tartatott. És úgy látszik, hogy ezt a következés megmutatta, miután egy király sem használta annyiszor a koronázást, s egy sem halt meg, czíme és koronája nélkül külföldön; mintha a szerencse veszteségét élteben akarná kipótolni. <sup>1)</sup>

Ezután Gejca és László, vezéri nevökről híresek ugyan, de tanácsuk, szorgalmuk s hűségük által királyok voltak. Hadi erényök s erejük főképen a következő évben tűnt ki. A korontánok ugyanis Horvátország egy részét, melly akkor Dalmátországnak neveztetett, Steyer határában, vitéz seregökkel meghódították; Kreszimír, kit a mieink hibásan Zolomérnak neveznek, vagy hogy elegendő katonája nem, vagy hogy számra kevesebb volt, mint hogy a győzelmet az ellenségtől elvívhatná, Salamon s a vezérektől segédelmet kért, kik a szomszéd és békés fejdelemtől semmit megtagadni nem akarva, haladék nélkül összegyűjtötték a hadakat, Kreszimírnek segédelmére siettek, s Korontánból a horvátokat rövid időn kiűzték, miért Zolomér sok arany és ezüstöt ajándékozott a király és vezéreknek. <sup>2)</sup> Visszatérvén Atya nádor kérte a királyt, hogy Zilizen a szent Jakab tiszteletére épített monostor felszentelésén legyen jelen, mit a király meg is cselekedett.

Zolomír, Korontánban többszöri károkat okozván, Lipótot, a tartomány előljáróját, bosszúra gerjesztette, s a 20 ezer katonával közelgött, kevély megvetéssel kevésre becsülvén, roppant veszteséggel megveretett, a dalmát nemesség nagy része, s a

---

<sup>1)</sup> U. ö. u. o.

<sup>2)</sup> U. ö. u. o.

magyar vezérek, kik alatt a hadak állottak, lefejeztetvén; így Lipót gazdag zsákmánynyal ment haza, s Dalmátországtól Korontán részére a békességet kicsikarta.

Jobb szerencsével kezdetett háború a következő évben, Vratizló, Csehország fejedelme ellen, kihez Adelhaid, Endre testvére, férjhez adatott, s ki nem tudni miért? Magyarországnak azon részét, melly Trencsén vármegyétől felfelé nyúlik, ellenséges fegyverrel pusztította. Gejca, nehogy nagyobb baj támadjon a késedelemből, seragével nagy hirtelenséggel Vratizlót hadaival együtt kiüzi, s futtában elérvén, Morvába megyen, hol midőn a cseh megütközni nem merne, az egész vidéket, a menyire kiterjedt, tüzzel és vassal szabadon elpusztítja. Kitűnő volt e harczban Bátornak, másként Oposnak bátorsága, ki midőn egy csodálatos vasság termetű óriás csehet meglátna, erősen víván, földre vetette s fejét elvágta, melly tette által a király és főrendek előtt nagy dicsőséget aratott. <sup>1)</sup>

A csehek és morvakkal volt háború megszűnven, a kunok vagy besenyők, <sup>\*)</sup> mivel az országot több évi visszavonások által feloszlottnak gondolták, a Meszes kapun, merre a nyugotról Erdélybe menőknek útja van, Magyarországot előzönlvén, mindazon földrészt, melly Bihartól a Szamosig terjed, s az egész Nyírt, öldöklések, rablások és tűz által elpusztították, nagyszámu embert és barmot elfogtak, s jól végzett dolgaik után vissza vonultak. Tömérdek ember és marha elhajtása után a Lapos és Szamos vizén át, haza felé tartottak. Mit midőn a király s a vezérek, László és Gejca hercegeek, megtudtak, részint a nyomorúak szánakozása, részint az ellenség durvasága által, bosz-

<sup>1)</sup> Túróczy 48 fejj. Utána Pray, Ann. I. 67 l.

<sup>\*)</sup> Pray a kúnokat egynek veszi a besenyekkel.

szúra fakasztva, a mennyire e szorultságban lehetett, katonaságot gyűjtöttek, s a Meszesen át, egyenesen oda, hol a kunok visszatérni akarának, bár hosszú úton, indultak, és olly gyorsan oda értek, hogy a magát bátorságban hívő, zsákmánynyal megterhelt ellenséget, hét nappal megelőzték, s Doboka városáig nyomultak. Itt kinyugodván magokat, a kémeket, hogy az ellenség hadai számát, útok irányát s idejét és szándokát kipuhatolják, kiküldötték. Ezek közül egy, kit Fantiskának híttak, s Ujvárról való volt, öt nap mulva, pénteken visszatérvén, jelenté, hogy a rablók, más nap, közeledni fognak, s az éjjelt nem messzire töltendik. Gejcza, jónak találta minden késedelmet félretenni, s az éjjelt meg használni, ezért rögtön indulót hirdetett. Mentek tehát az ellenség ellen, míg olly helyre találtak, hol azt láthatlanul vagy megtámadhatják, vagy elfoghatják, és ott megállapodtak. A kunok nem messzire táboroztak, és nem épen hadi szokás szerint, nem is vigyázva. Ezen felül vezérok, kit Oslu vagy Osulnak<sup>1)</sup> híttak, s szolgája volt a kunok fejedelmének, Gyulának, miként természetére nézve kegyetlen, úgy balgán elhitt, a magyarokat, minthogy eddig ellene nem állottak, félelemből messzire lenni gondolta, s mondta: menjenek csupán az ifjak a gyáva magyarok ellen, s velök játékforma harczot kezdjenek; mert senki sem hitte közölök, hogy legyen, ki velök megütközni merjen. A mint szombaton megvirradt, s a besenyek vezérei az útra késültek, a magyarok sűrű és rémítő seregét, melly az ellenséget már várta, meglátván, elrettentek, s a vezérnek, mi veszély fenyegeti őket, hírül adták. Ez, a dolog és hely állapotját vizsgálatra vévén,

<sup>1)</sup> Osul, Osl vagy Oslep, melly már a hunok alatt, az Eszla névben elő jó, későbbi századokban, Vasvármegyében nemes nemzetiség volt, és Ostfi-Asszonyfát birta, hol maradékaik az Ostfiak mai napig laknak.



egy közel lévő, nehezen meghágható hegyet, melyet Kirieleisnek neveztek, azon reményben, hogy az neki bátorságos menhelyül fog szolgálni, hadaival elfoglal, s lerakván a zsákmányt, nehogy megzavartassanak, a védelemhöz készül; a legbátrabb íjászokat a hegy ormán hagyván, kik az ellenséget a felmenetelben gátolják. <sup>1)</sup>

A magyarok, miután látták, hogy amazok ütközni készek s meggondolatlanságból a menekülést magoknak elzárták, egész seregöket, melly bársony zászlókat viselt, meggyóntatták, s megosztván azt, a hegyet alulról körülveszik, nyilaikkal távolról harcolnak, eleinte nem kedvezőleg, minthogy nem alkalmas helyet foglaltak el s igen sűrűn állottak. Ekkor Salamon látván, hogy közelebb kell nyomulni, a veszélyt megvetve, legelől a hegy tetejére személyesen felhág, hol az legmeredekebb; s az ütközet annyiban itt is kétes volt, mert a kúnok, a nyilak sűrű repüléseit, lehajlásaikkal kikerülték, mígnem Gejza és László a hegy helyzetét mindenünne megszemlélvén, kényelmes felmenetelt találtak, mellyet az ellenség, harcz hevében észre nem vett, s véletlen, oldal és hátulról nekik esvén, inkább öldöklés mint ütközet támadt; László az első megrohanásra négyet a legerősebbek közül leölt, az ötödik keményen megnyilazta, ki azonban szinte halálát találta általa, melly sebből az úr könyörülete által mihamar felgyógyult, s az ellenség, merre rést talált, szaladásnak indult; az utánok nyomuló magyarok által közölök vértszomjúzó karjaik által sokan levágtak, úgy hogy csak kevesen szabadúlhattak meg, minden zsákmány és fogoly elszedetvén tőlök.

A harczban a mieink nagy lelkesedést tanúsítottak, részint a bosszuállás vágyától, részint vezé-

---

<sup>1)</sup> Turóczi 49 l.

reik neki tüzelésétől lelkesítve. László vitézségét egy nevezetes kegyes tett is emlékezetessé emelte, tudnillik, midőn a harc kimenetele után egy kúnt gyors szaladással megmenekülni s egy tiszt és szép arcú leányt, kit ő külső alakjára nézve a váradi püspökének tartott, a nyeregkápába kapni s elragadni látta, utána vágatott, s a ragadmányt a tolvajtól el akarta venni; midőn pedig az életét és zsákmányát féltő, a legsebesebb nyargalással sem foghatná el, a leányt néhány szóval neki biztatta, hogy a kún övébe kapaszkodva, ugorják le a földre; mit, minthogy ez hátul ülven, gyorsan megtett, rablóját erősen átkarolván, lováról lerántotta. A leestettet László haladék nélkül agyon szúrta dárdájával, miután előbb lováról leszállván, az erős haldoklóval sokáig küzdött, míg végre inait s fejét is elvágta, s a leányt megmentette. Némellyek tagadják hogy ez a váradi püspök leánya volt volna. Eként a király s vezérek a pogányokat csaknem mind megölvén, s a foglyokat megszabadítván, Magyarország szerencsés csillagzatára, a győzelem babérjával, örömmel visszatértek, s nagy vigalom lett egész Magyarországon, énekek s gyónások által adván hálát az úristennek. <sup>1)</sup>

A két vezér, Gejca és László, kitüntetett dicsősége, a visszavonás magvait vetette el a király és amazok között, melly később nyílt háborúban tört ki. Idejárult a harmadévi meghasonlás is, melly a két pártra szakadás terjedtét növelte. A bosnyákok, a görögökkel egyesülve, s a Száva és Dráva vizén átkelve, Magyarországon nagy prédálást tettek, és az egész szomszéd vidéket tűzzel vassal pusztították. A kegyetlen s erős ellenség visszavérésére általános hadmenetel hirdettetett, és a tábor a Szávához közel üttetett fel. A király, Gejca és Lász-

---

<sup>1)</sup> Pray Ann. 67—68 l. — Turóczi 49. fejez.

lóval, csónakok egybeszerzésén ügyekeztek, mint-hogy a folyón át kellett menniök; mellyek meglévén, először vízi csata kezdődött, mindkét felől gyűjtött tüzekkel hadakozván, végre a hajók felgyújtattak, az ellenség a Száván túlra kergettetett s a mi-eink, Szerbországban, épen s egészségben megállapodtak. <sup>1)</sup>

A király és a vezér panaszlották, hogy Bolgár-fejérvár feladatott, s a görögök a békét kijátszván, önként akarták, miszerint a kunok Magyarországot feldúlják. Összeszedvén tehát a sereget, Szalánkeménél egybe gyűltek, s innen tovább tévén a tá-bort, a Száva mellett Nandorfejérvárral átellenben megtelepedtek. Kiadta pedig a vezér parancsul, hogy az egész had a Száván Bolgárországba mielőbb átmenjen. A görögök és bolgárok azonban csónakai-kon gépeik által kénköves tüzeket löveltek ki a magyarok hajóira, s azokat a vízben meggyújtották. Meggyőzettek pedig a tűzokádó görögök, a magyarok által, a hajók sokaságával, mellyel a vizet elepték, s a futó görögök és bolgárokat üzvén a magyarok, átsaptak, s a bolgárok határait elfoglalták. A király s a vezér kedden átmentek a Száván, reggel rendbe szedték a sereget, s felemelvén paizsai-kat, a várost ostromlották. A görögök tehát és bolgárok féltek, hogy az ostromból veszély hárul rá-jok, ezért kérték a kunokat, alattomban, követek által, hogy félelem nélkül segedelmökre jöjenek, azért, mert sem a király, sem a vezér az ő városu-kat nem ostromolta, hanem csak a főispán Vid. A kunok így az ő csalfa szavaik által elcsábíttatván, si-etve jöttek segedelmökre, s a ragadmány vágyától édesgetve, mellynek, ha Videt legyőzik, részeseivé reménylették mágokat, a soproniak seregére rohan-tak, kiknek vezére Ján volt. Ez pedig a kunok

---

<sup>1)</sup> Pray u. o. 68. l.



megtámadásait vitézül és erősen visszaverte, a soproniakkal többeket közölök levágott, sokakat fogásra vitt. A kunok fejedelme, Kozár, kevesed magával futott el. A király és a vezér Jánnak hű szolgálatáért királyi adományokat s méltó köszönetet fejedelmi bőkezűséggel adtak, hogy több ezer kunt, mint a tiszta kő a földből készült edényeket, összeházt, mielőtt a király és a vezér az ozsonnától fejőket mozdították volna. Salamon, Gejcza és László a szírtén ülven, melly a városhoz közel esett, kezdték a magyarok a fogoly kunokat előhordani, a megölettek fejei, lovai s bútoraival, mit csőtörtökön reggeltől estig, a dél előtűntéig, be nem végezhetek. —

Ez pedig azért történt, hogy a görögök és bolgárok, kik ostromlattak, látván hogy a magyarok a kunokat, a kikben reménylettek, olly kegyetlenül lenyakazzák, féljenek, s magokat, királyuk és városukkal, feladják. Továbbá a király és vezérek, a város bevételeire alkalmas helyeket nézván ki, megparancsolák az ácsoknak, hogy ott 8, a kőfalak magasságát meghaladó tornyot készítsenek, honnan a katonák, a védőkre a város közepeig nyilazhassanak. A tornyok közt pedig a falak lerontására ugyanannyi fáltörő gépeket helyeztek, hosszú ostromló födeleket és egyéb gépeket is állítottak. Némely helyeken tehát falait alapjokig lerontották, de magát a várost be nem vehették, mert benn is erős harczosok ótalmazták. Ostromolták tehát a várost két hónapig, melly alatt a szaraczénokkal többször összezsaptak, kik a városból kijöttek, közölök némelyeket megölven, másokat megszalasztván. Aztán három erős és bátor szaraczén, a városból kiugorván, nyíl és láncával nehéz csapást készítettek a magyaroknak. Salamon pedig, a király kéziája, közölök egyet csapással fogadott, kinek holttestét a magyarok el akarták venni, de társaik erősen har-

czoltak s védelmezték. A király és a vezér, látván összeütközéseket, a közel álló katonáknak mondták: bár a makkabeusok vére és szíve támadna fel a katonákban, kik megvédelmeznék a magyarokat a szaraczénoktól, s hogy a magyarok a szaraczénok holttesteit visszakaphassák. Ezeket a mint hallotta György és Bors, harczos katonákkal, mint a villám megindultak s megrohanták őket. Opos igen bátran üzván, a város kapujáig kergette, s bár az ostromlottak a város bástyáiról köveket és nyilakat hajigáltak, mégis minden sérelem nélkül visszajött. Azon közben György és Bors a magyarokat buzdították, kik a szaraczénok testeit elragadták és ronda helyre lökték.<sup>1)</sup>

Tetszett ez után, Nandorfejérvárt, minthogy a parancsnok, Nikota, az ellenséggel összejátszani látzott, ostromolni. Tehát elosztatván a seregek, a mint a város keletre, a térségre, néz, mert más oldalokról a Száva és Duna által körítették, körülvétetett, s az ostrom elkezdetett. Ebben a bácsiak és soproniak vettek részt, kiknek Ján és Vid voltak vezéreik. Az ostromlottak, minthogy katona és eleség nélkül szűkölködtek, titkon követeket küldvén, a bosnyákokat egyesület s frígyre szólították fel. Ezek nem késve, s a ragadmány édessége által is kecsegtetve, a soproniakat, kik ellen legközelebb voltak, megtámadták, úgy hívén, hogy ha az ellenség a harcz tüzeiben a falaktól messzebb távolíttatik, részök a városba berohanhat, s az ostromlottaknak segédmére lehet. De a soproniak, Ján vezérlete alatt, a megtámadást először vitézül kitűrték, aztán megrohánván a bosnyákokat, a legnagyobb ellenállani merő részt lekaszabolták, a többit elfogták, csak kevesen szaladhatva el. A mieink elszeldelvén a bos-

---

<sup>1)</sup> Turóczy 50 fejez.

nyákok nyakait, fejeiket messziről mutogatták, mind hogy az ostromlottaknak tudtul adják a győzedelmet, mind hogy a megverettek segítségében, a vár megszabadítására nézve, többé reményök ne legyen. <sup>1)</sup>

Ők azonban, miként a félelemben szokás, annál inkább a város védelméhez készülnek, s a mieink törekvését vagy elrontják, vagy semmivé teszik. A király látván, hogy az ostrom tovább fog tartani, mint eleinte reménylette, a közelebbi halmokról, mellyek a várostól keletre esnek, Gejza és Lászlóval a helyet megszemléli, s megjegyezvén a távolságokat, hol a városhoz legközelebb mehettek, 8 tornyot készíttettek, mellyek a falak magasságát meghaladják. Azoknak elkészítésében a szorgalom nem hiányzott; így ezek elkészülvén a kőfalakhoz kellő távolságban vonatni olyképen rendelik, hogy a hézagok a kőfalak veretéseire szánt faltörő kosok által tölthessenek be. Ezen készletek a mieink bátorságát különösen megedzették, kik a tornyokból az ostromot várták, — midőn, jel adatván, az ütések elkezdettek, a falakat védőktől megtisztították, s a faltörők kosaik által ugyancsak a kőfalakat alulról törni és lerontani ügyekeztek, mígnem nagy rést ontva, a romokon a harcz elkezdődött, s a mieink, nagy veszteséggel visszaverettek; a hát-rálók utolsóit három vastag testű s a többiek felett bátor szaraczén üzvén, kik közül egy a kézijas lövése által elesett, új küzdelem kezdődött. Kik a táborban voltak, látván hogy a mieink két ember vitézsége miatt csüggednek, szégyenlve magokat, Opos, Bors és György vágatva előrobogtak, s a mint a munkásokat biztatják, Opos mind a két szaraczént megtámadván, sebekkel eltöltve megszalasztja, s a város

---

<sup>1)</sup> Pray, I, 68 l. Tur. 50 fejez.



kapujáig kergeti, aztán a táborba baj nélkül visszatér. <sup>1)</sup>

Ezután változó szerencsével folyt a harc, s az ostroma harmadik hónapja tartott, midőn hirtelen egy magyar szűz, a vár elfoglalására, melyre nem is gondoltak, alkalmat szolgáltatott. Ez az ottani hosszú szolgásgot megúnván, keserves sírás után, a városnak tüzet vet, reménylven, hogy azon alkalommal megszabadulhat. A mieink a várost égnilátván, s az ellenséget, a gyúladás eloltására a falak védelmét abban hagyni, — használva az időt, s rendbe állítva a sereget, a töréseken a városba benyomulnak, azt első rohammal elfoglalják, leölven az őrhadakat, melyek magokat Nikota vezérlete alatt a várba nem vették. A magyarok elfoglalván a várost, más nap, midőn a tűz lecsendesedett, látva a görögök lyukait, s lemenvén belé onnan sok aranyat ezüstöt drágaköveket és kincset hoztak, mellynek felosztásában újlag egyenlenség támadt a király és vezérek között. A magyarok közül nem volt senki a ki ott meg nem gazdagodott volna. Aztán a várba zártak kérték a királyt és vezéreket, hogy éltokeket és szabadságukat adják vissza. A vezér tehát, ki tettének zálogául, hogy őket többé nem bántja, nyújtván kezét, kik a várban voltak, mind lejöttek. Nikota pedig, a boldogságos szűz ezüstképét viselvén, nagy sokasággal magát Gejcza vezér hatalma alá adta. A király, Salamon, kezére kevesen jutottak, mert tudták, hogy tanácsa rossz, és mindenben Vid sugallataira hallgat, ki isten és emberek előtt utálatos volt. Tudta azonban, hogy Gejcza isten iránt alázatos, s a foglyokat és nyomorultakat könyörülettel fogadja. Midőn pedig a király látta, hogy a vezérhez többen folyamodtak mint őhozá, igen bosszankodott. Végre a kincsek-

---

<sup>1)</sup> U. ó. u. o. és 69 l.

kel visszatérve, Buziáshoz érkeztek, Vidnek a falvába, hol a kincset és foglyokat, s azokat is kik a várból hozzájuk jöttek, fel akarták osztani, de a vezér a királynak ellene mondván, fel nem oszthatták. Ez volt oka a bajnak, s magva a viszálykodásnak; a király Vid és Frank püspök, Radnán a Burgár fia, és Illys a Vid veje tanácsából, négy részre osztotta, egyet a katonáknak, másodikat Vidnek, harmadikat Illysnek, a negyediket a vezérnek adta, miért ez fölötte megbosszankodott. E közben az ellenség, melly magát a várba vette, alkudozni kezdett. A béke következő feltételek alatt kötött meg: a hadak életben maradjanak, s szabadon bocsáttassanak, egyéb minden a győztesé legyen. A parancsnok átadván a várat, embereivel Gejczához ment, kinek engedékenységről hallott, mi Salamont csodás gyanúkkal töltötte el; s részint önként, részint önnei s Vid közbenvétele által, ki nála sokat tehetett, egyszersmind azoknak tanácsából hitte hogy Gejcza, megvetve a vezéri címet, királyságra vágnék. Növekedett a baj az által, hogy Gejcza, jóságával mindazokat, kik magokat iránta hűknek mutatták, szabadon s megajándékozva bocsátotta el. Mi midőn Dukas görög császárnak tudtára adaték, Gejczának, követei által, tisztelete mellett megköszönte, s a szövetséget megújítani kívánta. Kik pedig Salamon körül voltak, nyilván kezdetek panaszkodni, hogy ha magát ennyire lealázni hagyja, nem király, de alattvaló lesz, s nem kell várni hogy nyílt erővel a vezérek által az országtól megfosztassék, miután elég jeleit adták a zsarnokságnak, s egyéb hátra nincs, mint hogy mielőbb elfogatván őket, kivégeztesse, — másként sem maga, sem országa, békében nem fog maradni. A király mindazáltal, vagy mert a katonaságtól félt, melly mind a két testvérnek jeles tetteit

---

\*) Turóczi 50 fejez.

fris emlékében tartotta, vagy pedig mert okait még nem látta olyanoknak, mikért rajtok kegyetlenkedhessék, őket elbocsátván, s a katonaságot felszabadítván, maga haza ment. <sup>1)</sup>

A Nandorfejevárnál nyert győzelem sokkal nagyobb következményű volt, mint a mieink előre reménylhatték. Mert a bosnyákokat, kik az ostromlottak segedelmére jöttek, megszaszasztván, s a várost elfoglalván, Magyarország birtokai, egészen Szervianak Morva vizéig terjedtek, s midőn III-dik Béla alatt, Fridrik császár, seregeit Palesztinába vezetvén, követte, ugyanazon folyó volt Magyarországhatára; bárha III-dik István alatt a magyarok a görögök által megsarczoltattak. Azonban e gyümölcsöket, a visszavonás, melly a király és vezérek között már régen fen volt, ezen évben pedig nyilvánossá tört ki, csaknem elrontotta.

Salamon tudniillik rossz emberei által feltűzetvén, bár akaratlanul, Gejca elfogatásáról gondolkozott; ezen gaz tanács gyártói Markárd, a német seregek vezére és Vid voltak. Mivel pedig csalárdsággal akartak boldogúlni, a király mind a két herczegnek megüzente, hogy seregökkal haza jöjenek, s a Nyírbe, más részt a görögök vára ellen induljanak. Ezek megtudván a király leshányásait, magokra vigyáztak, s László a sereg felével a Nyírben maradt, Gejca pedig a királylyal ment, ellene semmi meg nem kísértetvén, miután nyilván volt, hogy László boszút áll testvérjeért. E közben a nyíri nemesség, a királynak és herczegnek, arannyal, ezüsttel s drága mentékkal kedveskedett, aztán a király és Gejca, Kevétől visszatérvén, egymástól elváltak. László pedig bátyja tanácsára Oroszországba ment, barátai segedelmét kérni, hogy a király cselszövényei ellen magát bátorságba tegye.

---

<sup>1)</sup> Pray, Ann. I, 70 l. Turóczi 52 fejez.



Mert a közöttök felgyuladt egyenetlenség köz tudomásra jutott. Ezután össze szedvén a sereget, a király, Gejczával együtt, Esztergomba jött, s ott előleges elhatározatból, csupán nyolcz egyénnel, kik püspökök és országnagyokból állottak, a városhoz közel levő szigetre hajókáztak, beszélgetés végett, hol hosszas mentegetőzések között a béke megkötetvén, Gejcza a maga birtokába vissza ment, a király pedig Fejérvárra tért. Kevés idő múlva Gejczához, az isten előtt gyűlött Videt, és a szelid Erneit küldötte, kiket Gejcza gondosan őriztetett, tartván a Vid árulásától. A vezér hasonlókép küldött a királyhoz, a váradi püspököt, és a gonosz Vatát, kiket ez félelmében szinte őrizet alá tétetett. Aztán Megyer helységből a Rábcza felé indult, azon három német vezér eleibe, kiket Gejcza ellen, segedelmére várt. Minthogy pedig a vezérnek, sem öcsce jelen, sem barátainak segédkezése nem volt, Videt és Erneit a királyhoz küldötte, szent Márton napjától szent Györgyig tartandó fegyvernynyugvást ajánlván; mit midőn a király meghallott, Vatát és a váradi püspököt viszaküldötte, s maga Ikerváratt tartotta születési ünnepét; innen Szalára ment, hol Markárd, a németek vezére és Vid unszolták a királyt, hogy Gejczát haddal támadja meg, — ím most, mondván, könnyen és kétségkívül meggyőzheted, mert minden segedelemtől meg van fosztva, s ha elhalasztoz a fegyverszünet határnapjáig, reménye lesz elszaladni. Szegszárdra érkezvén Salamon, s Keszthely mellett tábort ütven, vecsernyére az üdvezítő monostorába ment, aztán Vid és a többiek tanácsolták neki, hogy miután László Orosz, Lampert pedig Lengyelországba ment, testvérok részére sereget gyűjteni, sokszor javasolták neki, hogy Gejczát éjjel támadja meg, midőn az Ingvány erdőben vadászik, s megfogván, engedje nekik szemeit kiszúrni, hogy midőn László és Lampert megérkeznek, előttök meg

ne állhassanak; sőt ezt hallva, az országba sem fog-  
nak merni bejönni, és mind ezt könnyen megtehe-  
ted, mert az ő tanácsosai neked mind hű embereid, s  
a hercegséget nekem adván, megerősítéd fejedén  
koronádat. A király ezekre reggelig gondolkozást  
ígért, s a tanács tetszett szemeinek. A helybeli latin  
apát pedig, Villerm, ki egy titkos helyen elrejtve  
volt, mintha istennek könyörögne a monostorban,  
kihallgatta a gonosz tanácsot, s azonnal hírnököt  
küldött a vezérhez, hogy vigyázzon magára. Midőn  
pedig ez hozzá megérkeznek, ördögi s áruló taná-  
csosai, Petrőd, Szónok és Bikacs voltak jelen, kik  
azt mondták, hogy ne féljen semmit, mert az apát  
részes és ittas állapotában küldvén hozzá a hírnö-  
köt, nem tudja mit csinál. Ezt pedig csak azért  
mondták, mivel a vezért Salamonnak átadni akar-  
ták. A vezér, hívén szavuknak, az Ingványban va-  
dászgatott, de Lászlót Csehországba küldte, mint-  
hogy Oroszországból segedelem nélkül tért vissza,  
hogy kérje Ottót, a csehek hercegét, miszerint szo-  
rult állapotjokban legyen segítségökre. Azon reg-  
gel, melyet a király gondolkozási határidőül kisa-  
bott, az apát ismét elrejtette magát, hogy a tanács-  
kozást hallhassa, mert híve volt a vezérnek, ki fia  
volt a monostor alapítójának. Elénekelte tehát  
a reggeli ima, midőn mindenek kimentek, a király  
és Vid ott maradtak, s abban állapotok meg, mit  
ez javasolt. Mit hallván az apát, a barátköntöst  
azonnal levetette, s világit öltvén fel, kardot kö-  
tött derekára, lóra ült és sebes vágatva a vezérhez  
nyargalt, kit reggel alva talált. Felköltötte, s mon-  
da: Szaladj vezér, mert elfogatásodra a Salamon ka-  
tonái azonnal itt lesznek. Egybe szedvén hadait Gej-  
cza, Csehországba akartszaladni Lászlóért, de már a ki-  
rály, eleibe jött. Vid úgy igazgatta a királyt, mint  
a mester a gyermeket, s jogtalan joggal alattvalója  
volt, mit mindennek, főként a királyoknak kerül-

niök kell. Ekként a Vid gonosz tanácsa által táplálva, seregét a vezér ellen megindította, ki Kemejnél közeledett eleibe. A vezér főemberei, vagyis inkább árulói pedig, titkon a királyhoz küldöttek, fogadván, hogy ha őket méltóságaikban megtartja, s kegyelmébe veszi, a vezért elhagyják és hozzá állanak. A király ezt megígérte, sőt eskü alatt fogadta, s bizván bennök, a jeges Tiszán átment. Gejcz kiválasztván az ütközet helyét, a sereget négy csapatra osztva, Petröd és Bikacsra bizza, maga minden esetre a negyediket vezetve, s a katonasághoz néhány buzdító szót intézvén, a királyt várja. Ez szinte elrendezvén seregét, melly harmincz apróbb testületből állott, a mint az ellenség megjelent, a Nagy fia egyháza mellett fegyverét felöltvén, a harczot tüstént elkezdi. Kegyetlen s véres volt ez eleinte, midőn később Petröd és Bikacs felemelvén vértjeiket, mert azt mondták Salamonnak az árulás jelének lenni, Gejczától eltávoznak. De vagy hogy a király, magáéinak a jelt megmondani elfeledte, vagy hogy a harcz hevétől neki tüzelt katonáknak eszközbe nem jutott, azt gondolván, hogy ellenség, mind egy lábíg leölik, s a hűtelenség főczinkosai, Petröd és Bikacs legelőször vágatnak le. Gejcz mindazáltal a királyt egy seregével soká feltartóztatja, aztán lekaszaboltatván csaknem minden parancsnok, félve nehogy az ellenségtől körülkerítettessék, miután a magáéit, kik csak kevesen maradtak, futással megmentette, utját Morva felé vette, hová Lászlót segedelem végett, már előre elküldte. Így a király, böjt s Ébredj (Exurge) vásárnap előtti csütörtökön a hadmezőt s győzelmet megnyerte, de mit leghaszontalanabb gyanúskodásokért, kiontott honfi vér gyász színre festett.

E harczban Opos, a Venczellin nemzetségéből származott Márton fia, a Salamon vitézei egyike, a Gejcz seregéből Péternek, ki deres lován, ra-



gyógó pánczéllal s aranyos sisakkal a hadsorból kiugorván, az ellenség közül bárkit bajvivásra hívott, fakó lovon, csuklyás páncélban villámként előrobogva, páncélját láncsájával átdöfvén, öt szíven szúrta. És egyeránt is Opos e harcban kardjával annyit vagdalózott, hogy keze megmerevedvén kardmarkolatjához ragadt. Merész bátorságát s erejét Salamon, főként pedig a németek, csodálták.

Gejca a szerencsétlen ütközet után, mely Tedejnél vívatott <sup>1)</sup> Váczra menekülvén, László és Ottóval találkozott, hol az elszomorodott s a László meglátására könyekre fakadt herceget ez vigasztalta, s a szenvedett veszteség megboszlulására fordíták gondjokat. Ugyanis, nem megvetendő számu, többnyire harcz-edzett s vívni vágyó morvákat hoztak magokkal, egyszersmind a megvert sereg maradványai is gyülekezni kezdtek, kikhez a magyarok nagyobb része, megszáván a hercegek balsorsát, csatlakozott.

Visszatérvén tehát Tedejnél a fagyos Tiszán a király, a Péter házához szállt, s ott hallotta, hogy Gejca, László és Ottónak, kik erős sereggel közeledtek, eleibe ment; miért Vid sürgetőleg mondá a királyhoz: hadait imént tönkre tettük, nemesbjeit megöltük, s öt magát megriasztottuk, — most a szolgákat, képeket gyűjtötte össze és azokkal vette magát körül. Nincs tehát kétség hogy őket első pillanatban elnyeljük, a cseh sereget én társaimmal kora halállal borítván el. A békeszerető Ernei ezeket hallva könyeket hullatott, kihez Salamon: bajtárs Ernei! — szóla — úgy látszik nekem, hogy te a vezér híve vagy, s nálam csak színlelésből tartózkodol. Mire Ernei: nem biz én, uram, — mon-

---

<sup>1)</sup> Turóczinál ugyan Kemey, aztán majd Chotoyd, majd Thoroyd áll, azonban nem szenved kétséget, hogy mindezen nevek elrontott átváltoztatásai Tedejnek, mely ma pusztá, Szabolcs vármegyében, s várromjai is meg vannak.

da — de nem akarnám hogy rokonaiddal harcolj, s katonáid egymást, a fiu az apát, s az apa a fiút, öldössék; aztán Vidhez fordulván: te, — úgy mond — dicséred uradnak a vérség elleni háborút, s azt állítod hogy a képeket és villás gyűjtőket szedték össze, de meglátod, hogy mit ezer képes levág, tíz ezer gyűjtő sem takaríthatja föl, sistenen kívül más meg nem számolhatja, — mi meghalhatunk a királyért, de jobb lenne ha bölcsőbb tanácsot követnénk.

A király a Vid szavának adott hitelt, és seregével oda sietve, csötörtökön a Rákoson szállott meg — Gejca, László és Ottó, az egész velek lévő magyar haddal Vác mellett, hol egy nagy erdő volt, mellyben egy szent életű remetén kívül senki sem lakott; ezt Vácznak hitták, s Gejca az ott később épült várost róla keresztelte el. Midőn tehát a sereg Salamon megjelentét várná, a herczegek, egy reggel, lóháton tanácskozni mikép harcoljanak? egybegyültek: ott, hol akkor a Péter apostol kő kápolnája állott, fényes nappal László az égből jelenetet látott, és mond Gejczának: Láttál-e valamit? Ő felele: semmit. Midőn itt tanácskoznánk — folytatá László — az úr angyala az égből leszállott, arany koronát hozván kezében, mellyet a te fejedbe nyomott; a honnan bizonyos vagyok hogy győzünk, és Salamon megveretve futni fog az országból, mellyet az úr a koronával együtt neked lesz adandó. Mire Gejca: ha az úristen velünk lesz, — szól — s megőriz ellenségeinktől, a jelenet pedig beteljesedik, e helyen egyházat építek a boldogságos szűznek.

Ez után megindultak és Czinkotáig haladtak, hol a két sereget a Monyoród nevű hegy választotta. Másnap, pénteken, ütközni akartak, de a sűrű köd miatt nem lehetett. A bekövetkezett éjjel, lovaikat gyeplőszáron tarták, s a hajnal hasadtát várták. Vi-

radtakor a király, seregét elrendezvén, a Monyoród hegy tetején át lovagolt, s a solymároknak megparancsolta, hogy azon hegy oldalában maradjanak, miszerint az ellenség, csapataikat látván, őket örököül felállítottaknak lenni gondolja. Vid azt mondá, hogy mihelyt seregöket megpillantják, azonnal elszaladnak; azonban a vezérek is korán reggel elrendezték hadaikat, s László, midőn fegyverét felölténé, a földre letérdelt, a mindenható isten kegyelmeért könyörgött, fogadást tévén, hogy ha az úr győzelmet ad, ott szent Márton tiszteletére egyházat épít. Mit teljesített is. A bihari had ugyanis középre, László a jobb, Ottó a bal szárnyra, Gejcza pedig a nyitraiakkal közójök állíttatott, egyszersmind két oldalról háromszor három csapatok, négyesével helyheztettek. Midőn a király a hegyről leindult, a Gejcza táborá, melly alantabb feküdt, Salamon minden seregénél ékeesebbnek látszott. Mit látva Ernei, monda Vidnak: csoda volna ha e nép tekintetünk előtt szaladna, mert a Dunát hátok mögött nem hagyják vala; miért azt hiszem: elhatározták magokat, győzni vagy meghalni. László herczeg ez alatt, a sereg előtt tüzes lován ülén, a sereg lelkesítése s buzditása végett gyepölőjét körbe igazgatta, s dárdájával egy bokrot megcsapva, egy igen fehér hermelin dárdájára kapaszkodott, s azon ide oda szaladva, zászlójáig nyomult. Megkezdödvén a csata, Vid és a bácsiak a csehek által legelső harcban szörnyen megverettek, László pedig zászlóját a Gejczáéval felcserélte, azon célból, hogy Salamon bátrabban megtámadja azon csapatot, gondolván hogy a Gejczáé, mellyet minap megvert. Nagy gondja volt Lászlónak, hogy bátyját a király megrohanása ellen védelmezze, miért az első megtámadásokat maga kívánta kiállani; a király pedig, László csapata ellen nyomulván, midőn őt meglátta, megijedt, s zászlótartóinak parancsolta, hogy a sereget Gejcza ellen



vezessék. Ezt miután László látta, maga rohanta meg legelőül a király hadait, s katonái mindnyájan háttól estek nekik, Gejca pedig elülről erősen vagdalta. László legényei, a Salamon hátra tekintgető embereit, a kardok iszonyú pengései között kaszabolták, öldösték s szemben a Gejca katonái nyújtották nekik a halál poharát. Vágattak a németek, szaladtak a latinok, s menhelyet nem találva hullanak a magyarok előtt, mint az ökrök a mészárszéken. Salamon, csaknem egész serege levágatván, elszaladt, s Opossal, a Márton fiával, Szigetfőnél a Dunán átkelve, Mosonba menekült anyjához s feleségéhez, hadai maradványait a hercegek serege reggeltől estig üldözték.

Ezen harcban nem csak a németek és latinok ölettek le, de az ország serégének nagyobb része. A hercegek ekként győzedelmet nyervén, a holtak testein istennek háromszor dicséretet kiáltottak. László pedig, a mint mindig igen kegyes volt, látván a megölettek ennyi ezreit, bár ellenségei voltak, minden idegében megrázkódott, könyüket hullatott, s meghasogatta képét és megtépte hajait, nagy jajgatással, miként az anya fiai halálán. A zsákmányból nem sokára a monyoródi egyház épült. Markard, a németek és Semtepolug a csehek vezérei, keményen megsebesítettén elfogattak, s hadaik mind egy lábig levágattak, s midőn László a holtak közt járna, fájlalván elhunytokat, az Ernei hullájára akadt, tüstént leszállván lováról, megölelte, könyezve mondván: Ernei, te békebarát, bánom halálodat, miként saját testvéremét, mert szíved s tanácsod békével teljes volt. Saját kezével felemelte aztán, megcsókolta s katonáinak megparancsolta, hogy Bácsón tisztességesen eltemessék. Másfelé fordulván majd, ott a Vid holtteste ötlött szemébe: sajnálom halálođ, szóla, bár mindenkor ellenségünk voltál; bár éltél, hogy megjavultál, s közöttünk a

békét eszközölhetted volna. De csodálkozom, mert hercegi vérből nem lévén, mégis hercezségre vágytál, és nem királyiból, és mégis a koronára ásitottál, — most látom, hogy szived, melly hercezeg óhajtott lenni, dárdával átszúratott, s fejed, melly a koronáról álmadozott, karddal elvágatott.

A Gejca és László katonái, kik a Vid tanácsából eredt háborúban elveszett testvéreik vagy fiaik miatt keservvel teltek el, lovaikról leugráltak, s Vid mellét késsel hasogatták, szemeibe pedig földet hajigáltak: szemeid, mondának, a vagyonnal és nemességgel soha meg nem elégedtek, most melleidet s szemeidet a föld nyeli el. Ezek után Ottó, ki a hercegekért életét kockáztatta, gazdagon megajándékozta, haza tért. S midőn Salamon Mosonba ért, anyja, a mint meglátta, sírni kezdett, miként egyetlen fián sírnia kötelessége volt, ki isten által annyi földi javaktól megfosztatott, s dorgálta, mondván: soha sem hallgattad kedves fiam! sem az én, sem az Ernei, sem végre más hű embeleid tanácsát, de mindig egyedül a Vidét, s ime megrontottad magadat és tieidet. Nem dicsértem s nem mondtam-e? hogy elég neked a korona, s hadd békével a vezérseget rokonaidnak, — most Vid vezér nem lehetett, és te többé soha meg nem koronáztatol. Ezen anyai feddőzésen Salamon felharagudván, anyját arczul akarta csapni, s kezét csak neje tartóztatta vissza. Ekként immár elismerte Salamon, hogy neki az úr a hadban nincs segedelmére, s azon éjjel, sietve Moson és Pozsonba vette magát, melyeket már rég megerősített, s midőn a hadba ment, anyját és feleségét is ott hagyta.

Az ő uralkodása alatt jött be az országba Poth, ki altenburgi Konrattól származott, s másképp HERNISZTNEK is hivatott, de Poth nevét onnan vette hogy

Salamon és Endre között többszöri követségekkel járt <sup>1)</sup>).

## I. GEJCZA.

Salamon elüzetése után, Gejcz és László Fejérvárra mentek, hol a főrendek felszólítására, Gejcz, kinek vitézsége őket egészen elbájolta, megkoronáztatott. Aztán Kapuvárt, Babocsát, Fejérvárt s több más várakat, a legkitünőbb bátorságú katonákkal megrakván, a többieket elbocsátották, s az országban békével laktak. Majd, azon helyet keresték fel, hol a jelenetet látták, s az egyház alapjai letételéről tanácskoztak, midőn Vác mellett, hol a Péter apostol temploma állott, egy égő gyertyával megrakott bugájú szarvas ugrott fel előttök, s az erdőnek vévén magát, ott hol később monostor építettett, megállott, s minthogy a katonák reá nyilaztak, a Dunába ugrott és többé nem láttatott. László e szarvast angyalnak hitte, mire Gejcz felszólította: mondja meg, mit jelentenek az égő gyertyák, melyek szarvai közt voltak? Nem szarvak azok, válaszolá László, hanem szárnyak, s nem égő gyertyák, hanem ragyogó tollak; azért állott pedig meg, hogy a helyet megmutassa, hol a boldogságos szűznek, és nem másutt, egyházat építsünk. Hogy azonban az első jelenet helye se legyen emlék nélkül, ott Péter, az apostolok feje tiszteletére kápolnát építeni elhatározáék. Gejcz tehát a váci egyházat alapította, s azt sok birtokkal gazdagította, nem csupán ezt pedig, hanem a budait is, mellynek a pesti vámot, Somogyban három falut, és különböző ékességeket ajándékozott. <sup>2)</sup> Nehogy pedig az orszá-

<sup>1)</sup> Turóczi, 14, 53 fejj.

<sup>2)</sup> Turóczi, 52—54 fejj.



got erőhatalommal magához ragadottnak láttassék, követei által a pápát Krisztus feltámadása napján tudósította. Nem sokára Salamon Henrikhez folyamodott s Gejca ellen segedelmet kért, ki testvére, a Salamon neje, tekintetéből, azt tőle meg nem tagadta. Hirtelen összegyűjtván tehát a sereget, Magyarországra készült, de ép akkor híre jöven, hogy az angol király, Vilmos, különös dolgokon töri fejét, a Rajnához sietett. Rövid idő alatt szerencsésen bevégezván dolgát, julius közepén Vormsba tért. Itt a magyar követek újlag könyörögtek neki, hogy megemlékezvén sógorsági összeköttetése s az együtt eltöltött gyermeki időkre, az elűzött Salamonnak segedelmet nyújtani siessen. És mivel magán ügyekkel lévén elfoglalva, késedelmesnek mutatkozott, **12** egyént zálogul adván, eskü alatt kötelezték magokat, hogy ha Salamont a királyságba visszahelelyezi, neki adófizetői s engedelmes szolgálói lesznek, hat megerősített várat, a soha meg nem másolandó hűség bélyegéül átadandók. Ezen ajánlat által megindítatván, azonnal hírnököket küldött mindenfelé, az illető főembereket harczra szólítani. De némellyek az idő mostohaságát, mások szegénységöket, legtöbben pedig azt vetvén okul, hogy a szász háborúban erszényök igen megürült, mindnyájan elmaradtak. Ő mindazáltal saját seregével Magyarországra berontott, s annak a Vágon túli részét, Váczig, ellenségesen bebarangolta, hol Opos újlag bámulandó tanúságait adta bátor vitézségének. Nyitránál ugyan is kisebb csatározás történvén, a városból kitörő ellenséget a kapunál sokáig csaknem egyedül tartotta fel, kinek erején a németek csodálkozva, Henriknek hírül vitték s annyira feldicsérték, hogy látni kívánta. Ki is előhívatván, kérdezte tőle : vajjon Gejca és Lászlónak több ilyen vitéz emberei vannak-e; ő ezek számát sokra mondotta; mire a király, Salamonhoz fordúlva : így hát, szóla, ne is reményld

Magyarország visszaszerzését. Gejca, hallván jöve-tele hírét, olly rendelkezéseket tett, hogy sehol eleséget ne találjon, s maga egy az ellenség által be nem vehető szigetbe vonult. Illyképen az ellenség hadai, kevés költséggel is lévén ellátva, mindjárt kezdetben nagy inséggel küzdöttek, úgy hogy serege s barmai nagy részét az éhség és döghalál elseperte. Mi által kényszerítettén, a nélkül hogy valami nevezetést tett volna, visszaindult s szent Mihály nap után Wormsba ment Gejca, e hadviseléseért, n a g y nevet kapott. <sup>1)</sup>

Salamon, miután látta, hogy fegyverrel nem boldogúlhat, segedelemért VII-dik Gergely pápához folyamodott, ez azonban jól tudván a történeteket, hozzá következő feddő levelet intézett: „Gergely pápa, isten szolgáinak szolgája, Salamon magyar királynak üdvét s apostoli áldást. Leveledet a követ lassúsága miatt, későn vettük, melyet kezünk sokkal kegyesebben fogad vala, ha a te gondatlan magad viselete, szent Pétert annyira meg nem sértette volna. Mert miként őseidtől megtudhatod, Magyarország a római szentegyház tulajdona (?), melyet István király minden joga is hatalmával, alázasosan szent Péternek adott. Ezen felül, a néhai boldog emlékezetű Henrik császár, szent Péter tiszteletére azon országot meghódítván, a király meggyőzése s a diadal után, szent Péter testéhez lándcsát és koronát küldött, szerencsés hadviselése jeléül az ország czímerét oda tűzve, hová méltósága sugalta. Mik ekként lévén, te mégis egyebekben is a királyi erény s erkölcsről messze távozván, szent Péter jogát s tiszteletét magadra nézve megkisebbitetted, s elidegenítetted, midőn az ő országát, miként hallottuk, a német királytól javadalmul fogadtad. Mi ha igaz, miként reménylhetréd a szent Péter,

---

<sup>1)</sup> Sehafanburgi krónika.

vagy a mi jóakaratomkat, te magad, ha az igazságra hallgatni akarsz, megtudhatod; hogy tudniillik más-képen meg nem kaphatod, sem apostoli fegyelem nélkül sokáig nem uralkodhatol, hacsak azon országnak, melyet bírsz, királyi pálczáját, hibáidat megjavítva, apostoli, nem pedig királyi, adomány-nak el nem ismered. Mert mi ugyan, sem félelem, sem szeretet, sem semmi személyes tekintetből, míg isten segít, annak becsülését, kinek szolgálai vagyunk, védelem nélkül nem hagyjuk. Ha azonban mind ezeket megjavítani, életedet királyhoz illőleg rendelni s isten könyörületéből akként intézni, hajlandó vagy, nincs kétség, hogy a római szentegyház szeretetét, mint kedves fiú, s a Krisztusban a mi barátságunkat is teljesen megnyered. Kelt Rómában, november 1-sőjén.“

1075. Ezen oldalról is megcsalatkozván Salamon, reményében, a mosoni és pozsoni vidéket, hová az ütközet után menekült, a mennyire lehetett védelmezni elhatározta, s nem sokára alkalmat nyert nyilvánítani, hogy az ország birtokának megtartásában neki semmi egyéb nem hibázott, mint a bátorság. A bosnyákok ugyanis, kik iróinknál többnyire besenyeknek mondatnak, Gejczával egyességre léptek, miszerint ha Salamont az országból végkép kikergetik, a szolgaságtól mentek lesznek. Ezek tehát Zolta vezérök alatt, a mosoni tartományt megrohanván, azt mindenfelé elpusztították. Salamon, katonában gyengébb lévén, mintsem hogy az ellenségnek ellene állhasson, az ismeretlen Hernuch örgrófot Németországból segítségül hívja, kivel egyesülve, a bosnyákokat könnyen kiverhetni hitte. Hernuch az ajándék vágyától kecségtetve, haladék nélkül előtöppan, azonban a bosnyákok látásától megrettenvén, és eszébe jutván, milly szánandó módon veszett el a magyarok által Villerm, Poth és Markárd, azt szinlelte, hogy a bőjtben harcolni nem akart, s



megütközni nem mert, hanem ha a királynak tetszik, ütközzék meg, s ha a bosnyákok győznek, akkor ő bizonyosan segíteni fogja; Salamon tehát részint övéi kára, részint a szégyen által felzaklatva, merészen megtámadta az ellenséget és azt megverte, az örgróf pedig dicsőségtelen haza tért.

Ekként a bosnyákok, a krónika eredeti kifejezése szerint, Salamon tekintete előtt mint a viasz elolvadván, sokan pedig a Fertő tavába veszvéen, Hernuch a pénzt kérte, kinek azonban Salamon semmit sem adott, sőt fenyegette, hogy a császárnál bevádolja, mikép félelemből magát a gyáva bosnyákok előtt mutatni sem merte. Meg akarta ezért támadni az örgróf Salamont, de félvén a császártól, vesztegen maradt. A bosnyákok megveretése után ez ismét Pozsonba vette magát, de békében itt sem soká maradhatott, mert László megújítván az ütközet után seregét, a várost, nehogy onnan kicsapkodásokat tehessen, ostrom alá veszi. A csatározásokban a szerencse eleinte kétesen mutatkozott, mi semmi sikerhez nem vezetvén, tetszett a várost a feladásra éhséggel kényszeríteni. Katonai csel is használtott, a hercegek tudniillik gyakran közember ruhájába öltöztvén, a csapatok közé vegyültek, részint hogy a hely fekvését kikémleljék, részint hogy a harczot biztosabban folytathassák. Történt, hogy nem ismertetve, némellyek velök megütközni akartak, midőn Salamon az ellenséget közelről látván, megütközni nem akart, s az övéihez hirtelen visszatért. Csodálván a vezér késedelmét, ki különben gyors és a veszélyt megvető szokott lenni, a töle tudakozóknak azt felelte, hogy egy katona, két angyaltól körülfogva, tüzes karddal volt felövezve; csak később tudták meg, hogy ez László volt, köz ember ruhában. Ez után, azon kívül, hogy az őrsereg megrettent, az ostrommal mi történt, nem tudni; úgy látszik, hogy László, Henriktől, ki a pápával megha-

sonlott, többé nem tartván, az ostromot abban hagyta, s testvérjéhez visszatért.

Ez után Salamon, Gejczától félván, rokonaihoz családjával együtt Steyerbe ment, s az agmundi zárdában hagyván anyját és feleségét, ismét Mosonba tért, hadat gyűjtött, s újlag meg akarta támadni atyjafiait. Miután pedig Salamon dolgai naponként alább szállának, a vezérekéi ellenben szerencsés előmenetelt vevének, ismét a császárhoz folyamodott, hogy neki a magyarországi visszajövetelre segédelmet nyújtson; és bár a pénzt bőven osztogatta, a németek és olaszok, féltőkben nem akarnak vele jönni. Panaszkodott a császárnak, hogy országát elvesztette, mondván: mikép abból erőszakosan üzetett ki, s e jogtalanság nem annyira őrajta, mint inkább a császáron követtetett el, mert a te Magyarországodból, folytatá, hol engem királylyá tettél, az én uralkodásom alatt az évi adó neked örömet megküldetett, s parancsod szerint szolgáltak neked. Most téled mindez megtagadtatik, azok által, kik országodnak is kárán ügyekeznek; miért is jő Magyarországra, a neked okozott jogtalanságot el-  
lenségeiden boszuld meg s vedd vissza országodat. Ezek által a császár megindíttván, nagy sereggel Magyarországra indul, eleségét bő mennyiségben a Dunán szállítva. Midőn a Vág vizéhez ért, Salamon három csapatot magához vévén, Semptéről Nyitrára lovagolt, s kiűtvén az ifjak, harczoltak velek; most ezek, majd amazok szalasztatván meg, és sokáig minden sebek nélkül harczolván. Opos, paripájára ülve a város kapujának rohant, s egyet az ostromlottak közül leölt, mit a nyitraiak felette sajnáltak, s Oposra hajigálván nyilaikkal, lovát megöltek. Ő azonban erősen védelmezte magát s megszabadult. A németek elbeszélték a császárnak merészségét s hihetetlen erejét a harczban, mire a császár magához hivatván megdicsérte s nyájas szavakat intézett

hozzá, kérdezve egyszersmind Salamont, ha Gejca és Lászlónak vannak-e még több illy jó katonái? mire ő: van sok — monda — ennél még jobbak is. No hát, válaszolá neki a császár, ha így van a dolog úgy nem nyered vissza az országot soha. Hallván Gejca, hogy a császár Vácra jött, ügyes tanács-csalélve, az aquileji atyaérseket megnyerni ügyekezett, kinek véleményére a császár legtöbbet adott, egyszersmind a német kapitányoknak sok pénzt ígért, ha a császárt a visszamenetelre reáveszik. Az atyaérsek tehát s a kapitányok, az ajándék s arany szeretete által megmaszlagoltatván, a császárt különböző ürügyek alatt ügyekeztek reávenni a visszatérésre. Az atyaérsek azt állította, hogy neki ál-mában megjelentetett, miszerint az isteni boszú a császár egész seregét el fogja veszteni, hacsak sietve vissza nem tér; s a vezérek hasonlókép azt állították, hogy ők istenileg megintettek, és panaszkodtak a császárnak, mikép nem tudják mi vész fenyegeti őket, ha szaporán vissza nem vonólnak. A következő éjjel pedig némelly ravasz legényeket megtanítottak, hogy nagy lármát üssenek s vértjeiket verjék, mintha fellázadtak volna. Mit a katonák megcselekedvén, a császárt nagy félelem fogta el, nem tudván hogy az egész dolog csak kigondolt színlelés. Az egész éjjel tehát a táborban nagy lázongás volt, s reggel a császár az atyaérseket és vezéreket magához hívatta, tanácskozni: mit legyen teendő. Ezek megvesztegettetvén, mindenkép azon voltak, hogy térjen vissza, s a császár ekként a koholmányok által megcsalatra, tetette mintha Salamonnak később lenne segedelmére, hajóit összerontatta s Németországba visszament.

Salamon, hiu reményében, szomorúan Pozsonba vonult, s az ország Gejca kezében megerősödött. Ez időtől neveztetett nagy királynak, s a vezérséget Lászlónak átadta. Ez majd Pozsont ostromlani



kezdte, mi több napokig tartott. Salamon katonái a városból kimentek, harcoltak, kik között Salamon, miként László is a magái sorában, öltözetet váltva, közlegényként vívtak. Történt pedig, hogy László a déli nyugalomban, ábrában, az ellenség táborába ment, mit Salamon meglátván, szinte átcserezt öltönyben hozzá közeledett, s egyik a másikat meg nem ismerte. Közzolgának hívén egymást, Salamon Lászlót párbajra hitta ki, mit a katonák ülve bámultak. Közeledvén hozzá, feje felett két angyalt látott, tűzkarddal fenyegetni ellenségeit. Mitől Salamon megrettenve, a várba szaladt, kinek a katonák mondták: Uram, mi az a mit láttunk? soha sem tapasztaltuk, hogy te két vagy három előtt megszaladtál volna, — miért most? Erre ez: Emberektől nem szaladok vala — felele — de ez nem ember, mert angyalok védik tűzkarddal. Csodálkoztak e szavakon a katonák, Lászlótól még inkább féltek, s nagy részt hozzá mentek át, kiket ő hercegi bőkezűség s kegyelmes adékonysággal táplált, szabadságukban hagyván, hogy, ha tetszik, urokhöz ismét visszamehessenek. A nagy király ekkor, Krisztus születése ünnepét Szegszárdon üllötte, kinek kérelmére Dezső érsek nagy misét tartott s világos beszédével a király szívet felolvasztotta, a békére hajlandóvá tette. Vége lévén az isteni tiszteletnek, a király megparancsolta hogy mindnyájan menjenek ki, kivéven a püspökök és apátokat. Ekkor, könyhullatások közt letérdelve, az érsek és püspökök előtt töredelmesen megvallotta, hogy ő vétkezett, mert a törvényesen megkoronázott királytól az országot elvette, s fogadta hogy azt Salamonnak, megtörhetlen béke mellett visszaadja, olly feltételek alatt, hogy Salamon az ország két részével megelégedvén, a koronát a harmad részszel ő birja. A püspökök buzgó hálát adtak istennek, mert a királyt a szentlélek által megszállatni, s felvilágosíttatni látták. Követek

indultak tehát Salamonhoz, s a béke feltételei neki levél által tudtára adattak. Ide oda szaladgáltak több ízben a követek, azonban a vélemények különbsége miatt az egyesség létre utóljára sem jöhetett. <sup>1)</sup>

E közben Gejczához a pápától egy levél érkezett, következő tartalommal: „Gergely püspök, isten szolgáinak szolgája, Gejca Magyarország vezérének, idvet s apostoli áldást. Ambár azon követek által, kiket hozzánk régebben küldöttél, levelet intéztünk, mellyet, mint állítod, mostanig meg nem kaptál, azon kedvességünknel fogva, mellyel valamennyi királyok s fejedelmeket meginteni szoktunk, ismét írunk hozzád, kívánván neked az igazság mellett, minden tisztességet és dicsőséget. Sok jót hallottam ugyanis rólad, s tetteid dicső híre füleinkbe hatott, miért tégedet szeretünk, és kívánjuk, hogy hírneved az igazsággal együtt mindenkor növekedjék. Úgy hiszszük pedig, hogy tudva van előtted, hogy Magyarországnak, miként a többi nemesis országoknak is, saját szabadságukban kell maradni, és semmiféle királynak alá nem vettethetik, csupán a római szent és közönséges egyháznak, melly alattvalóit nem szokta szolgái hanem fiaíul tekinteni. Melyet midőn a te rokonod a német királytól bitorlólag és nem a római pápától kapott, uralkodását, miként hiszszük, az isteni ítélet szakasztotta félbe. Miután pedig az immár a te kezeden van, felszólítottunk, hogy időközben az egyházakra gondod legyen, a vallás iránt buzgalmat tanúsíts, s a romai szent egyház küldöttei iránt, midőn hozzád érkeznek, oly engedelmességet mutass, hogy szent Péter közbenjárása által, mind a jelen, mind a jövő életben dicsőséget s becsületet arass. Kelt Rómában, martius 23-dikán.“

Különös e levélben, hogy Gejca csak vezérnek

---

<sup>1)</sup> Turóczy 54, 55. fejez.

mondatik. Egyébaránt ő ezt válasz nélkül hagyta; miért a pápa csakhamar april. 26-dikán ismét illy iratot küldött hozzá: „Ha kötelességünk mindenki jogait védelmezni, s a békét és egyetértést helyre állítani, az okosság sokkal inkább megkívánja, hogy a szeretet magvait a nagyok közt hintegessük, kiknek egyetértése vagy gyűlölsége sokakra kihat. Miért is gondunk, s kegyes törekvésünk szívünkben azt sugallja, hogy közötted s rokonod Salamon közt, ha lehet, békét eszközöljünk, olyképen, miszerint az igazság határaiban maradván, kiki elégedjék meg a magáéval, s ne lépjen túl az említett határokon, se a jó szokás jelkövét át ne hágja, ekként Magyarország békében maradjon, miként eddig magában virágzott, hogy ott az uralkodó, király, és ne királyka legyen. Mind e mellett megvetve az apostolok fejedelme Péter nemes uralmát, *kinek hogy ezen ország sajátja*, úgy hiszszük, bölcseségedet el nem kerülte, a király magát a német hatalma alá vetette s királykává lett. Az úr pedig, fejedelmének okozott e jogtalanságot látván, az ország kormányzását tereád bízta, és így, ha azon ország birtokára, elébb, joga volt, attól szentségtelen bitorlása által magát megfosztotta; mert Péter az erős sziklától neveztetik így, melly a poklok kapuit betöri s gyémánti erősséggel összeront és szétosztat minden ellenzékét. Miért is ha valamit akarsz, ha mit a római egyháztól méltán reménylesz, kívánjuk, hogy nekünk bizodalmasan fedezd fel, s engedelmességed a közönséges anya iránt milly mértékben van, s iránta szent tiszteletet mennyire kívánsz bizonyítani, mutasd meg. Miket itt elhagytunk, azokat e levél vivői szóbeli előadására hagyjuk, mert hűségökben bízunk“ <sup>1)</sup>).

Lássuk, mikép a pápa azt, hogy Magyarország

---

<sup>1)</sup> Hardvin, VI. köt. 1316. l. Pray Annal Reg. I, 76 l.



az ő tulajdona, minden levelében fenhangon pengette, azonban ezeknek sem a király, sem az országnagyoknál semmi következménye nem lett; azt hogy Gejczának a vallás és egyházakra gondja legyen, kegyességét tekintve, mondani is felesleges volt. Mig ezek történnek, Zvojnimir, másképp Demeter, vagy Döme a szomszéd Horvátországot új színbe öltöztette. Ugyanis eddig a főhatalom, azon országra nézve, a keleti császárokat illette, kik az illető uralkodóknak koronát alárendeltségi feltétel alatt szoktak küldeni, s többnyire ezek is általak küldettek, nehogy jogaiknak valamiképp kárt okozzanak. Zvojnimir használva a Dukas Mihály hanyagságát, a görög jármot levetette, s magát a pápa hatalma alá adta <sup>1)</sup>. Neje a Gejcza és László testvére Lépa volt, ki után aztán joga keletkezett a magyar királyoknak Horvát és Dalmátországhoz <sup>2)</sup>.

Ez volt Gejczának, nyugtalan de eseménydús élete, mellyet az hogy Salamont királyságától megfosztotta, nem csekély mértékben zavart. Nyugtalanzkodásainak három rövid évi uralkodás után, ápril. 25-dikén a halál véget vetett, s holtteste, akaratjához képest, a váci templomban temettetett el. <sup>3)</sup> Két leányán kívül, kiknek egyike, Zsófia, Mágnón szász herceghez, másika Piroska, a görög császárhoz ment férjhez, két fiat hagyott, Kálmánt és a nemzet legelső fővezére emlékére nevezett Álmost. <sup>4)</sup>

## I. LÁSZLÓ.

Gejcza elhúnyta után a nagy számu főrendek tudván hogy teljes erénynyel, jó keresztyén, kegyes,

<sup>1)</sup> Du Fresne de familiis Dalmatiae et Sclavoniae, 6 fejj. Pray id. m. 77 l.

<sup>2)</sup> Dec. II. Lib. IV.

<sup>3)</sup> Turóczy 53. fejj.

<sup>4)</sup> Chron. Unsparg. 186 l. Pray id. h.

adakozó s kedves, nehogy Salamon újabb zavarokat idézzon elő, egyhangú szavazattal Lászlót választották el királyul. Ugyanis — miként a krónika mondja — lelke a ködből ragyogó csillagként elűzte a sötét homályt, vagy mint a fejer hold, s a fényes nap, egészen elválva a testtől. Az oroszlanokkal és medvékkel játszott, miként báránnyokkal: megölve az óriást s elvette Izráel gyalázatját. Ellenségeit mindenütt magához csatolta, s kik nem akartak, kiirtotta. Nagy volt, legnagyobb nevéhez képest. Tudniillik ez, istentől a népnek adatottat jelent, mint-hogy laus annyi mint nép, s dasis adomány. Miután pedig isteni rendeletből az ország kormányát átvette, nem a világi mulandó s hiú dicsőséget, hanem a mennyei hazát kereste, szíve egész crejéből. Az isteni félelmet mindenkor szeme előtt hordta, főként a bünhesztő ítéletekben, hol vérbírság mondott. Isteni sugallatból tudta, hogy a király nem annyira uralkodik, mint uralkodtatik, tehát minden ügyben enyhítve a törvény szigorát, könyörülettel volt a szerencsétlen vigasztalására, s az árvák gyámolítására. Ezért valamennyi lakosoktól egyedül *kegyes* néven ismertetett. Ő, ki a királyságra soha sem vágyott, erősen ellenküzdött, s a kérésnek sem egyébert engedett, mint hogy az ország, melly a versengésektől csak alig pihent meg, egészen védtelen ne maradjon. Megkoronáztatni azonban, míg Salamonnal a békét meg nem kísérti, nem akart, a mennyei koronát elébe téven a világinak. A pápa majd Nehémiás esztergomi érsekhez egy levelet írt, mellyben egyebek közt ez áll: „Egyebiránt atyafiságodat intjük, hogy a királyt, ki köztetek választatott, többi társaiddal és a főbb emberekkel együtt, szólítsd meg, miszerint tanácsolod, hogy akarattját s az apostoli széknél tartozó tiszteletét, követői által világosabban nyilvánítsa, így aztán, mi minket illet, a min-

denható isten és az apostolok fejedelme, szent Péter tiszteletére neki kegyelmesen felelendünk.“

Engedelmeskedvén a pápának, Rómába küldött követei által az iránta mutatott jóakarátért, bőséges köszönetét jelentette; aztán a zárdák megnyitásán ügyekezett. Volt egy Merkur nevű magyar, Kapanán Albert prépostnak az atyja s fejérvári egyházi, ki a világi életről letett, hogy a vallásnak inkább szolgálhasson. Ez László király uralkodása alatt az István király sírját fel akarta bontani, nehogy maradványaiból valami hibázzék, azonban mások által, kik a sírra gondot viseltek, elüzetett. Ő tehát szomorú arcczal odább ment s mint barát, a szent énekes karba vette magát, hol midőn felette búslakodnék, hogy a testet sem nem láthatta, sem meg nem csókolhatta, éjjel, — így mondja az egyházi krónika — egy ifjú jelent meg neki, képzelhetlen szép alakkal, nyájas arcczal, tiszta feje öltönyben, nem tudni mit tartva bársony között. Vedd el — monda — Merkur, mit ohajtottál, s e drágálatos kincset szorgalmasan őrizd, s midőn ideje lesz, add át. Az éjjeli isteni tisztelet végeztetvén, Merkur rejtek helyre menvén, az átadott göngyöleget kibontja, s István jobbát látja, gyűrűstül; elámul, s hálákat ad istennek. Aztán a Karpatokhoz indult vele, mely Erdélyt Magyarországtól választja, a hajdani parti s innenső Dáciát tulsó Havaselvétől, hol egy fa zárdát volt kormányzandó. A jobbot olly szorgalommal őrizte, hogy nem másoknak de magának sem mutatta, aztán földbe ásta, s a barátok közül naponként öröket rendelt, nehogy elsikkadjon. Szüntelen leste az alkalmat, hogy fölfedezhesse, s a zárdá építőit figyelmeztette, végre Lászlónak, kit szent férfinak hitt, előadta. A király, a főpapokat és országnagyokat gyűlésbe szólította, a hol a királyi jobb ünnepnapja tüstént meghatároztatik. Aztán a papok egész seregével azt felmutatta s a főegyházba vitte, gazdagon felszerel-



te, és sok falvak, városok, jövedelmekkel gazdagította. Hogy ez 1078-ban történt, a zárda irományai s oklevelei bizonyítják, s Királyi Jobb apátságának nevezik. A meghatározott szent napon, minden munka keményen eltiltatott. Aztán többen, minthogy teste egészen elporhadt, isteni műnek nézték, hogy jobbja, nem annyira a királyi páleza viselése, mint a szegények iránti kitünő adékonysága miatt nem rothadt el. A monostor neve, hol a szent jobb őriztetett, Berkes nevet viselt, melly Kálmány fősvénysége által később a legnagyobb szegénységre jutott <sup>1)</sup>.

Míg a követek Rómába járnak, az alatt a pápának levele érkezett, melly így szólt: „Miként híveid gyakori követségeiből megértettük, egyszersmind a mieink állítására is jóváhagytuk, főméltóságod, a szent Péter szolgálatjára, miként egy vallásos hatalom tartozik, s irántunk való engedelmességre, a mint egy szabad fiúhoz illik, egész buzgalom és szívhajlandósággal kész. — A honnan elméd alázatosságát e tárgyban méltán dicsérjük, és rajta őszintén örvendünk; mi azt bizonyítja, hogy a legjobb királyok nyomdokait követed, megtartván mind az erkölcsökben az igazság zsinórmértékét, mind a vérségi vonal nemességét is. Mivel tehát főméltóságod nyájassága s engedelmissége felől biztosak vagyunk, bizonyos a mi gondunkat igénybe vevő és a főméltóságod becsületével is egyező cselekvényre kívántuk meghívni, miszerint azok, mik rólad csak szóval mondatnak igazaknak, tetteidből tűnjenek ki, s nekünk erősebb ok nyiljék, hogy téged egyéb királyi méltóságaidon felül, különösen is kedvelhessünk. Tehát azon grófokat és azoknak szolgáit, kiket a szent Péterhez való hűség, s az igazság szeretetére, miként értjük, az igazságtalan ítélet szám-

---

<sup>1)</sup> Az esztergomi 1424. évi breviarium naptárában az István keze megtalálása május 30-kára tetetik.

üzött, neked részünkről ajánlottaknak kívánjuk. Mivel pedig rajtok eddig is fényességes saját indulatjából segített, érezzék a szent Péterhez tanúsított hűségök és a mi ajánlatunkért, nagyobb vigasztalás és segedelem ajándokát. Egyébiránt okosságodat intjük, hogy az igazság ösvényét mindenkor fáradhatlanul kövesd, s az özvegyeket, árvákat és idegeneket, atyai kegyességgel ótalmazd, az egyházakat necsak meg ne sértsd, sőt a gögösök és pajkosok ingerkedései s merészségeitől védelmezd, egyebeket is, miket helyeseknek ítélsz, épségben megtarts. Akarjuk, hogy tudjad azt is, miszerint hozzánk egykor a te nevedben némelly követek jöttek, kiknek mi azt hagytuk meg, hogy kedveltségednek mondják meg, mikép másokat küldjön, kiktől bizonyost tudhassunk. Azonban nem tudjuk, vajjon hozzád parancsunk megérkezett s másokat küldtél-e? mert azt mindenki tudja, hogy tőlünk hozzád senki sem ment. Miért elhatároztuk, hozzád ujlag írni, s a grófok iránt ugyanazt szívedre kötni, miszerint a követek küldését tovább ne halaszd, s a fenemlítettet buzgóbban s jobb kedvvel teljesítsd. A mindenható könyörülő isten, kitől minden jó jó, a boldogságos szűz Mária, isten anyja, s szent Péter és Pál érdeme s közbenjárásáért, a te lépteidet az igazság útján vezesse mindvégig, és ez élet világi kormányát úgy engedje igazgatnod, miszerint örök életet érdemelj nyerni. Kelt Rómában, martius 21-dikén.“<sup>1)</sup>

Kiket ért a pápa, e levélben, számüzött grófoknak? nincs reá semmi nyom; úgy látszik, hogy László, királylyá elválasztatván s kétségkívül meg is koronáztatván, többen ellene szegültek, s e miatt kellett birói ítélet következtében hazájokat elhagyniok, mert a Pap nemzetség részére 1082-dik év-

<sup>1)</sup> Hardvin. 1416. Pray Ann. Reg. I, 79, 80 l.

ben Borsod vagy tán Szatmár vármegyében fekvő Vasvár nevű helység felől kiadott adománylevele\*) azt bizonyítja, mikép híveit ajándékokkal ügyekezett pártjához csatolni. Ez időben Boleszló, Lengyelországban, feslett élete s bujasága által, alattvalói nyugalmát 1080-ban felháborítván, midőn a krakkai püspök magán intései semmit sem használnának, az egyházból kirekesztetve, boszút s halált forralt. Néhány napok múlva, fegyvert ragadt s számos szolgálival a főpapot az isteni szolgálatnál megtámadta, fejét kegyetlenül megvágta, úgy hogy vére a falakra omlott. Hírül vitetvén ez Rómába, a pápa egész Lengyelországot, királyával együtt, átok alá vetette, ezt méltóságától megfosztotta, s hogy mást helyébe az ő engedelménélkül ne válasszanak és meg ne koronázzanak, megparancsolta. Azokat pedig, kik a királynak az elkövetett bűnös merénnyben társai voltak, negyedik ivadékiglan, az egyházból kitiltotta. Boleszló, mind e mellett, még egy évig uralkodott, de mindenek előtt gyűlölt lévén, s az általa meghódított orosz herczegek is az engedelmességet felmondván, miután megöletésére összeesküvés köttetett, fiával, Mieskóval, kénytelen volt Magyarországra szaladni. László, bár tettétől visszaborzadt, rokonsággal lévén hozzá kötötte, egyszersmind neki s bátyjának Salamon ellen nyújtott segedelmeit nem feledhetvén, tőle a vendégszeretést s elfogadást meg nem tagadhatta <sup>1)</sup>).

---

\*) 1833-diki mart. 27-dikén, Abaúj vármegyei Szikszó városában, a báró Perényi nemzetség levéltára, az illetőknek idősb Péchy Tamás főszolgabíró, mint törvényes bizonyság előtt adatván elő, Péchy Tamás úr ezen adománylevelet, mint nevezetést feljegyezte s velünk közleni szíveskedett. Az oklevél az említett levéltár XXII-dik csomójának 45-dik száma alatt találtatik. Vasvár puszta, Borsod, Nyír-Vasvári, falu, Szatmár vármegyében. L. Fényes Magyarorsz. Geogr. Szót. IV. 282 l.

<sup>1)</sup> Cromer, Rer. Polon, Lib. IV. Pray id. h. Tur.



A magyarok félvén, nehogy, miként Lengyelországban, hol a Boleszló eltávozta után minden felfordult, hazájokban is hasonló történjék, a Salamon kibékitésén törekedtek. A dolog eleinte nehezen látszott kívánt célhoz juttathatónak, miután Salamon a királyságba visszahelyeztetését kívánta; a főrendek azonban ezt erősen ellenzették, nehogy visszajövéen, kegyetlenné legyen. Végre ugyanazon főrendek állhatatossága által meggyőzvetvén, jogairól lemondott, s egyedül azt kötötte ki, hogy jövedelmei el ne vonassanak, mikép királyi módon élhessen. Ekkép a béke helyreállott, a Salamon könnyelműsége miatt nem soká tartandó.

Boleszló a lelkiismeret mardosásaitól kinezva, a következő 1081-dik évben megcsábults magát kivégezte. Salamon, tán a Miesko példája által indítatva, ki Lengyelországba, atyja széke elfoglalására visszahivatott, vagy tán nyugtalan kedélyénél fogva, újlag terveket forralt László ellen. És mivel nyilván fellépni sem bátorságos sem magára nézve hasznosnak nem látta, cselekhez folyamodott. Levelet irt Lászlóhoz, s igen kérte, hogy ha országlási gondjai engedik, menjen hozzá egypár szóra a mosoni mezőre, minthogy nagy dolgokról akarna vele beszélni. László a kitűzött napon megjelenni megígérte, nehogy, ha megtagadja, Salamon még inkább felbosszantattassék. Azonban titkosan tudósíttatott hogy Salamon ellene leseket hány, s beszélgetésre csak azért hitta, miszerint semmi veszélytől nem tartva, véletlen elfoghassa. Ekként értesítettvén a cselről, nagyszámú főemberekkel a kívánt helyen megjelent, ott a ravasz Salamont, ki Bodust a Bokon fiát lecsukva tartotta, elfogatta, s az országnagyok kíváncsiságához képest, a visegrádi várba záratta. Így rajta vesztvén fondorkodásán, korona helyett börtönt kapott.

Mindazáltal, az isten különös kegyelme által

nem sokára megszabadult. Ugyanis, midőn 1083-ban az István csodatételei szerte hirdettettek, a római zsinat által elhatároztatott, hogy mindazok, kik Magyarországon a keresztyén vallásnak első alapjait megvetették, sírjaikból kiásatván, tisztes helyekre tétessenek, mikép a szentek sorába emeltetvén, méltólag dicsőíttethessenek. Ennek következtében az országban hihetetlen buzgalom keletkezett István felmagasztaltatására, s midőn az ünnepély tartását megtudták, roppant néptömeg sereglett Székes-Fejérvárra. A pápa követe megérkezvén, Lászlónak az illető oklevelet átadta, s a főrendek és egyháziakkal tanácskozván, három napi böjtöt rendelt, mindenekezt buzdítva, hogy ima, könyörgés, éhség s alimizsna által az isteni segedelmet nyerjék, és az ő akarátát tudják meg. A böjti napok eltelte után a király sírjához mentek, kinek emlékkövét midőn felemelni akarák, semmikép meg nem mozdíthaták. Ez alkalommal csoda történt, melly szerint László és Salamon összekoczkodván, egyik a másikat kemény tömlőczre vetette. Minden törekvés hasztalan volt, mi nagy bámulatot gerjesztett, s megrettentett mindeneket, minthogy isten haragjának tulajdonították. E közben egy szűz, kit Charitásznak hittak, ki a főtemplomtól nem messzire, szent életben lakott, Lászlót véletlenül megszólította, hogy minden törekvése haszontalan, s a követ helyéről megmozdítania lehetetlen, míglen Salamon a tömlőczből ki nem bocsáttatik. László tüstént megfogadta a szűz figyelmeztetését, s ismét három napi böjtöt rendelvén, negyedik nap a nagy közönség szeme láttára a kő a legkönnyebben felvétethetett.<sup>1)</sup> Elmozdítottatván ez, a körülállókat olly hő ütötte meg, hogy a főtemplom mintegy égi harmattal behintettnek láttatnék. Aztán a test maradványai,

---

<sup>1)</sup> Bonfini Dec. II. Lib. IV; után Pray I, 82. l.

mellyek negyvenöt évvel ezelőtt eltakarítottak, ezüst koporsóba tétetvén, mindenek szemléléseül hagyatott; a vetélkedve egybecsoportozott nép közül, mellyet a csoda híre gyűjtött oda, alig ment el valaki valamelly jótétemény nélkül. Látni volt itt a sántákat jární, a vakokat szemök világát visszanyerni, a némákat beszélni, a bélpoklosok és nehéz nyavalásokat meggógyúlí, a hitben ingadozókat megerősítetní, s mindenekeť testi és lelki betegségekíktől megszabadúlí. Sőt a legenda azt beszéli, hogy egy holt gyermek életre hozataláért anyja a király sírjánál, István közbenjárása mellett, könyörögvén, a földön kiterítetť gyermek az egész nép láttára felugrott, és anyja ölébe omlott. Ugyan eképen Imre is a szentek sorába emeltetett, hogy kik életökben a kegyességet egyűtt gyakorolták, halálukban ne különbözzenek. Elterjedť aztán az egész országban István és Imre szentségének híre, s a bénák és bűnbánók nagyszámú serege tódúlt távul vidékekről is ezrenként sírjokhoz, mellyek az idők hosszú során, a nélkül hogy hollétöket tudni lehetne, elenyésztek. Vannak, kik azt hiszik, miszerint nehogy az Erdélyből e hazába betolakodott hitszakadáť a két szent túrni kényteleníttessék, isteni rendeletből, vagy a tatárok, vagy a törökök által elvítettek <sup>1)</sup>.

A nyugtalan Salamon, ki az ünnepélyen Fejérvárt szinte jelen volt, megfélekedzvén az isteni kegyelemből vett jótétről, 1084-ben a Moldvában a Pruth mellett lakó kunokhoz szaladt, kiknek fejedelmét Kutesket könyörgései s ígéretei által pártjára vonni ügyekezvén, nagy reményt nyujtott neki a nagy és könnyű rablásra, csak a jó alkalmat el ne szalaszsza. Az ingadozó kunt, eskűje által, hogy Erdélyt neki

---

<sup>1)</sup> Bonfini, Dec. II. Lib. IV.



átadja, végre megnyeri, aztán leányát, bár Zsófia ekkor még alkalmasint életben volt, feleségül veszi. Kutesk, Mármaroson keresztül, az ungi és borsvai vidéket tömérdek öldöklések közt roppant seregével előzőnlötte, s Magyarországot iszonyúan elpusztította. Büntetlen azonban nem sokáig maradt, mert László, hallván a kegyetlen gonosztéteket, hirtelen magával vitte seregét, véletlen megtámadta, és sok ezer embert leölvén hadai közül, az országból kikergette, a krónika szavai szerint úgy szaladván, mint a kacsák, melyeknek tollát a karvaly kitepte. A győzelem helyén, miszerint isten segedelme által, kevesed magával, olly roppant tömeget visszavert, hálául nagy templomot épített.

Ezzel még Salamon nem hagyott fel az ország utáni ásítózásával. 1085-ben ugyanazon kunokkal, Czelgő vezérlete alatt Bolgár és Görögországba csapott, oda czélozván, hogy ha ott szerencsét arat, aztán Magyarországot könnyebben megtámadhatja, azonban a kun sereg tetemesen megveretett. Midőn a kunok a vértések sokaságát látták, nagyon megfélemlettek, és a Dunán átmenni siettek, nehogy az ellenség által körülkerítettessenek. Kiknek tehát vértjük nem volt, könnyebben mehettek, Salamon pedig s a többiek a fegyver nehézsége által akadályoztatván, az előre nyomultakat csak lassan követhették. Tél volt, és sűrű hó esett, melly szemeiket teli verte, mi miatt társaikat nem láthatták. Az ellenség pedig őket már igen közlelről kergette. Egy pusztá várhoz érkezvén, abba mentek, s egész éjjel és nappal ott maradtak. A görögök a várat körülvették, s az ostromlottak látván, hogy az éhség miatt el kell veszniök, inkább meghalni mint sem amúgy kinoztatni elhatározzák. Korán reggel tehát kirohantak az ellenségre, s öldöklőkkel együtt megölettek, mert sokan elvesztek azok közül, kik ellenök jöttek. Salamon egy nagy berekhez jutván, mondta a vele le-

vőknek, hogy a lovak megnyugvása miatt kissé pihenjenek, s letévén a vértet, tetette hogy tüstént visszajő; azonban, a nélkül, hogy a hozzátartozók csak távulról is sejtették volna, a sötét rengeteg erdők belsejébe vette magát, többé vissza nem tért, és Magyarországon soha nem mutatta magát, kivévén egyszer, Kálmán idejében.<sup>1)</sup> Példája volt a világi dolgok változata s mulandóságának, ki országot háromszor megnyerve s ugyanannyiszor elvesztve, remete életre és az emberek helyett vadak társaságára szorult. Egyébaránt hol halt meg? nem tudni; némellyek szerint Isztria Pola városában, mások szerint Osztrákországban, a szentkereszti zárdában húnyt el, hol barát-csuklyát öltve szenteskedések közt töltötte életét. Neje és anyja Agmundban fekszenek<sup>2)</sup>. E közben Zvojnimir a horvát és dalmátok királya 1087-ben mag nélkül meghalálózván, a Horvátországban kiűtött zavarok Lászlónak alkalmat nyújtottak, hogy annak egy részét fegyverrel elfoglalja. Némellyek szerint Zvojnimir a horvátok által öletett meg, midőn a pápától érkezett levelet gyűlésökön felolvasná, mellyen azok annyira felbosszonkodtak, hogy a levelet elolvasni sem engedték, hanem királyukat agyonverték. A horvátok és szerbek Heraklius idejében jöttek későbbi lakóhelyökre, honnan a kunok és avarok által kiveretvén, Dalmátországot kegyúri hatalom mellett kapták a császártól, a nyugti részt amazok, a keletit ezek foglalták el, mellyet több zsupánságok, vagy is tartományokra osztottak s egymástól a Zentina víz által választattak el, míg nem szávamelléki Pannoniát is birtokukhoz csatolták. Idővel, midőn királyok alá jutottak, az ádriai tenger nyugati szigeteit is elfoglalták, határuk keletről a Zentina folyótól, nyugatról Isztria,

---

<sup>1)</sup> Tur. 56 fejj.

<sup>2)</sup> U. ö. u. o.

éjszokról a Duna által, hol a Száva s Dráva vágja, körítettett, melly tartományrész különösen Tótor-szágnak neveztetett; később azonban, a magyarok kijövetelekor, a Bossut vizéig, hol némellyek hajdan Szerémet feküdni vélik, e földrésztől megfosztattak, miután Radó nádor világosan mondja, hogy ő a szávamelletti szentdemeteri (a mai mitroviczi) monostort, azon egész tartománynyal visszafoglalta <sup>1)</sup>.

Zvojnimir halála után a horvát nagyok közt tetemes visszavonás és egyenetlenség ütött ki, mindegyik magának akarván tulajdonítani az országot, honnan tömérdek rablás, öldöklés, pusztítás keletkezett, mert egyik a másikat naponként megtámadni meg nem szűnt. Egy hazája-szerető főember tehát, kin sok boszúság, sok kártétel történt, Lászlót szólította fel, hogy Horvátországot foglalja el. Kinek kérésére hajolván, késedelem nélkül bement seregével s a Drávától az úgy nevezett Vashavasokig, az egész országot, minden ellentállás nélkül elfoglalta, aztán a havasokon tul sok várat bevett s a horvátokkal gyakran összeütközött, kik minthogy egymást nem segítették, győzelme igen könnyű volt; attól hogy a tengerig nem nyomult, azon hír tartóztatta vissza, hogy országát valamelly nemzet megtámadta <sup>2)</sup>. Az ország kormányzására tehát öcscsét Álmost rendelvén, maga sietve visszatért. Itt kezdődik a horvátországi bánok eredete, kik gyakran királyok fiai s rokonai voltak, s ollykor vezér vagy kormányzó nevet viseltek.

Alig érheté Lászlót, szép győzedelmei pontján aggasztóbb hír, mint az, hogy a kunok, Kapolcs <sup>3)</sup>),

<sup>1)</sup> Pray Annal. Reg. I. 86. 1.

<sup>2)</sup> Archidiac. Spalat. 17. fejez.

<sup>3)</sup> Eléggé mutatják a kunok többszöri berohanásainál előforduló tőzs törzsekös magyar nevek, mint: *Kapolcs, Karuly, Gyula,*



a Krul, helyesebben Karul fia vezérlete alatt, hatalmas sereggel, Erdély, és onnan Biharon s a Hamiséren keresztül, hol néhány nap mulatott, Magyarországra berontott s azt széltiben pusztította, aztán átmenvén Tedejnél a Tiszán, hadait három részre osztotta, kettőt a homokok felé, egyet a tiszai vidékre indítván. Harczolva s rabolva Becséhez jöttek, s vissza akartak menni, roppant prédán kívül a nemesek feleségeit s fiait is, fogva, magokkal hurczolván. László mihelyt haza érkezett, utánok nyomult és a Temes mellett őket elérte, kik semmitől sem tartva, többnyire vadászattal mulatták magokat. Jobb nekem — szóla László, katonáihoz — veletek meghalni, mintsem feleségeink s fiainkat látni fogságban; melly szavak után, könyei hullottak, és veres zászlója lobogása mellett a kunok táborát megtámadta és azt összetörte. Vége lévén a harcznak, neöljük meg ezeket az embereket — kiálta László, — hanem fogdossuk el őket, s ha megtérnek, éljenek. Kapos és jobbjai meghaláloztak, s többen közülök elfogattak, senki Öcsöbún kívül el nem szaladhatván. A király egész népével hálákat adott istennek, hogy őket megmentette az ellenség kardjától, s a vizet, hol az ütközet történt, Pogánynak nevezte, az ott megveretett pogányoktól, melly nevet maig megtartotta. Ezt hallván a kunok attól ki elszaladt, nagyon szomorkodtak, s összeesküvén, felfogadták, hogy a Kapos jogtalanságát megboszulják. Követeket küldöttek a királyhoz, kik kevélyen s csúfolkodva követelték, hogy a foglyokat bocsássa el, nevetve meghatározván a napot, mellyen Magyarországot ismét megtámadják. Mire a király szinte mosolygott, de félvén pusztításaiktól, megelőzte őket, s egy szombaton, korán reggel, a Duna mellett megtámadta, vezéroket,

---

*Encs, Akos* stb. hogy ők magyarok, és magyar nyelvet beszélők voltak, mit a jeles Horvát István sokszor vitatott.

*Magyar nemzet napjai.*

Ákost, megölte, s Encsnek\*), kit hűtelennek gondolt, jó szolgálatát tapasztalta. És ekként megtörte őket isten a magyarok színe előtt, s a király diadallal tért vissza lakába. A kunok nagy része a hazában telepedett le, kik majászoknak hívatnak, s a paczinákok vagy besenyekkel egyek <sup>1)</sup>).

Ez után a király Oroszországot támadta meg, minthogy annak tanácsából rontottak be a kunok, s midőn az oroszok látták, hogy nagyon megszorítottak, könyörögni kezdtek, s hűséget ígértek a királynak, mindenekben. Aztán Lengyelországot támadta meg, s ezek eleibe menvén, vele megütköztek, de a magyarok, isten segedelmével, győztek. Aztán Krakkót három hónapig ostromolta; az ostromlottak eleségben megszűkültek, s a király katonáinak megparancsolta, hogy mindegyik vigyen az éj csöndében egy czimaföldet, mi a vár előtt nagy hegygyé lett s lisztel behintetett. Látván a benszorúltak, hogy az ostromlók eleségben bővölködnek, és soká ott maradhatnak, a várat feladták, s a királylyal békére léptek. Innen Csehországba ment, és sok foglyokkal tért vissza <sup>2)</sup>).

Míg László fegyverei ekként diadalmaskodnak s Álmos Horvátországot békével igazgatja, a görögök, kik Horvát és Dalmátországot birtokától már rég elestek, a magyarok szerencsését görbe szemmel nézték. Komnén Elek, minthogy Horvátország elfoglalása után látta, hogy a magyaroknak ez által a dalmát tengermellékhez igen egyenes újak van, félvén, nehogy azzal hatalmuk rendkívül megnövekedjék, jogát a velenceiekre ruházta, s Phaetro Vitályos volt az első, ki dalmát herczeg címmel élt,

---

\*) Turóczinál hibásan *Escembu* Ench helyett, a leirók hibájából.

<sup>1)</sup> Turóczi. 57. fejez.

<sup>2)</sup> Tur. II. 58. fejez.

mi aztán nem csekély meghasonlásra adott okot a velenceiek és magyarok között. Ezután Szabolesra gyűlést hirdetett, hol a főpapok és országnagyok egybegyülekezvén, egyházi és polgári törvények hoztattak, mellyekben a tolvajok ellen kemény büntetések vagynak szabva s az ország nagyai eskü alatt fogadták, hogy azon vétkest büntetés nélkül nem hagyják, sőt halállal és jószágvesztéssel sújtják, ha csak az egyház, királyi udvar, vagy a püspök lábaihoz nem menekül, bárha ez sem volt mindenkor elég, miután a menekvő, szemétől megfosztathatott, vagy az egyház szolgájává tétetett. Sőt a papok is vereiséget kaptak a kisebb tolvajságokért. Így a szabadosoknak szemeik kiszúráttak, s tíz éven felül lévő gyermekeik szolgaságra vettettek; a szolgáknak pedig orruk vágatott el, vagy megvakítottak, s a nők sem vétettek ki a büntetés alól. Ezek a büntető jog körében; a kereskedelem érdemében határozottatott, hogy azon olaszok, kik a magyar szokásokhoz nem alkalmazkodtak, az országból kitiltattak, s itt szerzett pénzeiket nem volt szabad magokkal elvinni. Kik külföldről vásárlani jöttek, azt a király engedelme nélkül nem tehették, s lovat és ökröt a határszélen árulni tiltva volt; az örök, ha illy vétket követtek el, szabadságuk elvesztésével lakoltak. Végre, mivel a vallás főként szíven feküdt, az egyháziak fel voltak hatalmazva, hogy kik a kútfolk, fák és kövek mellett áldozatokat tesznek, tetszésük szerint megbüntethessék. Miből világos, hogy az ősi vallás mély gyökerei egészen még szent László koráig sem irattak ki a nemzet kebléből <sup>1)</sup>).

Hasonlót tett Tót- és Horvátországban is, hol a lakosok szinte bálvány-isteneket tiszteltek; ezért a babona kiirtására a zágrábi püspökséget alapította, midőn Magyarországon a főhivatalokat Acha, eszter-

---

<sup>1)</sup> Törvénykönyv.



gomi érsek, Fábián, bácsi, Kozma, veszprémi, püspökök, Gyula nádor, és Garab somogyi főispán, viselték. A zágrábi püspökségre, bizonyos Duh nevű csehet rendelt, s káplánja Franczika által beigtattatta, több segédeket adván hozzá Somogy és Szalából, ezen felül egy más káplánja Koppán, által a dombroi lakosokat s erdőt adta neki, melly utóbbinak használatában, Franczika lévén a püspök, megháborította s orvoslat végett a királyhoz folyamodott, ki azt Feliczián esztergomi érsek elintézésére bízta, s ez azt Izsák nevű végrehajtója (prestald) által a püspöknek visszaadatta. Béla lépvén majd később a királyi székbe, Franczika bácsi érsekké, zágrábi püspökké pedig Maczelin jeruzsálemi kanonok neveztetett. Ennek püspöksége harmadik évében, a somogyi főispán Kalad testvére Adalbert, Klarisszával és ennek öcsce Péterrel, meg Szudengnával, a pert azon erdő iránt a váradi zsinat előtt megújította, mellynek ítélete által Franczika és Maczelin az egyház igazságát lelkiisméretök tisztaságára fogadták, három nemes pedig, úgymint: Barkis, Mahál és Derbsina, az ottani oltárnál, a kanonokok jelenlétében megesküdtek, s hogy az ítélet, melly által az erdő a püspöknek visszaadadni rendeltetik, annál állandóbb legyen, Marczelt a Gíra fiát küldötte, 1133-ban végrehajtónak, ki annak birtokába a püspököt, Miklós nyitrai, Euczidin desauni gróf, Győr az Endre, Lőrincz főispán, a Salamon fia, és Opos dékán, Benedek ör, és Sebestyén lévén tanúságul jelen <sup>1)</sup>).

A következő 1093-dik évben, nem csekély vita keletkezett a kalocsai érsek Dezső és a pécsi püspök között, azért hogy amaz, határait a Dunán túl, Tótországban kiebb terjesztetni ügyekezett, mit a pécsi püspök nehezen szenvedett, s az ügyet László eleibe

---

<sup>1)</sup> Kercselich Hist. Eccl. Zagrab. I. k. 1. fejez. — Pray Annal Reg. I. 91. 1.

vitte, — ki emezt, I-ső István királytól kapott jogaiba visszahelyhezette. E közben Németországban mindenek felzavarodtak, Henrik császár, ki Gergely pápával már előbb sokat versengett, a birodalom főemberei által rendbeszedetvén. Maga a császár fia, Konrád, azért hogy atyja vétkes parancsát teljesíteni vonakodott, Orbán pápához menekült, — és innen történt, hogy a birodalmi rendek többsége, a császársággal Lászlót megkínálta, mit ő azonban el nem fogadott <sup>1)</sup>).

Orbán pápa majd nem sokára zsinatot tartott, melyben Palesztina ügyében a hadmenet, a francziák és angolok részéről elhatározottat. Felszólíttatott László is, midőn a husvétot Bodrogon ünnepelte, a frankok királyának öcsese Villerm által, s ő magát a menetelre fogadással kötelezte, az ország rendeitől szabadságot nyert, és Otto fiát, Konrádot, Csehország hercegét felhívta, hogy Jézusért, a tengeren túlra legyen úti társa, azonban Szentapolug, a Konrád rokona, éjjel Prágába jöven, azt elfoglalta. Reggel az ottani püspök által a hercegi székbe ült, s némellyektől tisztességgel fogadtatott. Konrád, illy helyzetében, Lászlóhoz, nagybátyjához jött és segedelmét kérte, mit ez a vérség jogán, s hálásan emlékezve a szivességre, melylyel atyja által fogadtatott. megígérte. Mellette voltak Kálmán és Álmos, a Gejcz fia, s megjövendőlte a király, hogy amaz atyafivér-ontó lesz, miért egri püspökké akarta tenni, miért Kálmán Lengyelországba ment, hallván hogy az atyja ott kedves vendég volt, követvén őt Márkus és Ugra. De a király sem a szent földre menetel, sem a Konrádnak nyujtandó segedelem iránti ígérését nem teljesíthette, mert a következő évben, mielőtt II-ik Bretiszló miatt a csehek ellen indult volna, napjait bevégezte. Bár nyomai vannak, hogy a váradi püs-

---

<sup>1)</sup> Pray id. h. 92. l.

pökség már régebben állott, holott az ottani püspök leányáról már e történetek során is volt emlékezet, a nemzeti krónika azt állítja, hogy László a bihari vár kerületében, a Körös mellett vadászván, egy helyet talált, hol angyali figyelmeztetés folytában, a boldogságos szűz tiszteletére a váradi monostort alapította <sup>1)</sup>.

Midőn serégét összeszedvén, már a csehországi határszélekre ért, sulyos nyavalyába esett, s összehíván a főrendeket, Marczel prépostot és Péter főispánt Kálmán után küldte, hogy jöjjen haza, bár rendelte az volt, hogy utána Almos uralkodjék, ki egyszerű ösztinteségénél fogva, a koronát testvérének átengedte, minthogy az előszülöttség jogán azt illette. László kegyes és kegyelemmel teljes életét, kormányzása 19-dik évében, bevégezte, s 1095-ben hetfőn, július 30-án, váradi monostorában, eltemettetett <sup>1)</sup>.

## KÁLMÁN.

A kellemetlen külseű, borzas, szőrös, kancsal, púpos, sánta és hebegő, e mellett ravasz, de eszes Kálmán, mihelyt László halálát meghallotta, Lengyelből azonnal Magyarországra sietett, s megérkezvén, ünnepélyesen megkoronáztatott. A szent földre készülők követek által csakhamar ötet is felszólították, hogy a László példáját követve velök együtt menjen, ő azonban nem csak a menetelt megtagadta, de országán átutazást sem akart nekik engedni. Öcsését, Álmost, a László által neki adott horvátországi vezérségben megerősítette, aztán sereget gyűjtvén, az említett országnak azon részét, melly még elfoglalva nem volt, s bizonyos Péter ne-

<sup>1)</sup> U. 6. 93. 1. — Turóczi 59. fejez.

<sup>2)</sup> Pray id. h. és Turóczi.



vü bitorolt, ezt a pétergazi hegyekben bár nem csekély veszteséggel, megvervén s megölvén, a tenger-melléki vidékkel együtt hatalma alá hajtotta <sup>1)</sup>).

Alkalmas időben tért meg Kálmán, e győzelme után, a hazába, mert fenebb említett tagadó válasza, sőt az ország széleire kiállított serege is semmit sem használván, a szenteskedő buzgóság által felbőszített külföldi keresztesek nagy számú serege előzőnlötte az országot, melly közt a rendet s fegyelmet fentartani lehetetlen volt. Vezérok Péter azonban a király visszaérkezte után minden kicsapongást meggátolván, Kálmán barátsággal viseltetett iránta, s a határszélekig elkísérte. Egy más vezér azonban, Gondecha, ki őt 15 ezer némettel kísérte, kereszte-seit rablásnak eresztette, s ezek, a merre átmentek, tömérdek öldöklést követtek el, s a nőket korbácsolták. Kálmán tehát seregével a Temeshez nyomulván, ezeket majd Nandorfejevárnál meg akarta támadni; de nyájas szavak s virágos szónoklattal elcsábították: ugyan is, midőn már szivességet tanúsított irántok, a magyar sereget véletlen megtámadván, csaknem mind lekaszabolták, és kevesen szaladhattak el, a zemlíni várat elfoglalták, szerteszéllal pusztítottak s a ragadmányt az említett várba hordták, míg aztán tovább mentek <sup>2)</sup>).

Kevés idő múlva, Bajor és Osztrákoszágon keresztül ismét 200 ezer keresztes jött a mosoni vidékre, kik hallván mit követtek el czimboráik, követe-keket küldöttek a királyhoz, hogy nekik Magyarországon szabad átmenetet engedjen; ki azonban okúlva a múltakon, s félve nehogy e roppant sokaság erőszakhoz nyúljon, kérelmököt megtagadta, min ezek felharagudván, a vidéket megtámadták, de nem

<sup>1)</sup> Dandolo a Vitalis Mihály életében. Praynál Annal. Reg. I. 95. l. —

<sup>2)</sup> Turóczi 60. fejez.

tudni mitől, megrettenve, futásnak eredtek, s a nyomba követő magyar sereg által nagyrészt leöltek. A tévedezők egy része, többnyire Bullion Gotfriedhez csatlakozott, ki szinte nagyszámú sereggel már Osztrákhonba jutott.

A multkor érkezettek letaroltatását hallván Bullion, szinte követeket bocsátott a királyhoz, megtudakozni: nem adna-e szabadságot, Palesztinába átmenni az országon. Kálmán viszunkövetei által azon okokat, mellyeknél fogva kérelmét megragadni kénytelen, megüzenvén, Bullion 300 lovag késérésében Kálmánhoz jött, s igérvén hogy seregét fegyelemben tartja, az átmenetel neki megengedettet.<sup>1)</sup>

Megmenekülvén ezen kellemetlen foglalkozástól, házasságról kezdett gondolkozni, s határozata, a vitézségéről elhirdet szicíliai herczeg Rogér Buzilla nevű leányán állapodott meg, miért hozzá tekintélyes követeket küldött. A herczeg ezeknek eleinte, bár őket szívesen látta, hitelt nem adott, hanem velők maga részéről is küldött némellyeket, kik Kálmánt értesítsék, miszerint ha csakugyan komoly szándoka van családját s leányát házassága által megtisztelni, küldjön köztekintetű s hatalmú követeket újabban hozzá, melly esetben nem fog késni megragadni a szép szerencsét, melly leányának kínálkozik. Kálmán, e felszólítás következtében, Arduin györi püspököt és Tamás főispánt küldötte hozzá, kik a rájók bizottakat előterjesztvén, a herczeg még azt kívánta, hogy az általa előadandó házassági feltételeket, mellyek köztudomásra nem jutottak, Kálmán az ország főrendei esküjével erősíttesse meg. A házasság perczét igen nyugtalanul váró király, öcsését, Álmost és az ország nagyait hatalmazta fel, hogy helyette az esküt letegyék, ünneppélyesen fogadván, hogy a miket végeznek, jóváha-

---

<sup>1)</sup> Bernard. Thesaurarius, Muratorinál VII. k.

gyandja. Mi megtörténvén, Roger a követeket nagy ajándékokkal látván el, az egybekelés napját s helyét meghatároztatni kérte.<sup>1)</sup>

Haza érkezvén s a végzetteket előterjesztvén, Rogér semmit el nem mulasztott, miszerint a menyegzöt mennél nagyobbyszerűvé és pompássá tegye. Májusra határozatván a menyasszony elhozatala, Henrik lankastri püspököt és Sziciliának nagyait előrebocsátja, maga pedig az ádriai tengeren Horvátország Belográd nevű városába érkezik, hol Vinkúr, a város parancsnoka, öt ezer válogatott lovasságtól körítve, a menyasszonynak eleibe ment, mint jövőendő királynéját tisztelettel üdvözletle, s épen, egészségben, a királyhoz vezette. Kálmán, bár rendesen nagy kísérettel szokott járni, hogy az ünnepélyt dicsőbbé s fényesebbé tegye, a főpapok és országnagyok egész seregét vitte magával, s átvévén jegyesét a szicíliai követektől, neki menyasszonyi ajándékot adott, aztán az egybekelés, az egyház szokása szerint, sátor alatt ment véghez, a fény és lakodalomra egybesereglett roppant nézőség, leveles színek alatt, örömrivalgásokkal nyilvánítván tetszését s megelégedését, nem tudván, hogy e víg házasság gyümölcstelen marad.<sup>1)</sup>

Ez után a velenceiek szőlítették fel, hogy az általa megígért segedelmet küldje, miután különben az ádriai széleket háborgató nortmannoknak ellent nem állhatnak, s ezek kétségkívül Horvátországba is beütnek. Kálmán nem megvetendő számú hadsereget küldvén, ez, miután Apúliába átment, bevén Monopolt és Brundúzt, három hónapi pusztítás után, győzedelmesen visszatért. A külföldön aratott babért majd meghomályosította a Gizeláról átkul maradt

<sup>1)</sup> Malaterra Gotfrid benedekes barát IV. k. 25. fejs. Praynál Annal. Reg. I., 98 l. —

<sup>2)</sup> Malaterra és Pray u. o.



vérgyűlölet, ki a rokonnak, kitől a trónt féltette, megbénítását legelső hozta káros következménnyel divatba. Az ország harmadrésze, melly vezéri czimmel szokott adatni a nemzetségbelieknek, botránykövül szolgált Kálmánnak is. A hízeltgök gyakran eljártak Álmoshoz, s előtte a Kálmán heves indulát eleven színekkel festegették, egyszersmind bizonyossá tették hogy ellene lesek vannak hányva, mellyeket, hacsak tanácsa s ügyessége által el nem hárít, könnyen megtörténhetik; hogy ki horvátországi királyságról vezérségre aláztatott le, életétől is mihamar megfosztatik. Hasonlót tettek Kálmánnál is, kiknek minden czéluk az volt, hogy felzavarván az országot, vagyon és méltóságokra jussanak. Előadásaiuknak pedig több bizonyítványait adták, minek következtében Álmos hirtelen sereget gyűjtött hogy bátyját, ha ellene fegyvert fordítana, leverhesse. Azonban Kálmán sem volt restebb, miután látta hogy öcsese, hatalmát tekintélye növelésére fordítja, hadaival egyenesen Várkonynak ment, hol Álmost táborozni értette. A két sereg ellenséges indulattal állott egymás ellenében, egyedül a Tisza választván őket, s már ütközetre készülendő volt a dolog, midőn a főrendek nagyobb része, mielőtt megütköznének, a békés barátságot helyreállítani megkísértendőnek vélték. Főként a mult veszélyeket tartván szemök előtt, mellyek valahányszor rokonok közt ütött ki a harc, az országot mindenkor végrómlással fenyegette; tehát a vért kímélni, s ha csakugyan ki nem békülhetnek, párviadallal megmérkőztetni kívánták. Melly határozatukat a királynak Grak által tudtára adván, a fegyvert letették.<sup>1)</sup> Nagyobb baj volt pedig ezeknél az, hogy míg a két atyafi egymással versengett, azalatt a horvátok, hasz-

---

\*) Tur. id. h.

nálva az alkalmat, a jármot lerázák s magukat szabadságba helyhették.

Mig Kálmán a következő 1099-dik évben Oroszországba csapott, mikép katonáit inkább külföldön foglalkodtassa, mintotthon vesztegettesse — valószínű miszerint az oroszoknak vagy tudtával vagy szövetsége erejénél fogva is, — azalatt a kunok ismét berontottak Magyarországra és nagy rablást tettek; miért a hadat ezek ellen kellett fordítani, mi azonban a magyarokra nézve igen szerencsétlenül ütött ki. A mint serege az orosz határszéleken megállapodott, s ellenségesen tüzzel és vassal mindent elprédált, Lanka, ki férje halála után a főpolcra jutott, Kálmánnak eleibe jött, s békét kérvén, midőn a könyörgők szokása szerint előtte térdre borult, ez durván, csizmája sarkával rugta el magától, nem tartván méltónak, hogy egy király asszonyi zokogások s könyhullatások által befertőztessék. Semmivel sem fogadtattak pedig emberségesebben a kunok követei sem, ki azt gondolván, hogy majd így könnyebben békére hajlanak, a veszedelmet csak nevelte. Valójában ugyanis az asszonyi könyűk csak azért hullottak, hogy azalatt a király a győzelemről biztossá tétetvén, a kunok által véletlen megtámadtathassék. Mert nem sokára az oroszokkal egyesülten, a legbajosabb hegyes vidékeken, Mirkond vezérlete alatt, a Kálmán táborához öt mértföldnyire megállanak s a magyarok hanyagabbul viselték magokat, mintsem szükséges lett volna. A kunok tehát, használva az alkalmat, lovaikat jóltartván, az éj másod felében réajok ütöttek, az előőrsöket könnyű szerrel összetörték, a szekerekkel körülvelt tábornak megtámadták s a mély álomba merülteket szélteben kaszabolták, mignem a megsebesültek és haldoklók nyögése által felébresztetvén, mi történik velök, észrevehették, a mennyire a hely és idő engedte, fegyverre kaptak s csapatokba gyűlve harezolni kezdtek,

s a többieket is buzditották. Azonban ekkor már késő volt minden, az ellenség sűrű osztályokban omlott réajok, s a magyarok, miután nem annyira rendes viadal mint inkább gyakori megrohanás kezdetett ellenök, az ellenség erejét többé ki nem állhatván, mindnyájan szaladásnak indultak, egy részök az erdőkbe vévén magát, mások a sötét éjben ide oda tévedezvén. Magát a királyt is alig menthették meg testőrei a haláltól. A tábor felprédáltatott, több tisztek leölettek, kik között Özem az Almásyak törzsöke, Kappán és Lörincz püspökök s több mások voltak. Gyula, a nádor, halálossebet kapott, melyben nem sokára megholt. Egy Monok nevű kun nagyon üzte a magyarokat, kit Máté, a király derék vitéze el akarván fogni, ellene rohant, azonban ő szaladásnak indult s hátrafelé a Máté lábát nyíllal átlötte, s ha társai vértjeikkel nem védelmezik, megöli. Péter állott tehát szembe Monokkal, s ez az első nyíllövés után másodszor hirtelen nyilat nem bocsáthatván, Péter az oldalát átszúrta s elevenen a királyhoz hozta. Illy roppant veszteségről krónikáink sokáig nem emlékeznek<sup>1)</sup>.

E szerencsétlen háború után 1100-ban a püspökök és országnagyoknak gyűlést hirdetett, mellynek határozatait Szerafin érsek szerkesztette.

Megtetszik e törvényekből, mennyire ügykezett Kálmán, erszényét megtölteni, mit hogy némileg elpalástoljon, azért rendelte, hogy a jövedelmek harmadrésze a megyei főispánoké, tizede a püspököké legyen. Tehát ő volt az első, ki az adót Magyarországra behozta.

Szomorúságát, mellyet a kunoktól vett csapáson érzett, nejének két iker fiúval, László és Istvánval, szerencsés megszabadulása enyhítette, kik közül

---

<sup>1)</sup> Turóczi 60 fejs. Bonfini Dec. II. Lib. V. —



amaz 11 éves korában elhalt, ez utóda lett atyjának a királyságban.

Az elpártolt Horvátországot kívánta ezután 1102-ben visszafoglalni, mellynek lakosait bár újlag engedelmességre szorítja, tudta hogy hívek nem soká maradnak, hacsak az egész tengeremelléket s Dalmátországot is el nem foglalja. Elrendelvén tehát mindeneket, mik a hadmenet szerencsés kimenetére kívántatnak, a Dráván átkél, és sebes léptekkel a horvátok ellen nyomúl Zádorban állapodván meg. Itt, mond a hitrege, a király a várost fel akarván gyújtatni, azon általa épített palotában, hol aludt, a helybeli püspök, borzasztó arczulattal jött hozzá, álmában; haját megránczigálta s borostyánágakkal igen megverte, kit, midőn tőle megszabadult, nem látott, de fájdalmát éreztes testén a vessző csapásait nézegette, miért a város elpusztításával felhagyott. Ezek a közeledő veszedelmet látván, hirtelen szinte sereget gyűjtének, s a harczhoz készülnek. Kálmán, mielőtt ütközethez fogna, a horvátok gondolkozását követői által megtudni kívánta, s ha minden kardvonás nélkül megadják magukat, békével kínálta. A horvátok méltónak találták az ügyet tanácskozás alá venni, s gyűlésökbe híván a követeket, miután ezek a békének igen tisztes feltételeit elősorolták, ők is 12 fő és tekintélyes embert bocsátottak a királyhoz, egyezkedés végett; ezek voltak Gurra a Khacsics, Ugrin a Kucsak, Marmogna a Subics, Pribiszló a Szubdormír, György a Sznacsics, Péter a Csics, Pál a Guzics, Márton a Karin és Lapkán, Pribiszló a Polics, Obrád a Lasznics, János a Jamomet, és Mirog ispánok, ez a Tugumir nemzetségből. Körösben mulatott ekkor Kálmán, hol a megjelenő horvát követeket nagy tisztességgel fogadta, s maga eleibe eresztvén, nyájas és barátságos szavakat intézett hozzájuk. A megkötött béke feltételei voltak, hogy a horvátok a magyarok által testvérül fogadtassanak,

a jószágok birtoklásában semmi változás ne történjék, s az évi adótól felmentessenek. Valahányszor azonban Magyarországot ellenség támadná meg, minden nemes, tized magával, a király parancsára fegyveresen megjelenjen, s míg a Dráván át nem kelnek, maguk költségén éljenek, azon túl a király tartsa őket, és senki ennek híre nélkül a seregből el nem mehet.<sup>1)</sup>

Legtöbbet tett a béke létesítésére Zingidún zágrábi püspök, ki a horvátoknak a magyarokhoz való olly nagy vonzalmát látván, Kálmánt seregestül követve a horvát főemberekkel Horvát-Fejérvárra vitte s ott ünnepélyesen megkoronáztatván, azon ország királyának kikiáltotta.<sup>2)</sup> Kálmán a királyi méltóságot gyakorlani tüstént elkezdette, a zádori vagy jadrai apácák monostorának kiváltságleveleit királyi hatalmánál fogva megerősítvén. E megerősítő levél így szólt: „Urunk Jézus Krisztus megtestesültének 1102-dik esztendejében, én, Kálmán, isten kegyelméből Magyar-, Horvát- és Dalmátországok királya üdves tanácsot tartván, miután a tengermelletti királyi Horvát-Fejérvár városában megkoronáztattam, az alább aláírt főispánaim kérelmére, isten szeretetéből s lelkünk üdvességeért, örök békét s királyi szabadságot adok a Zádorban helyezett szűz Mária monostor apáczáinak, hogy ott lakván istennek kegyesen szolgálhassanak, s a mindenhatónak, országunk jó állapotjaért könyöröghessenek, mert a világi dolgokkal elfoglaltak közül senki istent, úgy mint azon apácák rende, nem tisztelheti. Miért is ezen királyi adományt jelen kiváltságlevellem írásával úgy erősítem meg, hogy abból országom egy lakosa se merjen valamit elvenni vagy eltulajdonítani a monostor ingó és ingatlan javaiból. Ha pedig

<sup>1)</sup> A spalatoí dékán krónikája.

<sup>2)</sup> Kercselich, Hist. Zagrab. eccl. I. rész, 12 fejez.

valaki olly makacs volna, hogy ezen parancsunk ellenére cselekednék s valamit a monostor jószágából elfoglalna, azon egyháznak négyszerte fizesse vissza, s a bitorló királyi ítélet alá essék. És ezt pecsétünkkel erősítjük meg, Prokóp egri, Zingidun zágrábi püspök, Izsák, Péter, Kladia, Saul, Amek, Tamás, Endre, Kozma, Bokány és Dénes ispánok.<sup>1)</sup>“

Dalmátországot ekkor még egészen meg nem hódította, egyedül azért vévén fel annak királyi címét, hogy később elfoglalni joga legyen. Míg ezek Horvátországban ekként folytak, II. Paschalis pápa és a király között egyenetlenség ütött ki. Ez ugyanis a kalocsai egyház érsekévé Albert halála után Ugolint nevezvén ki, a pápa öt szokás szerénti paláستtal felruházni nem akarta, míg bizonyos, általa előirandó szavakkal meg nem esküszik. Közöltetvén a királylyal a dolog, Ugolin megirta a papának, hogy Kálmán és az ország főrendei igen csodálkoznak, hogy az ősök szokása ellenére őt új határok közé akarja szorítani. Erre a pápa következőleg felelt. „Paschalis püspök, isten szolgái szolgája, a kalocsai érseknek. Jelentetted kedves atyámfia, hogy a király s az ország nagyai bámultak, hogy a palást követink által neked olly feltétel alatt ajánltatott, ha arra, mit írásunkban magukkal vittek, megesküszöl. A palást által, adatik, atyámfia, a főpapi hivatal teljessége, mert az apostoli szék és az egész egyház szokása szerint, a palást megnyerése előtt nem szabad a püspököket megszentelni, vagy zsinatot tartani. Midőn ugyanis az úr Jézus Krisztus, mikép valamennyi juhait gondját Simon-Péterre bízna, feltételt tett, mondván: szeretsz engem Simon-Péter? legeltesd juhaimat. Ha a lelkiismeretek teremője illy feltételt kötött ki, és pedig nem csak egyszer hanem másodszor is, egész a megszomorodásig, mi gond, mi

<sup>1)</sup> Szent Mária zádori kiváltságlevele, Praynál id m. 102 l.



előrelátással kell nekünk az egyház gondviselését, s a keresztyén juhok őrizetét átyánkfiainak lelkére kötni, kiknek kebelébe nem láthatunk, főként kiket nem ismerünk s szeretetökről semmi tudomásunk. Mondják, hogy az úr Krisztus az evangyéliomban minden esküt eltiltott, és azt öutána, sem az apostolok, sem az egyházi gyűlések meg nem rendelték. Mi hát, mit az úr következő mond, mi továbbá van, a rosztól van, s hogy mi e többet kívánjuk, az ő engedelmeivel a gonosz kényszerít bennünket. Mert nem rosz-e az egyház egysége, az apostoli szék engedelmességétől elszakadni? nem rosz-e a szentegyházi törvények ellen szegülni? mit sokan a szentség után is merészeltek. Vajjon a te elődöd a pápa tudta nélkül nem kárhoztatott-e egy püspököt? mi törvények, mi egyházi gyűlések határozataiban van ez megírva? Mit mondjak a püspökök áttételéről, mi nálatok nem apostoli hatalom, hanem királyi tekintet által merészeltetik; ezen és más illy rosszak miatt kívántatik tehát az eskü. Miért tiltotta pedig el az úr az esküt, Jakab apostol világosan azt mondja: ne esetek bírálata alá, nehogy valaki, miként Ágoston is nyíltan állítja, a gyakori esküvési szokás által hitszegésre vetemedjék. Esküvel tehát ne éljenszenki, hanem csak szükség esetében, midőn látja hogy az emberek restek elhinni, mit elhinniök hasznos volna, hacsak esküvel meg nem erősítettetik. Ezen rosz által kényszerítettünk, hogy a hit, engedelmesség és egység miatt esküt kívánjunk. Pál apostolt is, a hallgatók hitetlensége miatt megesküdöttek bizonyítják levelei. Mondják hogy az egyházi gyűlések határozataiban nincs egy is, melly által a romai egyháznak törvény szabathnék eleibe, miután minden egyházi gyűlések, általa tartattak, sőt azon határozatok által a romai hatalom világosan kivétetik.“ stb.<sup>1)</sup>

<sup>1)</sup> Baron. 1102 évre.

Ezek voltak magvai a visszavonásnak, ugyanis a pápák attól tartván, nehogy a magyar királyok a Szilveszter által nekik engedett hatalommal visszaélve, az egyházi dolgokban jogtalanságokat kövessenek el, semmit el nem mulattak, hogy azon hatalmat megszorítsák: a királyok ellenben, miután tudták hogy a római pápák Magyarországot bérbirtoknak követelik, jogaikhoz szorosan ragaszkodtak.<sup>1)</sup>

A közelebbi hadmenet nem csak Horvátországot hozta a magyar korona alá, de 1103-ban Rámát is, mely Szerbországnak nyugati, tengermelletti része volt a hasonló nevű víztől kezdve, hol a Naróba ömlik. Ugyanekkor, régi tervéhez képest Dalmátországot is meghódította. Mihelyt tudniillik a velenceieket Szíriába elhajózni hallotta, Magyarország-ból s az illir földről sereget gyűjtván, az említett ország felé megindult. Ez ekkor szorosb határok közé volt rekesztve, s az ádriai tenger öblén kívül, Zádor, Trau és Spalató városokra is kiterjedt. Zádort, vagy Zárát, minthogy ez által a többi városokat is hatalma alá hajthatni hitte, ostrommal kerítette körül, s erős falai és tornyai miatt sok fáradságba került, főként miután a római hitrege szerint, János, a trauai püspök, isteni segedelemmel a faltörő gépeket elrontotta, mi Kálmánt arra birta, hogy békes úton, egyeség mellett jusson a város birtokába, miben az említett püspök nem csekély szolgálatokat tévén, a város meghódolt, s a király nagy diadallal, a nép örömrivalgásai közt ment be belé, és hogy emlékéet adja ez új szerzeménynek, a Maria szerzetesbéli apácák tornyára következő felirást vágatott: *Jézus Krisztus urunk megtestesültének 1105-dik esztendejében, győzelem és béke után, Zádorba, istentől a bemenetel megengedtetett és saját költségén e tornyot Magyar-*

<sup>1)</sup> Pray id. m. 104 l. —

*Dalmát és Horvátországok száz Máriájának építtetni s emeltetni parancsolta Kálmt a király.*<sup>1)</sup>

E város példáját majd Trau és Spalato is követte s feltételek alatt önként meghódoltak, egyszersmind Magyarországnak örök hűséget eskü alatt fogadtak, — min a velenceiek nem kevésbé boszorkodtak ugyan, de végre a dolog békés úton kiegyenlítettett. Alig érkezett vissza Kálmán Dalmátországból, midőn Almos Passauból, hová bátorság miatt menekült, haza jött, s bocsánatot kérvén, a király feledve a multakat, őt elébbi méltóságába visszahelyeztette, ki azonban, vagy hogy nyugtalan kedélyű volt, vagy mert a bátyja barátság színe alatt lappangó leseitől félt, újrolag Lengyelországba szaladt. Ez időben Boleszló két hadba volt keveredve, a pomeránok és csehek ellen. Midőn sokáig habozna: kiket támadjon meg előbb, Magyarországról segedelme érkezvén, mindkettőt megtámadta, s Pomeránt elpusztítva, miután a csehek megütközni nem akartak, a lengyelek egy részét, a magyarokkal, Álmosra bízta, hogy ezen sereggel Kálmán ellen jogait vívja ki?<sup>2)</sup>

Nem restelkedve, az alkalmat megragadta, s egyenesen Magyarország ellen indult, s először is a had folytatására nem alkalmatlan Aba-Ujvárt elfoglalja. A király, minthogy az év már elhanyatlott, félvén nehogy öcsce rajta erőt vegyen, vagy a szükséges időt elszalaszssa, seregével a vígyázatlan s harczról nem is gondolkozó Álmost körülveszi, s midőn más napra, rohanást parancsol, ez, véletlen a várból ki, egyenesen Kálmán eleibe térdre omlott, újrolag bocsánatot kért és azt minden akadály nélkül meg is nyerte. A magyaroknak a király, kegyelmet, a lengyeleknek haza térhetési engedelmet adott s a két atyafi összebékélt. Bárha, hogy e barátság ismét

<sup>1)</sup> Lucius id. m.

<sup>2)</sup> Cromer rer. Polon.



csak színlett volt, a következés megmutatta. Álmos ugyan is megint leseket tapasztalván maga ellen bátyjától hányatni, 1107-ben Németországba V-dik Henrik császárhoz futott, segedelmet kérni, az országnak nagy kárt okozandó, ha Kálmán előrelátása azt meg nem előzi. Azt azonban még sem akadályoztathatta meg, hogy Szvatoplug, Csehország fejdelme, Morvából beütván, Nyitraig mindent el ne pusztítson. Mert erről senki sem álmodván, Kálmánnak nem volt annyi ideje, hogy seregét összeszedje; miért Szvatoplug úgy bühödött, hogy éjjel az erdőben botorkáztván, szemét egy gally kicsapta <sup>1)</sup>

Ez alatt Ordelauf velencei vezér Szíriából visszajöven, Kálmán, nehogy Dalmátországot elfoglalja, 1108-ban sietve oda ment, s a trauiak által nagy tisztelettel fogadtatván régi szabadságaikhoz, következő levelével, újakat adott: „Én Kálmán, Magyar, Horvát és Dalmátországok királya, esküszöm a szent keresztre, nektek traui hű polgárainmnak erős békét, mikép nekem és fiamnak adófizetői ne legyetek, a püspököt pedig, vagy főispánt, kit a papság és nép választand, megerősitem s megengedem hogy a régi törvény szerint élhessetek, kivévén a város kikötője bemenetelét. Az idegenektől a király két részt, harmadikat a főispán vegyen, tizedet pedig a püspök. Várostokban is sem a magyarok sem az idegenek közül senkit lakni nem hagyok, hanem csak a kiknek ti megengeditek. Midőn hozzátok, koronázás, vagy veletek az ország dolgai felől értekezni, jövök, senki senkinek házába nem erőltettetik, hanem csak kiket magatok felvesztek. Ha pedig az én uralmam valakit terhelni láttatnék, s máshová akarna menni, bátran mehet felesége, gyermeke, családja és mindenével, a hová tetszik.

---

<sup>1)</sup> Bohuslaus Balb. Epitome rer. Boh. VII. k. 28. fejez. Praynál I, 107 l.

A dalmátok kedélye ekként megerősítettén, Kálmán alig érkezett haza midőn hire jött, hogy az országot újabb veszély fenyegeti. Henrik, kit Álmos, panaszaival által a maga bátyja ellen felingerelt, s ki a magyarok új szerzeményeit Dalmátországban nem igen jó szemmel nézte, nagy készülétek s a cseheknek is társul hívása után, Magyarországra beütni elhatározta. Kálmán e fenyegetéseken nem kevésbé aggódva, szinte szükségesnek látta a szomszédoktól segédelmet kérni. Boleszló lengyel fejdelemre vetette figyelmét, ki hadait serencsésen bevégezván, nagy dicsőséget aratott, s kivel ha összeszövetkezhetik, úgy látta Henriknek biztosan ellene állhat. Az idő rövidsége nem engedte hogy ezt követek küldözése által hosszúra terjessze, miért Boleszlótól személyes találkozást kért. A határnapot s helyet kölcsönös egyetértéssel meghatározván, a Szepességen jöttek össze, s fegyvertársulatba állottak, ugyanazt vallván barátjuk s ellenségeknek; miszerint pedig a szövetség annál erősb és örökös legyen, sógorságot kötöttek, Kálmán tudniillik, Juditot a Boleszló leányát, nagyobb fiának, Istvánnak, feleségül eljegyezte, menyasszonyi ajándokul a Szepesség adatván, melly lengyel hatalom alatt volt.<sup>1)</sup>

A segedelemkeresés, miként a következők megmutatta, nem volt hasztalan. Ugyanis Henrik, Álmost pártolva, csakugyan közelgeni hirjesztetett. Midőn az osztrák földön áthalad, Békés Lipót, hadait vele szinte egyesíti. Nem megvetendő sereggel jelent meg Henrik az ország határszélein, s bár Álmos őt a berohanásra unszolta, vele a béke csakhamar megkötetett. Mi volt az oka, az írók nagyon különböznek, némellyek azt mondják, hogy Henriket, szövetséges társai, hitetlenül elhagyták, mások hogy a magyarok a folyókon átmenetelt mindenütt

<sup>1)</sup> Bohuszló u. o.

elfoglalták, leghihetőbb hogy Kálmán Henriket mindjárt a határszáron együttbeszélgetésre híván fel, ez mindent elkövetett, hogy a meghasonlott atyafiakat összebékéltesse, mi meg is történvén, Henrik nagy ajándékokkal s örömmel visszatért, Kálmán pedig szabadságot adott a lengyeleknek szinte hazájokba menni.<sup>1)</sup>

Álmos ezután, a bátyja által kegyelembe fogadtatván, az ő engedelmével Jeruzsálembe ment, miként szinlelte azért, hogy vallássos kegyességének tanuságát adja, de valóban azért, hogy a görög császárt Kálmán ellen ismét fellovalja. Annyi legalább bizonyos, miszerint Jeruzsálemből visszatértében, ez által igen szívesen fogadtatott.<sup>2)</sup> — Lecsendesítettén az ország, Kálmán 1111-ben újlag Dalmátországot látogatta meg, hogy azt, ha a velenczések elfoglalással fenyegetnék, a maga iránti hűségben, jelenléte által, annálinkább megerősítse. A dalmátok ugyanis nehezen vették, hogy ő állandóan Magyarországon mulatott. Ezért, igazságos kívánataiknak engedve, a mint megérkezett, tüstént országgyűlést hirdetett, mellyben, sok üdvös törvények hozatala mellett, az arbei egyház kiváltságait is megerősítette. „Az úr megtestesültének ezer száz tizenegyedik esztendejében — így szól az ország akkori állapotjának áttekintésére olly nevezetes levele — a tizenötös évfordulat IV - dikében. Megegyezünk — monda — s mennyire rajtunk áll, megerősítjük az arbei egyházat papmegyéi birtokában, miként értjük, hogy Kreszimír királytól illy kiváltságuk volt, s iránta a tanukat is, kiket Pál, az egyház feje, előállított, meghallgattuk. Elhatároztuk egyszersmind, azon egyház tisztessége tekintetéből, hogy a helybeli papságok, püspökségek s apátságok, a király elevetudta nélkül betöltes-

<sup>1)</sup> Rikárd kivonatai 1108-ról,

<sup>2)</sup> Tur. 60. fejez. Praynál.



senek, miként hajdan volt; aztán szükségesnek láttuk, mindkét ország jóváhagyásával azon szabadságot adni a dalmát papoknak, mellyel a magyarok élnek, tudniillik hogy minden hatalmasság pecsétének ne engedelmeskedjenek, hanem csupán a magok püspökei s apátjainak, az egyházi törvények értelmében; úgy a dézmaszedést is úgy rendeltük, miként Magyarországon, hogy nevezetesen a király végrehajtója a püspökével, a püspök tizedéből, tizedet vegyenek, mellynek fele a királyi végrehajtóé legyen, a másik felét pedig a püspökéi az alispánokkal osszák fel, úgy hogy fele ezeké, fele amazoké legyen.<sup>1)</sup>

Azon egyenetlenséget is melly közte és Paschalis pápa között eredt, bevégezte, a kinevezés jogáról lemondván, bár a javadalmak osztását s a hódoló eskü kivételét, tovább is feltartotta. Aztán Zádort elhagyva haza tért, hol özvegyi unott napjait felvidítandó, az orosz fejdelem leányát feleségül vette, kit azonban feslett élete gyanúja miatt, szüleihez nem sokára visszaküldött, ki, Kálmántól-e vagy más-tól? nem tudni, Boricsot szülvén, nagy zavarokat okozott az országban. Ez eseményen elszomorodott lelkét csakhamar a harcz terén derítette fel, az Osztrák tartományba csapván, ugyanis annak nagyobb részét beszágulda és rablotta. Mi lehetett e betűtés oka? nem tudni, hihetőleg hogy Lipót Henriknek segedelmére volt. Egyebaránt Lipót még ezen évben szinte megtámadván Magyarországot, több városokat felgyújtott s a kölcsönt visszaadta.<sup>2)</sup>

A velenceiek is minden módon ügyekezvén, hogy Dalmátországot visszanyerjék, a görögökkel kötöttek szövetséget s új reménységek támadt annak birtokához; mi Kálmán előtt titokban nem maradván 1113-ban fiát Istvánt az esztergomi érsek Lő-

<sup>1)</sup> Lucius de Regno Dalm. és Croat. III. k. 4. fejez.

<sup>2)</sup> Collect. Concil. XII. k.

rincz által megkoronáztatta, kinek ekkor még ez nem volt kizárólagos joga. Azonban Álmosnak, kit az uralkodásra vágyóni annyiszor tapasztalt, mint szenvedélyes vadásznak, eleinte minden vágyát teljesítette, aztán a dömösi monostort, melyet Álmos épített, ez felszenteltetni akarván, kérte a királyt, hogy ott jelen legyen. Az udvariak vádaskodtak, hogy törbe akarja keríteni, mikép a felszentelés alkalmával megölhesse. Mit tán meg is tesz vala, ha a királyt, jóakarói szorgalmasan nem őrizték volna. A király e miatt megharaguván, el akarta fogatni, de a püspökök és jó indulatú nagyok tudván hogy az Álmosra költött gyanú nem igaz, reménykedtek a királynak, s őket eskü mellett megint összebékéltették, és a herceget szabadon bocsátotta, hogy a Bakonyban vadászszon. Küldött vele két jobbagyot is, miszerint iránta tiszteletet tanúsítson, valójában azonban, hogy gondolkozását kitanulják, s ha mi rosszat vesznek észre, őt tudósítsák. És midőn Álmos Csórra érkezék s karvalya által egy varjút fogatna, egyszerűen mondta a jobbagyoknak: „nem eskünnék-e meg e varjú a karvalynak, hogy, ha őt elbocsátaná, többé nem károgna?” Mire ezek feleltek: „sem a karvaly el nem bocsátaná a varjút, sem a varjú meg nem eskünnék, minthogy mindketten oktalan állatok,” s e szavakat még azon éjjel hírül adták a királynak. Miszerint pedig kedves fiának semmi bajt ne okozzon, őt és fiát elfogatván, mind neki, mind fiának, Bélának, e mellett, Uros, Vata és Pálnak szemeit kiszúratva, amazokat a dömösi monostorba záratta, sőt az utóbbit, hogy gyermeket ne nemzhessen, ritkánokossággal, férfiaságától is meg akarta fosztatni, de kire ennek végrehajtását bízta, megszáván az ártatlan gyermeket, s nehogy ha István magtalan halna el, az ország örökös nélkül maradjon, egy macskán végezte a parancsot s a jeleket bizonyítványul a királynak bemutatta. Ki tehát a vad szokást a görö-

göktől hozzánk áthozta, első és utolsó, Kálmán vala. Álmos mind e mellett nem sokára, mi úton? nem tudni, a görögökhöz szaladt, és Béla, István után, ki miatt szemeitől megfosztatott, a trónra jutott. Miben az isteni gondviselést nem látni nem lehet, melly az emberek tanácsait, valahányszor az igazság ösvényétől elhajlanak, habár eleinte kedvező sikerrel mutatkozzanak is, végül mindenkor elhagyja.

Míg otthon Kálmán ekként forrong és kegyetlenkedik, 1114-ben Dalmátországot csaknem elvesztette. Több városoknak magyar parancsnokai voltak, kik henye életet vivén, a közdolgokat sehogy sem folytatták, miért tölök a lakosok elidegenedtek, s alattomban a velenczésekkel egyezkedni kezdtek, kik nagy tengeri készüléteket tettek; a király életében mégis, kit bátor harczosnak ismertek, semmit sem kezdettek, minek a következő évben Kálmán halála vetett véget. Megbetegedvén, Drákó nevű látán orvosával gyógyíttatta magát, kiben nagy bizodalma volt. Ez a füleire írt ragasztott, minthogy fejfájásban kinlódott, s fülei boltján az ír bizonyos menyenyiségű velejét kiszívta. Levévén az írt, mellyet tovább nem tarthatott, Ottmár ispánnak mutatta, ki midőn a tapaszt megpillantotta s agyvelejét rajta látta, uram — monda — itt az idő hogy készülj az útra. Mit hallván a király, megrettent s feljajdult, és tanácsot tartott a leggazabb Márk a Sima, és Ákhil a Jakab fiával s más ispánaival, kiknek tanácsából Álmost és fiát Bélát, anyja öleből kiragadtatván, megvakíttatta, s elküldötte Benedeket, a Both fiát, hogy fogja el a hercezet, miszerint halála után az országot el ne foglalja. Megparancsolta pedig vég óráiban fiának s a főrendeknek, hogy Oroszországon a rajta elkövetett jogtalanságot megboszulják. És midőn Benedek eltávozott, Álmos a monostor előtt ült, feljajdúlván fájdalommain. Hallván pedig hogy lovasok hirtelen érkeztek, megérezte hogy veszedelem-



ben forog; miért magát a monostorba bevitette s Mária oltárát kezében tartotta, hogy legalább isten és a szentek tisztelete tekintetéből onnan ki ne vonassék. Benedek, ki nevét gúnyul viselte, szentségtelen kezeit reávetette s őt a monostorból kihúzta. Midőn vele bajlódnék, a herczeg kezéről a bőr ledörzsölődött, s az oltárt vérével festette. A papok pedig az ajtón állottak, s Benedeket meg akarták fogni, ki észrevén, dühöngve elment, és midőn a pilisierdőn lovagolt, a lóról leesett s nyaka kitörvén, meghalt; vele lévő kutyái ették meg húsát és csontjait.<sup>1)</sup>

Kálmán, mint némellyek mondják, váradi püspök volt, de mivel testvérei elholtak, a pápa engedelmével királylyá lett. A magyaroktól *könyves Kálmánnak* neveztetett, minthogy könyvei voltak, melyekből a kiszabott órákon, mint püspök, imádkozott. Három fia volt, István, László és Miklós, kik közül a két utóbbi, atyjok előtt megholt, és Zsófia leánya, kinek férjhez meneteléről semmi feljegyezve nincs. Ezen évben február 3-dikán, kedden, lelkét kiadta, s teste Fejérváron nyugszik.<sup>2)</sup>

## II. ISTVÁN.

Kálmán halála után fia, II-dik István, lépven a főrendek közakaratóval a királyi székbe, megkoronáztatott, de mivel még teljes korú nem volt s életének csak 15-dik évét élte, az ország kormányja azon főrendek kezében maradt. És ez igen üdves intézkedés vala, minthogy a még tapasztalatlan gyermek király, az ország gyepöljét gyöngye kezével nem igazgathatta, s a fenyegető bajoknak férfias karral kelle ellentállni. Dalmátországban ugyanis, Spala-

<sup>1)</sup> Turóczi II, 62 fejr.

<sup>2)</sup> Turóczi 62 fejr.

tóban, ugyanekkor zavar történt, annál veszedelmesb, mert nem a lakosok, hanem a magyarok által, kik a keleti vártornyot, Kálmán életében őrsereggel rakván meg s ennek parancsnoka az lévén, ki a király nevében az adót Horvátországban is szedte, a rablás vágyától indítatva azon gondolatra jött, hogy a várost egészen magyar hatalom alá vesse, mikép így az új királynál kedvességet nyerjen. Közölvén a dolgot czinkos társaival, ezek benne mind megegyeztek, de hogy tervöket miként hajtsák végre, elhatározni nem tudták. Végre az ötlött eszökbe: ha az érseket érdekökbe vonhatnák, a vallás ürügye alatt, könnyen célhoz juthatnának. E hivatalt ekkor Manassé viselte, ki Krescencz után lett, s Kálmánnak kevéssé tetszett. Ezt könnyen pártjokra vonván, úgy egyeztek, hogy midőn az érsek, a városon kívül, egy hegyen épült új templomot felszentelni fog, s az ünnepélyt már nagy kíváncsisággal váró nép a városból kimegy, a kőfalakat foglalják el, s így a várost minden vérontás nélkül hatalmuk alá kerítsék.

A gonosz tervnek azonban a süker meg nem felelt. Ugyanis az olasz származású Adorjánnak, ki a város feje volt, tudtára jutván, a népet neki lovalta, hogy a merényt verjék vissza, s a trauiakkal egyesülvén, titkon katonaságot hoztak a városba, melly a magyarok lépteit szemmel tartsa. És mivel ezeknek ravaszsága előttök tudva volt, szinlelve hirdették, hogy a templomszentelésre mindnyájan ki fognak menni. Ezen hírre a magyarok új kedvet, új bátorságot kaptak, de szándokuk végrehajtását, hirtelenkedésök által elronták. Ugyanis alig kezdtek a lakosok tettetve a városból kivonulni, midőn ők kürtjeiket megharsantva, a falakra szaladozni, s prédálni, rabolni kezdtek. A spatatóiak, látván a város veszedelmét, rejtekeikből előtoppannak, s a tornyot felgyujtván, a toronyból mind leugrostatták, az elfogottakat leölték, a többieket a falakról lehányták,

vagy megszalasztották. Az érsek szinte alig futhatván el, szégyenletében többé Dalmátországban nem mutatta magát?<sup>1)</sup>

És így néhány ember roszasága által történt hogy a korona egész Dalmátország birtokától megfosztatott. Ugyanis a velenczések a spalatóiak példáján felüdülve, s a harcra még nem képes király gyermekkorát tudva, auguszt hónapban nagy hajóhaddal Dalmátországban megjelennek, s először is a Zádor ellenében fekvő szigeteket elfoglalják, miután a magyarok, kik a tengeri ütközethez nem értettek, azt meg nem akadályozhatták. Ez után, minthogy a szigetek birtokát nem hitték biztosnak, míg a várost is magokévé nem teszik, Zádort ostromolni kezdték. E város, három oldalról a tenger által körítettven, az ellenség kiszállását nehézvé teszi, s a vívó erőt három felé kelletvén osztani, bevételét védelmezi. A városban magyar őrsereg volt, mikép juthattak tehát a velenczések a város birtokába, nem tudni; némellyek éhség, mások alku által gondolják. Zádor után Horvát-Fejérvárt is elfoglalták, s a velencei doge, Ordelafo, Dalmát és Horvátország ezímeivel kezdett élni.

Nagy öröm töltvén el ez által a velenczéseket, teljes reményök volt, hogy egész Dalmát s Horvátország uraivá lesznek, miért 1116-ban, segedelemről is gondoskodva, semmit el nem mulattak, mi a dolog kivitelére tartozott. Épen jó időben érkezett hozzájuk V-dik Henrik, kit igen szívesen fogadván, hogy ezt megköszönje, a segédelmet nagy készséggel megígérte. Nagy számú sereget küldött a görög császár is. Illyképen felkészülve Ordelafo, májusban Dalmátországba áthajózik, s a magyarokat, kiket a horvát bán Zádor segédelmére küldött, győzelembiztosan megtámadja. A magyarok nem riadtak visz-

<sup>1)</sup> Archidiac. Spalat. Hist. Salonit. 18. fejez.



szá az ütközettől, reménylén, hogy ha Zádort megszabadítják, a többi városokat is visszafoglalják. Junius 30-dikán tehát bátran, de mostoha szerencsével harczoltak, mert a hosszas verekedés után végre a bán megszalasztatott <sup>1)</sup>.

A velenceziek mind e mellett félvén a magyarok haragjától, azt követségek által kívánták enyhíteni. A következő 1117-dik évben tehát Phaetro Vitályost, a doge fiát, Justinian Ursót, Mauroczen Marinót s a korlátnokot küldötték Istvánhoz, kik vele öt évi fegyvernyugvást kötöttek. De hogy ezen egyesség csak színlett volt, a következés megmutatta. A magyarok, a tavalyi szerencsétlen harcz által meg nem töretve, sőt inkább a megtorlás vágyától neki tüzelve, nagy szorgalommal ismét a viadalhoz készülnek, s a másik évben, felhasználván az alkalmas időt, seregökkel a dalmát földre betódúlnak. Ordelafo reájött veszedelem által intetve, újolah Zádor felé vitorláz, hová a mieink is leginkább siettek, nem gyanítván, hogy ott már a halál reá várt. Mert az ismétli győzelem reményében az összecsapást önként felajánlja, mit a magyarok megtagadván, öt lovasságukkal, miben főerejük állott, véletlen körülkerítik, s a harcz legnagyobb hevében, iszonyú vérontást tesznek. Ordelafo látván, hogy hadai azon részen gyengülnek, sebesen oda siet, az ingadozókat bátorítja, s maga a legsűrűbb csoportba vegyül, azt hívén, hogy vitézi erénye által a lankadók tüzeit ismét felgyújthatja. De midőn közember egyszersmind vezéri szerepet viszen, dárdával átszúratik s életlenül összeomlik. Halála által a velencezések kedvöket veszítve megszaladnak, és részint leöletnek, részint elfogatnak, — a megmaradtak Zádorba menekültek s azt a magyarok támadása ellen megóttalmazták. És így történt, hogy mieink a győzedelmen felül,

<sup>1)</sup> Dandolo Annal. 1116-ról.

semmi nevezetesbet nem tettek, miután az ostromhoz semmi készülék nem volt, s az ostromlandóknak a szabad tengeren, mihamar elég segedelem s eleség küldethetett. A magyaroknak a diadal dicsősége jutott, a velenczések ellenben az elvesztett harcz hírére, keserűségekben, csaknem elájultak, úgy hogy 30 napig törvényszünetet rendeltek <sup>1)</sup>.

Szerencsésen ütvén kiadolgok Dalmátországban, nem szerencsétlenebbül folytak az osztrák hazában, bárha ezt inkább egyedül csatározásnak mondhatni, miután a németek megütközni nem akarván, hadaik gazdag zsákmánnyal visszatértek <sup>2)</sup>. — Ordelf helyébe Mihály Domokos lépett, ki Dalmátországot minden áron megtartani, mieink pedig azt visszafoglalni ügyekezvén, a háború változó szerencsével folyt, sikerét azonban nem tudni; annyi bizonyos, hogy Komnén, máskép Káló János, a velenceieknek a barátságot, uralkodása kezdetén tüstént felmondta, honnan azok s a görögök között egyenletlenségek támadtak, Magyarországnak a dalmát föld birtokát nem sokára visszahozandók <sup>3)</sup>.

Addig seregeink újlag Osztrákországba csaptak, s roppant prédát hoztak. Az osztrákok, miszerint a mult évi pusztítást is megboszulják, a Lajtánál vártak reájok, azonban csupán összeszedett védett gyülevész népből állván, mieink által nagy részt lekasaboltatva, az életben maradtak futással menekültek meg <sup>4)</sup>. Lipót örgróf, mint neveztetett, a *kegyes*, miután látta, hogy a magyarok minden ok nélkül rabolják birtokát, a cseh herceget, Ulászlót, fegyvertársul veszi s 1119-ben a Lajtán át Magyarországra beüt; míg ezek ezt észrevennék, a soproni

<sup>1)</sup> Dandolo, Annal. 1117-re.

<sup>2)</sup> Rikhard kivonatai 1117-ről.

<sup>3)</sup> Dandolo, id. h.

<sup>4)</sup> Az osztrák, neuburgi, zvetli és a Vacso krónikái.

vidéket feldúlja, aztán Vasvárt, hová a lakosság nagyobb része szaladt, ostrommal beveszi s felgyújtja, aztán dús ragadománynyal visszatér <sup>1)</sup>; félvén pedig a magyarok megtorlását, udvarát a Bécs feletti Kahlenbergre tette át s azt megerősítette. Mi által megakadályozta, miszerint a mieink, az ő életében, az osztrák földet nem bántották. Ulászló szinte hazamenvén, országát felzavarva találta, mert Borzivoj, egy részét elfoglalta; aztán Bajorországba menvén, Ulászló is Istvánhoz menekült, hol négy év múlva megholt <sup>2)</sup>.

István 1123-ban törvényes idejét elérvén, az ország kormányát átvette, s hogy kormányzásának valamelly jelét adja, a görögöket, bár béke kötötetett közöttök, fegyverrel megtámadni elhatározta. A megtámadás okául Álmos barátságos fogadtatását mondta, kinek segedelmet is ígért a császár. Ugyanis mihelyt ez tudtára jutott Istvánnak, követek által a császárt felszólította, hogy birodalmából tiltsa ki, máskülönben országába beüit. János ezt megtagadván, István a Dunán átkelve, Nándorfejérvárt ostrommal megveszi, s falait alapjokig lerontatván, köveit hajókon elvitette s azokból Szerémben Szögmény várost építtette, melly több ideig fennállott, mígnem Mánuel által szintúgy lerontatván, különös szerencsefordulattal ismét a nándorfejérvári falak felépítésére fordíttatott. A császár, tudósíttatván a történtekről, ligurin és perzsa lovasaival a Duna jobb partján megállott, készülvén a harczhoz. István, testére nézve különben is gyenge lévén, betegen feküdt, mindazáltal semmit el nem mulasztott, hogy minél nagyobb erőt szerezzen, melylyel a császárt visszaverje, — azt parancsolván hadainak, hogy a Dunán innen maradjanak. Engedelmeskedtek parancsának, s a csá-

<sup>1)</sup> Rikárd kivonatai.

<sup>2)</sup> Balbin, *Epitome rer. Bohem.* III. k. 9 fejez.



szár, erő nélkül kívánván ohajtásait megnyerni, hazugsághoz folyamodott. Segéd seregeit a folyótól visszahátráltatja, egészen Tempáig, s hol a magyarok földén emelkedő halom az említett folyóig nyúlik, a vízen átviszi, míg maga a sereg többi részével Chram vára ellenében megállapodván, tetteteli, mintha hadait tüstént átvezetné; miután a görögök átkeltek, és a magyarok az első megrohanást sem állhatván ki, szaladásnak indultak, üzetve azon hidra mentek, melly a Dunán veretett, az letört s többen odafúltak, sokan pedig a görögök kezére jutottak, kik között előkelő emberek is voltak, mint Ákos és Család. Ezzel a császár a chrámi várat is bevévén s katonasággal megtöltvén, Konstantinápolyba visszatért. De a magyarok nem sokára Branizóvt elfoglalták, leölvén az ott talált görögöket, s kik el nem szaladtak, fogolylyá tévén; mit a császár nehezen vévén, a parancsnok Kurticzot hűtelennek nyilatkoztatta, s hátát megkorbácsoltatta <sup>1)</sup>).

Az ezen évben mostohán végződött háború a következő 1124-ben megújult. Alkalmat a szerbek és bolgárok adtak rá, kik levetvén a jármot, Ráza várát elfoglalták s a görög őrseget leölték. A császár ezen boszankodván, Kritopolt, kire annak védelmét bízta, asszonyi ruhába öltöztetve, számár háton az egész városon végig hurezoltatta, hogy például szolgáljon, mikép mások egykönnyen ne adják fel az erősített helyeket; aztán a magyarok által elfoglalt és lerontott Branizovához indúlt, mellyet újól felépíttetett. Mit István megtudván, egyszersmind a császárné, Piroška, I. Gejca király leánya által tudósíttatván, hogy férje szidja, s kegyetlen embernek mondja, és azért, hogy ellene szól, már őt is megdorgálta: hallván ezeket a király, a dolgot nagy gyalázatnak tekintette, és sereget gyűjtvén, őt, ki

---

<sup>1)</sup> Cinnam. I. k.

az ellenvédelemről nem is gondolkozott, az al Dunán tul véletlen megtámadni elhatározza, s Görögország több városait, tűzzel vassal elpusztította. A görögök e hír hallattára annyira megrémültek, hogy a síró gyermekeket az István nevével ijesztgették. A királylyal 700 frank katona is volt, kikkel Bolgár-országot elpusztíttatta, s gépeik által a várak falait lerontatta. Egy olasz asszony volt a magyaroknál, ki gazdagságra s nemzetségi nemességre, mások felett kitűnt. Ez az ellenség szándokát hírnökök által a császárnak felfedezte, de ez gyöngébbnek érezvén magát, miután hadai, betegségek s élelemhiány miatt nagyon megfogytak, megütközni nem mert, hanem úgy a hogy az említett várost megerősítvén, visszament, még pedig hogy a magyarokkal ne is találkozzék, nehéz és meredek úton hatolt; miért a hely a lakosok által Roszhágónak neveztetett. Azonban utócsapatait a magyarok megtámadván, bennök nem sok kárt tettek ugyan, de a császár függönyeit, melylyel a császár sátora felékesítve szokott lenni, elragadozván, visszatértek <sup>1)</sup>).

Miután a császár Istvánnal megvívni nem akart, ez hozzá hírnököt küldött, s gyalázkodását visszatörlandő, megüzente neki, hogy nem méltó, miszerint császárnak neveztessek, sem királynak, de vén banya, mert miként ez, mindenkor veszteg ül. Ezen a császár felboszankodva, visszaüzente, hogy még ez évben köldökét hasítja ki, s roppant sereget küldött Magyarország ellen, melly Haramvását, a Duna mellett, megtámadta, a nélkül hogy a magyarok gátolhatták volna. Mert a görögök ismét kéntűzzel gyújtogatták meg hajóikat. A király tehát országa egész erejét ráküldötte a görögökre, Steffel vezérlete alatt, ki velök az Új-palánkától nem messze a Dunába ömlő Karas vizén tul, Berény mellett, melly helység

---

<sup>1)</sup> U, ő. u. o.

már ma nem létezik, olly hevesen megütközött, hogy a magyarok ellen nem állhatván, nagy számmal leölettek, a Karat vize annyira megtelt vérrel, hogy egészen tiszta vérnek látszanék, és a pánczélos halottak, mint a tókék hevervén benne, a görögök rajtok, mint a hidon, átmentek. Itt esett el Csíz főispán is, sok bátor harcossal, melly veszteség után, egymáshoz követeket küldvén, személyes beszélgetésre hitták meg egymást, a Borócs, tán Pancsova, város melletti dunaszigetbe hajózván, hol ide oda mentegőzve, végre a békét megkötötték, mi feltételek alatt? bizonytalan; tudni csak annyit lehet, hogy a magyarok Dalmátországot visszavették, s hihetőleg feltételül szabotott, hogy a magyarok a becsapkodásoktól ezután szünjenek meg, amazok pedig a dalmát hadmenetnél segedelemmel legyenek. Másképp nem lehetne érteni, hogy az ottani városokat hadi hajókkal mikép foglalhatták el, hacsak Komnén János azokat nem szolgáltatta volna, miután ez a velenczésekkel különben is haragban volt. Ekként tehát szövetség kötöttvén vele, a következő évben Dalmátországot a magyarok haddal megtámadják, mit annál könnyebben tehettek, mert a velenczések, seregök nagyobb részét Szíriába szállították; s hogy reményökben nem csalatkoztak, a következők bebizonyította. Mert alig érkeztek Dalmátország tenger-melléki részeire, s alig mutatták a görögök árbo-czaikat, többnyire valamennyi városok, főként Szebeniko, Trau és Fejérvár, meghódoltak. Zádor, mint-hogy a védelemre elég katonasága, e mellett erős fala volt, egyedül maradt hűve Velenczének. István, birtokába vévén a városokat, Horvát-Fejérvárra ment, s koronás fővel, miként atyja, Dalmát és Horvátországok czímerével élni elkezdett. A trauai és spalatóiai, ugyanazon feltételek alatt adták fel magukat, miként Kálmánnak, mi azon levélből, mellyet az elsőbeknek kiadott, világos. „Én is István, —



mond ebben — Kálmán király fia, Magyar-, Horvát és Dalmátország királya, az úr megtestesültének 1124-dik esztendejében, julius havában, uralkodásom kilenczedik évében, ugyanazon szabadságot, mellyet nektek trauiak s a spalatóiaknak atyám adott, országom püspökei, nagyai, és minden főrendivel együtt ugyanazon eskü alatt megerősítem és jóváhagyom. Én Marczel esztergomi s György bácsi érsekek, Simon pécsi püspök, Klédin, Márk, Lampert, Buczkó, Miklós, Jakab, Serg gróf, jóváhagyom és megerősítem.“ Hol miután Kledin és Márk, Lampertnek, ki nádor volt, eleibe tétetnek, hihető hogy ezek horvát s dalmát bánok voltak <sup>1)</sup>).

Visszavétetvén Dalmátország, más szaporodék is jött az országhoz, mi ennek később kárára volt. A kunok, Tatár vezérek alatt, királykájokat, ki alatt voltak, megölvén, a magyarok hűségéhez folyamodtak, — eleinte csak kevés számmal, de aztán vagy a lakosok, vagy a föld termékenysége tetszvénekik, roppant tömeggel; s Istvántól a Duna- Tisza közt fekvő téreket kapták lakásul. Sok hasznót tettek ezek később a harczokban, de hogy némelly királyoknál nagy becsben voltak, nem csekély zavart is okoztak <sup>2)</sup>).

Ezalatt Trau megmérhetlen kárt szenvedett. A szaraczenok, kik az ádriai tengeren rablást gyakoroltak, a préda vágyától édesgetve, véletlen a dalmát partokon teremvén, egy gazdag várost kizsákmányoltak, s felgyújtották <sup>3)</sup>). Mondják, hogy az említett rablók olly gyorsasággal éltek, miszerint Istvánnak, ki új házasságról gondolkozott, nem volt ideje őket megtámadni, bárha az említett házasságra nem annyira magának volt kedve, mint inkább a főren-

---

<sup>1)</sup> Lucius III. k. 4. fejj.

<sup>2)</sup> Tur. 63. fejj.

<sup>3)</sup> Luc. u. o.

dek által unszoltatott; ugyanis első neje, kit atyja jegyzett el számára, meghalálozván, csapongó bujálkodásnak adta magát, s a főrendek gyalázatnak tartván, hogy a királyi vér ennyire megszemtelenítettik, addig jártak reá, míg Guiskárd szicíliai és apuliai fejedelem leányát el nem vette, mi által az ország nagyai egyszersmind azt is kívánták elérni, hogy ha Dalmátországot mi veszély fenyegetné, az elháríthatassék <sup>1)</sup>. Majd Bezen orosz fejedelem, testvére által a trónról elűzve, Istvánhoz jött, s méltósága visszanyerhetése végett az ő kegyelmét s hatalmát kérte. Igen alkalmasnak látszott a királynak, hogy az azon nemzettől szenvedett jogtalanságokat megboszulja. Egybegyűjtván tehát seregét, Bezent is magával víve, az oroszok birtokára csapott s a legelső várost ostromlani kezdte, hol, midőn Bezen az alkalmas helyet szemlélgetné, a kirohanó ellenségtől több sebeket kapván, megholt. A herczeg vesztén István annyira megindult, hogy rohanót kiáltatott, azon hozzáadással, hogy vagy mind elhullanak, vagy elfoglalják a várost. A sereg vezérei, kik országnagyokból állottak, miután Bezen, kinek visszahelyeztetése végett a háborút megkezdették, meghalt, ellenjavaslották a hasztalan vérontást; miért egymás közt értekezvén, Kozmát, a Páznán nemzetségéből választották, ki véleményöket a királynak tudtul adja, s ki, bár Istvánt hirtelen haragúnak ismerte, nem késett hozzá elmenni, s értésére adni, hogy a hadak a további ostromtól felette irtóznak, s a vezérek egyhangú véleménye az, hogy könnyen megtörténhetik, miszerint azok az engedelmességet felmondják. Míg Kozma e végett a királynál mulat, ugyanazon vezérek a sereget elbocsátották, s így István elhagyatva látva magát, az országba dicsőségtelen visszatért <sup>2)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Tur. id. h.

<sup>2)</sup> U. ó. u. o.

A következő 1126-dik évben az orosz hadmenetet a cseh váltotta fel, melly nem annyira harcz, mint inkább béke miatt történt. A magyarok gyakran beütöttek Morvaországba és zsákmánynyal tértek vissza, mit a morvák ezeken többnyire viszonoztak. A csatározásokba később a fejedelmek avatkoztak, s háborúra kerülendett a dolog. A cseheknél Szobieszló ült a trónon, ki testvérétől, Ulászlótól, nyugtalanítva, tartott az új bajba keveredéstől, s kérte Istvánt, hogy együttbeszélgetéssel végezzék el egymás közt. A határnapon, az Oleszna vagy Olszava vize mellett, Magyarország szélén, nagy kísérettel jöttek össze, s jónak látták az ügyet, a nagy sokaságtól távol, négy szem közt s fegyvertelenül elintézni. Egy a cseh nyelvet értő Zsolt nevű magyar volt, ki mindkét táborban szabadon kalandozván, Istvánt szintűgy mint Szobieszlót eltöltötte gyanúságokkal, mintha egyik a másikat az értekezlet alkalmával elfogni akarná. Tehát fegyverre parancsolják mindketten seregeiket, az együttbeszélgetést mind e mellett megkezdték, midőn Szobieszlónak megsúgják, hogy a magyarok a csehek ellen megindultak, s nyilaikkal kezdik háborgatni. Félbeszakasztván tehát a beszélgetést, Szobieszló, hadaihoz szalad, mellyek már visszanyilaztak, bár még helyökből meg nem mozdultak, Vaczekón kívül, ki a morvákat vezette, s a legközelebbi berket elfoglalta, hogy lesbe állva, onnan az ellenséget megtámadhassa. Szobieszló fegyvert öltve, támadót fuvat, s a harczra sietni parancsolja, olly nagy sokaságú magyar állván ellene, hogy a csehek ezeknek rohanását ki nem állhatták s visszahátráltak; mire Vaczekó a berekből nagy ordítással előtöppan, s legelőször a besenyek és székelyek, utánok István, ki magát — a krónika szavai szerint — bölcseségre Salamon-, erőre Sámson-, s bátorságra Dávidnak hitte, de hasonló egyikhez sem volt, aztán az esztergomi érsek,



Marczel megszáladnak, s a többiek visszaveretnek. De majd midőn a magyarok táborát elfoglalnák, János az Urosa fia, vagy újabbi tanúságok szerint Lampert nádor, a futókat összeszedvén s neki bátorítván, a zsákmánynak esett cseheket megrohanja s futásnak indítja, úgy hogy kik elébb győztesek voltak, prédájoktól is megfosztatva, ekként kerestek menedéket. A kétszínű Zsolt, ki a zavart előidézte, elfogatott, s Esztergomban, nehogy rossz példát adjon, a király négy lóval széllelszaggattatta, és aztán követei által a békét megköttette <sup>1)</sup>.

E közben Dalmátországnak a magyarok által elfoglaltatása a velenczésekhez Szíriáig hatván, e hír Mihály Domokos visszatértét siettette, s Dalmátországba érvén, Traut és Spalatót elfoglalta, a magyarokat belőle kiűzte, aztán Horvát-Fejérvár ellen indult, s azt is könnyű szerrel hatalmába kerítette, innen nagy örömmel, a sokáig ellenszegülő Zádorba menvén. Úgy látszik, hogy csak ez utolsó várost tartotta meg, s a többit, az egész országgal, a magyarok birtokában hagyta <sup>2)</sup>.

Almos, ki Görögországban, hogy meg ne ismertessék, Koszta nevet vett fel, s Macedoniában Koszta várost építtete, kit e II-dik, vagy mint a magyarok nevezték, *kisebb* István, azon felül hogy atyja által megvakíttatott, még fél fejeváltságra is büntettetett, s miatta a görögök Magyarországot megtámadták, 1127-ben elhalván, hontalanságán s nyomorult állapotján a király szive annyira megesezt, hogy Görögországból testét Fulbert püspök által haza hozatta s Fejérváron eltemettette. Aztán Egerben a közügyekkel foglalkozván, nehéz betegségbe esett, mellyből felgyógyultát az ország rendei nem reménylették, és Sault, a leány testvérének fiát

<sup>1)</sup> Tur. 63. fejez.

<sup>2)</sup> Lucius III. k. 4. fejez.

szándékoztak helyébe királylyá tenni, de meg nem egyezhetvén, Bors és János hatalmas főemberek maguk kezdték a magas polczra törekedni, párt-híveik által királylyá már ki is kiáltatván; midőn István véletlen felépült s Jánost lefejeztette, Borsot pedig számkivettette. E történet által megintetve látta magát, hogy örökösről gondolkodjék, miután a gondviselés, tán hogy atyjának Álmoson és Bélán elkövetett méltatlan kegyetlenségét, fiában megbo-szúlja, őt maradékkal meg nem áldotta: ezért meg-hitt embereivel tanácskozott, kik között Pál püspök és Otmár főispán, mindenek előtt Bélát, kit az üldö-zések elől elrejtve, titkon házuknál ápoltak, hozták javaslatba, kit az ország különben is vérszerinti jog-gal illetve. Ezen indítványon István végtelen meg-örült, a rég megholtnak hitt Bélát előhozatván, éle-tében megkoronáztatta, és nehogy az ország az ő halála után az örökös kérdésében újlag zava-roknak legyen kitéve, Tolna vármegyét jövedelmül neki adta és házasságáról is gondoskodott. A nem-zeti krónika Úros főember, mások a macedoni fe-jedelem leányát, Ilonát nevezik meg, kit szinte azon krónika Szerbországból hozottnak állít. Úros, Gliu-bomirtól az István görög lelkész fiától születve, eleinte csekély állapotú volt, de majd különböző harczokban kitüntetett erejénél fogva olly vitézi hirre jutott, hogy György szerb fejedelem által chelmi parancsnokká tétetett. E nejével Béla a kö-vetkező 1129-dik évben, Gejczát nemzette, és Istvánt, ki egészen a kunoknak adta magát, felette megörvendeztette; honnan lett, hogy az ország ren-dei, minthogy István több kegyetlenségeket elkö-vetett, jelesül, bizonyos Krisztina nevű asszonyt az elevenen megégettétvén, s meggyújtott lótrágyával süttetvén, az emberek hátuljokba nagy égő viasz-gyertyákat csepegtetvén, Bélához inkább ragaszkod-tak, s Istvánt, ki a jövevényeket eleikbe tette, lenézték.

Boleszló lengyel herczeg, Narbonából, hová kegyességből ment, visszatérvén, a szentté tett I-ső István király sírjához szarándoklandó, Lengyelországból egész odáig gyalog utazott, mit a király megtudván, őt igen barátságosan és szívesen fogadta <sup>1)</sup>. Utolsó évében István még az orosz háborúba keveredett, mi okból? nem tudni, úgy látszik, hogy az oroszok, szomszédságban lévén, zsákmány végett gyakran becsapkodtak az országba; azonban nem sokára hasmenésbe esvén, annyira megbetegedett, hogy többé javulásához remény nem volt, s a felbőszült főrendek a kunokra csaptak, közülök sokakat megöltek; mit ezek a királynak bepanaszolván, ő megboszulást ígért, de némellyek kiméletlenül szorongatták kezét, mi által nyavalyája csak nehezedett, s halála előtt, a buja király, baráti csuklyába öltözött, szörkötéllel akarván sok ferde lépteit letörölni; azonban, april 28-dikán, uralkodása 17-dik évében, végórája ütött, s Váradon eltemettetett <sup>2)</sup>.

## II. BÉLA, a vak.

II-dik István házassága magtalan lévén, holtá után, miként még életében elrendelte, a már megkoronázott II-dik Béla, a főrendek egyhangú akaratával lépett a királyi székbe, kinek a Kálmán által irgalmatlanul elvett szemevilágát, a bölcsesség, erő és kegyesség pótolta ki, s Magyarország egyik legjelesebb királyának lehetne mondani, ha a borított a részségig nem szerette volna. Híre futamodván királylyá létének, a külföldi fejedelmek vetélkedve keresték barátságát és sógorságát. Két leánytestvére volt: Hedvig és Adelhaid, mind életidejük,

<sup>1)</sup> Cromer, rer. Polon. Lib. V.

<sup>2)</sup> Turóczi 63. fejez.



mind alakjukra nézve csaknem egyenlők, amaz Adalbert, a *kegyes* Lipót osztrák örgróf fia — ki bár terméketlen maradt, férjével Bélával a jó egyetértést mindig fentartotta, — ezt Szobieszló cseh fejedelem vette feleségül, s ekként sógorság köttetvén, Bélának az osztrákok és csehektől félnie nem volt mit. Ezért Aradra országgyűlést hirdetett, nem annyira az ország dolgai felől tanácskozni, mint egyedül vaksága okozót megboszulni. Ugyanis midőn az országnagyok az egyházi főrendekkel egybe sereglénének, Ilona királyné, négy gyermekével, az ülésben véletlen megjelen, férje mellé leül, s rövid szót engedni kérvén, a főrendektől kérdé: „ki oka, hogy midőn a természet mindnyájokat, kik e gyűlésen jelen vannak, ép szemmel áldotta meg, épen csak a királyt, kinek legjobban kellene látnia, verte meg örök setétséggel. Ha ez természet szerint már így történt volna, nem neheztelne, de ha mások gonosz fondorkodása segedelmével eszközöltetett, mindnyájoknak szívrehatólag könyörög, hogy illy borzasztó vétket az elkövetőknek büntetlen el ne szenvedjenek.“ Felindult keblök az érzékeny előadáson és jeleneten az országnagyoknak. „Bár — folytatá ismét — az isten csonkítással elvett két szeme helyett, kárpótlásul négy szép gyermeket adott, kiket nekik ezennel bemutat, a czudar tettet bűnhődetlen hagyni nem lehet, mikép a késő maradék is tanulja meg, hogy a királyokat, kik földi istenekül tekintendők, tiszteletben kell tartani.“ E folytatott beszédre iszonyú forrongás támadt, a vétek elkövetői halálra kívántattak s a jelenlévők mindnyájan lefejeztettek. Némellyek, boszúvágyból a sokaság dühöngése közt, darabokra aprítottattak, mások kínpadra vonattak, hatvan nyolczan felkonczoltattak. Kik nem annyira voltak hibásak, azokkal enyhébben bántak, némellyek örök fogságra vettettek, mások messzeüzettek, feleségeik, gyermekeik s minden

rokonságaikkal, s jószágaik az egyházaknak osztattak.

Ezek, bár a királyné indítványára s feltüzelésére történtek, Bélának teljességgel nem tetszettek, mert átalotta, hogy uralkodása legelső kezdete is vérrel undokítottatik, főként miután a megölettek között sok ártatlan is lehete, s általában mindnyájan nem törvényes eljárás, hanem a népboszú rögtönítélete által büntetettek, így nem annyira a vétek sujtatott, mint inkább csak a szabadoság kapott tágas tért, honnan újabb zavarok csirázhatnának fel. És Béla gyanúja nem is volt ok nélkül. Ugyanis miután a magyarok a krónika szerint, mindig habzanak, mint a sötenger, Leviáthán fiai, a megölettek és száműzöttek vérei s rokonai, Boricsot, Oroszországból, az atyai trón elfoglalására behívják, ki magát Kálmán fiának s II. dik István öccsének hirdetvén, a különböző fejedelmek udvarait már rég bebarangolta, hogy pártfogásuk által annak idejében Magyarországot, mint örökségét, elfoglalhassa. Legelőször is Görögországba ment, s ott Káló Jánost annyira megnyerte, hogy testvérét feleségül vévén, a görögök segedelme felől többé nem kételkedhetett. Aztán Lengyelországba tért, s ennek fejedelmét, minthogy az oroszokkal nem rég kötött békét, szinte könnyen segítségre bírta. Így tehát oroszok és lengyelekből összeállított seregével, mellyhez nem megvetendő számú magyarok is csatlakoztak, az ország felé megindul <sup>1)</sup>.

Béla a Lengyelországban történekekről értesítetvén, miszerint sikerrel ellentállhasson, Lipót osztrák örgróffal, kihez testvérét Hedviget férjhez adta, szövetséget köt, ki a sógorát fenyegető veszélyt látva, Adalbertet, a legválogatottabb hadi néppel, Bélának segítségére küldi; és Szobieszlóval, kinek neje Béla másik testvére, Adelhaid volt, hogy mihelyt

<sup>1)</sup> Freisingeni Otto. VII. könyv, 21. fejez.

a lengyeleket Magyarországra benyomulni látja, ő azonnal azoknak országába üssön be, hogy így az ellenség saját hazája védelmére visszavonulni kényteleníttessék <sup>1)</sup>).

Illy állásba tétetvén a dolgok, Béla mielőtt Borics ellen megindúlna, országgyűlést hirdetett, s arendeket megtudakozta: vajjon Boricsot Kálmán törvényes fiának, vagy pedig fattyúnak, elismerik-e? Az országhoz vonzó nagyok, egy értelemmel válaszolták, hogy Boricsot Kálmán törvényes fiának soha sem, hanem mindenkor fattyúnak tartották, miért a koronára érdemesnek teljességgel nem ítélik. Felzúdulnak e nyilatkozaton az ellenérzelműek, s hol jobbra hol balra sántikálván, Boricsot törvényes gyermeknek, anyját férje előtt hamisan bevádoltnak, így a reá fogott házasságtörés miatt jogtalan s méltatlanul elűzötnek követelték, mit csak a Kálmán hízelgői eszközöltek, hogy a szegény nőt gyűlöletessé tegyék, iránta meghidegítsék, s az oroszokat, kiket egész életében nem szenvedhetett, vele meg ne kedveltessék. E nyilatkozatokra a könnyelműek s ingatagok sokan az ellenfélhez állottak, mit Béla látván, sokáig késedelmeskednie jónak nem vélte, nehogy e hitványok Boricshoz átszökjenek; miért is beszédet tartván az ország rendeihez, a gödölyéket a bárányoktól kiszemelte, s azon hitleneket érdemök szerint megbüntettetni kérte. Miben a rendek, főként az országnagyok, általánosan megegyezvén, elhatározták, hogy az ország romlásán s veszedelmén törekvők azonnal halállal sujtassanak, nehogy kárhozatos céljokat végrehajtani idejük legyen. Erre nagy zaj s zavar támadt, és kik magukat vétkeseknek érezték, védelemhez, mások szaladáshoz fogtak, s mindnyájan felkonczoltattak. Az elfogottak törvény eleibe állítottak, s hűteleneknek találtatván, ítéletök

---

<sup>1)</sup> Prágai Kozma folytatója, 1132-re.



előttök felolvastatott, és lefejeztettek. Lampert főispánt, ki a király lábaihoz borúlt, honárulásán felbőszült testvére onnan elővonta s egy széklábbal fejét összetörte, fiát pedig a király eleibe hurczolta s ott fejét elvágatta. Majlát, az Ákos nemből, és sok mások, szinte megölettek <sup>1)</sup>.

E második vérengző gyűlés befejezése után a honárulók, erejüket összeszedvén, a királyt megakarták támadni, mit a hűvek meggátoltak. Amazok feje s vezére Tivadar volt, a Simánd nemből, Folkus és Titus. Sámson, a Tamás és Torda atyja dícsérte szándékukat, s azt javasolta nekik, menjenek a király gyűlésébe és szidják össze. Kinek Borics nagy köszönetet mondott, s biztatta, hogy mit elkezdtek, hajtsák végre, azt híven, hogy ha a király megpiszkoltatik, ő az által majd az országhoz jut. Midőn pedig Borics sátorában ülne, Sámson bement a királyhoz, s „Mit csinálsz alávaló kutya — monda szitkozódva neki — az országgal? jobb ha Borics bírja, s te eredj a klastromba, miként apád.“ A jelenlévő országnagyok felindúlva e szemtelenségen, János sümegi prépost, az Ottó fia, monda Bud ispánhoz: „Mire várunk, miért nem fogjuk meg?“ És midőn meg akarták fogni, ő hirtelen lovára pattanván, elnyargalt, azok pedig, kik a király mellett voltak, a tanácsba csak gyalog jöven, lovok nem volt, de mégis nagy kiabálást tettek, s midőn a Bud ispán szolgálja, a lármát meghallotta, csak szörén, nyereg nélkül, felugrott egy lóra, és Sámsont dárdával a Sajóig kergette. Tivadar pedig s többi társai, csolnakba akartak menni és őt sietve átvinni, de addig nem tudtak, és Sámson, lovával együtt beesett a vízbe, a kit az üldöző szolga, dárdájával agyonszúrt. Sámsonnak páncél volt a dolmánya alatt, s annak nehézsége miatt nem úszhatott. Honi

<sup>1)</sup> Turóczi 64. fejj. Bonfin. II, 4.

történetiróink, kölcsönösen küldött követek által harcz nélkül bevégezettnek állítják az ellenségeskedést, a főrendek ugyanis az oroszok és lengyelek vezéréhez küldvén, szemökre hányták, hogy nem illik igazságtalanul egy fattyúnak átadni akarni az országot, mert ők tudják, hogy az jog szerint Bélát illeti, ki valamennyi rendek egyhangú megegyezésével uralkodik. Mit hallván a vezérek, Boricsot elhagyva, mind haza takarodtak; mások azonban azt írják, hogy a két sereg egész erővel összezsapott, s az első megrohanással, a Boricscsal tartó magyarok nagyobb része megöletett, de aztán a németek az oroszoknak esván, Borics, ki közöttök harczolt, előnyomulásukat ki nem tarthatván, alig maradhatott meg s Mária Magdolna napján, július 22-kén egész népével megszaladt, mellyből az üldöző Béla és Adalbert emberei, különösen Miksa, Gáb és Bátor, tömérdeket lekaszaboltak és elfogtak <sup>1)</sup> s vértjeik vérrel voltak festve. Vasas elfogta Vitályost, Gáb pedig a krakkai lengyel gróf öcscsét, Bátor, végre, Endrét, kiket a királyhoz vivén, ez nekik nagyon megköszönte és szépen megjutalmazta <sup>2)</sup>.

És ez alatt Szobieszló sem viselte magát hanyagabbúl. Oct. 18. Lengyelország Szalanszka nevű tartományába becsapván, szertepusztítás után roppant számú fogoly, pénz és barommal tért vissza, mi fő oka lehetett, hogy Boleszló e szomorú hír hallatára, visszavonulni kénytelen volt. A lengyel történetirók azt is vallják, hogy a II-dik István fiai, kik pedig honi adataink szerint soha sem voltak, Lengyelországba menekülván, az ő könyörgésükre ütött be Boleszló a Szepességre, s a magyarokat megvervén, egész az ország szíveig, Budáig nyomult, mignem a Szobieszló rablása s pusztításai miatt, vezérei tanácsára, hazája védelme visszahívta <sup>3)</sup>.

<sup>1)</sup> Freising. Ottó VII. 21 fejr. Prágai Kozma folyt. 1132-re.

<sup>2)</sup> Turóczy 64. fejr. <sup>3)</sup> Freis. Ot. u. o.

Sőt, szerintek, Boleszló a következő 1133-dik évben, a száműzött magyarok nem szünő könyörgésére, újlag berontott Magyarországra, s a merre ment, mindenütt rémítő pusztításokat tett, egészen Visegrádig, hová a király bevette magát, s midőn e várat ostromlani szándékoznék, ismét azon hírt hallván hogy a csehek Szobieszló vezérlete alatt január 16-kán Lengyelországba becsaptak, 300 várost elpusztítottak, megint haza sietni kénytelen volt. Szobieszló ezután Bélát meglátogatta, ki a Vágig eleibe ment, vele a szövetséget újlag megerősítette, s miután kölcsönösen barátságok és szíves-ségek számtalan jeleit adták, országába visszatért<sup>1)</sup>.

Vannak, kik állítják, hogy Béla ezen évben vette fel legelőször, rámai királyi címét. Hogy e tartományt, melly Szerbország egy része volt, már II-dik István elfoglalta, említettett, ki hogy e címmel már ne élt volna, nem hihető. Azonban még azon körülmény is figyelmet érdemel, hogy Béla neje Ilona, a szerb fejedelem Úros leánya lévén. Rámát talán el nem foglalhatta, azonban hogy az említett cím azon oklevélben, mellyel Béla a spalatói egyház kiváltságait megerősítette, világosan olvasható, kétséget nem szenved.<sup>2)</sup>

Ezután, a mult évi szerződés következtében, Lothár császárhoz küldött, hogy a sok jogtalanságot elkövetett Boleszló lengyel fejedelem megbosszulására jöjjön segedelmül. Ennek kieszközlését Péterre bízta, kit a lengyelek fejérvári püspöknek mondanak, miután azonban tudva van, hogy fejérvári püspökség soha sem létezett, az említett követ, legvalószínűbben, ottani prépost volt, kik hatalmas és a magyar történetekben nevezetes szerepeket játszó egyének voltak. Midőn Lothárt megtalálná, a császár előtt

<sup>1)</sup> Rer. Pol. Lib. V. — Prag. Kozm. folyt.

<sup>2)</sup> Du Fresne Illyr. vetus 153 l. — Cinnam. V. k. 5 fejez.



nagy kedvességben álló Szobieszlót kereste fel, ki, kerésére, Lothárt felszólította, hogy az említett követet fogadja el. Ő, bár országos dolgai honlétét szükségelték, a magyar követekkel a császárhoz személyesen elment, ki kedves királya kérését meg nem tagadta. Péter a császárnak többek között szép két szürke lovat vitt szerszámostul ajándékba, mellyeken a nyergek 26 gíra tiszta aranyat nyomtak. Lothár és neje által a követ szinte megajándékoztatott, s szerencsésen végezvén dolgát, Szobieszlóval együtt visszatért.<sup>1)</sup>

Szobieszlót, haza érkezével örömhír lepte meg, hogy neje, Adelhaid, minden baj s betegség nélkül, fiat szült. Béla, meghallván ezen örömet, kedves sógorához tüstént követet küldött hogy a született kis herceget küldje Magyarországra, s nehezen esnék neki, ha keresztatyául mást választana. Szobieszló tehát, fiát, Majnárd prágai püspök által, több főemberek kíséretében, átküldötte, kit a határszélen váró magyarok nagy tisztelettel fogadván, s Bélához hívván pünkösdi vasárnapján nagy pompával megkezesztetett. Aztán a király néne, Konrád znojmi fejdelemmel házasságra lépven, a magyarok a csehek és morvakkal hadi szövetséget kötöttek.<sup>2)</sup>

1136-ban Béla és Innocenz pápa között némi egyenetlenség ütött ki a spalatói püspökség miatt, mellyre a király a neki igen kedves Gaudot nevezvén ki, s mellözve a pápát, az esztergomi érsek által felszenteltetvén, a pápa nehezen vette s a királylyal levelezni kezdett, minek következtében, Béla kérelmére, Gaudot a püspökségben megerősítette: „Nagyot vétettél — monda a püspökhöz írt levelében — a római egyház ellen, s szent Péter kulcsát inderészen ki akartad lyukasztani, midőn megvetvén az apostoli szék méltóságát, más buzájába vágtad sarlódat, s a

<sup>1)</sup> Prágai Kozma, 1234-re.

<sup>2)</sup> Annak folytatója u. o.

régiszokás ellenére az esztergomi érsek által szenteltetted fel magadot. Bár tehát szörnyen kihágtál, s bár vessző ellen rugódoztál, miután kedves fiunk Béla, Magyarország királya éretted az apostoli széknél, levelei s követei által többször közbenjárult, az ő könyörgésére végre reá állottunk Ubald (vagy magyarosan Ubul\*) dékán bíbornok, mint tisztos és tudományos férfiú, által neked a püspöki palástot megküldeni, mint az alázatosság és igazság jelét, hogy ezzel úgy élj, miként egyházad hiteles irataiban feljegyezve van.“ Gaud, később Daud Makarell trau püspököt csak egy püspöktársával szentelvén fel, hivatalától a pápa által megfoszta tott s magán életet élt. Világos ebből, hogy ez időben Dalmát és Horvátország, Zádoron kívül, a magyarok hatalma alatt volt.<sup>1)</sup>

Szobieszló a következett tavaszi böjt idején Bélát meglátogatván, hosszas értekezletet tartottak az ország dolgai felől. Aztán visszatérvén, nejének is megengedte, hogy bátyjához jöhessen, ki szent István ünnepét magyar buzgósággal itt töltötte, s atyjának, Álmosnak temetési pompáján is jelen volt.<sup>2)</sup> Konrád német császár majd a Béla leányát Zsófiát, bár még igen kisedkorú volt, fia, Henrik számára megkérte, s Béla, Szobieszlóval, kinek tanácsa nélkül semmit végezni nem szokott, közölvén, a császár hozzáérkezett követei elfogadása alkalmával: Ég és föld ura, — monda — te mindent látsz, én pedig semmit sem látok. A te rendelésedből, miként akartad, uram, vakká lettem, de te mindent látva betekintesz a szív rejtekébe, különbség nélkül szemléled a mulatot s jövőndöt.“ Aztán leánya fejére eresztvén kezét,

\*) A Kállay nemzetség ős apját szinte Ubulnak hítták, mi nem egyéb Ubaldnál.

<sup>1)</sup> Lucius III. k. 11. fejez.

<sup>2)</sup> A prág. Kozma folyt.

„Íme uram — folytatá — egyetlen leányom! nő gyermekkel csak ez egygyel áldottál meg könyörületességéből engem, ezt ma, a te bizonyságod a te megkért segedelmed által, házasságra bocsátom, azon közöttünk megállapítandó feltétel alatt, hogy őt soha el ne hagyd, s ha talán az, ki fiának kéri, Konrád császár úr, bármi rosszat gondolna valaha ellene, vedd pártfogásod alá.“ A követekhez pedig: „Vigyétek leányomat — szóla — s vigyétek császároknak, s mivel ő nekem életemnél kedvesebb, vele mindent, mi nekem drága és becses, átküldök.“ Parancsolta aztán előhozatni: házi oltárát, a szentek ereklyéit, tömérdek arany és ezüst készületek, sátorok és függönyökkel, aztán nagyszámú vonó marhákat, s számlálatlan aranyát és ezüstjét, és mindezt vejének s leányának adta. Felemelvén pedig azt a szekrényt, melyben szent Balás ereklyéje volt, leányát reáállította, s „íme — monda a követekhez — leányomat, pártfogójával együtt, azok következtében, miket szólottam, isten nevében nektek átadom.“ Elmenvén a követek, midőn Korontán Taur hegyéhez értek, a császár elejökbe ment, s a menyasszonyt az admonti apácák zárdájába adta, míg annak idejében, a házassági ünnepély szokott szertartással elakathatnék. A hozott ajándékokat végre átvette.<sup>1)</sup>

A következő 1140-dik évben, némellyek szerint Béla Nagy-Szombat, vagy mint hajdan neveztetett, Szombathely városa alapjait vetette meg, bárha mások azon okból kétlik, mert ezen időben kezdte épen magát a mértéktelen italnak adni s a közügyeket anynyira elhanyagolni, hogy a mit udvarnokai, részegségében kértek, azt nekik mind megadta, s mikor kijózanodott, már vissza nem vehette. Pok és Saul egyháziakat pedig ellenségeik kezébe szolgáltatván, ezek ártatlanul megölettek. E részben eldönti a kér-

<sup>1)</sup> Az admonti Kézirat. J. —



dést következő oklevele: „A királyi felség kötelessége összeszedni a szétszórtakat, s az egybegyűjtötteket megtartani; így a birodalma alá vetett népet csendes békében, s kitkit maga jogában apolgatni. Miután tehát Pozson vármegyében azon hely melly Szombathelynek mondatik, a vendégek egybegyűjtésére igen alkalmasnak látszik, a már ottlakó, vagy ezután odajövendő polgároknak azon szabadságot engedjük, hogy a királyi koronáé legyenek, és semmi más hatóság, adomány vagy átruházásnak alá ne vettessenek. Kelt István udvari korlátnokunk keze által, Bertalan veszprémi, Mátyás váci püspökök s főpapok, Endre pozsoni, Domokos tárnokmester stb. lévén.“ A városi eljáróság véleménye szerint, Nagyszombat kezdete II-dik Béla alatt 1140-dik évre esik; gyarapodása és kőfalainak lerontása 1152-re I-ső Gejczá korára tétetik, a város teljes megalakítása, és kiváltságokkal ellátása pedig IV-dik Bélának tulajdoníttatik. Nem hihetni tehát azoknak, kik keletkezését Konstáncz, a Béla leányának, akarják kivíni, miután Béla fennebbi szavaiból világos, hogy neki egynél több leánya nem volt, sem azoknak, kik szinte Konstanczot, az Otto király nagyanyját mondják alapítójának.<sup>1)</sup>

Ez év Bélára, Szobieszlónak február 14-dikén történt halála által volt szomorú, nem kevésbbé növekedvén fájdalma, midőn september 15-dikén testvére Adelhaid is követte férjét a sírba. Szobieszló után a kormány, még gyermek fiára, Ulászlóra kerülvén, ez karácson napján, éjjel, árván Magyarországra, Bélához szaladt, de úgy látszik hogy neki csak baljóslatot hozott, mert ez nem sokára, 1141-ben 9 év 9 hó és 12 napi uralkodása után, február 13-dikán, hamvazó szerdán, vízkórságban meghalt,

---

<sup>1)</sup> Béla, Com. Poson. Memb. 1, Sect. 2.

s Fejérvárárt eltemettetett.<sup>1)</sup> A korán elhunyt Álmoson kívül, életben Gejca, László és István fiai maradtak.<sup>2)</sup>

## II. GEJCZA.

II-dik Gejca, 1142-ben, Czičzele napján, szokott mód szerint megkoronáztatván, atyjának királyi székét törvényesen elfoglalta. Uralkodása első évei békésen folytak le. Az 1143-dik évet, ha a brassai templom feliratának hitelt adni lehet, a szászoknak Erdélybe hozatala tette nevezetessé, kik annyi századok lefolyta alatt, a magyar nemzettel összeolvadni, sőt iránta, azért hogy utódaik számára is Erdély legkövérebb földjeit kapták, még csak rokonszenyvel viseltetni is nem akartak, s félre húzva, haragos hidegen különködve, az anyaföldükké vált szegény hazának. utóbb annyi galibát, annyi bajt okoztak. Németország mellyik részéből s mi okon hívathattak e szászok a testvér kis honba, mellynek különben is elég magyar, székely s oláh népesedése volt, nem tudni, némellyek, miután a magyar oklevelekben mindenkor németeknek és soha sem szászoknak neveztetnek, és a szász évlapok, kijövetelökről nem emlékeznek, főként miután nyelvjárások is a többi némettől egészen különbözik, azt kell hinni, hogy nagy részt Németország különböző lakosaiból szedődtek össze. Miért nem lehet sokat adni azokra kik őket a gotok maradékainak állítják,<sup>3)</sup> nevetséges pedig az, hogy 1284-ben Hamel városánál Németországban tömérdek egér támadván, miután a lakosok tőlök nem maradhattak, egy sípos, ki bámulatosan tudott

---

<sup>1)</sup> Tur. 74 fejj.

<sup>2)</sup> Prág. Kozma.

<sup>3)</sup> Toppeltin de orig. et occasu Transilvanorum.

sípján játszani, azt ajánlotta nekik, hogy ő dalaival az egereket kicsalja s a legközelebbi patakba befojtja. Mit megtévén, a lakosoktól bérét kérte, de azt azok megtagadták, miért ismét addig sípolt, hogy a Koppen hegyén a föld sok fiú s leány gyermeket elnyelvén, a szászok föld alatt Erdélyben kibukkantak volna.<sup>1)</sup> A mi az okot illeti, miért behivattak, némelyek a tatárok beütései meggátlását hozzák fel, azonban ugyancsak a brassai felírás szerint, a tatárok a szászok bejövetele után csak 90 esztendővel rontottak be Erdélybe. Leghihetőbb tehát az, hogy a kunok által elpusztított földek megtelepítése volt a czél miért behivattak.

E közben Borics 1145-ben, újlag törekedett Magyarországot elfoglalni. Ulászló cseh fejedelemmel, ugyanazzal ki minap Bélához futott, a Bajorországban mulató Konrádhoz ment, kit siránkozó nyomorult szavaival kért, hogy őt atyai birtokába, mellytől megfosztatott, helyheztesse vissza. A császár, bár Rogér szicíliai királylyal Olaszországban elég dolga volt, magát Borics és Ulászló által könnyen reá engedte vétetni. Ez által felserkentetvén Borics, csehek s osztrákokból összeszedett seregével Magyarországra betört, s így a harc előjátékait megkezdette. Gejca tudósíttatván vetélytársa fondorkodásairól, őt az országból kiűzni elhatározta. Guelfet szólította fel, ki Konrád s Henriknek Bajorország miatt ellensége volt. Ezt a főrendek, kik a kiskorú Gejca helyett az országot kormányozták, magukhoz híván, sok arannyal reábirják hogy Konrádot támadja meg, évenkénti nevezetes fizetést ígervén neki. Guelf, ki Rogér által erre már szinte megkéretett, mindenre hajlandó, a mint visszatért, gyors katonaként majd Bajor-majd Sváborgokba, majd végre a Rajna mellé beütött s így a királyt bir-

---

<sup>1)</sup> U. 6 8. 1.



tokai védelmére kényszerítette. Borics tehát lanyhábban látván a dolgokat folyni, Ratibold osztrák várparancsnokot, válogatott néppel Magyarországra küldi, mikép Pozsont, ha lehet, csel által megvegye, mit ha elfoglalhat, olly helynek gondolta, honnan Gejczának sok boszúságot okozhat. Ratibold, a város bevételére különben is hajlandó lévén, aztán Julián pozsoni főispán ügyetlenségében is bízván, sötét éjjel a várost megtámadja, s mielőtt megérkeztét észrevették volna, elfoglalja. Mit a király meghallván, néhány főispánt előre küld, kik a dolog miként történte iránt nyomozást tegyenek, maga a vár megszabadítására, a magyarok sokaságával utánok sietett. Az említett főispánok tudakozódván a városiaktól, hogy illy jogtalanságot a királyon miért követtek el, azt felelték, hogy ezt ők, sem a római császár, sem a magok vezére, hanem urok, Borics miatt, tették. A király tehát odaérkezvén, a várost körülv teszi, s különböző vívógépekkel vereti, ijászokkal töltvén el az egész környéket. A németek azért hogy vezérök Felső-Bajorországban mulatott, a herceg pedig távulabb vidékeken járt, szabadulásuknak semmi reményét nem látván, a magyarokkal a béke iránt alkudozni kezdtek. Értekezvén tehát magok között, a várost három ezer font aranyért, melyet a király eskü alatt megígért, feladták, s ezzel az ostromnak vége lett.

A következő 1146-dik évben kemény háború ütött ki a magyarok és osztrákok között. Midőn ugyanis Gejcza, Boricsot Henrik örgróf által biztatni vagy épen segítettetni hallá, nyilván ellenségének kiáltja, és boszút állandó, seregét Mosonba gyűjti, hogy onnan Osztrákhonba induljon. A mosoni úton tehát 70 vagy több ezerrel beömlik, s a Lajta mellett, németül Virvelt és Lervelt, mi pusztá mezőt jelent, tábort üt. Az örgróf, hadaival, szinte nem messze, a folyó tulsó partján, mely a római birodalmat

Magyarországtól elválasztá, szinte megtelepedik, kémeiket küldvén ki, az ellenség mennyiségét kipuhatolni. Más nap a király az említett pusztán bizonyos fa templomhoz megyen, s eddig gyermeki éveit élvén, a püspökök által megáldatik, s fegyverbe öltöztetik. Miután a sereget elrendezi, előre két, ijáoszokból álló, szárnyat állít, hogy az ellenség közelébe messziről megakadályozza, s ezzel átellenben egy nagy sereget, mellyet nagybátyja Béla vezérelt, saját csapatában mintegy 12 ezer maradván. Aztán a Lajtán véletlen, minthogy az örgróf kémei vigyázók nem voltak, átkel. Tábori tüzeket gyújtatván, az örgróf, kémeit hasztalan várta, s tanácskozott mit legyen teendő. Némellyek az ütközetet, mások azt hogy a csak két mértföldnyire eső Fischa mellett várja be, javasolták, mi alatt az ellenség ereje kikémleltethessék. Majd a füst s a tűz lobogása a magyarok közellétét tudtul adta, mit némellyek úgy magyaráztak, hogy az ellenség, táborát odahagyva, visszavonult. Az örgróf tehát, ki bátor ember volt, és türelmetlen, hirtelen fegyverre kap, és katonai rend és fegyelem nélkül, nem lépve hanem mintegy repülve előtörvén, az ellenségre csap, s hadai, utána, szakaszonként ügyekeznek. Ezen sebesség által az ijászok lövéseit sértetlenné tette, s azon két főispánnal, kik vezették, csaknem egy lábíg eltörölte, aztán a király és nagybátyja által vezetett két seregnek rohant, mellyekből senki sem mozdult meg, hanem köfalként állott. A magyarok mármár szaladásról gondolkoztak, midőn a németek, kik az örgróf háta megett voltak, megfutamodtak, a nélkül hogy ő tudta, vagy a nagy por miatt láthatta volna. A magyarok, neki bátorodva, az örgróft körülkerítik, mire ez megfordulni, s részint vitéz jobbjá, részint a por segedelme által megszabadulva, Bécsbe szaladt, s a magyarok csak a Fischa vizéig kergetvén, visszatértek. Sok jeles nemes, a köznépnek pedig nagy tömege veszett el e

harczban. Némellyek a veszteséget 7 ezerre teszik, Ratibold és Otto, foglyul estek. Egyébaránt az itt szóban forgó Béla, kit a görögök Beluses néven említenek, Ürosnak, a Béla ipának fia volt, ki nem sokára Tótország vezérévé tétetett.<sup>1)</sup>

Szerencsésen bevégeztetvén az osztrák háború, nem kisebb veszély fenyegetett Konrádtól, kit Gejca Boricsot pártolni s a szent földre menetel színe alatt boszút állani tudott. Miután ugyanis fiát Henriket, kinek a Gejca testvére Zsófia eljegyeztetett, Achenben római királylyá választatta, roppant seregével, melly a gyalogokon s könnyű lovasokon kívül 70 ezer fegyveresekből, azaz vasasokból állott, Bajor s Osztrákországon keresztül, s a Lajtán át, Magyarországra ömlött. Gejca látván, hogy Konrád illy teménytelen néppel ront be, mellynek sem a föld sem a víz nem elégséges, inkább békésen mint fegyverrel megnyerendőnek vélte, miért nem csak őt, de az átmenőket is eleséggel s minden egyéb szükségességekkel eliátta. Konrád azonban e nyájasság által meg nem enyhítettve, úti költségül a szentegyházak, zárdák és kórházaktól tömérdek pénzt csikart ki.<sup>2)</sup>

Nem sok idő múlva Konrádot Lajos francia király követte, ki hajóhadán kívül, szinte 70 ezer embert vezetett át Magyarországon, kit István loraini, a metzi és tulli püspökök, aztán Hugo vodemonti gróf, az olaszok közül pedig Amade, Turin és Vilmos, Ferrara örgrófjai, követtek; a keresztes nép azonban szigorú fegyelemben tartatván, békével utazott keresztül. Kevésbe mult azonban, hogy végtére kellemetlen per nem keletkezett. Ugyanis Borics, némelly magyarok tanácsából, nem csekély re-

<sup>1)</sup> Freisingeni Ottó, I. k. 32 fejez.

<sup>2)</sup> Villelm. Tyrius, Lib. VI. — De reb. Frider. I. Lib. I. cap. 44.



ményt csinált magának, hogy ha Magyarországra jöhetne, itt sokan hozzáállanának. Tehát a francziák tábora közé vegyült, azt hiven hogy meg nem ismertetik. Elárultatván azonban, Gejcza, Lajostól, követei által ez örökösen zavargó embert kiadatni kérte, ki nem csak a magyar királyi vére gyalázatot hozott, hanem az országot már többször fegyverrel megtámadta. Miért nem kétli, hogy régi barátságánál fogva Lajos őt könnyen kiadja. Borics ezekről tudósíttatván, letéve a félelmet, Lajoshoz megyen s lábaihoz borúlva, életét megtartatni s bocsánatot kér. A király bár a szerencsétlen sorsa által megindított, ha szabadon bocsátja, Gejczát megsérteni gondolta s felette tanácsot tartott. Mondják hogy a püspökök és országnagyok meghányván vetvén a dolgot, azt ítélték, hogy a király a királynak tartsa meg a békét, miként a bár fogoly nemesnek életét is, mert mindkettő bűn, akár megöletni valakit, akár a szövetséget megtörni. Magához hivatván tehát a követeket, tudokra adja, mikép fő embereivel közölve a dolgot, a lábaihoz mint egy köz oltárhoz folyamodott foglyot, melly mindenek üdvére szolgál, nem kézbesítheti. Miképen vette Gejcza e választ, nem tudni, később Borics Görögországba ment, s a magyarokat újlag fegyverrel háborgatta.<sup>1)</sup>

E gondtól megszabadúlva a király Minoszló orosz fejdelemnek segítséget küldött, mellyel a forrongókat megzabolázhassa s a lengyelek becsapkodásait megakadályozhassa. Azonban a magyarok az oroszok s kunoktól roszul fogadtatván, alig érkeztek Oroszországba. Gejcza mindazáltal Minoszló barátságát elveszteni nem akarta, sőt hogy azt inkább megerősítse, miután a törvényes kort már elérte, Minoszló leányát Fruzsínát feleségül vette.<sup>2)</sup>

Az orosz hadmenet után szent dolgokkal fog-

1) Vil. Tyr. id h. — Freisingeni Otto. — Odo de Diogillo Lib. II.

2) Timon Epit.

lalkozott. Midőn tudniillik a budai várbeli egyház a tisztviselők fondorlásai által sok kárt szenvedett, Gejca nem csak, mit I-ső László ajándékozott, megerősítette, de jövedelmeit szaporította is. Oklevele, melly igen ritka, így szól: „A szentháromság, oszthatatlan egy istenség nevében. Minthogy nemzedék elmúlik, s más nemzedék lép helyébe, hogy világos legyen mind a most hívők előtt a keresztyén vallásban, mind a jövendők előtt, kik követik e buzgalmat, én Gejca, második Béla király fia, isteni rendeletből az atyai ország királyi pálczáját öröködségi jogn nyervén meg, azon jövedelmeket, mellyeket elődöm, László király, a budai egyház szerzetesei élelmére rendelt, tudniillik 340 pénzt minden évben a maga kincstárából, mit a kincstár ros kezelői az egyháztól gyakran elvontak, mindezekért, egész országom megegyezésével, azon egyház prépostja Mikó kérelmére, a gejsei piacz vámját, a pesti révét és a kerepesit, miként a bor, só, vagy bármi eladandó tárgyakkal fel és lemenő hajókét, királyi méltóságom hatalmánál fogva, azon egyháznak adattam. Aztán a halászatot, melly tanyának neveztetik, a megyeri révtől a királyi nagy szigetig, miként László király az egyház használatára rendelte, hogy a prépost vagy káptalan akarata nélkül ott senki halászni ne merjen, ha ki pedig ezután a királyi rendelet ellen cselekednék, kárhozott s a király és egész ország bűnöse legyen. Melly okért, az ország sok nemese bizonyossága által jegyeztetett meg, kik jelen valának, úgymint Bél bán, János és Antal püspökök, Gere, a király udvara gondviselője, János és Apa főispánok, Zajt, Gábor asztalnok- és Kajfás pohárnokmesterek, Bogyoszló a királyi kincstár elnökée által, az ur megtestesültének ezerszáz negyvennyolczadik esztendejében, a dicsőséges Gejca király uralkodása nyolczadik évében, Miklós a királyi kápolna elnöke, és Barnabás jegyző lévén, jegyeztetett meg e levél.”

A következő 1149-dik évben Miecziszló lengyel fejedelem — meghalálozván Eudoxia a halicsi herceg leánya, kit eddig feleségül bírt — a Gejca testvérét a kitünő szépségű Gertrudot vette el, ki ben a nyájas alak a szeméremmel vetekedve, férjét a kor bal szokása szerint a szüzeség megtartására reá vette. E házasságnak azonban azért lehet kevés hitelt adni, mert, miként már említettett, vak Bélának, a Gejca atyjának egy leányán, Zsófián, kívül több nem volt, ki az agmonti zárdában neveltetvén, míg érett korát eléri, miután férje Henrik a házasság felavatása előtt megholt, apáczává akart lenni, de a fejedelemasszony Parthenon félvén, nehogy valami baja legyen miatta, megdicsérvén szándokát, a felvételt megtagadta. És ezt nem ok nélkül tette, mert Gejca a Henrik halála után testvérét több ízben visszakívánván, miután kérése nem teljesült, azon gondolatra jött, hogy talán a monostor elöljárói által tartóztatik vissza, haragra gerjedt, s ha mielőbb vissza nem adatik, a monostor megtámadása s elpusztításával fenyegetőzött. Azonban testvére, istennek inkább kívánván tetszeni, mint a világnak, ezért az apáczák között maradni. Felnyittatván a zárda ajtaját az apát, tetszésére bizta, kimenni a bátyja követeihez, vagy pedig ben maradni, s feltett szüzeségétől soha el nem térni. A király, határtalan szeretettel viseltetvén testvére iránt, a kor kívánatához képest, kérdeztette tőle, vajjon nem erőszak vagy ravaszság által tartóztatatik-e vissza, s tanácsot tartván, elhatározta személyesen sereggel elmenni őt megszabadítani. Azonban tanácsosai intették, ne támadja meg ok nélkül Németországot, hanem legjobb lesz valami előkelő embert oda küldeni, ki által illelőleg kérje vissza, s csak ha jogtalanul visszataróztatják, fogjon keményebb eszközhöz. Bár a király ezen intést nehezen vette, e végett egy főtekintetű férfit, rokonát, választott ki, s nagy sereget adott



mellé, ki ekként Agmontha ért. Az apát és a szerzetesek látván a nagy sokaságot, s a követ hatalmát, végre elismerték, hogy komoly fordulatot vesz a dolog, nagy zavarodásba jöttek s könyörgéshez folyamodtak. Aztán kimenvén a követhoz, választ meghallották, mi abból állott, hogy a leányt adják vissza, különben a király boszúját várják magukra. Godfrid, az apát, e rövid szavakkal felelt: E tárgyban semmi sem követtetett vagy követtetik el általunk hasztalan, de ma, elfáradván az útban, pihenjétek ki magatokat, s kívánattokat holnap terjesztétek elő. Gazdag vendégséget készítettettség tehát, s gondosan felszolgáltattott.

Felviradt reggel az apát monda a követekhez: s mit lesztek teendők, ha a hercegné el nem akarna veletek menni? akaratlanul elviszitek s erőszakhoz nyúltok-e? miután királyok s királynéknak szégyen erővel kényszeríteni valamire a nem akarót. Mi — szólának a követek — a hercegnét szabadságba helyhezendjük, s erőt nem használunk, hanem iránta, menet, engedelmisséggel viseltetünk; és valóban, ha a kényszerített letartóztatástól megszabadul, mit önként választ, mi sem tilthatjuk neki, s Magyarország győzhetlen királya illetlenül, s a királyi vér méltósága ellen, nem fog cselekedni. Tetstett e felelet az apát és társainak, s a zárda előtti főtemplom ajtaja eleibe menvén, hol a hercegné az apáczákkal elzárva volt, két csoportot csináltak, külön a követek és katonák, s a nagy népsokaság, melly bámulni jött, és külön az apát a szerzetesekkel. Fenyittatik tehát az ajtó s a hercegné a követekhez kimenni kéretik. Ez a kérelmet megtagadja, hogy neki velök semmi dolga, s a törvényt és zárda kapuját, hacsak halva nem, át nem hágja. Tudtára adják tehát, hogy az apát és követek közt mi egyeség történt, ennek következtében kénytelen szabadra kimenni, szabaddá lenni, s minden erőszaktól meg-

mentetni; egyébaránt akarattjára bíztatik, mellyik utat választja magának. Női testben férfi lélekkel, midőn látta, hogy kényszerítették s a pernek máskép végét nem szakaszthatja, a küszöbre lép: „Im — mond — asszonyom s pártfogóm, boldogságos szüz Mária, Jézus Krisztus, az én jegyesem anyja, a te kegyelmed s vezérleted alatt átlépek küszöbödöt, segedelmed s védelmed alatt nem sokára visszatérendő, neked ajánlom ügyemet, szüzeknek szüze. És te szent Balázs, Krisztus vértanúja, az agmontiak pártfogója, e hely ura és uralkodója, ki atyámtól neked ajánlva, ezen idegen helyre vezettél, kérlek el ne hagyj.“ Ezt mondva a szüzek s szerzetesek sírásra fakadtak, mindnyájan kimentek, ő szerényen s lassú léptekkel, középen; a követek mozdulatlan maradtak, köntösöket, bíbort s drága gyöngyöket hozván neki ajándokul, hogy kedvét megnyerjék.

Midőn szabadságát ekként visszanyertes a zárdától felmentetett, szerényen a követekhez fordult, meghajtotta magát nekik, s elbúcsúzott, aztán azon úton, mellyen jött, az apáczákhöz ismét visszamenvén, nagy megindulást okozott, ő pedig énekelni kezdett: „a világi országot s minden ékességet megvetettem“, az apáczák kísérték szinte énekökkel, kik már a küszöbnél várták. Az egész nép hálákat adott istennek, hogy illy férfias erővel visszalökte a világi örömöket. A követeknek is nagyon tetszett a herczegnő elhatározása, s a hozott ajándékokat a monostornak adták, aztán búcsút vévén tőle, haza mentek, kiktől a király a dolgot megtudván, testvérét többé nem nyugtalanította <sup>1)</sup>).

Ezek után az orosz háborúra fordította gondjait. Lodomér ugyanis mind magában sok hozzászítókkal, mind kunok segedelmével hatalmas, Minoszló ellen ismételve fegyvert fogott, s több városokat

---

<sup>1)</sup> Az admonti K. I.

bevéén, uralma megalapításán ügyekezett, miért Gejca megszorult sógra segedelmére sietett. Ropant sereget gyűjtött e végett össze, s László és Istvánnal együtt Oroszországba indúlt, miszerint Minoszlót a fejedelemségben megerősítse, Lodomért pedig megzabolázza. Ez semmivel sem restebb, nagyszámú ruthén és kun hadaival eleibe megy, s az ütközet megtörténvén, Lodomér megveretve, egész seregével futásnak eredt, mi után mieink visszaszerezvén mindazt, mit Minoszló elvesztett, diadallal hazájokba visszatértek.

Alig végeztetett be szerencsésen az orosz hadmenet, a következő évben a szerb háború ütött ki. Ez időben a szerb zsupán vagyis fejedelem Bacsini volt, kinek testvérét Béla, a Gejca nagybátyja, feleségül vette. Ez, miután a Mánuel uralkodását megúnta, sógrát, titkon küldött követei által tudósította, miszerint a görög helyett az ő hatalma alá adja magát, s gyakran sürgette, hogy Szerbország bírhatására a jó alkalmat el ne szalaszssa, s ha ezt nem akarná is, legalább segedelmet küldjön. Gejca, vagy hogy magának is kedve volt a szerb földet birtokába venni, vagy pedig Béla könyörgéseire hajolva, Bacsinnak nagy számú segédsereget küldött <sup>1)</sup>. Mánuel, mihelyt meghallotta, hogy a szerbeket a magyarok fogják segíteni, hadait tüstint megindította, s a szerb földre ügyekezett. A Strimon vizéhez nem messze találkozott a magyarokkal, kiket, minthogy inkább csak csatározók mint rendes harczolók voltak, könnyű szerrel visszavert, s a Taran folyónál ütötte fel táborát, hol napszállat felé a fegyveres nép nagy sokasága jelent meg, kiket a császár, kémei tudósítása szerint is, a szerbek segedelmére küldött magyaroknak igen helyesen sejtén, azt a rendeletet adta ki, hogy, a görögök szo-

<sup>1)</sup> Cinnamus Hist. Lib. III. §. 7.



kása szerint a hadi kürtök megfúvása még egy napi vesztegmaradást jelentvén, az ezt nem tudó ellenség reászedése végett már korán reggel harsantassanak meg, aztán a vasasok az ő parancsáig mozdulatlan álljanak, s miszerint meg ne ismertessenek, holmi rongyokba öltözzenek.

Megviradván, mintha csatározni menne, kiindúl, s néhány erőtelenekeket kapák és baltákkal előre bocsátván, ezeknek megparancsolja, hogy mihelyt az ellenséget látják, azonnal szaladjanak, míg nem ő derék hadaival megérkezhén, őket védelem alá veszi, — aztán előbb kettőt, majd négyet, hatot, tizet s többeket indított meg, és másfelől az íjasokat bocsátotta, hogy amazok a szerbek előtt szinte fussanak, ezek pedig hátul essenek a kergetőknek. Nem sokára a kémeik lélekszakadva jöttek, jelenteni, hogy a folyón túl, számtalan, nem csak szerb, de magyar, székely és beseny nép áll. Mire a császár, félvén nehogy az előreküldöttek hirtelen körülkeríttessenek, a zászlót maga megragadja és az ellenség szemeláttára egy dombon megáll. Ez alatt az íjások a folyóhoz értek, de a szerbek őket meg nem támadván, csendesen állottak. Mihelyt a szerbek a császárt a zászlóval meglátták, a hid mellől megindultak s a görögökre szabadon nyilaztak, ez pedig, ki a dombról mindent jól látott, hirtelen előrohan, a szerbek előtte megszaladnak, de majd biztosabb helyre érve, visszafordúlnak, s rövid harc után ismét hátravonóznak. Azonban a görögök utánok nyomúlva, mind közölök, mind a magyarok közül sokakat levágnak, s Guzd és Bulcs főembereket elfogják. Míg a császár fegyverét felölti, tüzes vezérei életveszedelembe jutnak, miután a szerbek őket a többiektől elválni látván, megrohanták. Az alatt a felfegyverzett császár segedelmökre siet, s egy helyre szorítva látván őket, megdorgálja, a katonaságot gyávának nyilvánítja. A vezérek a vidék kedvezőtlen voltával

s a hó roppant nagyságával mentvén magokat, előre vágat, s az egész seregének utána menni parancsolja. A szerbek, oldalról, véletlen megtámadják; azonban kevés számmal lenni látván őket, egyenesen az ellenség tömege ellen nyomúl, mikép a főzsupánt, vagy a magyarok vezérét, kit némellyek Bélus nádornak mondanak, elfogja. A támadó szerbek nem sokára szélleloszlanak, s a császár Duka és Kantakuzén Jánost vévén magához, reájok tör, kik ragyogó aranyos pánczéjját megpillantván, futásnak erednek s ő tizenötöt leszúrt dárdájával. Kantakuzént küldötte utánok, ki magát a főzsupánt, Bacsint, hátba döfte, s ha mellvasa ellent nem áll, egészen keresztülszúrja. Megfordultában Bacsinnak Kantakuzén is utána nyomult, mire amaz heted magával, gyalog, vele megütközik, és többen sietvén segedelmére, kevésben mult, hogy Kantakuzén meg nem öletett. A császár mentette meg, ki maga is nagy veszedelemben forgott, mígnem dárdáját ellökte s kardjával harczolt. Megtámadta Bacsint, de ezen erős és vaskos természetű magas férfiú úgy neki vágott a császárnak, hogy sisakján keresztül állat is megsebesítette, s csak a képét takaró rostélyzat mentette meg a haláltól, mellynek fonadékai arczába nyomultak. Mind e mellett a császár, Bacsinnak, kardját kicsikarta kezéből, s magát elfogta, és nagy kedve volt az ellenséget még egyszer megtámadni, ha azt Duka és Kantakuzén nem ellenzik vala. Követek jöttek majd a szerbek részéről, kik bocsánatot kérjenek, s Bacsin a császár lábaihoz borúlva, fogadta, hogy örök szolgája lesz, hadait mindenkor két ezerrel követi, ha pedig Ázsiába megy, az eddigi 300 harczoshoz még 200-at ad.

Mánuel nehezen szenvedvén, hogy a magyarok a szerbeket segítették, s Lodomér halicsi herceget is, Minoszló kérelmére, többször megvervén, csaknem elűzték; Magyarországot haddal megtámadni

elhatározta, elébb azonban levelet küldött Gejczához, melyben a béke megtörését panaszolva, magát a fegyverfogásra kényszerítettnek állítá, miért meg fog jelenni újlag, hogy fegyverrel döntse el a dolgot. Nem soká késve, 1152-ben, a Száván átkel, s Szögményt, miként a görögök hítták, vagyis Szerémet, körülkeríti, mellynek bevétele hosszabb ideig tartván, az ostrom vezetését Batacz nevű vezérére bízva s maga a környéket öldöklés, rablással elpusztítja. A várbeli őrsereg Gejca segedelmét nem sokára megérkezni hívén, a város védelme mellett mindent elkövetett, azonban a falak nagy része már lerontatván, s magát többé nem tarthatván, Batacz sürgetéseire feladta magát, olly feltétel alatt, hogy szabadon elmehessen, — azonban a császár ezen feltételt el nem fogadván, mindnyájan fogságra vitettek. Az utolsó kövig lerontatván a város, nehogy a magyaroknak védhelyül szolgáljon, a görögök viszsza menetelhez készültek, és már a Szávához gyűltek, midőn hírül hozák, hogy Gejca roppant sereggel közeledik, és velek meg akar vívni. E hírre a császár, hadai egy részét, fáltörő gépeit, s tömérdek foglyokat a víz tulsó partjára szállítja, s maga, válogatott népével, vezérei véleménye ellenére, a magyarok ellen siet. Mondják, hogy midőn indulná, a hajóhad vezérének megparancsolta, miszerint menjen át a tulsó oldalra, s bárki akarna a görögök közül átmenni, kérését süket füllel hallja. „Sőt ha magam jönnék is — monda, és tervemet változtatva parancsolnám, hogy vigy át, engedelmeskedni ne merj, különben karóban fogsz megszáradni. Egy fogoly, ki a magyaroktól megszökött, érkezék meg, s mondá, hogy a magyar király nem sokára ott lesz. Mit a császár meghallván, megijedt, hogy visszavonuló seregét a magyarok meg ne támadják, s rendes menetelrel tovább menve, majd elhírhedt, hogy nem ő, hanem a bán jött meg. Késő éj lévén, fegyvere-



sen, megfordított paizsára feküdt, s hogy katonái is hasonló cselekedjenek, meghagyta. Más nap a bán, a király megérkeztéről bizonyossá tetetvén, egész seregével visszavonult, különböző ürügyek alatt. Mert hogy szaladhasson, azt színlelte, hogy a királytól rendeletet kapott, hogy azon vidékről távozzék, s a Branizóhoz menjen, honnan a görögöket könnyebben megtámadhatja. A császár, kergetve, szinte Branizóhoz jött s táborát oda helyhezte. Aztán Magyarország azon részére térvén, hol a Temeshegy áll, a környék elpusztítására Boricsot küldötte, ki a vett parancsot teljesítette, a magyarok három csapatát megverte s nagy zsákmánnyal terhelten ment vissza. Gejza tudósíttatván, hogy a rablást nem a császár, hanem Borics követte el, utána nyomúl, de ez az éj sötétségében, bár a király fáklyavilágnál haladt, be nem érhetette. Ekként a császár büntetlen haladhatott tovább s az aldunántúli városokat többnyire elpusztította, aztán újlag ájtött a Dunán, hogy Gejzával megütközzék, ki tartva a kétes szerencsekoczkától, nehogy magyarjai, ha rosztól sikerülne a dolog mind leölessenek, követeket küldött hozzá, a békét megkötni, ki aztán nagy diadallal érkezett meg Konstantinápolyba, hol hálákat adott istennek. Menetét az elfogott s általa felöltöztetett cifra ruhályú magyar és szerb foglyok ékesítették, hogy e csalóka fény által népe előtt annál győzelmesebbnek láttassék.

A következő évben kétszer újult meg, s béke által kétszer fejeztetett be a háború. Gejza a Mánuel által okozott károkon felboszankodva, elégtételt venni s Görögországba becsapni elhatározta. Hogy ezzel ne késsék, a császár szicíliai mozgalmait unszolták, hová serege nagy részét elküldte. Meginúlt tehát, s Mánuel, közeledtét hallván, sietve a Dunánál termett, mellynek innenső részén a magyarok táboroztak. Egy ideig egyik sem mozdult, s

egyik sem akart kezdeni, a görögök főként azért, mert hajóik még meg nem érkeztek. Miután azonban néhány nap elmúlván, hirtelen apró hajókat kényszerítettek, midőn ezeket használni akarnák, Gejczta tanácsosabbnak tartotta az ütközet bal esetére királyságát is nem kockáztatni, ezért a császárhoz követeket küldött, hogy a foglyok közül tízezeret sárczoljon meg, a többit pedig bocsássa szabadon, — mire ha rááll, barátja s szövetségese lesz mind végiglen. E feltétel alatt a béke megkötetett, de az év végén Gejczta hallván, hogy Mánuel serege Sziciliában nagyon megveretett, használni akarva az alkalmat, ismét sereget gyűjtött, Mánuel véletlen megtámadni készült, de ez éber szemmel tartotta lépteit, s hamarabb a Dunánál jelent meg, mint gondolható volt, s a dolog ütközetre nem került, hanem az előbbi béke megerősítetett.

Fájlalta lelkében Gejczta, hogy a görögök ellen minden eddigi törekvései hasztalanok voltak, azon ügyekezett tehát, hogy a magyar hadak dicsőségét, mely egy idő óta igen alászállott, régi fényére visszavezesse. Mánuel Herákleánál dárdajátékkal szokta magát mulatni. Történt hogy Jánosnak, kedves embere Andronik fiának egyik szemét, vigyázatlanságból kiszúrta, mit hogy jóvá tegyen, Jánost nagy méltóságokra emelte, atyja haragját ezzel ki nem engesztelvén. Czilicziába küldetett majd, a had vezetésére, hol a palesztinai királyság a perzsa szultánt megnyerte. Visszajövén, Naisszus és Branizova herczegévé neveztetett, s új hivatála új vágyat gerjesztett benne a birodalom elfoglalására. Ugyanis szomszédja lévén a magyaroknak, kiktől, hogy Mánuelre haragszanak, tudta, Gejczának, leveleiben, megígérte, hogy ha Mánuel ellen segedelmére lesz, az imént említett két várost neki tüstént átadja. Kedvesb tudósítás alig érhetette a királyt, ki e két várost már rég táborozási helyül szemelte ki.

Andronik mindazáltal árulástól félve, ravaszsághoz folyamodik, s a császárt azok felől, miket a magyarokkal titokban végzett, értesíti, s előállottnak állítja az alkalmat, melylyel minden magyar főurat neki a kezébe adjon. Mánuel, a történekről tudomást szerezvén, Andronik tervét megdicsérte, s őt a kezdetek végbevitelére felhatalmazza. Ekkép megszabadulva gondolván magát minden gyanútól, elbizakodva, a magyarok s Fridrik római királyhoz követeket küldött, kik által a segedelem jókori megérkeztét sürgessék, Mánuel azonban, ki őt szemmel tartotta, palotájába bezáratta.

Gejca előtt nem lévén tudva, mik Andronikkal történtek, cseh, szász és más nemzetekből gyűjtött hadával, Branizovát megtámadja, min a császár, ki a megkötött békében bízott, nagyon csodálkozott. Lehető leggyorsabban tehát a Dunához jö, de tudván, hogy a tartományokban szétszórt seregének ereje a magyarokéval meg nem mérkőzhetik, bizonyos Szmeeles nevű nehezen bevehető helyet elfoglal, hogy onnan a magyarokra kicsapkodásokat tessen; hogy pedig a branizovaiakat rendületlen kintartásra buzdítsa, levelet ír hozzájuk, s egy katonának adja, hogy azt nyíllal löje be a városba. Azonban a nyíl tovább repült s a levél a magyarok kezébe jött, min ezek megrettenvén, faltörő gépeiket meggyújtották s a Dunán visszatérni akartak, de a sok essőzés által az igen megáradt, miért Nándorfejérvárnak vették útjokat. A császár, hallván hogy a király segedelmére jött bozinai bán, Borics, kit némelyek a Kálmán fattyúfiával összezavarnak, hazájába visszafordult, legbátrabbjait, Vazul vezérlete alatt utána küldi, s maga lassú léptekkel követi. Azonban Vazul, megfélemlézvén a császár rendeletéről, a magyarok ellen indult, kik, közeledtére, azt gondolván, hogy a császár maga van jelen seregével, megszaladtak, és csoportosan tódulván a csol-



nakokba, sokan a Dunába veszttek, miután pedig megtudták, hogy a császár még csak következni fog s az ellenséget Vazul vezeti, neki bátorodva megfordultak, s bár számra kevesebben voltak, sokáig kiállották a tüzet; nagy öldöklés támadt, mígnem azon magyarok, kik a Mánuelhez menekült s testvére, Izsák, leányát feleségül vett Istvánnal, Gejca öcsésével tartottak, kit nem sokára László is követett, legelőször megszaladtak, s az üldöző ellenség által nagyrészt lekaszaoltattak, a megszabadultak közt lévén maga a vezér, Vazul is. A császár, midőn ez neki hírül hozaték, egyszersmind az is, hogy Nándorfejérvár elpártolt hűségétől, rendkívül felháborodott, s Kantakuzént küldte, ki mind az ingadozó nándorfejérváriakat bátorítsa, mind az elhullottak holttesteit eltakaríttassa, mind végre a szétszaladtakat összegyűjtse, hogy a magyarokat hátban támadja meg. Tanácsosai ismét ellentmondottak szándokának, s a magyarok már messzire lévén, azzal felhagyott. Kantakuzén teljesítette a reábízottakat, s a Nándorfejérvárt feladni akarókat kötözve hozta a császárhoz.

Az erdélyi szászokat a király e hadmeneten kitüntetett magukviseleteért különböző mentességekkel ruházta fel; Mánuel pedig serege meggyaláztatásaért újabb boszura gerjedve, a magyarokat ismét megtámadni elhatározta. Nagy készületek után 1155-ben, hajóit a Dunán megindítja, mellyek Belgrádba hoztattak, hogy midőn kell, hadait átszállíthassák. A tavasz előálltával tehát a Dunához siet, s átkelvén a Száván, Szerémbe, onnan Magyarország belsejébe nyomúl. Nagy veszély fenyegette Gejca birodalmát, mert egészen készületlen volt, s a császárt illy hirtelen visszatérni nem gondolta, miért is megint követeket küldött hozzá, ígervén, hogy ha a békére reá áll, a tavaly eltogott görögöket mind visszaadja. Mánuel görög büszkeséggel hidegen fogadta őket, de majd tudósíttatván, hogy Olaszor-

szágból haddal fenyegetik, hajlandónak mutatta magát, s az említett feltétel alatt a békét megkötvén, seregét visszavezette <sup>1)</sup>).

Mi viszonyban volt légyen ezen időben Dalmát- és Horvátország, a magyarhoz, a történetírók nem említik, igen hihető azonban, hogy hűségökben folytonosan megmaradtak, miután Gejeza 1151-dik esztendőben a trauiak, 1161-ben pedig a spalatóiaknak, a Kálmánéhoz hasonló kiváltságokat adott <sup>2)</sup>. Megkötöttvén 1156 a görögökkel a béke, az ország dolgainak rendbeszedésére fordította gondjait, mellyek e háborús évek alatt nem csekélylyé elhanyagoltattak. E harcokban kitűnt jeles férfiakat méltóságokra emelte s hogy az erénynek meglegyen jutalma, megajándékozta. Így a vitéz Bélust tótországi bánból nádorrá tette, ki e hívatalt, bár különben minden évben változott, a következő évben is megtartotta. Aztán már az avarok alatt híres, de elpusztúlt nyitrai püspökséget elébbeni fényébe visszaállította, s jószágokkal gazdagítván, Everárd kormányára bízta.

Ez alatt 1158-ban csaknem minden ok nélkül Fridrik császárral ütendett ki a háború. István ugyanis, ki imént, bátyja ellen Mánuellel harczolt, hozzá szaladt, hogy ez ellen segedelmet adjon. Gejeza követek által ügyekezett az országot fenyegető veszélyt elhárítani. István, ez előtt néhány évvel, Gejezának, némelly bűnös tettek iránt, bevádoltatván, mintha a királyságra törekednék, s e részben nagybátyjok, a szerb Béla<sup>3)</sup> tanácsával élne, gyanúba jött, és a király, nem annyira neki, mint inkább

---

<sup>1)</sup> Cinnamus, Hist. Lib. III.

<sup>2)</sup> Lucius Lib. III. cap. 8.

<sup>3)</sup> Pray ezen szerb Bélát, kiről már fennebb volt emlékezet, Bélus tótországi bánnal egynek veszi, mi azonban, miként másképp nem is lehet, két különböző személynek tartjuk.

jóakaróinak, tudtára adta, s különböző híreket terjesztvén öcsse ellen, mondják, hogy titkos kivégeztetését is elhatározta. Kiért István, korán figyelmeztetvén, a Fridrik császárhoz menekült s bátyja ellen irányzott ügyetlen szándokát könyhullatások közt fedezvén fel, ártatlanságát bebizonyítani ígérte, s a filisúgók mindenkori fondorságát eleven színekkel festette.

Ezek által a császár megindíttatván, követeket küldött Gejczához s az ifjú herczeg visszafogadtatását császári hatalmának nyomatékával követelte. Erre a király Gyárfás györi püspököt és Hederik ispánt indította hozzá, kik közöl egy dúsgazdagsága s mindkettő szónoki tehetsége által tűnt ki, hogy a tárgyat felvilágosítsák s István tetteit elősorolják, megemlítvén, miként Gejcz a országot öcscsével megosztotta, s nálánál csak névre volt feljebbvaló, mindaddig míg ez a testvéri szeretet ösvényéről le nem tántorodott. De majd a gonoszok tanácsát követve, kik ifjú lelkét gonosz útra vezérlették, miként a testet, melly rothadásnak indult, el kellett vágni. Illyképen háborút indított az ország ellen, s miután meggyőzetett, újabb szaladásban helyezvén menedékét, kinek elébb az országban maradnia szabadságában állt, annyira gyűlöletessé tette magát minden rendek előtt, hogy mint kegyetlen ellenséget, s alattomos lázongót az országból kiűzendőnek ítélték, mielőtt hazáját vérbe borítaná s a trón elfoglalására irányzott szándokait teljesedésbe vehetné. Miknek hallatára a császár, egyeneslelkűségéhez képest fegyverét letette, — noha, mondják — erre a követek által vitt ezer gíra arany is nagy benyomással volt <sup>1)</sup>.

Visszaküldetvén tehát István, hol elébb volt, Görögországba, Gejcz a Fridrik közt a barátság

---

<sup>1)</sup> Radevicz, de rebus Frider. I. Lib II, cap. 22 és 55.



helyre állott, mellynek erejénél fogva amaz hatszáz lovast ígért a milánóiak ellen. Az előkelő főispánok és országnagyok által, az ádriai öblön s Friaulon keresztül átvezetett magyar sereg, igen jó szolgálatokat tett a város ostromlásában. Ugyanis midőn az ostromlottak azon kapun, mellyen osztrák Henrik örködött, gyakran kirohantak, s az ostromlóknak nagy károkat tettek, a nyíllövésben ügyes magyar lovasság megtámadván, nagy részt leölte, vagy elfogta, s a többieket a városba visszakergette, kik többé kicsapni nem mertek. Megkegyelmezvén aztán a császár a milánóiaknak, a magyar hadakat vitéz magukviseleteért megdicsérve bocsátotta haza <sup>1)</sup>.

A követk. 1159. évben a milánóiak újlag pártoskodván, Gejca Máté és Előszülött (Primogenitus) mestert küldötte Fridrikhez, kik, nevében, a multnál nagyobb segedelmet ígérjenek s nyilatkoztassák ki előtte, hogy kedves kötelességének látja a lázadókat megzabolázni. Azonban a császár megköszönte baráti szívességét s a követeket ajándékokkal eresztette el, azon kérés mellett, hogy miután az egyház meghasonlott, az általa Páduába hirdetett gyűlésen, a jövő évben, vagy maga, vagy követei által legyen jelen. Adorján ugyanis meghalálozván, Rolánd lépett a pápaságba, ki III-dik Sándor nevet vett fel, s Oktavián, ki a pápaságra már rég vágyott, János és Gvidó bíbornok segedelmével az egész egyházat felzavarta. Fridrik Rolándot nem kedvelvén, Oktaviánhoz szított, s a páduai gyűlésen, 1160-ban pápává nevezte, s a magyar, angol, dán és cseh követekkel is elismertette. Gejca személyesen vagy nem akart részt venni a zavarok elintézésében, vagy betegsége gátolta; a beállott 1161-dik év nyaránban ugyanis, junius 31-dikén, pénteken, 20 évi és három

---

<sup>1)</sup> Radevicz, 44 fejr.

hónapi uralkodása után, e földi élettől megvált <sup>1)</sup>, s az ország rendei nagy siránkozásai között, Fejérváron eltemettetett. Több gyermekei maradtak, kik közül István és Béla a trónra jutottak. Ifjúságában szerencsésb volt, mint utolsó éveiben, békésen kormányozta az országot, a Mánuellel folytatott háborúkban azonban szerencsés nem volt. Leányai: Gertrúd, a lengyel herczeg Miecziszló neje, ki némelyek szerint testvére volt: aztán Ilona, Lipót osztrák, Halika Szvatoplug cseh, Erzsébet Fridrik ugyancsak cseh, és egy névtelen Konrád morva herczegek nejei.

### III. ISTVÁN.

II-dik Gejca halála után fia, a még gyermek III-dik István lépett a királyi székre. Mihelyt a fő hatalmat elnyerte, miszerint bátorságban legyen nagybátyjaitól, kik Mánuelnél nagy kedvességben voltak, s Lászlót ez össze is akarta bármely rokon leányával házassítani, de ki, nehogy népszerűségét Magyarországon elveszsze, az ajánlatot el nem fogadta; az országot három évre minden terhektől felszabadította, s bár ez által az országnagyok szeretetét s kedvességét megnyerte, el nem kerülhette, hogy a keleti veszélyekbe bene bonyolódjék. Manuel ugyan is, kinek unokahúga az István felesége volt, mihelyt Gejca halálát meghallotta, színélve, kegyességből, de mint később kiviláglott, ravasz körmönfonságok következtében, arról gondolkozott, hogy Magyarországot görög hatalom alá hajtja, s e részben Istvánt látta legalkalmasabbnak, ki, ha az országot megnyerheti, mint a görög szokásokba már beavatott, idővel a királyi jogokat a görögökre ruházza, s ha

---

<sup>1)</sup> Turóczy, 63; 66. fejez.

harczra kell is a dolognak kerülnie, törvényes czímmel léphetik fel. Azt fillenté tehát, hogy István a bátyja által jogtalanul üzetett ki az országból, miután a magyarok szokása szerint az idős után az ifjabb testvérre, nem pedig a fiúra, kell szállani a koronának, mi különben csak az uralkodónak magvaszakadta esetében történt <sup>1)</sup>).

A következő 1162-dik év kiteltével tehát a császár, seregével Szeredóczba megy s onnan Magyarországra követeket küld, kik a főrendekkel egyezkedjenek, miszerint István a Gejcz a öcsce tétessék királylyá, sok ajándékokat küldvén azoknak számára, kik magokat bérbe adni hajlandók volnának. A hü magyarok azonban Istvánnak nevétől is visszaborzadtak, ki magát mind egyebek, mind főként az által, hogy görög feleséget vett, megutáltatta. Nem láták ugyanis czélirányosnak, hogy olly királyt válaszszanak, ki a görög császárral sógorságban van, mert attól tarthatnak, mikép majd ők a királynak, ez pedig a császárnak fog engedelmeskedni. Miokért Istvánt el nem fogadták, s a követeket kívánatuk teljesítése nélkül bocsátották el. E tudva tehát a császár nevezetesebb sereggel látván szükségesnek Istvánt pártolni, seregével előbb Branzovába, aztán Nandorfejérvárra érkezik, s unokáját, Contostephan Eleket, hadai egy részével Magyarországra küldi és megparancsolja, mikép részint fegyverzörgetés, részint ígéretek s hizelgések által az ország nagyait megnyerni ügyekezzenek, míg ő Nandorfejérváron mulat, hol a történeteket megtudhassa. Elek a reábizottakat szorgalmasan teljesítvén, a nagyoknak nagy ajándékokat oszt, miszerint Istvánt a trónba emeljék; kik látván a fegyveres erőt, azt gondolták, hogy ha mindent megtagadnak, sem maguknak, sem az országnak hasznot nem tesznek, s

<sup>3)</sup> Cinnam. Hist. Lib. V.



bár kellettlen, megegyeztek benne, hogy László, kit mert görög leányt feleségül venni nem akart, Istvánnak eleibe tettek, nyerje meg az országot. A császár, szinte nem lévén kedve hasztalan háborúba keveredni, a rendek akaratában megnyugodt, egyedül azt kívánván, hogy Istvánt „*uram*“ czímmel ruházzák fel <sup>1)</sup>).

## II. LÁSZLÓ.

Mánuel, miután Lászlót III-dik István helyébe ültette, s az ország rendei hozzá megegyezésöket adták, jól végzett dolgai után, fővárosába visszatért. Miként igazgatta László, rövid uralkodása alatt az országot, hallgat a krónika, úgy látszik, hogy ajándokai által a főrendek nagyobb részét megnyerte, míg István semmit el nem mulasztott, miszerint elvesztett trónját visszanyerje. Nem hiányoztak a másikkal István pártolói sem, kik őt királylyá emelni ügyekeztek. Ekként hárman versengvén a főuralmon, a csend fél év múlva visszaállott, midőn László, vagy meghalt, vagy az uralkodásról önként lemondott, s a főrendek, csaknem általánosan, elvégre Istvánt választották el királyul <sup>2)</sup>).

## IV. ISTVÁN.

A változó események hullámainál veretett szegény Magyarország, midőn nem egész két év alatt három királya volt, kik a mint felleptek a trónra, szintűgy megint levették. IV-dik Istvánról nem

---

<sup>1)</sup> Cinnamus Hist. Lib. V. és Nicetas Choniates Annal. Lib. IV.

<sup>2)</sup> A klosterneuburgi krónika és Cinnam. Nicet.

lehet kétleni, hogy annak rende szerint választatott, s megkoronáztatott; mit Bernát zágrábi püspöknek adott oklevele bizonyít. „Én István — így szól ez — isteni sugallatból, atyám méltóságával felékesített-vén, mindenek előtt a szentegyház ügyeiről gondoskodtam, s miket a szent atyák által rendelve, a sátán tagjai által megrontva találok, kijavítani el nem mulasztom. A szent háromság egy istenség nevében tehát, miket a dicsőséges elsőbb László és II-dik Béla, az én boldog emlékezetű atyám és uram, a zágrábi egyháznak ajándékoztak, s főembereik előtt, pecséteikkel megerősítettek, mindazt engedem az említett egyháznak, Mikó bácsi érsek, Makár pécsi, Miklós váradi, István választott csanádi püspökök, Bélus bán, az ügy bírása, Tamás nádorispán, Brokesa udvari, Borics bán, Adorján, Henrik bodirogi, Öse csanádi főispán főembereink előtt, az úr megtestesültének MCLXIII-dik esztendejében, István Magyarország kegyes királya II-dik Béla fia idejében, uralkodása első évében, Hugó jegyző, és Tamás esztergomi kápolnamester lévén, készült e kiváltság <sup>1)</sup>.

Az itt aláírtak neveiből úgy látszik, hogy Istvánt a nagyok nem kedvök ellen választották el, nem sokára azonban annyira gyűlöletessé lett, hogy gyakran gyalázatokkal illették, s az országból csaknem minden lépten kiűzték, mi miatt István megrettenvén, ismét Mánuel segedelmeért folyamodott. Ki ennek kérésére napéjegylenlet idején Filipopolyba érkezik s a sereg nagyobb részével ott marad, Eleket pedig a Contostephan fiát a többivel Magyarországra küldi. De István e közben kibékülve gondolván magát a magyarokkal, szolgálatával nem élt, miért a görög sereg haza tért. De majd csakhamar felzúdulván főemberei ellene, mind sok más egyebet,

---

<sup>1)</sup> Hist. Zagrab. 76. l.

mind azt is szemére hányták, hogy az ország ügyei öálatta veszttek el. Mire István megdöbbenván, szaladásnak indúlt, s eleinte a császár dunamelletti valamellyik városába vonúlt, aztán Szeredóczban a császárral találkozott. Ez rajta szánakozva, pénzt és erőt adott neki, hogy atyai országát visszafoglalja. A sereget ismét Elek vezette, s a császár utána lassan közeledett. Naissusba érkezván, a magyarok követeit a mint nem kedvező válaszzsal jönni megtudta, a görög tábort elhagyni és visszamenni kényszerítette. Aztán semmit nem késve, nagy állomásokkal Nandorfejárvárra jött, hogy az elűzött Istvánnak, idejében segedelmére lehessen. De hogy ez már késő volt, a következés megmutatta, mert a magyarok III-dik Istvánt, kit akaratak ellen fosztottak meg a királyi széktől, abba egyhang és egy szavazattal ismét belé ültették.<sup>1)</sup>

### III. ISTVÁN újolag.

Meghallván Mánuel III-dik Istvánnak újolag visszahelyheztetését, helytelen nézetei felől meggyőződött, s ezentúl a magyarokkal nem fegyver, de barátsággal bánni, elhatározta; miért Bélát, II-dik Gejca ifjabb fiát, III-dik István testvéröcsését, saját leánya Máriával összeházásította; mi végből elébb Palaeolog Györgyöt küldötte Magyarországra, hogy e házasság kieszközlése iránt a szükséges lépéseket tegye, s Konstantinápolyba visszatért. A magyarok, Palaeolog kérelmét meghallgatván s köztanácskozás alá vétén, mind Bélát átadták, mind azon országrészt is, mellyet, neki, atyja, még éltében ki jelelt, melly hihetőleg a később szerémi herczegség nevet kapott Tótország kerülete volt.<sup>2)</sup>

<sup>1)</sup> Cinnam. Hist. Lib. V.

<sup>2)</sup> U. ö. u. o. — Pray, Annal. Reg. I. 150.



Ámbár pedig a béke ekkép helyre állott, István a görög hitszóban nem sokat bízván, Fridrik császárt ötezer gíra arannyal megnyeríteni szükségesnek látta, ezen felül az ez által nem rég cseh királylyá tett Ulászlót fegyvertársul fogadni. E szövetkezések által neki bátorodván, nem csak hamegtámadtatnék, ellentállhatni, de támadásra is elegendő erősnek hitte magát, mire nem sokára alkalom mutatkozott. Az ország nagyai ugyanis, megbánván, hogy hazájoktól Tórország olly szép részét elszakíttatni engedték, mellynek visszaszerzésére, ha Béla a királyságra jutna, reményök igen, de ha a görögöknél alkalmaztatnék, semmi sem volt, a király vezérlete alatt, Ulászlóval egyesülten, Szerémbe véletlen berohantak, és visszafoglalták.<sup>1)</sup>

Kedvezőleg ütött ki ugyan e kísérlet, a béke helyreállítását mégis IV-dik István nyugtalanításai gátolták, ki inkább merészen mint megfontolva, Magyarországba berontott. A király tudósíttatván felőle, egész seregével ellene indult, miért a görög császár ismét a Dunához sietett s a Száván átkelvén, Titelnél tábornokot ültetett, mind hogy a Bélával adott országrészt visszafoglalja, mind hogy Istvánt kétes helyzetéből megszabadítsa, kinek ereje már egészen megfogyott s nagy szorultságba jött, miután a vele tartó magyarok a királyhoz mind átmentek. A császár, Contostephan Andronikot küldvén tovább a sereggel, Istvánt a veszélytől megmentette, maga pedig Péterváradra ment, honnan a királyhoz, következőleg írt: „Nem a magyarokat haddal megtámadni jöttünk, fiam, hanem hogy öcséd Bélának örökségét visszaadjuk, mellyet nem a te birtokodból vetünk el, hanem atyád s tenmagad is neki adtatok, aztán rokonodat, nekünk pedig sógrunkat Istvánt, a veszélytől megszabadítsuk. Ha tehát Béla, a te aka-

---

<sup>1)</sup> Cinnam. u. o.

ratoddal is lett vönkké, s ezt szerződéssel is megerősítetted, miért nem élsz inkább a mi barátságunk s jóakaratunkkal, visszaadva neki jószágát. Ha pedig barátság és sógorságunkat megveted, tudd meg, hogy az erőt visszaverendjük.“

E volt tartalma a levélnek, és választ sem várva, menetelét tovább folytatta, s midőn Szerém fővárosához ért, táborot ütve, a harczhoz minden készületet megtett. Nem mulasztott el mindazáltal semmit, hogy a kardvonás előtt a békét megkísértse; egy görögöt, ki a cseh nyelvet értette, magához hivatott, s neki megparancsolta, hogy ruhát változtatva, menjen az Ulászló táborába, aztán a királyhoz jutni ügyekezvén, mondja meg neki: hová indult, hogy sereggel kezdette meg útját, nem tudja-e, hogy hatalmas császár ellen emelte karját, kivel még jogszerű háborút folytatni is veszélyes, annál inkább akkor midőn a Béla örökségét elfoglalt s a szent esküt játék és tréfának néző magyarok ellen harczol, holott még az egyes embert sem itéli a törvény ártatlannak, ha, midőn eszébe jut, a szerződést megszegi. Miként maradhatnak tehát a magyarok büntetlen, kik illy nagy császárt, az egyesség megtörésével megbántottak. Kitetszik ezekből, hogy a császár igazságosháborút folytat s a harcz szerencséje mindenkor az igazság felé hajol. Ő pedig gondolja meg, hogy mint szolga, jön ura ellen, és pedig nem kényszerített, hanem önkéntes szolga, ha csak el nem feledte, miket Konstantinápolyban fogadott, midőn Konráddal együtt Ázsiába ment. Mindedig tehát az ő választásától függ a dolog kimenetele, vajjon mind magának mind a cseheknek javára válják-e? mert mi nem kora megbánással történik, használni nem szokott.“ Nagyon érezte Ulászló e szavak hatását, mert a szent földre menvén, Mánuel által valóban igen szívesen fogadtatott; mit feleljen tehát, hirtelen nem tudta. Közölte a levelet Istvánnal s röviden ekként vála-

szolt: „Mi sem a nagy császárt haddal megtámadni jöttünk, miután fogadásunkat még nem feledtük, hanem a rokona által megtámadott István segedelmére, kit bátyja elébb atyai örökétől megfosztott, aztán újra kezdvén a pert, haddal háborgatta s az országot, mellyet rossz uralkodása által elvesztett, erővel akarja ismét visszaszerezni. A császárnak tehát könyörgök, hogy inkább a gyermeket védje, s ha ezen ifjabb István felséged ellen valamit vétett, miként hallom, hogy a Béla földét, melly őt nem illette, elfoglalta, előttünk, mint közbenjáró bíró előtt ki fog békülni, s mind a tartományt visszaadja, mind vétékét helyrehozza “

Miket megvivén a küldött a táborba, a császár nem kedvetlen vette a béke megköthetését, bárha a levél tartalmának teljes hitelt nem adott, s alatta cselt lappangani vélt; miért Istvánhoz követeket küldött, kik a békét megkötvén, ezt, sőt a régibbet is, másodszor, esküvel megerősítette, István pedig viszonkövetei által az elfoglalt tartományt visszatda; kérve a császárt, hogy bátyját az országot háborgatni soha többé ne engedje. Mind e mellett, hogy Mánuel nem jó hiszemmel kötötte e békét, rövid időn kitünt; mert bár Istvánt intette, miszerint felhagyván a Magyarország visszanyerhetése iránti vágygyal, békével legyen, ez e tanácsra keveset hallgatott s a császár Chaluph Niczefórnak megparancsolta, hogy őt segítse, s magát az idő és körülményekhez alkalmazza. A király látván, hogy még bátyja Magyarországon pártoskodhatik, seregét újlag összegyűjtötte s az ügy eldöntését a harczter koczkájára bízni elhatározta. IV-dik István sok pártost egybe csábított, kik azonban, mihelyt a király közeledtét meghallották tüstént szétszaladtak, s Chaluph volt főként, ki őt reábirni ügyekezett, hogy Magyarországot, hol a szerencse annyiszor, megcsalta, elhagyván, Szerémbe vonúljon, melly a görög császár ha-



talma alatt lévén, ott mind biztosabban maradhat, mind ha alkalmat látand a magyar trón elfoglalására ezt biztosabban kiviheti. Hajthatlan maradt a zavargó ember e tanácsra is, és Chaluph, nehogy se regét veszélynek tegye ki, színlelve, mintha a császártól levelet kapott volna, melyben őt az ország védelmére visszahívja, Szerémbe eltávozott, hová a király előőrsei által csaknem elfogatott István szinte elérkezett. Ekként aludt el inkább e haború, mintsem elnyomatott. Mi okból, nem tudni, de a következő 1165-dik évben ismét kitört ezen olly rég tartott háború. Tán hogy a magyarok még mindig fájlalták az elvesztett szép tartományt, tán mert Mánuel még többet szeret vala birtokába venni, a király, a mult esztendőben megkötött béke daczára Szerémbe berontott, s fővárosát ostromlani kezdte. A nem reménylt becsapás által felriasztott császár, im e levelet írta hozzá: „Nem igazságosan cselekszel nemes ifjú, hogy esküdet, melyet minap Szerém s más városok iránt felségünknek letettél, megtöröd. Tudd meg tehát, mert hosszabb beszédet tartani hozzád tetteid gátolnak, hogy ha a jövő kikelet kezdetén, azokat, mik téged nem illetnek, vissza nem bocsátod, nem nyertél Szerém elfoglalásával annyit, mennyit országod határainak tüzzel vassal elpusztítása által vesztendesz. Tán nem tudod mennyi ezerek vesztében szenvedett Magyarország, midőn atyád a görög földet megtámadta. De üdvös volt neki e bűne megbánása. Te pedig meglásd miszerint neked még a bűnbánat is hasztalan és gyümölcstelen ne legyen. Mert az igazság pallosa, melly rég kifenve áll, illyekben szokott kitompulni, és nem tudom hogy ennek élet valaki még kikerülte volna.“

István e levélre annyival kevesebbet hajtott, mert Mánuel nem csak a Bélának adott tartomány, de Dalmát és Horvátország után is leskelődött. Szerém elfoglalására minden szükséges készületeket

megtön, mire amaz is egész erővel azon volt, hogy a háborút sikerrel megkezdhesse, s miszerint a királyt boszantsa, bátyját IV-dik Istvánt a királyi székbe visszahelyezni újlag elhatározta. E végett külségedelmekkel is ellátta magát, s legalkalmasnak vélte Jaroszló halicsi herceget, ki leányát a királynak jegyzette el, íme levéllel felszólítani: Nem követjük hálátlanságot, melyet irányunkban minden szükség nélkül tanúsítottál, midőn ígéreteid s velünk minap kötött szövetségedről megfélemedezél, hanem miután ellenünk a legtúlzóbb jogtalanságot elkövetni törekszel, ezt szemedre vetni sietünk. Tudd meg tehát, hogy midőn leányodat a magyar királyhoz adod, egy gonosz erkölcsű s állhatatlan emberrel jössz összeköttetésbe, ki az igazság és méltányságra soha tekintettel nem volt, az ollyat pedig ki sem a természeti jogot, sem a törvényeket nem tiszteli, mindenre képesnek véljük. Miért is István, sem leányodat feleségül el nem veendi, sem semmi törvényszerűt, mennyire rajta áll, cselekedni nem fog. Ha pedig elveszi, alacsony módon s csak miként egy paraszt nővel, bánandik vele. Mert ha a mi felségünket annyira meg tudta bántani, s nem pirúlt multkori esküit csak játékul venni, gondolhatod, milly embertelenül fog veled bánni.

E levélnek foganata az volt, hogy Jaroszló, Istvánt, nem csak vejeül fogadni többé nem akarta, hanem ellene hadat is indítani készült. Ekként készen lévén az ellenség, ki Magyarországot éjszokról megtámadja, nyugatról is ügyekezett borúlatot hozni. Reménye volt, mikép Henrik osztrák örgrófot, ki testvére leányát Theodórát birta nőül, szinte segedelemre bírhatja, milly sikere lett azonban e számításának? nem tudni. Nem hagyta felszólítatlan végre a velenczéseket sem, kikkel úgy egyezett, hogy midőn ő Magyarországot megtámadja, száz hajó néppel jelenjenek meg; sőt Ázsiából a szultánt

is előidézte. Ekként borzasztó háborút szándékozván viselni, nehogy István Szerémet, melyet ostroma által már nagyon szorongatott, bevegye, Gabra Mihály és Bryenni vezérlete alatt, kikhez még Angel és a perzsa születésű de gyermeksége óta Görögországban nevededett Ises János kitűnő vitézségű főparancsnokok adattak, alkalmas hadakkal ellátta. Aztán eleség és minden szükségeseikkel ellátott hajóit a Dunán a Szávába vitorlázttatta, miszerint az ostromlottaknak segedelmére legyenek. A magyarok tehát, Szerém falai alatt sokáig mulatván, végre a várost teljes erővel megrohanni elhatározták. A görög hajóhad a folyó tulsó szélén megérkezve, a városiaknak nagy segedelmére volt, s a sebesülteket épekkel cserélte ki. Hajókat készítették tehát ők is, s mielőtt még Gabra és Bryenni megjelentek volna, a görögökéit csaknem mind elsülyesztik, vagy csekély szerrel megverik, ha ezek sebességök s könnyű fordúlataikban a mieinket felül nem múlják, melyek rendkívül szélesek, nehezek s a görögökéihez képest roszul készítve valának. Ezért ezek, amazokat gyakori lövöldözésekkel nyugtalanították s kifárasztották, annyira hogy egy részök a parthoz vonult, a többiek pedig az ellenség kezébe került és felgyújtatott. <sup>1)</sup>

A magyarok azonban ezen nem egészen kedvező kezdet által vissza még nem riasztattak, hanem a császár közeledte hírére az ostromhoz annál nagyobb erővel fogtak, s nem csak fegyverrel ügyeztek céljokhoz jutni, de minthogy IV-dik István a várost keményen védte, cselhez is folyamodtak. Azon magyarok közül tudniillik, kik vele tartottak, némelyeket roppant mennyiségű pénzzel megvesztegettek, hogy urokat, ki ennyiszor megtámadta, nyugtalanította az országot, és míg él, nyugodni

<sup>1)</sup> Cinnam. id. h. —



soha úgy sem fog, méreggel oltsák ki; miután pedig e merény nagy veszéllyel járt, Tamást, kivel barátságban voltak, körülvették, s a megétetésre könnyen reábírták. Ez, nagy mestere a méregkeverésnek, saját találmányához képest, midőn István eret vágatott, sebét mérges írral kente be, melly ennek egész testét elfutván, nem sokára, tervezett halála hírért elhozta.<sup>1)</sup> Kivégeztetése után az őrsereg feladta magát, egyedül azt kötve ki feltételül, hogy a görögök szintúgy mint a magyarok, szabadon s bántás nélkül legyenek. Elfoglalván a várost, a katonák az annyira gyűlölt s annyi nyugtalanságot okozott István holt testét sem illő utolsó tiszteletre nem méltatták, sem el nem temették, hanem a város kapuja előtt heverve büzhödni hagyták, míg nem a környörületesbek által a szent István egyházában eltakaríttatott.

Ez alatt Mánuel junius havában a Szávához jött, s tettetve, mintha Nándorfejezérvárnál akarna átkelni, kijátszva a magyarokat Szerémnél átcsapott. A csatározás közben a mieink visszaverettek, s a nem rég elfoglalt várost a görögök ostromlani kezdték. Minden szükséges gépeket elkészítvén tehát, harmadnap a munkához fogtak, kiket a magyarok, a tornyokból, hangos lárma s kiabálások közt szünetlen nyilaikkal háborgattak, viszonzlóvésekkal fogadtatva. Így folyt le az első és a második nap, sem egyik sem másik rész elő nem haladván. Majd a császár csodás merészségre vetemedett. Midőn az ostromlók elhátározák, hogy fa tornyot építsenek s abból a városba bejutva az őrsereggel szemközt verekedjenek, a császár első volt, ki be akart menni, „az lesz nekem — monda — görögök, szivességték legnagyobb jele, ha nekem a bemenetelt nem ellenzitek“, azonban a mellette lévő vezérek e szándékában erővel megakadá-

---

<sup>1)</sup> Nicetas Choniates. Annal. Lib. IV. —

lyozták. Körüllovagolta tehát a várost, kikémlelni, honnan lehetne legalkalmasabban megtámadni, aztán a környező mély s széles árkokat, rözse hiányában, kövekkel behányini s a gépeket ekként átszállítani megparancsolta. Azonban a város bevételeire ez sem sokat használt, mert a magyarok, bár az ellenségtől eleget szenvedtek, még nagyobb kiabálást tettek, s reményök volt, hogy nem sokára segedelmök érkezik.

Illy helyzetben lévén a dolog, az ellenség kémei hírül hozzák a császárnak, hogy újabb nagy serege közeledik a magyaroknak, mert sűrű porfelleget látnak; sőt Basák, magyar főember is, ki a görögökhöz állott, erősítette, hogy a király nem megszire van, s számtalan seregén felül, orosz hadak és a cseh fejdelem is, egész erejével, segítik. Főtanácsosait tehát a császár egybegyűjti, s mit teendő legyen, véleményöket kéri. „A dolog természete — mond — nem csak azt kívánja, hogy most minden bátor legyen, hanem hogy senki olyat, mi a bátorsággal meg nem egyez, el ne kövessen, sőt lásson a dologhoz minden, a legbölcsebb szintűgy, mint a kevesbbé böles. Mert ne gondolja senki, hogy ha e nemzet, isten rendeletéből, szerencsés dolgaiban fel-fuvalkodva, a görög birodalomba csap, csak ezzel lesz harcunk, hanem eleve meg kell fontolni, mit az idő és körülmény kíván. Bár tehát Görögország, elébbeni fényét még ugyan vissza nem nyerte, gyalázatjára fog válni, ha a magyar királynak mindnyájan engednek, ki, mint mondják, rémitő sokaságával közeledik az idegeneknek, s fegyvertársainak nagy segedelmével van ellátva. Miért igen kell ügyelni mindenkinek, miszerint mind a már javúlni kezdett dicsőség, mind a hatalom, melly különben megszűnik, fentartassék.“

Végezván a császár e beszédet, tanácsosai egyike a tábort a Szávához átvinni javasolta, miszerint

onnan bátorsággal ellentállhassanak az ellenségnek; másoknak azonban ez nem tetszvé, azon véleményben voltak, hogy az ostrommal hagyjanak fel, s egész erővel törjenek a magyarokra. A császár mindkét indítványt elvetette, amazt félelem, ezt merészségnek keresztelve. Ha mi ugyanis — szól — az ostromot abban hagyjuk, az ellenség serege szaporodik s elesége növekszik; azt látta tehát legjobbnak, hogy a gyöngébbek és szolgák, felfegyverezve a város körül maradjanak, a többiek pedig, az ő vezérlete alatt a magyarok ellen menjenek. Ez vétetvén tehát határozatul, más napra indulót rendel, de a seregnek tudtára nem adatván, a várost ez hajnalban harmadszor is megtámadja. A harcz megkezdetik, a falakat védő magyarok, kövek, nyilak s minden előkapott tárgyakkal hajigáltak az ostromlókra, kik a falak alját annál inkább ásní, s gépekkel a falakat törni kezdték. Mindkét felől gyakori biztatás, nógatás, kiabálás s bizonytalan láрма hallatszott, s a falak nagy mértékben aláásatván, a magyarok egy roppant nagy sziklát, melly a falon belül hevert, rudak s kötelekkel az általok épített, a falnál magasabb fatoronyba felvonni ügyekeznek, midőn hirtelen a szikla visszaesvén az egész tornyot összezuzta s ezzel valamennyi belérvőt odaölt.

Ismét nagy zaj támadt, s a magyarok, igen meggyöngyülvén már a falak, féltek nehogy bevétetvén a város, az ellenség kíméletlenül bánjék velök, Mánuelhez követeket küldtek, s ha szabadon bocsáttatnak, a várost feladni ígérték; mit ez addig meg nem engednie mondott, míg a zsupánok vagy parancsnokok, köteleket akasztva nyakukba, hajadon fővel s mezítláb eleibe nem jönnek. Gyalázatosnak tartván az őrereg ezen embertelen feltételt, inkább meghalni mint erre reá állani elhatározzák. A görögök tehát, új erővel, ismét támadáshoz fognak, s a fáradtak helyett, mindenkor pihentek következvén,



a lakosok közül pedig valaki, nyíllal a táborba leveleket lővén és hogy mieink min gondolkoznak, elárulván, a várost elfoglalják. Rémítő öldöklést tettek az őrserегben, s a polgárok kincseit, vagyonát, elrabolták. Egy az ellenségre felbőszült előkelő férj, nevezetes tettet követett el; midőn nejét egy görög katona által elragadtatni s mármár meggyaláztatni látná, hogy becsületét megmentse, törrel átszúrta. Gergelyt és másokat, kik fogolylyá lettek, a császár keményebben szándékozott megbüntetni, de Béla közbenvetésére, ki a táborban jelen volt, haragját lecsillapította.

A király ez alatt, Szerém erősségében bizván, nem gondolta, hogy az illy hirtelen bevétessék, ezért fegyvertársai hadai megérkeztét várva csak lassú léptekkel közeledett, és miután a történeteket megértette, a táborozásra alkalmas idő is elhaladván, Mánuelhez követeket küldött, őt reábirni, hogy ha megbékél, az elfoglalt Szerémet neki ismét visszaadja. A császár eleinte tagadólag felelt: „valóban nagy dolgot cselekednék, ha mit már elfoglalt, ajándékba nyerné. Birtokában van Szerém, elfoglalta Szögményt, a dalmaták is hatalmában vannak, és miket bir, néki ismét azokat akarják adni. Van-e a magyarnak más Szerémje, más Szögménye és más Dalmátországa, mellyet átadjon? ha van, mutassa meg, s ha megmutatja, kezéből azonnal átveszi, bárha tudja, hogy sokáig nem bírhatja, miután a magyarok jog és méltóság ellen tenni semminek sem tartják; mit ugyan, isten segedelmével, fegyverével meg fog védeni. Ha tehát mindaz, mit adni akarnak, immár birtokában van, mi feltételek alatt köttetendik meg a béke, s mi az, mivel őt kiengesztelendik? Ezeket keményebben, — de majd fordítván modorát: hogy pedig megtudjátok — monda — miszerint veletek keresztyéni módon akarok bánni, isten neki, legyen meg a béke, s eskü által erősíttessék meg.“

És itt nem lehet csodálni, ha István, annyi ségederővel ellátva, a harczterét meg sem kísértette, hanem a görögökkel békét kötött. Míg ugyanis serege egy részét Szerémbe vezette, a másik pedig a segédhadak megérkeztéig hon maradt, Mánuel Duka János vezérlete alatt, maga a magyarok ellen indúlt többi hadait Dalmátország elfoglalására küldötte, ki az alatt, hogy a magyarok azt gondolták, miszerint egész népe Szerémnél van, rövid időn Traút, Sebenicót, Spalatót, s mind az 52 dalmát és horvát várost, a görögök hatalma alá hajtotta. Ez volt tehát oka, hogy a király a háborúnak a békét eleibe tette.

E béke azonban ismét nem tarthatott soká. Ugyanis az ország rendei nehezen szenvedvén ennyi tartomány elvesztését, s azoknak visszaszerzésére a királyt szüntelen unszolván, ez, miután látta, hogy míg az említett tartományok görög kézen lesznek, addig az ország békében nem maradhat, 1166-ban Dénes udvari főembert, ki a hadvezetésben igen jártas volt, Szerémbe újolah beküldi. Mire a görög vezérek tanácsot tartottak, de e tanács nem ütött ki kedvezőleg. Mert csak azon ügykeztek, hogy egyik a másikat megcsalhassa, Gabra Mihály és Brana legnagyobb ellenség lévén. Emez mégis győzött, s midőn Dénest éjjel megtámadni akarnák, előre kicsinált terv szerint, útjokat folytatva, azon helyre értek, hol Dénes, táborával megszállott, s midőn ott senkit sem találtak, nagy félelem fogta el őket, mert az ellenség ismeretlen vidékein magokat bátorságban nem látták. Mindazáltal tovább mentek, nyomozva a magyarokat, s valamit talán kivihettek volna, ha ezeket elébb megtámadják, — de ezek, a mint megviradt, s amazoknak jövetelét észrevették, a mezőn legelő lovaikat összefogták, s a tábor mellett állani szokottakra felkanyarodván, rendbe állottak, és a hanyagul szétheverő görögöket megtámadták. Többeket közölök, midőn az összefogott lo-

vakat a táborba hajtó magyarokra rohantak, ezek szétkergették, miként azok is, kik utánuk hátmegől nyomúltak, min a görögök megrettenve, eleinte visszavonulásról gondolkoztak, majd pedig azt hívnék, hogy náloknál sokkal nagyobb sereg jö ellenök, futásnak eredtek. Ekként mindnyájan eltakardtak, s zászlójokkal egy ideig néhányan megmaradtak ; de végre, a tanácsban a vezérek közt kiütött meghasonlás következtében ezek is hátat fordítottak. És midőn Gabrát, futtában Brana elérte, kinevetve s gúnyolva mondá : Láttad e Sebi, hogy én az ellenségnek ismét ellentálltam, és őket dárdával megtámadtam, — mire ez : Császárom fejére mondhatom — válaszola — hogy téged soha más-kép nem, csak futni láttalak. Némelly görög írók nem nagy nyomatékúnak mondják e harczt, de mások az elesett görögök számát annyira teszik, hogy Dénes diadaltesthalmot hányatott belőlök.

Mánuel meghallván seregének vesztét, részint a szerencse szeszélyén, melly annyi kedvezés után végre elhagyta, részint vezérei tudatlanságán felharagudva, mikép a szenvedett kárt visszapótolja, Magyarországra ismét berontani parancsolt, és miszerint az ellenség figyelmét elvonja, ravaszságot gondolt. Eleket a Duna felé indítja, mikép a magyarok azt higgyék, hogy azon oldalról akar támadni; Batacz Arszlánt pedig a nagyobb részszel, főként az oláhok rendkívüli sokaságával, a Fekete tenger mellékéről, honnan őket még soha meg nem rohanták, betörni parancsolja. Elek tehát a parancsa alá adott kisebb sereggel a Dunához érvén, a magyarokat megrémesztetve, mintha azon tüstént átkelne, Batacz pedig amonnan kerülven, mindent, mit előtalált, elpusztított, leölt, vagy elfogott, s tömérdek ökor, ló és más barom mennyiségével terhelten a császárhoz visszatért. Azonban ez a történetekkel még meg nem elégedett, hanem parancsolta, hogy egy más sereg,



Lamparda Andornok, Petralipha Niczefór és mások egyszersmind Duka János fővezérlete alatt, Erdélybe ömöljön, melly semmit nem késve, járhatlan hosszú utakon s lakostalan vidékeken, becsapván, a falvakat felgyújtotta, tömérdek népet leölt, sokat fogolylyá tett, és nagy zsákmányt szerzett, s mielőtt viszszavonúlna, rézszobrot emelt, illy felíráttal : <sup>1)</sup>)

A pannonok számos fia  
Görög kard által, ott  
Veszett, a midőn Mánuel  
Dicsően uralgott.

De hogy ez nagyobb kérkedéssel mintsem valósággal állíttatott, annál bizonyosabb, mert e sereg, a rabláson s öldöklésen kívül semmi nevezetesb dolgot nem tett, a másik pedig, Elek vezérlete alatt, vagy hogy a magyaroktól félt, vagy hogy parancsa nem volt, tétlen vesztegelt, mígnem Henrik osztrák herczeg, nejével Theodórával, Mánuel unokájával a császárt Szeredóczban felkeresvén, a béke újabb megkötését kieszközölte, ki tartományába visszatérve, leányát Agnest, Istvánnak feleségül adta.

A béke évei még alig kezdődtek el, midőn a magyarok a görögök által elfoglalt Dalmátországra nézve szerencsét kívántak kísértetni, miszerint, ha sikerül, újlag magukévá tegyék. Mert nem csekély gyanú volt, hogy Mánuel, a Béla öröksége ürügye alatt, azon földet görög hatalom alá szándékozik vetni. 1167-ben tehát Dalmátországba sereget küldenek, mellynek viselt dolgairól egyebet nem tudni, hanem hogy Chaluph Niczefórt, a kormányzót elfogta; azon oklevél mégis, mellyet István ez évben a sibenicioiaknak kiadott, eléggé tanúsítja,

---

<sup>1)</sup>) Pannonicae quondam numerosa hic germina stirpis  
Mars, et dura manus sustulit Ausonum.  
Imperium Manuel Romae cum divus habebat  
Comnenum Augustae gloria prima domus.

hogy Damát- s Horvátország a magyarok uralma alá visszajött, habár Zádor a velenczések birtokában maradt is, miért ők, az említett két ország czímével tovább is éltek. István pedig, hogy azoknak érdekében semmit el ne mulasztson, dogéjokat Vitalis Mihályt, megnyerni ügyekezett. Ennek tudniillik két fia volt, Lénárt ausari, és Miklós arbei grófok, kik egyikének, az elsőbbnek, Dessa szerb zsupán, ennek nagybátyja, László leányát, Máriát adta feleségül, honnan igen hihető, hogy Dalmátországgal, Szerb is a magyar hatalom alá került. <sup>1)</sup>

E szerencsés hadviseletből nem kevés remény táplálta a magyarokat, hogy Szerémet is visszavehetik, mellynek elfoglalásával nem soká késve, 1168-ban, megint Dénes vezérlete alatt, a Száván átkeltek és szabadon zsákmányoltak. Hírül vitetvén ez a császárnak, miszerint az ellenség becsapkodásainak valahára véget vessen, a háborút az eddigiek-nél nagyobb erővel megkezdendő, Szeredóczba megy, hol seregeit összevonván, a perzsák segedelmét is várja. Míg ez megtörténék, meghallja, hogy a Koszta terén álló két női réz szobor közül az egyik, melly magyarnak hívatik, épen áll, a másik pedig, melly görög nevet visel, régisége miatt összeomlott; miért amazt azonnal lerontatja, ezt pedig helyreállítja, azt híván, hogy a két nemzet szerencse koczkája is ép így megforduland, és a görög felemelkedik, míg a magyar lehanyatlík. Ez után a sereget egybegyűjtve, tanács alá bocsátja: vajjon a magyar háborút maga vezesse-e, vagy valamelly parancsnokra bízza, s egyhangúan elhatároztatott, hogy ő Szeredóczban maradjon, s főkapitányokat tegyen, kik a császár távullétében a harc bizonytalan sorsát kevesebb gyalázattal viseljék, ha pedig győznek,

---

<sup>1)</sup> Chinnam Lib. VI. — Lucius Lib. III. cap. VIII. — Dandul. Chron.

a dicsőség innen a császárra háruljon. A fővezérség tehát Contostephan Andornoknak adatott, s a sereget, Szeredóczból kimozdulván, ékes szónoklattal buzdította, és a fővezérnek nem csak a háború okát, de alkalmas idejét, s a tábor és ütköző sereg elrendezését megmagyarázza. Majd követeit, századosait s többi katonáit, felemlítve előttök elébbeni vitéz tetteiket, gyors előhaladás, és a veszélyeknek, isten segédelmével, meggyőzésére inti, mikép így fényes diadalhoz juthatnak, és ha dicsőségét nevelni, s távollétében is győzelmet aratni fognak, őket megjutalmazza. A hadak a beszédre vígságot mutattak, s a szavak virágai által megbájolva, előttök a multak mostoha emléke egészen eltörlőttnek látszott. A császárnak nagy éljeneket kiáltottak, s erejük felett is harczolni ígérkeztek. Ekként elkészítettvén e sereg, nagy híre támadt, hogy egy magyar, sebesen lovagolván arczra lebukott. Mi jó jelnek vétetett s maga a császár is felvidult, a harcz szerencsés kimenete felől a népet biztosította, s istennek hálákat adott. <sup>1)</sup> Andornok pedig elindulván, a Száván átkelt és Szögménybe ment. A magyarok, ezen legkisebbé is meg nem rettenve, hadaikat rendbe állították, s nagyobb számú külföldieket, mint mondják németeket is zsoldba fogadván, Dénes vezérlete alatt, vígan s némileg hánytatva kezdték meg útjokat. Ki mihelyt meghallotta, hogy a görögök a Száván átjöttek, a mult győzelemben kevélykedve, dicsekedett, hogy az ellenség csontjaiból még egy diadalhalmot fog hányatni. <sup>2)</sup>

Kimenvén a görögök Szerémből, táborukat a magyarokétól nem messzire ütötték fel, az összezapástól mindazáltal mind a két sereg sokáig tartózkodott; mert egyik vezér sem tudván a másikról, hogy mennyi erővel van, merészségnek tekintette, a

---

<sup>1)</sup> Nicet. Chon. Annal. Lib. V. — <sup>2)</sup> U. ó. u. o.



szerencse kockáját vaktában elvetni. Andornok majd, minthogy kémeinek a magyar táborba átmenniök biztos nem volt, néhányat katonái közül az ellenség ellen küld, s megparancsolja, hogy a magyarokat csatározásra csalják ki, s ügyekezzenek közülök legalább egyet elfogni. A parancs szerint tehát egy fogolylyal visszatértek, kitől kérdeztetett: mennyi számmal vannak a magyarok Szerémnél, és mit szándékoznak tenni? Ez mindent őszintén s igazán elbeszél, harminczkét vezére van — mond — a seregnek, mindenek felett fő pedig Dénes. Az egész had, legfeljebb tizenöt ezer vasas lovas, íjász és lancersokból áll, de a melly annyira bátor, hogy higgyék el a görögök, miszerint legelső megrohanásuk előtt sem fognak megállhatni. <sup>1)</sup> Ezt megtudva, alig rendezte el seregét, midőn a császártól levél érkezék, mellyben az ütközetet más alkalmasb napra halasztani parancsolja. Andornok azonban, kebelébe rejtván a levelet, a parancsot nem teljesítette s a főemberek előtt más ürügyet színlelt, bár e nap mindnyájok által szerencsétlennek tartatott. Mánuelnek ugyanis szokása volt, a nagyobb fontosságú dolgokat a csillagvizsgálók jóslatai szerint végezni. Egyébaránt a fővezér tudván, mikép némelly csekélyebb buzdítás is, a harcz kimenetelére jó hatással van, a hadakhoz következő beszédet tartott: Erős férfiakul viseljétek, vitézek, magatokat, s szerencsétek és dicsőségtekből ne engedjétek semmit leszállani. Tudjátok, hogy még a vad is, ha erővel megtámadtatik, megriad s futamszik, a félénket és gyávat pedig felfalja. Ezen vad durva néppel tehát, szinte erővel kell harczolni, nehogy a halál félelme miatt, mi nem üdvét de kárhozatot hoz, gyalázatosan jármuk alá jussunk, s tunyaságunkat keservesen megbűnhődjük. Nem kell gondolnotok, mintha csu-

---

<sup>1)</sup> Cinnam. id. h.

pán mi volnánk megsebhethők s halandók, az ellenség ellenben vas és sérthetetlen, hanem miként ők panczéllal védik magukat s gyors lovakra kelnek, úgy épen ezek nekünk is használnak, és erőben nekik nem engedünk. Mindkét résznek egyenlő hadrendre, gyakorlata s fegyverzete van. Mert azt nem említem, hogy mi a mennyiben tudomány és ékes-szólás által őket, a durva népeket felülmúljuk, úgy hadi fegyelem s ügyességre nézve is elsőbbek vagyunk. Vívunk mi már ezelőtt is a magyarokkal, s földeiket elpusztítottuk, támadjuk meg tehát most is, erőlesen. Rajta vitézek, rajta bajtársaim! így menthetitek meg feleségeitek s gyermekeiteket. A durvák kiáltásait a Duna habjai nyeljük el, s vérrel megfestve, a magyarok vesztét s görögök győzelmét hirdessék mindenütt, merre elfolynak. Végre meg kell gondolni azt is, hogy ki minket ide küldött, egészen tőlünk függ, s jó reménynyel lévén ígértünk után, már előtte képzeli a foglyok sokaságát s a diadal nagyságát. A jelen fenyegető veszély miatt tehát, se meg ne gyöngüljünk, se gyalázat s csapásnak minmagunkat ki ne tegyük. A nagy veszély ugyanis húzást halasztást nem szenved, s a legkisebb hanyagság, tönkretétele az ügynek.“<sup>1)</sup>

E szavak után kürtjeit megfuvatja, és seregét a szélesen elterjedő mezőségen hadi rendben állt ellenség ellen vezeti. Azonban Dénes sem restelkedvén, a mint a görögök erős szárnyait s gyöngye homlokát meglátta, embereit hirtelen mintegy tornyot, sűrű csapatokba szedte, azt hívén, hogy ha ezekkel egész erővel neki rohan, a megoszlandó ellenség szárnyait, könnyű szerrel megtörheti. Illyképen mint valamelly fekete borúlat, a görögökre ront, s ropant zászlóját, mellyet magas rúdon, szekérre rakva, négy ökör húzott, szélnek eresztí. Félelmet gerjesztő

<sup>1)</sup> Nicet. Annal. Lib. V.

volt seregének tekintete, melly csupán dárdás lovas-ságból állott, s nem csak vitézei voltak talpig pán-czélba öltözve, de lovaik szügye s homloka is vassal volt a fegyver csapásai ellen borítva. A paripák nyerítései, s a nap sugárán fénylő fegyverek nagy-szerű látványul szolgáltak, s az ellenségben mind csodálatot, mind félelmet gerjesztettek. <sup>1)</sup>

Midőn dél tájban mindketten egymáshoz közelednek, Andornok kezdvén meg a csatát, a homlokon állókat rövid szóval ismét buzdítja, s parancsot ad, hogy távulról a magyarokat nyilakkal fogadják, és a mint ezek ellenök törnek, hátat fordítsanak, nem egyenesen a maguk tábora felé, hanem egy kevéssé oldalt, miszerint így félre vezettetvén a magyarok, a hadsor közepét üresen hagyják. De ezek, mihelyt a magyarok megtámadták, a Szávaig meg sem állottak, s csak a bal szárnyon maradt meg két csapat, mellyet Kokkovazul és Taticz vezetett. Mind e mellett Brana Döme, ki csak nyolczvanad magával maradt, az ellenség közé rohant, s vitézül harczolván, fején halálos sebet kapott, elfogatott s a táborba vitetett. Testvére pedig, György, a magyarok sokaságától megriadva, ütközni nem mert. Ámbár e szerint a görögök balszárnya megszalasztott, a jobb a magyarokra támadva, ezeket visszaverte. Mit Dénes látva, az Andornok körül állókra parancsol rohanni, de emberei közül sokan megfélemlvén, a lovasságot kiáltották védelmükre, s Dénes gyöngeszívűségökért őket megdorgálta és reájok parancsolt, hogy maradjanak helyben, miszerint a görögök félénkségöket észre ne vegyék. Lamparda Andornok, miután ezeket látta, tartván nehogy Dénes hadai magát a fővezér Andornokot megtámadják, vele megütközni szükségesnek látta. Összeütköztvén, nagy lárma között, a magyarok paizsaira

<sup>1)</sup> U. ö. u. o.



omló dárdák darabokra szakadtak, s a görögök, bár Brana is hozzájuk érkezett, kifáradtak, a fővezér tehát, nehogy ha ezek megveretnek, a harcz egyedül reá maradjon, neki vág s kegyetlen vérengzést kezd, mellyben hadaiból nyolczvan, a magyarokból pedig sokkal többen elhullottak, s a görögök hihetetlen állhatatossággal túrvén a csatát, ellenséget megselezasztották. <sup>1)</sup>

Estig tartott az ütközet, és a görögök hallván, hogy amazoknak reggel segedelmök jő, a Száván átmentek. Miből könnyen látható, hogy győzelmök nem volt olly fényes mint a császárral elhitették, kik ha Dénesnek a többi vezérek engedelmeskednek, teljesen megverettek volna. Nagy zászlója és lova, mellyről, a mint katonáit ingadozni látta, róla leugrott s gyalog harczolt, az ellenség zsákmányává lett. Csodálatos mind e mellett, hogy Mánuel, örömeiben felszökellvén, egyházi ünnepélyt rendelt, s a szerencsés hír kikürtölésére előre a fővárosba küldött, aztán néhány nap mulva, a felczifrázott s ékesített keleti kapun nagy diadallal maga is bevonult, aranyozott ezüst szekerét hófehér négy ló vonta, mellyeken Mária képei voltak kitűzve. Bársony s aranyos ruhába öltözködött minden, a tolongó nép megtöltötte az utszákat, nézőkkel a házak fedelei is telve voltak. A szekeret, rokonai, főemberei, barátai, tisztviselői követték. Maga büszke ménen lovagolt, pompás ruhájában, Contostephánnal együtt, s utána a foglyok vitettek. A nagy templomba ment, hol istennek a vélt győzelemért egész népével hálákat adván, lovagjátékokkal mulatta magát. <sup>2)</sup>

Tetemesb kára lőn a nemzetnek abból, hogy Mánuel e győzelem hírért 1169-ben Dalmátországba küldvén, Traut, Spalatót, Sebenicót és csaknem az egész tartományt elfoglalta, s egyedül Zádor ma-

---

<sup>1)</sup> Cinnam. id. h. — <sup>2)</sup> Nicet. id. h.

radt a velenczések birtokában, nem sokára a magyarok hatalma alá adva magát. Ugyanis érsekeket amazok a gradi atyaérseknek vetvén alá, a parancsnok Maurocen Domonkost elűzték, Istvánnak meghódoltak s a magyar zászlót kitűzték. Vitalis Mihály hűtelenségüket megboszulandó, 30 hajóval indult ellenök, azonban a magyar őrseregtől félve, tétlen visszavonúlt; azonban a magyarok birtoka sem soká tartott, mert az őrsereg, tán Mánuel ellen, kivitetvén, Vitalisnak újlag átadták magukat. <sup>1)</sup>

A Dalmátországban szenvedett veszteséget István némileg helyrepótolta az által, hogy testvérét, Ilonát, Henrik osztrák herczeg fiának Lipótnak adta feleségül, s hihető hogy menyekzójén Henrik száz herczeg is jelen volt, ki ép akkor Jeruzsálembe menvén, Bécsben mulatott, s Jasomirgott Henrikkel Esztergomba érkezett, hol őket nagy szomorúság lepte meg, mert István, azon éjszakán, magtalan, hirtelen meghalálozott. <sup>2)</sup> Neje, Ágnes, ugyan áldott állapotban maradt, de gyermekéről semmi emlékezet nincsen. Később Ortenburgi Hermán korontáni herczeghez ment férjhez. <sup>3)</sup>

### III. BÉLA.

Örökös nélkül halván el III-dik István, az ország pártoskodások színhelyévé vált. A trón ugyan egyenesen testvéröccsét Bélát illette, de minthogy még ifjú korában Görögországba ment, s miatta az ország hosszas és folytonos háborúságokkal zaklatatott, a rendek reá neheztelve, s félve nehogy görög szokásokat s törvényeket hozzon be, sokáig haboztak, vajjon királylyá megválaszszák-e. Sőt miután István neje is teherben maradt, a nagyok többsége

---

<sup>1)</sup> Dandolo, Chron. — <sup>2)</sup> Klosterneub. krón. 1173-ra. —

<sup>3)</sup> Megiser, Annal. Carinth. Lib. VIII. cap. I. p. 832.

megvárandonak vélte az özvegy szülése idejét. Azonban Mánuel őket véletlen meglepte. Hallván ugyanis, hogy meghasonlottak, seregével Szeredóczban termett, miszerint az első alkalmat el ne szalaszssa. Ide jöttek hozzá a Bélával tartók követei, s ezt, mint kire a korona jog szerint szállott, királyul kérték. És miután ő, bár eleinte Mánuel vejéül volt kijelelve, a rokonság állván ellent, a császárné testvérét vette el, ugyancsak Mánuel által, nejével együtt Magyarországra küldetvén, de szent esküvel kötelezvén eleve magát, hogy mi a császárnak és a görögöknek hasznára lesz, egész életében szem előtt tartandja, <sup>1)</sup> a magyaroktól királylyá elfogadtatott, s 1174-ben a főrendek kívánatára a kalocsai érsektől megkoronáztatott. <sup>2)</sup> Miből hogy az esztergomi érseknek semmi jogcsorbítása ne következék, Béla, kiadott oklevelében, következő szavakkal biztosította: „Én Béla, isten kegyelméből Magyar-, Dalmát-, Horvát- és Rámaországok királya, az isteni kegyelmesség rendeletéből felveszem a koronát a kalocsai érsek kezéből, de nem az esztergomi egyház sérelmére, mellynek érsekei által kelletik ezután a magyar királyoknak mindenkor megkoronáztatniok.“ Ekkép a koronázási jog, melly eddig ingatag és változó volt, az esztergomi érsekek kizáró kiváltságává lett. <sup>3)</sup>

Elfoglalván ekként a királyi széket, legelső gondja volt, a királytalanság ideje alatt elharapózott rablásokat, részint fegyveres erő, részint szigorú parancsok s büntetésekkel meggátolni. Aztán, miután a királyok eddig bárki által személyes megjelenések s bárdolatlan előadások és panaszokkal háborgattattak, s a királyi méltóság iránt illő tekintettel nem voltak, a folyamodvány vagy esedezés

---

<sup>1)</sup> Cinnam. id. h. — <sup>2)</sup> Pray, Annal, Reg. I, 164 l. — <sup>3)</sup> Pray u. o.



írott benyújtását hozta be, s ezeknek tárgyalására két tanácsost rendelt, kik azokat, titokban elolvasásák és a határozatokat a király jóváhagyásával kiadják. <sup>1)</sup>

Miután a beldolgokat ekként rendbe hozta, Dalmát- és Horvátországok visszaszerzéséről gondolkozott; azonban, tán mert Mánuelnek esküvel kötelezve volt, azt kedvezőbb időkre hagyta, annyival inkább, mert a császár azokat nem annyira fegyver mint jószívűséggel foglalta el s tartotta hatalmában. Ugyanis adót nem vétetett, sőt saját kincseit küldözte hozzájuk, mindent ki hozzá közeledett, tisztelettel fogadott, s valamennyi költséget saját pénztárából viselt. A spalatóiakat fejenként felszám láltatván, mindnyájokat segedelemmel látta el s még a bölcsőben rengő gyermekeknek is egyegy aranyat adott. A hiba csak az volt, hogy Béla nevében foglalván el az említett két országot, azt maga részére önkényesen megtartotta, Béla pedig, magán érdekért az ország jogairól megfeledkezett s beleegyezett. <sup>2)</sup>

Ezalatt Henrik szász fejedelem a szent földről Magyarországra érkezvén, Béla által szívesen fogadtatott, s a határszélekig eleséggel ellátott. <sup>3)</sup> A perzsák, kiknek szultánját Mánuel az uralkodásban meghagyta s megerősítette, hálátlanokká lévén iránta, őket háborúval megtámadni elhatározta. E végett roppant sereget gyűjtött s a hadmenetre Bélát is felszólította, ki, a mennyire a történet emlékezik, a legelső erdélyi vajda Löstök, és a horvátországi bán Ompod vezérlete alatt, nem megvetendő segéd hadat küldött. Ekként a császár Iconiumba menvén, a perzsákat megboszulni akarta, azonban tévútra vezetett s törbe került. Ugyanis magas

---

<sup>1)</sup> Bonfini Dec. II, Lib. VII. — <sup>2)</sup> Dandul. — Lucius, Lib. III. cap. 10. — Hist. Salon. cap. 22. — <sup>3)</sup> Arnold. Lubec. Chron.

hegyektől körített mély völgybe jutván, midőn ezen seregével áthaladna, a lesben állott perzsák által elül s hátul megtámadtatott, s így megszoríttatva népe irtalmatlanul kaszaboltatott, mert sem előre sem hátra nem mozdúlhatván, magát nem védhette s az ellenséget vissza nem verhette. Egy része, nagy nehezen a hegyeken keresztülhatolva, megszabadult. A császár az erdélyiek és tótországiak által körítve, a megtámadókat a szorosból kiűzni egész erővel törekedett, azonban nem sikerült, s halálát közel lenni látta, annyival inkább mert a perzsák mindinkább szaporodtak. A körülötte lévőekkel tehát, nem lévén egyebet mit tennie, az ellenségre rohan, s a többieket inti, miszerint ügyekezzenek kiki megszabadulni a mint lehet, azokból ugyanis, a miket lát, semmi jót nem reményl. Sok sebek után tehát a bokrok között, karddal és vas buzogánnyal, nagy nehezen utat nyit, s bár vértjébe 30 nyíl repült, s leütött sisakját fel nem vehette, megszabadúl. <sup>1)</sup> E küzdelemben főként két erdélyi nemes, Lob és Tamás testvérek vitéz erénye tűnt ki, kik a halál révén álló császárt saját vérökkel mentették meg, s visszatérvén, a vajda és a bán által megdicsértettek, a királytól pedig Doboka vármegyében kilencz faluval ajándékoztattak meg. <sup>2)</sup> Ompod bán emlékét a nevéről maig Ompodnak hítt, Zemplén vármegyében a Bodroghközön fekvő pusztá tartotta fel, hol a homokdombban különböző régiségek, mint csatok, fegyverdarabok, csodálatos csontok, kétsoros fogak, és vastag edénymaradványok, nagy mennyiségben találhatnák.

Dalmáthonban sem volt szerencsésb Mánuel, mint Ázsiában. A velenczések ugyanis elvett hajói-

---

<sup>1)</sup> Nicet. Chon. Lib. VI. — <sup>2)</sup> Pray Annal. Reg. I., 167, 168 l.

kért tőle semmi kárpótlást nem nyervén, nagy hajóhaddal készültek ellene; 120 hajóval majd megjelennek, s az istriai és dalmát segedelmet is megnyervén, Traút elfoglalják, kirabolják s falait földig lerontják. Onnan Ragusába mennek, s kőfalait meghágva beveszik, — haragjokat a helybeli érsek csendesítette le. Ellenállították hajóikat a görögök is, de midőn amazokat a tengeren sokkal erősebbnek látták, a csatát kikerülve, a vizeket megmérgezték. A doge, nehogy az időt veszítse, minthogy már september volt, Negropontét és Chiost útjába ejtette s kirabolta, hol midőn követek útján a béke tárgyalatnék, népe nagyobb része megbetegedvén elveszett. Miért haza felé vitorlázott, és Sebenicót is a foglalt városok közé számítván, egy hónap lefolyta alatt a görögöktől az egész Dalmátországot elfoglalta, rövid időn a magyarokra újlag visszaszállandót.

Úgy látszik hogy a magyarok ez évben Szerbország egy részét is elfoglalták, mert ha nem csupán cím volt az, mellyel vak Béla, s azóta III-dik Istvánon kívül, egy király sem élt, úgy Rámát III-dik Istvánnak el kelle vesztenie. III-dik Béla czímei közt ismét előtűnik, azon oklevélben jelesül, mellyet a zágrábi káptalannak kiadott. „Tudtára legyen — mond ez — minden római hitűeknek, hogy én, III-dik Béla, második Gejczának fia, isten kegyelméből, Magyar-, Dalmát-, Horvátországok és Ráma királya, midőn Fejérváron a szent István ünnepét ülném, a zágrábi kanonokok, Ugrín akkor ottani választott püspökkel, alázatos esedezéssel könyörögtek, . . . . én pedig, miként méltó volt, a kérelmezők igazságos ohajtásához könnyen adtam megegyezésemet, és mivel kívánságuk az okosság ösvényétől el nem távozott, kedvező indulattal akartam azt teljesíteni. Az úr megtestesültének



M.CLXXV-dik esztendejében, dicsőséges III-dik Béla király a II-dik Gejeza király fia uralkodásában. Jó b esztergomi, Pál kalocsai érsek, Adorján jegyző, Far- kas nádorispán, Csobán bán, Ugrin választott zágrábi, és azon országnak több más fejedelmei lévén.“<sup>1)</sup>

E közben Konrád znoymai herczeg és II-dik Szobieszló, cseh, magyar és szászokból álló mintegy 60 ezernyi seregével, Osztrakországba, ismételve beitt, s azon egész vidéket, melly Morva- és Cseh- országgal éjszak felől határoz, borzasztóan elpusztítván, Bécsig halad. mellýet a vitéz Kaunicz, falai lerontásáa kényszerít. Henrik, a herczeg, ellene indúl, de kevesebb hadai lévén megszalasztatik, s jól megerősített várába ügyekszik venni magát, midőn a híd megromladozva lévén, mint mondják, lovával felbukott, lábát eltörte, és kapott sebei fájdalmában harmad napra meghalt. Egy hiteles író azonban ezen elesést csak a következő évben történtnek állítja.<sup>2)</sup>

Mánuel, miszerint a magyarokat a velenczések ellen annál erősebben magához csatolja, a Béla le- ányát Máriát, unokája Ízsák számára megkéri, s megnyeri, ki azonban nem sokára meghalálozván, Bonifác monteferratói örgrófhoz ment férjhez.<sup>3)</sup> Béla azonban a dalmát háborúba hasztalan vegyülni nem akarván, Mánuelre bírtá, hogy a velenczésekkel békét kössön. És eleinte a császár erre hajlandó is volt, de aztán különböző ürügyek alatt elhalasztotta, s bár Spalatón kívül minden hirtokát elvesztette, még Tótország királya címével is kérkedett.<sup>4)</sup>

Pénztára kiürülve lévén Bélának, 1179-ben apostoli királyi hatalmával a prépostok és apátok

---

<sup>1)</sup> Hist. Zagrab. Eccl. 78. 1. — <sup>2)</sup> Névtelen krón'ka Peznél, 1176-dik évre Bohu-l. Balbin. Epit. rer. Bohem. Lib. III. cap. XII. p. 244. — <sup>3)</sup> Emmius és d Ouireman. — <sup>4)</sup> Luc. Lib. III. cap. 10.

megürült helyére világiakat rakott, mi az egyházi rendet nagyon megrémesztette. <sup>1)</sup> Az esztergomi érsek Lukács emelt először szót ellene, aztán a pápa is felkelt s dékány bibornok követét küldötte hozzá, kinék közbenjárására, következő oklevelet adott az esztergomi és kalocsai érsekeknek, velük az egész egyházi rendnek: „Béla, isten kegyelméből, Magyar-, Dalmát- és Horvátországok és Ráma királya, Lukács esztergomi, Kozma kalocsai érsekek és helyetteseiknek, a királyi prépostoknak is, és általában az említett érsekségekben létező jelen és jövőendő valamennyi egyházi személyeknek, örökké. Igazságos és az okossággal megegyezőnek látszik, s a szentíratok tanúságai által is bizonyíttatik, hogy kik az örök király által a királyi méltóság polczára méltattatnak emeltetni, arra, mi az egyház és keresztvénség előmenetére bármiben tartozni ismertetik, annyi gondjok s örökösök legyen, mennyivel az isteni rendelethöz reájok ruházott tisztességért, teremőjök iránt, másoknál nagyobb hálával tartoznak. Ezért, saját okosságunktól indítatva, egy-szersmind a szent egyház tisztelendő M. bibornokának üdves buzdításai által figyelmesb és hajlandóbban intetve, boldog emlékezetű édes atyánk Gejcz király vonzalmát is, mellyet a római szent egyház, és szent atyánk, Sándor pápa úr iránt, mindenkép tanúsítani ügyekezett, szinte minden tőlünk kitelhető módon követni akarva, a püspökök kinevezése és áthelyezése tárgyában mind maga mind örökősei részéről tett rendelkezését, mellyet Sándor pápa úrnak és utódainak engedett, tudniillik, hogy az ő és utódai tudta és tanácsa nélkül semmi püspöki át-

---

<sup>1)</sup> Pray is nagyon zúgolódik Béla ezen tette ellen. „Béla — mond — *potestate regis Apostolici male usus, turpi nundinatione in locum Praepositorum et Abbatum profanos homines . . . substituerat;*“ id. m. 170. l.

helyezést ne tegyen és tenni ne engedjen, megerősídjuk, és mind általunk, mind utódaink által örökösen megtartatni akarjuk. Ezen felül elődeink mult időkbeli szokását meghagyván, mind magunk mind utódaink előtt ingatlan erőben maradandónak rendeljük, hogy a püspökök holta után a püspöki vagyionokra világi gondviselőket ezután nem nevezünk, s nevezni semmikép meg nem engedjük, hanem tisztességes egyháziakat alkalmazandunk, kik az egyházak vagyonaiból, nem kéjelemre, hanem csupán szükséges élelmire valókat, mértékletesen vegyenek, minden egyebet pedig, jó hiszemmel, legkisebb csalárdság nélkül, az egyházak, püspöki és kanonikai lakok felépítésére s a szegény özvegyek és árvák felsegítésére fordítsanak. Mí ellenben, vagy utódaink, azokból magunk hasznára ezentul semmit el nem veszünk, kivévén, mitől isten mentsen, ha országunk határain erős ellenségek csapnának be, vagy valamely sürgető szükség kívánná, de ekkor is a püspökök tanácsa nélkül nem teszszük. Ezen felül még azt adjuk hozzá, és rendíthetlen erejében mind magunk, mind utódaink által megtartandónak rendeljük, hogy a királyi prépostok és apátok, prépostságaik, apátságaik s méltóságaikból ezentul le ne tétessenek, e részben régi szokásunkról, magunk és utódaink részéről lemondván, hacsak valamely szerencsétlen esetből nem történnék, hogy valamellyik, egyházi törvény szerint, bűnvádban elmarasztatnék, vagy vétkét nyilvánosan megvallaná. Ezek következtében, Kozma kalocsai érsek, és valamennyi választott püspökök, királyi prépostok és apátok, azon adékonyság és szabadságot, melyet a boldogságos szent pápánk Sándor és követe, a tisztelendő M. apostoli dekány-bíbornok iránti tiszteletből engedtünk, figyelembe vévén, azon gonosz és minden egyházi törvényekkel ellenkező szokásukat, melyet a prépostok és más egyházi méltóságok felavatásában,



s az egyházi javadalmak eltulajdonításában gyakoroltak, az említett bíbornok kezébe tették le végképen. Miért is köz megegyezésök és mindnyájok szabad akaratja szerint elhatározzuk, és ezen megtörhetlen érvényességű kiváltságlevelünk erejénél fogva örökre rendeljük, miszerint ezután, semmi érsek, püspök, választott, prépost és apátnak ne legyen hatalma, prépostjait a prépostságokból kitenni, vagy más egyházi személyeket méltóságuk s javadalmaiktól megfosztani, hacsak bűnük miatt egyházilag el nem marasztattak, vagy azt meg nem vallották. Mindezek a mi dicsőséges királyné anyánk, s valamennyi érsek, választott, királyi prépost, apát, főispán, országnagy és egyéb főemberek tanácsából rendeltetett s megerősítetteknek ismertessenek. Kelt Weszprém városában, ezer száz hetvenkilenczedik esztendőben.“<sup>1)</sup>

Ekként szereztette vissza a jeles Béla, őt, mint az ország törvényes királyát, illető főegyházpártfogói jogát, melyet ősei, különösen I-ső István, buzgalmukban elfecséreltek. A püspökségek és egyéb egyházi javadalmak megadóztatását, háború vagy szükség esetére, magának s utódainak továbbra is feltartotta, s a főpapok önkényét, és az egyházi javakkal gyakorlott visszaélését, megkorlátozta.

Míg ezalatt Mánuel az elvesztett dalmát föld visszaszerzésén iparkodik, 1180-ban, octoberben meghal, s ez által út nyittatik a magyaroknak Dalmátország ismétli visszafoglalására. — Mindenek előtt a spalatóiak hódoltak meg,<sup>2)</sup> és nem sokára a zádoriak, kik között e részben nagy egyenletlenség kapott lábra, melly még a velenczések azon már említett tettéből származott, hogy az ottani érseket a gradinak alávetették, Sándor pápa pedig az álta-

<sup>1)</sup> Kollár a vatikáni levéltárból. — <sup>2)</sup> Archidiai, Hist. Salon. cap. 23.

lok választott Eugubint intette, hogy amaz atyaérsenek engedelmeskedjék. E miatt, és különösen miszerint a velenczések ellen is védelmeztessenek, Bélához folyamodtak, hogy hódolatukat fogadja el. A király tehát, sokáig nem késve, elegendő őrsereget s eleséget küldött, a város köfalait részint kijavíttatta, részint újra építtette, mikép, ha a velenczések megtámadnák, ellentállhasson. És hogy e gondoskodás nem hasztalan volt, nem sokára bebizonyult. Ugyanis megtudván a velenczések, hogy a zádoriak a magyaroknak meghódoltak, mind ezek mind amazok ellen háborút határoznak, és miután pénztáruk az utóbbi hadviselések miatt kiürült, a lakosoktól szedtek elegendő költséget; aztán hajóseregökkel Zádor ellen törnek, s a tenger felől az eleség bevitelétől elzárják, azonban a magyar őrsereg derék magaviselete miatt minden működésök hasztalan lévén, Págót és a Zádorhoz tartozó többi szigeteket elfoglalják, s tétlen visszatérnek. <sup>1)</sup>

Nagy kedvet kaptak mieink e süker által a háború továbbfolytatására, és rövid időn csaknem egész Horvát- és Dalmátországot elfoglalták. Leginkább kitüntette pedig magát ezen országok visszaszerzésében Márk főispán, kit a király ezért bánná nevezett, s „isten és a magyar király kegyelméből ispán s az egész tenger mellék hadfeje“ czímmel kezdett élni. <sup>2)</sup> E kedvező szerencse közé majd azon zavar kezdett tolamakdni, hogy a pápa követe Theobald, a phárai püspökséget a spalatóinak adta, aztán hogy Béla a spalatói érsek választását, miért? nem tudni, egész erővel gátolta, tán mert a spalatóiak magok közül, a király pedig magyart kívánt érsekül. A pápa, nehogy a város lelkipásztor nélkül maradjon, következő levelet írt hozzá: „Sándor püspök, isten szolgálainak szolgálja, Krisztusban kedvelt fiúknak,

<sup>1)</sup> Dandul. 1178-ra. — <sup>2)</sup> Hist. Zagrab. Eccl.

Bélának, a magyarok méltóságos királyának, üdvet és apostoli áldást. Kedvelt fiaink, a spalatói papság és nép jelentvén nekünk, tudtunkra jutott, hogy midőn a spalatói egyház sokáig pásztor nélkül volna, és a római pápák engedélye s a szent egyházi törvények értelmében, a jelen időkig szabad választása volt, te a püspököt ott választani nem engeded. A királyi épenmaradásról tehát gondoskodni, egyszersmind azon egyház sértetlenségét eszközölni, kellő kötelességünknel fogva kívánván, királyi kitünőségdet intjük és az úrban felszólítjuk, miszerint azon városnak, alkalmas egyént választania szabadjon és minden ellenmondás nélkül engedd, ki az isten népének mind előljárója, mind hasznára lehessen. Különben bár a királyi nagyságosságnak engedni szoktunk, az említett egyház jogát valamikép el nem hanyagolhatjuk, miután azt hiszszük, hogy királyi fenségedet illeti, mind azon várost szabadságában megtartani, mind lakosait irántadi hűségökben megerősíteni, s nem adni okot, hogy uralkodásodat megátkozzák. Kelt Viterbben, jul.“<sup>1)</sup>

A királyi jogait nem könnyen engedő Béla azonban e levélre semmit sem hajtott, és 1182-ben a magyar Gilény vagy Gilányi nemzetségből származott Pétert nevezte ki érsekül.<sup>2)</sup> Ezalatt a trauiak látván, hogy a magyaroknak egész Dalmátország meghódolt, a többi város példáját követték és szinte azok uralma alá adták magokat. Ezen a velenczések felboszankodtak, a várost ostrommal ismét körülvették, s miután falai régebben lerontattak, s a tenger felőli oldalát ótalmazni nem lehetett, könnyen elfoglalták, aztán a doge, Mastropetro Aureus, nehogy ismét elpártoljon, lakosait a hűségre egyenként feleskettes kiváltságaikat oklevelével megerősítette.<sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Luc. Lib. III. cap. 13. — <sup>2)</sup> Pray Annal. Reg. I. 173 l.—

<sup>3)</sup> Luc. id. h.



Ez alkalommal Pharo és Brazza szigeteket is el akarta foglalni, miért ezeket is nagy hajóhaddal körülvették a velenczsek, egyebet azonban nem esz- közölhettek, mint hogy azokat a magyarok iránti hűségben jobban megerősítették.

Luczi pápa, ki 1185-ben Sándor helyébe kö- vetkezett, Béla iránt hajlandóbb volt, s tán Sándor példáján okúlva, őt a püspökök kinevezése gyakor- latában meghagyta. Az új érsek Gilányi Péter, ki elébb narni püspök volt, s nagy tudományú és kü- lönösen a természet és orvosi tanban annyira jártas, hogy az egészséges embernek az arcából megis- merte, mi betegségbe és mikor fog esni, ellene aztán hathatós gyógyszert is tudott adni <sup>1)</sup>, mihelyt az érseki süveget a pápától megnyerte, Spalatóba zsi- natot hirdetett, hol a püspöki megyék határai iránt keletkezett egyenetlenségeket elintézte s a király által megerősíttette; miről kiadott levele azért ne- vezetes mert Imrét, a Béla fiát, atyja által megko- ronáztatottnak bizonyítja. <sup>2)</sup>

E közben Vladimír halicsi herczeg, szerencsét- lenül ütközhén meg Kázmér lengyel fejdelemmel, Bélához szaladt, s helyébe Mesczizló választatott el, ki, mert a lengyelek iránt nagy kedvezéssel viselte- tett, három év mulva méreggel megöletett, s Kázmér a Vladimír testvérének fiát Románt nevezvén ki ön- hatalommal uralkodóul, Vladimír Bélától segedel- met s eleséget kért, hogy elvesztett székét vissza- nyerhesse. Azonban tőle nem csak hogy nem nyert, sőt általa fogságra vettetett, s nem megvetendő se- reggel Endre, a király ifjabb fia küldetett Halics- ország elfoglalására. Megérkezvén ő, a halicsiak azt híván, hogy Vladimír mellett jő, annál nagyobb örömmel nyitották meg előtte a vár kapuit, mert

---

<sup>1)</sup> Hist. Salonit. 19. fejez. — <sup>2)</sup> Farlati Chron. Pontif. Tom. I. Illyr. sacr.

azt mondta, hogy Vladimír utána siet. Csak midőn a várat elfoglalta, jelentette ki, mi végett jött. Aztán hűségére mindnyájokat feleskette, kik késedelmeskedtek, vagy elfogatta, vagy a várból kizáratta, a tisztviselőket mind letette, s magyarokkal rakta meg a hivatalokat. <sup>1)</sup>

1186-ban, Béla kettős lakadalmi ünnepet tartott. Maga, másodszori házasságra is elszánnán magát, VII-dik Lajos francia király leányát, Margitot, ifjabb Henrik angol király özvegyét vette, leányát pedig Ilonát, vagy mikép némelyek nevezik, Erzsébetet, az arragoni király, Rajmund, vagy mikép később neveztetett, II-dik Alfonzhoz adta feleségül, kit a pécsi püspök Balhalotri kísért el, nagy pompával, rendeltetése helyére. Ugyanő járt már 1184-ben is Fülöp királyhoz, az említett Margit testvéréhez Franciaországba, melly alkalommal, a magyar király birtokai s jövedelmeiről, következő nevezetes álladalmi jegyzéket mutatott elő, melly megbecsülhetlen kincs nemzeti életünk történeteiben : „*A magyarországi uradalom. Magyarország határai és a magyar uradalom kiterjedése* : Béla magyar király birodalmában következő tartományok vannak : Magyarország, a birodalom feje, Horvát-, Dalmát- és Rámaországok. Magyarországon két érseki székhely van, az esztergomi és a kalocsai. Esztergom 6000 gírárt kap pénzben a király udvarából, s a vert pénz tizedét; egyszersmind fővárosa Magyarországnak; a kalocsai székhely bírja a bácsit, és van 2500 gírája. — Az esztergomi úr segédei : az egri püspök 3000, a pécsi 1500, a veszprémi 1700 és a nyitrai 1000 gírával; a kalocsaié pedig : a csanádi, vagy az átfolyó víztől marosi, 2000, a bihari, kinek széke Olaszinak mondatik, 1000, az erdélyi 2000, és a zágrábi, a Száva vizénél, 1500 gírával. — Dalmátországban

<sup>1)</sup> Cromer. Rer. Pol. Lib. VI.

szinte két érsekség van : a zádori 500, és a spalatói 400 girával. Mindkettőnek tíz segéde van.“

„A magyar királynak van jövedelme. pénzéből 60,000, sójából 16,000, a vámok, harminczadok és kereskedések vagy vásárokból, mert mindezek is az övéi, 30,000, az erdélyi királyi idegen jövevényektől 15,000, 72 vármegyei harmadrészének évenkénti jövedelmeiből 25,000, és a tótországi vezértől minden esztendőben 10,000 gíra. Aztán a 72 főispán mindegyike, a királyt, egyszer egy évben, ellátja, s mielőtt az asztaltól felkelne, 100, egy pedig közülök 1000 gíra ajándékot ad, mi könnyű számvetéssel 10,000 girára becsülhető. Ezek mellett, a királynét és király fiait illető nagy ajándékok, ezüst, posztók, selymek és lovakban. És mindezekeken felül, a föld népe, a királyt eleséggel teljesen ellátja.“<sup>1)</sup>

Mínthogy Balhalotri mind e követségeket saját költségein tette, s megbizását mindenkor pontosan teljesítette, visszatértével a király kegyelmét rendkívül megnyerte. „Mert midőn — szól ez a pécsi püspökségnek kiadott oklevelében — a tisztelendő atya Balhalotri pécsi püspök úr, a mi hű zászlósunk, magunk és országunk érdekében, külföldön ismételve s harmad ízben is, saját költségén nagy kiadásokkal s egyháza kárával, működött, a méltóságos arragoni király úrhoz tudniillik, kedves leányunk Ilusnak, azon méltóságos király úrral házasságilag leendő egybeköttetése végett, oda járt, őt Arragonba elkísérte s férjhezmenetelét és házasságát létesítette, királyi lelkünk s lelkiisméretünk ja-

<sup>1)</sup> E nagynevezetességű oklevelet gróf Waldstein János fedezte fel, s másolta le 1824-ben a párizsi királyi könyvtárban, hol eredetije található, és közölte báró Mednyánszky Alajossal, ez későbbi udv. tanácsos Bartal Györggyel, kinek példányáról birjuk, némelly hibákkal, e másolatot, péld. „Episcopus Biarchiensis“ Bichoriensis helyett, és „Archiepiscopatus Jatzereensis“, Jaderensis helyett. (Kiadva is Endlichernél Monum. p. 247.).



vai, egyszersmind őseink üdveért, azon pécsi egyházat, ez útban szenvedett nagy kárai s költségei, jelesen, kiadott ötezer girájaért, mellyért a Dráva mellett Vussa átellenében fekvő Szent-Márton nevű faluját és püspöki udvarát, más ezen udvarhoz tartozó 17 faluval együtt, a mi szolgálatunk mellett, jóvahagyásunkkal elzálogította“, mindezekért az említett egyházat, újabb nagy jószágokkal gazdagította. Úgy látszik, ez alkalommal jegyeztetett el, Imre herczegnek. az Alfönz leánya Konstancia is, mit a történetírók általában állítanak; s hibás véleményben vannak azok, kik Imre nejét, a szicziiai Rogér leányának gondolják. <sup>1)</sup>

A velenczések Dalmátország elfoglalásán boszankodva, az ottani szigeteket nagy hajóhaddal megtámadták, különösen pedig Zádor ellen intézték törekvéseiket, mellynek kikötőjét körülvezték és sokáig egész erővel ostromlották, azonban minden működésök hasztalan volt, s a királyok és álladalmak nagy részt a keresztes háborúhoz készülvén, e példa után ők is, Bélához követeket küldtek, a béke azonban nem létesülhetett s két évi fegyvernyugvást kötöttek. <sup>2)</sup>

Alig állott e részről helyre a nyugalom, midőn Vladimír, börtönöreit megvesztegetve, Halicsba elosont, az oroszok tömegestül hozzáserglettek, s a szomszéd vidéket, különösen Lengyelország széleit pusztította, tömérdek embert s barmot vitt zsákmányul. Kázmér ezen ellenségeskedéseket megboszulandó, Miklós krakkai vajdát, válogatott serreggel, azon hegyek és erdőkbe küldi, mellyek Lengyel és Oroszországot a magyartól elválasztják; minek következtében Vladimír, gondolatlan lépteit megbánva, hogy kiktől Halics visszanyerésére segédelmet várhata, azokat megtámadta, Kázmért

---

<sup>1)</sup> Pray, Annal. Reg. I. 175, 176 l. — <sup>2)</sup> Dandul. 1178-ra,

követei által megkereste, és csakhamar megengesztelte, hogy ez neki segítséget is ígért, miután Vladimír esküvel fogadta, mikép a lengyelekhez mindenkor hű marad. Az országba visszavezettetésére az említett Miklós vajda rendeltetett, s minden csodálkozott, hogy ellenségét ekként pártolja. Kázmérnak azonban célja máshová vágott. Ő Halics elfoglaltatását zokul vette, s visszaszerzésére a magyarok uralmát gyűlölő oroszok által meghivatván, Vladimírral fegyverét egyesítette, s Halicsot ostromlani kezdte. A magyarok egy ideig türték a megtámadtatást, mert Bélát fia megszabadítására erős haddal megjelenendőnek hitték, azonban ő késedelmezvén s az őrsereg az élelemből egészen kifogyván, Miklós vajdával, szabad menetel feltétele alatt, békére lépett, és haza menvén, a határszélekig elkísértetett. <sup>1)</sup>

A mult évet nagy részt a velenczésekkel egyezkedéssel töltvén el Béla, fiának Endrének hirtelen segedelmet nem nyujthatott; mind e mellett a szegyet és gyalázatot, hogy a herczeg onnan kiveregett, forbatlanul hagyni nem akarta, s a következő 1189-dik évben, eleinte követei által panaszlotta, mikép Kázmér a magyarok és lengyelek között fenálló békét olly könnyelműleg megtörte, aztán seregeit Lengyelországba beömlesztette. A háború csak csatározásokból állott, mind a mellett a lengyelek Kázmér ellen felzúdultak, mikép az országot szükségtelen háborúba keverte, s a mieinknek sem lévén kedve azt tovább folytatni, minthogy Fridrik császár a keresztesek roppant tömegével Magyarországon át Steyer felé indulni mondatott, a béke megkötése jött szóba, mi nem létesülhetett, s három évi fegyvernyugvás határoztatott. <sup>2)</sup>

Nem sokára Fridrik követe, a mainczi érsek

---

<sup>1)</sup> Cromer. id. m. VI. k. — <sup>2)</sup> U. ó. u. o.

jelent meg Bélánál, s a keresztesek számára élelmet kért. Egyesség szerint, 100 ló élleme egy arany girában, s egy ökör szinte annyiban szabott meg.<sup>1)</sup> Fridrik, kinek Béla, nejével együtt Bolgárországig eleibe ment, hajón utazva a szent földről, Pozsonnál a Morva vize mellett ütött tábort, s a pünkösdtől, Béla által számára készíttetett sátor alatt, mellyet három kocsi alig bírt el, ott töltötte, <sup>2)</sup> mely alkalmommal ennek leányát is, fia részére eljegyzette. A kereszteseknek szükséges eleséget a király, bár alku szerint fizetés köttetett, nagy részt ingyen szolgáltatatta, melly szivességeért a császár, minden hajóit, mellyeken seregével jött, neki ajándékozta. <sup>3)</sup> Ki sem ért a császár Magyarországból, midőn Bélának Lipót örgróffal, Steyer egy része iránt, mellyet Otokár hagyott Lipótnak, egyenetlensége ütött ki, s Fridrik minden ügyekezete mellett sem volt képes azt elolítani. <sup>4)</sup>

1190-ben, mielőtt a fegyverszünet ideje lefolyt volna, a velenczésekkel újlag kiütött a háború. Mellyik rész kezdte, nem tudni, hihető, hogy a zádoriak az arbeiekkal versengvén, ezek a velenczések, amazok a magyarokhoz folyamodtak segedelemért s a magán czivódásból köz háború kerekedett, mellyben a trani hegyfoknál a mieink nagy győzelmet nyertek, miért istennek ünnepélyes hálát adtak, s az arbeiekkal volt per megszüntetett. <sup>5)</sup> A béke következő oklevéllel erősíttetett meg: „Az úr megtestesültének MCXC-dik esztendejében, Szentiván havában, szent János és Pál napján, Zádorban, urunk, isten kegyelméből Magyar, Dalmát, Horvát, Ráma és Halics országok győzhetlen királya, és Péter a

---

<sup>1)</sup> Godefridus Monachus ad an. 1188. — <sup>2)</sup> Otto a S. Blasio Muratorinál, rer. Ital. Tom. VI. cap. 32. — <sup>3)</sup> Godef. Mon. 1189-re. — <sup>4)</sup> Arnold. Lubec. Chron. Lib. III. cap. 30. — <sup>5)</sup> Sz. Chrysogon levéltárából,



zádori szék tisztelendő választott érseke idejében, kelt oklevél, melly szerint Döme zádori ispán, a birákkal együtt, a békét mindkét város közt meg-  
 útják az arbei püspök Endrével, illy feltétek  
 alatt: ha ki a városbeliek közül bárkinek pénzt  
 kölcsönöz, s azt vissza nem veheti, adósát, és nem  
 mást, keresse meg annak birái színe előtt, és kény-  
 szeritse őt mindennek visszaadására, s ha a város-  
 ban semmie sincs, a köfalon belül el ne fogassék,  
 hanem azon kívül, hol megtaláltathatik, miszerint  
 a városok szabadsága sértetlen maradjon. Ha pedig  
 valamely nemes vagy nem nemes, rablás vagy  
 prédálásban találtatik, kivévén az okozott kár visz-  
 szatérítését, melly egészen adandó, ha nincsen mi-  
 ből visszapótolnia, adassék el, és személye a városon  
 kívül a törvényszék által fogassék el, mindaddig a  
 kártvallott hatalmában maradandót, míg az egész  
 adósságot vissza nem fizeti.“<sup>1)</sup>

Nem sokára, a mult háborúban mostoha sze-  
 rencesével vívott velenczések is ügyekeztek megkötni  
 a békét; e végett követeket küldöttek a magyarok-  
 hoz, de mint előbb, sükertelenül; s az alkudozások  
 újlag két évi fegyverszünettel végződtek.<sup>2)</sup> Ez  
 után Béla, Mehoui Albert Tótországban tett rablá-  
 sait, ki hatalmas német kényúr volt, megboszu-  
 landó, fiát, Imrét, tizenkét főember és derék se-  
 reggel, ellene küldötte s midőn ez mármár útnak  
 indulna, nem reménylett segedelem érkezett. István  
 ugyanis, az Ursini római főnemes nemzetségből  
 származott, Hermán Görcki gróf veje, miszerint a  
 Béla kegyelmét megnyerje, nyakraőre egybesze-  
 dett hadaival Albertet ismételve megtörte, s egész  
 birtokából kiüzte, mi valamint a magyaroknak igen  
 kedvező volt, úgy Istvánt is a király tisztessége-  
 k-

---

<sup>1)</sup> Luc. Lib. III. cap. 12. az arbei egyházi levéltárból. — <sup>2)</sup>  
 Dandul. Chron. 1191-re.

s ajándékokkal jutalmazta, mit Imre, kormányra léptének első évében, következő oklevelével erősített meg: „Mindézek ismeretére akarjuk juttatni, hogy midőn a mi méltóságos atyánk, Béla királynak, a tótországi herczegségben, bizonyos Mehoui Albert német nemes szomszédja lett volna, kinek birtoka azon herczegség határa szélén Podgorzse és Goricza mellett fekszik, az említett Albert, atyánk határait hatalmasul megtámadta, sok embert megölt, fogságra hurezolt, javaikat elszedte s a királyi helységeket tüzzel pusztította. Ezen nyomasztó, gyálázatos tettek, s a nép nyomorú kínzása atyánk füleibe jöven, minket, mint fiát, tizenkét hatalmas országnagygyal és derék sereggel, azon Albert uradalma elpusztítására, s vakmerőségének megzabolázására, küldött. Azonban atyánk parancsához képest útunkat még meg sem kezdtük, midőn egy híve, Istvánnak nevezett nagylelkű nemes, a Nikolott fia, — ki hogy a tengertúli lateráni faluból való római Ursini grófok és tanácsosok nemzetségéből származott, valósággal elismertük; miként azt is, hogy a római grófok és tanácsosok közt kiütött valamelly forrongás és lázadás miatt jött el a korontáni vidéken eső görcei gróf Hermán úrhoz, kinek leányát, törvényes házassági szertartással feleségül vette — meghallván és figyelembe vévén az említett Tótország népei nehéz csapása, meggyálázatása és elnyomatásait, egyszersmind reménylven hogy vigasztaló segedelmökre lehet, őket ezen nyomorúságos járom és szorongatástól megszabadíthatja, ez által atyánknak, nekünk és az egész országnak, nevezetes és igen kedves szolgálatot mutathat, követői által mondott atyánktól szabadságot s engedelmet kért, hogy ezen terhet magára vállalhassa, s szolgálatját teljesíthesse. Mi neki megadatván, ugyanazon István gróf, néhány nap lefolyta után, nem csekély hű fegyveres társaival, a

kérdéses Albert birtokát hatalmasan és lelkesedetten megtámadta, ki a magáéival szinte ellentállván, a két fél közti hosszas harc után, hol Istvánnak négy nemes legközelebbi rokonai és hét vitéz katonái elhunytak, s ő maga is testén nem kevés nehéz sebeket kapott, végre Alberthez a szerencse olly mostoha volt, hogy mind maga mind jobbágysai minden vagyonától megfosztatván, s falui elhamvasztatván, a különben hajthatlan felfuvalkodott szívűt, megtörve és megbuktatva (István gróf) jóindulatú szorgalma s hadi erényének dicséretes műve által, akarata ellenére is atyánk lábaihoz borúlni, s tőle elkövetett tetteiért könyörületet és bocsánatot kérni, kényszerítette. Miknek tekintetéből említett boldog emlékezetű atyánk, különös szeretetének jeléül, mellyet szíve rejtekében hordván, azon gróf István iránt tanusítani kívánt, s észrevéve miszerint számtalan érnyes tettek, fénylő hűség, szorgalom és dicséretes serénységgel fog díszleni, az egyházi főrendek és zászlósok kivett tanácsának gondos elhatározatából, István grófnak maga királyi fegyverzetét vagyis czímerét ígérte, esküje alatt, előttünk.“<sup>1)</sup>

Miután a békés állapotot mindenfelől helyre állította, Czelesztin pápához 1192-ben követeket küldvén, őt igen kérte, miszerint a csodatételekről elhírhedt László királyt a szentek sorába emelje. Kérelmére hajlandó volt a pápa, s a szent apostolról címzett Gergely bibornokot küldte Magyarországra, ki e szentté tételt a római hit szertartásai szerint véghez vigye. Traun keresztül, hol a telet töltötte, megérkezvén, megbiztatását teljesítette.“<sup>2)</sup>

A következő évben, kitelvén a fegyverszünet ideje, a velenczések Zádort is megtámadták, azonban Endre vitéz ellentállása miatt, kit atyja Dal-

---

<sup>1)</sup> A Blagay grófok levéltárából kiadta Schönleben; utána Pray Annal. Reg. I. 179, 180 l. — <sup>2)</sup> U. ö. u. o.



mát- és Horvátország vezérévé nevezett, semmikép sem boldogulhattak. A kikötöt tehát örökkel vették körül, nehogy a városiak kicsapkodhassanak. Pago és a többi szomszéd szigetek is az ő hatalmokban maradtak, s miszerint a többiek is utánok édesgetessenek, az arbeieket új kiváltságokkal ruházták fel.<sup>1)</sup>

Ugyanekkor a lengyelekkel a béke megkötött. Kázmér ugyanis, ki Halicsot elfoglalta, félvén nehogy a magyarok, a velenczésekkel kötött fegyvernyugvás alatt őt megtámadják, Bélához követeket küldött, s ha terhére nem esnék, őt valamelly közértelemmel kitüzendő helyen megjelenésre kérte. Találkozásul tehát Szepes vármegyében, a Tátra tövében, Ófalu jeleltetett ki, hol a béke a főrendek jelenlétében, könnyen helyre állott, olyképen, hogy feledvén mindkét részről a multakat, Béla Halics és az orosz birtokról mondjon le, egymás barátainak barátai, ellenségeinek ellenségei legyenek. Aztán a jelenvolt nagyok kölcsönös ajándékokat adtak s eloszlottak.<sup>2)</sup>

1198-ban Endre Rácországot támadta meg, s annak azon részét, mely Almistól Narónáig terjed s Chulmnak neveztetik, elfoglalta, s ezt címei közé is beigtatta, miként azon okleveléből, mellyel Michát fái püspökké nevezte, kitetszik. „A szent háromság, egy istenség nevében, — mond ez — az úr megtestesültének MCXCVIII-dik esztendejében, én Endre, III-dik Béla király fia, isten kegyelméből, Dalmát, Horvátországok, Ráma és Khulm vezére, örökké. Minthogy a vezéri fenségnek szabadságában áll országai jogai és szokásai felől rendelkezni, ezért Dalmátországot bejárván, a fái püspökséget pásztora nélkül találtuk. Nehogy tehát

---

<sup>1)</sup> Lucius Lib. III. cap. 12. — <sup>2)</sup> Cromer, Rer. Polon. Lib. VI.

az egyházi jog bármi csorbulást szenvedjen, szorgalmas nyomozódás után, mellyik érsekséghez tartozik segédül, Dalmátország püspökei s valamennyi horvát főrendek tudósításából azt értettük, hogy valamelly rendelet erejénél fogva, a spalatói érsekség alatt áll. Figyelemmel lévén ezen tudósításra, az említett püspökséget bizonyos Micha spalatói kanonoknak adtuk, s őt a spalatói egyháznak megerősítettük. Ezen rendelkezésünk felőli levél pedig kelt, Endre bán, Makár, József, Márk, Andornok, a bán fia, ispánok, Venczel a vezér kamarása, Gotfrid prépost, és Theobald mester tanuságával, Péter a Milka fia, a vezér udvari jegyzője keze által.“ Incze pápa, miután e tárgy, eleibe vitetett, a spalatói papi társulat által, nehogy bármi csalás vagy jogtalanság forogjon benne fen, megvizsgáltatta, s Endre kinevezését jóváhagyta. <sup>1)</sup>

Ugyanekkor a székesfejérvári prépost a pápától azt kérte magának megengedtetni, hogy az egyházi őrseget, tehát az ország koronájának őrizetét is másra bízassa, s hogy így, ha valami baj történnék, az ottani egyház e miatt semmi kárt ne szenvedne. Hajlott a pápa, kérésére, s következő levelet adott ki, részére : „Tudtára jutott apostolságunknak, a részedről benyújtott kérelem által, hogy miután a fejérvári egyházban a te adományozásodra tartozó némelly méltóság van, melly őrségnek mondatik, s mellynek gondja és felvigyázására azon egyház ékszerei s kiváltságai, sőt a királyi korona is bízatik, azt alkalmas egyénnek adatni kívánod, nehogy az egyházi örnek tudatlan-, hűtelen- vagy hanyagsága miatt, valamelly kár történjék, vagy a haza a korona tárgyában bármi sérelmet szenvedjen; az egyház szabadságát tehát védeni s a te igazságodat megtartani ügyekezvén,

<sup>1)</sup> Lucius Lib. III. cap. 13.

apostoli hatalmunknál fogva neked tehetséget adunk, miszerint az említett örzöséget, miként az téged jog szerint illet, minden felebbhívás nélkül, alkalmas egyénre ruházhasd s szállíthasd. Kelt Lateranumban, januárban. <sup>1)</sup> Legelső nyoma ez, hogy a koronaörség, melly eddig, úgy látszik, kizárólag a fejérvári prépostokat illette, általok valószínűkép világiakra is bízott.

Miként Endre a szerbek, úgy Imre is a bubakok ellen, kik alatt némellyek a bolgárok, mások az oláhokat értik, nem kisebb szerencsével harczolt. Azonban Béla, fiainak ezen győzelmeiben nem soká gyönyörködhetett, mert a következő 1199-dik évben végnapja bekövetkezett.

Ez volt az Árpád nemzetségebeli királyok 1000-dik év utáni első századbéli uralkodása, melly, sz. Imre herceg halála után az egyenes leszármazás szerinti örökösödés megszakadván, nagy részt a rokonok egymás elleni törzsönködéséből s trónvágyából eredt vetélyek, sokszor igazságtalan háborúk színhelye volt, mi által a nemzet ereje önmagában senyvesztetett, a honfi vér hasztalan ontatott, s a visszavonás és egyenetlenség magvai bő mértékben elhintettek. Mi a sok harczok haszna volt, az, hogy a vitézi szellem a haza fiaiban folyton ébren tartatott, s az ország nem csak a külellenségek általi elfoglaltatástól megmentetett, sőt határai, Dalmát, Horvát, Ráma s Szerbországek felé kiterjesztettek. A pártoskodást mellözve, jeles királyok voltak I-ső Gejca, László, a különben vérsége ellen kegyetlen Kálmán, II-dik és III-dik Béla, miként III-dik István is, kik az országot külföldi megtámadások ellen bátor karral védték:

---

<sup>1)</sup> Baluz, Tom. I,



ez utóbbi főként, a görög leszködésnek s az ország elfoglalására irányzott folytonos vágynak hatalmasan ellene állott.

---

## ÖTÖDIK SZAKASZ.

### A MAGYAROK III. BÉLA HALÁLÁTÓL

#### AZ ARANY BULLÁIG.

#### IMRE.

III-dik Béla halála után előszülött fia, Henrik, vagy Emerik, mit a magyar kiejtés Emre vagy Imre névre változtatott, lépett a királyi székbe, ki uralkodását a papság elleni erélyes lépése által tette emlékezetessé. Atyja példája után indulva tudniillik a böjt utáni első hét csütörtökén, Boleszló váci püspököt felszólította, miszerint kiürült pénztárát, az egyház sekrestyéjében heverő kincscsel segítse fel, mit ez töle megtagadván, s hihetőleg ellene keményebben fellépven, estve felé, midőn a püspök, kanonokaival az egyházban vecsernyézett, a király a sekrestye kulcsait magának előadatni kérte. A püspök folyvást ellenszegült, s a király parancsolta, hogy szeme elől távozzék s a templomból menjen ki; ő e parancsnak sem engedelmeskedvén, amaz a sekrestye ajtaját betörette, mire a püspök kanonokaival szent éneket kezdett ellene énekelni s isten büntetését reá kérni. A király haragja e megátalkodottságon annyira felgerjedt, hogy fellelve a hely tiszteletét, a püspököt saját kezeivel megragadta, az oltár legfelsőbb lépcsőjéről lerántotta, a kövezethez csapta, s a templomból kilökte, aztán a sekrestyében lévő szekrényeket feltörette, az ott talált kincseket királyi hatalmával elfoglalta.

s a püspökét is, melyet ez, mint mondá, bizonyos általa alapított vallásos ház fentartására szánt, elkoboztatta. A püspök, a helyett hogy kegyelemért könyörgött volna, miszerint a király tettét megboszúlja, minden isteni tiszteletet eltiltott, miért a király őt dézmáitól fosztotta meg, s követéinek, kiket a pápához akart panaszával indítani, tudtára adta, hogy ha az ország határán tullépni mernek, szeméiket kiásatja.

A püspök mind e mellett eljuttatta panaszát Incze pápához, ki Imréhez ím e következő dörgő levelet intézte: „Magyarország méltóságos királyának. Az apostoli szék Magyarországot az egész föld kereksege tartományai közt megkülönböztetett kiváltsággal szerette, azon ország érdemei és főként azon forró buzgalmi állhatatosság, megsérthetetlen őszinte vonzalomért, mellyel a jeles emlékezetű magyar király, a te atyád, a szentséges szentrómai egyház, neked anyád, iránt, a maga felmagasztaltatásaért mindenkor viseltetett, országa egyházainak növelését s az egyháziaknak tiszteletét ügyekezvén szintolly alázatosan mint türelmesen előmozdítani. Mi is reményelve, hogy a fiúban él az atyai ájtatosság, s királyi fenséged, azon atyádnak épen úgy szándokai mint országában, s épen úgy akaratai mint méltóságában, utóda lett, az ország épen maradása végett a te becsületed növekvésén eddig süketesen ügyekezünk s ügyekezni még most sem szününk meg, azon hitben élvén egyszersmind, hogy te is annál erősbben meg fogsz maradni a mi és a római egyház iránti ájtatosságban, minél inkább tapasztalod irántad és országod iránti kegyelmünk s kedvezésünket. Azonban mennyivel őszintébben kedveljük királyi fenséged növekvését, annyival mélyebben elkeseredünk, midőn tetteid felől olyak jutnak füleinkbe, mik az isteni harag felzúdulását, az apostoli szék boszantását s a te híred csorbulá-

sát idézik elő. Valóban, fülünkbe jutott, mikép a múlt böjt legelső hetében, csütörtökön, alkonyat felé, midőn tisztelendő atyámfia, a váczai püspök, kanonokjaival, a teljesedési éneket énekelte, a váczai egyházba menvén, a sekrestye kulcsait magadnak átadatni és a püspököt a templomból eltávolítani parancsoltad. És midőn ő, az utána vetett cselektől tartva, minthogy az idő a gyanúságra biztos okot adott, a királyi parancsnak engedelmeskedni nem akart, a sekrestye ajtaját erőszakosan feltörtted. Ezért a püspök és kanonokok, könyhul-latások közt istenhez fordultak, énekelvén: „Te-kints le uram szent székedből és gondolkozzál ró-lunk“, te, ki neheztelve vetted, hogy az isteni sege-delmet kérték, a püspököt megrohantad, a legfelső lépcsőről, melly az oltár előtt van, erőszakos kéz-zel a padlózatra rántottad, s a kövezethez csaptad, embereid hasonló erőszakos kezei által a templom-ból kihurczolandót. Kilöketvén tehát az egyházból és mintegy félholtan hagyatván, a sekrestye ajtaját és szekrényeit feltörve, az egyház kincseit elfoglaltad, s azon püspök javait, mellyeket bizonyos maga által alapított vallásos új épületre, kegyességéből rendelt, önkényed sugalmából elkoboztattad. Áztán pedig, midőn az említett püspök ezért, ekként megszenségtelenített egyházában, az isteni tiszteletet eltiltotta, te dézmáitól megfosztottad, s követeit az-zal fenyegetted, hogy ha országodból kimenni mer-nek, szemeiket kiszúratod, hallgatagon eltiltván őket, hogy panaszkodni az apostoli székhez ne kö-zeledjenek. Minthogy tehát üdvösségedet eszközölni kívánjuk, s inkább lelked mint tested felől gondos-kodunk, miután a történetek előttünk ismeretese-k voltak, királyi fenségégedet intjük s az úrban buzdít-juk, és bünei bocsánatja feltétele alatt meghagyjuk, apostoli iratok által parancsolván, hogy a fen elő-soroltakat kijavítsd, az említett püspöknek vagyis



inkább az apostoli széknek, melyet megsértettél, olly elégtételt adj, s a vácsi egyház kárait akképen térítsd meg, hogy kezünkkel az egyházi szigorhoz nyúlni ne kényteleníttessünk. Máskülönben, bár személyedet az úrban kedveljük, mivel azonban inkább isten mint embernek kívánunk tetszeni, el nem titkolhatjuk, mikép ellened és országod ellen egyházi boszúval élendünk. Valóban, a multak példái téged az illyesektől elvonhattak, s az illy méréségtől akarátodat visszafenyíthették volna. Olvastad, vagy tán hallottad ugyanis, hogy midőn Heliodór a Jeruzsálemben lévő kincstárt megrabolta, az angyal által megsújtva elveszett volna, ha egy pap kegyes könyörgése segedelmére nincsen. Boldizsár, midőn a templom kifosztása után, vendégségében a szent edényeket használta, egy kéz ország-lata határát a falra jegyezte. Pompéj pedig nem hogy rabolt volna, de mert csak a szentek szentségébe ment, örökös győzöből győzötté lett, s bűnéért halálával lakolt. Józan észre térve tehát, e nagy merény következtetését kellő elégtétellel ügyekezéssel elhárítani, nehogy az egyházi törvények rendeletei szigorúsága miatt, mellytől méltán rettegned kell, isten, a boszúk ura, ki a kevélyeket megtorolja, rajtad s országodon, az említett főpap vagy inkább maga elleni jogtalanságaidat, keményen megbo-szúlja. Kelt juliusban.

Saul kalocsai érsekhez csaknem illy értelem-ben írt: „Miért atyafiságodnak — mond — apostoli iratok által parancsoljuk, és különösen meghagyjuk, hogy azon királyt, az apostoli parancs teljesítésére mind üdvesen intsed, mind szintolly sükeresen, mint szorgalmasan vedd rá. Ki, ha sem a mi parancsaink, sem a te intéseidben talán meg nem nyugonnék, te segéd püspökeiddel együtt, ha lehet, ügyekezéssel azt, az apostoli szék, a mi, azon püspök és a vácsi egyház becsületére hasznosan kijavítani.

Ha pedig ez még a te ügyekezeted és szorgalmad által sem történhetnék, az említett hatalom erejénél fogva, neked engedelmességedben bízva világosan meghagyván parancsoljuk, hogy minden kegyelmet félre téve, s egyedül az isteni félelmet szemed előtt tartva, miként szíveségedről hiszszük, mind azon elősoroltak felől szorgalmasbban nyomozd ki az igazságot, s miket kipuhatsz, nekünk levél által üzend meg, miszerint megtudván a dolog mibenlétét, apostoli hirdetményt adjunk ki, melly az illy merész vakmerő tett megzabolázását az egyházi törvények sujtása által eszközölje. Ezzel kívántuk megkísérteni, vajjon az egyház becsületét a királyi kegyelemnek eleibe teszed-e?<sup>1)</sup>

Azonban e mennydörgő pápai parancsnak annyi sikere lett hogy azt a törhetlen jellemű király, ki annyira lealázott tekintetét méltán megboszuítnak hitte, annyival inkább szépen félre tette, mert Boleszló már atyja idejében az egyháziaktól elvont én saját erszényébe gyűjtött dézmák miatt Coelestis pápa előtt perbe fogatott, s csak Incze által mentetett fel.<sup>2)</sup>

E nevezetes év azzal végződött be, hogy Premiszló Ottokár csehországi fejedelem, nejét Adelt a meiseni örgróf leányát elüzvén magától, az Imre testvérét Constantiát vette feleségül, melly házasság által az ország bátorsága Csehország felől biztosítatott.<sup>3)</sup>

A következő 1200-dik évben, a XII-dik, vagy az Árpád nemzetségbeli királyok uralkodása II-dik századának elsőjében Dalmátországban némi egyenetlenség ütven ki, az által, hogy az egyházok iránt

---

<sup>1)</sup> Péterfy Tom. I. Concil. Hung. 48. l. — Praynál id. m. I, 184, 185 l. ki a király e tettét borzasztó bűnnek = *enorme facinus* stb. nevezi. — <sup>2)</sup> Péterfy u. o. — <sup>3)</sup> Prágai Kozma folytatója, és Balbin Epitome rer. Bohem. Lib. III. cap. 13.

nagy buzgalommal viseltető zádoriak, mind a scardonai mind a nonai püspökségeket a spalatóitól elszakítani ügyekeztek: azt a király fő egyházpártfogói jogánál fogva, következő levelével komolyan eltiltotta: „Henrik, isten kegyelméből Magyar, Dalmát, Horvát és Ráma országok királya, a spalatói káptalannak és az egész városi gyülekezetnek, üdvét és kegyelmet. Közönségtek levelét vévén, s követeit kihallgatván, miket kellett előnkbe terjesztették, s megértettük. Kiknek előadásából megtudtuk, miszerint a zádoriak királyi tekintély és parancscsal hánykódnak, hogy scardonai és nonai püspökségeiteket bírni fogják. Miután tehát a felvett királyi nagyság polczánál, kiváltságleveleink értelmében minden híveink jogait sértetlen s megtöretlenül kell megtartanunk, hűségtek igazságaitól elidegenítenni nem akarjuk. Mert hűségtek bebizonyított állhatatossága miatt, jogaikat általában megerősítjük, és segéd püspökeinek, összesen mindegyiknek, s egyenként valamennyinek, királyi tekintélyünkkel parancsoljuk, hogy a spalatói egyház iránt tisztelet s becsületet tanúsítsanak, és senki szűtyongatásaira azon hittől, mellyel az említett egyháznak tartoznak, el ne távozzanak.“<sup>1)</sup>

Illyen kedvezések, kiváltságok s mentességek által ügyekezett Imre a dalmát és horvát rendek szívét megnyerni, kiknél a vezér, Endre, hadi erényei s vitéz bátorsága miatt nagy tekintet s kedvességben állott. Az Árpád nemzetségére átkul maradt egyenetlenség nem sokára e két testvér közt is lábra kapott. Imre gyanakodni kezdett, hogy Endre, népszerűségénél fogva, azon országokat, mellyeket vezéri czímmel s hatalommal kormányozott, független önálló rendelkezése alá ragadja, s tán a trónt is elfoglalja. Ezért személyesen ment

---

<sup>1)</sup> Lucius Lib. III. cap. 13.



Dalmátországba, hol miként a trauiaknak kiadott kiváltságlevelében említi, a papság és az egész nép által nagy tisztelet, öröm, és szent énekekkel fogadtatott. <sup>1)</sup>

Itt érte őt Incze pápa levele, ki a bosznai bán Kulin ellen panaszt emelt, hogy a spalatói érsek által a város és az egész országból kiűzött eretnek patarénokat befogadta. „Tudtunkra jutott — mond ebben — hogy minap, tiszteletes atyánkfia, a spalatói érsek, Spalató és Trau városokból nem kevés patarénokat kikergetvén, a bosznai bán, Kulin nemes férfiú, az ő gonoszságuknak nem csak biztos lappangó helyeket, de nyilvános segedelmet is adott, elvetemedettségüknek nem egyedül földet, de magát is átengedte, s őket római hitűekként, sőt a római hitűek felett becsülte és ellennévvel keresztyéneknek nevezte. Nehogy tehát ezen nyavalya, ha kezdetében ellene nem állnak, a szomszédságokat is meglepje, és, mi távul legyen, Magyarországra is beharapózzék, királyi fenségedet kérjük, intjük és buzdítjuk az úrban, bűnei bocsánata feltétele alatt meghagyván, miszerint a Krisztus és keresztyének illy tetemes sérelme megboszulására hatalmasan s királyilag készülj, és hanemha az említett bán, a hatalma alá vetett tartományból valamennyi eretnekeket kiűz, s minden vagyonukat el nem kobozza, te őt, azon eretnekekkel együtt, nem csak a mondott tartományból, de egész Magyarországból is száműzd, s birtokodban bárhol találtató minden jószágait elkobozd, és ne kimélje a te szemed a megnevezett bánt, hanem ha másképp az egyenesség útjára vissza nem téríthető, világi bíróságot gyakorolj felette. Így a fārai püspököt is, Miklóst, ki Zádor fővárosát, nem csak tekintélyünk de világos tilalmunk ellenére elfoglalni merte, s elfoglalva

---

<sup>1)</sup> U. ő. u. o.

tartani meri, miért általunk kárhozat alá vettetik, hogy tévedéséből felüdüljön, a neked átadott hatalomnál fogva kényszerítsd, nehogy ha a nyilvános tévelygésnek ellene nem állasz az egyházi törvények értelmében, te is gyanú alá jöjj, miszerint a titkos társulatnak egyik tagja vagy. Kelt Lateránban, octoberben.“ <sup>1)</sup> A patarénok, maradványai voltak az albigiaknak, a római szék ellenségei, kik Dalmátországba jöven, itt patarén nevet kaptak. <sup>2)</sup>

Miután Imre, Nádasdi Prodán Domokost Tótország bánjává kinevezte, Magyarországra visszatért, s bizonyos jeleit vévén észre, miként a trónt öcsésétől, Endrétől, féltennie kell, azon ügyekezett, hogy nejétől Constantiától nem rég született kisded fiát, Lászlót, mielőbb megkoronáztassa; mi Endrében, ki nehezen szívelte hogy egy gyermek eleibe tétessék, ezen felül a hízelgők és haszonlesők által is tüeltetett, még rosszabb hatást tett. Mondják, hogy atyja Béla, neki nagy mennyiségű kincset hagyott, a végett miszerint a szent földre menjen, ő azonban ezt eltékozolván, s vezéri jövedelmeivel sem jöhetvén ki, elhatározta, hogy bátyját az országból kiűzze. E célja kivitele végett Lipót osztrák örgróffal szövetségre lépett, tőle segedelmet kapott s Imrét megtámadván meggyőzte: Azonban, midőn mármár a korona elfoglalásáról gondolkodnék, s szerencséjében elbizakodva, bátyját újlag megtámadná, ez hirtelen a magyarországi németeket összegyűjtvén, általa megveretett, és Dalmát, mások szerint Osztrákországba üzetett; aztán Imre, Lipótot megbüntetendő, az osztrák földre tört, s a Lajtán túl, mindent, mi eleibe akadt, elpusztított; miért Lipót, miszerint a magyarok becsapkodásait jöven-

---

<sup>1)</sup> Odoric. Raynald Annal. Eccles. — <sup>2)</sup> Pray Annal. Reg. I. 187. l. —

dőre megakadályozza, Német-Ujhely erős város építéséhez fogott. <sup>1)</sup>

A német fejedelmek, kik ismét Syriába ügyeztek, hallván hogy Imre, Endrével meghasonlott, nehogy a Magyarországon átmenetelben valami bajuk legyen, Konrád mainczi érseket a királyhoz küldötték, hogy a két testvért összebékéltesse. Imre nyájasan fogadta az érseket, s szándokát meghallván nem ellenzette, hogy Endre Dalmátországból elhívatván, közöttök az egyesség megtörténjék. Azt határozták tehát, hogy mindketten keresztet vévén, a szent földre menjenek, az ország kormányja az alatt Lipótra bízassék, és ha egyik elesnék, a mellyikök életben marad, foglalja el az országot. Azonban, az első, ki a béke feltételeit nem teljesítette, Imre volt, vagy azért, mert öcscsének nem hitt, vagy mert az országot idegen fejedelemre bízni, veszedelmesnek tartotta. <sup>2)</sup>

És hogy a barátság a két testvér között helyre nem állt, a következő év megmutatta. Endre, meg nem töretve a mult csatavesztés által, új hadakat gyűjtött, mellyek annál nagyobb számra szaporodtak, mert Imrét csaknem az egész sereg elhagyta, és Endréhez állott. Azon kevesek pedig, kik amaz mellett maradtak, megrettenvén a nagy erőtől, nem mert ellentállást javasolni, hanem csak szaladást. A kétes dolognak egy rendkívüli esemény vetett véget. Midőn egy nap a két ellenséges sereg egymás ellenében állana, s a harczhoz készülne, Imre látván hogy vele majd senki sem maradt, szorongani kezdett s tünődött mitévő legyen. Egy mennyei szikra szállta meg — mondják — elméjét, s alkalmas utat talált, mellyen mind királyi jogait megtarthassa, mind az ártatlan vér kiontását is megakadályozza.

<sup>1)</sup> Archidiac. Hist. Salon. cap. 24. — Ortilo 1199. évre.  
<sup>2)</sup> Godefrid. Mon. Annal. — <sup>2)</sup> Godef. Mon. u. o.



„Ne kövessetek engemet — monda seregéhez — hanem egy kevésbé vesztegen maradjatok“, aztán kardját s fegyverzetét letévén, egy vesszőt vett kezébe, s példátlan bátor elhatározottsággal, lassú léptekkel közeledett az ellenség seregéhez, melynek legsűrűbb sorai közé ment, s fenhangon kiáltott: „Meglátom ki meri kezét kinyújtani a királyi vér ellen.“ Mire mindnyájan elálmélkodván előtte mindnyájan kitértek és széles utat engedtek. Ő nem lankadó bátorsággal, testvéreig ment, ezt saját kezével elfogta, s kivézetvén a táborból, Tótország Kéne várába záratta: Endre hadai, a fegyvert mind egyig letették és a király lábaihoz borúltak, ki könnyörülő természeténél fogva mindnyájoknak kegyelmet adott. <sup>1)</sup>

Míg a szeretetlen testvérek egymás köztékként czivódnak, a történeteket éber szemmel kísérő velenczések meghasználták az alkalmat, azt, mit Dalmátországban elvesztettek, visszafoglalni. A szent földre indult francziák Velenceze felé vették útjukat, miszerint ott hajókat fogadván, Palesztinába átkelhessenek. A velenceziek, hajóikat nem akarták másképp átengedni, mint ha ők, bárhol akarnak, kiköthetnek, s ellenségeiket a francziák is ellenségekül tekintik. Ezen feltételek alatt az egyesség meglett, s a velenczések octoberben szélnek eresztvén vitorláikat, miszerint menetelők célja rejtve legyen, Istria felé eveztek, hol csaknem egy egész hónapot töltöttek, s november 10-dikén Zádort véletlen megtámadják, kikötőjét, melyet a lakosok erős lánczczal vettek körül, a legelső megrohanásra elfoglalják, s a várost a francziák segedelmével ostrom alá veszik, ők a doge Dandoló Henrik vezérlete alatt, a tengeren, ezek Monteforti Simon vezetése mellett a szárazon kezdvén meg működé-

---

<sup>1)</sup> Archidia. Hist. Salon. cap. 24.

söket, s nehogy az időből kikopjanak, minthogy már a tél nem messze volt, a várost, faltörő gépekkel erősen verték. A zádoriak, sem magyar, sem horvát segedelem nem létében, Dandolóhoz követeket küldöttek a feladás feltételei iránt egyezkedni, ki Monteforti s a francziákhoz utasította őket. Azt hitték ebből a zádoriak, hogy a velenczések félnek, s nagyobb elszántsággal fogtak ismét a védelemhez, minek következtében az ostromlókat kétségkívül megtörik vala, ha egy nagyon aláásott torony le nem omlik, mi által minden reményök elveszett. Feladták tehát magukat, azon kikötéssel, hogy életben hagyassanak. <sup>1)</sup>

Elfoglaltatván a város, falai lerontattak, s a lakosoknak megparancsoltatott, miszerint a várost hagyják el, és menjenek ország világ, a merre tetszik. A velenczések egész télen át itt akartak maradni, azonban a francziák, kik a város ostromlásában elébb olly könnyen megegyeztek, magok között összevesztek, s nagy részt, mindenekelőtt Monteforti, a magyarokhoz átmentek. <sup>2)</sup>

A pápa, Zádor elfoglalását meghallván, és főként azt, hogy a velenczések, a francziákat, kik a keresztyénség ellenségei ellen voltak menendők, keresztyén társaik ellen fordították, Dandolót és Velence minden lakosait egyházi átok alá vetette. Dandoló azonban, részint levele által a pápánál, részint ennek követe, Péter bíbornok előtt magát és köztársaságát kimentvén azzal, hogy a tél beközeledvén, Zádorhoz nem messze seregével megszállani kellett, s ez alkalommal, a velencei hajókat szüntelen háborgató ellenséges zádoriakat megfenyítenie kötelességének ismerte, az átok alól felmentetett. <sup>3)</sup>

---

<sup>1)</sup> U. ö. u. o. — <sup>2)</sup> De bello Constantinop. l. I. — <sup>3)</sup> Lucius Lib. IV. cap. 1.

A Dalmátországban szenvedett veszteséget Imre másutt némileg kipótolta. Mielőtt tudniillik a velenczések Zádort megtámadták volna, roppant sereget szedvén össze, a szerb megyezsupánt megtámadta. És ez volt az oka, hogy a zádoriaknak segedelmére nem lehetett. A szerbek megyezsupánja, vagyis legfőbb parancsolója, István volt, kit hogy Imre miért támadott meg, nem tudni; tán, hogy ő, Pétert, a chelmi parancsnokságtól megfosztván, ez Imrétől kért segédelmet. Elég az hozzá, hogy egész Szerbországot hatalma alá hajtván, Istvánt letette, és helyébe testvérét, Vulkot, nevezte ki.<sup>1)</sup> Ez után Calo-János vagy Joannics ellen fordította fegyverét, ki magát, ez időben, a bolgárok és oláhok császárljának hívatta, s Bolgárország jó részét a maga birtokaihoz csatolta.<sup>2)</sup>

A velenczések Dalmátországban töltvén a telt, a gyermek Elektől meghívtak, hogy ha őt és atyját a görög birodalomba visszahelyeztetik, nagy összeg pénzt fognak tőle kapni. Ők tehát 1203-dik évi ápril 7-dikén, hajóikkal Konstantinápoly felé indultak. Mit a zádoriak megtudván, a velenczések szigeteit kalózként megtámadták, s haragjokban, melyet városukban szenvedett káraik miatt, keblökben tápláltak, nem csak gyakori rablásokat tettek, hanem a hol egy velenczeit megkaptak, mesterségesen kigondolt módokon ölték meg. Miszerint e rablások s öldöklések meggátoltassanak, a velenczések, egy Zádorhoz közel eső, Malconsejónak nevezett szigetet megerősítettek, s onnan a zádoriaknak tömérdek károkat tettek; miért a spatói érsek, Bernát, a Kajetánok segedelméhez folyamodott, kik 10 hajóval megérkeztek, s a kikötött bért, melyet Imre a vránai templomosoknál

<sup>1)</sup> Raynald, 1202. évre. — <sup>2)</sup> Joannics levele Incze pápához 1204-ből.



letett, kifizettetvén, a szigetet elfoglalták; s a zádoriak, a kölcsönt visszaadandók, az ellenség közül egynek sem kegyelmeztek. <sup>1)</sup>

Míg a zádoriak ezeket végelik, Imre Németországban mulatott seregével. Ottó ugyanis, és Fülep, a császárságon veszekedvén, amazt a pápa pártolta, s a csehek királyával együtt, Fülep ellen, Imrét is felriasztotta. Míg e tárggyal a király sütkertelenül bajlódtnék, Joannics az időt meghasználta, s nem csak a miket elvesztett, de azt is elfoglalta, mit az Imre leánytestvére, Mária, midőn a görög császár Angeló Izsákkal egybekelt, menyasszonyi ajándokul kapott. <sup>2)</sup>

Incze pápa majd a Magyarországon követségben már ismételve járt Gergelyt, a szentapostolról címzett bíbornokot, küldötte Imréhez, hogy őt Endrével összebékéltesse; mi ennek sikerült is, és a pápa, levelében buzdította a királyt, miként meg ne engedje, miszerint Endre, atyja helyett, ki a szent földre menetelét fogadással ígérte, Palesztinába utaztát elmulaszsza. A kibékülés után Endre a fogságból kibocsáttatott, és elébbeni méltóságába visszahelyeztetett. <sup>3)</sup>

1204-ben, a zádoriak, városukat kijavítván, nehogy hasonló bajba keveredjenek, látván egyszersemind hogy Imre, elgyöngülése miatt, róluk nem gondoskodhatik, magukat újlag a velenczések karjaiba vetették, azon feltételek alatt: hogy hűségöket kezesek által biztosítsák, parancsnokot a velenczeiektől kapjanak, érsekök a gradi atyaérsek alatt legyen, egymás barátait barátjaik, ellenségeit ellenségeikül tekintsék, végre adóul évenként 3000 tengerinyúl-bőrt fizessenek. Ezek folytán, parancsnokul Dandoló Vitályos neveztetett ki. <sup>4)</sup>

<sup>1)</sup> Archid. Hist. Salon. cap. 23. — <sup>2)</sup> Imre levele Incze pápához 1204-ből. — <sup>3)</sup> Archid. Hist. Salon. cap. 24. — <sup>4)</sup> Dandolo Chron.

Mind e mellett a pápa által eretnekirtásra felszólított király, a helyett hogy Zádort visszaszerezni ügyekezett volna, miként a mult évben a hozzá nem tartozó német ügyben az ország nagy kárával külföldön fecsérelte az időt, úgy most is, inkább a patarénok eltörlésével foglalkodott. „A Krisztusban tisztelendő atya, Incze, isten kegyelméből, a szentséges szent római egyház főpápájának — így szól levele — Henrik, ugyanazon kegyelemből, Magyar, Dalmát, Ráma és Szerbországek királya, üdvét s fiúi tiszteletet mindenekben. Bárha mindenek, kik a keresztyén vallás hívei közé számláltatnak, a szentséges szent római egyházat, mint kegyes anyjokat, tisztelni s mindenek felett kedvelni tartoznak, mi mégis, kiket azon egyház engedelmes fiai közt ápol, és tart, ennek becsületét s hasznát másoknál inkább kívánjuk tehetségünk szerint, előmozdítani. Innen van, hogy midőn szentséged alázatos és hűséges káplánja, János, előnkbe jövé, két főbbet azok közül, kik a Kulin bán birtokán, miként mondatott, az eretnekek kárhozatos szakadását pártolták, magával hoza, mi megtekintvén az igaz hit czikkeit, mellyeket azon János buzdítására, azok, kikhez küldetett, már elfogadtak, ugyanazokat, pecsétünk alatt, a birtok urának, az említett Kulin bán fiának, ki akkor nálunk volt, átadtuk, világosan megparancsolván, hogy mind azokat, mind egyebeket is, ha mellyeket a római szék ezután isten rendelete szerint hozzá küldene, birtokán mindenki által sérthetetlenül megtartassa. Ki magát egészen akaratomba adván, a mi és a kalocsai érsek János kezeibe kötelezte magát, mikép ha ezután a fennevezetteket, vagy másokat az eretnekségben, tudva pártolni és védelmezni merészelne birtokában, 1000 font ezüstöt fizetend, felében titeket, felében a mi kincstárunkat illetendőt. Ama kettő pedig, ki említett káp-

lántok Jánossal jöttek; mind maguk, mind ptyjok-fiai nevében, kiktől küldettek, előttünk megesküdtek, hogy a már többször említett követek által kihirdetett és nekik átadott rendeleteket, erősen megtartják örökösen.“<sup>1)</sup>

Ezek után betegségét naponként súlyosodni látván, ezért fiáról jó eleve gondoskodni kívánván, az ország rendeinek gyűlést hirdetett, miszerint fia, a gyermekkor még nem haladt László, a főrendek megegyezésével királylyá tétessék. Kívánatát egy véletlen esemény gátolta meg. A pápa követe Arszlán bíbornok jelent meg, ki küldőjétől vett parancsa szerint, Joannicsot bolgár és oláh királylyá felavatni indult. A király és országnagyok által eleinte nagy tisztelet és jóakarattal fogadtatott, de azután, a mint küldetése célját megértették, minthogy Joannics velök ellenséges lábon állott, az ország határain átmenetelét meggátolták. Mi a pápának tudtára jutván, „Haj, kedves fiam! — írta Imréhez, levelében — hol van a királyi kegyelmesség, hol a keresztyén vallás, és hol azon különös ájtatosság, mellyel irántunk és a római egyház iránt viseltetni mondattál? Megváltozott a legszebb szín, s az arany homokká változott. Bocssáson meg isten azoknak, kik lelkedet illy gonosz tanácssal elcsábították, a király és a papság közt egyenlenséget akarván hinteni; — mi mind e mellett bizonyosnak hiszszük, hogy tévedéseidet vagy már magadtól is kijavítottad, vagy a mi megintésünkre annyira tartozol kijavítani, mikép a jogtalanság becsületté váljék, s a megsértés kegyességgé.“ „Kegyelmesebben írtunk hozzád — végzé — mintsem a fenforgó tárgy kívánta volna, nehogy valaki leve-lünket látván azt higye, hogy téled az apostoli szék kedvezése megtagadtatott, mi, természetesen,

<sup>1)</sup> Raynald, 1204-re.

hasznod és becsületedre nehezen szolgálna, mint-hogy sok ilyak történtek s történnek országodban, mik ha gyalúra vétetnének, erősebb fegyelmet kívánnának, nem csak fogadásod, testvéred tömlöczöztetése és a főpapok kinevezése ügyében, de egyebekben is, miknek elsorolása által nehogy nagyon megzavartassál, azokat most elhallgatandóknak véltük. Vigyázz tehát magadra, nehogy ily nehézség közé juss, melyből nem egykönnyen fogsz kimenekedhetni.“<sup>1)</sup>

Hasonló értelemben írt az esztergomi érsekség segédeihez is, komolyan meghagyván nekik, miszerint a királyt azon jogtalanság kiegyenlítésére, melyet követén ejtett, tekintélyökkel szorítsák. „Ösei, — válaszolá erre Imre — az apostoli szék iránt különös tisztelet és vallásossággal viseltettek, s a római pápák őket hasonló szeretettel kedvelték; azonban e szeretet, úgy látja, Inczében meglankadt, mit abból lát, hogy a bolgárt, legnagyobb ellenségét, királyi méltóságra akarja emelni.“ Mire a pápa, nem akarja kétségbe vonni — mond — hogy a magyar királyok és római pápák között kölcsönös szeretet divatozott, ezen szeretetet azonban nem kellett volna meglankadtnak látni, miután a király atyja, midőn a pápa parancsára a kalocsai érsek által megkoronáztatott, ily időben, melyben hogy ezt elérje, a legnagyobb nehézségekkel kellett küzdenie, sőt uralkodása kezdetén is keményebb háborúval támadtatott meg, az apostoli szék gondoskodása által mentetett meg s vezéreltettek rokonai és ezek követői a békére. — Panaszolta továbbá a király, hogy Joannics azon földeket, melyek testvérének, a görög császárnénak, atyja által adattak, s a hűtelenek seregével elpusztított Szerbországot is, el-

---

<sup>1)</sup> Raynald. Annal. Eccles. 1204-re.



foglalta, akkor, midőn Imre az apostoli szék kedveért, hadait a cseh királyéival egyesítve, Ottó mellett, Fülep ellen, háborút indított. Igen fájlalja — felele a pápa — hogy rajta jogtalanság történt, s apostoli gondjait annak megorvoslására fordítandja. — És ellenvetette harmadszor, mikép Joannics zsarnokoskodva, az ő földeit tüzzel vassal elpusztította, miért a királyi koronára érdemetlennek látszik. Mikre a pápa azt viszonzta, hogy noha némelly birtokokat megtámadott, másokat mindazáltal igazságosan ügyekezett visszaszerezni, mert ősei, Péter, Sámuel és többiek, királyi pálczát viseltek, és miután az utódok, nyakukat a görögöknek, általok meghódítva, aláadták, ez elődei jogait visszaszerezte, s a pápa az előtte élt pápák példájára őt koronával felékesíteni akarta; kívánja azonban, hogy az igazságtalanul elfoglaltakat visszaadja, de viszont a tőle elvettek is visszatéríttessenek s közöttök erős béke köttessék; azt, mit jogszerűen ellenvenhet vala, mellőzi, hogy midőn a szerb megyezsupán István, az apostoli székkeli összeköttetést keresné, s tőle a királyi méltóság ékességeit kérné, a megígértkeket visszavonta, csak azért, hogy ez neki nem lett volna kedves, s Szerbország általa meghódíttatván s Vulkán neveztetvén ki, midőn csendes lélekkel viselendőnek fogadta, ha Szerbország az egyházhoz visszatér, és Vulkán az apostoli szék által megkoronáztatik, és ennek teljesítése a kalocsai érsekre bízott, a dolog két év leforgása alatt sem hajtatott végre. Hogy a követet tisztességesen és jóakarattal fogadottnak mondja, sokkal nagyobb gyalázzal akadályoztatott meg, miszerint útját ne folytathassa; pedig békét közöttök nem köthet, hacsak mindkettőjükhöz el nem megy, és épen olly szívfájdalmat érezne ő, ha Bolgárországot a római egyház engedelmességére visszatérésében

gátolná, mint Imre, ha az apostoli szék ellentállana, miszerint fia, atyja koronáját meg ne kapja. <sup>1)</sup>

Megrázták a király kedélyét a pápának utóbbi szavai, mert, miként feljebb említettett, épen országgyűlést hirdetvén kisdéd fia megkoronáztatására, igen félt, miszerint ezt a pápa megakadályozza; az említett bibornok tehát az említett gyűlésre követeket küldvén, ezek a királytól az átmeneti szabadságot megnyerték, s a pápa ez után levelet küldött az esztergomi főespereshez, minthogy az érseki szék üres volt, mellyben megparancsolta, hogy Imrének, fia megkoronáztatásában engedelmeskedjék. <sup>2)</sup> Ekként László felavatása, mellyen nevelője, a király előtt nagy becsben s kegyelemben álló Bernát spalatói érsek is megjelent, <sup>3)</sup> törvényes szokás szerint, véghez ment, s Imre, ki a pápa fennebbi levelének kelte szerint májusban még életben volt, végrendeletében a gyermek Lászlót királylyá s Endrét gondnokává nevezte, aztán végnapja elközeledvén, Egerben, hol életét bevégezte, királyilag eltemettetett. <sup>4)</sup>

### III. LÁSZLÓ, a gyermek.

Bátyja halála után, Endre, mint a kiskorú László gyámja, átvévén a kormányt, Incze pápához két levelet írt, egyikben, mellyen még az Imre pecsété volt, miből hihető hogy azt még ennek végóráiban készítette, János kalocsai érseket, a maga felesége, Gertrud, testvérét, Bertót meráni herczeg fiát, másikkban ettől elállva, a több ízben tótországi bántágot viselt Kalán pécsi püspököt, a megürült esztergomi érseki székre ajánlotta. Incze mielőtt e levelekre válaszolna, a gyermek király gondviselése

<sup>1)</sup> U. ő. u. o. — <sup>2)</sup> Raynald u. o. — <sup>3)</sup> Archidiac. Hist. Salon. cap. 24. — <sup>4)</sup> Pray Annal. Reg. I. 193. l.

íránt figyelmeztető sorokat írt hozzá. „Kiért, — mond ezekben — hűséget fogadtál, s az ország kormányzása és az elvállalt gyámság felől ígéretet tettél, szorgalmas gondodba figyelmesebben ajánljuk, miszerint nevedre az igaz dicséret virágai hulljanak, midőn a király, nagybátyjában kegyes atyjára, s gyámjában kész pártfogóra talál, s a legfelsőbb királytól, kinek, mint gyermeknek a Sábától jövő királyok ajándékokat hoztak, üdvöd legyen, és örök jutalom koronája. Ne is engedd a te unokaöcséd, király ellen, bárki gonosz sugallatait szívedben gyökeret verni, kinek, miként atya, gyermekének, segedelmére lenni tartozol, s kit mint kisdedet és gyermeket annál jobban kell szeretned, helyette az ország dolgait annál szorgalmasabban vezetned, minél hajlandóbb lesz, a tőled vettjótéteményeket elismerni, midőn isten által azon kort eléri, melyben elismerendi, hogy atyát nem vesztett, hanem csak cserélt.“

Azonban a pápa e figyelmeztetése hasztalan volt. Endre, ki a királyságra még bátyja életében vágyott, vagy hogy a László gyermeki korát semmibe sem vette, vagy hogy a gyermeki kormánytól irtózó némelly főemberek által izgattatott, magának készítette az útát a koronához. Mit Konstáncz, a László anyja, nem homályos jelekből látván, remégésében kincseit összeszedte, a koronát magához vette, és néhány püspök s országnagy kíséretében, fiával Lipót osztrák örgrófhoz Bécsbe szaladt, eként Endre cseleit kikerülte. <sup>1)</sup> Háború ütött kiezért a magyarok és osztrákok között. Lipót ugyanis, nagy sereggel Magyarországra rontott, Endrét fegyverrel akarta kényszeríteni, miszerint a bátyjával kötött egyességi pontokat tartsa meg. De Endre szinte fegyverrel felelt, s Lipótnak eleibe

<sup>1)</sup> Ortilo 1204-re, és Chron. Admont.

ment. Mármár ütközetre került a dolog, midőn hírnök érkezett Bécsből, hogy László véletlenül meghalt, mi a körülményeket megváltoztatván, Lipót, ki nek többé oka a háború folytatására nem volt, a Konstáncz által elvitt koronát visszaadta, s maga, seregével haza ment. A király holttestét, a győri püspök s a többi országnagyok, kik az özvegy királynét Bécsbe kísérték, onnan lehozták, s Endre engedelmével Fejérváron eltemették.<sup>1)</sup> Konstáncz aztán később Fridrik szicíliai királylyal lépett házasságra.<sup>2)</sup>

## II. ENDRE, a jeruzsálemi.

III. László halála után II. Endre nem késett az országot tüstént birtokába venni, s magát a főrendek megegyezésével megkoronáztatni, melly alkalommal esküvel fogadta, hogy az ország jogait s a korona becsületét sértetlenül megtartja.<sup>3)</sup> Mi Incze pápa előtt egy ideig tudva nem lévén, a már fennebb érintett levelet küldötte hozzá, mellyben az Imre özvegyét és fiát, neki, kit csupán Magyarország urának nevez, különösen ajánlja, s hogy Jánost esztergomi érsekké kineveznie az egyházi törvények tiltják, tudtára adja. „Endre Magyarország urának, — így szól e levél — Tudja az, ki a szíveket vizsgálja, s a titkokat látja, hogy becsület és előmeneteltekét lángoló vágygyal ohajtjuk, biztosan reménylven, miszerint őseitek nyomdokát követvén, anyádat, a szentséges szent római egyházat, kész buzgalommal kívánod tisztelni. Bár tehát első leveledben, mellyet

<sup>1)</sup> Ugyanazok.

<sup>2)</sup> Hieronym. Sureta, Indict. rer. Arrag.

<sup>3)</sup> Honór pápa levele a kalocsai érsekhez, 1217-ből, Cironi Incze. Compil. Decrétor. Honorii pape, Tit. XV. cap. 3. Praynál Annal. Reg. I. 211 l.



apostolságunkhoz intéztél, s az ország kormányát átvévén, bátyád pecsétével jegyzettél, minket arra kérsz, hogy tisztelendő atyánkfiának, a kalocsai érseknek, az esztergomi főérsekségre áttételét engedjük meg; később egy másik, a te pecséteddal erősítettben mindazáltal azért könyörögtél, hogy tisztelendő atyánkfia, Kalán, pécsi püspöknek azon főegyházra meghívásában egyezzünk meg. Mik felől atyánkfiával szorgalmasan tanácskoztunk, és mivel úgy találtuk, hogy ezen meghívás a hozzánk törvényesen tett feljebbezések után, nem csak a segéd püspökök de az esztergomi kanonokoknak is sokféle egyet nem értésével, s parancsunk szabálya ellenére, a szokott rend mellözésével, merészen történt, azt, úgy hozván magával az igazság, nem tartottuk megengedendőnek, fájlalván mind miattad, mind ő miatta, miszerint ezen meghívás nem ment úgy, miszerint azt isten után jóvá hagyhattuk volna. Intjük tehát fenségedet, és figyelmesebben buzdítjuk, miszerint ebben ne a mi akaratumk hajthatlanságát, hanem az egyházi rendelet szigorúságát tekintsd, mellyet személyválogatás nélkül meg akarunk, miként kötelességünk, tartani, miután kezünkben a mérlegnek nem szabad hamis fontul állania. Bizonyosan tudjuk, hogy könyörgéseidet, mellyeket istenesen hozzánk intézendel, készek vagyunk sükeresen meghallgatni. Miszerint azonban az esztergomi egyház tovább pusztulva ne maradjon, az esztergomi káptalannak levelünk által megparancsoljuk, hogy alkalmas pásztorral magát, egyházi törvényszerű választás vagy hasonló meghívás által, a segéd püspökök megegyezésének kikérése mellett, ha régi jóvánhagyott szokás szerint megkerestetik, levelünk vételét utáni egy hónap alatt, ellátni ne késsék; más különben nehogy isten nyája sokáig pásztor nélkül legyen, azon egyháznak alkalmas pásztorral ellátására, tartozó hivatalos kötelességünk szerint, apostoli teljes hatalmunk-

kal mi lépendünk fel. Kelt Rómában, szent Péternél, az úr megtestesültének 1205-dik esztendejében, pápaságunk 8-dik évében juliusban.<sup>1)</sup>

Ezen levél következtében az esztergomi érsek kineveztetési kérdése az ottani kanonokok és a segéd püspökök által újabb tárgyalás alá vétetvén, némellyek ismét János, mások Kalán mellett nyilatkoztak, s a pápa, tán hogy a királynak kedveskedjék, amazt erősítette meg, octoberben parancsot küldvén az esztergomi prépost és kanonokokhoz, miszerint új érsekoknek engedelmeskedjenek.<sup>2)</sup> Kevés idő múlva, szinte még octoberben kiadott levelében pedig Magyarország valamennyi érsekei, főpapjai és nagyainak meghagyta, hogy a király születendő fiának hűséget esküdjenek; midőn végre tudtára adatott szerencsés megszületése a fiúnak, kit némellyek a később Osztrákországban, Szentkereszten, baráttá lett Imrének, mások a Velenczébe költözött s ott gazdag feleséget vett Endrének, gondolnak, kinek fia, Márk, Franciaországba költöztvén, a híres Croy nemzetség törzsökatyja lett, Bertót bambergi prépostot, az esztergomi érsekké kinevezett Jánost, tehát a királynénak is testvérét, küldötteörvendező követül a királyhoz,<sup>3)</sup> ki előbb világi életre adván magát, meg akart házasodni, egy, később Hédervári Csépán vagy István nádorhoz ment, előkelő nemzetségből származott leányt, jegyezvén el, de, miként a krónika tartja, Mária neki megjelent, s ennek buzdítására örök szüzességet esküdött, és az egyházi rendbe lépett. Megérkezhvénez, 1207 a kalocsaikanonokok által, kedveskedésül a királynénak, érsekül elválasztatott, mit Endre nem csak igen szívesen vett, de megerősítése iránt levelével a pápát is megkereste, ki bár

<sup>1)</sup> Péterfy, I. k. 67. l.

<sup>2)</sup> U. ö. u. o. 69. l.

<sup>3)</sup> Raynald, Annal, Eccles. 1206-ra.

Endre iránt különös kegyelettel viseltetett, félvén miként az egyházi életbe csak nem rég lépett Bertót, hivatásának nem lesz képes megfelelni, műveltsége s életideje felől a salzburgi érsektől kért értesítést, aztán hogy a kérelmet nem teljesítheti, következő levélben tudatta a királylyal: „Endre, Magyarország méltóságos királyának. Miként királyi ildomosságodnak, emlékezünk, már más levelünkben kijelentettük, tégedet olly kitűnő szeretettel kedveltünk, hogy töled semmit meg nem tagadunk, mit bármely fejedelemnek valaha engednénk, mert becsületed s előmeneteledet, a mennyire isten után lehet, süketesen ohajtjuk. Ambár pedig nyájas könyörgést intéztél hozzánk, Bertót bambergi prépost a mi kedves fiunk, a te nőd kalocsai érsekké elválasztott testvére mellett, miszerint neki, kit te az érseki hivatalban magad és országodnak hasznos és szükségesnek véltél, a megerősítés javadalmát adnók, s az ajándékpalástot átküldeni méltóztatnánk, — mivel azonban az apostol azt tanítja, hogy hirtelen kezünket senkire se tegyük, mielőtt tudniillik felőle egyházi törvényszerű vizsgálat által bővebb bizonyosságot tudjunk, azon prépost életideje és tudományos műveltsége előttünk ismeretlen lévén, tisztelendő atyánkfiának a salzburgi érseknek, és kedves fiunk, az ottani prépostnak meghagytuk, hogy ezekről szorgalmasan vizsgálódjanak, és a mit tapasztalnak, nekünk hűven tudtul adják, királyi fenségednek apostoli levelünkben jelentve, mikép ha tudományos műveltsége nem hogy kitűnő, de csak illendőnek, s életideje ha nem teljesnek is, de legalább ahoz közeledőnek fog találatni, akaratodnak elannyira kívántunk eleget tenni, hogy ha csak mindkét tulajdonságában olly nagy hiány nem taláztatik, mit eltérni ne lehessen, a szigort enyhítvén, őt kegyelemből felmentenénk, különben nem a mi hajthatlanságunk, hanem az ő elégtelenségének lenne felróvándó, ha iránta tett könyör-

gésed, ohajtott véget nem érne. Az említett salzburgi érsek pedig, minap, apostolságunknak, leveleben azt jelentette, hogy Magyarország határszéleire menvén, a kalocsai egyház két segéd püspökét, és más alkalmas férfiakat maga eleibe hivata, s általok az említett prépostot, parancsunk szerint megvizsgáltatta, s mint mondja, úgy találta, hogy a szöveget folyvást olvassa, s tartalmát, saját nyelvén, kellőleg megmagyarázza, ezen felül a nyelvtani szófűzésről is alkalmasan felelt; egy katona pedig, azon prépost nevelője, letett eskü alatt állította, hogy 25 és még több éves, melly korral testalkata is egyezik. Mi tehát, szorgalmas tanácskozást tartván atyánkfiaival, nyilván valónak találtuk, hogy ő sem az egyházi törvényekben, sem az isteni ékesszólásban csak középszerűleg sem jártas, életkora pedig nem csak nem teljes, de még a teljeshez sem közelítő. Melly kettő, a teljes kor tudniillik, és az elegendő tudomány annyira szükséges az érsekben, ki atyák atyja és mesterek mestere tartozik lenni, hogy a lateráni zsinat rendelete szerint, ha a papok olly érseket, nem csak, de püspököt is mernek választani, kibene e kettő, vagy ezeknek valamellyike hiányzik, azon felül hogy az illy választás érvénytelen, a választók választási joguktól megfosztatnak, és három évig javadalmaik használatától is felfüggesztetnek. Miért is, azt, mi törvény szerint érvénytelen, jóvá nem hagyhatánk, s neked kedvezve könyörületesen bánánk a kalocsai káptalannal, hogy az említett rendelet által kiszabott büntetésben el nem marasztánk. Igen fájlaljuk pedig, hogy e részben királyi akaratodat nem teljesíthettük, nehogy jobbra vagy balra hajolván, kezünkben a mérleg font, s a font mérleg legyen, mi mindkettő gyűlöletes isten előtt. Mert isten egyetlen fia, a Jézus Krisztus, ki fogantatásával kapta mérték nélkül a szellemet, harmincz esztendő koráig a tanítás gyakorlatát elhalasztotta, nyilván bizonyítván ez ál-



tal, hogy harmincz év előtt senkinek a szónoki hivatalt nem kell magának tulajdonítania, mi a pásztori gondosságot leginkább illeti. Abból pedig, mi mondatik, hogy Jézus mintegy harmincz éves korában volt kezdő, következik, miszerint ha a főpappá választandó azon kortól már nem messzire van, ez neki, ha a szükség, vagy haszon kívánja, elengedtetetik. Mert a ki tesz és tanít, nagyinak mondatandik a mennyek országában. Egyébaránt, ha másképp történik, nem elengedésnek hanem pazarlásnak nevezendő. Mindezekért királyi fenségedet kérjük és intjük, miszerint azon, mit a jog szükségessége meg nem engedett, fel ne háborodjék, hanem az említett prépostot, hit és egyházi törvénytani iratokkal taníttassa, hogy midőn idővel a tudományokban előmenyen, becsülete s előmenetele felől veled együtt gondoskodhassunk; mert sem neked, sem neki nem válnék javára, ha isten ellenére magára vállalná a pásztori terheket, s honnan előmenetelt reménylenél, ott csak hátrálást találnál, és bennünket is méltán becseleneknek itélnél, midőn látnád hogy a földi királyért nem irtóznánk megsérteni a mennyei királyt, ki testet és lelket gyehennára vethet. Kelt Lateránban, aprilban, a tizedik évben.<sup>1)</sup>

Kitetszik ezekből, miszerint a főpapok választása, a király engedelmeből olykor a kanonokok által történt, az elválasztott nevét és érdemét a királyhoz mindenkor fel kellett jelenteni, ki aztán, ha általa helyben hagyatott, a pápát szokta megkérni felszenteltetés és a megerősítő-levél átküldése végett. És megjegyzendő, mikép Bertót, a pápa fennebbi elennyilatkozata mellett is, használta a kalocsai érseki címet.

Az egyházi ügyeket ekként kezelvén, majd Dalmátországra vetette figyelmét, s nehogy a velenczé-

---

<sup>1)</sup> Baluz. Lib. X. Num. 39.

seknek magát önként feladó Zádor példáját a többiek is kövessék, Khulmban Almist megerősítette, hogy onnan a velenczések merényeit mindenkor biztosan visszaverni lehessen, s nem csak ezen város lakosait ajándékozta meg nagyszerű kiváltságokkal, de Sibenico, Trau és Spalatóra is hasonló mértékben kiterjesztette gondját.<sup>1)</sup>

A lengyel írók állítják, hogy ezen évben Kálmán, az Endre második fia, Saloméát a „fejér“ Leskó leányát feleségül vévén, jegyajándokul Halicsot kapta vele, melly házasság a társak szüzességi fogadása miatt terméketlen maradt; Kálmánt pedig, ki nagyszámú főpapok és országnagyok kíséretével ment be, s királyul egyhangúlag elismertetett, Mesczezlő, az oroszok segedelmével, nem sokára elűzte.<sup>2)</sup>

1209-ben a király s az új esztergomi érsek, János, a pápához küldött, miszerint a III-dik Béla idejétől, kit a kalocsai érsek koronázott meg, zavarba jött koronázási jogot az esztergomi érsekeknek erősítse meg; mire Incze nehézség nélkül hajolván, János érsekhez illy tartalmú levelet intézett: „Az igazat kérők könyörgéseit méltó könnyen megengednünk, és az okosság ösvényétől el nem távozó ohajtásokat sikerhez juttatnunk. Miután tehát te, a Krisztusban tisztelendő atyánkfia, azt kérted, hogy a magyar királyok megkoronázásabeli jogot, melly, mint mondod, téged és utódaidat illet, neked és azoknak, apostoli kiváltságlevelünkkel megerősítenők, mi, megtekintvén boldog emlékezetű elődünk, Sándor pápa jegyzőkönyvét, abban azt találtuk, hogy midőn Magyarország főrendei s zászlósbai, azon elődunktől, számos könyörgéssel kérték, miszerint, ha a boldog emlékezetű Lőrincz, a te elődöd, az ő parancsa szerint, az akkor ma-

---

<sup>1)</sup> Lucius IV. k. 4. fejez.

<sup>2)</sup> Cromer, rez. Polon. VII. k.

gyarok királyául választott jeles emlékezetű Bélát megkoronázni nem akarná, más által tétetné fejére a koronát, nehogy nagy veszélyek háruljanak Magyarországra és a magyar egyházra, ha említett Béla hirtelen fél nem kenetik és meg nem koronáztatik, — ugyanazon elődünk, mondott elődödnék, apostoli iratok által meghagyta és az engedelmesség feltétele alatt parancsolta, miszerint a fennevezett elválasztott királyt, minden halogatás, ellenmondás és felebbezés nélkül koronázza meg, vagy ha talán testi gyöngesége miatt ő meg nem koronázhatná, a jó emlékezetű kalocsai érseknek hagyná meg, miszerint az ő és az esztergomi egyház becsülete s méltósága sérelme nélkül, egybe híván az ország püspökeit, azon helyen, hol a királyok koronáztatni szoktak, királylyá kenje fel, s a koronát fejére tenni el ne mulassza, az említett királytól az ő és az ország nagyai tanácsából s nyilván megegyezéséből, saját függő pecsété alatt kiadott íratot vévén eleve, miszerint ebből, neki, vagy az esztergomi egyháznak, az íránt semmi sérelme ne történjék, hogy a magyar királyoknak mindenkor azon egyház érsekei által kell megkoronáztatniok; kötelességévé tegye pedig az említett kalocsai érseknek, hogy ha a te elődöd megkoronázni nem akarná, sem őt személyében helyettesíteni, ő az apostoli hatalomban bízva, minden ellentmondást vagy felebbvitelt félre téve, a megnevezett érsek és az esztergomi egyház sérelme nélkül, megkoronázni ne késsék, de olyképen, hogy a királylyá választott megkoronáztatása előtt a többször mondott egyháznak a fenérintett íratot kiadja, mit az meg is tett azután. Boldog emlékezetű Kelemen és Celestin is, miként nevezett elődünk, a magyar királyok megkoronázási méltóságát, elődeidnek és a reád bízott egyháznak, apostoli hatalmukkal megerősítették. Mi tehát azon elődeink nyomdokait követve, az említett jogot, hogy tudniillik a magyar

királyoknak mindenkor az esztergomi érsekek által kell megkoronáztatniok, neked és utódaidnak apostoli hatalmunknál fogva megerősítjük, s ezen írat kiváltsága által jóváhagyjuk, mindig épen maradván az apostoli szék tekintélye, mellytől Magyarország koronája származott. Kelt Lateránban, a Cosmedini szűz Mária dékánja János bíbornok, a római szentegyház korlátnoká kezéből, májusban, az úr megtestesültének 1209-dik esztendejében, Incze pápa úr pápaságának pedig 12-dik évében.<sup>1)</sup>

Ezalatt Kálmán, miként már említettett, nagy veszély közt forgott. Mesczizló ugyanis, ki a halicsi hercegséget már elébb magának tulajdonította, a magyarok és lengyelek általi kizárását nehezen szenvedte; s az oroszok, vallásukat féltve, szinte hozzá ragaszkodtak. Ezek segedelmében bízva tehát, a lengyeleket, Vladimírt, és Roscziszlót a Dávid, meg a másik Roscziszlót a Mesczizló fiát, fegyvertársul vévén, egyenesen Halicsba imdúl, s pusztítva a tartományt, azon nevű városhoz érkezik. A magyarok és lengyelek inkább akarván szabadban mintsem a vár falai között harczolni, Kálmánt, nejével, s a fegyvertelen néppel a városban hagyják, magok pedig az ellenség eleibe mennek, s megütköznek. A lengyelek, kik jobb szárnyon állottak, az oroszokat nem nagy bajjal visszanyomták, s a futókat messzire kergették, sőt a másik szárnyon is már a magyarokhoz hajlott a győzelem, midőn ezeket Mesczizló véletlen hát megöl megtámadja, szétkergeti, és nagy csapással megveri. A rend nélkül visszatérő lengyelekben is nagy kárt tett, midőn zászlójokat elvévén, kitűzte. A lengyelek hozzá sereglettek s a visszaforduló oroszok által nagy részt leölettek. Ekként csaknem az egész sereg eltöröltetvén, a sokáig ostromlott Kálmán végre éhség és szomjúság által kényszerítve fel-

---

<sup>1)</sup> Mihály kegyes rendű, Natales Episc. Coloc. 41. 1.



adta magát s nejével együtt csaknem egy egész évig fogva tartatott Mesczizló által.<sup>1)</sup>

Meghallván a király fia szerencsétlen esetét, a győzelmes Mesczizlóhoz követeket küldött s Kálmánt szabadon bocsáttatni kérte. A kölcsönös értekezlet után, a béke, azon feltételek alatt kötött meg, hogy feledve a történeteket, Mária, a Mesczizló leánya, Endréhez, az Endre király legkisebb fiához, menjen férjhez, s a lakodalom után három év múlva, Mesczizló Halicsot Kálmánnak minden nehézség nélkül visszaadja.<sup>2)</sup> Endre, midőn Kálmán haza szabadult, Tótországban volt, hol felesége testvérét, Bertót a választott kalocsai érseket, azon ország bánjává, később még erdélyi vajdává is, nevezte. A topliczi apátságnak ez alkalommal kiadott kiváltságlevelében következő záradék áll, melly az akkor vele lévő főtisztviselők névsorát adja: „Kelt Tamás mester királyi udvari korlátnokunk és veszprémi prépost kezéből, az úr megtestesültének 1211-dik esztendejében, tisztelendő János esztergomi, érsek, tiszteletes Bertót kalocsai választott, és bán, Kalán a pécsi, Boleszló a váczai, Katapán az egri, Simon a váradi, Dezidér a csanádi, Villin az erdélyi, Gothárd a zágrábi, Péter a győri, Róbert a veszprémi egyházakat szerencsésen kormányozván, Both nádor és mosoni főispán, Mihály, vajda, Péter bácsi, Gyula bodrogi, Bánk bihari, ki egyszersmind a királyné udvarispánja, Marczel kevi, ki egyszersmind udvarispán, és Ochucz soproni főispánok lévén, uralkodásunk hetedik évében.<sup>3)</sup> Mindezek már 1209-ben

<sup>1)</sup> Cromer, Rer. Polon. Lib. VII.

<sup>2)</sup> U. ö. u. o. Hibásan írja Pray, Annal. Reg. I. 200 lapján: „In haec pacta conventum est: Maria, Mesczizlai filia Andrae filio. natu majori, Belae, nuberet, mert Honór pápa 1222-diki leveléből világos, miszerint nem Bélával hanem Endrével, a király harmadik, tehát legkisebb fiával kötöttet a házasság.

<sup>3)</sup> Hist. Zagrab. 59. l.

ugyanezen hivatalokban állottak, azon különbséggel, hogy Bertót, bán még nem volt, Simon váradi püspök után Kalanda veszprémi, Dezidér csanádi után pedig Péter a győri jön, s a többiek meg nem nevezetnek, Both nádor Poch-nak íratik, utána mindjárt Bánk bán és Mihály vajda, ezek után Marczel bácsi, Gyula bodrogi, Márton, miként ott íratik kevei, Ochucz soproni, Mojs vasvári és Mocs pozsoni főispán jó.<sup>1)</sup>

Az ország rendei, kik kedvetlenül vették, hogy Endre mind az esztergomi, mind a pápa megegyezése ellenére a kalocsai érseki székre is idegen németeket, neje testvéreit, rakta, s a csekély műveltségű, tudománytalan, éretlen korú Bertót, ezenfelül még tótországi bánná is tette, a következő évben, bosszújokban, Bélát akarták királylyá koronáztatni, s pártokra szakadva, lázasztó törekvéseikkel a dolgok menetelét megzavarták, forrongásaiknak annál szabadabb tér nyittatván, mert Endre a halicsiak által sürgetve, Kálmánt, Halicsba, seregével bekésérte, hol a rendek őt királylyá minden nehézség nélkül választották, sőt azt is megigérték, hogy ha vallásos ősi szertartásaik meghagyatnak, mindnyájan a római hitre térnek.<sup>2)</sup>

Míg a király, fia ügyében, ekként az országon kívül mulat, itt a kezdődött nyugtalanságok gyászos eseménynyel végződtek. Mondják, hogy Endre, távolléte idejére, a Bornemzetségből származott, hűsége s bölcseségéről ismert Bánk bihari főispánt, kinek helyére harmad éve Bertót bánná neveztetett, rendelte az ország kormányára, s reá bízta nejét, gyermekeit, minden vagyonát, megintvén, miszerint fontos hivatalát igazságosan folytassa, senkin jogtalanságot elkövetni ne engedjen, a békét a szomszéd

---

<sup>1)</sup> Timon, *Imago novae Hung.* 3. fejr. és ugyanő *Epitome.*

<sup>2)</sup> Endre levele a pápához 1214-ből.

nemzetekkel fentartsa, és általában a haza nyugalma s maga becsületét szeme előtt viselje. A dérek Bánk, ki elébbi méltóságától vagy tán hogy Bertót az ország rendei elismerni nem akarták, még mindig bánnak mondatott, a reá bízott teendők teljesítéséhez erős lélekkel fogott, és örvendett hogy alkalom nyújtott neki hűségét a király iránt s ügyességét kimutathatni. Azonban a bal sors irigyllette Bánknak e szerencsét, és czéljának feltételének, sükerét meg hiúsította. A királynénak, Gertrúdnak, egy testvére érkezett meg, mint némellyek állítják, Ekbert, a bambergi püspök, miszerint a férje tavullétén szomorkodót vigasztalja. Néhány nap mulatott, s különböző tárgyakkal szórakoztatta, ki iránt a királyné mindenkor különös hajlammal viseltetett. Udvaránál egyébiránt, éjjel és nappal, a Bánk bán neje, egy rendkívüli szépségű és csínosságú, főként tisztta élete és szemérmességéről ismert, köz tiszteletben álló hölgy, forgódott, kedvelt társalgása miatt, Gertrud által, mások felett megkülönböztetve. A püspök nagy vágygyal tekintgetett utána, s udvarlásaival mindenkor visszautasítva, gerjedelme mindinkább növekedett. A királyné, látva testvérének küzdelmeit, miként egy történetírónk mondja „merész könyörületességében, melly a nők keblében nagy mértékben uralkodik“, kezére ügyekezett játszani az erény példányát. Mindkettőt, nem csak beszélgetésre de vendégségekre is gyakran meghívatta, olykor magukban hagyta, s mennyire a becsület palástja alatt lehetett, bő alkalmat nyújtott a bűn elkövetésére. Azonban a hánné szilárd jellemén minden fondorkodások megtörvén, a királyné őt végre egy rejtett szobába esalta, hozzá a püspököt bebocsátotta s maga rava-szúl eltávózván, az utálatos erőszak elkövettetett. Így köszönte meg Ekbert, Endrének, a sógorságot.

Férjéhez tért a lelkében megsebhedt asszony, meggyaláztatását eltitkova, de midőn gyermekét

ápolva a bán megölelné, milly szerencsétlen vagy — monda — ki egy illy nőt ölelsz, s nem tudod, feleségedet öleled-e, vagy egy alávaló rimát, mert ha azt hiszed, hogy feleségedet, szörnyűkép meg vagy csalva, ha pedig egy rimát, fontold meg, lealázhatod-e magadat annyira hogy illy fertelembe keveredjél. Lakadalmi nyoszolyád meg van undokítva, s nőd, kit a királyné becsületére bízál, általa, buja erőszak végett, testvére kezére játszva. Bár lelkem ártatlan, üzd ki e nyomorult testből, melly nem annyira az én, mint a más bűne által mocskoltatott be. Nehogy tehát lelkem és testemnek megtisztúlhatlan gyilkosa legyek, s nehogy a te méltóságod ezen rútsággal bekevertessék, ölj meg óh Bánk! engem, tüstént, ezen perczben, a szemérem isteneért méltó bosszút állj. Keresés s harag fogta el a bámúló férjet, könnyzáporban úszó nejét vigasztalja, midőn a kardot, mellyel megölje, átnyujtaná, összecsókolja, s azon szeretetre, mellyel eddig iránta viseltetett, s mellyet nem maga vétke, hanem más bujasága sértett meg, kéri, hallgassa el tovább is e botrányt, míg ő, midőn ideje lesz, azt példásan megtorolja. Megnyugtattván némileg kedvelt nejét, maga felzajlott kebele nem nyughatott. Miután az esztergomi érsek véleményét — ha igaz — mitévő legyen, kikérdezte, s ez egy levélszeletben olly kétes választ adott: „A királynét megölni nem kell félni jó s ha mind beléegyeznek ő nem ellenzi,” mit így is lehete értelmezni: a királynét megölni nem kell, félni jó, s ha mind beléegyeznek, ő nem: ellenzi, — és így is: a királynét megölni nem kell félni, jó, és ha mind beléegyeznek, ő nem ellenzi.<sup>1)</sup> — Más nap, néhányad magával, a királynéhcz megy, s mentéje alá rejtett kardjával őt,

---

<sup>1)</sup> „Cui Episcopus de Gran, misit in epistola amphibologica : Reginam occidere nolite timere bonum est, si omnes consentiunt, ego non contradico,” Stero Anna,



ki semmi illyest nem sejtett, keresztülszúrja; aztán azon véres karddal kirohan, s nyilván kiáltja, hogy méltó haragjában, Gertrúdot meggyilkolta, ki feleségét, testvére parázna kéjeinek, feláldozta. Sőt az egybegyűlt sokaság előtt is kinyilatkoztatja, miszerint semmi büntetéstől nem fél, hanem reggel, néhány főemberrel, egyenesen a királyhoz indul, s magát a felségsértés ítéletének önként aláveti.

Némellyek szerint Konstantinápolyban kereste fel Endrét, hol ez a keresztesek összegyűjtésével foglalkozott, hihetőbb azonban hogy ő ekkor még Halicsban volt.<sup>1)</sup> Eleibe lépén Bánk: „Ím itt áll — monda — országod kormányozója, kit előtted talán gonosz gyilkosnak festenek. Igazságodban bízva, mintán a vétkes tettet elkövette, nem futásban keresett menedéket, hanem egyenes úton, az igazságos bíró ítéletét várva, hozzád sietett, hogy ha bűnhődni kell, vegye el méltó jutalmát. És nem kíván más bírót, mint kit megsértett, s kinek inkább panaszló és boszúló, mintsem bírónak kellene lennie. E hallatlan merészségét, királya hallatlan igazsága szülte. Feleségemet én, — folytatá — szolgálóul hagytam Gertrúd mellett, és ő mértékletlen testvére erőszakának adta át. A méltó haragot s gyalázatot el nem foghatván, mellyet a halálnak eleibe tenni, a te példából tanultam, a cselszövő királynét megöltem. Ím itt az igazságos halál kardja, nőd vérével festve, s ha bűnt követtem el az által, hogy magamat az elviselhetlen csúfságtól megszabadítsam, ugyanezen karddal szúrj át engemet; ha pedig tettemet jogszerűnek elismered, a késő maradéknál is emlékezetben leendő ítéleted által ments fel, nehogy igazságodban

<sup>1)</sup> Világosan mondja Stero: „Gertrudis . . . sponso in expeditionem contra Ruthenos movente, a comite quodam Petro trucidatur.“ Hogy Bonfini állítása, ki a királyt Konstantinápolyban voltak mondja, nem való, onnan világos, mert Endre, felesége holtá után, csak negyedik évben indult a szent földre.

bízva, hasztalan jöttem légyen elődbe.“ A király az egész előadást olly erős lélekkel s állhatatossággal hallgatta, hogy arcán legkisebb változást sem lehetett észrevenni. „Bennem vetett bizodalmad Bánk bán — szóla — jó reménységgel táplálhat. Ha a dolog úgy van, miként elsoroltad, térj vissza haladék nélkül országomba, s a reád bízott hivatalt, ismert hűségeddel folytatd; mivel pedig jelen foglalkozásomat semmi föben járó bűn miatt félbenszakasztanom nem szabad, midőn Magyarországba visszamenendek, ítéletet hozok tettetd lélett.<sup>1)</sup>

Vannak, kik a királynét szép színbe kívánván öltöztetni, mint kinek nem csak testvére, Hedvig, a boroszlói herczeg neje, és leánya Erzsébet, ki Lajos thüringi herczeghez ment férjhez, a szentek sorába emeltetett, és mert Ekbert később is bambergi püspök maradt, Bánk bánné meggyaláztatását mesének tartják s a Gertrud megöletését annak tulajdonítják, hogy férjét a kivégezni készült forrongó nagyok gyilká elől elszöktette.<sup>2)</sup> Mind ez azonban, nagyrészt csak pusztá vélemény lévén, a történeti igazságot, egyéb adatok ellenében, le nem ronthatják.

És a király sógorainak gonoszságaiból még ez nem volt elég, kiket a magyar főnemesség méltán gyűlölt. Bertót, testvére, a királyné, halála után, színlelve, mint ha a boszútól ő is félne, az általa elámitott győri és veszprémi püspökök késéretében, az országból kiszökött, Gertrúd arany és ezüst rudakból s edényekből álló, 7000 gírára menő eltolvajlott kincseit is magával vivén, mellyeket a királyné gyermeinek szánt, s bizonyos szolgánál letett.<sup>3)</sup>

<sup>1)</sup> Bonfini, Dec. II. Lib. VII. olly szépen mint ékesen. Longinus, Hist. Polon. Lib. VII.

<sup>2)</sup> Pray, nagy buzgalommal, Annal. Reg. I. 202 — 203 I.

<sup>3)</sup> Endre levele Incze pápához, 1214-ből,

Élénken festi a király levele, melyet Incze pápához 1214-ben írt, az ország ezen elfolyt két év alatti szomorú állását. „A Krisztusban szentséges atya, Inczének, isten kegyelméből a szentséges szent római egyház főpápájának, Endre, ugyanazon kegyelméből, Magyar, Dalmát, Horvát, Rácz, Szerb, Halics és Lodomér országok királya, üdvet és fiúi vonzalmat. Szokása az apostoli széknak, az igazságos kérelmezőkhöz hajlandónak, s a kérelmezők tisztességes ohajtásait, nem kevésbbé sükerítőnek, mutatkozni. Innen van, hogy igaz ügyeinknek atyaságod szelidségénél előmozdítása iránt, méltó bizalommal viseltetünk. Tudja meg tehát szentséged, hogy a mi birtokunkbeli halicsi főemberek, és nép, alázatosan könyörögtek nekünk, miszerint fiunkat, Kálmánt, királyukká tennők, jövendőre a szentséges szent római egyház egységében maradandóknak, azon kivétellel, hogy szabadságuk legyen egyébaránt saját szertartásaiktól el nem távozni. Nehogy tehát mind nekünk mind nektek ennyire hasznos szándékuk, a halasztás által meggátoltassék, mi bizonyos hogy sokféle okból megtörténnék, ha az oldalotok mellől küldendő követre várakoznánk, szentségedet arra kérjük, miszerint a Krisztusban tisztelendő atyának, az esztergomi érseknek adjátok parancsul, hogy apostoli tekintélylyel felruházva, azon fiunkat, nekik, királyokul felkenje, s a szentséges szent római egyház iránti engedelmessége felül, esküjét kivegye. — Ezen felül értésére kívánjuk adni atyaságodnak, mikép mi a Jéruzsálembe menetelre, miként tartozunk, gondosan figyelünk; s egész szorgalommal sietünk. Miért országunk kormányát, mellynek főemberei a visszavonásra hajlandók, miként fiaink gyámságát is, kiknek életkora még pártfogót kíván, a Krisztusban atyánkra az esztergomi érsekre kívánjuk megmásolhatlanul bízni, ki mind méltóságára a többiek felett áll, mind állandó hűségéről ismeretes; némelly másokkal

együtt, kiknek gondoskodása által, hiszszük, hogy országunkat, mind távullétünk alatt, mind visszatér-tünkkel, teljes nyugalomban megtarthatjuk. Ezért, kérjük atyaságotat, miszerint szükségünket megszánván, őt a hozzá menetel terhetől mentse fel. A pécsi és győri püspök, tisztelendő férfiakat, és korlátnokunkat, a fejérvári prépostot, kiket már rég fogadásuk köt, s kereszttel meg vannak jelelve, és kiknek velünkletéből nem csekély erőnövekvést fogunk nyerni, miszerint úti társaink legyenek, szinte igen kérjük, hivatásoktól felmentetni. — Könyör-günk továbbá atyaságotnak, hogy valamennyi ösz-szeesküdteket és hűtlenséggyártókat, kik az ország meghasonlása miatt, fiunkat, éltünkben, s akaratunk ellenére, maguknak királyukká tenni, vagy megko-ronázni merészelnék, az egyháziakat szintúgy mint világiakat, átok alá vesse. — Emlékezhetik arra is szentséged, hogy a mult évben, az esztergomi egyházat illető koronázási jog felől, hírnökünk, a tiszte-lendő veszprémi püspök által levelet intézett hoz-zánk, azon dícséretes tanácsa és sükeres okadásával, hogy ha a koronázás többeketilletne, könnyen egye-netlenség és visszavonásra adna okot, midőn egyik egyet, másik mást koronázna királylyá, melly levele, azon az apostoli szék által hozzánk küldött másik-kal, mellyben az foglaltatott, hogy a királyi udvar tiszttviselőin egyedül az esztergomi egyház gyako-rolhat hatóságot, boldog emlékezetű nönk meggyil-koltatásakor elsikkasztatott, úgy hivén hogy a jegyző-könyvben benfoglaltatik, viszont leiratni kérjük szentségedtől. — És el nem hallgathatjuk, nem is akarjuk, hogy a tizedik pénz, bárhol veressék egész Magyarországon, az esztergomi egyház jogához tar-tozik, mit a kibékülés alkalmával az ellenfél is nyil-ván elismert, bárha kevesebb iratott, mint a mi ér-tetett. — Végül, mit eléggé nem csodálhatunk, s atyaságod előtt titkolni nem akarunk, a kalocsai



egyház érseke, az az ember, kit részünkön valónak hittünk, kiben reménylettünk, s kinek megkülönböztetett kedvelése-, és mások feletti előléptetéseért, csaknem egész országunk nagyai s kicsinyei gyűlöletét magunkra vontuk, s kit, tőlünk minap, útazási szabadságot nyervén, nagyobb megtiszteltetésül, mintsem érdemlette volna, két püspök, a győri és veszprémi késéretében, az országból kivezettünk, azon pénzt, mellyet jó emlékezetű nőnk, fia! s leányai számára és haszonvételére rendelt, s egy bizonyos polgárunknál letett, arany és ezüst rudakban, edények és egyéb eszközökben, melly 7000 gíra értékre becsültetett, tudtunk nélkül ellopta s elvitte. Kérjük tehát szentségedet, miszerint a tőlünk jogtalanul elvittek visszaadatása iránt, apostoli intvényt bocsássa ki, mi megtörténvén, ha elégtételt, idején, még sem nyerünk, ne vegyerosz néven atyaságod, ha a nekünk okozott kárt, az ő jövedelmeiből megtéríteni ügyekszem.“<sup>1)</sup>

Az országot ragadványként meglepett erkölcselenségek azonban, nem csak a fennebbiekben határozódtak. A pécsi püspök Kalán, kit Endre, iménti levelében bölcseségéről dicsér, s úti társul a szent földre választott, Ekbertnek gonosz példával menve előtte, 1206-ban a római pápai törvényszék előtt azal vádoltatott, hogy unokahúgán vérfertőztetést követett el, s e vád 1210-ben megújított. A vád megvizsgálása, a szent széktől a győri püspökre s több társaira bízott, kik azon tudósítást tévén, hogy a vádlott egy igen becsületes és mindenkép ajánlható férfiú, Incze, ki fel sem akarta tenni, hogy egy öreg ember illyes bünt elkövethessen, Saul, csanádi püspökhöz, következő értelmű levelet küldött: „Middön a mi tisztelendő atyánkfia, a pécsi püspök Kalán, ifjúságában magát olly érett, becsületes s gondos-

<sup>1)</sup> Raynald, 1214-re.

nak bizonyította, hogy jósága gyönyörű illatjáért, a római egyház által, paláستtal felékesíttetni volt érdemes, nem könnyen hihető, mikép ő, vénségében, rútul levétette volna az úr jármát, a bujaság büszhez-tőit s büszhödtségeit karolva fel, holott ezen kór, melly olly kor az ifjú években keletkezik, az öreg-ségben gyakrabban elmúlik. Ki hinné könnyen to-vábbá, hogy egy tudományos férfiú, saját unokahú-gával vérfertőztetést kövessen el, holott még a po-gányok ítélete szerint is, az illy személyek közötti barátság, semmi gonosz bűnt nem gyanítat. Bár te-hát a magyar király, azon püspököt előttünk, ne-hányszor, követei s levelei által az említett bűn fe-lől bevádolta, könyörögve s esedezve kérvén, misze-rint ezen veszedelmes rosszaságot a magyar egyház-ból példásan irtanók ki, mivel azonban az ő vádos-kodása nem a szeretet gyökeréről, hanem a gyűlöl-ség csirájából fakadottnak látszott, midőn a mon-dottat, mint ellenségét üldözni meg nem szűnt, mi-ként az egész országban tudva van, fülünket mintegy rozszakaró vádoskodásokra hajtani nem akarók, de hogy a lelket megkísértsük, vajjon istentől való-e, a jó emlékezetű győri püspöknek parancsul adtuk, mi-kép ildomosan s óvakodva nyomozódnék püspök társainál, hiszik-e, hogy a kérdéses püspök illy bűn-ben leledzik, kik aztán visszaírtak, hogy őt tisztes társalkodású férfiúnak, és sokfélekép ajánlandó sze-mélynek hiszik.“<sup>1)</sup> — Ki hinné egy könnyen, kérd-hetni viszont, hogy a király, csupán gyűlölségből, illy annyiszor követei s levelei által sürgetett vádat emelt volna egy püspök ellen!.

Incze ez alatt Lateránba zsinatot hirdetett, mellyre valamennyi keresztyén fejedelmek követeit, köztök a magyar királyét is meghívta. Az esztergomi

---

<sup>1)</sup> Timon Epitome, és Kollár levele Prayhoz, *Annal. Reg. I.* 205. l.

érseket, a győri és pécsi püspököket és András fe-jervári prépostot, a király, miként már eléadatott, a zsinaton megjelenéstől felmentetni kérte, Úriás pan-nonhalmi apát azonban és szent István kórodája ke-resztesei ott jelen voltak, s dézmaperöket a pápa meghagyásából előterjesztették.<sup>1)</sup> Sok egyéb tár-gyakon kívül a szaraczénok elleni hadmenet forgott szőnyegen, mellyre midőn a keresztyén fejedelmek, Incze által, csaknem mindnyájan felszóllíttatnának, s közöttök Endre is levél által kerestetnék meg, ez nagy készületeket tett, és mivel a dalmátok és hor-vátok közül feles számmal akart magával vinni, erre nézve az utat egyengette, s úgy látszik, Horvátor-szágba ment, hol Varasdót, királyi levelével ki-rályi várossá emelte. A bán ekkor Gyula, előbbi bácsi fő- és udvari ispán volt.

Incze, nem sokára, augusztusban, megholt, s helyébe III-dik Honór lépett, ki Endrét, levelével szinte felszólította, miszerint ezen hadmenetet, miután a többi fejedelmek, mind csak tőle függesztik fel in-dulásukat, ne halaszssa. És a király nem is késik vala a pápa felszólítását teljesíteni, ha egy véletlen esemény őt ebben meg nem gátolja. Meghalálozván tudniillik Henrik, a keleti császár, a görögök többsége Endrét hitta meg helyébe, ki mihelyt e hírt vette, nehogy a pápa tudta nélkül valamit cseleked-jék, őt követői által tudósította, miszerint őt, vagy Péter antissiodóri grófot kívánják a görögök császárul, s felszólította, hogy a keresztesek megindú-lására, miután a dolog tovább haladékot nem szen-vedhet, tüzzön határnapot, ő maga sietni fog Kon-stantinápolyba, miszerint a benne bízók hitét meg ne hiúsítsa.

A pápa, a felajánlott császárság iránt illy tar-talmú örvendező levelet intézett hozzá: „Magyaror-

<sup>1)</sup> Timon. u. o.

szág méltóságos királyának. Személyedet a kedveltség azon előjogával szeretjük eddig, és szeretjük, hogy kérelmeit örömet megengedjük, a mennyire isten s becsületünk mellett lehet, s ne csodálkozzék felséged, ha azon kérelmében, melyet minap levelben hozzánk intéztél, mindeddig nem tartottuk megegyezendőnek, miután nekünk azokról, mik kértetek, teljes tudomásunk nem lehetett, sem azon körülményekről, melyekre azokban főként figyelmezni kellett. A levél tartalmából valóban azt értettük, miszerint egész vágygyal ügyekszel a szent föld megszabadítására, s erős elhatározásod volt a zsinaton, a zarándoklat utját bizonyos határidőben megkezdeni. De újlag fontos esemény adván magát elő, hogy tudniillik a görögök összesen hozzád küldöttek követeket, miszerint konstantinápolyi császárrá téged, vagy sógorodat, az antissiodorí grófot választák, a határidő elhalasztására kényszerített; miért azon levélben nekünk esedeztél, hogy valamennyi keresztesnek levelünk által adjuk tudtul, mikép te szárazon fogsz menni azon föld segedelmére, és intjük, hogy késéretedhez csatlakozva, veled a felvett fogadást teljesítsék. Mi tehát felmagasztatásodon örvendvén, s annak, ki tégedet, az említett föld segedelmére tett fogadásodban, jósága kegyelméből megelőzött, többszörös hálákat adván, esedezve kérjük, mikép segedelmével azokat gyámolítsa, s a kereszteseket, kik a többször említett szent föld segedelmére szárazon menni elhatározták, levelünkkel felszólítjuk, hogy husvét táján induljanak meg, veled a gyakran mondott föld segedelmére menendők. Te tehát szorgalmasan vigyázz, nehogy ez által a szent föld azon segedelve, melly nagy fáradsággal s munkával eszközöltetett, visszatartóztatassék, mert ez isten sérelmével, az apostoli szék boszantásával, és magad örökös gyalázatjával történnék, s általunk is békével



nem türethetnék. Azon pedig, mit az ország és ügyeid felől gondos eltökélással rendeltél, örvendezvén az úrban, hálákat adunk a minden jó kiterjesztőjének, kitől e rendelet származottnak gondoltatik. Egyebekről, miket tőlünk ugyanazon leveledben kértél, a mi tisztelendő atyánkfia, H. osti püspök, az apostoli szék követe, midőn oda jövend, végére járván az igazságnak, s megfontolván minden körülményeket, hatalmunknál fogva azt teendi, mit az apostoli szék becsületére s a ti javatokra szolgálándónak látni fog. Kelt a Lateránban, január 30-kán, pápaságunk első évében.“)

Hogy az itt kijelentett örvendezése a pápának azonban csak színlelés volt, és ő inkább Péter grófhhoz hajlott, a következés megmutatta. Mihelyt ugyanis Péter magát a császári kijelöltek közt lenni meghallotta, Franciaországból egyenesen Rómába sietett, hogy ott a pápa által felkenetvén, Konstantinápolyban nagyobb tekintéllyel jelenhessen meg; ki őt, nejével együtt, april. hó 9-dikén, a szent Lőrincz templomában, nagy pompával meg is koronázta.<sup>2)</sup> De Péternek e nagy sietség csak veszélyt hozott. Midőn a pápa követével Konstantinápolyba indulna, Komnén Tivadar eleibe küldött, s kérte, ne terheltelessék az ő jószágai felé venni utját; mit a vigyázatlan Péter megtévén, Tivadar őt, a pápa követével együtt, elfogatta s tömlöczre vetette.<sup>3)</sup>

Ürömmel itatta őt az úr, s keserőséggel részesítette meg, monda Honór pápa, Endre királyhoz, kit Péter kiszabadítása végett, Ferentinóból, jul. 28-dikán, pénteken, küldött levelével megkeresett, — kérvén őt, hogy Tivadart eziránt szólítsa fel királyi-

1) Raynald, 1217-re.

2) *Chronicon Fossae novae*, Muratorinál, *Script. rer. Ital.* Tom. VII.

3) U. a. u. o.

lag, úgy, hogy a nyájas szavak közé durvák is vegyíttessenek. Azonban Endrét e levél, sőt az ezt követő sem érte már Magyarországon, melly utóbbiban felette dicséri, hogy távullétében, országa kormányára, fiát, Bélát, Halicsba pedig Kálmánt azon hozzáadással nevezte ki, miszerint ha egyik vagy másik meghalna, helyébe harmadik fia, Endre, lépjen; mert ő Bélát, elindulása előtt megkoronáztatván, s hű pohárnok mestereit, Sebes ispánt, és öcscsét Sándort a sok érdemű, s első adományos néhai Tamás ispán fiait, Szakolcza birtokába, főkorlátnoka Ugrin, vagy Hugrin által ismét, beigtattatván, auguszt 22-dikén, kedden, már Spalatóban volt, hol Bánkot újólág Tótország bánjává, egyszersmind kormányzójává, nevezte. Azon adománylevelét, mellyel ezen birtokot és beigtatást megerősítette, a nemzet előtt saját nyelvén felmutatni annál szükségesebb, mert az, a mellett, hogy az ország akkori főtisztviselőit előtünteti, mindeddig nagyrészt ismeretlen maradt.<sup>1)</sup> „A szent háromság, egy istenség nevében, — így szól ez — Endre, isten kegyelméből, Magyar, Dalmát, Horvát, Ráma, Szerb, Halics és Lodomér országok királya, örökké. A királyi adakozóság mérhetlensége, bár a jó ajánlatú idegenekre is illatozólag szokott kiterjedni, bőkezűsége ajándokait mégis azokra tartozik dúsabban halmozni, kiknek hűségök állhatatosságát tapasztalásból tanulta, s erkölcsük folytonos tisztesség által bebizonyodott. Mi tehát, miként királyi éberségünk látpontja bennünket int, saját hűveink szolgálatait a hálátlanság hallgatagságával elmellőzni nem akarjuk. A jóságok azon kitűnő érdemeiért, mellyekkel felségünk szemei előtt, Tamás ispán szünetlen felfénylett, bizonyos Szakolcza nevű

---

<sup>1)</sup> Említi Fényes, Magyarorsz. geogr. Szótára IV. 55. l., ki Tamást nyitrai főispánnak mondja.

müveletlen és elhagyott földet,<sup>1)</sup> mely országunk határszélén, Csehország felé esik, adtunk mind neki, mind utódainak, örökösen bírni; mely föld határai ekként kezdődnek: kezdődik a Chvojnicza<sup>2)</sup> (Jegenyész) tó végénél, hol a Morva vizébe ömlik, és ezen vízen felfelé megyen, azon helyig hol a Velika (Nagy) tó esik a Morvába, és ezen Velikán megy a Toszíjj révig, innen kitérvén, tart a csehországi kémek útjának, mely Simárútnak neveztetik, egészen a Vojicsics tóig, keletre, aztán az erdőnek irányúl, egy parton keresztül, hol rét van, innen leszáll a völgyön azon mezőre, mely Hosszúmezőnek mondatik, melyről tovább halad a Chvojnicza forrásáig, s azon vízen lemegyen az első határjelig. Azonban minthogy az említett hívünk Tamás ispán halála után, kinek fiai, Sebesispán és Sándor, a mi pohárnokmestereink, e kitünő serénységű férfiak, a mondott föld pusztaságát számos népsokasággal kezdték helyre pótolni, a mi kedvelt hívünk, Hugrín mester, és később udvari korlátnokunk által megjárattuk, bizonyos határjelekkel elmesgyéltettük s annak birtokába ugyan őáltala, bevezettettük. Egyébaránt, minthogy az embernek mindene vékony szálon függ<sup>3)</sup>, és mik fenálltak hirtelen rohanással összeomlanak, a mennyiben ezen birtok érintett adományozása, a fennevezett Tamás ispán idejében, hatalmunk semmi jelével támogatva nem volt, az ő fiai, a mi híveink, Sebes ispán és Sándor tisztes kérelmi könyörgésére, a jelen, pecsétünkkel örökre megerősített levelünket

<sup>1)</sup> Az Esmeretek Tára szerint II-dik Béla itt született, azonban e levél szerint Szakolcza még II. Endre király idejében is „terra rudis et desertá“-nak állítatik, az tehát hogy II-dik Béla itt született volna, nehezen hihető.

<sup>2)</sup> Talán helyesebben Chwo g n i c z a, mert Chwo g a tót nyelvben jegenyeágot jelent. Palkovitsch, Böhm. deutsch lat. Wörterbuch.

<sup>3)</sup> „Cum omnia sint hominum tenui pendentia filo.“

engedelmeztük. Kelt a mi udvari korlátnokunk Hugrin kezéből, az úr megtestesültének MCCXVII-dik esztendejében, tisztelendő János esztergomi, tiszteletes Bertót kalocsai érsekek lévén, Kalán pécsi, Villáh<sup>1)</sup> erdélyi, Róbert veszprémi, Simon váradi, Péter györi, Dezider csanádi, Jakab váczzi, István zágrábi, Tamás egri püspökök az egyházakat szerencsésen kormányozván, Gyula nádorispán, Dénes tárnokmester és újbári ispán, Bánk bán, Rafain vajda, Ochucz, királynéi udvarispán<sup>1)</sup>, és más ispánok, az ispánságokat viselvén. Uralkodásunk tizenharmadik évében.<sup>1)</sup> Atyja fogadását betöltendő, a keresztet felvette, s a szent földre útazásához végre hozzá fogott. E végett Velenczében, Anconában, Zádorban és egyebütt, sok és nagy hajókat fogadott, és mind a spalatói kikötőbe szállíttatta. Fegyverkészületét, s az eleséget nagyszámú szekereken, s barmokon előre küldötte, mellyek az egész város környékét elfoglalták. A szászok roppant sokasága a királyt és magyarokat szinte megelőzte, kik mindnyájan jámborok és alázatosak voltak s a király hajózását kíváncsian várták; kinek kívánatára a spalatóiak, szállásul az idegenek számára egész külvárosukat átadták, s a benne lakók a házakból kiköltöztek. Ám- bár pedig a belé szállított emberek és barmok összeszorítottak, s úgy szólván, egymás hátán voltak, a külváros őket mégis befogadni képes nem volt, s a király udvara a szabad mezőn sátorozott. A polgárok közül némelleyek féltek, mások csodálkoztak a rendkívüli, soha nem látott tömegen. Auguszt. 23-dikán érkezett meg Endre Spalatóba. Egy-

<sup>1)</sup> A Hist. Zagrab. szerint, 1211-ben, Villin.

<sup>2)</sup> 1211-ben váczzi püspök még Boleszló, zágrábi Gothárd, egri Katapán, Tamás pedig, udvari korlátnok és prépost volt; Gyula a mostani nádor, bodrogi főispán, az erdélyi vajda pedig Mihály.

<sup>3)</sup> A Magyar- és Morvaország közötti határok eligazítására kiküldött országos bizottmány íratái közül, hiteles másolatból.



házi zászlókkal mentek eleibe, valamennyi polgárok, minden idegenek és egész serege dicsérő énekeket hangoztatva. És ment az egész papság, bársony ruhákat öltve a comptára, keresztekkel, s füstölőkkel közeledve hozzá egészen a külvárosig, s szinte énekelve, miként a királyi méltóság kívánta. A délczeg király megpillantván az ünnepélyes nagy menetet, lováról azonnal leugrott, s országnagyai csoportjában, a püspökök által karon tartva, a szent Domokos templomáig gyalog ment, s ott misét hallgatván, az oltárt megajándékozta. Ez nap a város vendégelte meg, gazdagon, az éjszaki kapu falain kívül eső Mata nevű házban. Kiséretében 10 ezer lovasnál több volt, ide nem számítva a köznépet, melly megszámálhatatlan volt. A szíves ellátásért ő is kedveskedni kívánt a spalatóiaknak, úgy hogy maga felszólította őket, kérjenek tőle valamit, mi közhasznukra válandik, s akaratját abban nyilvánította, hogy városuk megerősítésére Klissa várát adja nekik, egyszersmind a szigetek ispánságát; azonban a polgárok, közügyeik iránt hidegen maradtak s csak magán hasznukat lesték. A király ugyanis saját jó indulatából kínálta meg őket, nem akarván az említett várat főemberei közül senkinek adományozni, minthogy onnan Spalató sok háborításokat szenvedett, miért, miután a spalatóiaknak nem kellett, Ponczíust, a templomosok magyarországi mesterét hívatta elő, s a vár őrizetét és védelmét ő reá bízta, megparancsolván neki, miszerint ott mindenkor rendbeli vitézeket tartson.<sup>1)</sup>

Míg Spalatóban mulatott, a dalmát és horvátok közül sokan, sőt még szomszédok is csatlakoztak hozzá, különösen a vodicsai grófok, Baboneg és István, a goriczai István gróf fiai, kiknek már elődök, az Ursini nemzetségből származott István, III-dik

---

<sup>1)</sup> Archidiac. Hist. Salon. cap. 26.

Bélának<sup>1)</sup> Mehoui Albert ellen 1191-ben nagy segedelmére volt, s kik rokonságaikkal és 250 szépen felfegyverzett lovassal, Endre mellett mind menet mind jövet saját költségükön örködtek<sup>2)</sup>). Az egybegyült keresztesek tömege olly nagy számmal volt, hogy a fogadott hajókra, melyekért a király a velenczéseknek, Zádor iránti jogairól is lemondott, nem fértek, és többeket közölök Dalmátországban vissza kellett marasztalni. Nem tetszett a magyar főrendeknek Zádor végképeni elvesztése, miért a pápánál panaszt tettek, ki e miatt a királyt megintette, miként a kalocsai érsekhez küldött következő leveléből világos: „A kalocsai érsek és segédeinek. Régen hallván már, hogy a Krisztusban kedves fiunk, Magyarország méltóságos királya, országa sérelmével és a királyi becsület ellenére, némelly elidegenítést tett, mierről atyai vonzalmunknál fogva segíteni akarván, az említett királyhoz levelünket küldjük, miszerint azon elidegenítéseket, ellent nem állván esküje, ha mellyet azoknak vissza nem hívására lett, ügyekezzenek visszavonni, mert miután tartozik, és koronázása alkalmával is megesküdünt, hogy országa jogait s a korona becsületét sértetlenül megtartja, valóban nem volt szabad, ha tett azon elidegenítések vissza nem hívására esküt, melly ezért épen meg nem tartandó“<sup>3)</sup>).

Megindulván végre Endre, keresztes seregével Spalatóból, Cypro szigetébe érkezett, hová a többiek egybegyűlését rendelte. A pécsi és győri püspökökön kívül, az egri is vele volt. Cypróból Anconába ment, hol a keresztyének által, mint mennyből leszállott, kiben minden reménységet vetették, nagy

<sup>1)</sup> Hibásan írja Pray Béla helyett Imrét.

<sup>2)</sup> Schönleben Rosa Ursina, 8. l.

<sup>3)</sup> Cironi Compil. Decretalium Honorii, Lib. II. Tit. 13. cap.

3. — Praynál Annal. Reg. I. 211. lap.

örömmel fogadtatott. Itt megpihenvén, tanácsot tartott a háború mikénti folytatása iránt. „A Krisztusban főtisztelendő úr és atyának, Honórnak, isten gondviseléséből a római szentegyház főpapjának — így írja le a történetek a templomosok mestere, levelében — alattvalóinak legengedelmesb atyjafia Carnarói V. a templom katonáinak szegény mestere; tartozó tiszteletet s engedelmességet, lábai csókolása mellett alázatosan. A szent föld állapotját, mellyet az úr saját vérével megszentelt, atyaságodnak ezennel előadni kívántuk. Tudjátok meg tehát, hogy a jelen hadmenetre, számtalan sokasága az idegeneknek, nem csak katonák, de az élő keresztnek szolgálók is, mind megjelelve, a német birodalom és más országok részeiből gyűlt össze Anconához. Sereffeddin pedig, a nagy szultán, ki Babilon vidékén mulatott, s mozdulatlan állott, többé nem bízott magában. Tekintetbe vette ugyanis a magyar király s az osztrák és morva hercegek jövetelét, kik a katonák, a papság szolgálói és a nép nagy sokaságával érkeztek meg Anconába. Félt az említett Sereffeddin a friesek hajóhadától is, mely közelebb odajutandónak mondatott. Fia pedig Koradin, a közellévő határszélekre nyomult. Arról is értesítünk hogy sok évek óta nem emlékezünk, miszerint a pogányok oly erőteljes állapotban voltak volna mint most, kiket a mindenható napról napra alább süllyeszsen. Ezen vidékeken a gabona és árpa s minden az emberi fentartásra szükségesek felette drágák. A vetés pedig, megcsalván a gazdát, ez idén igen kevés termett. A lakosok azon reményben voltak, hogy tengerentulról fognak hozni eleséget, de ezen évben igen keveset hoznak. Még egy más nehézség is van a lovasokra nézve, tudniillik az, hogy lovat nem kapni, miért valamennyi megjelent és még megjelenendő keresztieseknek adjátok híven tudtára, hogy magokat ellátni ügyekezzenek, mert itt e részben rajtok segíteni nem lehet. Egyéb-

iránt tudjátok meg, miszerint a magyar király és az osztrák herczeg megérkezte előtt, az atyáérsek és a király ellátta az idegeneket, az ispotályos atyafiakat és bennünket, hogy Sziriába Nápoly felé menve, ha Koradin reánk várna, vele megütköznénk. Megjövén pedig az említett nagyok, egy értelemmel azt végeztük, miszerint erős haddal, tengeren és szárazon Babilonba menjünk Damiáta ostromlására, miszerint így ovatosabb s előrelátóbban indulhassunk Jeruzsálem felé <sup>1)</sup>.”

Endre, kinek a jeruzsálemi és cyprói királyok az elsőséget megadták, Koradin ellen vonúlt, seregét rendbe állította s a Gelboe hegyek nehéz útjain át Betsaida város mellett megállapodott. A szaraczénok be nem várták az ütközetet, hanem megszaladtak, s a szent földet zsákmányul hagyták, miért Endre hadai a Jordánon Márton előtti nap átkelvén, benne mindnyájan megfürdöttek s két nap pihentek. Aztán a galiléi tenger partjaihoz mentek, várva az ellenséget, ha mit kezdene; de ez mindeddig sem mutatkozván, a szent helyeket látogatták meg, s istennek hálákat adván, Kafarnaum felé visszatértek <sup>2)</sup>.

Oka, hogy Endre visszamenetelét annyira sietette, az volt, mert a Táborhegy ostrománál, melyet a szaraczénok 78 toronynyal s erős védsereggel elláttak, bár ő az osztrák herczeggel a hegy oldalában az ellenséget vitézül szorította, a jeruzsálemi és cyprói királyok egy ideig vesztegen maradtak, aztán visszavonulót fuvattak <sup>3)</sup>. Sőt azt is mondják, hogy nem tudni ki, méreggel kevert italt adott neki, mi miatt annyira megbetegedett, hogy a halált alig kerülte el, ezért, még fel sem gyógyulva egészen, miután vallásos kötelességének eleget tenni gon-

---

<sup>1)</sup> Raynald, 1217-re.

<sup>2)</sup> Bernard. Thesaurar. de aquis Terrae sanctae. Tom. VII. Muratorinál, 186. fejez.

<sup>3)</sup> U. ő. u. o.



dolta, mindenkép hazajutni ügyekezett<sup>1)</sup>. Tripoliban, hol az addig vele jövő cyprói király meghalt, nem soká mulatván, tengeren utazni többé kedve nem volt, és seregével, szárazon, Antiochiába ment, hol az örmények királya, Arszlán, követei jelentek meg nála, hogy az Endre szinte Endre nevű fia, és az Arszlán leánya között házasságot kössenek, mi mind két részről letett eskü mellett, olly feltétel alatt hajtattott végre, hogy Örményország az Endre fia utódaira szálljon, nem tekintve hogy ezen fia, már a Mescisló leányával, az 1210-diki béke értelmében, jegyben volt. Antiochiából, Görögországon át, hol a király Laskár leányát, fia Béla számára, eljegyzette, Bolgárországba ért, s itt Azen, Ozán vagy Okszán király által letartóztatott mindaddig, míg meg nem ígérte, hogy leányát hozzá adja férjhez<sup>2)</sup>.

Így jutott országába vissza házassági kötésekkel terhelt Endre király, azon sükeretlen vállalatból, mellyre őt csak az Európát ellepő vallási buzgalom kényszerítette, s mellyel midőn tömérdek költsége s élete kockáztatása mellett a *jerussálemi* üres néven kívül semmi dicsőséget nem aratott, miként magának, úgy a távolléte alatt csaknem végkép felbomlott hazának tömérdek károkat okozott. Mi állapotban találta az országot, bőven rajzolja levele, mellyet 1219-ben a pápához főként a végett indított követi által küldött, hogy a fennebbi házassági kötések, miként az iconiumi szultán által most ajánlottat is, melynél fogva az ő leányai közül valamelyiket magának feleségül adatni kéri, s igéri, miszerint egész népével a keresztyén vallásra tér, erősítse meg. „A Krisztusban szentséges atya Honórnak, isten kegyelméből a szentséges szent római egyház főpápjának, Endre, ugyanazon kegyelemből, Ma-

---

<sup>1)</sup> Hist. Salon. 26. fejr.

<sup>2)</sup> U. ö. u. o.

gyar, Dalmát, Horvát, Szerb, Ráma és Lodomér országok királya, tartozó s alázatos tiszteletet, fiúi alávettetéssel. Szentséges atya! Nem hiszszük, hogy már feledhetne volna, miképen, midőn még a tisztelendő, halhatlan emlékezetű elődöd, Incze, az apostoli szék föelöljárója, a jelen század rendezője életben volt, nem annyira az ő gyakori fölszólításai, mint inkább később atyaságod kérelme által, kit az isteni kegyelem utódjául rendelt, több ízben megintettünk, hogy a szent föld visszaszerzésére, nem csak vagyonsbeli segedelmünket adnók, de személyes menetelre is határozónók el magunkat. Mi tehát, miként elődeink kiváltságával már régebben éltünk, s megtudtuk, hogy a római szentegyháznak a csupán szellemi ember nem fia, szentséged buzdítása és tanácsára, magunkat s hozzánk-tartozóinkat, az engedelmességnek kívánván áldozni, sem fiaink gyöngé gyermekségén nem szánakoztunk, sem a hűtlenek ellenünk és országunk ellen zúdúlt gonosz makacsságával s gyűlölségével, melly aztán következéseiben felcsirázott, nem gondoltunk, hanem mindezeket félretéve a szent sír segedelmére siettünk, koronánk, országunk és fiainkat szentséged örökösébe ajánlván, sértetlen megmaradás végett. És midőn a tengereken túli vidékeken az elvállalt zarándoklat szolgálatában állánánk, gyakori hírnökök által bizonyosakká lettünk, hogy országunkban kimondhatlan egyenetlenség csirázott fel. A gonoszság ennyi és illy veszélyei hírértől tehát felriasztva, a keresztyénség még újdön ültetvényeit kiirtani nem engedték, s kénytelen, kelletlen, akaratunk ellenére, a szent földről visszatértünk, és miután sok viszontagságos utakat tettünk, s Magyarországra érkeztünk, a hűtlenség még sokkal több gonoszságait tapasztaltuk, mint miket már elébb hallánk, az egyháziak által szintűgy, mint a világiak által elkövetetteknek, mellyek hogy csak e levelünkben jussanak tudomására

szentségednek, nem akarnók, mert az elkövetett gonoszítottak nagysága s figyelmes voltotok mellett nem hiszszük, miszerint titokban maradtak volna. — Azt is tudja szentséged, hogy midőn Magyarországra értünk, azt annyira kicsigázott, elszórt és minden kincsletti jövedelmektől megfosztottnak találtuk, mikép sem adósságainkat, melyeket utazásunkban kénytelenek voltunk tenni, lefizetni, sem országunkat tizenöt év alatt elébbeni állapotjára visszavinni képesek nem vagyunk. Nehogy tehát az atyaságod öröködése, mellybe magunkat és vagyonunkat a szent földre menet ajánlottuk, hol még szegénységünk s meztelenségünk esetére is maradni akartunk, magunk és példánk után induló más országok fejedelmei előtt ezentul nagyon gyöngé és sükertelennek láttassék, szentségedtől minden módon kérjük, miszerint e gonoszságok szerzőit, társaikkal együtt, az egyházakat szintúgy mint világiakat, széke fegyelme és szigorával sujtani olyképen méltóztassék, hogy a keresztyénség semmi éghajlata alatt, bárhová futottak, vagy futnak, el ne rejtethessenek. — Valamint pedig elvállalt zarándoklati útunkban, a szent sír megszabadítása s valamennyi idegennek békés oda-s visszamenetele tekintetében egész szorgalommal mindent elkövettünk, midőn a gonoszok és hozzánk hűtelenek sértegetései s jogtalankodásai miatt a tengeren túl, feltett szándokunkhoz képest tovább nem maradhattunk, bár akarattunk ellenére tértünk vissza, hosszabb fontolgatás után, a szent föld hasznát, visszatértünk szerencsés átmeneteleiben épen úgy előmozdítottuk, mint ha állandóan Jeruzsálem körül maradtunk volna. Ugyanis a méltóságos Arszlán, Örményország királya, miszerint a mi és az ő nemzete közötti összeenyvezés által, a szomszédok és a törökök becsapkodásai ellen erősebb legyen, leányát a mi fiunknak adta feleségül, s koronájával együtt, egész Örményországot, zászlósai általános

megegyezésével és esküje alatt, ugyanazon fiunk s örökösei hatalma alá vetette. Ép ezen szándokból, mikép isteni tanács által segítettve, zarándoklatunkban biztos átmenetelt szereznénk, Comnén Laskár Tivadar leányát, szinte fiunk feleségeül hoztuk. És még ugyanazon elhatározásból, Azen bolgár uralkodó és leányunk között, lakodalmat tartottunk. Mí szerint tehát mindezek erejökben maradjanak, a közöttünk és az örményországi király között létrejött szerződést, miként az ő leánya és a mi fiunk közt kötött házasság, úgy a korona és ország átadása felől is, hatalmatokkal erősítsétek meg. Kérjük továbbá, hogy a már mondott Laskár és Azen bolgár uralkodónak leánnyommal közbejött házasságait is, mellyekből a szentföld iránt isten titkos rendeletéből a legnagyobb gondoskodás történt, miként mindegyik írata bizonyítja, hasonlókép erősítsétek meg, s azon fejedelmek mindegyike által szentségedhez küldött leveleket, miután előttetek felnyitattak, függő pecsétek alatt, hozzánk visszaküldjétek. Mivel pedig azon fiunknak, kit Örményországba átküldünk, éretlen gyöngesége kellő gondosságra még nem elég-séges, atyaságodtól térdhajtva kérjük, hogy az említett gyermeket, neje és segédeivel, pártfogástok kebelébe fogadván, mint a Krisztusban lelki fiát, védelem és ápolás végett, a templom és ispotály katonái szentséges házainak, helyettünk s parancsunkból ajánlja. — Tudja meg végre szentséged, hogy az ikóniai szultán, épen e követség készüllete alatt, hozzánk küldötte hírnökét, hogy ha valamilyik leányunkat, vagy rokon hűgunkat neki feleségül adnók, hirtelen vallását elhagyva, a keresztyén hitet és szentséget felvenné. Mivel azonban nekünk hajadon leányunk nincsen, az egyház fiai s Krisztusban hívők szaporítása végett, ha szentséged jóváhagyja, s ezen tárgy kezdetét tanácsa, buzdítása s éber felügyelése műveivel sikerhez juttatja, unoka-



húgaink egyikét azon szultánhoz férjhez adandjuk. Ezeknek, és miket szentségednek szóval előadni rendeltünk, atyaságodnál előmozdítás végett tehát, B. győri prépost és E. fejevári főesperest hű és kedvelt udvari papjainkat küldjük követekül, kérvén igen figyelmesen általok, hogy hasznunk érdekében bármit kívánnak, a többi ezen levélben foglaltakkal, hagyjátok jóvá, s hatalmatokkal erősítsétek meg, szentségednek őket mindenkép ajánlván. Ne csodálkozzék pedig szentséged, ha jószágainkból jelenleg, illő tisztelete- és méltóságunkhoz képest nem kedveskedhetünk, mert ezt mind a szent utazás roppant költségei, mind hűteleneink által elkövetett káros egyenetlenségek, okozzák, készek vagyunk azonban napról napra szentséged számára bővebben gondoskodni <sup>1)</sup>.”

Némellyek azon véleményben vannak, hogy Endre, ezen levélben, a keresztyén vallás megtámadói alatt a patarénokat érti, kiknek Tótországból kiirtása végett, a kalocsai érseki és báni hívatalába majdan visszahelyezett Bertót, az Endre és fia Béla megegyezésével Varasd városát megvette <sup>2)</sup>. Egyébaránt ez évben Ugolin, vagy tán helyesebben Ugrin volt a kalocsai érsek, kihez intézett levelében Honór pápa neki azon kiváltságot engedte, hogy ha a királyi egyházakba megyen, paláستtal jelenhessen meg, az esztergomit pedig eltiltotta, hogy midőn a kalocsai egyházmegyében működik, hasonlót ne tehessen, se a keresztet maga előtt ne vitethesse <sup>3)</sup>. Egyébiránt a király fennebbi fia és leánya házassága megerősítése iránti kérelmeit, kedvező elhatározattal viszonzotta; az ikóniai szultán házassága ügyében

---

<sup>1)</sup> Gesta Dei per Francos című munkából, IV-dik Incze pápa leveléből.

<sup>2)</sup> Hist. Zagrab. után Pray Ann. Reg. I, 216. l.

<sup>3)</sup> Raynald, 1219-re.

azonban, tán mert az neki nem tetszett, semmit sem felelt.

Míg ezek Magyarországon ekként történnek, Dalmátországban az almisiak, rablásukkal az egész ádriai és dalmát tengerpartot bátortalanná tették. Almis városa a Tillur, vagy miként ma hivatik, Czetina folyó torkolatánál fekszik, melly két igen magas, és folyton tartó, mord, meredek, s keletről a Narona viz fokáig, nyugatról pedig Spalatóig nyúló hegylánczolat közt, a tengerbe ömlik. Maga a folyó, bár magas és sziklás hegyek közé van szorítva, három mértföldnyire hajókázható; mielőtt azonban a tengerbe esnék, a hegyek itt ott lapálylyá változván, mintegy tóvá válik és szigetet alakít, alacsony, hajóépítésre alkalmas partokkal, aztán két meghághatlan, a hegyekkel összeköttetésben lévő magas szirt közé szorul, azontúl gázolható öböllé alakúl, s a hajóknak igen jó kikötőül szolgál. Minthogy pedig a tenger a folyó torkolatánál csekélyes és szirtes, mellyet a tenger hullámozása gyakran megváltoztat, csupán a helybeli lakosoknak enged bátor bemenetelt, mellynek keleti oldalán, Chulm tartományban, egy nagyobb szikla mellett egy kisebb van, mellyen Almis városa fekszik, honnan bármelly hajó bemenetelét megakadályozni lehet <sup>1)</sup>. Ezen prédafészekből az almisiak a kazetek neméből való bizonyos Malduk vezérlete alatt, a mellettek elhajókázókat különbség nélkül háborgatták, miért a király, meghallván mennyi kárt okoznak a dalmátoknak, Maldukhhoz következő komoly parancsot küldött: „Endre, Magyarország királya, a kachetek vezérének, Malduknak, és egész nemzetségének parancsolja, miszerint a két tengeri szigeten és Csernovniczán üzött rablástól szüntőn meg, a tengeri rablókat és a patarénokat vessék

---

<sup>1)</sup> Lucius Lib. IV. cap. 4.

ki, máskülönben az ország erejével, s két fia, Béla és Kálmánnal, személyesen meg fogja büntetni <sup>1)</sup>.”

Azonban e parancsnak, vagy hogy a király más gondokkal elfoglalva volt, vagy egyébért, semmi sikere nem lett, miért a pápa a keresztesek panaszain megindúlva, a spalatóiaknak hagyta meg, hogy a rablók hatalmaskodását erejökkel gátolják meg, illy szavakban írván hozzájuk: „Honór püspök, isten szolgáinak szolgája, kedves fiai, Spalató ispánjának és népének, üdvét s apostoli áldást. Szívünk benső fájdalma lepert meg bennünket, hogy, miként hallottuk, a Krisztus új ellenségei, árulóan feltámadva, törvénye készítése idejét elrontani ügyekszenek, mert némelly tótok és dalmátok, bár keresztyéneknek neveztetnek, a szent föld segedelmére, a Jézus Krisztus iránti engedelmességből átevező kereszteseket, s más keresztyéneket is, tengeri rablói dühösséggel kifosztják, elfogják s megölik, mint a rókák, melyeknek saját lyukaikvannak, néha a kapott prédával lappanganak, hogy mintegy megpihenve, s bátorságot ígérve, a vigyázatlanokat újrolag megtámadják, ismét a keresztyének zsákmányaival gazdagodjanak, s vérrel lakjanak jól, mind magok, mind mások, lesbe állva, barlangjaiktól a keresztyének útait kikémelelik, hogy őket kirabolják s mi több, embertelen vadsággal megöljék. Ki ne bámuljon el tehát illy kárhozatos árulás hallatán, s e különös gonoszság szózatán? kit ne hasson át Krisztus illy nagy gyalázatja, s megborzadva ki ne keljen fel a megváltó illy kegyetlen boszantása megboszulására? midőn annak szolgálai, ki teremti és igazgatja az eget, földet, tengereket és mindent, mi ezekben van, szárazon és a vizekben, nem lehetnek e rablóktól bátorságban. Nehogy tehát Krisztus e legveszedelmesebb ellenségei gonoszságukban megkonokúljanak,

---

<sup>1)</sup> U. ő. u. o.

hanem kik istent gyűlölik, megzavartassanak, intünk és buzdítunk a Jézus Krisztus vérének reátok hullatásával, s nektek bűneitek bocsánata alatt meghagyjuk, miszerint azoknak szétverésére felkelve, erős és hatalmas karral ügyekezsetek őket határszéleitektől elűzni, elannyira, hogy az elvetemedettek nyugtalanításával felhagyni, annyit tévén, mint őket pártolni, ellenetek támadni ne kényszeríttessünk, sőt benneteket, mint a Krisztus ellensége üldözőit méltán ajánlhasunk. Miszerint pedig, mennyire sürget ezen tárgy bennünket, követünktől bővebben megtudhasátok, im kedvelt fiunkat Akoncz mester aldékánt és káplánunkat, ki nekünk és atyánkfiainak, jósága érdemeiért igen kedves, láttuk sikeresen hozzátok küldendőnek, kire akarjuk hogy mind ezekben mind minden egyebekben is sikeresen figyeljete, más-különben azon ítéletet, mellyet ő az ellenszegülők vagy megvetők ellen, annak rende szerint hozand, helyben hagyandjuk, s isten segedelmével sértetlenül megtartandjuk. Kelt Lateránban, aprilban, pápaságunk ötödik évében <sup>1)</sup>).

A kiküldött pápai követ Akoncz, kinek hatalma egyszersmind egész Magyarországra is kiterjesztett, Spalatóba érkezvén, mind a papságban, mind a népben annyi rendetlenségeket talált, hogy ezeknek eltörlése végett magának a pápától újabb és szélesebb megbízatást kért. Főként az érsek ellen indúlt fel, kit engedetlennek s tudatlannak tapasztalt, és miután bővebb meghatalmaztatása elérkezett, a spalatói egyházban több javításokat tett, — aztán a dalmát és horvátokat az eretnekek és tengeri rablók ellen összegyűjtötte, bűnbocsánatot igérvén mindennek, ki személyesen vagy segedelme által járúl kiirtásukhoz, s nagy hajós és lovas sereggel megtámadván mind a tengeren mind a szárazon az almissiakat,

<sup>1)</sup> Lucius id. h.



őket annyira összetörte, hogy lábaihoz borúltak s bocsánatot kértek, mire a követ rabló hajóikat föl-égettette, s eskü alatt felfogadtatta velek, hogy a keresztyéneket többé nem háborgatják <sup>1)</sup>.

Helyreállíttatván ekként Dalmátországban a csend és közbátorság, Endrét 1222-dikben fonák s bal léptei következményei kezdék háborgatni. A Mesczizlóval 1210-ben kötött béke egyik feltétele, tán mert Kálmán, feleségével örök szüzeséget fogadván, a trónt az örököstől megfosztotta volna, s a rendek erről akartak jó eleve gondoskodni, — az volt, hogy a Mesczizló leánya, Mária, az ő fiához, Endréhez, menjen férjhez; mit esküvel is megerősített. Most tehát a halicsi követek megjelentek s a feltétel teljesítését ismételve követelték. Endre, a szent földről visszatértében, miként láttuk, a házassági szerződések szerelmétől elragadtatva, a halicsiaknak adott esküjéről megfélekedezett, említett fiának, Endrének, az örmény fejedelem leányát eljegyzette, sezt a pápa által megerősíttette. Az esküszegés örvényébe keveredve tehát, nem tudott egyebet mit tenni, mint a pápához folyamodni, és kérni, hogy őt az említett eskütől mentse fel. „Az terjesztetett részéről minap előnkbe, — válaszolá neki a pápa, februáriusban — hogy régebben második fiad, a halicsi királyságra meghívatván, s a mi tisztelendő atyánkfia, az esztergomi érsek által, az apostoli szék hatalmából, királylyá koronáztatván, a lengyel herczeg leányát, hozzá házasság által csatoltad, — mind magad, mind azon herczeg eskü alatt fogadván, hogy ezen házasságot egyitek is felbontani nem fogja; sőt az említett királyt, azon országhoz jutásban, egész életedben védelmezended. Bal esethől történt mégis, hogy a mondott király, jegyesével és több nemesekkel együtt, ellenségei által elfogatván, s mindaddig

---

<sup>1)</sup> Raynald, 1222-re.

az országon kívül fogságban tartatván, míg te, a szükségtől kényszerítve, miután a foglyokat másképp meg nem szabadíthattad, esküvel ígérted, hogy azon országot harmadik fiadnak engeded, s hozzá a Meszcizló — vagy, mint itt neveztetik, Mizoszló — nemes férfiú leányát, házasság által kötöd, mi iránt az apostoli jóváhagyást kérted: Mi tehát, ezen, és egyéb kérelmeidet, atyánkfiai jelenlétében szorgalmas megfontolás alá vévén, az ő tanácsukból, ezen esküt, de csak annyiban, a mennyiben az, az apostoli hatalomnál fogva megkoronázott első királynak engedett azon országot érinti, mint tilost, és az első esküvel ellenkezőt, érvénytelennek határoztuk, abban azonban, miben azon második házasságot illeti, téged tőle felmentendőnek nem tartottunk. Minthogy ugyanis, kérdéses fiad, és a felül nevezett Mizoszló leánya, miként értjük, még kisdedkorúak, míg házasságkötési idejüket elérik, e tárgyban óvakodóbb s okosabb lépéseket tehetsz. Az iránt pedig, hogy a közötted, és a mi Krisztusban kedvelt leányunk, Konstancz, mindenkor dicsőséges római császárné és szicíliai királyné közt fenforgó ügyet, a mi meghallgatásunkra utasítottad, tudd meg, miszerint mi, az érintett császárnét levelünkkel megkerestük, reménylván, hogy ő is szívesen megegyezik benne, mikép azon ügy az apostoli szék vizsgálata alá bocsáttassék<sup>1)</sup>. — Vannak, kik azt hiszik, hogy Konstancz, kiről e levélben említés történik, a Premiszló Ottokár cseh fejedelemhez férjhez ment, Béla leánya, tehát Imre és Endre testvére, kitől, idősb Henrik sváb herceg és római király született<sup>2)</sup>; hihetőbb azonban, hogy az Imre özvegye volt, ki a később császárrá lett Fridrik szicíliai királylyal lépett másodszor házasságra<sup>3)</sup>.

---

<sup>1)</sup> Raynald, 1222-re.

<sup>2)</sup> Dubrav. Hist. Boem. Lib. XIV.

<sup>3)</sup> Surita, Index rer. Aragon. 1208-ra.

Egyébiránt, a kérdésben forgó Endre, akár a Meszizló, akár az örmény király, Arszlán, leányával, lépett-e valósággal házasságra, s látta-e valaha Örményországot? nem tudni; — némellyek azt állítják, hogy az örmény leány korán elhalván, Velenczébe költözött, ott gazdag nőt vett, és Márkot nemzette <sup>1)</sup>.

Kimenekült ugyan Endre úgy a hogy e bajból, de az Árpád-nemzetségre átkul szállott, és mint elbeszéltünkéből látható, annyi nemzeti erőt elemésztett vérségi civódást elkerülnie neki sem lehetett, sőt ezt a legkeserűbben támadta meg. Mert, mit eddig, a testvér vagy rokon, testvére s rokona elleni féltékenység, vagy gyűlölségből, elkövetett, neki saját gyermekétől kellett szenvednie. Legidősb fiát, Bélát, a szent földre indúltakor, hogy, miután a kormányzást rábízta, az ország rendei előtt nagyobb tekintélye legyen, megkoronáztatván, ez nem csak „Béla, isten kegyelméből király, a magyar király előszülöttje“ czímet vett fel, hanem külön királyi udvart és tisztviselőket tartott, és hogy az isteni boszú, később neki szinte fiában, hasonlókép fizessen vissza, atyjának az engedelmességet felmondta. Ezért, ha annak udvarába ment, az udvari főemberek iránta semmi tisztelettel nem viseltettek, sőt a mennyire lehetett, szóval és tettel megbecsteleníteni ügyekeztek, a honnan a visszavonás mindinkább növekedett, s nyilvános pártszakadásokban tört ki, mert némellyek, igazságot s ítéletet, ügyeikben az egyik, mások a másik királynál kerestek. Sőt az egész országkormány rendszere, már régibb időktől, részint az uralkodók engedékenysége, részint a tisztviselők túlterjeszkedése által, annyira megzavartatott, hogy a nemesség, az első István királytól megerősített ősi szabadságot <sup>2)</sup>, melyből utódai önkénye, vagy a saját

<sup>1)</sup> Pray Annal. I. 216. 1.

<sup>2)</sup> Nem hihető, hogy a magyar nemzet szabadságait I-ső Ist-

hasznukon ügyekvő tanácsosok fondorkodása miatt, apródonként kiüttetett, hangosan visszaállíttatni kívánta, s a királyi házat veszélylyel fenyegető lázongások, nyugtalankodásokban tört ki. A pápa ugyan, az Endre által, Béla számára eljegyzett leánya iránt Komnén Tivadar Laszkárnak írván a magyar papsághoz, hogy e tárgyban nyomozást tegyen: ugyanazon levelében az érsekek és püspököknek azt is megparancsolta, hogy az Endre kegyelmét szerezzék vissza, a pártütők törekvéseit nyomják el, és bár fia, ennek rendeletéből megkoronáztatott, neki mindnyájan híveimaradjanak, engedelmeskedjenek; de a főként Bélához szító köznemesség egész serege több királyok alatt hasztalan sürgetett igazságos követelését, mellyben a főnemesség s az egész ország kicsi és nagy rendei egyesültek, többé pápai levelekkel eloltani nem lehetett, s Endre országgyűlést hirdetni kénytelenített, mellyben az összes rendek ismételt kívánatára, több kölcsönös keserőségek után, a hét vezér dicső kormányja alatt Etelközből hozott, s Pusztá-Szernél a nemzet által rendbe szedett és korunkig tartott ősi arany szabadságot, következő arany függő pecsétés levelével állította helyre s erősítette meg:

„A szent háromság egy istenség nevében. Endre, isten kegyelméből Magyar, Dalmát, Horvát, Ráma, Szerb, Halics és Lodomér országok királya, örökké. Minthogy országunk nemeseinek szintúgy, mint egyebeknek, szent István király által rendelt sza-

---

ván ajándékozta volna, mintegy kegyelemből. Az alkotmány főpontjait, már a 7 vezér alkotta, midőn fejedelmül Álmöst, utódaival, elváltasztotta, s Pusztá-Szernél a nemzet, bővebb polgári és büntető törvényeket hozott. A megyerendszer, láttuk, hogy Árpád intézkedése volt, mit némelyek hasztalan ügyekeznek a rómaiak utánzásának keresztelni. István ezen alkotmányt s törvényeket csak megerősítette s talán rendbe szedte, miért szent István szabadságának nevezették.



badtsága, olykor saját haragjokat megboszló, olykor az igazságtalan vagy saját nyereségüket leső emberek hamis tanácsaira hallgató némelly királyok által, igen sok részben megcsonkítottatott, azon nemesseink, felségünk és elődeink, az ő királyaik fíleít, országunk helyrehozása iránt sok kérések és könyörgésekkel zaklatták. Mi tehát, *miként tartozunk*, kérelmeiknek mindenkben eleget kívánván tenni, főként mivel köztünk s öközöttök ezen alkalommal, már több ízben, nem csekély keserűségekre ment a dolog, miket, hogy a királyi tisztelet teljesebben fentartassék, mi senki által, mint őáltalok, jobban nem történik, kikerülni illik, mind nekik, mind országunk többi embereinek, a szent király által adott szabadságot engedjük, s országunk állapotának kijavítására tartozó egyebeket is, üdvesen intéztünk, ekkép: Rendeljük, hogy évenként, szent István király ünnepén, hacsak valamelly fontos dolog közbe nem jő, vagy gyöngékedésünk vissza nem tart, Fejérváron tartozzunk székelni, és ha mi jelen nem lehetünk, a nádor kétség kívül ott lesz helyettünk, és személyünkben az ügyeket kihallgatja, és valamenynyi szolgák<sup>1)</sup>, kik akarnak, oda szabadon gyülekezzenek. Akarjuk azt is, hogy sem mi, sem utódaink, a szolgákat, valamelly hatalmas iránti kedvezésből bármi időben, meg ne fogják, s meg ne rontsák, hacsak elébb megidézve s törvényes rend szerint elítélve nem voltak. Továbbá, a szolgák birtokain semmi gyűjtévényeket, sem szabad dénárokat<sup>2)</sup>, nem szede-

---

<sup>1)</sup> Szolgák, vagy királyi szolgák alatt, miként e kiváltságlevélből is kitetszik, a király s hazának, háború idején fegyverrel szolgáló nemese kérttettek, — így a „*Judex Nobilium*“ mai napig szolgáló bíró.

<sup>2)</sup> A gyűjtvények, a király számára szedett természetmények, a szabad dénárok pedig szinte a végre behajtott fizetések voltak, miknek nyomasztó terhét, a fegyverrel szolgáló nemesség nehezen szenvedte.

tünk, sem házaikhoz, sem falvaikba nem szállunk hivatlanul. Az egyházak népeitől sem vétetünk semmi gyűjtevényt. Ha valamely szolga fiú nélkül hal el, birtoka negyed részét leánya kapja <sup>1)</sup>, a többiről, a mint akar, rendelkezék, és ha előbb meghalálozván, nem rendelkezhetik, rokonaira szálljon, kik közelebb állanak. Ha pedig semmi nemzetsége nincsen, a királyé lesz. A megyeispánok, a szolgák javai felett ne ítéljenek, hanem csupán a pénz és tizedbeli ügyekben. A megyeispánok udvarispánjai pedig épen senkit se ítéljenek, hanem egyedül a maguk vára népeit. A tolvajokat és rablókat a királyi bélyogosok ítélik, de maga az ispán lábainál. Aztán az együttesküvő népek, tolvajokat meg ne nevezhessenek, miként szoktak. Ha pedig a király az országon kívülre akarna sereget vinni, a szolgák vele menni ne tartozzanak, csak pénzeért; és visszatérés után seregbírátságot ellenök el ne fogadjon. Ha pedig az ellenrészről jö a királyra sereg, egyetemesen mind menni tartozzanak. Ha továbbá az országon kívül akarunk sereget vezetni, s magunk a sereggel leszünk, mind azok, kik ispánságokat bírnak, pénzünkért velünk menni tartozzanak. A nádor országunk minden emberét különbség nélkül ítélje, de a nemesek ügyeit mellyek fejvesztést, vagy jószágrontást tárgyaznak a király tudta nélkül be ne végezhesse. A bírának pedig egynél több helyettesei ne legyenek, ez is, udvarukban. A mi udvari bíránk, míg az udvarban marad, mindenkit ítélhessen, s az udvarban kezdett ügyet mindenhol bevégezhesse. De jószágán maradván, végrehajtót (pristald) ne adhasson, se a feleket ne idéztethesse. Ha valamely tisztben álló jobbág a seregben meghal, fia vagy testvére illő tiszt-

---

<sup>1)</sup> A nőnem fegyverrel nem szolgálhatván, a nemesi jószágokból, mellyekhez a szolgálat volt kötve, csak leánynegyedet kapott, s kapta ezt a fiúág megszakadása alkalmával is.

tel megajándékozandó. És ha szolga hal meg azon módon, fia, miként a királynak tetszeni fog, ajándékozassék. Ha vendégek, bár jó emberek, jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül méltóságokra elő ne mozdíttassanak. A megholtak, vagy halálra ítélték, vagy a párviadalban elestek feleségei, özvegyi ajándékaiktól semmi más okért is meg ne fosztassanak. A jobbágyok úgy kövessék az udvart, vagy bár hová mennek, hogy a szegények általok el ne nyomassanak s ki ne fosztassanak. Aztán ha valamelly ispán, magát, ispánsága méltóságához képest, tisztességesen nem viseli, vagy vára népeit megrontja, elmarasztatván ez iránt, az egész ország előtt, méltóságától rútul fosztassék meg, az eltulajdonítottak visszaadásával. A lovászok, ebészek és solymárok ne merjenek a szolgák falvaira szállani. Egész vármegyéket, vagy bármelly méltóságokat örök jószág vagy birtokul nem adományozunk. Birtokaitól is, mellyeket valaki igaz szolgálatával szerzett, soha meg ne fosztassék. Továbbá a szolgák, engedelmet nyervén tőlünk, szabadon mehetnek fiunkhoz, mint a nagyobbtól a kisebbhez, és azért jószágaik el ne rontassanak. Egyébaránt a fiunk igaz ítélete által bünhesztettet, vagy az előtte kezdett ügyet, mielőtt bevégeztetnék előtte, el nem fogadjuk, és viszont fiunk sem. A várjobbágyok a szent István által rendelt szabadság szerint tartozzanak. Úgy a bármelly nemzetű jövevények is, a kezdetben nekik engedett szabadság szerint tartassanak. A dézmák ezüstön meg ne váltassanak, hanem a mint a föld termette, borban és vetésekben fizetessenek, és ha a püspökök ellenmondanak, segítettjük őket. A püspökök, szolgáik jóságaiból, lovainknak tizedet ne adjanak, sem népeik a királyi jószágokra dézmaikat szállítani ne tartozzanak. Aztán, új pénzünk, húsvét-tól húsvétig tekintessék érvényesnek. És a dénárók olyanok legyenek, mint voltak Béla király idejében.

A pénz-, só- és adó-kamarák ispánjai, országunk nemesei legyenek. Izmaeliták és zsidók ne léhessenek. Továbbá, só az ország közepén ne tartassék, csupán Szabolcson és Regéczen és a határszéleken. És még, a birtokok az országon kívülre ne adományoztassanak, ha mellyek adományoztattak, vagy eladattak, az ország népének, visszaváltás végett, visszaadassanak. A nyestek a Kálmán király által megállapított szokás szerint fizetessenek. Ha ki törvényes rend szerint elítéltetett, semmi hatalmas ne védelmezhesse. Az ispánok, csupán ispánságaik jogaival éljenek, egyebek mik a királyt illetik, mint a csebrek, adók, ökrök, és a várak két része, a királyéi legyenek. Továbbá, ezen négy jobbágyon, tudniillik a nádoron, bánon, s a királyi és királynéi ispánon kívül, két hívatalt senki ne viseljen. És hogy ezen mind engedményünk, mind rendeletünk, mind a mi mind utódaink ideiben örökké érvényes legyen, hét levélpeldányban irattuk, s arany pecsétünkkel erősítettük meg, úgy hogy egy példány a pápa úrnak küldessék, ki azt jegyzőkönyvébe irassa, más az ispotály, harmadik a templom, negyedik a király, ötödik az esztergomi, hatodik a kalocsai káptalan, hetedik a nádornál, ki idő szerint lesz, olyképen tartassék, hogy azon írást mindenkor szeme előtt viselvén, az elősoroltak valamellyikétől se maga el ne távozzék, se a királyt, se a nemeseket, se másokat eltávolozni meg ne engedje, hogy szabadságukkal ők is éljenek, és ezért nekünk és utódainknak mindenkor hívei legyenek, s a királyi korona iránt kellő engedelmesség meg ne tagadtassék. Ha pedig mí, vagy utódaink közül valamellyik, ezen rendeletünket, bármelly időben valaha ellenzené, szabadságában legyen örökre, ennek erejénél fogva, minden hűtlenség bélyege nélkül, mind a püspökök, mind a többi jobbágyok és nemeseknek összesen mint egyenként, a jelen élőknek mint a jövődők-



nek, miként maradékaiknak is, nekünk és utódainknak ellentállani és ellent mondani. Kelt Gilét<sup>1)</sup> udvari korlátnokunk, az egri egyház prépostja kezéből, az íge megtestesültének, ezer kétszáz huszonkettedik esztendejében, tisztelendő János esztergomi, tiszteletes Ugrin kalocsai érsekek, Dezidér csanádi, Pubert veszprémi, Tamás egri, István zágrábi, Sándor váradi, Bertalan pécsi, Kozma győri, Bereczk váci, Vincze nyitrai püspökök lévén, uralkodásunk tizenhetedik évében.“<sup>2)</sup>

Megelégedve s örömteljesen tért vissza a nemzet ezen örökké emlekezetes országgyűléséről. Azonban a két király, az atya és fiú között a versengés és visszavonás nem csak tovább tartott, de nagyobb erővel megújult, mit a roszakaratú országnagyok mesterségesen szítogattak. Fondorkodásaik tárgyául az ifjú királynét, Béla nejét vették, kit Endre nagy pompával hozván be, Magyarországra, hihetőleg ezen országgyűlésen, megkoronáztatott. Béla kedélyét, a gyanúsítások és különböző álszinek által, addig bizgatták, míg, miután vele már két évig békésen élt, magától elűzte. A jobbérzelműek szégyenlőn e gyálázatot, főként Ugrin kalocsai érsek, mindent elkövettek, miszerint őt nejével kibékítsék, s a visszavételre reábírják. Ezért a most említett érsek közbenjárás végett a pápát megkeresendő: „Az isteni adakozóság által a hatalom teljességére azért hivatlatok — mond hozzá írott levelében — hogy mik a lelkek üdvére szükségesek, és másképp meg nem javíthatók, az alárendeltek segédelmével, az apostoli szék tekintélyéből igazíttassanak meg. Ezért van, hogy széntségednek tudtára kívántuk adni, hogy midőn urunk, a magyar király, a tengerentúli vidékekről visszatérvén, s útját a Laszkár nemes férfiu

<sup>1)</sup> Cletus, magyarul Kelét, Kilet, vagy Gilet. A nádor Gilet fi sem egyéb mint: filius Cleti.

<sup>2)</sup> Törvénykönyv.

földén át vévén, ennek leányát a maga előszülött fiának, a már királylyá koronázott s az ország kormányában, isten kedvezése által őt majdan követendő, méltóságos Bélának feleségül eljegyzette, s mind maga a király, mind az akkor vele lévő nemesek nyilván megesküdtek, hogy a házasságnak azon két egyén közötti végrehajtásában hűségesen fognak működni; aztán azon nemes leányt, miként királyi menyhez illő, magával saját országába hozván, s elébb azon nemeseket, kik elhozatalánál jelen nem voltak, ünnepélyesen felesketvén, említett fiához feleségül adta, s teljes szertartással Magyarország királynéjává megkoronáztatta és felkenette. És a fennemlített méltóságos Béla, elérvén már a törvényes időt, egész szeretettel s nyugalommal élt vele, mint férj két évig, sőt tovább; most azonban, az ördög konkoly hintett, s némelly gonoszok bujtogatásai következtében, ezen férfiú, törvényes feleségét, kivel, mint mondánk, miután a törvényes időt elérte, két évnél tovább együtt élt, az egész ország megbotránkozása, s a keresztyén hit felforgatására, magától elbocsátotta. És bár, a szentséged követével Ankón mester aldékán és káplánnal, ki ezen tárgyban, mint becsületes és okos ember, lehető minden szorgalommal járt el, figyelmesen működünk, a királyi fenség nagysága miatt, főként, miután a szentséged levelei, miként mondják, ez iránt, némellyekhez, már e napokban elküldendőek voltak, a ti megegyezéstök nélkül tovább haladni nem akartunk. Miért is szentséged e részben olyképen méltóztassék gondoskodni, nehogy a kisebbek, kiknek a nagyobbak példáján kell okólniok, hasonló ragálylyal megvesztegettesse nek, nekünk és követének megparancsolván, e részben mit teendők legyünk, mert mint az engedelmesség fia, minden parancsait teljesíteni készek vagyunk.“<sup>1)</sup>

---

<sup>1)</sup> Raynald. 1223-ra.

A pápa nem késett Bélát levelével felszólítani, hogy nejét, kit csak a roszakarók gonosz cselei hagyattak el vele, elébbi szeretetébe vegye vissza. Mit Béla teljesített is; azonban nem tudni miért, Endre, ezen, annyira felboszankodott, hogy atyai kötelességéről megfeledkezve, fiát a gyűlölség legkeserűbb kitöréseivel támadta meg, miket ez el nem viselhetett, s 1224-ben, nejével Máriával és udvari szolgálival együtt, Lipót osztrák herceghez szaladt, ki által igen szívesen fogadtatott, és mind addig nála maradt, míg atyja, iránta, mások közbenvetésére, ki nem engesztelődött<sup>1)</sup>. Főképen kitűnt e részben Honór pápa, ki Lipótot a szíves látásért megdícsérte, egyzersmind a cseh királyt és korontáni herceget felszólította, s a kalocsai érsekhez is írt. „A kalocsai érsek és segédeihez. Miután, — ez volt tartalma levelének — a Krisztusban igen kedves fiunk, Endre, Magyarország méltóságos királyának előszülöttje, azért, hogy feleségét, a mi parancsunkra visszavette, nyomasztó üldözést szenved, ezért kénytelen volt az osztrák herceg nemes ferfiú birtokába átmenni, atyafiságnak, apostoli írattal parancsoljuk, miszerint az említett király szülöttje iránt, kinek segedelmére lenni méltán tartozunk, kedvezést tanúsítva, bővebb pártolással legyetek, atyját mind intvén, mind buzdítván, s tanácsolván, hogy fia irányában boszús vagy ellenséges ne legyen, se őt magához visszatérni ne kényszerítse, hanem hogy országában, hol nejével s hozzátartozóival, miként királyi örököshez illik, tisztességesen tartózkodhassék, bizonyos jóvedelmet rendeljen neki, s kik vele vannak, azokat is, sem személyök sem vagyonukban meg ne sértse, parancsunkat akkép teljesítendők, hogy szorgalmatok a sikerből tünjék ki, és általunk gondos serénység-

---

<sup>1)</sup> Orulo, 1224-dik évre.

tökért, ajánlatot nyerhessetek. Kelt Lateránban, martiusban pápaságunk nyolczadik évében.”

Ugyanezen értelemben írt a pápa a királyhoz is, ki már ekkor, félvén, nehogy fia elűzetése miatt az ország rendei ellene feltámadjanak, folyamodást intézett a pápához, miszerint őt, mitévő legyen, tanácsolja. Minek következtében ez el nem mulasztotta Bélát is felszólítani, hogy atyja iránti gyűlölségével hagyjon fel, s neki engedelmeskedjék, hanem Endrét is vigasztalta. „Erősen hidd — írá neki — és semmit ne kételkedjél, hogy becsületed s felmagasztatásod növekedésén és országod nyugalmán, végre a békén, annyira ügyekszünk, hogy e részben magunkat felülhaladni senki által nem engedjük, sőt minden ellenetek és uralkodásotok ellen fondorkodóknak, épen úgy, mint ha saját romlásunkra törekednének, készek vagyunk sikeresen ellent állani. Miért a Krisztusban kedves fiunk, Béla királyhoz, a te szülöttedhez, levelet intézünk, hogy magát irántad engedelmes fiúnak bizonyítsa, s a fiúi tisztelet és alázatosságtól magát vissza ne vonja, figyelemmel gondoskodván, nehogy alkalmat adjon, akár maga, akár a mellette tartózkodók, hogy Magyarország felzavartassék. Írunk a mellette tartózkodókhoz is, hogy fiad indulatát az irántadi engedelmességre hajlítván, sem neki semmi olyat ne javasoljanak, se maguk semmit elkövetni ne merészeljenek, min te felharagudjál, s országod nyugalma megháborítottassék. Miértis királyi kegyelmességedet figyelmesen intjük és buzdítjuk, miszerint említett fiával, ki ideiglenesen, bár, mint mondják, nem a te hibád miatt, elköltözött, úgy miként egy illy király fia és örököséhez illik, kegyelmesen s tisztességesen bánjál, miután, ha másképen történnék, némellyek azt gondolnák, hogy neked nem tetszett, miszerint fiad, a felesége visszafogadása tárgyában az apostoli parancsoknak enge-



delmeskedett. Kelt Lateránban, martiusban, pápaságunk nyolczadik évében.“<sup>1)</sup>

Úgy látszik, hogy a két király közt, a pápa ezen közbenvetésére a béke helyre állott; hogy az azonban nem sokáig tartott, a következés megmutatta. Endre, miszerint fia ellenében uralkodását biztosítsa, a szent Máriáról címzett német rend vitézeinek Boza nevű jószágot és vele a Havasokon túl igen nagy kiterjedésű földet adott, mellyen hogy az erdélyi püspök egyházi hatalmat akart gyakorolni, a vitézek pedig a dézmát és egyebeket megtagadták, ezeket egyházi átok alá vetette. A pápa, ki az említett földet egyedül maga hatóságának vetette alá, keményen ráírt a püspökre, hogy az általa hozott ítéletet azonnal húzza vissza, s minden kötekedésektől szünték meg, különben büntetés nélkül nem fog maradni<sup>2)</sup>. A magyarság nagyrészt Bélával tartván, Endre, az I-ső István figyelmeztetését szeme előtt viselve, az idegen nyelvű lakosokban, különösen a németekben, hitte legnagyobb biztosságát. Ezért hozta be ép ezen időben a német rendet az országba, s miként szavaiból világosan kitetszik, ezért erősítette meg a magyarság által nem kedvelt erdélyi szászoknak, kik őt a szent földre is, nagy számmal követték, s kiket már a salónai krónika alázatosok és jámboroknak fest, nem csak a Gejza király által adott, és azóta nagy részt elvesztett, de a maga által most újan engedett, bővebb, kiváltságokat is. „A szentháromság egy istenség nevében — így hangzik megerősítő levele — Endre, isten kegyelméből Magyar, Dalmát, Horvát, Ráma, Szerb, Halics és Lodomér országok királya, örökké. Miként a királyi méltósághoz tartozik a *kevélyek makacsságát hatalmasan elnyomni*, úgy a királyi kegyelmességhez illik, az alá-

<sup>1)</sup> Raynald. id. h.

<sup>2)</sup> U. ó. u. o.

zatosak elnyomatásán könyörületesen segíteni, a hűvek szolgálatait megmérni, s mindenkinek, saját érdemeihez képest, jutalmi kegyelmet osztani. Lábainkhoz borúlván tehát jövevényeink, az erdélyentúli németek, és nekünk alázatosan panaszkodván, nehézségeikben könyörögve megmutatták nekünk, hogy azon szabadságukból, melyre a kegyes Gejeza király által behívtak, egészen kiestek, hacsak királyi felségünk, szokott kegyességünk szemeit rájuk ki nem nyitja, miért, rendkívüli szegénységök miatt a királyi felségnek semmi szolgálatot nem tehettek. Mi tehát, igazságos panaszaikra szokott kegyességünk füleit hajtván, a jelen és jövődobeliek tudtára akarjuk juttatni, hogy mi elődeink kegyes nyomain maradván, a kegyesség idegeitől indítatva, elébbi szabadságukat visszaadjuk, de olyképen, hogy az egész nép, Várostól kezdve Barálig, a székelyek földével, Sebes földdel és Darócz földdel, egy nép legyen, és egy bíró alá foglaltassék, a szebenin kívül minden ispánságok gyökerestül megszüntettetvén, a szebeni ispán pedig, bár ki legyen, senkit se merjen tenni azon ispánságokba, hanem csak ki közöttök lakik, és a nép által, ki ennek jobban tetszik, választatik. A szebeni ispánságban pedig pénzen venni senki se merjen. A mi kamaránk nyereségeül, évenként 50 gíra aranyat adni tartozzanak, és pedig semmi birtokost, vagy bárki mást nem akarunk határaikon belül ezen adózástól felmenteni, hacsak eziránt külön kiváltsággal felruházva nincs. Azt is megengedjük nekik, hogy azon pénzt, melyet nekünk fizetni tartoznak és ismertetnek, semmi más mértékkel ne tartozzanak fizetni, hanem csak azon ezüst gírával, melyet a kegyes emlékezetű atyánk Béla, nekik kiszabott, azaz a szebeni mérték ötödfél fertónát, kölni dénárral, ha a mértékben nem különbözik. A követeknek pedig, kiket a királyi felség, az adó beszédésére hozzájok küld, naponként, míg

ott mulatnak, három latot költségül fizetni ne vonakodjanak. Katonát, az országban, és az országbeli hadjáratban, ötszázat küldjenek, az országon kívül százat, mikor a király személyesen megyen; mikor azonban az országból, barátja segedelmére, vagy saját ügyeiben, jobbágyot küld, csak ötvenet tartozzanak küldeni. Az imént mondott számon felül a királynak sem lesz szabad kérni, és ők se tartozzanak küldeni. Papjaikat szabadon válaszszák, a választottakat felterjeszszék, azoknak dézmát fizessenek, és minden egyházi jogaiknak a régi szokás szerint tegyenek eleget. Akarjuk azt is, és erősen megparancsoljuk, miszerint őket senki se ítélje, hanem csak mi, vagy a szebeni ispán, kit nekik helyettünk idő szerint kinevezendünk. Ha pedig bármelly bíró előtt elmarasztatnak, csak a rendes birságot tartozzanak fizetni. Előnkbe is őket senki se merje idézni, ha csak az ügy a maga bírāja előtt be nem végeztetettik. A fenebbieken kívül az oláhok és besenyek erdejét adtuk nekik, vizeikkel, hogy az említett szabadsággal bírván, attól senkinek szolgálni ne tartozzanak. Ezen felül megengedtük nekik, hogy egy pecsétjük legyen, mellyet mi és országnagyaink világosan megismerhessünk. Ha pedig valaki közölök, valakit, pénzbeli ügygyel akarna megkeresni, a bíró előtt más tanúkkal ne élhessen, csak a kik határaik között laknak. Őket minden törvényhatóságtól kiveszszük, s megengedjük, hogy apró sót, a régi szabadság szerint, György ünnepe táján nyolcz nap, szent István király és szent Márton ünnepe táján szinte nyolcz nap, mindenki szabadon vigyen, és se menet, se jövet semmi vámos őket megakadályoztatni ne merje. Az erdőt pedig, minden tartozékai-val, és a vizek használatát, minden lefolyásaikkal, valamennyi szegény és gazdagnak szabad élvezetül adjuk. Akarjuk és királyi hatalmunkkal parancsoljuk, hogy jobbágyaink közül senki semmi falut vagy

jóságot a királyi felségtől kérni ne merjen. Ha pedig valamelyik kérne, s mi neki hatalmat engednénk, mondjanak ellent. Rendeljük azt is, hogy midőn hadmenetben hozzájuk jönünk történik, csak háromszori megszállást tartozzanak részünkre fizetni. Ha pedig a vajda, a király érdekében, hozzájuk vagy földükre küldetik, két megszállást, egyet bemenet, másikat kijövetkor, fizetni, meg ne tagadjanak. Hozzáadjuk még a fennek számlált szabadságokhoz, hogy kereskedők, országunkban, bárhol akarnak, szabadon, és minden vám nélkül, jöjjenek, menjenek, jogaikat, a királyi felség tekintete által, sikeresen élvezve. Valamennyi vásáraikat is vámtalan parancsoljuk tartatni. És hogy, mik elősoroltattak, ezentul erősen és rendíthetlen megmaradjanak, a jelen lapot kettős pecsétünkkel erősítettük meg. Kelt az úr megtestesültének ezer kétszáz huszonegyedik esztendejében, uralkodásunk tizenkilenczedik évében.“<sup>1)</sup>

Nehezen szenvedték az ország rendei, hogy Endre a németek iránt ennyi megkülönböztetéssel viseltetik, s őket olly kiváltságokkal ruházza fel, millyenekkel a vérrel szerzett haza földjein már századok óta lakó, s jó és balsorsot királyaival együtt tűrő saját nemzetbeli honfiak nem bírtak. Ezért Endrének mind addig békét nem hagytak, míg a német rendnek minap ajándékozott Boza nevű földet fegyverrel visszavenni el nem határozta. Felriadt ezen a pápa, ki az említett rend vitézeit saját embe-reinek nézte s őket ezért, minden magyar hatóság alól kivette; miért 1225-diki júniusban „A te

---

<sup>1)</sup> Szegedi jezsuita 1751-ben Győrött kiadott munkája után. Ezen kiadásban a levél keltének ideje, 1224-dik esztendőre, Endre király uralkodásának 21-dik évére tétetik; hogy azonban ez világos hiba, onnan tetszik ki, mert kétséget nem szenved, hogy Endre, 1205-ben lépett a trónra, s így 1224 uralkodásának csak 19-dik éve. Vagy későbbi évben kelt tehát e levél, vagy az uralkodási idő hibásan van téve.



kiváltsággleveledben — szóla Tiburból, szemrehányólag Endréhez — azt találtuk hogy a Boza földet, és tul a havasokon, csak minap, királyi bőkezűséggel, a német házbeli atyafiaknak ajándékoztad, miért azon földet apostoli pártfogás alá vettük, és különös szabadsággal felruháztuk, úgy hogy apostoli kiváltsággal azt rendeltük, mikép az senkinek, csupán a pápának, legyen alá vetve, azért hogy lakosokkal hamarább megteljék, s érdemed annál magasabbra hágjon, és a szent földnek tett ajándékod, nagyobb legyen.“ „Valóban — miután buzdítá, hogy a bujto-  
gatók szavaira ne hajoljon, folytatá — saját ajándokaidat így üldöznöd nem kellene, sőt azon földet, mint magad ültetvényét, királyi jótéteményeiddel szünet nélkül öntözgetned, nem pedig ilyen nyomatások által, adakozóságod érdemét, isten és emberek előtt befeketitened; bárha ezt, épen nem kegyelmes voltodnak, hanem inkább a roszakarók gonosz bujto-  
gatásainak tulajdonítanidónak higyjük, kik látván az említett földnek a mondott atyafiak gondossága általi roppant előhaladását, mérges hitelgetésekkel a vágyat iránta benned fellobbantották, meg nem gondolván, miszerint semmi igazságosabban nem bíratik, mint a mi, kegyes bőkezűséggel ajándékoztatik. Nagy ugyan az, mit te azon atyafiaknak adtál, de ha alázatosan meggondolod, milly sokat és nagyot adott neked az isteni bőkezűség megmérhetlensége, nem fogod nagynak tekinteni, mit az ő tisztelete és szereteteért adtál, sőt meggondolod, hogy az úrnak méltólag soha sem adhatod vissza mindazt, mit ő tereád halmozott. Meggondolod azt is, hogy, mert meg van írva, miszerint a holtakat műveik követik, a jelen élet után, neked nem marad egyéb, mint a mit istennek adtál, és nem fogsz ügyekezni, azt, mit istennek adtál, kevesbíteni, hanem növelni, s az evangyéliomi tant követni, melly azt ajánlja, hogy törekedjél az égben gyűjteni magadnak kincseket, hol

sem a rozsdá sem a moly meg nem eszi, s hol a tolvajok ki nem ássák és el nem lopják. Kérjük tehát felségedet, egyszersmind intjük s buzdítjuk, az úr Jézus Krisztusban, hogy ezekre okosan figyelvén, és említett levelünket annak fennebb kifejtett józan értelmében vévén, a kérdéses atyafiakat, ezen általad kegyesen nekik ajándékozott föld iránt ne háborgasd, hanem békésen nekik hagyd, azon határokig, mellyek adományod kiváltságlevelében megnevezve vannak, az érintett várat is nekik visszaadd, az általad és embereid által eddig nekik okozott károk és jogtalanságokért eleget tégy, és eleget tétess, aztán különösen a nevezett föld birtokában őket királyi karhatalommal védj és oltalmazd, miszerint az élők földén kedves megtérítést vehess istentől, ki sem a jót jutalom, sem a rosszat büntetés nélkül nem hagyja.<sup>1)</sup>

A körülmények fennebbi helyzetében e levélnek semmi foganata nem lett, sőt Endre a német rendet a fenforgó föld birtokából, fegyverrel kiűzte; miért a pápa, ki elébb közöttte és fia között a békét helyre állítani olly buzgóan törekedett, most érdekét megsértve látván, maga a fondorkodáshoz fogott, s Bélát ügyekezett atyja ellen újra fellovalni. Azon szavakkal, mellyekkel 1217-ben a kalocsai érseket nógatta, hogy miután a király, az ország java és a maga becsülete ellenére, Zádort a velenczéseknek végkép átengedte, őt ezen tettének visszavételére bírja; Bélát is intette, miszerint a kormánya alatt lévő országrészben hasonlót cselekedjék<sup>2)</sup>. Mi lett következménye e szent intésnek, nem tudni. Béla, az osztrák Lipóttal szorosabb összeköttetésbe lépett, felesége testvére és a Lipót ifjabb fia, Fridrik, között házasságot eszközölvén, mi azonban nem sokáig

---

<sup>1)</sup> Raynald, 1225-re.

<sup>2)</sup> U. ó. u. o.

tartott, minthogy Fridrik, nejét, természetlensége miatt, három év múlva, elűzte.

Ezalatt Honór meghalálózván, 1227-ben helyébe IX-dik Gergely lépett, ki elődei nyomán, a keresztyén fejedelmeket a szentföld eddig hasztalan szándékolt elfoglalására újlag felzaklatta, s közöttök főként Endrét szerette volna ismét vezetővé tenni. „Te, — íra hozzá, — ki ez előtt felvévén a keresztet, katonáskodni fogadtad azért, ki teéretted a kereszt golgotáján katonáskodott, figyelmesen kérünk, intünk és buzdítunk, sőt Jézus Krisztus vére hullására kényszerítünk, hogy olyképen készülj, miszerint a közeledő augusztus hóban, mellyre általános hadmenet hirdettetett, isten segedelmével szerencsésen átvezhess.“ Endrének azonban, ki a kemény dióba egyszer már belé harapott, főként mintán atyja fogadásának, mint hitte, eleget tett, a sikertelen vállalatot újlag nyakába venni kedve nem volt.

---